57046

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii şi comunicări
seria istorie-etnografie-artă

XXII-XXIV/II

2005–2007

SATU MARE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

XXII – XXIV / II

SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED
12.
2009 MÁJ. 05

COPERTA: **Iulian Petrescu, Aurel Cordea**
(Sigiliul oraşului Satu Mare din secolul al XVIII-lea)

Tehnoredactare computerizată: **Nicoleta Oros, Diana Kinces**

ISSN 0258 - 1558

TIPOGRAFIA „GEDO" CLUJ NAPOCA

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE
STUDII ŞI COMUNICĂRI

seria
ISTORIE•ETNOGRAFIE•ARTĂ

XXII–XXIV / II

2005–2007

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN
SATU MARE
2007

Colegiul de redacție:
Redactor responsabil: **VIOREL CIUBOTĂ**
Secretar de redacție: **DIANA KINCES**
DANIELA BĂLU, SZILÁGYI LEVENTE, PAULA VIRAG, SÁRÁNDI TAMÁS

Referenți științifici:
Acad. **GABRIEL ŞTREMPEL** – Biblioteca Academiei Române
Prof. Univ. Dr. **VOLODIMIR FENICI**, decan al Facultății de Istorie al Universității Naționale din Ujgorod (Ucraina)
Prof. Univ. Dr. **EUGEN ŞTIRBAN**, Cluj Napoca
Dr. **NÉMETH PÉTER**, Nyiregyháza (Ungaria)

Răspunderea pentru conținutul științific al studiilor, formulări şi calitatea rezumatelor în limbi străine revine, în exclusivitate, autorilor.
Authors are responsible for the presentation of the facts contained in their articles, for the wording and for the accuracy of the foreign languages summaries.

SATU MARE - STUDII şi COMUNICĂRI

Orice corespondență se va trimite pe adresa:
Any mail will be posted to next address:
Toute corespondance sera envoyée à l'adresse:
Richten Sie bitten jedwelche Korrespondenz an die Adresse:

MUZEUL JUDEȚEAN
Piața Dr. Vasile Lucaciu, 21
440031 Satu Mare
ROMÂNIA
Tel.: 04/0261/73.75.26
Fax: 04/0261/76.87.61
E-mail: muzeusm@gmail.com

SUMAR – SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

A. ISTORIE

Gianina Diana Iegar

Prevederi referitoare la dreptul de moştenire al pământului în actele de confirmare ale Bulei de Aur (1222) (The Inheritance of the Land in the Laws confirming the Golden Bull (1222) Abstract) 11

Bujor Dulgău

Reminiscenţe ale instituţiei voievodale în Sătmar (sec. XVI – XIX) (Reminiscence of voievode institution in Satu Mare (XVI – XIXth century) Abstract) 15

Florin Bogdan

Un exemplar necunoscut al unei tipărituri sibiene din secolul al XVII-lea (An unknown copy of a book printed at Sibiu in the XVII century Abstract) 19

Mérai Dóra

Bobáld, egy elpusztult szatmári falu a források tükrében (Bobald – un sat sătmărean dispărut în lumina izvoarelor scrise Rezumat; Bobáld, an Erstwhile Village in Satu Mare County Abstract) 23

Viorel Ciubotă

O scrisoare inedită din războiul pentru independenţă aflată în colecţiile Muzeului Judeţean Satu Mare (An unpublished letter from Independence war of Romania founded at County Museum of Satu Mare's collection Abstract) 45

Paula Virag

Structura confesională a comitatului Satu Mare (The structure of religions from Satu Mare county during the end of the XIXth century Abstract) 49

Kalocsai Péter

A városi tömegközlekedés kezdete Szatmárnémetiben a XIX. és a XX. század fordulóján (Începutul transportului public în Satu Mare la turnura secolelor al XIX-lea şi al XX-lea Rezumat; The beginnings of the public transportation in Satu Mare at the turn of the 19th and 20th centuries Abstract) 57

Kereskényi Sándor

A kulturális emlékezet értékeinek költői elsajátítása. Ady Endre kuruc tematikájú versei (Receptarea poetică a valorilor memoriei culturale. Poeziile cu tematică curuţă ale lui Ady Endre Rezumat; The poetic receptions of the cultural memory:Poems of Endre Ady on the kuruc's Abstract) 99

Kereskényi Sándor

De la „Unirea fundamentală" la „Unirea care a durat". Aloisie Tăutu despre formarea Bisericii Române Unite; (From the "fundamental Union" to the "long lasting Union": Aloisie Tăutu on the Romanian Unite Greek-Catholic Church Abstract) 119

Szilágyi Orsolya
Grădina Kossuth (Romei): înfiinţare şi istoric (The Kossuth (Romei) Garden: Its Establishment and History Abstract) 123

Ioan Opriş
Francisc Pall şi argumentele unui istoric începător (Francisc Pall and the reasons of a beginner historian Abstract) 135

Claudiu Porumbăceanu
Industria sătmăreană în perioada interbelică (The industry of Satu Mare between the two world wars Abstract) 145

Ioan Viman
Şcoala profesională şi Liceul industrial de fete din Satu Mare (The Girls' Vocational School in Satu Mare „Dr. Constantin Angelescu" Girls' Industrial Highschool Abstract) 161

Daniela Bălu
Problematica refugiului (The refugee problems (1940 –1945) reverberated in documents from archives Abstract) 175

Dancu Pál
Az 1944.évi háborús események a szatmári egyházmegye területén (Episcopia romano-catolică de Satu Mare în toamna anului 1944 Rezumat) 191

Sárándi Tamás
Evoluţia numărului de membri ai Uniunii Populare Maghiare în judeţul Cluj (1945-1948) (The Number of Members of the Hungarian Popular Union (UPM) in the County of Cluj (1945-1948) Abstract) 237

Balogh Géza
A krasznacégényi árpádkori templom (Biserica de la Ţeghea Rezumat; The Church of Ţeghea Abstract) 253

Bura László
Pakocs Károly. Az írói életmű és az alkotó személyisége kutatásának és értékelésének néhány kérdése és szempontja (Pakocs (Pakots) Károly Aspecte din cercetarea şi valorificarea operei şi a persoanei creatoare Rezumat) 259

Bura László
Az 1956-os magyar forradalom hatása és következményei Szatmár és Máramaros megyében (Efectul şi consecinţele revoluţiei maghiare din 1956 în judeţele Satu Mare şi Maramureş Rezumat) 269

B. ETNOGRAFIE

Irina Liuba Horvat
Alimentația la ucrainenii din Ruscova (Maramureş) (The food at the ukrainians from Ruscova Abstract) 279

Irina Liuba Horvat
Cultura spirituală a ucrainenilor ruscoveni din Maramureş (The spiritual culture at the ukrainians from Ruscova (Maramures) Abstract) 283

Maria Lobonț Puşcaş
Oluri de nănaş din colecția Muzeului Județean Satu Mare - ceramică de Vama (Godparents vases from the pottery collection of Satu Mare County Museum Abstract) 291

Szilágyi Levente
Egy Szovjetunióba deportált szatmári mesterember 1945 és 1948 közötti levele (Scrisorile unui tâmplar dintr-o breaslă sătmăreană deportat în Uniunea Sovietică între 1945 şi 1948 Rezumat) 295

Tóth Zoltán
Arhitectura satelor din Maramureşul istoric populate de ucraineni (The arhitecture of the villages from the historical Maramures populated by ukrainians Abstract) 301

C. ARTĂ

Erdős Judit
Figuri biblice în desenele lui Paul Erdős (1916-1987) Biblical figures in the drawings of Paul Erdős (1916-1987) Abstract) 313

Felicia Grigorescu
Cimitirul ortodox evreiesc de la Satu Mare (Cimetière juives orthodoxe de Satu Mare Résumé) 321

Felicia Grigorescu
Arhitectura sinagogală în nord vestul Transilvaniei la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea (L'architecture de synagogue dans la nord – ouest de la Transylvanie à la fin du XIX-e siècle et de debut de XX-e siècle Résumé) 327

D. RESTAURAREA, CONSERVAREA ŞI INVESTIGAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Ioan Baltoş
Restaurarea unei servante (The restoration of a trolley Abstract) 341

Cristina Busuioc
Restaurarea unei icoane pe sticlă din colecția Muzeului Județean Satu Mare (The restoration of a glass icon that belongs to Satu Mare County Museum Abstract) 345

Roxana Cobusceanu
Restaurarea unor vase ceramice dintr-un mormânt de inhumație (The restoration of some ceramics pots from a burying grave Abstract) 349

Adela Dobrescu
Restaurarea unui acoperământ de mormânt de la 1659 (The restoration of a grave roost from 1659 Abstract) 353

Gabriela Paul
Filigranele – scurt istoric (Filigrees Abstract) 357

Varga Emese
Restaurarea unui felon (The restoration of a canonical coat Abstract) 361

E. MUZEOLOGIE – PEDAGOGIE MUZEALĂ, RECENZII

Daniela Bălu
Ziua Veteranului – 22 Octombrie (Day of Veteran Abstract) 367

Gabriela Constantin
Participarea județului Vâlcea la expozițiile universale (The participation of Vâlcea county at the international exhibition Abstract) 371

Diana Kinces
Muzeul Cercului Kölcsey 1891 – 1918. Primii paşi în crearea muzeului sătmărean (The „Cercul Kolcsey" museum. The first steps in creating the Satu Mare County Museum Abstract) 379

Gheorghe Pop
Casa muzeu din Roşiori (The house museum from Roşiori – demurrage of valuable national patrimony Abstract) 387

Recenzii
Nicolae Suciu, *Structuri tipologice şi modele estetice în pictura de peisaj*, Editura Universității de Nord, Baia Mare, 2006, 154p. (**Felicia Grigorescu**) 391
Neagu Djuvara, *Există istorie adevărată? Despre „realitatea generală" a istoriei. Eseu de epistemologie*. Humanitas, Buc., 2006 (**Kereskényi Sándor**) 393
Ioan Godea, *Arhitectura la români de la obârşii la Cozia: sinteze, crestomație,reconstituiri, imagini,* Editura Primus, Oradea, 2007, 367 pag. (**Maria Lobonț Puşcaş**) 394
Norbert Spannenberger*: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938-1944. Fordította Doba Dóra.* Volksbund-ul din Ungaria într-o nouă lumină, Editura Lucidus Budapesta, 2005, *430 p.* (**Sarandi Tamas**) 395
George Minois, *Istoria sinuciderii; Societatea occidentală în fața morții voluntare,* Editura Humanitas, Bucureşti, 2002 (**Paula Virag**) 397

ISTORIE

ISTORIE

Prevederi referitoare la dreptul de moştenire al pământului în actele de confirmare ale Bulei de Aur (1222)

Gianina Diana Iegar

În Tripartitul lui Werbőczi, accepțiunea termenului de nobil este cea de *homo possessionatus*, persoană care deține în proprietate o suprafață cât de mică de pământ. Această relație de sinonimie este rezultatul unei evoluții îndelungate, aflată în strânsă legătură cu formarea grupului nobiliar şi clarificarea statutului acestuia.

Dreptul de proprietate este una dintre trăsăturile principale ale nobilității. Înnobilarea presupunea stabilirea unei relații directe între suveran şi supus, materializată prin donarea unei moşii, sau întărirea unei donații deja existente. În Ungaria medievală, dreptul de proprietate al nobilului asupra moşiei primite prin donație regală se transmite prin moştenire, odată cu însuşi statutul de nobil. Prevederile legale care definesc şi nuanțează dreptul de moştenire al pământului apar în scris pentru prima dată în Bula de Aur (1222), primul act de lege referitor la statutul nobiliar.

Ca şi orice act cu valoare de lege, Bula de Aur relevă o situație deja existentă în practică. Conform dreptului cutumiar maghiar, proprietatea este moştenită de către descendenții pe linie masculină, fără a se respecta principiul primogeniturii (proprietatea se împarte în mod egal descendenților de sex masculin). În Bula de Aur, regele nu consideră necesar să menționeze acest lucru, referindu-se în schimb la situația mai specială în care un servitor regal moare fără descendenți de sex masculin. Articolul 4 al actului din 1222 stipulează că, în acest caz, *fiica va dobândi a patra parte din averea <sa>, iar cu privire la rest va hotărî cum va voi el. Iar dacă surprins de moarte nu va putea hotărî, atunci <restul> îl vor primi rudele sale cele mai apropiate. Şi dacă nu va avea nici un fel de rude, îl va dobândi regele.*[1]

Actul relevă importanța rudelor colaterale, în ultimă instanță a clanului, în ceea ce priveşte dreptul de moştenire. Definit ca totalitatea descendenților unui strămoş comun, real sau fictiv, propagat prin legăturile de sânge pe linie masculină,[2] clanul este unitatea socială de bază a grupului nobiliar medieval. De aceea, orice discuție privind dreptul de moştenire implică referiri la evoluția relațiilor în cadrul clanului. Astfel, în perioada anterioară emiterii Bulei de Aur, exista o distincție în statutul legal al pământului: pamântul ereditar, care constituia presupusa donație adresată de către rege strămoşului comun, nu putea fi înstrăinat şi se transmitea rudelor colaterale în lipsa moştenitorilor direcți; pământul donat de rege unuia dintre membrii clanului, asupra căruia rudele colaterale nu aveau prea multe drepturi, se moştenea doar pe linie paternă masculină. În cazul în care nobilul era lipsit de moştenitori direcți de sex masculin, pământul revenea regelui. Distincția apare clar în documente la începutul secolului al XII-lea, fiind privită ca un compromis între interesul regelui şi cel al clanului,[3] însă nu funcționează pe termen lung, pentru că de cele mai multe ori această diferențiere nu se perpetuează în memoria clanului. Astfel, deja în Bula de Aur regele este nevoit să recunoască pământului acelaşi statut, legea însemnând de fapt o diminuare a drepturilor regale.

---

[1] *Documente privind istoria României,* seria C., Transilvania, veac XI, XII, XIII, vol. I (1075-1250), Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1951, doc. 137, p. 190.
[2] Erik Fügedi, *The Elefanthy.The Hungarian Nobleman and His Kindred,* Budapesta, 1998, p. 48.
[3] Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary,* London, 2000, p. 26.

În anul 1231, Andrei al II-lea revine asupra actului din 1222. Modificările aduse documentului nu sunt vizibile la nivelul dreptului de proprietate. Articolul care prevede acest drept rămâne neschimbat.[4]

Urmaşul lui Andrei al II-lea, Bela al IV-lea, nu este dispus să recunoască la început drepturile servienților, considerându-i parveniți şi refuzând să discute direct cu ei[5]. Bula de Aur va fi astfel ignorată o mare parte a domiei sale. În 1267 însă Bela al IV-lea este nevoit să confirme statutul din 1222, în mare parte datorită slăbirii autorității sale în urma confruntărilor armate cu fiul său, viitorul rege Ştefan al V-lea.

Prerogativele de bază ale nobilimii rămân aceleaşi. Modificări vizibile suferă prevederile referitoare la moştenirea domeniului nobiliar, şi anume o creştere a ponderii drepturilor clanului în acest domeniu. Cu titlu de noutate, se introduce în noul document articolul cu privire la acțiunile imediate care au loc după moartea unui nobil fără urmaşi de sex masculin. Regele îşi rezervă dreptul de a hotărî, împreună cu marii demnitari, soarta acestor domenii, dar numai în prezența rudelor celui răposat. Până în momentul deliberării, familia este responsabilă de administrarea respectivelor bunuri.

Documentul nu precizează nimic cu privire la dreptul nobilului de a-şi desemna moştenitorul prin testament, după libera voință, anulându-se astfel dreptul acordat prin Bula de Aur. Până la verdictul definitiv al suveranului, moşiile nu pot fi înstrăinate. Se menționează că regele va ține cont în luarea deciziei de *rânduiala dreptului*. Cum însă legea nu prevede nimic, concluzia logică ar fi că întelegerea este lăsată pe seama clanului. Există încă în această perioadă confuzii privind dreptul de moştenire între ramurile colaterale, care reflectă momentul trecerii de la familia cognatică – clanul, caracterizat de proprietate colectivă şi activitate comunală- la cea agnatică- clanul restrâns, care promovează interesele unui grup mai mic de rude[6].

În aceeaşi ordine de idei, un al doilea articol reglementează situația specială a unui nobil lipsit de fii care işi pierde viața pe câmpul de luptă:*"moşiile lui, în orice chip vor fi fost dobândite, nu vor trece în mâinile regelui, ci vor trebui să fie lăsate rudelor sau neamului celui mort în luptă şi anume astfel ca moşiile lui ereditare, să rămână rudelor sale, iar cele cumpărate sau dobândite de el să le lase aceluia căruia a voit să le dea răposatul pe când era in viață"*[7]. Distincția operată în cadrul statutului legal al pământului este o mențiune singulară, care apare doar în acest document. Faptul că nici Bula de Aur, nici documentul din 1351 nu pomenesc nimic referitor la diferențiere ne determină să credem că cel de al doilea articol referitor la moştenire al actului din 1267, care face încă distincția între cele două tipuri de proprietăți se referă la o situație specifică, care nu poate fi generalizată, şi care ne oferă eventual indicii asupra unei situații anterioare.

Pe parcursul secolului al XIII-lea, dreptul comun al *genusului* se întăreşte în detrimentul celui individual, astfel încât, indiferent de proveniență, pământul unui membru nu poate fi înstrăinat fără acordul celorlalți[8]. Această evoluție este vizibilă în statutele juridice de mai sus, care treptat trec cu vederea dreptul de a întocmi un testament şi impun consimțământul rudelor în desemnarea viitorului proprietar.

Carol Robert de Anjou evită constant să reitereze Bula de Aur, ignorând de multe ori prevederile sale. Cel care va întări actul din 1222 va fi Ludovic I, în dieta din 1351, la aproape un secol de la ultima intervenție. Modificările aduse documentului de

---

[4] *Documente privind istoria României,* seria C., Transilvania, veac XI, XII, XIII, vol. I (1075-1250), Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1951, doc. 210, p. 249.

[5] Martyn Rady, *Nobility...*, p. 40.

[6] Martyn Rady, *The "Title of New Donation" in Medieval Hungarian Law*, în "South-Eastern Europe Review", vol. 79, 4(2001), p. 641.

[7] *Documente privind istoria României,* seria C., Transilvania, veac XIII, vol. II (1251-1300), Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1951, doc. 83, p. 93.

[8] Martyn Rady, *Nobility...*, p. 26.

confirmare cu această[9] ocazie sunt substanțiale. Deşi Bula de Aur este redată în transumpt, sunt adăugate articole suplimentare care aduc tot atâtea schimbări textului original. Din punct de vedere al statutului nobiliar, transformări importante le suferă reglementările privind moştenirea. Ludovic declară nul paragraful referitor la această problemă din Bula de Aur, adăugând noi prevederi, conform cărora nobilul nu mai are dreptul să întocmească testament. În lipsa moştenitorilor de sex masculin, moşiile trec direct în proprietatea ramurilor colaterale.

Schimbările pe care actul din 1351 le aduce dreptului de moştenire au dat naştere în istoriografia maghiară unei dezbateri privind momentul în care legăturile din cadrul clanului încep să slăbească. Erik Fügedi admite diminuarea unității *genusului*, însă susține că acesta rămâne o forță puternică în societatea maghiară medievală[10], bazându-şi argumentația pe prevederile din *Tripartitul* lui Werbőczi. Engel Pál susține că lovitura dată clanului o reprezintă noul tip de lege fomat în timpul lui Ludovic, ca o reacție la actul din 1351 : *nova donatione*[11]. Cercetările mai recente întreprinse de Martyn Rady demonstrează însă că diferențierea în cadrul obiceiului moştenirii apare încă din secolul al XIII-lea[12], acesta fiind deci momentul în care începe să se manifeste tensiunea între *genus* şi *parentela* –familia mica. Rady îşi argumentează punctul de vedere pornind de la modificările survenite în dreptul de moştenire al fetelor. În primele decenii ale secolului al XIII-lea fetele erau excluse de la moştenirea pământului, pentru că, prin căsătorie, ele puteau înstrăina pământul clanului[13]. Primeau în schimb echivalentul în bunuri mobile al sfertului care li se cuvenea. Cu timpul, în cazurile în care succesorii de sex masculin lipseau, nobilii incep să acorde fetelor pătrimea prevăzuta de lege în bunuri imobile[14], preferând ca moştenirea să revină nepoților direcți, şi nu ramurilor colaterale. Este deja un prim semn al slăbirii clanului. Există două cazuri în care fetele pot moşteni pământ. În primul rând, nobilul putea pretinde că domeniul care revenea fiicei era cumpărat[15], şi nu moştenit. O a doua situație, mai rară, era cea în care proprietarul obținea îngăduința regelui de a intocmi un testament liber. După cum am văzut, în actul de confirmare al Bulei de Aur din 1351 acest drept este retras. Singura modalitate de a lăsa pământ fetelor rămâne acum *praefectio in filium in heredem masculinum*[16]. Aceasta situație la început excepțională devine cu timpul frecventă, şi constă în "transformarea" juridică a fiicei în fiu, printr-un act special emis direct de către rege.

În secolul al XIV-lea, destrămarea unității clanului este mult mai vizibilă prin actele emise sub titlul de *nova donatione*, «noua donație». Teoretic, acest titlu este ataşat documentelor emise cu scopul de a confirma o posesiune anterioară, pentru care nobilul nu avea un act scris, sau pentru a înlocui un privilegiu pierdut accidental[17]. Practic, în opinia lui Engel Pál, el ajunge să aibă rolul de a restrânge drepturile de moştenire ale clanului[18]. După 1320, diplomele care conțin acest titlu, solicitate de numeroşi nobili, sunt însoțite de o clauză prin care li se retrage ramurilor colaterale dreptul de moştenire a proprietății. De la jumătatea secolului al XIV-lea, această clauză nu mai apare[19], devenind se pare de la

---

[9] *Documenta Romaniae Historica,* seria C. Transilvania, vol. X, Bucureşti, 1977, doc. 86, p. 89-99.
[10] Erik Fügedi, *The Elefanthy...,* p.5.
[11] Engel Pál,*The Realm of Saint Stephen. A History of Medieval Hungary. 895-1526*, London-New York, 2001, p. 181.
[12] Martyn Rady, *The "Title of NewDonation"..,* p.646.
[13] *Ibidem,* p.652.
[14] *Ibidem*, p. 653.
[15] Erik Fügedi, , *The Elefanthy...,* p.33.
[16] Martyn Rady, *Nobility,...,* p. 28.
[17] Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514),* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p. 45.
[18] Engel Pál, *op. cit.*, p. 176.
[19] *Ibidem*, p. 183.

sine înteles că doar cei pomeniți în actul de *noua donatie* au drept de moştenire asupra respectivei proprietăți.

Martyn Rady aduce o altă interpretare acestui titlu. Pornind de la ideea că există diplome care exclud moştenitori şi nu au mențiunea de *nova donatio*, el adoptă explicația din Tripartit, conform căreia respectivul titlu are rolul de a limita dreptul regal asupra proprietății: *drepturile la proprietate astfel cedate nu mai pot fi cerute de nimeni sub pretextul dreptului regal* [20].

Prevederea referitoare la moştenire a actului din 1351 este pusă în slujba intereselor clanului. Trecerea de la familia cognatică la cea agnatică este însă inevitabilă, iar *praefectio* şi, eventual, *nova donatione* dovedesc că există mijloace de a ocoli prevederile juridice.

Până la monumentala operă a lui Werbőczi nu mai există documnte care să modifice în vreun fel dreptul de moştenire statuat de Ludovic I de Anjou în 1351. *Tripartitul* oferă o altă perspectivă asupra societății maghiare, mult mai complexă şi mai detaliată, care ar merita o abordare separată. Însă această lucrare juridică rămâne tributară legislației anterioare şi poate fi considerată capătul unei evoluții sinuoase, ale cărei mecanisme nu sunt încă suficient cunoscute, dar care poate fi surprinsă cel mai bine în Bula de Aur şi documentele care îi aduc modificări.

The Inheritance of the Land in the Laws confirming the Golden Bull (1222)

Abstract

The right to property was one of the main features of nobility in the Middle Ages, playing therefore an important part in the medieval laws. In Hungary, because of the specific social structure (the kindred – the extended family), the most important feature of property was the inheritance of the land. The first law that clearly enounced the mechanism of the inheritance of the land in medieval Hungary was edited by King Andrew the 2nd in 1222. This law was afterwards modified, in the documents that confirmed the famous Golden Bull. The changes reflect the enforcement of the individual property, but also the dissolution of the social system based on the kindred. The most important change is brought by King Louis the 1st of Anjou, who annulled the right of the nobles to draw up a testament.

Bibliografie

Documenta Romaniae Historica, seria C. Transilvania, vol. X, Bucureşti, 1977.

Documente privind istoria României, seria C., Transilvania, veac XI, XII, XIII, vol. I (1075-1250), Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1951.

Documente privind istoria României, seria C., Transilvania, veac XIII, vol. II (1251-1300), Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1951.

Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514),* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000.

Engel, Pál, *The Realm of Saint Stephen. A History of Medieval Hungary. 895-1526*, London-New York, 2001.

Fügedi, Erik, *The Elefanthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred,* Budapesta, 1998.

Rady, Martyn, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary,* London, 2000.

Rady, Martyn, *The "Title of New Donation" in Medieval Hungarian Law*, în "South-Eastern Europe Review", vol. 79, 4(2001), p.638-657.

[20] Martyn Rady, *The "Title of NewDonation"*..., p. 644.

Reminiscenţe ale instituţiei voievodale în Sătmar (sec. XVI–XIX)

Bujor Dulgău

Comitatele transilvănene sunt instituţii politico administrative create de către regalitatea ungară pe măsura penetrării ei în spaţiile locuite de românii băştinaşi, fiind grefate peste structurile autohtone tradiţionale: districte, cnezate, voievodate şi crăinicii.

Teza potrivit căreia epoca voievodatului Transilvaniei încetează în 1541 este unanim acceptată de istoriografia românească. Dăinuirea voievodatelor locale şi a dregătoriei voievodatului în comitatele din nord vestul şi vestul României, cu mult dincolo de acest prag cronologic, este o certitudine de necontestat. Forma de contestare a micilor voievodate locale, atribuţiile şi competenţele voievozilor din teritoriile compact locuite de români, statutul lor social etc., sunt chestiuni care suscită încă discuţii. Un răspuns concludent şi credibil se va putea contura doar în măsura în care vor fi cercetate importante fonduri şi colecţii arhivistice medievale păstrate în ţară şi străinătate.

Prezenta comunicare îşi propune câteva desluşiri cu referire la voievozii locali sătmăreni, dar nu în mod izolat, ci într-un context istorico – geografic mai larg ce include şi zone limitrofe. Istoriografia locală sătmăreană poate contabiliza în prezent un singur studiu privitor la această temă, şi el aparţine profesorului Victor D. Dragoş[1].Acest studiu are meritul de a fi scos la iveală, la nivelul secolului al XVIII-lea, circa 10 –12 voievozi sătmăreni identificaţi nominal ori doar semnalaţi ca dregători în fondurile arhivistice păstrate la Direcţiile Judeţene Cluj şi Bihor ale Arhivelor Naţionale. Voievozii sătmăreni sunt regăsibili, în general, în cadrul conscripţiilor domeniale şi ca martori audiaţi de către autorităţile administrative şi judecătoreşti în anchetele generate de multiple litigii de proprietate. Conscripţia din 1566 a domeniului Ardud consemnează mai multe voievodate, fiecare grupând câte 3 – 10 sate, a domeniului Baia Mare (făcea parte din comitatul Sătmarului) confirmă existenţa a 2 voievozi, iar cel al Ţării Oaşului a unui singur voievod[2]. Referiri la realităţile economico – sociale existente în câteva din satele Ţării Oaşului întâlnim în conscripţiile dicale ale comitatului Ugocea din anii 1567 – 1574. Astfel în localitatea Gherţa Mică găsim în capul listei un jude – voievod, în Tarna Mare 3 voievozi, mai mult ca sigur câte unul din fiecare stăpân, iar în Turţ un voievod[3]. Urbariile domeniului cetăţii Satu Mare din anii 1569 şi 1592 înscriu alte 11 sate din Oaş, printre ele şi satul Bixad condus de un voievod[4]. Într-un document păstrat sub formă de transumpt din anul 1747 se face trimitere la voievodul Ioan din Sătmărel în anul 1588[5], pentru ca într-o scrisoare de mărturie, datată 2 februarie 1598, să fie menţionat voievodatul nobilului Stephanus Reway din Mădăras[6], care urma să dea de veste supuşilor iobagi că se va ridica opreliştea la ghindatul porcilor în pădure.

În secolul al XVII-lea mai pot fi consemnaţi câţiva voievozi locali. Spre pildă, într-o scrisoare de hotărnicie din 13 aprilie 1609 apare numele lui Simion Olah Waywoda[7] (Simion Valahul) din Tătăreşti ca membru al comisiei de rectificare a vechilor semne de hotar dintre posesiunile oraşului Satu Mare şi satele învecinate. În acelaşi context, tot în

---

[1] Victor D. Dragoş, *Voievozi locali în ţinuturile sătmărene în secolul al XVIII-lea*, în „Satu Mare. Studii şi comunicări", VII – VIII, Satu Mare, 1986 – 1987, p. 239 – 245.

[2] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol.I, Bucureşti, 1967, p. 197

[3] Szabo Istvan, *Ugocsa Megye*, Budapesta, 1937, p. 182 – 523.

[4] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol.II, Bucureşti, 1968, p.260

[5] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Satu Mare (în continuare DJANSM), fond *Primăria Municipiului Satu Mare, Procesul familiei Karolyi cu oraşul*, fasc. II, act. Nr. 98/1747

[6] DJANSM, fond *Primăria Municipiului Satu Mare, Moşia Mădăras*, act nr. 1/1598

[7] DJANSM, fond *Primăria Municipiului Satu Mare, Litterae metales*, act nr. 3/1609, f.4

anul 1609, figurează şi Georgius Lihor Waywoda[8] din Gerăuşa, iar ceva ani mai târziu, în 1635, Ioannes Moldovan Waywoda[9] al ilustrului domn Sigismund Prepostvary din Homorodu de Jos. În 1640 acest voievod apare în calitate de colon al aceluiaşi stăpân, semn că a decăzut din punct de vedere al statutului social[10]. Secolul al XVIII-lea abundă în informaţii referitoare la voievozii locali sătmăreni, alţii decât cei identificaţi de profesorul Victor V. Dragoş. Cu prilejul diverselor interogatorii luate supuşilor oraşului Satu Mare de pe moşiile situate în satele Ruşeni şi Tătăreşti apar, printre martori, şi câţiva voievozi: Petru Pop din Tătăreşti în 1715[11], Mihai Pop în 1769[12] şi Ioan Suciu din Ruşeni în 1775[13].

Urbariile şi conscripţiile satelor din Ţara Oaşului înscriau în categoria supuşilor, în mod constant, şi o serie de voievozi: Filip Fătul (Philippus Fatyu) şi Teodor Turţeanu (Theodorus Turczy) din Gherţa Mică în 1723[14], Georgius Molnar – voievodul lui Gabriel Perény din Turţ în 1725[15], Teodor Mărcuş (Theodoricus Markus) voievodul contelui Emeric Perény din Batarci 1725 şi Petrus Kiss – voievodul baronului Paul Perény din Batarci tot în 1725[16], Petru Păncuţa (Pankucza) – voievodul baronului Andrei Perény din Tarna Mare în 1725 şi Simion Ivacico (Ivácskó) – voievodul baronului Sigismund Perény din Tarna Mare tot în 1725[17]. În anul 1723 găsim ca voievod în satul Comlăuşa pe Iacob Paul (Jacobus Pál)[18]. Ultimul voievod depistat în documentele cercetate datează din anul 1822, un anume Imbre Rákos, probabil de obârşie din satul Racşa, menţionat ca fiind, "voievodul stăpânului din satul Vama"[19]. Avem însă cunoştinţă, dintr-o lucrare monografică, că în 1827 în satul Buzeşti din comitatul Sătmarului exista "un voievod român scutit de serviciile iobăgeşti"[20].

După o sumară trecere în revistă a voievozilor sătmăreni semnalaţi documentar în perioada de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi până în primele două trei decenii ale secolului al XIX-lea, câteva consideraţii privind locul şi rolul acestora în cadrul comunităţilor sociale locale. Voievodatele cuprindeau mai multe sate, de regulă între 3 –10 sate.

În 1634 voievodatul din Gerăuşa avea o autoritate asupra satelor Gerăuşa, Bolda, Socondu de Jos, Socondu de Sus, Cuţa; voievodatul din Borleşti peste satele din zona Codru şi Valea Someşului (7 sate), iar cel din Tătăreşti peste satele Tătăreşti, Solduba, Sîi şi Măriuş[21].

Voievodate şi voievozi întâlnim doar în districtele şi zonele locuite masiv de români. Este prin urmare, o instituţie şi o dregătorie tipic românească. Îi vom întâlni, aşadar, pe marile domenii alcătuite din sate locuite compact de către români: Chioar, Şimleu, Sătmar, Baia Mare ş.a. Mare parte a voievozilor erau persoane nobile, făcând parte din categoria nobilimii condiţionare. Statutul lor privilegial era recunoscut doar în cuprinsul domeniului. Spre pildă, voievozii bihoreni din Urviş, Suplac şi Borod erau nobili

---

[8] *Ibidem*, f.5
[9] *Ibidem*, act nr. 4/1635, 6.6
[10] DJANSM, fond *Primăria Municipiului Satu Mare, Moşiile Ruşeni şi Tătăreşti,* act nr. 36/1640, f.7
[11] *Ibidem*, act nr. 33/1715
[12] *Ibidem*, act nr. 37/1769
[13] *Ibidem*, act nr. 115/1775
[14] DJANSM, fond *Tribunalul Judeţean Satu Mare, Acte urbariale*, dosar nr. 943/1723, f. 9 - 10
[15] *Ibidem*, dosar nr. 946/1725, f. 2 - 3
[16] *Ibidem*, f. 11 - 13
[17] *Ibidem*, f. 4 –5
[18] *Ibidem*, dosar nr. 943/1723, f. 9 -10
[19] *Ibidem*, dosar nr. 1821/1768, f.13.
[20] Ştefan Mărcuş, *Sătmar*, vol.I, Oradea, 1938, p.49
[21] *În serviciul patriei 1933 – 1937*, Satu Mare, 1938, p.49.

în secolele XV – XVI. Ei aveau, printre altele, şi atribuţiuni de judecată[22]. Voievodul din Vintere obţinuse, încă din 1349, dreptul de a ţine un preot român spre a grăbi popularea localităţii cu forţă de muncă. În secolul al XVI-lea familia voievodului din Vintere a fost ridicată în rândurile nobilimii[23]. Voievozii erau recunoscuţi sau confirmaţi de stăpânii feudali, cum era cazul celora din districtul Hălmagiului[24]. Voievodul din Cărand (comitatul Bihor, azi în judeţul Arad, n.a.) avea dreptul de a ţine târg o dată pe an[25]. În veacul al XVI-lea voievozii arădeni de la Beneşti, Boftei, Tăgădău, Archiş şi Hălăliş aveau obligaţii militare faţă de cetatea din Oradea[26]. După anul 1600 voievozii bihoreni dispar, probabil sunt înnobilaţi, locul lor fiind luat de crainici[27]. Voievozii îndeplineau, în general, atribuţii administrative, fiscale, judiciare şi militare. Amintitul voievod Simion Valahul (Olah) din Tătăreşti era în 1609 slujbaş cu socotelile (sau oficiali ad rationem sua majestatis). Nobilul voievod Georgius Pop (Pap) din Mădăras mărturisea în 1769 că a deţinut dregătoria de voievod ani în şir în perioada 1757 – 1764. El avea datoria de a mâna turmele de porci ale stăpânirii la ghindat în pădure imediat ce se ridica opreliştea şi tot el trebuia să angajeze simbriaşi pe lângă porcari[28]. Am putut constata, din conscripţiile consultate, prezenţa a câte 2 – 3 voievozi într-un singur sat, cu deosebire în satele din Ţara Oaşului. Acest lucru se poate explica doar prin faptul că fiecare stăpân avea voievod propriu. În secolul al XVIII-lea voievozii sunt înglobaţi în categoria supuşilor, nicidecum nu mai fac parte din rândurile nobilimii, dar nu îndeplinesc obligaţii similare cu ale iobagilor. Ei beneficiază de scutiri. Treptat atribuţiile lor vor fi preluate de către juzi. Un timp juzii chiar strângeau dările cu ajutorul voievozilor[29]. Nu e de mirare că în unele cazuri vom întâlni şi juzi – voievozi, ca de exemplu pe domeniul Şimleului în 1658[30].

Chiar dacă ultimii voievozi sunt atestaţi în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea putem conchide că, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, voievozii încep să dispară treptat, semn că instituţia e în destrămare. De acum încolo documentele consemnează în fruntea comunităţilor locale prezenţa juzilor săteşti şi a altor dregători. Un lucru însă rămâne cert: dăinuirea îndelungată a voievodatelor, vitalitatea şi capacitatea de rezistenţă a acestor structuri autohtone sunt nepreţuite mărturii ale trăiniciei formelor organizaţionale băştinaşe şi ale caracterului etnic preponderent românesc.

---

[22] Ana Iles, Vasile Rus, *Documente referitoare la voievozii români din Bihor în secolele XV – XVI*, în "Crisia", XIX, Oradea, 1989, p.309 - 316

[23] Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztitás elött*, Budapesta, 1940, p.386

[24] Andrei Caciora, Eugen Glück, *Cnezate şi voievodate româneşti arădene*, în "Studii privind istoria Aradului", Bucureşti, 1980, p.162.

[25] *Ibidem,* p.163

[26] *Ibidem*, p. 167

[27] D. Prodan, *op. cit.*, p.199

[28] DJANSM, fond *Primăria Municipiului Satu Mare. Procesul familiei Károlyi cu oraşul*, fasc.I, act nr. 37/1769, f.6.

[29] D. Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII şi XVIII*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj", IV, 1961, p.218

[30] D. Prodan, *op. cit.*, p.108

Reminiscence of voievode institution in Satu Mare (XVI – XIXth century)

Abstract

The local historiography containe only a study about the voievode institution in Satu Mare and this belongs to Victor D. Dragoş. This article highlight the longeval lasting, the vitality and the capacity of resistance of voievode institution which became an real testimony of durability of this native structures. Here are mentioned a few names of the roumanian voievodes starting from XVIth century during the XIXth century, some consideration about the place and the function of them in the local communion.

Un exemplar necunoscut al unei tipărituri sibiene din secolul al XVII-lea

Florin Bogdan

Identificarea exemplarelor incomplete de carte românească veche rămâne un subiect de actualitate şi în prezent, mai ales în condiţiile în care nu există cataloage cumulative aduse la zi (în acest sens un prim pas a fost făcut de către specialiştii din cadrul Institutului de Memorie Culturală[1]), cu atât mai mult cu cât trebuie luată în calcul şi acea parte virtuală a patrimoniului de carte românească veche (în general în acest sens vorbim despre exemplarele aflate în colecţii particulare, de cele mai multe ori acestea fiind exemplare necunoscute specialiştilor).

Doresc să specific încă de la început că acest studiu nu se doreşte a fi o contribuţie la Bibliografia Românească Veche[2], ci doar o semnalare a unui exemplar, necunoscut literaturii de specialitate, al unei cărţi româneşti vechi tipărită la Sibiu la sfârşitul secolului al XVII-lea, aflat în biblioteca parohiei ortodoxe din localitatea Luier (judeţul Mureş).

Cercetarea colecţiilor de carte românească veche existente în bibliotecile parohiale din localităţile rurale este necesară în contextul cercetării istoriei locale, însemnările existente pe filele cărţilor româneşti vechi constituind veritabile izvoare istorice a căror valorificare poate conduce la formarea unei imagini de ansamblu asupra evoluţiei istorice a comunităţii care a deţinut respectivele cărţi. Aceasta este premiza de la care a pornit această cercetare asupra fondului de carte românească veche aparţinând parohiei Luier, fond în care se regăsesc următoarele cărţi: *Penticostar* (Bucureşti, 1743), *Apostol* (Blaj, 1767), *Strasnic* (Blaj, 1773), *Liturghier* (Blaj, 1775), *Triod* (Blaj, 1813), *Octoih* (Blaj, 1825) şi un fragment al unui *Ceaslov* tipărit în secolul al XVII-lea[3]. Fragmentul începe cu foaia 143 şi se termină cu foaia 318, lipsind foile de la 230 la 245. În cuprinsul volumului găsim următorul conţinut: Începutul pavecerniţei mari (f. 145 v.), Troparele învierii (f. 171 v.), Stihuri de pocăinţă (f. 184 v.), Troparele şi condacele zilelor (f. 186), Ceasurile în ziua de Paşti (f. 191 v.), Cinstitul paraclis al Precistei (f. 194), Rugăciunile la cuminecătură (f. 211 v.), Rugăciunile după cuminecătură (f. 226 v.).

Acest *Ceaslov* ne-a atras atenţia, cunoscut fiind faptul că *Ceasloveţul* tipărit la Bălgrad (Alba Iulia) în anul 1685[4] este o carte foarte rară în spaţiul românesc. Descrierea acestui volum din BRV[5] ne indică faptul că fragmentul nu este parte a *Ceasloveţului* tipărit la Bălgrad, încât nu numai că avem ultima foaie numerotată cu 318, dar şi numărul de rânduri diferă, în cazul exemplarului de la Luier fiind vorba de 13 rânduri pe foaie, în cazul tiparului fiind vorba de roşu şi negru, iar pagina este încadrată.

---

[1] O astfel de încercare de realizare a unui catalog cumulativ de carte românească veche (sec. XVI-XVII) găsim la adresa de internet http://www.cimec.ro/Carte/cartev/default.htm;

[2] Ion Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche: 1508-1830*, vol. I-IV, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1903-1944, în continuare BRV;

[3] Fragmentul respectiv are următoarea menţiune pe prima foaie păstrată (foaia 143): "Ceaslovăţ, Bălgrad 1687";

[4] Asupra datării acestei tipărituri există mai multe variante, BRV o plasează în anul 1687 (I, 84, p. 279-280), la fel şi Mircea Tomescu în *Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 76; în timp ce unele cercetări mai noi plasează tipăritura în perioada 1685-1686, pentru mai multe informaţii, Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia: 1577-1702*, Ed. Imago, Sibiu, 1998, p. 73-75, informaţii preluate şi de către Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia Românească Veche. Additamenta I (1536-1830)*, Ed. Alma, Galaţi, 2000, p. 193-194;

[5] BRV, I, 84, p. 279-280 prezintă un volum in 8°, cu tipar negru, 4 foi nenumerotate şi 204 foi numerotate, cu 16 rânduri pe foaie;

Conform literaturii de specialitate în secolul al XVII-lea s-a mai tipărit un singur *Ceasloveț* în spațiul românesc, este vorba de o tipăritură apărută la Sibiu în anul 1696, cu următorul titlu: *„Ceasloveț care are întru sine slujbele de noapte şi de zi supt biruința puternicului şi încununatului Iosif Leopold Craiul Budii şi a Țării Ungureşti şi Ardealului. Tipăritu s-au în vestita cetate a Sibiului. Anii Domnului: 1696"*[6]. Descrierea oferită de aceeaşi literatură de specialitate[7] ne spune că este un volum in 8°, de 4 foi nenumerotate, 330 numerotate şi alte 2 foi nenumerotate la sfârşit, cu tipar negru şi roşu, pagină încadrată şi 13 rânduri pe foaie. Conform acestei descrieri şi celei din volumul IV a BRV[8], care oferă şi conținutul acestei tipărituri putem concluziona că şi exemplarul de la Luier este un fragment al *Ceaslovețului* tipărit la Sibiu în 1696.

Ceasloveț, Sibiu, 1696 (f. 81 v.)[9]

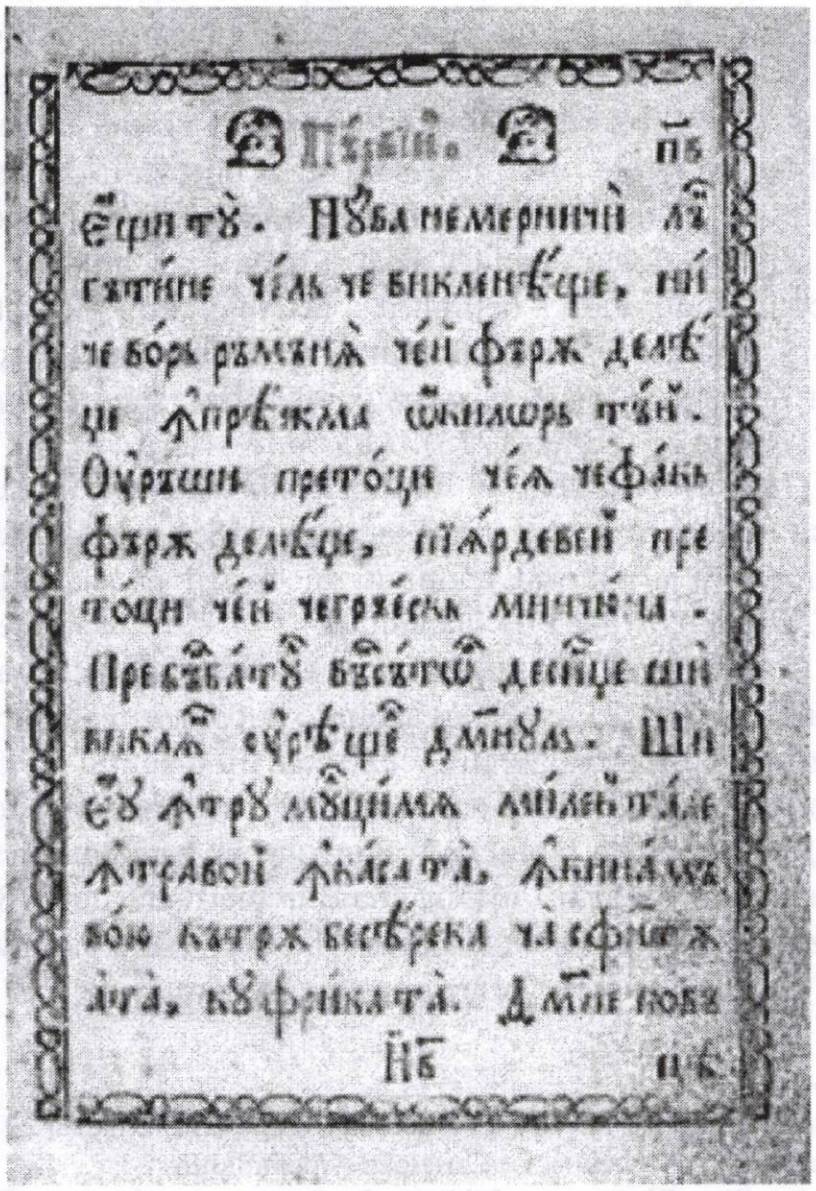

[6] BRV, I, 101 p. 339-340; BRV, IV, 101, p. 207-208; Eva Mârza, *op. cit.*, p. 85-88; Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 208; Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 76; Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania şi învecinatele țări de la începuturile lor până la vremile noastre. Sibiu, 1838*, Studiu introductiv, ediție, note, rezumat şi indice de Eva Mârza şi Iacob Mârza, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 124 (cu greşeala atribuirii tipăriturii lui Ioan Bart şi nu lui Chiriac, adevăratul tipograf al acestei cărți);
[7] BRV, I, 101 p. 339-340;
[8] BRV, IV, 101, p. 207-208;
[9] Exemplarul deținut de Academia Română *apud* http://www.cimec.ro/Carte/cartev/poze/095mare.jpg

Ceaslovețul, Sibiu, 1696 (f. 144)[10]

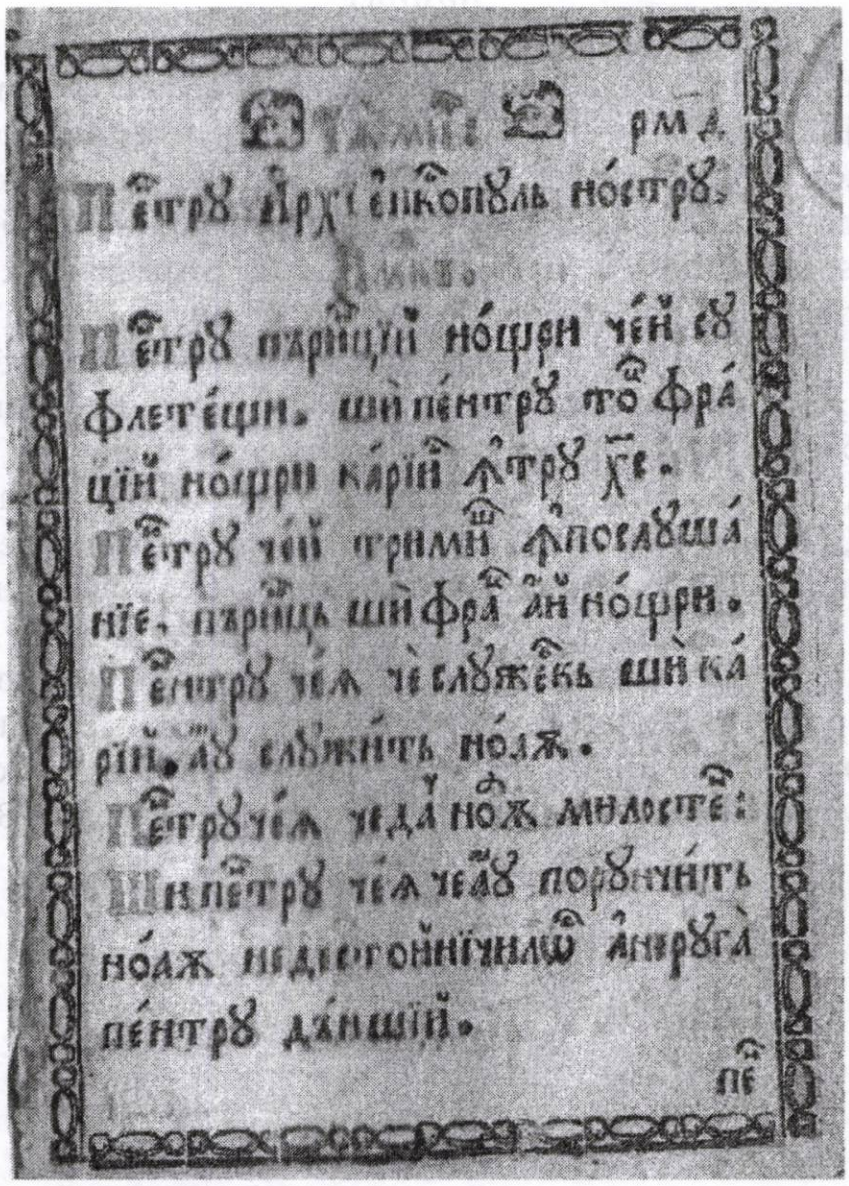

Pentru a sublinia importanța acestui fragment al *Ceaslovețului* tipărit la Sibiu în 1696 menționez că la ora actuală se cunosc doar cinci exemplare ale acestei tipărituri pe întreg cuprinsul României, cel de la Luier fiind abia cel de-al şaselea exemplar cunoscut al acestei tipărituri româneşti vechi a cărei paternitate este disputată atât de tipografia sibiană cât şi cea de la Bălgrad (Alba Iulia)[11].

Nu am insistat în studiul de față asupra însemnărilor manuscrise din volumul prezentat, urmând ca într-un viitor apropiat să încerc să realizez un studiu care să aprecieze corect importanța acestei tipărituri şi a circulației acesteia în urma consultării şi a celorlalte patru exemplare aflate la Biblioteca Academiei Române de la Bucureşti[12], la Biblioteca Academiei Române de la Cluj-Napoca[13], la B.C.U. Cluj-Napoca[14] şi la Biblioteca Județeană „Astra" Sibiu[15].

---

[10] Exemplarul din biblioteca parohiei ortodoxe Luier (județul Mureş);

[11] E. Mârza, *op. cit.*, p. 86-88, susține că este vorba de o a doua ediție a *Ceaslovețului*, diferențele între cel tipărit în 1685-1686 la Alba Iulia şi cel din 1696, tipărit la Sibiu cu acelaşi material tipografic, sunt minore;

[12] Inv. 463 *apud* http://www.cimec.ro/Carte/cartev/s17001e1.htm, exemplar donat de Aurel Filimon în anul 1930, provenind tot din județul Mureş;

[13] CRV 591 *apud* Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Carte românească veche în județul Alba. Secolele XVI-XVII. Catalog*, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1989, p. 226;

[14] În fondul acestei biblioteci se găsesc două exemplare ale acestei tipărituri, inv. 3 /1938 *apud* Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul cărții vechi româneşti din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 1991, p. 32 ;

[15] Inv. 419;

Florin Bogdan

An unknown copy of a book printed at Sibiu in the XVII century

Abstract

The identification of the incomplete copies of ancient Romanian books remains a present-day subject, especially if we consider the fact that there aren't any up-to-day collective catalogues. Moreover, it has to be taken in consideration also that virtual part of the ancient Romanian books patrimony (generally speaking, the copies from the private collections, in most cases those being copies unknown to specialists). This study doesn't want to be a contribution to the Ancient Romanian Bibliography, but a presentation of a copy, unknown to the specialists, of an ancient Romanian book printed in Sibiu at the end of the XVII century, kept in the library of the Orthodox parish from Luier (Mures county). The archives belonging to the Luier parish include the following books: Penticostar (Bucharest, 1743), Apostol (Blaj, 1767), Strasnic (Blaj, 1773), Liturghier (Blaj, 1775), Triod (Blaj, 1813), Octoih (Blaj, 1825) and also a fragment from a Ceaslov printed in the XVII century, identified in the present study as being a Ceaslovet printed in Sibiu in the year 1696.

In order to underline the importance of this fragment from the Ceaslovat printed in Sibiu in 1696, I point out the fact that up-to-day only five copies of this print are known in the entire country, the one from Luier being only the sixth known copy of this ancient Romanian print, whose origins are disputed between the Sibiu and Balgrad (Alba Iulia) typographies.

Bobáld, egy elpusztult szatmári falu a források tükrében

Mérai Dóra

Az egykori Bobáld falu Nagykárolytól három kilométerre délkeletre feküdt, a Gencsre és Szatmárnémetibe vezető utak közt, a Mérges-patak egy magas teraszán, az Ecsedi-láp közelében.[1] Ma a szóban forgó helyen a szántóföldből, kukoricásból kimagasló, facsoporttal körülvett domb látható, tetején elvadult gyümölcsössel, amely a jellegzetes szatmári sík tájból emelkedik ki. A szárazárokkal szigetszerűvé kiképzett bronzkori tellen található az egykori településhez tartozó, 16–17. századra keltezhető temető, amelynek részletei feltárásra is kerültek a több évtizede zajló régészeti kutatás során.[2] Maga a település, amely a 18. század első negyedében vált lakatlanná, a szárazárok túlsó oldalán széles ívben öleli körül a temetőt. Helyét, amelyet megőrzött a hagyomány és a 18–19. században rajzolt térképek, a régészeti terepbejárás is igazolta. A Mérges-patak magas partján előkerült néhány Árpád-kori töredék is – feltehetően a középkori Bobáld falu legkorábbi nyomairól van szó. A felszíni anyaggyűjtés eredményei alapján úgy tűnik, hogy a középkori település még legalább 250 méterre kiterjedt észak felé, a Szatmárra vezető út irányába.[3]

Az Ecsedi-láp lecsapolása, az 1890-es évek előtt egészen más képet mutatott a vidék, mint ma. A leírások szerint magát a bobáldi dombot még a 18. században is víz, illetve mocsár határolta.[4] A több százezer hektár területű, hol növekvő, hol összehúzódó víztükör és nádas, posvány nagymértékben meghatározta a környező területek lakóinak életmódját, lehetőségeit.[5] Bobáld nem közvetlen a láp melletti, állandóan vízjárta körzetben helyezkedett el, hanem az azt szegélyező, magasabb fekvésű területen, amely alkalmas volt a földművelés számára.

Bobáld régészeti kutatástörténete

A gazdag, és tell formája miatt könnyen azonosítható régészeti lelőhely már igen korán felkeltette a kutatók és a helytörténet iránt érdeklődők figyelmét. Bél Mátyás a „Notitia Hungariae"-ben mint ősi várat ismerteti, rá hivatkozik Szirmay Antal 1809-ben Szatmárról írt megyemonográfiájában.[6] Szirmay úgy tudja, a már lakatlan Bobáld egykor népes helység volt.[7] Asztalos György 1892-ben Nagykárolyról írt városmonográfiájában az ő értesüléseit veszi át, ekkor már Bobáld „helyét a város (Nagykároly) határában csupán egy egyszerű fakereszt jelöli."[8]

Vende Aladár a 19. század végén már régészeti ásatást végzett a tell keleti, mocsár felőli oldalán. Kő- és bronzkori leleteket talált, de felhívta a figyelmet az elpusztult Bobáld község egykori temetőjére és kápolnájára, amely a dombon állt. Megállapította, hogy a domb egyik felén a felszínen az őskori leletek mellett sok az embercsont, és a

---

[1] Ezúton köszönöm dr. Nagy Balázsnak a munka során tanulmányomhoz fűzött építő megjegyzéseit.

[2] Az őskori lelőhely kutatásáról lásd *Borovszky*, 409; *Németi – Roman 1994-95*; *Németi 1999*, 167; *Németi – Molnár 2002*, 118-122.

[3] *Németi 1999*, 65.

[4] *Szirmay 1809-10*, 16. „Bél Mátyás írja, hogy Bobart nevű földvár volt, Attila hunnusai építették, arra folyt a Kraszna de az ecsedi Báthoriak elterelték, Bél Mátyás megjárta a régi árkát."

[5] *Farkas 1982*, 7; *Czirbusz 1899*, 100. A 19. századból, a lecsapolás előtti időkből maradtak fenn néprajzi megfigyelések a Rétoldalnak nevezett tájegységgel, az ott lakók életmódjával kapcsolatban (*Borovszky* 26, 29-30; *Farkas 1982*, 70-71, a további néprajzi irodalom ismertetésével).

[6] Bél Mátyás: *Notitia Hungariae*, 68; *Szirmay 1809-10*, 19.

[7] *Szirmay 1809-10*, 15.

[8] *Asztalos 1892*, 14, 89.

kápolna romjaiból származó törmelékre is felfigyelt.[9] 1966-ban indultak meg a Nagykárolyi Múzeum ásatásai, Németi János vezetésével.[10] 1982–84-ben a dombtető keleti oldalán, tereprendezés során egy templomrom délkeleti sarka került napvilágra.[11] 1986-ban a Petre Roman által irányított Bukaresti Trákológiai Intézet munkatársai kapcsolódtak be a kutatásba; azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal folynak ásatások a tell illetve a kora újkori temető területén.[12] Míg a régészeti feltárás az egykori népesség anyagi kultúrájának emlékeit hozta felszínre, a településre vonatkozó írásos dokumentumok elemzése segítségével következtetéseket vonhatunk le társadalmi és gazdasági helyzetükre vonatkozóan is.

A középkori Bobáld a történeti forrásokban

Bobáld egykor a Károlyi család birtokához, a nagykárolyi uradalomhoz tartozott. A Kaplony nem ősi birtokainak egyike, így kerül a nemzetségből leszármazó Károlyiakhoz. A 14. század első feléből rendelkezünk a legkorábbi adatokkal a falu létezéséről. Egy 1359-es oklevél szerint a Kaplony nemzetség tagjai, Csomaközi Márton és Nagy Simon, továbbá Zonga Péter fiai, Pál és Miklós a váradi káptalan előtt kiigazítanak Simon javára egy korábbi, 1329-ben megejtett birtokfelosztást. Ez Bobáld falu első írásos említése, *Bubad* formában, ezen kívül két további 14. századi oklevélben szerepel.[13]

Zsigmond király 1418-ban a Kaplony nemből leszármazó Károlyiaknak, Mihály, Merhárd és László fiainak adja Bobáld possessiót királyi új adomány címén, több más, környező birtokkal együtt, amelyek a családtörténet szerint mind az ősi, nemzetségi eredetű birtokok közé tartoznak.[14] 1548-ban I. Ferdinánd megerősíti a donációt.[15]

A 15. és 16. század folyamán a bobáldi birtokrészek számos határvitával, hatalmaskodással, elzálogosítással, leánynegyedi illetőséggel, osztozkodással, végrendelkezéssel kapcsolatban keletkezett oklevélben kerülnek említésre más, a károlyi uradalomhoz tartozó birtokokkal együtt. Gyakran cserélnek gazdát, hosszabb-rövidebb ideig vannak a környék jelentősebb birtokos családjai, a Vetéssyek, Drágffyak, Perényiek és Báthoriak kezén. Gyakoriak a határviták főként a fenti, de más, kisebb birtokokkal rendelkező családokkal is, ezek egy része érinti Bobáldot.[16] Némely oklevél a birtok

---

[9] Az egykor vízzel övezett tellen kívül felismeri az azt ívben körülvevő, nyílt őskori telepeket is. *Borovszky*, 495.

[10] *Németi 1981-1982*, 167-181.

[11] A munkálatok során kitermelt leletanyagot Neta Iercoşan, a Nagykárolyi Múzeum régésze rendszerezte kronológiai szempontok szerint, stratigráfiai megfigyelésekre azonban nem volt módja. A „feudális kori" kerámiával kapcsolatban megjegyzi, hogy a kérdéses terület egészén megfigyelhető volt. *Iercoşan 1986-87*, 63-70.

[12] *Németi 1995*, 125; *Németi –Dani 2001*, 95-124; Szőcs Péter Levente – Mérai Dóra – Jacqueline T. Eng: „A nagykároly-bobáldi temető és templom 2001. évi régészeti kutatása". In: *„... a halál árnyékának völgyében járok" A középkori templom körüli temetők kutatása*. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13-16. között megtartott konferencia előadásai. Szerk. Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. Budapest, 2005, 315-324.

[13] Károlyi lt. I, 211; Károlyi lt. I, 114, „Bobad" formában; Károlyi lt. I, 484, „Bobad" formában

[14] *Károlyi 1911*, IX-X. (Bevezetés); Károlyi lt. II, 49.

[15] *Károlyi 1911*, 7.

[16] *Borovszky*, 423, 431-432. Az említett környékbeli, tekintélyesebb birtokos családokkal gyakori határviták miatt 1431-ben egyfelől a Báthoriak, Gacsályiak és Gúthiak, másfelől a Károlyiak, Vetéssyek, Bagossyak és Csomaközyek megállapodást kötnek, hogy a köztük támadt határvillongások és hatalmaskodások ügyében a későbbiekben az országbíróhóz fordulnak (Károlyi lt. II, 129). 1431-ben Károlyi János meg akarja járatni a szomszédos Gencs falu határát Bobáld felől, de a Genchy család tagjai ellentmondanak, ezért a királyi ítélőszék elé idézik őket. A per még öt év múlva is folyt (*Szirmay 1809-10*, II/2. rész 16, *Borovszky*, 75.) 1459-ben Báthori András és István Károlyi Jánost a titeli konvent előtt bizonyos zálogösszeg felől nyugtatják, és zálogos birtokait – többek közt Bobáldot – a kezéhez visszabocsátják (Károlyi lt. II/ 322). 1466-ban a leleszi konvent előtt Károlyi Demeter özvegye, Dengelegi Anna vallja, hogy Károlyi László és János jegyruhái és hozománya fejében illendőképpen megelégítették (Károlyi lt. II, 373-374). 1468-ban

említésén túl egyéb információt is tartalmaz az ott élőkről, főként névsorokat. 1436-ban szerepel első ízben a Mérges (*Mérgesd*) patak neve.[17]

A 16. század elejétől egyre több és részletesebb említés maradt ránk Bobáldról. 1501-ben a váradi káptalan Geréb Péter nádorhoz írt jelentésében Bobáldon plébániaépületet említenek, amelyet Károlyi Mihály vádja szerint Károlyi László elfoglalt, pedig azt előzőleg közösen bírt területen, megosztott költségen építették.[18] Ez az első olyan forrás, amely a bobáldi egyházról ad hírt, és amelyben név szerint említenek bobáldi lakosokat, Vajda Mihályt és Zaya Miklóst. Ismét jobbágynevek szerepelnek egy 1512-es ítéletben; a per Károlyi László ellen folyik, akit azzal vádolnak, hogy lerohanta Sztári Jánosné szántói udvarházát, a bobáldi Vajda Mihály és Dan János jobbágyokat és másokat maga mellé véve.[19]

1517-ben újra a váradi káptalan jelenti, hogy törvénybe idéztette Báthori András és domahidi tisztjeit hatalmaskodásaik miatt, mivel elhajtották Károlyi István bobáldi ménesét, és saját lovaikkal együtt őrizték őket Majtényban, ahol rühvel fertőződtek meg.[20] A Károlyiaknak tehát úgy tűnik, ménesük volt a károlyi birtokközpontjukhoz legközelebb eső, könnyen elérhető possessión, Bobáldon is, bár igazán jelentős a károlyi ménes lehetett, amelynek már a 14. század végén nagy híre volt.[21]

Az 1520-as években kerülnek a Drágffy család birtokába bobáldi birtokrészek, amelyeket 1540-ben vált vissza a Károlyi család.[22] A 16. század első évtizedeiben a korábban a Vetéssyekhez került jószágok visszaszerzésére is lépéseket tesznek.[23] Az 1544-ben Vetéssy Ferenc és Antal, valamint Károlyi Zsigmond közt zajló birtokperben bobáldi jobbágyokat említenek tanúként; a vita tárgya négy bobáldi jobbágytelek.[24] Az 1549-es rovásadó-összeírás szerint már a teljes birtok a Károlyi család tagjai kezén van.[25]

1551-ben a leleszi konvent megidézi Károlyi Zsigmondot és Jánost Károlyi Péter birtokai ellen elkövetett hatalmaskodások ügyében. A vád szerint rátörtek embereikkel a bobáldi birtokra, lerohanták több jobbágy és Oláh Teodor pap házát. Fekete György házának szalmából készült tetejét felgyújtották, őt magát szakállánál fogva

---

Károlyi László Nagy Ferenc tasnádi udvarbírótól, akinek birtokait (bobáldi birtokrészét is) korábban már 300 forintért elzálogosította, újabb zálogösszegül további 200 forintot vesz fel (Károlyi lt. II, 390-391). 1473-ban a váradi káptalan előtt Endrédi Ferenc a kiskorú Károlyi Lőrincnek nála 1500 aranyforinton elzálogosított birtokait egyezség útján, 1000 forintot elengedve, átadja Károlyi Lancz Lászlónak, ezek közt ismét szerepel bizonyos bobáldi birtokrész (Károlyi lt. II, 428-430, 430-431). 1511-ben a Károlyiak ismét a Báthoriaktól óvják birtokaikat: a váradi káptalan előtt Károlyi Lancz László Károlyi István gyulafehérvári kanonokot és Károlyi Mihály beregi plébánost birtokaik, többek közt Bobáld eladásától, a Báthoriakat azok megvételétől tiltja (Károlyi lt. III, 75-76). 1513-ban Károlyi István krasznai főesperes és gyulafehérvári kanonok Szatmár megyében, Károlyban és a körülötte fekvő falvakban és pusztákon bírt összes részjószágát örökül eladja Perényi Gábornak, tehát a Perényiek tulajdonába kerül egy bobáldi birtokrész. (Károlyi lt. III, 89-91). 1518-ban Báthori György, István és András II. Lajos királytól kérelmezték Bobáldot, de a Károlyiak ellenállása miatt nem léphettek birtokába (*Szirmay 1809-10*, II/2. rész 16). 1597-ben a Károlyi, másként Ördög család tagjai megegyeznek Mezőpetri, Fény, Vada, Csanálos, Vezend, Bobáld, Kaplyon, Olcsva, Apáti, Csomaköz és más birtokok, valamint különböző ingóságok megosztásáról (*Balogh 1986*, fols 68-69).

[17] Báthori István országbíró az egy részről a Károlyiak és a Csomaköziek, más részről Dobrachi György közt a Károly, Gencs és Bobáld birtokokat érintő határvillongásokat eligazítja. Károlyi lt. II, 175-177.

[18] Károlyi lt. III, 45.

[19] Károlyi lt. III, 83.

[20] Károlyi lt. III, 100-104.

[21] *Károlyi 1911*, 4. 1566-ban Károlyi János végrendeletében ismét szerepel egy bobáldi ló, amelyet Prosina Péterre hagy. Károlyi lt. III, 368-370.

[22] Károlyi lt. III, 127-128, 74, 129-130, 137-139; Károlyi lt. III, 223-224 és 226-227.

[23] Károlyi lt. III, 206-207; MOL P 392, Lad. 10, fol. 288.

[24] „... idem Andreas Cheghy produxit attestationes providorum *Petri Philep, Demetrii Magyar, Joannis Fathwl*, et *Petri Magyar* jobagionum Egregii Petri de Karol, item etiam *Theodori Magni* jobagionis dicti Sigismundi Karoly in papiro conscriptas,..." MOL P 392, Lad. 10, fol. 288.

[25] *Maksay 1990*, 721.

kirángatták, és súlyosan megsebesítették, csakúgy, mint fiait, Lőrincet és Jánost. Kolbász Teodor jobbágyot hajánál fogva kényszerítették, hogy elhagyja házát, közben őt is megsebezték. Kis Lukács házát szintén felgyújtották, őt magát, feleségét, Ilonát és Lánc Tamás jobbágyot félholtra verték.[26] További bobáldi jobbágynevek szerepelnek egy 1571-es oklevélben, melynek tárgya egy bizonyos gencsi birtokrész feletti vita Zodoray György és Károlyi György közt. Károlyit azzal vádolják, hogy Fülöp Pál és Lázár, Orosz(?) Simon, Rác Péter, Pap Lukács, Kónya János, Magyar Máté, Fekete János, Vajda János és Pap Péter nevű bobáldi jobbágyait maga mellé véve tört rá a panaszos birtokára.[27]

Az 1570-es évektől ismét Vetéssy-tulajdonban lévő bobáldi birtokrészekről esik szó.[28] 1609-ben újra a Károlyiak hatalmaskodásai kapcsán említik Bobáldot: Kóródi Ispán István vizsgálatot kér, mert Károlyi Mihály bobáldi jobbágyait erőszakkal elfogatta, és károlyi kastélyába hurcoltatta.[29] 1614-ben a Madarász Mátyás kapitánysága alatt lévő mezei hadak elnyomásának és fosztogatásának megszüntetésére a megye elrendeli ellátásukat, a bobáldiaknak a szénahordásban és a beszállításban kell részt venni.[30]

1622-ből származik az első híradás a később tömegessé váló elvándorlásról, amelynek fő célpontját az alföldi mezővárosok és hajdúvárosok jelentik: Károlyi Mihály Prosma Péternek engedi át bobáldi jobbágyát, aki elszökött tőle „a hajdúvárosokra", és másképp nem akart visszatérni, csak ha Prosma Péterhez kerülhet.[31]

1636-ban Sennyei Borbála, Károlyi Mihály özvegye, és fia, Károlyi Ádám bobáldi jobbágyai marháikkal letaposták a majtényi Kerekes nevű kaszálót, az azt őrző jobbágyot félholtra verik, társaik, további név szerint említett harminchét bobáldi jobbágy segítségével.[32] 1640-ben újabb hatalmaskodás ügyében idéztetik meg Sennyei Borbálát: a vád szerint tizenöt embere (köztük két bobáldi darabont) rátört Csomaközy Boldizsár csomaközi házára.[33]

Bobáld a 16-17. századi uradalmi gazdasági iratokban

A település egészét ismertető legkorábbi jegyzék az 1549-es rovásadó-összeírásban szerepel. Öt birtokos kezén volt, akik mind a Károlyi család tagjai. Összesen 7 portát, 28 adókedvezményes jobbágyat, 3 urasági szolgálatban álló személyt és 1 egyéb

---

[26] MOL P 392, Lad. 10, fol. 283.
[27] MOL P 392, Lad. 10, fol. 282.
[28] *Szirmay 1809-10*, II/2. rész 16; Károlyi lt. III, 589-591; *Dávid 2001*, 405; Károlyi lt. IV, 64-70.
[29] *Balogh 1986*, fol. 282.
[30] *Balogh 1986*, fol. 395.
[31] MOL P 392, Lad. 10, fols. 279-280.
[32] „... in anno 1636 circa finem Junii dictorum possessiorum seu dominorum terresterum jobbagiones providi *Theodorus Haso*, et *Petrus Zacharias* omnio in possessione Bobald in comitatu Zathmariensi existente degentes nescitur unde moti quave temeritate accensi cum numeroso armento pratum seu frenetum domini a vulgo Kerekes dictum intra territoria ac veras metas possessionis Maithen in Comitatu Zathmariensi existente, habitum ab omni pascuatione eo tempore exemptum et prohibitum aggressi, ibidem herbam ad fenificium maturam non tantum fecere existam, sed et pedibus prioram conculcatam reddidere. Insuper providum etiam Gregorium Benna dicti domini A jobbagionem in eadem possessionem Maithen in comitatu Zathmariensi existente commorantem attunc autem eiusdem possessionis camporem custodem et circulatorem more predonum adorsi intra prescriptum frenetum duris verberibus et vulnerationibus semianimem reddere nihil formi daverunt, tali eorumdem assentientibus popularibus suis, providis nomine *Stephano Kis, Theodore Kis, Lazare Zacharias, Andrea Lovas, altero Andrea Cosi?, Petro Hasa, Joanne Zacharia, Matheo Siket, Simone Bais, Demetrio Feiszer?, Georgio atque Andrea Magiar, Georgio Baczio, Stephano Oroz, Joanne Szabo, altero Joanne Oroz, tertio Joanne Baczio, Georgio Dereczkei, Matthia Görbe, Demetrio Magiar, Georgio Janko, Petro Baika, Mattheo Baczio, Georgio Rüdücz?, Petro Tok, Simone Tok, Petro Orszagh, Joanne Tok, Joanne Zilagi, Joanne Görbe, Petro Puzdra, Joanne Philep, altero Joanne Kis, Nicolao Raczi, Michaeli Raczi, Joanne Grama et Philippo Nagyszakalu* omnio in dicta possessione Bobald in toties fato comitatu Zathmariensi existente degentibus." MOL P 392, Lad. 10, fol. 274.
[33] *Künstlerné 1997*, 633-635.

adókedvezményes személyt (pásztor vagy bérlő) jegyeztek fel, puszta jobbágytelket, urasági majort, iparűzőt, malmot nem.[34]

A Károlyi levéltárban fennmaradt egy 1552-es feljegyzés Károlyi László és Dénes jobbágyainak neveivel a nagykárolyi uradalomhoz tartozó birtokokról, azonban ez töredékesnek tűnik, és helyenként olvashatatlan.[35] Az 1590-es Szent Mihály napi adójegyzékből azonban kiderül, hogy a károlyi uradalomhoz tartozó tíz falu közül Bobáld volt a legnépesebb, 50 összeírt fővel; az utána következő Vezendnél 42 főt tüntettek fel, a többi település 16-34 családos volt, maga Károly 155.[36]

1666-ból származik a legkorábbi teljes urbárium, és 1670-ből ennek pontos megfelelője.[37] Ekkor tizenkét jobbágyot írtak össze név szerint. Fejenként kettő-hat ökröt birtokoltak, egyikük tizenkettőt, hárman juhokat is. Tizennyolc tizenkét napos szolgálattal tartozó személy szerepel, hét telek puszta. A szokásos szolgáltatásokon kívül a bobáldi román asszonyok zsákokat szőttek az „asszony őnagysága" számára.[38] Az összeíró megjegyezte, hogy „ez a Bobald falu egészen az úré". 1677-ben a fent vázoltakhoz hasonló volt a helyzet, 15 örökös jobbágyot, köztük bírót és két drabantot, 13 tizenkét napost és 11 puszta telket számláltak. A jobbágyok 2-12 ökröt bírtak, többen nyolcat, tizenkettőt, összesen hatvanegyet. A tizenkét naposok közül is ötnek volt 2-4 ökre. Szerepel még egy Gencs nevű rét az úr számára kiszakítva.[39] Kiderül tehát, hogy a 17. század harmadik negyedében Bobáld nagy településnek számított, a környékbeliekhez képest viszonylag jómódú lakosokkal. A következő, 1689-es összeírásban azonban már csak öt örökös jobbágy szerepel, mindössze két családból. Összesen hat ökörrel és néhány egyéb állattal rendelkeztek, megjegyzésként szerepel, hogy Károlyban laknak. Két tehetősebb és egy nyomorék ember tartozott tizenkét napos szolgálattal.

A török, tatár, kuruc dúlások megviselték a környék falvait, mindegyik hasonló képet nyújtott, lakóik a városban kerestek menedéket, sokan pedig elvándoroltak. Mivel Bobáld határos volt Károllyal, és nem esett messze Szatmártól, a 16. század második felétől több jelentős hadi esemény zajlott közvetlen közelében. A környékbeli falvak rendszeresen a fosztogató hadak áldozatul estek, illetve részt kellett venniük azok ellátásában. 1562-ben a török Szatmárt ostromolta, a következő években török, tatár és morvaországi seregek érkeztek.[40] 1594-ben ismét tatár had vonult át a vármegyén.[41] 1599-től Basta központja volt a szatmári vár. A megye volt köteles élelmezni a seregét, az pedig végigrabolta a környéket, amelyet Bocskai emberei sem kíméltek.[42] A vármegyei jegyzőkönyvek szerint 1630-ban Károly városa az oda szállított császári katonaság zaklatása ellen tett panaszt. 1662-ben ez megismétlődött, miután 1661-ben Montecuccoli hadai fosztogattak.[43] Néhány évvel azelőtt, 1657-ben, II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratára válaszul Lubomirszky lengyel marsall ostromolta Szatmárt.[44]

Az 1670-es években írta Károlyi László azt a családi levéltárban fennmaradt, befejezetlen fogalmazványt, amelyben maga sorolja el a Várad elestét követő háborús

---

[34] *Maksay 1990*, 721.

[35] Bobáldon Károlyi Lászlónak *Kis Gergely* nevű jobbágyát (továbbá *Wayda István*, *Kis Lukács*, *Almazery György*, *Kis Tamásné* talán szintét bobáldi jobbágyait), Károlyi Dénesnek *Vayda János*, *Kys Karatson, Joannes Thömör* vagy *Thömös* nevű jobbágyait írták össze, valamint *Hozza János* telke mellett egy házhelyet. MOL P 392, Lad. 2, fols. 142, 145, 149, 152.

[36] MOL P 397, 82. csomó, fol. 1.

[37] MOL P 397, 77. csomó, fol. 12, MOL P 397, 77. csomó, fols. 119-120.

[38] MOL P 397, 77. csomó, fol. 8.

[39] MOL P 397, 77. csomó, fols. 59-60.

[40] *Szirmay 1809-10*, I. 51.

[41] *Borovszky*, 451.

[42] *Borovszky*, 45, *Szirmay 1809-10*, I. 53.

[43] *Szirmay 1809-10*, II/2. rész 14, *Borovszky*, 170.

[44] *Borovszky*, 471.

időszak pusztításait: „mind török, magyar, és ő felsége német vitézitől minemű károkat valottak, isten tudná elő számlálni."[45] A vármegyei levéltár 1673-as jegyzőkönyve a szatmári helységek bíráinak vallomásait tartalmazza a török, kuruc dúlásról és Teleki Mihály pusztításáról: „... jövén az törökök, csordájukat, méneseiket, és az embereket levágta, elrabolta, némely közülök kiszabadult, némely oda van ma is ... Az károlyi hites bírák így vallanak: In anno 1670 circa festum Sancti Michaelis Somlyórul kicsapván a katonák a károlyi és bobaldi tehénmarhacsordát, hétszázig valót, Somlyóra hajtottak. Nro 700. Ugyanakkor három bobádi embereket öltenek meg a somlyoi katonák az marha mellett. Nr 3."[46] 1676. október 23-án De la Borde szatmári főparancsnok bizonyságlevelet ad ki a Károlyi László javait ért pusztításokról.[47]

1681 őszén Wesselényi Pál kuruc hadai prédáltak Károly környékén, az ennek ügyében felvett tanúvallatási jegyzőkönyv tartalmazza az 1684–96 közt elidegenedett jobbágyok jegyzékét. Bobáldon négy fugitivust jegyeztek fel, akik Dorogra, Fehértóra, Szoboszlóra, Aranyosmeggyesre települtek át.[48] Az uradalom más falvaihoz képest ez nem túl magas szám, átlagosan 2-10 ember állt tovább, főként a Hajdúság és Dés irányába. Az 1700. novemberében felvett tanúvallomásokban már tizenöt nevet említenek, akik Szilvásra, Debrecenbe, Szalontára mentek, egyikük Szoboszlón juhász, másikuk Dorogon mészáros és gazda, egy harmadik Medgyesen gazda, negyedik Fehértón juhokat tart, ötödik lovával katonának állt.[49] 1701-ben két személy tett le pénzbeli váltságot, hogy elmehessen.[50] Minél többen igyekeztek tehát elhagyni a vidéket, és a török kiűzése után fejlődésnek induló alföldi városokban adódó lehetőségeket kihasználni.

Az otthon maradók helyzetét egyre nehezítette a század utolsó évtizedétől szinte állandósult háborús állapot. 1691-ben Galga szultán, tatár kán hadai fosztogattak Szatmár környékén.[51] Az üldözéséből visszatérő Badeni Lajos 3200 katonát szállásolt el Károlyban fél évre, ellátásuk a környékbeliekre hárult.[52] 1693-ban Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja küldöttséget nevezett ki az általuk okozott károk felülvizsgálására.[53]

Az 1701-es *conscriptio* valamiféle gazdasági talpraállást mutat, bár csak négy örökös jobbágyot számláltak Bobáldon.[54] Ökröket, tehenet, disznót tartottak, egyikük a kocsmáros. A negyedik személy bivalypásztor volt Teremiben. Tizenhét idegen „tizenkétnapos" jobbágyot számoltak viszont össze, mindegyikük viszonylag tehetős, 2-6 ökröt tartottak, 1-5 tehenet, tinót, és volt, aki ezek mellett még húsz disznót, de legalábbis kettőt-hármat mindenki. Rajtuk kívül még három zsellér neve szerepel, néhány állatot ők is bírtak. Hét telek puszta, ennyi az örökös elidegenedettek száma is, akik ellen törvényes eljárás folyt. Egy 1701-es számadás szerint Bobáldról 25 köböl kukoricát (ez az uradalom összes termésének egyötöde) és 1000 fej káposztát hoztak (ezen kívül még Vadán termett 350 fej, máshol nem). Emellett még disznótököt termesztettek az úr számára. A pénzben befolyt összeg a többi birtok átlagánál valamivel kevesebb.[55]

A Rákóczi-szabadságharc ismét megpróbáltatásokkal teli éveket hozott Károly vidéke számára. Rákóczi hadai 1703 júliusában ostromolták Károlyt, Károlyi Sándor

---

[45] Károlyi lt. IV, 488-490.
[46] *Borovszky*, 170, 479-481. (Vármegyei jegyzőkönyvek 1673, fols. 34-44).
[47] Károlyi lt. IV, 518.
[48] Tanúvallatás a Wesselényi Pál kuruc hadai által 1681 őszén Nagykárolyban tett prédálás ügyében. MOL P 397, 77. csomó, fols. 128, 131, 133.
[49] MOL P 397, 77. csomó, fols. 193-194.
[50] MOL P 397, 77. csomó, fol. 209.
[51] *Kovács Á. 1988*, 25.
[52] *Kovács Á. 1988*, 27.
[53] *Asztalos 1892*, 38.
[54] MOL P 397, 77. csomó, fols. 208-209.
[55] MOL P 397, 82. csomó, fols. 206-207.

távollétében. Báró Melith Pál a birtokok prédálásával próbálta rábírni Károlyi feleségét, Barkóczy Krisztinát a kapitulálásra.[56] Károlyi Sándor 1703 októberében állt át Rákóczi oldalára.[57] A károlyi uradalomhoz tartozó, Bobálddal szomszédos Gencsen ütött tábort Rákóczi serege, mikor az 1703-1704-es években Szatmár várát ostromolta. A hadellátás jórészt a szomszédos falvakra és a vármegyére hárult.[58] Az ostrom minden képzeletet felülmúló mértékben megviselte a környéket, a megye nagy része gyakorlatilag puszta lett. Az események után Rákóczi összeírást készíttetett, hogy felmérjék a vármegye állapotát. A kép igen szomorú: a falvak hetekig teljesen elhagyottan álltak, helységenként mindössze 4-10 gazda tért vissza. A falvak lakói közül sokan beálltak a kurucok közé. Károlyból elhajtották Károlyi Sándor állatállományát, vetéseit tönkretették, a parasztságot a végletekig megsarcolták.[59] A szabadságharc utolsó évei bizonyultak a legnehezebbnek. A hadi események következményeit tetézte, hogy 1708-1709 tele nagyon kemény volt, ezt nagy szárazság követte, majd megint hideg tél. A termés kevés volt, az állatállomány pusztult, 1709 nyarán pedig kitört a pestis.[60] A szatmári békével sem értek véget a Rákóczi-mozgalom kiváltotta megpróbáltatások. Évekkel később, 1717-ben hívei még mindig reménykedtek egy török-tatár-moldvai segítséggel kivívható győzelemben. A tizenötezer fős sereg Nagykárolyon, Szatmáron át vonult be a Tisza felé, fosztogatva, gyújtogatva. Végül a vármegyei hadak szorították vissza őket, többek közt Károlyi Sándor vezetésével.[61]

A károlyi uradalom gazdasági iratai hűen tükrözik mindezeknek a történelmi eseményeknek a következményeit. Maksay Ferenc vetette össze a Rákóczi-szabadságharcot megelőző és az azt követő állapotokat az iratanyag alapján.[62] Megállapította, hogy a pusztatelkek és szökevény jobbágycsaládok háború előtti aránya igen magas, a lakosság egészéhez képest 58%-os. Mivel az első években Károlyi Sándor telepítésekkel pótolta a veszteségeket, 1704-ig ez 33%-ra csökkent. Ez a folyamat azonban megfordult a szabadságharc utolsó nehéz évei és a pestis pusztításának hatására. Egy 1711-es összeírás szerint 1704-hez képest 50%-os a népességcsökkenés, az uradalom tíz helységéből három puszta. Más települések lakói pedig – mint Károlyi maga írja – „az mostani hadi változások által következett nyomorúságos terh viselések miá igen meg kevesedtek és ide s tova el vonódtanak."

Bobáld azok közé a birtokok közé tartozott, amelyek teljesen elnéptelenedtek, és lakói nem települtek vissza. Az uradalmi gazdasági iratokból következtethetünk arra, hogy mikor pusztásodott el véglegesen. Károlyi Sándor egyik legfőbb jövedelme a boreladásból származott, amelyről részletes adminisztráció készült. Az 1698 és 1704 közti időszakból maradtak fenn kocsmai számadások Bobáldról.[63] 1717-ben azonban már biztosan nem volt ott kocsma.[64] 1723-ban említik először prédiumként a birtokot, a károlyi uradalomban összeírt helységek nevei közt.[65] Valószínűleg a Rákóczi-szabadságharc megpróbáltatásai bizonyultak túl soknak a bobáldiak számára. Az uradalom más települései is hasonló mértékben elnéptelenedtek a 18. sz. elejére, Károlyi Sándor ezért telepített be az 1710-20-as évektől Württemberg-vidéki svábokat Csanálos, Fény, Majtény, Mezőpetri helységekbe,

---

[56] *Esze 1951*, 55, 89.
[57] *Kovács Á. 1988*, 44.
[58] *Csatáry 2000*, 111-114.
[59] Kellesy István és Ibrányi János összeírása. *Borovszky*, 486-487.
[60] *Balogh 1976*, 16.
[61] *Zachar 2000*, 43-62.
[62] *Maksay 1980*, 167-168.
[63] MOL P 397, 82. csomó.
[64] MOL P 397, 77. csomó, fol. 357.
[65] MOL P 397, 77. csomó, fol. 459. A falu az 1804-es népszámláláskor lakatlan puszta, *Kávássy 1980*, 193-196.

a 20-30-as években Erdődre, Krasznabéltekre, Kaplonyba, 1743-ban pedig Nagykárolyba.[66] Bobáld esett a legközelebb a birtokközponthoz, valószínűleg ezért nem tűnt érdemesnek újratelepíteni, inkább Nagykároly határához csatolták.

A hagyomány szerint a bobáldiak betelepültek Károlyba, és a Károlyi Sándor által alapított Hajdúváros nevű városrész egyik első lakói a bobáldi „oláhok" voltak. Borovszky megyemonográfiájában Ujfalussy Amadil említi a román hitközség 1700-as kis anyakönyvét, talán ez a forrása.[67] Károlyi Sándor 1700. március 14-én telepítette le a hajdúvárosi katonákat Nagykárolyban, a vár alatt elterülő majorsági földekre.[68] Asztalos György szerint a görögkatolikus románok Bobáldról a 17. sz. végén törtek be Károlyba, a Nagy-és Kishajdúváros területére, mert a török és tatár feldúlta a falut, máshol több elpusztult román helységet említ mint a hajdúk eredeti lakhelyét.[69] Vende Aladár a környékbeli, török, labanc, kuruc által elpusztított falvak, köztük Bobáld lakosainak bevándorlását a 18. század közepére teszi.[70] Az adatok forrását egyikük sem jelöli meg.

Az uradalmi hajdúkat a földesúr telepítette le, gyakran elnéptelenedett birtokán, ők alkották a várkastély őrségét. Többnyire paraszti származásúak, részben az urat és családját védelmezték, részben a földesúri jogok érvényesítését segítették.[71] Mivel Károlyi Sándor Szatmár megye főispánja volt, hajdúi a megyének is kötelesek voltak szolgálni. A szolgálatokért fejenként 27 hold földet és házhelyet kaptak, bírták a hetivásárvám harmadát, az országos vásárvám negyedét, és a tizeden kívül nem fizettek semmiféle illetéket.[72] Károlyi Sándor az 1714-ben kiadott hegytörvényében külön kocsmáltatási jogot adott nekik.[73] Saját elöljárókkal rendelkeztek, akiket az uradalmi tiszttartó jelenlétében választottak. A károlyi Hajdúvárosban újonnan alapított román egyházközség görög katolikus felekezetű volt. 1738-ban Rácz Demeter jószágigazgató építtetett új templomot a régi faépület helyett, azonban a görög katolikus románok továbbra is külön templommal rendelkeztek, a hitközség kettévált. Ekkor már gimnáziumuk is volt az unitusoknak, az ötven tanuló nagy része rutén és román volt. A Hajdúváros intézménye 1848-ban szűnt meg.[74]

Az említett hagyománynak, mely szerint a bobáldiak lettek volna az első megtelepülők a Hajdúvárosban, ellentmond maga a telepítőlevél, amelyben Károlyi kiköti, hogy „Ezen Nemes Vármegyébül való embert sem Nemest, sem Parasztott magok kőzé, az ki ezen Vármegyében adót fizett bé ne fogadgyanak, és magok közé bé ne Vegyenek. Az alapítás indítékát pedig így fogalmazza meg: ... földem pusztán való állását nem akarván, mint hogy látom némely Katonarendeknek igyekezetekett az le telepedésre; azért itten az Vár előtt való darab földemet rendeltem arra, hogy valakinek Kedvek, és akarattyok lészen az meg ülésére, szabadossan reá szállhassanak, rajta épithessenek, és őrőkithessék, ..."[75]

---

[66] *Károlyi 1911*, *Mandula 2000*, 81-86, *Kovács Á. 1988*, 180-184.

[67] *Borovszky*, 181-182.

[68] *Károlyi 1911*, I/8. A telepítőlevelet közli: *Szendrey 1971*, 284-285.

[69] *Asztalos 1892*, 14, 89, 140. A szerző szerint a nagy ünnepeken, sortűzadáskor a hadnagy eleint románul kommandírozott: *„Grizs! pringye pisztoly! fácse fok!"* Később a magyar nyelvű beszéd vált általánossá, a 19. század végére pedig az „oláh", „orosz" megnevezés már csak felekezeti, nem etnikai különbséget jelöl. (*Im.* 140.)

[70] *Borovszky*, 171.

[71] *Kovács Á. 1988*, 174.

[72] *Asztalos 1892*, 141, *Varga 1969*, 301-302,

[73] *Borovszky*, 181.

[74] *Borovszky*, 181, *Asztalos 1892*, 141, 221. A károlyi unitusok történetét Terdik Szilveszter kutatja, segítségét ezúton köszönöm.

[75] *Szendrey 1971*, 284-285. Az 1711-ben betörő tatárokat Károlyi hajdúival veszi üldözőbe. A harmincfős csapat élén Karátson Tódor román jobbágy állt hadnagyként, aki korábban hegyi tolvaj volt, majd beállt Rákóczi hadába. (*Szirmay 1809-10*, II. 63-64). Feltehetően a hajdúvárosiak többsége hasonló utat járt be.

A fent hivatkozott uradalmi iratokból az is kiderült, hogy Bobáld legalább 1704-ig nem néptelenedett el teljesen. Annyit mindenesetre elfogadhatunk, hogy lakói valamikor a 18. század első vagy második évtizedében költöztek be Nagykárolyba, annak reményében, hogy ott valamivel könnyebb, biztonságosabb lesz az életük.

Az uradalmi iratokból képet kapunk Bobáld 17. századi lakóinak vagyoni és társadalmi helyzetéről is. Az 1666-os urbárium megadja azokat a szolgáltatásokat, amellyel a földesúr felé tartoztak. Az örökös jobbágyok által fizetendő censust vagy földbért a birtokolt igásállatok száma alapján határozták meg, és Szent Mihály napján voltak kötelesek leróni.[76] A természetbeni adónemek közül az Erdélyben általános karácsonyi tyúkadással és bárándézsmával tartoztak. A földesúri jövedelemmé vált dézsma itt az állatállomány huszadát jelentette. A bárándézsma sok helyen kifejezetten a román jobbágyság adója volt.[77] A Karácsonykor adandó kenyér és szekér fa tartozott még a bobáldi jobbágyok természetbeni szolgáltatásai közé, ezen kívül meghatározott mennyiségű kenderfonal fonásával és mindennapi robottal szolgáltak, valamint a román asszonyok zsákot szőttek.

Az 1548-as országgyűlés országos hatállyal szabályozta a robotszolgáltatást, évi 52 napban határozta meg. A gyakorlatban azonban ez sem volt egységes, egyre növekedett mértéke, végül az 1650-es évektől már a mindennapi robotmunka vált általánossá.[78] Külön kategóriaként jelennek meg azonban az úgynevezett „tizenkétnapos" jobbágyok mind az összeírásban, mind az adózás szempontjából. Mindazokkal a természetbeni és pénzbeni adónemekkel tartoztak, mint az örökös jobbágyok, ezen túl zabadóval, valamint beszállásolással. A fő különbség azonban, hogy ők csak évi tizenkét nap robotszolgáltatásra kötelezettek. Az 1689-es urbárium *tizenkétnapos zsellérek*nek, *inquilinusok*nak nevezi őket, az 1701-es pedig *idegen tizenkét naposok*nak, a zsellérek itt külön kategóriát képeznek. Az 1666-os összeírás nem tájékoztat az adózás alapját is képező állatállományukról. 1677-ben a tizenkét naposok közel fele rendelkezett igavonóval, 2-4 ökörrel, az örökös jobbágyoknak azonban mindegyike, néhányan 8-12 ökörrel is. 1689-re azonban megváltozott a kép: az elnéptelenedett falu öt örökös jobbágya – egyikük özvegyasszony – közül mindössze kettőnek volt három-három ökre, a két tizenkét naposnak viszont négy és hat, valamint borjakkal és juhokkal is rendelkeztek (a harmadikuk nyomorék). 1701-ben ugyanannak a négy jobbágynak szerepel a neve, és állatállományuk összességében nem szaporodott meg jelentős mértékben. Rajtuk kívül tizenhét idegen „tizenkétnapos" jobbágyot számoltak viszont össze, mindannyiuk nagyobb számú igás- és vágóállattal rendelkezett. Egy-két ismerős név fedezhető fel csak köztük, maga a jegyzék is idegeneknek nevezi őket. Nyilvánvalóan egy újonnan betelepült közösséggel van dolgunk, akikkel a teljes pusztásodás határára jutott birtokot benépesítették. Indokolt részletesebben kitérnünk rájuk, mivel a 17. századi társadalom egy újonnan megjelenő, jellegzetes rétegéről van szó.

A 17. századi társadalom, különösen a jobbágyság kutatásának – amely az 1960-as években került fokozottan előtérbe – alapját az uradalmi iratanyagok széles körű

---

[76] A földbér 1514 óta egyaránt 1 forint lenne minden megházasodott paraszt, akár zsellér, akár jobbágy számára, a gyakorlatban azonban sem Erdélyben, sem Magyarországon nem egységes. Területenként változó, hogy telek után, személy után róják-e ki vagy termény- illetve robotszolgáltatássá alakul. A 17. században jelenik meg az igásállatok száma szerinti kirovás. Eredete az a változat, mikor a földbért az évenként újraosztott nyílföld nagysága alapján határozták meg. A 17. századra a nyílföldet már az állatok száma szerint osztották ki, a féltelkes jobbágy és a módos zsellér is kaphatott egész nyilat, ha volt elegendő igavonója, hogy megművelje, így az igásállatok száma lett meghatározó. (*Szentgyörgyi 1962*, 9-20.)

[77] A keleti egyházhoz tartozó románokat csak az 1653-as országgyűlés kötelezi dézsmafizetésre, a Partiumra azonban ez nem vonatkozik, ott ezután is szerződésszerűen állapítják meg a magyar falvakba települő románok dézsmakötelezettségét. (*Szentgyörgyi 1962*, 32-38.)

[78] *Szentgyörgyi 1962*, 28-30, *Szabó T. 1940*, 21.

feldolgozása jelentette.[79] Az elemzések arra a megállapításra vezettek, hogy a korszakban a jobbágy és zsellér fogalma már nem ugyanazokat a paraszti rétegeket takarja, mint a korábbi évszázadokban. A 16-17. század történelmi eseményei miatt az ország bizonyos területein a pusztásodás különösen nagy mértéket ölt, a megművelendő föld nagysága messze felülmúlja a művelésére fogható munkaerőét. A mezőgazdasági munkaerőhiány a földesurakat rászorítja, hogy a letelepíteni kívánt újonnan érkezőket, akár más uradalmak fugitivusait, az örökös jobbágyokénál kedvezőbb feltételek mellett, zsellérül fogadják. A zsellér ilyen értelemben a parasztságnak azt a rétegét jelenti, amely nincs röghöz kötve. Urbariális terhei lényegesen könnyebbek a jobbágyénál, a 17. század közepétől egyre több esetben pénzbeni szolgáltatással, taksával váltja meg azokat. (Az adózási formákból eredő megnevezések – *árendás*ság, *taksás*ság, *summás*ság – ugyanezen viszony különböző megnyilvánulási formái.) A taksa lehet adott pénzösszeg, de megszabott terményjáradék, sőt, esetenként valójában az évi tizenkét nap szolgálatot jelenti. A taksás kötelezettségeinek forrása nem a személyi függés, hanem a földtulajdon használata, ez már az első lépést jelenti a szabad bérlővé válás felé. Egy-egy család sokszor generációkon keresztül ugyanazt a pusztán maradt jobbágytelket műveli, csak a „szabadságait" biztosító levél utal *inquilinus* voltára. A jobbágy–zsellér elnevezésekből ekkor már nem vonhatunk le következtetést a vagyoni helyzetre vonatkozóan, csupán a megművelt földhöz való viszonyt jellemzik. Bár a „tizenkétnapos" zsellérek kezdetben éppen nincstelenségük miatt mozdulnak könnyen, az idők során vagyonilag erősen differenciálódnak, a kedvező feltételek miatt sokan viszonylag tehetőssé válnak. Emellett továbbra is létezik a zselléreknek az a valóban nagyon szegény rétege, akiknek sem földjük, sem házhelyük nincs, amint az a bobáldi forrásokban is megfigyelhető.

Varga János bőséges forrásanyagon alapuló, két évszázad társadalomtörténetét áttekintő munkájában gyakran éppen a Károlyi-birtokok uradalmi irataira hivatkozik.[80] Ezek alapján a 17. század elejétől igazolható egy szabadköltöző paraszti réteg megléte. Ez a réteg, amely a század végére kiszélesedik, olyan helységekben száll pusztatelkekre, amelyek egyéb lakói örökös jobbágyok, valamint elpusztult falvakban telepszik meg. Többé-kevésbé ugyanolyan szolgáltatásokkal tartoznak, mint az örökös jobbágyok, a lényeges kedvezményt az évi mindössze tizenkét napi robotmunka jelenti. A taksásoknak kis része származik az „őslakosok" közül, nagy része újonnan betelepülő.[81]

Ez a folyamat követhető Bobáld esetében is. Az 1660-as évektől jelen vannak a forrásokban a tizenkét napos szolgálattal tartozók, számuk 1689 és 1701 közt ugrik meg. Az elhaltak és a fugitivusok nagy száma miatt alig néhányan maradnak csak a birtokon, ezért a földesúr az 1701-es összeírás tanúsága szerint idegen „tizenkétnaposokat" kénytelen letelepíteni. Károlyi László már az 1670-es években felpanaszolja: „... az örökös jobbágyim helyében, hogy a föld teljességgel pusztán ne maradjon, jóllehet három esztendeig pusztán állott, tizenkét naposokkal kellett jobbára faluimat meg szállatnom, az mint hogy az egész károlyi jószágom is abból áll ... jóllehet isten kegyelméből Károly az kastély meg maradott, de az városát Rákóczy György fejedelem tőből ki égettette, s lakosai el széledtek volt, kik is sok hívásra és szabadság ígírésre jüttek vissza, s attól fogvást szoktak taxát adni."[82]

---

[79] *Szabó T. 1940*, *Jakó 1944*, Szabó István: Az uradalmi gazdálkodás és a jobbágybirtok a 16-17. században. In: *Szabó I. 1948*, 151-201, *Maksay 1959*, Makkai László az adónemek szempontjából vizsgálja a 17. századi jobbágyság helyzetét, főként hegyaljai példákon keresztül (*Makkai 1964*, 330-337). Szentgyörgyi Mária az erdélyi jobbágyság helyzetét tekinti át. (*Szentgyörgyi 1972*).

[80] *Varga 1969*.

[81] *Varga 1969*, 330.

[82] Károlyi lt. IV, 488-490.

Károlyi Sándor a következő módon utasítja egyik beregi tiszttartóját: „Az jószágomat nem fogyatni, hanem szaporítani igyekezzél, az mely puszták vadnak, azokra is idegenyeket munkálóggyál, ha csak Taxára is, szállítani...".[83] A károlyi uradalom 1718-as urbáriumához írt bevezetőben részletesen kifejti véleményét a fejleményekről, amelyeket az elmúlt évszázad eseményeinek hatására családja elfogadni kényszerült: „Kétségkívül boldog emlékezetű Prodecessor Földes Urak idejében is, az míg az ország külömb féle háborúkkal fel nem zavartatott, ezen Dominiumban is az jobbágyság s lakosok adózásában, szolgálatjában az igaz törvényes jó rend megtartatott, ... Hanem ezen darab föld lévén legjobban ez sok változásoknak örvényében elmerülve, ... az nagy szabadságot maguknak tárgyul vévén, nem hogy az jó rendet és tartozó törvényes adózását és szolgálatját tartotta volna fenn az jobbágyság az Földes Uraihoz, de még jobbágynak sem tartotta magát, s valamiben legkisebb kedvetlensége vagy bosszúsága felindította, oda, valahova szerette, szabadoson elment, és se törvénnyel, se másképpen az törvénytelen uralkodásban és birodalma alatt az igaz Földes Ura vissza nem vehette, s hozzá nem juthatott; s az míg földén lakott is, minden jobbágyi szolgálattul, tartozó adózástul elszokván, még csak telekének illendő bérit sem adta meg, hanem esztendeig ha egy Tallért az az ft I. den. 80 adott, vagy 12 nap gyalog szerben szolgált; ez volt mind örökösnek, mind jövevénynek minden haszna esztendeig."[84]

Az írott források adatai arról tanúskodnak, hogy a 16. században még 40-50 családot számláló Bobáld a következő évszázad háborús eseményei hatására igen gyakori megrázkódtatásoknak volt kitéve. A birtokos Károlyiak minden erőfeszítése ellenére erős volt az elvándorlás, mindennek következtében kénytelenek voltak a pusztán maradt telkekre betelepülő, „tizenkétnapos" zselléreket ültetni. A 17-18. század fordulóján tehát a falu eredeti lakosságától idegen réteg jelent meg. Mind az eredeti jobbágynépesség, mind az újonnan betelepült réteg az állatállománya alapján viszonylag tehetősnek volt mondható. A település a 18. század első vagy második évtizedében pusztásodott el véglegesen, feltehetően a Rákóczi-szabadságharc során elszenvedett megpróbáltatások következtében.

1. sz. függelék: magyar-román településnevek jegyzéke
Csanálos – Urziceni
Csomaköz – Ciumeşti
Erdőd – Ardud
Fény, ma Mezőfény – Foieni
Gencs – Ghenci
Kaplony – Căpleni
Krasznabéltek – Beltiug
Majtény, ma Nagymajtény – Moftinu Mare
Mezőpetri – Petreşti
Nagykároly – Carei
Szatmárnémeti – Satu Mare
Vezend – Vezendiu

2. sz. függelék: Bobáld a 17. századi uradalmi iratokban
2.1. Urbárium, 1666 – MOL P 397, 77. csomó, fol. 12.
„... Bobald
Eörökos Jobbagyok

[83] *Varga 1969*, 267.
[84] *Varga 1969*, 285.

Kolbasz Tivadar	fia 2.	Bo.2	Oves habet
Gabor	fia 1	Bo.2.	
Zacharias Janos	fia 1	Bo.4	oves.
Görbe Miklos	fia 1		
Bocza Murguly	őczei 3	Bo.6	
Bocza István	fia 1	Bo 4	
Bocza Janos	filij 2	Bo 6	
Lovasz Mihaly	Juhaszkodik Kamadon?.		
Hasa Tivadar	fia 1	Bo 12	Oves habet
Tok Simon	Bo 4.		
Braika György	Bo 2.		
Trinko Lorincz	Filij 2	B.	

Az Bobalgy olah aszonyok has farkból szövék az aszony szamara sakokat, az aszony eö Nagysaga gyapjabol töb adajok és szolgalattyok ollyan mint az Vadaiaki.

Tizenket naposok:
Boka Janos
Pap Tamas
Koszta Miron
Silagy Gergely
Silagy Marton
Boka Janos
Silagyi György
Silagyi Lukacs alias Tok
Boka Ursuly
Hazai Peter
Koronda Janos
Tamka Mihaly
Naszta Diligo
Baducz (?) Janos
Barnos Mihaly
Disznopasztor Janos
Silagyi Istvan
Madarasi Laszlo

Pusztak.

Dereczky György pusztaja. Leusfan Janos. Kis Istvan. Puskas Tivadar. Dancz Janos. Kozak Istvan. Tott Janos Pusztaja.

Et a Bobald falu egeszen az Ure.

…

Fol. 8. v. *(A vadaiak censusa, amely szerint a bobaldi jobbágyok adóznak).*

Szent Mihaly adajat adnak akinek ket ökre vagyon: d 37
Akinek negy ökre vagyon: d 75
Akinek hat avagy azon feljül vagyon is f 1
Karaczon Tyúkjával –1
Akinek szaz fejus juha vagyon ad Baranyt Nro. 5
Nyolcvanbol negyet hatvanbul harmat Negyvenbol kettot huszbol egyet.

Karaczonyban egy szeker fat egy kenyeret mind örökös mind tizenket napos jobbagy

Az asszony kenderibül az örökös jobbagyok egy font fonalat fonnak

Az tizenket naposok Szent Mihaly adajaval Karaczon Tyukjaval Barany dezsmaval az szerint tartoznak mind az örökös jobbagyok.

Mind Eörökös s mind tizenket napos jobbagy gazda meghalvan ha maradeki maradnak az Úr szamara adnak egy vago barmot, ha maradeki nem maradnak minden joszaga az Földes urra marad.

Kvartellyal a vagy kvartily abrakkal tartoznak az tizenket naposak. Esztendönkint egy egy köböl abrakot adnak s tizenket napot szolgalnak.

Az örökösök minden napi szolgalattal tartoznak

Az kik puszta utan valo földekben vetnek abbul kilencedet adnak. …"

2.2. Urbárium, 1670 – MOL P 397, 77. csomó, fols. 119-120.

Megegyezik az 1666-ossal.

2.3. Urbárium, 1677 – MOL P 397, 77. csomó, fols. 59-60.

„... Bobáld

Eörökös jobbagyok

Biro Kolbasz Tivadar		B<oves>2.	Oves habet.
Drab: Gábor	fia 2	B 2	
Görbe Miklos		B.2.	
Bocsa Murguly		B 4	
Bocsa Janos	fia 3	B 6	
Zacharias Janos	fia 2	B 12	oves habet
Bocsa Istvan		B 2	
Draba: Lovasz Mihaly			
Hasa Miklos	fia 2	B 12	oves habet
Tok Simon	fia-	B8	oves habet
Racz Mihaly Meghvaltozot holta utan mivel nincsen maradekja az földes Urasagra marat joszaga		B 8	oves habet
Brajku György		B 2	
Pusdra Janos alias Ron[...].			
Bonyu pastor Trinko Lörincz	fia 2		
Holy Andrasne		B-	

Tizenket naposok

Baba Janosne	B 2	
Boka Janos	B 4	oves habet
Pap Myhaly	B 4	
Koszta Miron	B 4	
Szilagy Gergely		
Szilagy Marton	B 2	
Boka Janos		
Szilagy György		
Szilagy Lukacs		
Szilagy Gabor		
Boka Urszuly		
Hazaj Péter		
Pap Tamas alias Szilagy		

Puszta Telkek

Dereczky György

Graszanya (?)

Sándor [...]
Lentai Janosp.
Kis Istvan
Puskas Tivadar
Dancz Janos
Kozák István
Tok János
Cseréllö Peter
Kis Cserellö Peter

Az Úr szamara valo szakasztott rétek
Egy Gencs nevü rét igen nagy 700 kaszast megtor egy nap."

2.4. Szökött jobbágyok összeírása – MOL P 397, 77. csomó.
„Ab A 1685 ad 1696 fugitivusok
fol 128.
... Bobaldi őrőkős elidegenedtek
Zakarias Janos - Dorogon lakik
Puszdra János fia Tivadar Szoboszlón
Révész Peti Fejér tón
Szilagyi Gyurka – Gondoljak Aranyas M.
...
fol 131. 1684-1696
Bobaldi el idegenettek
Puszdra Andras fia Tivadar Thuron lakik
...
fol. 133.
Bobaldi el idegenettek
Zacharias Janos Dorogon lakik
Puszdra Janos fia Tivadar Szoboszlon ..."

2.5. Károlyi László végrendelete, 1688. dec. 14. Szatmár – Károlyi lt. IV, 564.
„...A károlyi jószág, meddig isten fiu ágon való familiámat fenn tartja, leány ágat nem illetvén, holtom után egészlen fiamé Sándoré, ugy mint Károly, Bobald, Kaplyan, Csinálos, Vada, Fény, Csomaköz, berei portio, mező-petrii, vezendi, porteleki s más falvakban lévő portiók Szatthmár vármegyében lévők ezek mind;..."

2.6. Urbárium 1689 (Károlyi László birtokai) – MOL P 397, 77. csomó, fol. 148. (5. füzet).
„... 7. Bobald Possessio

Nomina Personarum	F	E	B	V	P	O	A	S	
Bocsa Murguly	1	-	3	3	-	-	-	1	Mostohafia Lovasz Mihalytul
Bocsa Peter	-	-	3	-	-	-	-	1	Battya Pasztyul [...] K V
Borajka Peter őzvegye	-	-	-	-	-	-	-	1	Szolghál
Borajka Peterke	-	-	-	-	-	-	-	1	Az Annyakal [...] K V
Bocsa Peter	-	-	-	-	-	-	-	1	Szarkhadon szolghál
5	1	-	6	3	-	-	-	5	Károlyban laknak

Inquilini 12 dierum

Nomini Personarum	F	E	B	V	P	O	A	S	
Papp Mihály	1	-	6	4	10	-	-	1	

Oláh Janos	1	-	4	2	-	-	-	1	
Ruba Janos	-	-	-	1	-	-	-	1	Nyomorek fel kezü
3	2	-	10	7	10	-	-	3	

2.7. A károlyi uradalomhoz tartozó birtokok fugitivusairól felvett tanúvallomások, 1700. november 8.– MOL P 397, 77. csomó, fol. 193-194.

„... Possessiones Bobaldiensium

Primus testis Bocsa Murguly a nobis citatus jure et examinatus

Ad 1num fatetur Hogy tud elidegenedett örökös jobbágyit Károlyi Sándor Úr eö Nagyságának ezen falubúl.

Ad 2dum fatet: Hogy tudgya Bocsa János fiát elmentnek lenni, ugj Szilágyi Gábor két fiait, Lovász Mihály fiát, Tivadart, Zachariás Tyvadart, Révész Pétert, Hasa Tivadar fiát Mihókot, Puzdra János fiát Tivadart, kik is 26 esztendő forgása alatt idegenedtek el.

Ad 3um fatet Hogy tudja Révész Petit Fejértón lakni, Szilágyi fiát mind a kettőt Medgyesen, Zachariást Dorogon, Puzdra Tivadart Szoboszlón tudgya lakni, ki is juhász, Szilágyi fiát Gyurkát halotta szolgának lenni, az másikot Medgyesen gazdának lenni halotta.

Ad cetera puncta nihil.

Secundus testis Joannes Ruba a nobis citatus jur—et exam--

Ad 1num fatet quod primus.

Ad 2dum fatet hogy tudgya Zachariás Jancsit el mentnek lenni, Révész Petit, Oláh Mihókot, Bocsa János fiát, Puzdra Tivadart Sánta Jugát, Szilágyi Gábor két fiait, Gőrbe Miklós fiát, Balkus fiait, Mihályt és Győrgyőtt, Abrahám Mihókot, Ferenczet, tudgya el mentnek lenni.

Ad 3um tuttya. Hogy tudta Gőrbe Miklós fiát Szilváson lakni, de most nem tudgya, Balkus fiát Gyurkát Dorogon tudgya lakni, Mihályt Fejértón. Abrahám Mihókot Debreczenben, Abrahám Ferenczet Szalontán, Zakariás Jancsit Dorogon, ugy Sánta Jugát is Dorogon tudgya lakni.

Ad 4tum fatet- Hogy Révész Petit tudgya gazdának lenni, és vagy 30 juhát is, Zachariás Jancsit tudgya egy rossz lovát, de ű katona, Juga is gazda s mésáros.

Ad 5tum et 6tum punctum nihil sciunt.

2.8. Urbárium, 1701. március 1. – MOL P 397, 77. csomó, fol. 208-209.

„... Bobald

Eörökösök

	Fia	Eökre	Tehene	Tinaja	Lovai	Diszna	Juha	Méhi
Bocsa Murguly	2	6	1	1	-	2	-	-
Bocsa Peter	1	-	-	-	-	1	-	6
Bocsa Pascoly	2	3	2	1	-	2		Korcsomaros
Borajka Peti	Az Bial pasztor Teremiben							
Summa Nro 4	5	8	3	2	-	5	-	6

Idegen 12 naposok

Nomina Personarum	Fia	Eökre	Tehene	Tinaja	Lovai	Diszna	Juha	Méhi
Sulya Janos	1	4	5	2	-	7	-	-
Boka Simon	3	4	4	4	-	10	-	-
Farkas	4	6	1	2	-	10	-	-
Kis Gergely	1	4	2	-	-	2	-	-

Fejer Demeter	2	5	4	5	-	8	-	-
Drabant Janos	2	2	1	-	-	-	-	-
Pap Mihály	1	6	3	-	-	1	-	-
Kis Gergely	-	4	2	1	-	2	-	-
Anton	1	6	2	-	-	3	-	-
Rokáné	1	2	2	1	-	8	-	-
Bocsa Demeter	2	2	-	-	-	1	-	-
Kiraly Tivadar	1	4	1	1	-	3	-	-
Körmös György	1	2	2	2	-	3	-	4
Nagy György	-	3	3	2	-	9	-	1
Olah Istvan	2	4	2	-	-	3	-	-
Ravasz Miklos	1	4	5	3	-	20	-	6
Imre Jancsi	2	2	2	1	-	4	-	-
17	25	64	41	24	-	94	-	11

Sellerek

Nomina Personarum	Fia	Eökre	Tehene	Tinaja	Lovai	Diszna	Juha	Méhi
Mészáros Miklos	2	-	1	-	-	1	-	-
Gubas Gergely	-	-	1	-	-	-	-	-
Sulya Gyurka	1	2	3	2	-	3	-	-
Suma Nro 3.	3	2	5	2	-	4	-	-

Eörökös elidegenedet jobbagyok

1. Szilagyi Gabor ket fia Mikula Csehy Istvan Drabantya Aranyos Megyesen
2. A masikat Györgynek hiják de ez csak egy lakik ottan.
3. Puszdra Janos fia Janos Szoboszlon szolgal.
4. Rez Miklos fia Fejer Ton lakik nem valtoztatta a nevet – Reznek hiják.
5. Balni Miklos fia György, ez is Fejer Ton lakik.
6. Lovasz Miklos fia Tivadar, ez nem tudatik megh hol lakik.
7. Gabor Gyurka nem tudgyak hol lakik mindazonaltal – hogy el hullatik hogy fel akasztottak volna.

Törvenyek folyas elsöben

Kijöttek a birak szekin revidealtatik az utan a karolyi birak szekire fogjuk ha ot nem teszik az Úr szekire fogjak

Puszta telkek sora így következik

1. Baba Janos pusztaja
2. Dereczky György pusztaja
3. Denes Janos teleke pusztaja
4. Gabor Gyurka pusztaja
5. Fazikos Jancsi pusztaja
6. Tok Mihaly pusztaja
7. Borajka Peter pusztaja

Summa Nu. 7

Az Úr eö maga az Mergesd haton levö majorsag földre ki menoül job kez felöl földek juh volta miatt adta nekiek. Majteni út mellett Bobald felöl egy le az Ure."

2.9. Összeírás, 1701 – MOL P 392, 11. fiók, fol. 228.

„... Possessio Bobald

Nomina personarum	Fiok szama	Eokor szam	Tehen szam	Tino szam	Lo sz.	Disz-no sz.	Juh sz.	Meh szam	Malom szam	Tavalyi penzben	Azon felyül	Az urak tiszti

										mit fiz	Hozot	birsaghan
Bocsa Pasculy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fekete Janos	-	-	1	3	-	6	-	-		f29.40	-	f36
Bocsa Murguly	1	4	1	-	-	2	-	-		f25.78	-	-
Fejer Deme	1	5	4	5	-	7	-	-		f33.78	-	-
Nagy György	-	2	3	3	-	9	1	-		f39"	-	12
Kiraly Tivadar	-	4	1	-	-	3	-	-		f22.08	-	-
Drabant Janos	-	2	1	1	-	-	-	-		f11.99	-	32.04
Olah Istvan	-	4	2	-	-	3	-	-		f19.50	-	f12
Imre Janos	-	2	2	1	-	4	1	-		f20	-	f60
Ravasz Miklos	-	4	4	1	2	16	4	-		f37.08	-	f36
Kis Gergely	-	2	2	1	-	2	-	-		f20	-	-
Irmku Gergely	-	4	2	1	-	2	-	-		f8.30	-	-
Antoni	-	7	3	3	-	2	-	-		f22.40	-	36
Boka Simon	-	4	4	3	-	10	-	-		f34	-	36
Körmös György	-	2	2	2	-	3	4	-		f25	-	-
Ruba János	-	-	-	-	-	-	-	-		vak koldus	-	-
Bocsa Peter	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-
Sulya Janos	-	2	5	3	-	8	-	-		f33	-	-
Pap Miklos	-	2	3	4	-	1	-	-		f18.70	-	-
Per. 17.	2	47	40	31	2	78	10	-		f416.17	-	f16.50

Közülök ment el ket Gazda Ember, kit Demeter Kerekgyarto Janos az Igazsagot le nem tevén szökve mentenek el. S hova nem tugyak.

Holt ki közülök Gazda Ember Nro. 1. Ugymint Roku Andras.

Szenat abrakot, zabot Tyukval fat az Penzbeli Szent Mihaly adojat administraltuk."

2.10. Tanúvallatás, 1702 – MOL P 397, 82. csomó, fol. 328.

„... Anno 1702 dei Marty Bobáldi circálás eszerént ment végbe. Unum de Ev.

1. Tudsze, lattale, hallottale a Falutokban el múlt circalástól fogva gyilkost, paráznát, vérontót, lopot, bűjösbajos, boszorkánt, tilalmas rontót, hamishütűt, káromkodót, titkon vagy nyilván pályinka árulót, tiltással nem gondolót.

2. Valamely tiszt büntetett é meg huzot vonté valamit rajtad és ki mia pusztul hellyetek s az Tisztek magok szolgálattyára fordítottaké benneteket.

Sulya János nihil. Boka Simon nihil. Farkas nihil. Kis Gergely nihil. Fejer Deme vallja hogj diszna tengeri buzás kertbe menvén vött az udvarbiro rájok f 6. Pap Mihály nihil. Kis Gergely nihil. Antoin nihil. Rokáné nihil. Király Tivadar nihil. Sulya Jánost meg büntette az Udvarbiro 27 véka tengeri buzával hogj tengeri buzás kertbe nywt a diszno.

Vólt az Úr számára egy puszta tengeri búza kin termet öt szeker hantalatlan tengeri búza. Tarhas kilencedben adot 5 sák hántott tengerit."

2.11. Kivonat gr. Károlyi Sándor birtokain elvetett terményekről, 1702– MOL P 397, 82. csomó, fol. 146. (fol. 153. uez., fol. 255. kivonat ugyanerről).

„Extractus, világosan ki tetszik in Ao. 1701 elvettetet eöszi mag ugj in Ao. 1702 elvettetet tavaszi mag azokrol valo procreatio, ugj in Ao. 1702 provenialt kilenczed és elvettetet eőszi mag Méltóságos Ur Gróf Károlyi Sándor Ur és eö Nga alább specificalt jószágaiban:

… Bobáldon 1701-ben és 1702-ben nem vetettek őszi és tavaszi búzát, zabot, rozst, árpát, borsót, kölest. Kilenced: 1702, 11:10 őszi búza kereszt."

2.12. É.n. feljegyzés – MOL P 397, 82. csomó, fol. 163.
„… Bobaldrol hoztanak arpat Cub. 6."

2.13. Jövedelem kimutatás, 1701-1702 – MOL P 397, 82. csomó, fol. 206-207.
„Rationes super perceptionibus et erogationibus universis in Bonis ... 1701. április 6-1702. május 10.
… Bobáldról: csűs tengeri buzák perceptiója Cub. 25.
Káposzták perceptiója: Bobáldon termett káposzta fő 1000.
Pénznek perceptiója: Sz. Mihaly adojabol Bobáldról Ung. f. 5.08.
Bírságbul: Bobaldo Lupulytul. Az Úr eö Nga számára vetetett diszno tökökk meg étttséért f.3.
Terragiumbol: Bobaldo Kormos György el menvén le tött Ung. f. 1. Bobáldi Sulya Gyurka el menvén tött le Ung. f. 1."

2.14. Kocsmai számadások és összeírások 1698-1704 – MOL P 397, 82. csomó.
Bocsa Paskuly kocsmáros Bobáldon
1698, összeírás (fol.19)
1698. nov. 24. számadás(fol.34)
1699. ápr. 24. számadás (fol. 51)
1699. aug. 1. számadás (fol. 65)
1699. dec. 3. számadás (fol. 72)
1699. extractus (fol. 98)
1700. Csányi Mihálytól vett borról készült számadás (fol. 94)
1700. restantie (fol. 122)
1701. extractus (fol. 90)
Restantie (fol. 99)
1701. szept. 6. számadás (fol. 214.)
1702. márc. 31. számadás (fol. 302)
1702. május 25. számadás (fol. 293)
1702. június 1- szeptember, extractus (fol. 296., fol 299.)
1702. szept. 28. etractus (fol. 312)
1703. márc. 31. számadás (fol. 310)
1703. ápr. 27. számadás (fol. 310)
1703. nov. 27. számadás (fol. 364)
1704. május 28. restantie (fol. 377.)

2.15. Urbárium, 1717– MOL 397, 77. csomó, fol. 357.
(Kocsmák összeírása: Bobáld nem szerepel.)
"… Az Bobaldi kilenczed propter 40."

2.16. A nagykárolyi uradalomhelységeinek nevei, 1723, – MOL P 397, 77. csomó, fol. 459.
"1. Nagy Károly
2. Kaplyoni
3. *Babadi Praedium*
4. Mező Teremi
5. Mező Petri

6. Szent János
7. Kidei Praedium
8. Kavasi portio
9. Csalanos
10. Fény
11. Vadai praedium
12. Majtin új és régi
13. Ebes"

Irodalom

Asztalos 1892: Asztalos György: *Nagy-Károly rendezett tanácsú város története 1848-ig*. Nagykároly, 1892.

Balogh 1976: Balogh István: „Szabolcs és Szatmár megye a szabadságharc utolsó éveiben". In: A *Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés 1976. január 29-30*. Szerk. Molnár Mátyás. Vaja – Nyíregyháza, 1976, 16-20.

Balogh 1986: Balogh István: *Regeszták Szatmár vármegyei jegyzőkönyvéből*. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Közleményei VII. Közlemények I. Nyíregyháza, 1986.

Bél Mátyás: Notitia Hungariae: Bél Mátyás: *Notitia Hungariae*. In: *Ismertetések a régi Szatmárról. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás III-IV*. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Budapest, 1982.

Borovszky: Borovszky Samu szerk.: *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Budapest, 1910.

Csatáry 2000: Csatáry György: „Dokumentumok a szatmári várostromhoz 1703-1704". In: *„Rákóczi urunk... hadaival itten vagyunk" A Szatmárnémetiben 1999 áprilisában megrendezett „Élő Rákóczi" konferencia anyagából*. Szerk. Takács Péter. Debrecen – Nyíregyháza, 2000, 111-114.

Czirbusz 1899: Czirbusz Géza: „Az Ecsedi-láp lecsapolása". *Földrajzi Közlemények* 27. 1899.

Dávid 2001: Dávid Zoltán: *Az 1598. évi házösszeírás*. Budapest, 2001.

Esze 1951: Esze Tamás: „Rákóczi tiszántúli hadjárata". *Századok* 85. 1951, 30-119.

Farkas 1982: Farkas József: „Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához". *Studia Folkloristica et Ethnographica* 8. Debrecen, 1982.

Iercoşan 1986-1987: Iercoşan, Neta: „Noi descoperiri arheologice în zona Carei". *Satu Mare. Studii şi Comunicări* VII-VIII. 1986-87, 63-70.

Jakó 1944.: Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kolozsvár, 1944.

Károlyi 1911: gr. Károlyi László: *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi családi összes jószágainak birtoklási története*. Budapest, 1911.

Károlyi lt.: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. I-V. Kiadja gr. Károlyi Tibor, rendezte: Géresi Kálmán. Budapest, 1882-1897.

Kávássy 1980: Kávássy Samu: „Szatmári puszták a 19. század elején". *Agrártörténeti Szemle* 1980. 194.

Kovács Á. 1988: Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. Budapest, 1988.

Künstlerné 1997: Künstlerné Virág Éva: *Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. II. Nyíregyháza, 1997.

Makkai 1964: Makkai László: „Robot – summa – taxa. Az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési tendenciái a XVII. század második felében". *Történelmi Szemle* 7. 1964, 330-337.

Maksay 1959: *Urbáriumok. XVI-XVII. század*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Maksay Ferenc. Budapest, 1959.

Maksay 1980: Maksay Ferenc: „A parasztok a termelésben és a hadseregben". In: Európa *és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 1980, 167-171.

Maksay 1990: Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I-II. Budapest, 1990.

Mandula 2000: Mandula Tibor: „Adalékok Károlyi Sándor telepítési munkásságához". In: *„Rákóczi urunk... hadaival itten vagyunk" A Szatmárnémetiben 1999 áprilisában megrendezett „Élő Rákóczi" konferencia anyagából*. Szerk. Takács Péter. Debrecen – Nyíregyháza, 2000, 81-86.

Németi 1981-1982: Németi, Ioan: „Descoperiri arheologice din hotarul oraşului Carei". *Satu Mare. Studii şi Comunicări*. V-VI. 1981-82, 167-181.

Németi 1995: Németi, Ioan: „Descoperiri arheologice de la Carei-Bobald în anul 1994". *Cercetări Arheologice Aria Nord Tracă* 1. Bucureşti, 1995.

Németi 1999: Németi, Ioan: *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*. Bibliotheca Thracologica XXVIII. Bucureşti, 1999.

Németi – Dani 2001: Németi János – Dani János: „Néhány kora bronzkori sír az Érmellékről (Románia) és a Nyírségből (Magyarország)". *Jósa András Múzeum Évkönyve* 43. 2001, 95-124.

Németi – Molnár 2002: Németi János – Molnár Zsolt: *A tell telepek elterjedése a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében*. Kolozsvár (Cluj-Napoca), 2002.

Németi – Roman 1994-1995: Németi, Ioan – Roman, Petre: „Epoca bronzului timpuriu din Nord-Vestul României (Grupul Cultural Sanislău)". *Satu Mare. Studii şi Comunicări XI-XII*. 1994-95, 25-32.

Szabó I. 1948: Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1948.

Szabó T. 1940: Szabó T. Attila: *A kalotaszegi nagybirtok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640-1690)*. Erdélyi Tudományos Füzetek 114. Kolozsvár, 1940.

Szendrey 1971: Szendrey István: *Hajdú-szabadságlevelek*. Debrecen, 1971.

Szentgyörgyi 1972: Szentgyörgyi Mária: *Kővár vidékének társadalma*. Értekezések a történeti tudományok köréből 56. Budapest, 1972.

Szirmay 1809-10: Szirmay Antal: *Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete* I-II. Buda, 1809-1810.

Szőcs Péter Levente – Mérai Dóra – Jacqueline T. Eng: „A nagykároly-bobáldi temető és templom 2001. évi régészeti kutatása". In: *„... a halál árnyékának völgyében járok" A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13-16. között megtartott konferencia előadásai*. Szerk. Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. Budapest, 2005, 315-324.

Varga 1969: Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései szakaszában 1566-1767*. Budapest, 1969.

Zachar 2000: Zachar József: „Török támogatásra építő kuruc utóküzdelmek 1711-39". In: *„Rákóczi urunk... hadaival itten vagyunk" A Szatmárnémetiben 1999 áprilisában megrendezett „Élő Rákóczi" konferencia anyagából*. Szerk. Takács Péter. Debrecen – Nyíregyháza, 2000, 43-62.

Bobald – un sat sătmărean dispărut în lumina izvoarelor scrise

Rezumat

Satul, cunoscut în izvoare sub numele de Bobald, azi dispărut, se afla la sud-est de oraşul Carei, la o distanţă de 3 km. Biserica şi cimitirul aşezării au fost datate în secolele XVI-XVII şi se află pe un deal care anterior a fost locuit din epoca bronzului. Cercetările arheologice începute cu decenii în urmă au dezvelit părţi din cimitir şi fundaţiile bisericii, iar perieghezele au identificat urmele aşezării care înconjura dealul. Rezultatele cercetărilor arheologice ne informează despre cultura materială a populaţiei, iar analiza izvoarelor istorice ne oferă imaginea relaţiilor sociale şi economice din aşezare.

Satul Bobald aparţinea domeniului Carei, aflat în proprietatea familiei Károlyi. Prima menţiune documentară a aşezării datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Izvoarele care redau numele locuitorilor şi informaţii privind biserica satului se înmulţesc începând cu secolul al XV-lea şi, în special din secolul al XVI-lea. Un document din 1501 pomeneşte pentru prima dată biserica din Bobald precum şi numele locuitorilor, iar cu ocazia unui proces din 1551 s-au păstrat şi unele informaţii despre clădirile din sat. Cu ocazia unui conflict, locuitorii şi popa din Bobald au fost atacaţi şi maltrataţi iar o casă, acoperită cu paie, a fost arsă.

Până la începutul secolului al XVII-lea satul Bobald era unul dintre cele mai prospere posesiuni al domeniului Careiului, fiind şi unul dintre cele mai populate sate. Documentele economice ale domeniului din secolul al XVII-lea, reflectă diminuarea pronunţată a populaţiei, datorită devastărilor provocate de războaie. Primele urbarii complete datează din 1666 şi 1670 când sunt menţionaţi 12 capi de familie de iobagi. Numărul boilor în posesia unei familii varia între doi şi şase, unul avea chiar 13. Trei dintre familii aveau şi oi. Pe lângă cele 12 familii de iobagi erau conscrişi 13 capi de familii de jeleri care datorau anual doar 12 zile de lucru la stăpân. Cinci dintre aceste familii aveau doi sau chiar patru boi, ceea ce înseamnă un nivel de bogăţie considerabilă. Pe lângă loturile lucrate de iobagi şi jeleri satul Bobald avea încă şapte loturi pustii.

Datorită emigrărilor intense multe sesii au rămas nelucrate şi, din această cauză, moşierii au adus persoane noi pe aceste pământuri. Această categorie de noi veniţi a câştigat un alt statut, fiind numiţi *inqulinus (jeler)*, termenul reflectând obligaţiile faţă de stăpân şi nu starea financiară a acestor persoane (unii dintre ei fiind destul de bogaţi). Jelerii au trebuit să plătească o parte din produsele obţinute şi să presteze un număr redus de zile de lucru, fără să fie dependenţi în persoană de stăpân precum iobagii. Datorită acestui fapt statutul lor a fost mult mai favorabil decât cel al iobagilor. Datorită devastărilor de război stăpânii preferau ca pământurile să fie folosite de jeleri decât să rămână pustii, chiar dacă în comparaţie cu iobagii veniturile senioriale erau mult mai mici. Astfel, în 1688, la Bobald erau doar cinci iobagi care aveau împreună doar şase boi în total. Este menţionat faptul că ei locuiau deja la Carei. În acest an mai erau conscrişi la Bobald doar doi jeleri şi un infirm. Această imagine arată net rezultatul devastărilor de război, dar diminuarea populaţiei se datorează şi faptului că iobagii au fugit de pe moşie dorind să obţină un statut mai avantajos altundeva.

În 1701, la Bobald erau patru capi de familii de iobagi, cu o situaţie economică mai bună, toţi având boi, cai, porci şi oi. Unul dintre ei era cârciumarul. Mai erau 17 jeleri fiecare având câte doi-cinci boi şi mai mulţi porci. Această relansare este stopată de războaiele Rákocziene, după care satul a fost complet abandonat şi locuitorii mutaţi în oraşul apropiat, Carei.

Bobáld, an Erstwhile Village in Satu Mare County

Abstract

The settlement called Bobald in the sources was located 3 km southeast from the town of Carei. The church and cemetery of the sixteenth- and seventeenth-century village is situated on the hill of a bronze-age tell site. Archeological excavations conducted for several decades now, have unearthed segments of the graveyard and the remnants of the church, and also the extension of the settlement itself that surrounded the hill has been identified through field survey. While the archeological research shed light on the material culture of the sixteenth- and seventeenth-century population of the village, the analysis of historical documents has led to conclusions concerning their social and economic status as well.

Bobald use to belong to the estate of Carei owned by the Károlyi family. The first data on the existence of the settlement have survived from the first half of the fourteenth century. From the fifteenth and early sixteenth century on, the number of sources containing details like lists of names of the inhabitants and data on the church, has gradually increased. A document from 1501 is mentioning the church of Bobald and the name of the inhabitants for the first time. Documents of a law suite in 1551 kept record of the buildings. The inhabitants and the local priest were attacked and the dwelling with straw roof was burned.

Until the beginning of the seventeenth century, Bobald was one of the most prosperous settlements of the domain of Carei, with the largest number of inhabitants. Sixteenth- and seventeenth-century economic documents of the estate reflect that the formerly relatively large population of Bobald significantly diminished due to the war damages. The first full conscriptions are preserved from 1666 and 1670, mentioning 12 families of *iobagiones*. Each family owned two to six oxen; one had even thirteen of them. In addition to the *iobagiones* thirteen families of *inquilini* were mentioned, owing twelve day of work on the landlords filed each year. Five of these families owned two or four oxen, meaning a fairly good welfare. Seven more allotment was abandoned.

Due to the intensive emigration, the plots remained untilled; thus, the landlords had to settle down a new layer of peasants, labeled in the sources as *inquilini*. However, the term *inquilinus* gained a new meaning in the period reflecting the relation to the cultivated piece of land, and not the financial abilities, as this layer appears in the sources as a rather wealthy one. They owed a certain amount of work or material goods to the landlord, without any personal dependence, which made their status more favorable than that of the *iobagiones*. Due to the war damages, the landlords preferred to work their land with *inquilini* than to left unused, even if the revenue collected was less than in case of *iobagiones.* Therefore, in 1688, at Bobald were five families of *iobagiones* owning together only six oxen. It is mentioned that they lived already in Carei. In addition to them, there were two more *inquilini* and cripple. This picture shows the effect of war damages, but the significant diminution of the population is the result of the flight of the villains, in order to obtain better status elsewhere.

In 1701, at Bobald lived four iobagiones, with a better economic situation, all of them owning oxen, horses, pigs and sheep. One of them was the innkeeper. There were in addition, 17 *inquilini* each with two to five oxen and many pigs. This revival was stopped by the Rákóczi campaign wars, after with the village was abandoned and the inhabitants were moved to the nearby town of Carei.

O scrisoare inedită din războiul pentru independență aflată în colecțiile Muzeului Județean Satu Mare

Viorel Ciubotă

Documentul pe care îl publicăm reprezintă o scrisoare pe care maiorul Ştefan Mateescu, comandantul Batalionului 1 Dorobanți (Regimentul 8 Dorobanți) o trimite din spitalul de la Turnu Măgurele, în 3 decembrie 1877, naşului său, colonelul Constantin Cruțescu, comandantul Regimentului 1 infanterie de linie. Documentul este deosebit de important pentru că ne ajută să intrăm în culisele evenimentelor din anul 1877 şi anume în mediul ofițerilor superiori din armata română.

Pe lângă atmosfera eroică care răzbate din scrisoare se prefigurează şi aspecte care nu prea şi-au făcut loc în cărțile închinate anului 1877 şi în primul rând înfrângerea suferită de armata română în data de 30 august 1877 în primul atac de la Plevna, condus şi de Mateescu şi când se pierd 268 de oameni, printre care şi căpitanul Valter Mărăcineanu, dintr-o regretabilă eroare de conducere a atacului care l-a adus pe domnitorul Carol într-o asemenea dispoziție încât să ordone scoaterea din armată a lui Mateescu. Numai intervenția lui I. C. Brătianu a potolit furia domnitorului şi astfel că Mateescu a rămas la comanda batalionului spălându-şi păcatele apoi în asaltul Rahovei din 7 noiembrie 1877 unde şi cade rănit în jurul orei 15.

Deasemenea şi asaltul eşuat asupra Plevnei şi în special al redutei Grivița din 6 septembrie 1877 condus de colonelul Otton Sachelarie, perceput de cercurile militare româneşti tot ca un eşec, cu toate faptele de vitejie săvârşite de ostaşii şi ofițerii care au participat la atac.

Sigur că din scrisoare transpar şi opinii favorabile despre căderea Plevnei, despre "Spitalul Doamnelor Române din Iaşi" – instalat la Turnu Măgurele, condus de unul din eminenții doctori ai epocii dr. Russ etc.

Avem certitudinea că scrisoarea de față se va alătura celorlalte surse documentare privind războiul de independență al României, contribuind la conturarea mai exactă a unor episoade ale campaniei din Bulgaria.

1877 decembrie 3 Turnul Măg<urele>
Spitalul Doamnelor Române din Iassy

Iubite Naşule[1]

Împregiurări independente de voința-mi m-au împiedicat până acum a vă mulțumi pentru aceea ce vă datorez <în aceea> împrejurarea dificilă în care iubiții mei camarazi m-au pus, cu toate că D<omnia> ta mă cunoşti cred de ajuns spre a şti câtă recunoştință v-am păstrat totdeauna pentru aceea ce ştiu că ați făcut pentru mine. De astă dată încă mai mult ca totdeauna trebuie să vă mulțumesc mult, căci înțeleg câtă luptă

[1] Cruțescu Constantin (14.09.1838 – 10.04.1897), colonel din 8 aprilie 1877, comandă în timpul războiului de independență Regimentul 1 Infanterie de linie şi Brigada 1 din Divizia 1 Infanterie din 5 decembrie 1877 (ordinul de zi nr. 174). Participă la luptele de la Plevna şi Vidin. Avansează până la gradul de general de brigadă.

trebuie să fi avut cu Brătianu[2] spre a-i da tăria de a aduce pe Vodă[3] care era tare pornit contra mea în stare a nu confirma reforma mea şi apoi după afacerea de la Rahova[4] în care mărturisesc că n-am făcut decât a-mi împlini cu conştiinţă datoria să scoată atât de tare în relief conduita mea.

La 7 Noiembrie am căzut rănit la ambele picioare, una din răni cea de la piciorul stâng în articulaţia genunchiului sub rotulă. În primul moment mă descurajasem tare temându-mă de o amputaţie. Transportat în ambulanţă la Turnul prin Turcia am suferit pe drum în mod îngrozitor. Îndată însă ce m-am instalat aici n-am mai suferit mai nici de cum. Doctorul Ruso[5] se felicită mult de starea rănilor mele şi cred că graţie temperamentului meu robust în curând voi fi în picioare. Ei mă asigură încă că voi scăpa zdravăn, cu toate acestea mă tem că rana de la piciorul stâng îmi va lăsa o leziune care poate mă va face să târăsc mult timp piciorul. Deocamdată sunt condamnat a sta lungit pe pat şi a păstra cea mai absolută imobilitate, lucru care după spusele doctorilor va dura cel puţin până la finele...[6] prin urmare vezi bine că trebuie multă răbdare şi sunt nevoit a o avea pentru a nu-mi prelungi în zadar suferinţele.

Regret mult că bietul Slăniceanu[7] a fost după părerea mea tare sfâşiat fără să fie atât de vinovat cum arăt acei ce-l denigrează.

Am simţit o mare bucurie de căderea Plevnei[8], dar mărturisesc că bucuria mea a fost înzecită auzind că în lupta de la 28, Regimentul D-tale a fost sublim, mai cu seamă că astfel s-a astupat gurile acelea ce bârfiseră atât de mult la 6 Septembrie.

Profităm de această ocaziune ca împreună cu fina care este aici spre a vă ura pentru Bubi al cărui patron este marţi să vă împlinească D-zeu toate dorinţele şi D-voastră zile lungi spre a putea să vă bucuraţi de fericirea lui şi celorlalţi copilaşi.

Fina vă trimite sincere complimente iar fina cea mică sărutări de mâini, din partea-mi te rog să primeşti şi de astă <dată> asigurarea profundului meu devotament.

Mateescu[9]

f.1 pe margine*: Am telegrafiat lui Poenaru[10] să-mi trimită solda pe noiembrie, te rog de-l vezi spune-i şi D-ta a-mi-i trimte cât mai repede având nevoie aci cheltuind o mulţime de bani.*

f.4 pe margine*: Te rog arată din partea-mi complimente lui B. Sachelariu[11], Bădulescu[12] şi Meciuletea.*

---

[2] Este vorba de I.C. Brătianu (1821 – 1891) primul ministru al României.

[3] Carol I, domn (1866 – 1881) şi apoi rege al României (1881 – 1914)

[4] Luptele de la Rahova din 7 noiembrie 1877 soldate de fapt tot cu un eşec al forţelor aliate. Mateescu s-a aflat în zona dinspre râul Ogost căzând rănit în jurul orei 15.

[5] Russ Ludwig, medic principal cl. I (născut în Austria în 16.08.1816, mort în Iaşi în 27.11.1888). conduce Spitalul Doamnelor Române din Iaşi de la Turnu Măgurele.

[6] Lipsă în text.

[7] Slăniceanu Gheorghe (1835 – 1885), general de brigadă. Conduce operaţiunile militare de la Plevna, Rahova şi Vidin.

[8] Este vorba de încercarea disperată a turcilor de a sparge încercuirea din jurul Plevnei, soldată cu un eşec şi cu capitularea trupelor turceşti conduse de Osman Paşa.

[9] Ştefan Mateescu, maior, comandant al Batalionului I Dorobanţi aparţinând Regimentului 8 Dorobanţi. Este implicat în eşecurile de la Plevna (Griviţa) şi Racova din lunile septembrie şi noiembrie ale anului 1877. Probabil că este reformat din cadrele armatei după războiul de independenţă deoarece nu-l mai întâlnim menţionat în anuarele oficiale.

[10] Mihail Poenaru, era administrator clasa I în Regimentul 8 Dorobanţi Buzău.

[11] Otton Sachelarie, născut în 2 iulie 1837 era din 1 ianuarie 1872 colonel. A comandat atacul celor 3 batalioane româneşti din 6 septembrie 1877 asupra Griviţei, soldat cu un eşec.

[12] Vasile Bădulescu. Născut în 1 ianuarie 1847, înaintat la gradul de maior în 1 iulie 1877. A comandat Batalionul 2 din Regimentul 1 Infanterie de linie aparţinând Diviziei 2 Infanterie comandată de colonelul Mihail Cerchez.

An unpublished letter from Independence war of Romania founded at County Museum of Satu Mare's collection

Abstract

This document is a letter sent by major Ştefan Mateescu, the commander of the 1st Battalion „Dorobanți" to his godfather, the colonel Constantin Cruțescu, the commander of the 1st Regiment Infantry of line, in 3 December 1877 from the hospital of Turnu Măgurele.

The document is important because help us to found more information about the events from 1877 as was the defeat suffered by Romanian army in 30 August 1877 in the first attack of Plevna. As well is mentioned the failed attack of Plevna and especially of the redoubt Griviţa from 6 September 1877 directed by the colonel Otton Sachelarie.

Bibliografie:

Anuarul Oficial al armatei române pe anul 1886, Bucureşti, 1886.

C. Căzănişteanu, M. E. Ionescu, *Războiul neatârnării României*, Bucureşti, 1977.

Itinerare eroice 1877 – 1878, Bucureşti, 1977.

I. Ceauşescu, V. Mocanu, I. Călin, *Drum de glorii*, Craiova, 1977.

F. Tucă, M. Cociu, F. Chirea, *Bărbați ai datoriei 1877 – 1878. Mic dicționar*, Bucureşti, 1979.

M. Adăniloaie, *Independența națională a României*, Bucureşti, 1986.

Structura confesională a comitatului Satu Mare

Paula Virag

1. Structura confesională a comitatului Satu Mare aşa cum este reflectată în datele autorităţilor maghiare

Este cunoscut faptul că ortodocşii şi greco-catolicii sunt, în general, români şi, într-un procent mai mic, ruteni, calvinii, luteranii şi unitarienii sunt maghiari, iar romano-catolici sunt germanii (şvabii) şi, într-un număr mai redus, maghiarii. Izraeliţii reprezintă populaţia evreiască ce a locuit pe teritoriul Sătmarului, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

Structura confesională a comitatului confirmă faptul că românii reprezintă populaţia majoritară. Cea mai mare pondere a avut-o confesiunea greco-catolică, îmbrăţişată, aproape în majoritate, de populaţia românească. Urmează, apoi, confesiunile calvină, romano-catolică şi luterană, îmbrăţişate de populaţia maghiară şi germană. Se remarcă totuşi o creştere spectaculoasă a populaţiei de religie izraelită, adică a evreilor, care, după 1867, nu sunt înregistraţi ca o naţionalitate distinctă. Fenomenul trebuie pus în legătură cu faptul că cea mai mare parte a lor şi-a declarat o altă etnie, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Tabelul nr. 1 – **Populaţia Comitatului Satu Mare la recensamintele din 1880, 1890, 1900, 1910, în funcţie de confesiune***

An	În total	Ortodocşi	Greco-catolici	Romano-catolici	Calvini	Luterani	Unitarieni	Izraeliţi	Altele în total
1869	**206.431**	**73**	**104.144**	**35.067**	**54.209**	**907**	**17**	**12.008**	**6**
1880	**194.326**	**96**	**93.999**	**33.904**	**50.775**	**915**	**2**	**14.564**	**71**
1890	**216.158**	**69**	**104.474**	**38.722**	**55.650**	**962**	**13**	**16.263**	**5**
1900	**245.855**	**244**	**117.668**	**45.970**	**62.061**	**1.063**	**16**	**18.818**	**15**
1910	**267.310**	**146**	**127.168**	**51.121**	**66.426**	**1.213**	**28**	**21.127**	**81**

Sursa*:* Varga E. Árpad *Szatmár megye településeinek felekezeti adatai 1850/1869-1992*

Datele adunate de autorităţile maghiare în cadrul recensămintelor organizate în timpul monarhiei dualiste, relevă faptul că, pe teritoriul Comitatului Satu Mare, predomină greco-catolicii, urmaţi de calvini, romano-catolici şi izraeliţi. Confesiunile evanghelică şi ortodoxă au un număr mai restrâns de credincioşi, însă cel mai mic număr de adepţi îl are religia unitariană, presupunându-se că credincioşii acesteia nu îşi au originea în regiunea sătmăreană, ci sunt veniţi din alte zone.

Tabelul nr.2–**Populaţia din comitatul şi oraşul Satu Mare, în funcţie de confesiune, după recensământul de la 1890 (%)***

	Romano-catolici	Greco-catolici	Calvini	Evanghelici	Ortodocşi	Unitarieni	Izraeliţi	Alţii
Comitat	**16.4**	**44.5**	**31.8**	**0.3**	**0.6**	**0.0**	**6.4**	**0.0**
Oraş	**19.0**	**17.4**	**46.5**	**0.5**	**0.1**	**0.0**	**16.5**	**0.0**

*Sursa: Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest,

Pentru anul 1890, în comitatul Satu Mare, greco-catolicii deţineau procentul (44,5%) cel mai mare în ceea ce priveşte numărul de locuitori. Urmau apoi credincioşii calvini (31.8%) şi cei romano-catolici (16.4%). În ceea ce priveşte oraşul Satu Mare, acesta era locuit în cea mai mare parte de credincioşi calvini (46,5%) şi apoi de cei romano-catolici (19,0%). Un alt aspect interesant este procentul destul de mare al izraeliţilor (16.5%). Aceştia sunt reprezentaţi de evreii care locuiau în oraş şi care, din punct de vedere etnic, au fost încadraţi de către autorităţi, sau chiar de ei înşişi, în rândul populaţiei maghiare a oraşului.

Tabelul nr.3–**Populaţia din comitatul şi oraşul Satu Mare, în funcţie de confesiune, după recensământul de la 1900***

	Romano-catolici	Greco-catolici	Calvini	Evanghelici	Ortodocşi	Unitarieni	Izraeliţi	Alţii
Comitat	**57.285**	**151.056**	**107.509**	**905**	**2.211**	**33**	**21.097**	**82**
Oraş	**5.137**	**4.605**	**11.022**	**128**	**39**	**5**	**5.240**	**2**

*Sursa: Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest

Tabelul nr.4–**Populaţia din comitatul şi oraşul Satu Mare, în funcţie de confesiune, după recensământul de la 1900 (%)***

	Romano-catolici	Greco-catolici	Calvini	Evanghelici	Ortodocşi	Unitarieni	Izraeliţi	Alţii
Comitat	**16.8**	**44.4**	**31.6.**	**0.3**	**0.7**	**0.0**	**6.2**	**0.0**
Oraş	**19.6**	**17.6**	**42.1**	**0.5**	**0.2**	**0.0**	**4.3**	**0.0**

*Sursa: Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest

Tabelul nr.5–**Populaţia din comitatul şi oraşul Satu Mare, în funcţie de confesiune, după recensământul de la 1910***

	Romano-catolici	Greco-catolici	Calvini	Evanghelici	Ortodocşi	Unitarieni	Izraeliţi	Alţi
Comitat	**60.926**	**161.893**	**113.408**	**1.001**	**2.147**	**37**	**22.274**	**54**
Ora□	**6.998**	**6.977**	**13.418**	**236**	**55**	**9**	**7.194**	**5**

*Sursa: Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest

Tabelul nr.6–**Populaţia din comitatul şi oraşul Satu Mare, în funcţie de confesiune, după recensământul de la 1910 (%)***

	Romano-catolici	Greco-catolici	Calvini	Evanghelici	Ortodocşi	Unitarieni	Izraeliţi	Alţii
Comitat	**16.8**	**44.8**	**31.4**	**0.8**	**0.6**	**0.0**	**6.1**	**0.0**
Oraş	**20.1**	**20.0**	**38.5**	**0.7**	**0.1**	**0.0**	**20.6**	**0.0**

*Sursa: Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest

Conform datelor din recensămintele de la 1900 şi 1910, creşte tot mai mult procentul credincioşilor greco-catolici care locuiesc în oraşul Satu Mare. Această informaţie, coroborată cu datele privind etnia celor care locuiau în oraş, demonstrează faptul că oraşul începe să îşi deschidă tot mai mult porţile populaţiei româneşti. Majoritari rămân însă credincioşii calvini, adică maghiarii. După o scădere spectaculoasă înregistrată în 1900 (doar 4.3%), izraeliţii îşi sporesc numărul, ajungând în 1910, la un procent de 20.6%. Diminuarea numărului de evrei din jurul anului 1900, poate fi explicată şi prinfaptul că aceştia şi-au declarat o altă etnie.

Ar mai trebui precizat faptul că, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, pe teritoriul comitatului Satu Mare a existat un număr foarte mic de credincioşi ortodocşi, procentul lor fiind mai mic de 1%. În aceeaşi situaţie sunt şi credincioşii evanghelici, dar şi cei unitarieni.

2. Structura confesională a comitatului Satu Mare aşa cum este reflectată în şematismele Bisericii Greco-Catolice şi Romano-Catolice

Tabelul nr.7–**Populaţia din Episcopia Romano-Catolică Satu Mare din 1872***

	Romano-catolici	Greco-catolici	Ortodocşi	Luterani	Calvinii	Izraeliţi
Satu Mare	**7.693**	**14.197**	**0**	**22**	**25.966**	***2.776***
Fehergyarmath	**4.979**	**7.687**	**0**	**143**	**39.045**	***5.034***
Carei	**14.288**	**12.895**	**3**	**229**	**9.013**	***3.608***
Ardud	**8.037**	**16.875**	**0**	**61**	**4.383**	***855***
Baia Mare	**9.692**	**43.923**	**21**	**161**	**6.183**	***2.458***
Total	***44.689***	***95.577***	***24***	***616***	***84.590***	***14.731***

* Sursa: *Şematismul romano–catolic din 1874*, publicat de Episcopia Romano-Catolică de Satu Mare

În 1874, Episcopia Romano-Catolică Satu Mare a publicat datele, adunate în 1872, referitoare la numărul credincioşilor de diferite confesiuni de pe teritoriul său. Din tabelul de mai sus, se observă faptul că în plasa Fehérgyarmat numărul (39.045) credincioşilor calvini este cu mult mai mare decât cel al oricăror confesiuni care conviețuiesc în această regiune. Având în vedere faptul că adepții acestei religii sunt, în totalitate, de etnie maghiară, se poate foarte uşor deduce că zona este locuită de populaţie maghiară majoritară. La numărul credincioşilor calvini se mai adaugă şi cei luterani (143) şi o parte, relativ redusă, din credincioşii romano-catolici. Astfel, concluzionăm că numărul românilor, greco-catolici (7.687) sau ortodocşi (0), este cu mult mai mic decât cel al maghiarilor. El este, însă mai mare decât numărul şvabilor romano-catolici şi al izraeliților. Şi pentru plasa Satu Mare concluzia este aceiaşi, în sensul că numărul calvinilor (25.966) este mult mai mare decât cel al credincioşilor greco-catolici (14.197). Pentru zona Careiului, situaţia se modifică, deoarece numărul romano-catolicilor este mai mare decât al tuturor celorlalte confesiuni. Deci, este uşor de dedus că germanii (şvabii) sunt cei care predomină în aceste locuri, urmaţi de români şi maghiari. Pentru plasele Baia Mare şi Ardud, este evident faptul că greco-catolicii sunt majoritari, urmaţi de romano-catolici şi calvini.

Din datele şematismului publicat de Episcopia Romano-Catolică, în 1874, concluzia este următoarea: procentul maghiarilor, românilor, germanilor şi al evreilor diferă de la o parohie la alta, el nefiind acelaşi pentru întreaga regiune.

Tabelul nr.8–**Populaţia din Districtul Tăşnad (Dieceza Romano-Catolică de Oradea)–1896***

	Romano-catolici	Greco-catolici	Ortodocşi	Luterani	Calvini	Izraeliţi
Ady Endre	**292**	**6657**	**3**	**5**	**2.122**	**399**
Craidorolţ	**950**	**2.044**	**0**	**9**	**3.116**	**394**
Sălacea	**1.780**	**3.190**	**47**	**9**	**5.070**	**623**
Tăşnad	**1.657**	**4.709**	**12**	**16**	**2.381**	**676**
Santău	**636**	**3.534**	**7**	**16**	**1.628**	**341**
Suma	**5.243**	**20.134**	**69**	**55**	**14.317**	**2.333**

* Sursa: *Izvoare de demografie istorică, sec XIX–1914, Transilvania*, vol.II, Bucureşti, 1987, p.313

Pentru acele teritorii ale Comitatului Satu Mare care aparţin Diecezei Romano–Catolice de Oradea, s-au publicat în 1896 o serie de date prezentate în Tabelul nr. 8. Se observă că pe teritoriul Districtului Tăşnad, numărul credincioşilor greco-catolici (20.134) este mai mare decât cel al calvinilor (14.317) sau cel al romano-catolicilor (5.243). Cunoscând aparteneţa confesională a etniilor conlocuitoare în regiunea avută în vedere, putem înţelege că pentru Districtul Tăşnad, populaţia majoritară este cea română, urmată de cea maghiară, germană şi evreiască. Protopopiatul Sălacea era locuit de 5.070 calvini, cei mai numeroşi din întreg districtul. În Tăşnad trăiau 4.709 greco-catolici, numărul lor depăşind pe cel al tuturor celorlalte protopopiate. Cei mai puţini romano-catolici au fost număraţi în zona Ady Endre (292).

Tabelul nr 9.–**Populaţia Comitatului Satu Mare pe confesiuni aşa cum rezultă din Şematismul de Gherla din 1890***

Districte	Greco-catolici	Romano-catolici	Ortodocşi	Luterani	Calvini	Unitarieni	Ruteni	Evrei
Districtul Mireşu Mare	**6542**	**58**	**0**	**0**	**343**	**0**	**0**	**242**
Districtul Şomcuta Mare	**9874**	**159**	**1588**	**0**	**1000**	**0**	**0**	**824**
Districtul Oaş	**15336**	**226**	**0**	**0**	**2226**	**0**	**0**	**1305**
Districtul Baia Sprie	**9070**	**2990**	**7**	**15**	**937**	**1**	**0**	**154**
Districtul Baia Mare	**15612**	**4782**	**13**	**492**	**1515**	**4**	**0**	**534**
Districtul Satu Mare	**8598**	**4997**	**51**	**109**	**11711**	**0**	**918**	**3665**
Districtul Seini	**8140**	**1195**	**0**	**0**	**2223**	**0**	**0**	**788**
Total	**73.172**	**14.407**	**1.659**	**616**	**19.955**	**5**	**918**	**7.512**

* Sursa: *Şematismul greco–catolic din 1890*, publicat de Episcopia Greco–Catolică de Gherla

La fel ca şi Episcopia Romano-Catolică Satu Mare şi Episcopia Greco-Catolică de Gherla a publicat şematisme din cuprinsul cărora se poate observa variaţia numărului diferitelor confesiuni şi implicit etnii, de pe teritoriul său. Cea mai mare parte a parohiilor greco–catolice din Comitatul Satu Mare au aparţinut acestei episcopii. Însă parohiile

greco–catolice din Districtele Carei, Csenger şi Mátészalka s-au aflat sub autoritatea Episcopiei Greco-Catolice de Munkaci. Pentru Districtele Mireşu Mare, Şomcuta Mare, Oaş, Baia Sprie, Baia Mare, Satu Mare, Seini, există date referitoare la evoluţia numărului credincioşilor diferitelor confesiuni conlocuitoare în aceste zone. Aceste date sunt cuprinse în şematismele publicate de Episcopia Greco-Catolică de Gherla în anii 1890, 1898, 1914.

Tabelul nr. 9 conţine informaţii referitoare la evoluţia confesională din anul 1890. Conform acestor date, numărul credincioşilor greco-catolici (73.172) depăşeşte cu mult pe cel al celorlate confesiuni. Se ştie că alături de ortodocşi, aflaţi în număr de 1.659, greco-catolicii erau, în general, de etnie română. Astfel, putem afirma că pe teritoriile Comitatului Satu Mare, care aparţineau Episcopiei Greco–Catolice de Gherla, numărul românilor era mai mare decât cel al altor etnii. El este urmat de numărul calvinilor (19.955) şi cel al romano-catolicilor (14.407). Aşa cum am mai precizat în rândurile de mai sus, maghiarii din Comitatul Satu Mare îmbrăţişau, în marea lor majoritate, religia calvină, iar germanii (şvabii) religia Romano-Catolică. Un număr redus de maghiari erau de confesiune luterană (pentru anul 1890, doar 616), romano-catolică sau unitariană (5). În Districtul Satu Mare au fost contabilizaţi şi 918 ruteni. Cel mai mare număr de evrei a fost remarcat tot în acest district, şi anume 3.665, ei totalizând în 1890, conform şematismului aflat în discuţie, un număr de 7.512 persoane. Tot referitor la acest district, putem observa că numărul maghiarilor este mai mare decât al celorlate etnii, căci aici trăiau 11.711 calvini. Afirmăm acest fapt fără a mai pune în calcul credincioşii luterani, pe cei romano-catolici, de etnie maghiară şi nu germană. Cel mai mare număr de greco-catolici locuia în Districtele Baia Mare (15.612) şi Oaş (15.336). În Districtul Şomcuta Mare au trăit cei mai numeroşi credincioşi ortodocşi, şi anume 1.588, în restul teritoriilor aflate în atenţia noastră procentul lor fiind foarte redus. În concluzie, putem spune că, pentru Districtele Mireşul Mare, Şomcuta Mare, Oaş, Baia Sprie, Baia Mare, Satu Mare, Seini, conform şematismului greco–catolic din 1890, predomina numărul greco-catolicilor, urmat la o distanţă foarte mare de cel al calvinilor şi romano-catolicilor. Cei mai puţini credincioşi au avut confesiunea unitariană, doar 5, acestia, probabil mutându-se aici din alte regiuni.

Tabelul nr.10–**Populaţia Comitatului Satu Mare pe confesiuni aşa cu rezultă din Şematismul de Gherla din 1898***

Districte	Greco-catolici	Romano-catolici	Ortodocşi	Luterani	Calvini	Unitarieni	Evrei	Alte confesiuni
Districtul Mireşu Mare	**7732**	**47**	**1**	**0**	**388**	**2**	**431**	**0**
Districtul Şomcuta Mare	**10866**	**203**	**2566**	**0**	**1056**	**3**	**1018**	**5**
Districtul Oaş	**16796**	**151**	**0**	**0**	**2901**	**0**	**1381**	**0**
Districtul Baia Sprie	**9778**	**2863**	**2**	**14**	**775**	**0**	**213**	**0**
Districtul Baia Mare	**11721**	**5058**	**4**	**102**	**102**	**3**	**606**	**0**
Districtul Satu Mare	**9405**	**4229**	**4**	**86**	**11833**	**0**	**4415**	**15**
Districtul Seini	**9868**	**1213**	**0**	**2**	**2464**	**0**	**1056**	**0**
Total	**76.166**	**13.764**	**2.577**	**204**	**19.519**	**8**	**9.120**	**20**

Sursa: *Şematismul greco–catolic din 1898*, publicat de Episcopia Greco-Catolică de Gherla

În 1898, Episcopia Greco-Catolică de Gherla a publicat un alt şematism, din datele căruia deducem că situaţia a rămas cam aceiaşi pentru districtele aparţinătoare

Comitatului Satu Mare. Şi anume, numărul greco-catolicilor (76.166) este cu mult mai mare decât cel al credincioşilor celorlalte confesinuni conlocuitoare. Calvinii totalizau 19.519 persoane, iar romano-catolicii 13.764. Numărul ortodocşilor a crescut de la 1.659 în 1890, la 2.577. De asemenea, s-a mărit şi numărul evreilor cu 1.608 persoane. Cei mai mulţi dintre aceştia locuiau tot în Districtul Satu Mare, şi anume, 4.415, alături de 11.833 credincioşi calvini. Greco-catolicii au populat în proporţia ce mai mare Districtul Oaş, cel mai mic procent al lor trăind în Districtul Mireşu Mare (7.732). Concluzionăm că, pentru Districtele Mireşul Mare, Şomcuta Mare, Oaş, Baia Sprie, Baia Mare, Satu Mare, Seini, la 1898, populaţia majoritară era cea de etnie română, având confesiunea greco-catolică. Urmau, apoi, etnicii maghiari şi germani, adică credincioşii calvini şi romano-catolici. Deci, proporţia a rămas aceiaşi cu cea din anul 1890.

Prima modificare pe care o observăm din datele publicate în şematismul greco-catolic din 1914 este una de ordin administrativ. Şi anume faptul că parohiile din Districtul Satu Mare nu mai aparţin Episcopiei Greco-Catolice de Gherla, ci celei de Munkaci. Plecând de la acest fapt, putem remarca şi o serie de modificări demografice. A scăzut foarte mult numărul credincioşilor calvini, în 1914, aceştia fiind doar de 8.844, faţă de 19.519 câţi erau în 1898. Aceasta se explică prin faptul că cei mai mulţi calvini trăiau în parohiile din Districtul Satu Mare. De asemenea, a scăzut şi numărul evreilor cu 2.084 persoane. Această diminuare are aceiaşi explicaţie ca şi în cazul calvinilor. A crescut cu mult numărul ortodocşilor, în 1914, ei totalizând 26.005 de credincioşi, cei mai mulţi locuind în Districtul Şomcuta Mare (25.950). De asemenea, a crescut, în mod spectaculos, şi numărul credincioşilor romano-catolici, acesta fiind de 35.692. Ca şi în cazul celorlate şematisme, greco-catolicii sunt cei mai numeroşi în teritoriile aparţinătoare Episcopiei de Gherla. La fel ca şi în 1898, cei mai mulţi locuiau în parohiile Districtului Oaş (21.249). Tot aici locuia şi cel mai mare număr de credincioşi calvini (3.429). Concluzia care se poate trage din studiul acestui şematism este aceea că, la 1914, în Districtele Mireşul Mare, Şomcuta Mare, Oaş, Baia Sprie, Baia Mare, Seini, predominau greco-catolicii, urmaţi de romano-catolici şi ortodocşi. Deci, românii erau cei care trăiau în număr mai mare în aceste districte, urmaţi de populaţia germană (şvabă) şi de cea maghiară şi everiască.

Tabelul nr.11–**Populaţia Comitatului Satu Mare pe confesiuni aşa cum rezultă din Şematismul de Gherla din 1914***

Districte	Greco-catolici	Romano-catolici	Ortodocşi	Luterani	Calvini	Unitarieni	Evrei	Alte confesiuni
Districtul Mireşu Mare	**8940**	**109**	**4**	**4**	**576**	**0**	**548**	**0**
Districtul Şomcuta Mare	**11141**	**380**	**25950**	**835**	**0**	**0**	**1156**	**0**
Districtul Oaş	**21249**	**504**	**0**	**7**	**3429**	**0**	**1746**	**0**
Districtul Baia Sprie	**10756**	**28147**	**0**	**14**	**787**	**0**	**358**	**0**
Districtul Baia Mare	**14977**	**5675**	**48**	**255**	**2170**	**2**	**1451**	**2**
Districtul Seini	**12639**	**877**	**3**	**0**	**1882**	**0**	**1777**	**0**
Total	**79.702**	**35.692**	**26.005**	**1.115**	**8.844**	**2**	**7.036**	**2**

* Sursa: *Şematismul greco–catolic din 1914*, publicat de Episcopia Greco-Catolică de Gherla

Tabelul nr.12–**Populaţia pe confesiuni din Arhidiaconatul Satu Mare–Munkaci–1899***

Parohi	Greco-catolici	Romano-catolici	Ortodocşi	Luterani	Calvini	Evrei
Nyr	**8.936**	**8010**	**2**	**41**	**34.569**	**5.640**
Satu Mare	**8.997**	**7.197**	**2**	**4.344**	**22.176**	**4.272**
Total	**17.933**	**15.207**	**4**	**4.385**	**56.745**	**9.912**

* Sursa: *Şematismul greco-catolic din 1899*, publicat de Episcopia Greco-Catolică de Munkaci

Din datele strânse din şematismul publicat în 1899 de Episcopia Greco-Catolică de Munkaci, rezultă că, în parohiile aparţinătoare acestei episcopii, trăiau mai mulţi credincioşi de confesiune calvină (56.745). Urmau apoi credincioşii greco-catolici (17.933) şi cei romano-catolici (15.207). Ortodocşii reprezentau cel mai mic număr (4), ei fiind împărţiţi în mod egal în cele două parohii. Populaţia evreiască totaliza 9.912 credincioşi. Deci, putem afirma, fără teama de a greşi, că aceste zone erau locuite, în majoritate, de către etnia maghiară.

3. Concluzii

Ca o concluzie asupra datelor din şematismele publicate de Episcopiile Romano-Catolice şi Greco-Catolice, în a doua jumătate a secolului XIX şi prima jumătate a secolului XX, putem spune că, pe teritoriul Comitatului Satu Mare, predomina confesiunea greco-catolică. Pe următorul loc se situau credincioşii calvini, urmaţi apoi de cei romano-catolici. Evreii erau destul de numeroşi, numărul lor crescând, în această perioadă, datorită emigrarii lor din Galiţia şi Rusia. Confesiunile ortodoxă şi unitariană aveu cei mai puţini credincioşi, însă numărul lor nu este neglijabil pentru întreg comitatul Satu Mare.

Coroborând datele din recensămintele realizate de autorităţile maghiare cu cele din şematisme, se observă că, în unele regiuni ale Sătmarului (Districtele Oaş, Baia Mare), predominantă este populaţia română de confesiune greco-catolică. În Districtele Satu Mare şi Carei preponderentă era populaţia maghiară de confesiune calvină. Germanii (şvabii), adepţi ai romano-catolicismului, erau concentraţi în jurul Careiului, numărul lor nefiind neglijabil nici în celelalte zone ale comitatului.

Datorită condiţiilor politico–sociale din perioada dualismului, toate etniile din Comitatul Satu Mare, ca de altfel din întreaga Transilvanie şi Ungarie, au fost supuse unui amplu proces de maghiarizare. Cei care s-au lăsat cel mai mult influenţaţi de acest proces au fost germanii (şvabii) şi evreii. Acest lucru a fost posibil datorită favorurilor pe care le primeau de la autorităţile ungureşti în schimbul adoptării limbii şi politicii maghiare.

The structure of religions from Satu Mare county during the end of the XIXth century

Abstract

Because of the political conditions from the end of the XIXth century, in Satu Mare county, all nationalities were powerfully influenced by the Hungarians about language, religions, politics. That's why many of them declared that they had Hungarian as native language. About religion, we may say that Greek–Catholics were on the first place. They were followed by the Reformed and by the Romano–Catholics.

Bibliografie

Varga E. Árpad, *Recensăminte ale populației pe teritoriul Transilvaniei, în perioada 1850-1910*, în *„Recensământul din 1910 – Transilvania"*, Bucureşti, 1999

Bolovan, Ioan, *Transilvania la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, Realități etno-confesionale şi politici demografice,* Cluj-Napoca, 2000

Izvoare de demografie istorică, sec XIX–1914, Transilvania, vol.II, Bucureşti, 1987

Todea, Constantin, *Contribuții la cunoaşterea demografiei istorice a Transilvaniei,* în „Revista de statistică", 22, 1973, nr. 6

Katus László, *Multinational Hungary in the Light of Statistics*, în vol. *Etnicity and Society in Hungary*, coordonat de Glantz Ferenc, Budapest, 1990

Bolovan, Ioan, *Considerații istorice şi statistice privind căsătoria în Transilvania între 1851-1918*, în „Revista Bistriței", XII-XIII, 1998-1999, p. 45-53

Bolovan, Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Ed. Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999

Bolovan, Sorina Paula, *Considerații istorice şi istoriografice privind demografia istorică*, în „Revista Bistriței", XII-XIII, 1998-1999, p. 35-45

Bolovan, Ioan; Bolovan, Sorina Paula; Manuilă, Sabin, *Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI–XIX*, Cluj-Napoca, 1995

Borovszky, Samu, *Szatmár Vármegye*, Budapesta, f.a.

Localitățile Județului Satu Mare, 1971

Nicoară, Simona, *Mentalități colective şi imaginar social – istoria şi noile paradigme ale cunoaşterii*, Ed. Presa Universitară Clujeană/Mesagerul, Cluj-Napoca 1996

Kovacsics József, *Magyarország történeti demográfiája,* Budapesta, 1963

Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII - XX,* Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti 1977

Surse documentare

Schematismus cleri almae diocesis Szatmariensis ad annum Jesu Christi 1874, Szatmár 1874

Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Szamosujváriensis, Gherla, 1890

Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Szamosujváriensis, Gherla,1898

Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Szamosujváriensis, Gherla, 1914

Schematismus Cleri Graeci Ritus Catholicorum diocesis Munkácsensis, Ungvár, 1899

Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest, 1870

Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest, 1880

Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest, 1890

Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest, 1900

Magyar Stastisztikai Közlemények, Budapest, 1910

A városi tömegközlekedés kezdete Szatmárnémetiben a XIX. és a XX. század fordulóján*

Kalocsai Péter

A dualizmus kori modernizációnak, urbanizációnak fontos részét képezte a városi közlekedés fejlődése s a tömegközlekedés megteremtése is. (Bár az a jellemző, hogy a városi közlekedés fejlődésének vizsgálata kevésbé került még a várostörténet-kutatással és -írással foglalkozók látókörébe.) A modern városok használatának és használhatóságának egyik fontos előfeltétele volt már a korban a tömegközlekedési szolgáltatások biztosítása. Városi tömegközlekedésen a városon belül meghatározott útvonalon, menetrend és menetdíjszabás szerint, nagyobb befogadóképességű személyszállító járműveken való utazást értünk. Kialakulásának előfeltétele volt egy bizonyos urbanizációs fejlettségi szint elérése, 10 000 fő körüli lakos (csak az omnibusz-közlekedés esetében), az infrastruktúra kiépítése (közművesítés, közvilágítás, burkolt úthálózat) s több központi funkció betöltése. Megteremtése tehát függött egyrészt a városiasodás fokától, másrészt a polgárság igényességétől s tehetősségétől – mint számba jöhető fizetőképes utasoktól – is. Kiépülését a település területének, lakosságának, központi funkcióinak további gyarapodása, a meginduló gyáripari tevékenységhez kapcsolódó rendszeres munkába járás is sürgette. Az első tömegközlekedési járatok a belvárosokat a pályaudvarokkal és a kirándulóhelyekkel kötötték össze.[1] A kor polgárai a következő tömegközlekedési eszközöket használhatták – megjelenésük sorrendjében – a magyarországi városokban: omnibusz, lóvasút, gőzvasút, villamos, autóbusz, trolibusz, benzinelektromos motorkocsi, valamint a két fővárosban, Zágrábban és Budapesten még sikló, s az utóbbiban fogaskerekű és földalatti vasút is színesítette a választékot. Közúti vasutaknak nevezték a települések belterületén, többnyire az útburkolatba fektetett vágányokon közlekedő, helyi forgalmat lebonyolító (ló-, gőz-, villamos-) vasutakat. A közúti vasutak a településeknek rangot, nagyvárosi jelleget adtak, növelték a polgároknak a városuk fejlődésébe vetett hitét.[2]

Szatmárnémeti a XIX. és a XX. század fordulóján

A dualizmus korában Szatmárnémeti törvényhatósági jogú város volt. Az 1900-ban 26 881 lakosú település számos központi funkciót biztosító intézménnyel rendelkezett, annak ellenére, hogy Szatmár vármegye székhelye Nagykároly volt.[3] Beluszky Pál a magyarországi városok sorában az 1900. évi adatok komplex vizsgálata alapján a 19. helyre tette.[4] A XIX. század végére Szatmárnémeti mind közúti, mind vasúti csomóponttá vált. A várost érintő közutak közül a legjelentősebb a Dunaföldvár–Debrecen–Nagykároly–Máramarossziget közötti transzverzális állami út volt, a kiépített törvényhatósági utak közül még a Szatmárnémetiből Fehérgyarmat, Nagybánya és Erdőd felé vezetőket kell megemlíteni. Szatmárnémetin vezetett keresztül a Budapest–Debrecen–

---

*A tanulmányban következetesen a korabeli település- és utcanevek szerepelnek.

[1] Kovácsyné Medveczki Ágnes: Vidéki városaink tömegközlekedésének kialakulása és fejlődése 1914-ig. In: Hüttl Pál (szerk.): *A Közlekedési Múzeum évkönyve*. IX. köt. (1988-1992). Bp., 1994. 187.; Kalocsai Péter: A vidéki közúti vasutak és az urbanizáció a dualizmus korában. In: Katona András (főszerk.): *Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények*. Bp., 2003. 110-111.

[2] Részletesebb bemutatás: Kalocsai Péter – Molnár József: *„Balra tarts, jobbra előzz!" Magyarország városi közlekedése régi képeslapokon*. Szombathely, 2001. 128.

[3] *Magyar statisztikai évkönyv*. Új folyam. VIII. 1900. Bp., 1901. 13.

[4] A helyezés Horvátország, Zágráb nélkül értendő. Beluszky Pál: Magyarország városhálózata 1900-ban. In: Tóth József (szerk.): *Tér – idő – társadalom*. Pécs, 1990. 118.

Nagykároly–Máramarossziget–Kőrösmező közötti MÁV fővonal, a várost még Fehérgyarmattal, Nagybányával és Erdőddel kötötte össze vasút.[5] Az ipart néhány gyár, illetve üzem képviselte csak. A XIX-XX. század fordulóján a lakosságot főleg az ipar (30,5%) és az agrárium (22,5%) foglalkoztatta, de jelentős volt még a kereskedelemben (11,7%), a közszolgálatban (9,8%) és a közlekedésben (6,3%) alkalmazottak száma is. Utóbbi rétegek jöhettek leginkább szóba a villamosvasút utasaiként. Kezdetét vette a városban a kor modern infrastruktúrájának kiépítése, villanyvezeték-hálózat létesült (1892), az utcák egy részét szilárd burkolattal látták el, a csatornázás azonban csak részleges volt. Gáz- és vízvezetékkel ekkor még nem rendelkezett a település.[6] Lépések történtek a városi közlekedés szabályozására is. A közutakról szóló 1890. évi I. törvénycikk előírása szerint a „Balra tarts, jobbra előzz!" elv alapján jelzőtáblákat helyeztek el a forgalmasabb utcák sarkain.[7] A városi közlekedésben a gyalogosokon kívül a fogatolt járművek játszották a legnagyobb szerepet. 1900-ban személyszállításra 5 egyfogatú és 22 kétfogatú lovas kocsi, teherszállításra pedig 213 lovas (12 egyfogatú, 174 kétfogatú) és 69 ökrös szekér szolgált a településen.[8] A közhasználatú személyszállítást a bérkocsik bonyolították le, amelyek viteldíja elég furcsán alakult: a belváros és a pályaudvar között 60 krajcárt, fordított irányba ugyanezen az útvonalon 80 krajcárt kellett fizetni.[9] Omnibusz-közlekedés voltára csak a villamosközlekedés megszűnése után, 1910-ből sikerült forrást találni. Az omnibuszon való utazás ekkor 40 fillérbe került.[10] Ezért valószínűsíthető, hogy a városi tömegközlekedés a villamosvasúttal vette kezdetét a Szamos-parti városban, a géperejű mindenféleképpen.

Szatmárnémeti villamosközlekedésének története kevésbé ismert. Az utóbbi évek helyi kiadványai éppen hogy csak megemlítik (pl. Muhi Sándor) a villamost, esetenként téves adatokat (pl. Bura László) közölnek az átadás dátumáról, útvonaláról.[11] Egyed Ákos és Mózes Mihály a térség urbanizációját ismertető tanulmányaikban érintik a városi közlekedés tárgykörét, de a Szamos-parti településnek a villamosközlekedés beindítása terén élenjáró voltáról hallgatnak.[12] A vonatkozó közlekedéstörténeti szakirodalomból is csak kevés információt tudhatunk meg a témáról, e publikációknak is közös jellemzője, hogy a megszűntetés időpontját tévesen hozzák.[13]

---

[5] Borovszky Samu (főszerk.): *Szatmár vármegye. Szatmár-Németi.* Bp., év nélkül. (Magyarország vármegyéi és városai). 14., 40., 43., 45.; Czére Béla: *Magyarország közlekedése a 19. században (1780-1914).* Bp., 1997. 172., 231., 233., 238.

[6] Thirring Gusztáv (szerk.): *A magyar városok statisztikai évkönyve.* I. évfolyam. Bp., 1912. (A magyar városok országos kongresszusának iratai). 132., 429-436.

[7] Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1889-1891. évi törvényczikkek.* Bp., 1897. 222.; „Balra hajts!". *Szatmár és Vidéke* (továbbiakban: *SzV*), 1900. dec. 11., 50. sz., 4.; „Jelzőtáblák felállítása". *SzV*, 1904. aug. 30., 35. sz., 4.

[8] „Lovak és szekerek összeírása". *Szamos*, 1900. júl. 1., 53. sz., 4.

[9] Az 1899. március 27-i közigazgatási pótbejárási jegyzőkönyv a vasútállomás előtt csak bérkocsikat említ. Ld.: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár. Vasúti és Gyári szakosztály iratai (továbbiakban: KM VGY ir.). 805. csomó (továbbiakban: cs.). 78 609/1899. szám (továbbiakban: sz.).; „A bérkocsi-szabályzat". *SzV*, 1897. jún. 22., 25. sz., 1.

[10] Baedeker, Karl: *Österreich–Ungarn nebst Cetinje Belgrad Bukarest. Handbuch für Reisende.* Leipzig, 1910. 483.

[11] Bura László: *Szatmárnémeti kialakulása és fejlődése.* Szatmárnémeti, 2002. 98.; Muhi Sándor: *Szatmárnémeti. Városismertető.* Szatmárnémeti, 2003.

[12] Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció.* Kolozsvár, 2002. 241.; Mózes Mihály: Az urbanizáció főbb jellemzői a dualizmus kori Erdélyben, a Bánátban és a Tiszántúlon. *Alföldi Társadalom*, 1992. 3. sz., 151.

[13] Frisnyák Zsuzsa: *A magyarországi közlekedés krónikája 1750-2000.* Bp., 2001. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak). 133-134.; Horn, Alfred – Lehnhart, Hans: *K.u.k. Eisenbahn. Bilderalbum 3. Elektrische Bahnen.* Wien, 1995. 370.; Horváth Ferenc – Kubinszky Mihály: *Magyar vasúti építkezések Erdélyben.* Bp., 1998. 210. – a megnyitás dátumát is tévesen hozza; Kovácsyné *i. m.* 214.; Kubinszky Mihály

Törekvések városi közúti vasút létesítésére (1892-1899)

Szatmárnémeti villamosközlekedésének megteremtése a szóban forgó város és a tőle délre körülbelül 20 km-re fekvő, s ekkor még közigazgatásilag hozzátartozó, Szatmárhegy[14] közötti vasút, valamint e pályából kiágazólag Erdődig vezető vonal létesítéséhez kapcsolódik. Szatmárnémeti Szatmárhegygyel való vasúti összeköttetésének terve 1892-ben a gilvács–nagysomkúti vasút előmunkálatainak előrehaladtával merült fel. Ez utóbbi vasút engedélyokiratát 1892. augusztus 10-én adta ki a kereskedelmi miniszter.[15] A Nagykároly–Szatmárnémeti vasútvonal Gilvács állomásától Szatmár vármegye déli részén – nyugat-keleti irányban – Nagysomkútig kiépítendő vasútvonal azzal a veszéllyel járt, hogy a Szatmárnémetitől délre fekvő területek, amelyek korábban e város vonzáskörzetébe tartoztak, a vármegye székhelye felé orientálódnak. A korabeli sajtó így írt: „... érdekeinket fenyegeti a közeli szomszédság, mely eltéríteni szándékozik vasútvonalának kezdeményezésével az ország éjszakkeleti megyéinek egy részét attól a központtól, melyet geográphiai helyzete, s intellectuális ereje azzá praedestinált."

A korabeli szatmári helyi elit felismerte, hogy városuk „gazdasági, ipari és kereskedelmi fejlődése, valódi versenyképessége csak úgy fokozható, ha a legtávolabbi vidékekkel való gyors és biztos összeköttetés lehetővé válik." Nagy jelentőségű, hogy az önkormányzat a korban külön vasúti bizottsággal is rendelkezett. Szatmárnémeti gazdasági vonzáskörzetének, kivívott pozícióinak megtartása miatt szükségessé vált egy, a vármegye déli részét a várossal összekötő vasútvonalnak a megépítése. A városi tanács felkarolta az ötletet s ösztönözte a vasúti bizottságot egy déli irányú vasútvonal előmunkálataira, amely a város közeli erdők fáinak kitermelésére és értékesítésére, valamint a hegyközség szőlőművelésére és bortermelésére is igen kedvezően hatna. A város ezirányú első kezdeményezése azonban nem járt sikerrel, elsősorban azért, mert nem tudták a vállalkozás anyagi alapjait biztosítani.[16] Pedig a filoxéra által elpusztított szatmárhegyi szőlők felújítását, s a belőle élők helyzetének javítását is szolgálta volna a vasút.

A szóban forgó vasútvonal – Szatmárvidéki HÉV – létesítésére a következő próbálkozás ifj. Böszörményi Sándor petténvi földbirtokos[17] és Münnich Aurél országgyűlési képviselő nevéhez kapcsolódik. Ők 1893. június 2-án kaptak a kereskedelmi minisztertől előmunkálati engedélyt. (Ekkor a kereskedelmi tárcához tartozott a közlekedésügy.) Az általuk tervezett gőzvontatású vasútvonal egy városi hálózatból, s két helyiérdekű vonalból – Szatmárnémeti–Borhid, illetve Szatmárnémeti–Szatmárhegy – állt. Előbbi helyiérdekű vonal terve érintette Petténvt, ahol a Böszörményi-birtokok feküdtek. A városi hálózat engedélye a következőképp szólt: „Szatmárnémeti sz. kir. város Nagy barom-vásártéren létesítendő állomásából kiindulólag egyrészt a Bányai-úton, Séta-téren, Árpád-, Új vasúti és Attila-utczákon át a vasúti állomásig illetve a téglagyár-telepig, másrészt a Várdomb, Híd- és Eötvös-utczákon, a Deák téren, Kazinczy- és Kőhíd-utczákon át a Wesselényi térig, és ezen két vonal összeköttetésbe hozatala végett a Rákóczy és Kazinczy-utczák keresztezési pontjától a Rákóczy-utczán át az Árpád-utczának

---

– Lovász István – Villányi György: *Régi magyar villamosok. A történelmi Magyarország közúti vasutai a kezdetektől a II. világháború végéig.* Bp., 2000. 232.

[14] Borovszky, *i. m.* 48. szerint „a legújabb belügyminiszteri rendelet" alapján Szatmárhegy önálló község lett.

[15] *A kereskedelemügyi m. kir. minister től.* – 53 073. szám. „A nagykároly–somkúti helyi érdekű gőzmozdonyú vasútra vonatkozó engedélyokirat". *Magyarországi Rendeletek Tára* (továbbiakban: *MRT*), 1892. II. köt. 1612-1631.; „A nagykároly–somkúti helyi érdekű gőzmozdonyú vasút építésére és üzleti berendezésére vonatkozó föltételek. Kiegészítő melléklet a nagykároly–somkúti helyi érdekű gőzmozdonyú vasútra vonatkozó 53.073/1892. számú engedélyokirathoz". *MRT*, 1892. II. köt. 1632-1643.

[16] Jaskovics Ferencz: „Szatmár–erdődi helyi érdekű vasút története (1. rész)". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz. (továbbiakban: *Jaskovics 1.*), 1.

[17] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 28 625/1897. sz. 2460/1897. iratszám (továbbiakban: isz.).; Borovszky, *i. m.* 140.

keresztezési pontjáig és a Deák-tér és Kazinczy-utcza sarkától a Deák-téren és Kazinczy-utczán át az Árpád-utczának keresztezési pontjáig, ...".[18]

Az ügyben illetékes vasúti bizottság azt javasolta a városi tanácsnak és a település képviselő-testületének, hogy a szóban forgó vasút létesítését mind anyagilag, mind erkölcsileg támogassa. A bizottság rámutatott a HÉV Szatmárnémeti fejlődése szempontjából fontos voltára. Az 1894. február 12-i közgyűlésen a városatyák úgy döntöttek, hogy a vasúti bizottság javaslatánál nagyobb mértékben, 60 000 forint helyett 80 000 forinttal támogatja a város a vasút megvalósítását, vagyis 10 éven át évi 8000 forint törzsrészvényekbe fektetendő összeggel. A támogatás mértékének növelése abból adódott, hogy a Szatmárhegyre eső részt átvállalta Szatmárnémeti.[19] A vasút létesítésével kapcsolatban a belügyminiszter a kereskedelmi és a pénzügyminiszterrel egyetértésben megfontolásra javasolta, hogy a Szatmárnémeti területére eső vonalrészt, mint különálló városi közúti vasutat létesítsék, ezáltal a háramlási jog a várost s nem az államot illetné meg, ellenben ekkor elesnek a HÉV-ek építésére törvényileg biztosított kedvezményektől.[20]

A Szatmárvidéki HÉV általános tervei 1894. május 1-jén érkeztek meg a kereskedelmi minisztériumba s az engedélyesek egyúttal kérték a közigazgatási bejárás megtartását. A tervdokumentáció külön térképet tartalmazott a városi szakaszról, amelyből kiderül, hogy két variánst dolgoztak ki a HÉV Szamos folyón túli „rendező állomás"-ának a MÁV pályaudvarával való összeköttetésére, egyik a Bányai út–Séta tér–Árpád utca, a másik ennek elhagyásával a városon kívül, a MÁV fővonalával párhuzamosan haladt. A terv a továbbiakban egyezett az előmunkálatokra engedélyezett útiránnyal.[21] A lejáró előmunkálati engedélyt – a benyújtott kérelemre – a kereskedelmi miniszter 1894. június 4-én egy évre meghosszabbította,[22] s a városi szakasz közigazgatási bejárását 1894. július 30-ára jelölte ki, amelyet a felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint ekkor meg is tartottak. (A Nagykároly–Somkúti HÉV-hez való csatlakozhatóság érdekében keskeny nyomtávolságú vasútban gondolkodtak.) A közigazgatási bejáráson a várost a vasúti bizottság elnöke, Pap Géza és Hérmán Mihály tiszti főügyész, későbbi polgármester képviselte.[23] A törvényhatósági jogú városokat, így Szatmárnémetit is felügyelő belügyminiszter 1894. szeptember 10-én hagyta jóvá a HÉV város általi 80 000 forintos támogatását.[24]

A város vezetése az előmunkálati engedély meghosszabbítása, a közigazgatási bejárás megtartása, a HÉV anyagi támogatásának megajánlása után a tényleges építőmunkálatok megkezdésében bízott, amikor Böszörményi és Münnich újabb kérelemmel állt elő. Kérelmük 15 000 forint adására, valamint évi 1000 forint ellenében a városi Szamos-híd használatára, vagy új saját használatú híd építésének 35 000 forint összegben való támogatására vonatkozott. A képviselő-testület 1894. december 10-én a következő megkötésekkel szavazta meg a kért 15 000 forintot és a Szamos-híd használatát évi 1000 forint díj ellenében: a vasúttársaságnak kell a műtárgyat megerősíttetnie, a városi

---

[18] „A kereskedelemügyi magyar kir. minister által 1893 április 1-étől június 30-áig kiadott s a >>Vasúti és Közlekedési Közlönyben<< kihirdetett vasúti előmunkálati engedélyek jegyzéke". *Vasúti és Közlekedési Közlöny* (továbbiakban: *VKK*), 1893. okt. 1., 118. sz., 1051.

[19] Szatmárnémeti képviselő-testülete 56/1894. sz. alatt fogadta el a tervezett HÉV támogatását: „Városi közgyűlés". *SzV*, 1894. febr. 13., 7. sz., 2.; MOL, KM VGY ir. 806. cs. 26 705/1894. sz., 69 197/1894. sz. 72 014/ 1894. isz.

[20] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 26 705/1894. sz., 69 197/1894. sz. 72 014/1894. isz.

[21] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 32 830/1894. sz.

[22] A kereskedelmi miniszter 38 920/1894. számon hosszabbította meg egy évvel az előmunkálati engedélyt: MOL, KM VGY ir. 806. cs. 38 920/1894. sz.; „A kereskedelemügyi m. kir. minister által 1894 április 1-étől június 30-áig kiadott s a >>Vasúti és Közlekedési Közlönyben<< kihirdetett vasút-előmunkálati engedélyek jegyzéke". *VKK*, 1894. okt. 14., 123. sz., 910.

[23] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 52 421/1894., 69 711/1894. sz.; *Jaskovics 1.*, 2.

[24] *Jaskovics 1.*, 2.

vonal is HÉV-ként „vétetik üzembe", először a városi és a Szatmárhegyre vezető szakaszt kell megépíteni.[25]

A Szatmárvidéki HÉV részletes tervei 1895 január végén érkeztek meg a kereskedelmi minisztériumba. Érdekesség, hogy a Szamoson átívelő háromnyílású vashíd megerősítési terveit „villamosvasúti szelvényt feltételezve" készítette el Gerster Béla mérnök. Ez az első eset, hogy a kezdetben gőzvontatásúnak tervezett vasútnál felmerült a villamosközlekedés, illetve -vontatás lehetősége.[26] 1895 áprilisában került sor a kereskedelemügyi minisztériumban a Szatmárvidéki HÉV engedélyezési tárgyalására, megállapították a feltételeket és elkészítették az engedélyokirat tervezetét. Közben a belügyminiszter is jóváhagyta a város és az engedélyesek közötti szerződéseket és a vállalt 15 000 forint segély kifizetését.[27]

A munkálatok azonban akadoztak, s így az engedélyesek rákényszerültek arra, hogy az előmunkálati engedély meghosszabbítását kérjék az illetékes minisztertől, aki azt ismét megadta 1 évre.[28] Böszörményi és Münnich közben arra az álláspontra jutott, hogy addigi próbálkozásuk és a város által felajánlott összegek ellenére sem tudják a vasutat megvalósítani, csak akkor, ha kormányhatósági támogatásban részesülnek. A városi tanács ezért egy felterjesztéssel fordult a belügyminisztériumhoz, amelyben a HÉV létesítésének támogatását kérték. A felterjesztést Hérmán Mihály és Pap Géza személyesen adta át Budapesten – nincs tudomásunk kedvező elbírálásról.[29] A HÉV ügye a többféle próbálkozás ellenére annyira elakadt, hogy 1896-ban ismét az előmunkálati engedély meghosszabbítását kellet kérni, ezúttal is megkapták.[30]

Az előmunkálatok elhúzódása közben az egyik engedélyes, Münnich visszalépett a vállalkozástól, Böszörményi megpróbálta az ügyet előbbre vinni, tárgyalt a vasút finanszírozása érdekében a Pesti Kereskedelmi Bankkal. Végül más lehetőség híján ismét Szatmárnémeti városához fordult, s a befektetési tőkéhez való hozzájárulás címén újabb 30 000 forintnyi segélyt kért.[31] Ez idő alatt a város a vasút megvalósítását avval próbálta segíteni, hogy a szatmárhegyi vonalrész menti erdők faállományát eladta a „Neuschloss-féle nasici tanningyár és gőzfűrész részvénytársaság budapesti cégnek" – a helyi gőzfűrész üzem tulajdonosának – azzal a kikötéssel, hogy a vásárló vállalat a HÉV törzsrészvényeibe 30 000 forintot köteles fektetni. A vevő cég pedig kikötötte, ha 1897 november végéig nem épül meg a szatmárhegyi vonal, akkor a reá rótt kötelezettség megszűnik, s saját maga fog iparvágányt építeni az erdőkhöz, hogy a kitermelt fákat gőzfűrész telepére szállíthassa.[32] A város képviselő-testülete 1897. március 8-án tárgyalta az újabb kérelmet, ekkor a városatyák kimondták, hogy az eddig megajánlott 95 000 forinton felül nem hajlandók többet áldozni a vasútra, s ezt az összeget is visszavonják, ha május 1-jéig nem kezdődik meg az építkezés. A vasút céljaira díjtalanul átengedett összes közterületre és a Szamos-híd használatára vonatkozó területátengedési szerződéseket is visszavonják. A képviselők felismerték annak a veszélyét, ha novemberig nem épül meg a szóban forgó szakasz, akkor elveszik annak a reménye, hogy Szatmárnémeti

---

[25] „Városi közgyűlés". *SzV*, 1894. dec. 11., 50. sz., 1-2.; *Jaskovics 1.*, 2.
[26] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 6456/1895. sz.
[27] A kereskedelmi miniszter 6456/1895. számon rendelte el a Szatmárvidéki HÉV engedélyezési feltételeinek tárgyalását.; MOL, KM VGY ir. 806. cs. 59 653/1895. sz.; *Jaskovics 1.*, 2.
[28] MOL, KM KGY ir. 806. cs. 40 661/1895. sz.; „A kereskedelemügyi m. kir. minister által 1895 évi július 1-étől szeptember 30-áig kiadott s a >>Vasúti és Közlekedési Közlönyben<< kihirdetett vasút-előmunkálati engedélyek jegyzéke". *VKK*, 1896. jan. 19., 9. sz., 79.
[29] *Jaskovics 1.*, 2.
[30] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 34 790/1896. sz.
[31] *Jaskovics 1.*, 2.
[32] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 28 625/1897. sz. 2460/1897. isz.

Szatmárhegygyel, amely a város „egészséges kiránduló és üdülőhelye" lehetne, vasúti összeköttetésbe kerüljön és a település is közúti vasút nélkül marad.[33]

A közgyűlés megbízta a vasúti bizottságot, hogy vizsgálja meg a vasút létesítésének más alternatíváját. Chorin Ferenc, Szatmárnémeti országgyűlési képviselője azt javasolta, hogy a város maga kérjen előmunkálati engedélyt a számára legfontosabb vonalakra. A sikertelen magánvállalkozások után a város karolta fel a vasút ügyét. A vasúti bizottságnak sikerült elérnie, hogy a fakitermelésben és -szállításban érdekelt céggel együtt folyamodjon a város előmunkálati engedélyért.[34] 1897. március 19-én – a közgyűlés megbízásának eleget téve – a város a Neuschloss-féle céggel közösen kért előmunkálati engedélyt Szatmárnémeti pályaudvarától a település belterületén a Szamos-hídon át a gőzfűrészig terjedő városi szakaszra és a gőzfűrésztől a Nagykároly–Somkúti HÉV Erdőd állomásáig, valamint e vonalból kiágazva Szatmárhegyre vezetendő keskenyvágányú gőzerejű helyiérdekű vasútvonalakra. A hosszabb és ezáltal költségesebb borhidi szakasz tervét ejtették. A beadványban kérték a kereskedelmi minisztert, hogy Böszörményi lejáró előmunkálati engedélyét ne hosszabbítsa meg.[35] Mivel a korábbi engedélyes „az építési és üzletberendezési költségeket" nem tudta előteremteni a kereskedelmi miniszter rövid időn belül megadta az előmunkálati engedélyt az újabb vállalkozóknak.[36] A vasút megépítése érdekében az engedélyesek tárgyalásba kezdtek Gerster Béla budapesti vállalkozó mérnökkel. 1897 júniusában megállapodtak abban, hogy a város 10 éven át évi 2500 forint segéllyel támogatja a vasutat, a Neuschloss-féle cég pedig 30 000 forinttal járul hozzá az építési költségekhez. A városi szakaszon felvetődött a villamosvontatás ötlete, hogy ezáltal a városi tulajdonú helyi villanytelepet újabb jelentős és biztos bevételhez juttassák. Gerster Béla cégével a HÉV finanszírozására és kiépítésre vonatkozó szerződést 1897. június 12-én írták alá az engedélyesek.[37]

Szatmárnémeti képviselő-testülete 1897. augusztus 23-án bízta meg Papp Gézát a vasúti bizottság elnökét, hogy Neuschloss Emillel, a közúti vasút létesítéséhez szükséges területhasználati és külön hídhasználati szerződést kössön. Mindkét megállapodás aláírására 1897. szeptember 9-én került sor. A területhasználati szerződésben a város térítésmentesen hozzájárult ahhoz, hogy közterületein engedélyes közúti vasutat létesítsen, s fennállásának ideje alatt azt használja. Kikötötte viszont, hogy a város területein csak „szikrafogóval", valamint „füstemésztő készülékkel" felszerelt gőzmozdonyok közlekedhetnek, amelyek csakis „koksszal fűthetők". A vágányok közepétől mindkét irányban 75 cm-es sávban a vasúttársaságnak lesz a kötelessége az utakat jó karban tartani. A szolgálatot teljesítő rendőrök, tűzoltók díjmentesen utazhassanak a közúti vasúton. Minden menetrendváltozást, életbe léptetése előtt 8 nappal, a városi tanácsnak be kell mutatni. Szatmárnémeti városa mind a vasúttársaság igazgatóságában, mind felügyelő bizottságában képviseltetheti magát. A másik szerződésben a város hozzájárult ahhoz, hogy a Szamos felett átívelő közúti vashídon, azt megerősítve, egy vágányt építhet a vállalkozó. A híd használatáért személyforgalom esetén nem kell fizetni, a teherszállításért viszont évi 2000 forintot. A megállapodásokat 1897. szeptember 13-án hagyta jóvá Szatmárnémeti képviselő-testülete.[38]

---

[33] A képviselő-testület 55/1897. számon hozta meg döntését.; „Városi közgyűlés". *SzV*, 1897. márc. 9., 10. sz., 2.; MOL, KM VGY ir. 806. cs. 28 625/1897. sz. 2460/1897. isz.

[34] *Jaskovics 1.*, 3.

[35] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 28 625/1897. sz. 2460/1897. isz.; „A hegyi vasút". *SzV*, 1897. máj. 25., 21. sz., 1.

[36] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 22 953/1898. sz.

[37] „Hegyi vasút". *SzV*, 1897. jún. 15., 24. sz., 2.; MOL, KM VGY ir. 805. cs. 28 926/1899. sz.

[38] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 64 874/1898. sz.; Szatmárnémeti képviselő-testülete 209/1897. számon hagyta jóvá a terület- és a hídhasználati szerződéseket.

A „vasút most már szerződésileg biztosítva van" adta hírül a *Szatmár és Vidéke* 1897 szeptemberében s sürgette a további engedélyezési eljárások megtételét.[39] Az újabb közigazgatási bejárásra 1897. október 27-én kertült sor. Ennek során pontosan meghatározták a városi közúti vasút vonalvezetését, amely a korábbi tervektől már rövidebb volt – a később megvalósulttal többnyire azonos. A jegyzőkönyv tanúsága szerint már csak a következő útvonalban gondolkodtak: a városi vonal a „Szatmár gőzfűrésznél ágazik ki és a magyar államvasúti pálya töltéséhez hozzásimulva, illetve ahhoz hozzáépítve, annak baloldalán lesz vezetendő a Szatmár–Szatmárhegy törvényhatósági útig, melyre rátérve, ennek baloldalán halad a közúti Szamoshídig és ezen híd közepén elhelyeztetvén a Híd utczán át az utcza közepén az Eötvös utczán át annak jobb oldalán építendő, innen kezdve pedig a Deák-téren úgy helyezendő el, hogy az a Batthyány utcza és Kazinczy utcza torkolatait érintve, a tér területén haladó úttestnek ezen tér felől eső oldalán vonuljon végig, míg a Hám János utczába betérvén, annak bal oldalán halad, a honnan a Rákóczy utczán át az utcza közepén leendő elhelyezéssel az Attila utczába jut, és itt olykép lesz vezetendő, hogy a pálya tengelye az utcza baloldali járda szegélyétől számítva 4,25 m távolságra essék, ez utóbbi említett utczából pedig a m. kir. államvasutak Szatmár állomásának előtere mellett a városi Népkert területén létesítendő végállomásba fut."[40]

1897. december 4-én tárgyalta Szatmárnémeti képviselő-testületének „villamvilágítási bizottság"-a a közúti vasút elektromos árammal való ellátásának kérelmét és kérdését. Támogatandó ötletnek tartották a gőzvontatás helyett a villamosüzem tervezését, több okból is, egyrészt a városi villanytelep bevétel-növekedése, másrészt e vasút korszerűbb volta miatt is, valamint „a helyi forgalmat illetőleg mindenütt a villamos rendszerre mennek át" – volt egy másik nyomós érv.[41] A képviselő-testület megbízta a „villamvilágítási bizottság"-ot, hogy a közúti vasútnak a városi villanytelepről való elektromos árammal való ellátásának lehetőségét vizsgálja meg, s tárgyalja meg a részleteket az engedélyessel.[42]

A HÉV engedélyezési tárgyalását 1898. február 16-án tartották a kereskedelemügyi minisztériumban. A tárgyalás során a vasút céljai között első helyen fogalmazták meg a helyi tömegközlekedési igények kiszolgálását Szatmárnémetiben. Az egész vasútüzem pályahosszát 28,6 km-ben, az építési és üzletberendezési tőkét 820 000 forintban állapították meg. E tőkét a vállalkozók 35%-ban törzsrészvények, 65%-ban elsőbbségi részvények kibocsátásával kívánták előteremteni. (Az 1888. évi IV. törvénycikk előírása szerint.) A kereskedelmi miniszter 40 000 forint engedélyezési biztosíték letételét határozta meg. A tárgyalás során a Nagykároly–Somkúti HÉV képviselői felvetették, hogy vasúttársaságuk építhesse meg a szóban forgó vasútvonalakat, ezáltal pályahosszuk nőne és a költségeik is nagyobb hálózatra oszlanának el, – engedélyesek elvetették az ötletet.[43] A 287 000 forintnyi törzsrészvényből 130 000 forintra volt ekkor még csak fedezet, a város által felajánlott 95 000, s a Neuschloss cég által ígért 35 000 forint.[44] Engedélyesek a

---

[39] „A hegyi vasút". *SzV*, 1897. szept. 14., 37. sz., 2.

[40] A közigazgatási eljárás megtartását a kereskedelmi miniszter 63 009/1897. számon rendelte el: MOL, KM VGY ir. 806. cs. 63 009/1897. sz.; MOL, KM VGY ir. 806. cs. 64 874/1898. sz.; *Jaskovics 1.*, 3.; „Vasúti bejárás". *SzV*, 1897. okt. 26., 43. sz., 2.; „A hegyi vasút". *SzV*, 1897. nov. 2., 44. sz., 2.

[41] „Villamos vasút". *SzV*, 1897. dec. 7., 49. sz., 1.

[42] A képviselő-testület 288/1897. számú közgyűlési határozattal bízta meg a „villamvilágítási bizottság"-ot a feladattal: Pap Géza: „Villamos vasút. A villamvilágítási bizottság jelentése". *SzV*, 1899. jan. 10., 2. sz., 1.

[43] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 22 953/1898. sz.; „A szatmár–erdődi keskeny vágányú helyi érdekű vasút engedélyezési tárgyalása". *VKK*, 1898. márc. 2., 26. sz., 276-277.; „A hegyi vasút". *SzV*, 1898. febr. 22., 8. sz. melléklet (továbbiakban: mt.), 1.

[44] Jaskovics Ferencz: „A Szatmár–erdődi helyi érdekű vasút története. (2. rész)". *Szamos*, 1900. nov. 15., 92. sz. (továbbiakban: *Jaskovics 2.*), 1.

lehetőségeket felmérve próbálkoztak anyagi támogatást szerezni. Államsegélyért folyamodtak, valamint Szatmár vármegyéhez fordultak, hogy a vasút építési költségeihez járuljon hozzá. Mindkét esetben elutasítás volt az eredmény. Az állam hivatalos álláspontja az volt, hogy keskeny nyomtávolságú vasutat semmiféle körülmények között nem segélyez. Szatmár vármegye közgyűlése pedig az alispáni előterjesztés ellenére, mely szerint 10 000 forintnyi elsőbbségi részvény fejében a vármegye a nyereségből részesülne, a támogatást elvette.[45] Végül a sajtó híradása szerint Szatmár vármegye főispánjának, gr. Hugonnai Bélának és Szatmárnémeti városából elszármazott nagyváradi római katolikus bíboros püspöknek, Schlauch Lőrincznek a közbenjárásával sikerült elérni, hogy a kereskedelmi miniszter a postaszállítás megkezdésének napjától 50 éven át évi 1000 forint átalányt, a tényleges építési munkálatok kezdetétől, szintén 50 évig, 2500 forint járadékot, összesen tehát 70 000 forint államsegélyt engedélyezett.[46]

A város polgárait közben néhány sajtótudósítás azzal a reménnyel töltötte el, hogy a vasút elhúzódó ügye nem akadt el: „Stello Andor mérnök jelenleg a város alatt építendő állomás tervén dolgozik" – tudták meg például a *Szatmár és Vidéké*ből.[47] Közben Neuschloss Emil a 40 000 forint engedélyezési biztosítékot vonakodott letenni, s végül a vasút létesítésével kapcsolatos összes jogát, minden haszon nélkül, átruházta Gerster Béla már említett budapesti vállalkozó mérnökre.[48]

Szatmárnémeti városi tanácsa 1898. július 10-én, képviselő-testülete pedig a következő nap hagyta jóvá és vette tudomásul Neuschloss és Gester szerződését, s bízta meg Pap Gézát, a vasúti bizottság elnökét, hogy a továbbiakban az új vállalkozóval tegyenek meg mindent a cél érdekében. Gerster Béla kötelezte magát a szükséges biztosíték befizetésére is. Neuschloss további szerepvállalásáról a korabeli sajtó a következőt írta: „Neuschloss Emil a közötte és a város között annak idején létrejött szerződésben elvállalt összes kötelezettségeire nézve továbbra is obligóban maradt s Gerster Bélával együtt egyetemleges kötelezettséget vállalt s nyilatkozatban kijelentették, miszerint a kormányhatósággal szemben a várossal közösen elvállalt összes kötelezettség csak kettejöket terheli."[49] (A belügyminiszter 1899. január 19-én hagyta jóvá a vasút létesítésben bekövetkezett változások szerződéseit.[50]) Közben Gerster Béla a 40 000 forint engedélyezési biztosítékot „a magyar kir. központi állampénztárba" befizette.[51]

1898. szeptember 28-án adta ki a kereskedelemügyi miniszter a közúti vasútra vonatkozó „építési és üzletberendezési feltételek"-et.[52] A Szatmár–Erdődi Helyi Érdekű Vasút (SZEHÉV) ideiglenes építési engedélyét a szóban forgó miniszter a pályát két szakaszra bontva 1898. szeptember 28-án és november 1-jén adta meg, valószínű utóbbi vonatkozott a városi vonalra.[53] A *Szatmár és Vidéke* örömmel tudósított róla, hogy most már „az engedélyesek a kijelölt vonalszakaszra a munkálatokat megkezdhetik".[54] Elsőként a Szatmár gőzfűrész–Szatmárhegy közötti HÉV-szakaszt kezdték építeni.

---

[45] „A hegyi vasút". *SzV*, 1898. ápr. 19., 16. sz., 1.; „A hegyi vasút". *SzV*, 1898. máj. 3., 18. sz., 1.; „A hegyi- és erdődi vasút". *SzV*, 1898. máj. 3., 18. sz. mt., 1.; „A vármegye és a hegyi vasút". *SzV*, 1898. aug. 9., 32. sz., 2.; „Rendkívüli vármegyei közgyűlés". *SzV*, 1898. aug. 16., 33. sz., 2.

[46] A kereskedelmi miniszter 1898. május 11-i 22 953/V. számú leiratában tájékoztatott az államsegélyről: *Jaskovics 2.*, 1.; „Városi közgyűlés". *SzV*, 1898. júl. 12., 28. sz., 1.

[47] „A hegyi vasút". *SzV*, 1898. júl. 12., 28. sz., 3.

[48] *Jaskovics 2.*, 2.

[49] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 55 082/1899. sz.; „Városi közgyűlés". *SzV*, 1898. júl. 12., 28. sz., 1.; *Jaskovics 2.*, 2.

[50] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 5136/1899. sz. 123 881/1898. isz.

[51] Hegedüs Sándor: „Törvényjavaslat a szatmár–erdődi helyi érdekű vasút engedélyezése tárgyában. Indoklás". *VKK*, 1899. dec. 8., 147. sz., 1273.

[52] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 5136/1899. sz. 227/1899. isz., 13 705/1899. sz. 520/1899 isz.

[53] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 78 609/1899. sz.

[54] „A hegyi vasút". *SzV*, 1898. okt. 4., 40. sz., 3.

A szatmárhegyi vonal építésével párhuzamosan megkezdődtek a városi szakasz előmunkálatai. Gerster Béla 1898. november 28-án tárgyalt a város illetékeseivel a közúti vasút megépítésének főbb kérdéseiről, amelyek közül a legfontosabb volt annak eldöntése, hogy gőzüzemű vagy villamosvasút létesüljön. A városvezetés kifejtette abbéli szándékát, hogy a gőzvontatás lehetőségét vessék el, s felsővezetékes villamosvasutat létesítsenek Szatmárnémetiben, s kilátásba helyezték a helyi villanytelepről a szükséges elektromos áram önköltségi áron való szolgáltatását a vállalkozónak. A városvezetés azon a véleményen volt, hogy „a gőz erőre berendezett füstölő, s a közbiztonságra veszélyesebb h. é. vasutak ma már a technika előhaladásával kimentek a forgalomból."[55] A tárgyalások folytatása, valamint a két fél között részletes szerződés kidolgozása a képviselő-testület „villamvilágítási bizottság"-ának a feladata volt. Gerster kilowattonként 10 krajcárt ajánlott, a város pedig kikötötte, hogy 10 percenként közlekedjenek majd a villamoskocsik.[56] A tárgyalásokról a sajtó is tudósított, melyből kiderül, hogy „a vállalkozó nem annyira a belforgalomból várható bevételekre, hanem azon körülményre fekteté a fősúlyt, hogy vállalatának elsőbbségi részvényei a villamos közúti vasutak most észlelhető kedvező hangulat folytán belértékben a pénzügyi világ előtt igen sokat fognak nyerni." A híradások szerint a szakbizottságnak sikerült a tárgyalásokon mindenben a város érdekeit (szépítészeti, közforgalmi, kereskedelmi stb.) képviselni, s elfogadtatni. Úgy vélték, hogy a városi villanytelep a meglévő berendezésekkel, új beruházások nélkül tudja vállalni a villamosvasút elektromos árammal való ellátását. Mivel addig a villanytelep csak világítási célokra termelt energiát, nappal az üzem, vagyis az elektromos áram előállítása szünetelt. E tényező kedvezőtlen volt a gőzgépek, kazánok működésére, s a termelés is jócskán a kapacitás alatt maradt. A villamosvasút működése a villanytelep állandó és a legkedvezőbb hatásfokkal való üzemelését feltételezte. Másrészt e kínálkozó lehetőség kihasználásával a vállalkozó mentesülhetett külön áramfejlesztő telep létesítésének a terhétől.[57]

Szatmárnémeti képviselő-testülete 1899. január 9-i közgyűlésén tárgyalta és fogadta el a „villamvilágítási bizottság" és Gerster Béla közötti szerződést. Amúgy a közgyűlés örömmel vette tudomásul, hogy „a város belterületén nem a füstokádó gőzmozdonyok, hanem a modern kívánalmaknak inkább megfelelő könnyű villamos kocsik fognak közlekedni", valamint a közúti vasút nemcsak közlekedési, hanem gazdasági, jövedelmezőségi szempontból is kedvező lesz a település számára.[58] A közgyűlés által jóváhagyott szerződés szerint a villamosvasút az első négy évben kilowattóránként 10 krajcár, azután pedig 9 krajcár egységárat köteles fizetni. Az egységárat minden öt évben revízió alá kell venni, s ha az áramtermelés költsége csökkenne, akkor mérsékelni kell a villamosvasútnak szolgáltatott elektromos áram díját. Szatmárnémeti villanytelepén a „Siemens-féle gépgarniturák" 6,71 krajcár/kWh önköltségi áron állították elő az elektromos áramot, ehhez számították még hozzá az amortizációs, fenntartási, karbantartási, tűzbiztosítási stb. költségeket 1,96 krajcár egységáron. A teljes összeg 1 kWh-ra számolva 8,67 krajcár volt, egy kis túlbiztosítással jutottak el a 10 krajcár/kWh egységárhoz. A város által kikötött 10 percenkénti villamosközlekedés évi 70 000 korona kWh fogyasztást feltételezett, s úgy vélték, hogy ebből adódóan meglesz a „villamvilágítási alapnak" a tisztességes polgári haszna. Hisz a villamosvasútnak történő áramszolgáltatás semmilyen plusz költséggel, kiadással nem jár. Sikerült a városnak elérnie azt, hogy ha valamilyen oknál fogva nem tudna a közúti vasútnak elektromos áramot szolgáltatni, kártérítésre ne lehessen kötelezni.[59] Valószínű e jelentős fogyasztó

---

[55] „Villamos vasút". *Szamos*, 1898. nov. 27., 95. sz. mt., 1.
[56] „A városi közúti vasút". *Szamos*, 1898. dec. 1., 96. sz., 4.; „Villamos vasút". *SzV*, 1898. dec. 6., 49. sz. 2.
[57] „Villamos vasút". *SzV*, 1898. dec. 25., 52. sz., 1-2.
[58] „Városi közgyűlés". *SzV*, 1899. jan. 10., 2. sz., 1.; „Városi közgyűlés". *Szamos*, 1899. jan. 12., 4. sz., 2.
[59] Pap Géza: „Villamos vasút. A villamvilágítási bizottság jelentése". *SzV*, 1899. jan. 10., 2. sz., 2.

megnyerése is szerepet játszott abban, hogy a városvezetés elvetette azt a korábban felmerült ötletet, hogy a település tulajdonában lévő villanytelepet eladja.[60] Az áramfejlesztő telep eladása azzal a veszéllyel járt volna, hogy az árképzésre kevésbé tudnak hatással lenni, s ez kedvezőtlenül érintheti a polgárokat, valamint az üzem haszna sem a várost gazdagítaná.

Szatmárnémeti város, mint a SZEHÉV egyik engedélyese és Gerster Béla, mint Neuschloss Emil „társengedélyes" jogutódja 1899. január 20-án szerződést kötöttek. A dokumentum rögzítette, hogy a vállalkozó társak engedéllyel rendelkeznek a gőzüzemű szatmár–erdődi HÉV megépítésre. Megállapodtak abban, hogy a kereskedelemügyi minisztertől az engedélyezési feltételek módosítását kérik azért, hogy a városi szakasz villamosközlekedésre alkalmas módon létesüljön. Ebből adódóan az építési tőke felemelését is kérelmezik. Ezen kívül megállapodtak abban, hogy a villamosvasút létesítésével kapcsolatos összes befektetési és fenntartási költség Gerster Bélát terheli, s a városra semmilyen kiadás nem hárulhat. A város pedig megígérte, hogy a közúti vasút leggazdaságosabb kiépítését „tőle telhetőleg erkölcsi támogatásban részesítendi". Gerster felvállalta, hogy a közúti vasút átadása után a Deák Ferenc tér és a MÁV pályaudvar között nappal legalább két, 16 lóerejű villamost állandóan forgalomban tart. A dokumentumban a város már elvben előre hozzájárult ahhoz, hogy Gerster Béla a villamosvasút pályáját bővítse, új vonalakat építsen a szükséges engedélyeztetési eljárások betartásával. Gerster viszont kötelezte magát, hogy a villamosvasút működtetéséhez szükséges elektromos áramot a városi villanyteleptől vásárolja, első 4 évben 10 krajcár/kWh, utána 9 krajcár/kWh áron. A havi áramfogyasztást a következő hónap 15. napjáig kell befizetnie a vállalkozónak a városi pénztárba. A központi villanytelep állandóan 250 V feszültségű áramot biztosít, aminek megfelelő feszültségű árammá alakítása engedélyes feladata. Ha a villanytelep önhibáján kívül nem tudna elektromos áramot szolgáltatni a villamosvasút részére, akkor kártérítésre nem kötelezhető. A városi villanytelepen 20 négyszögöl nagyságú terület használatát díjtalanul engedi át Szatmárnémeti a villamosvasút üzemeltetéséhez szükséges berendezések kiépítésére. A szerződésben foglaltakat Gerster átruházza a közúti vasút részvénytársaságára, ha majd az megalakul. Hérmán Mihály polgármester és Gerster írta alá a megállapodást.[61] (A belügyminiszter 1899. szeptember 20-án hagyta jóvá a szerződő felek megállapodását.)[62]

A SZEHÉV engedélyesei 1899. január 25-én nyújtották be a kereskedelmi miniszterhez az engedélyezési feltételek módosítása, az építési tőke felemelése, valamint a villamosvasút áramszolgáltatásával kapcsolatban kötött szerződés jóváhagyása iránti kérelmüket. A 21 db melléklet között található a városi vonal nagyobb léptékben (1:720) elkészített részletes terve, a villamosvasút költségvetése stb. A beadványban tájékoztatták a minisztériumot arról, hogy a városi vonal villamosközlekedésű lesz. E dokumentációkból kiderül, hogy a korábban tervezett 790 000 forint építési tőke 996 135 forint 25 krajcárra emelkedett, s a MÁV pályaudvarral szembeni végállomáson kitérőt terveztek.[63]

A közúti vasút „villamos üzemre való berendezése", valamint az 1897. évi október 27-i közigazgatási bejáráshoz képest csak kis mértékben eltérő vonalvezetés közigazgatási pótbejárást tette szükségessé, amelyet a kereskedelemügyi miniszter elrendelésére 1899. március 27-én tartottak meg. A pótbejárásról készült jegyzőkönyvben pontosan rögzítették az új vonalvezetést, mely szerint a villamosvasút pályája a szatmárhegyi HÉV pályájából kiágazva a MÁV „Szatmár gőzfűrész" állomásától indul a „hozzájáró út"-tal balról párhuzamosan, majd a Zsadányi út bal oldalán, a Szatmár–

---

[60] „A múlt év története". *SzV*, 1899. jan. 3., 1. sz., 1.
[61] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 5136/1899. sz. 10 258/1899. isz.
[62] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 65 580/1899. sz. 91 871/1899. isz.
[63] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 5136/1899. sz. 227/1899. isz.

nagykárolyi út jobb oldalán, a közúti Szamos-híd közepén, a Kossuth Lajos utca közepén, az Eötvös utca jobb oldalán, a Deák Ferenc téren a Batthyány Lajos és a Kazinczy Ferenc utcák torkolatát érintve, a Hám János utca jobb oldalán, a Rákóczy utca közepén, az Attila utca bal oldalán, majd a Népkertben (későbbiekben Kossuth kert) a MÁV új felvételi épületéig halad. Előírták, hogy a villamospálya tengelyét a város mérnöki hivatalának közreműködésével kell kijelölni; a város egész területén a vasút vágánya olyan felépítményű legyen, hogy azon a közúti kocsik bárhol átkelhessenek; a Szamos-hidat úgy kell megerősíteni, hogy azon ne csak a villamoskocsik, hanem a SZEHÉV gőzmozdonyai szolgálaton kívüli „kihűlt" állapotban szállíthatók legyenek. A jegyzőkönyvből kiderül még, hogy a forgalmi telepet a Szatmár gőzfűrész állomáson kívánták felépíteni, a vonalra 4 kitérőt terveztek, s a HÉV pályája a Szatmár gőzfűrész állomás közelében keresztezi majd a MÁV vonalát.[64] A korábbi tervtől eltérés a pálya kezdeti szakaszán volt, az új verzió érintette a Zsadányi utat. (A közigazgatási pótbejárás megállapításait a kereskedelemügyi miniszter 1900. január 17-én hagyta jóvá.)[65] A közigazgatási pótbejárással kapcsolatos sajtótudósítások kiemelték, hogy most már biztosra vehető a városi vonal villamosüzeme, s ennek következtében a Szamos-hidat is kevésbé kell megerősíteni. A korabeli lapok hírt adtak arról is, hogy a vasúttársaság két 45 lóerős villanymozdonyt fog vásárolni, hogy a szatmárhegyi szerelvények a városba bevontathatók legyenek, s így az utasoknak ne kelljen átszállniuk.[66] 1899 májusában a városi villanytelepen „Egger B. és társa vállalkozó cég" egy új 300 lóerős gőzgépet és vele kapcsolatos dinamót helyezett üzembe.[67] Ugyanakkor a közvélemény az ügy újabb elhúzódását érzékelte, a korabeli sajtó így indokolt: „a városi vasútnak villamos berendezése egy kissé bonyolulttá tette a kérdést".[68]

1899. július 30-án a kereskedelmi minisztériumban engedélyezési póttárgyalást tartottak, amit a városi szakasz villamosüzeműre való kiépítése tett szükségessé. Az „állandó vasútengedélyezési bizottság" újból átvizsgálta az építési és üzletberendezési feltételeket, valamint a beruházás teljes költségvetését, amelyet 790 000 forintról 946 000 forintra tartotta indokoltnak felemelni. Ezen összegből a városi villamosvasúti szakasz létesítését 315 000 forintban határozták meg. A villamoskocsik beszerzési árát 54 000 forintra kalkulálták.[69] A tárgyaláson a polgármester és a főjegyző is részt vett, hogy sürgessék a villamosvasút ideiglenes építési engedélyének kiadását.[70] A kereskedelemügyi miniszter a Szatmár gőzfűrész és a Szamos-híd közötti szakasz terveit 1899. november 20-án, a Szamos-híd–Deák tér–MÁV pályaudvar közötti vonal terveit pedig 1900. január 17-én hagyta jóvá és még ezen a napon kiadta a villamosvasút végleges építési engedélyét.[71]

A villamosvasút engedélyezése

A Vasúti és Közlekedési Közlöny híradása szerint a kereskedelmi minisztérium, illetve miniszter 1899 novemberére készítette el és nyújtotta be az országgyűléshez a

---

[64] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 78 609/1899. sz.; „A Zsadányi útra vonatkozóan: Villamos vasút". *Szamos*, 1900. febr. 11., 12. sz. mt., 1.

[65] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 78 609/1899. sz.

[66] „A szatmár–erdődi h. é. vasút." *SzV*, 1899. márc. 28., 13. sz., 3.; „A városi h. é. Vasút". *Szamos*, 1899. márc. 30., 26. sz., 4.

[67] „Villamvilágítás". *SzV*, 1899. máj. 16., 20. sz., 2.

[68] „A hegyi vasút". *Szamos*, 1899. máj. 21., 41. sz., 2.

[69] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 51 456/1899. sz.; „A szatmár–erdődi keskeny vágányú helyi érdekű vasút engedélyezése". *VKK*, 1899. aug. 4., 93. sz., 836.

[70] „A szatmár–szatmárhegyi h. é. Vasút". *Szamos*, 1899. aug. 6., 63. sz. mt., 1.; „A Szatmár városi villamos vasút". *SzV*, 1899. aug. 8., 32. sz., 3.

[71] A Szatmár gőzfűrész és a Szamos-híd közötti szakasz terveit 67 351/1899. számú, a Szamos-híd és a MÁV pályaudvar közötti vonal terveit 78 609/1899. számú rendeletével hagyta jóvá a kereskedelemügyi miniszter: MOL, KM VGY ir. 805. cs. 67 597/1899. sz., 78 609/1899. sz.

SZEHÉV engedélyezésének törvényjavaslatát.[72] A vasút engedélyezését az 1899. évi L. törvényként cikkelyezték be. A jogszabály 1. §-a szerint „A m. kir. ministérium Szatmár-németi szab. kir. város területén a népkertből kiindulólag, a m. kir. államvasutak debreczen-királyházai vonalon létesítendő Szatmár-gőzfűrész állomásig s innen a m. kir. államvasutak említett vonalának keresztezésével, egyfelől Szatmár-hegyre, másfelől a nagykároly-somkúti helyi érdekű vasút ‹‹Károlyi-Erdőd›› állomásáig vezetendő keskenyvágányú és részben gőzmozdonyú, részben villamos üzemű helyi érdekű vasútvonalaknak az 1880. évi XXXI. és az 1888. évi IV. törvényczikkekben foglalt feltételek alatt leendő engedélyezésére felhatalmaztatik." A 2. § intézkedett arról, hogy az engedélyezés megtörténtéről a kereskedelemügyi miniszter jelentést készítsen az országgyűlésnek. A 3. § a kereskedelmi és a pénzügyminisztert bízta meg a törvény végrehajtásával.[73] A sajtó ez idő tájt arról írt, hogy a villamosvasút építése csak akkor veszi majd kezdetét, ha a vonatkozó törvény szentesítve lesz.[74] Ferenc József király 1899. december 28-án szentesítette a törvényt.[75]

Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter az 1899. évi L. törvénycikk alapján 1900. január 12-én adta ki a SZEHÉV engedélyokiratát. A dokumentum a HÉV valamennyi vonala (Szatmár gőzfűrész–Erdőd fővonal, ebből kiágazó szárnyvonalak: városi, szatmárhegyi, valamint a Neuschloss-féle gőzfűrészhez vezető) közül elsőként a városi szakaszt tárgyalja. Az 1. § a következőt tartalmazza: „Ezen ››engedélyokirat‹‹ erejénél fogva Szatmár-németi szab. kir. város képviseletében Hermán Mihály polgármester és Gerster Béla budapesti lakos, mérnök engedélyt kapnak és kötelezettséget vállaltak arra, hogy Szatmár-németi szab. kir. város népkertjéből kiindulólag az Attila-, Rákóczy- és Hám János-utczákon, a Deák-téren, az Eötvös- és Kossuth Lajos-utczákon, valamint a Szamos-hídon át a magyar kir. államvasutak debreczen-királyházai vonalán létesítendő Szatmár gőzfűrész állomásig vezetendő villamos üzemű … vasutat az alábbi feltételek alatt megépítsék és azt a jelen engedélyokirat hatályának tartalma alatt szakadatlanul üzletben tartsák."[76] A 4. § előírta a vasútnak az engedélyokirat keltétől számított 1 éven belüli közforgalomnak való átadását[77], a 9. § pedig azt, hogy a beruházáshoz szükséges minden anyagot, eszközt, így a járműveket is belföldön kell beszerezni, ezen megkötés alól a kereskedelemügyi miniszter indokolt esetben kivételt adhatott. Az egész HÉV létesítéséhez szükséges tőkét 1 892 000 koronában állapították meg, amelyből 288 268 koronát kellett a forgalmi eszközökre fordítani (8. §).[78] (1900-tól tértek át hivatalosan az Osztrák–Magyar Monarchiában az ezüst alapú forintról, az arany alapú koronára, a váltószám 1:2 volt. Előbbi váltópénze a krajcár, utóbbié a fillér volt.) A kereskedelmi minisztériumban 1899. július 30-án tartott engedélyezési póttárgyaláson megállapított összegen (946 000 forint) nem változtattak.

A 22. § az engedélyeseket arra kötelezte, hogy 3 hónapon belül részvénytársaságot alapítsanak, amelynek székhelyéül Budapestet vagy Szatmárnémetit

---

[72] „Törvényjavaslat a szatmár–erdődi helyi érdekű vasút engedélyezése tárgyában". *VKK*, 1899. dec. 8., 147. sz., 1273-1274.

[73] Márkus Dezső (szerk.): *A hatályos magyar törvények gyűjteménye*. V. köt. *1896-1907-ik évi törvényczikkek*. Bp., 1912. (továbbiakban: *Márkus, 1912*.) 633-634.

[74] „A múlt év története". *SzV*, 1900. jan. 2., 1. sz., 2.

[75] *Márkus, 1912*. 633.

[76] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű vasútra vonatkozó engedélyokirat (továbbiakban: Engedélyokirat). (1-5. §)". *VKK*, 1900. febr. 7., 16. sz., 143.; A dokumentum megtalálható még: „A kereskedelemügyi m. kir. Minister. 1900. évi 632. szám. A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű vasútra vonatkozó engedélyokirat". *MRT*, 1900. I. köt., 45-67.

[77] „Engedélyokirat 1-5. § ...", 144.

[78] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű vasútra vonatkozó engedélyokirat. (6-11. §)". *VKK*, 1900. febr. 9., 17. sz., 161.

választhatják, a részvénytársaság ügykezelési nyelvéül már előre a magyart határozták meg. A megalakult részvénytársaságot feljogosították arra, hogy a beruházáshoz szükséges költségek előteremtésére részvényeket bocsásson ki.[79] Az engedélyokirat előírta, hogy a részvénytársaság Szatmárnémeti városával terület-, hídhasználati és áramszolgáltatási szerződést kössön.[80] A 18. § postai szállítására kötelezte az engedélyeseket a HÉV vonalain.[81] A 23. §-ban meghatározták, hogy 90 év elteltével a vasutat minden tartozékával együtt jó karban, ingyen és tehermentesen át kell adni a magyar állam tulajdonába.[82] (Korábban már említettem a minisztérium Szatmárnémetihez intézett azon javaslatát, hogy a városi szakaszt ne HÉV-ként építsék meg, mert a vonatkozó vasúti törvények értelmében a háramlási jog az államot, s nem a települést fogja illetni.)

A Vasúti és Közlekedési Közlöny közölte a villamosvasút építésére és „üzleti berendezésére" vonatkozóan a kereskedelmi miniszter 1900. január 12-én megfogalmazott feltételeit. Az *Általános határozmányok* között olvasható, hogy az 1897 októberi és az 1899 márciusi közigazgatási pótbejáráson megfogalmazott feltételek és előírások figyelembe vételével kell a vasutat megtervezni és megépíteni, valamennyi tervet a kereskedelmi minisztériumba jóváhagyás végett be kell terjeszteni, a villamosvasút pályáját „a közúti forgalom által igényelt feltételeknek megfelelően" kell létesíteni. Az alépítményre vonatkozó számos megkötés között található, hogy a pályát csak egy vágányra kell kiépíteni.[83] A miniszter előírta a közúti Szamos-híd megerősítését; az utcákon és tereken a sínek közeiben, valamint mindkét külső szélétől számított 0,5-0,5 m szélességben kockakő burkolat létesítését; a vágányok beágyazásának szárazon tartására szabványszerű szivárgók építését – a szükségleteknek megfelelően; a városi központi áramfejlesztő telepen a villamosvasút üzeméhez szükséges beruházások számára „kisajátítással vagy szolgalommal örök időkre telekkönyvileg" terület biztosítását.[84] A felépítményre vonatkozó előírások között szerepelt a 760 mm-es nyomtáv, a közúti járműveknek a vágányokon való szabad és akadálymentes átkelésének és közlekedésének biztosítása, süllyesztett váltóállító készülékek alkalmazása.[85] A MÁV pályaudvar előtt, az Attila utcában, a Deák Ferenc téren és a Kossuth Lajos utcában 75 m, a Vásártéren 100 m hosszú kitérőt terveztek, a Szatmár gőzfűrész rakodó megállóhelyet 110 m, a Szatmár gőzfűrész állomást pedig 210 m hosszban állapították meg kiépíteni. Az építmények esetében Szatmár gőzfűrész rakodó megállóhelynél 380 m^2-es favázas kocsiszín, a városi központi áramfejlesztő telepen a gépház 118,5 m^2 alapterületű bővítése szerepelt.[86]

---

[79] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű vasútra vonatkozó engedélyokirat. (20-26. §)". *VKK*, 1900. febr. 14., 19. sz., 177.

[80] „Engedélyokirat 6-11. § ...", 161.

[81] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű vasútra vonatkozó engedélyokirat. (12-19. §)." *VKK*, 1900. febr. 11., 18. sz., 166.

[82] „Engedélyokirat 20-26. § ...", 178.

[83] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű, egy szakaszban villamos, a másikban gőzmozdonyú üzemre berendezendő vasút építésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek". *VKK*, 1900. febr. 23., 23. sz., (továbbiakban: *Építési feltételek 23. sz.*), 209-211.; A dokumentum megtalálható még: „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű, egy szakaszban villamos, a másikban gőzmozdonyú üzemre berendező vasút építésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. Kiegészítő melléklet a szatmár–erdődi helyi érdekű vasútra vonatkozó 632/1900. számú engedélyokirathoz". *MRT*, 1900. I. köt. 68-104.

[84] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű, egy szakaszban villamos, a másikban gőzmozdonyú üzemre berendezendő vasút építésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. (Folytatás a 23. számból)". *VKK*, 1900. febr. 25., 24. sz., 217-218.

[85] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű, egy szakaszban villamos, a másikban gőzmozdonyú üzemre berendezendő vasút építésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. (Folytatás a 24. számból)". *VKK*, 1900. febr. 28., 25. sz. (továbbiakban: Építési feltételek 25. sz.), 233-234.

[86] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű, egy szakaszban villamos, a másikban gőzmozdonyú üzemre berendezendő vasút építésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. (Folytatás a 25. számból)". *VKK*, 1900. márc. 4., 27. sz. (továbbiakban: Építési feltételek 27. sz.), 255-256.

A *VI. A városi vonalrész villamos berendezése* című fejezetben írottak szerint a villamosvasutat csak felsővezetékes rendszerben lehet kiépíteni. Felsorolták a beszerzendő elektromos mozdonyok és villamos motorkocsik műszaki követelményeit is. Meghatározták, hogy a felsővezetékben az elektromos áram feszültsége 550 V-nál nem lehet nagyobb.[87] Az engedélyeseket arra is kötelezték, hogy „üzleti távbeszélőt" létesítsenek a HÉV állomásai, valamint az áramfejlesztő telep és Szatmár gőzfűrész állomás között.[88] Az országgyűlés közlekedésügyi bizottsága 1900. március 30-i jelentésében megfogalmazta, hogy a kereskedelmi miniszter a SZEHÉV – így a villamosvasút – „engedélyokiratának kiadásánál az 1899. évi L-ik törvénycikk 2. §-ában megjelölt határozmányok értelmében járt el", s a vizsgált dokumentumot és a miniszteri beszámolót rendben találta.[89] Már említettem, hogy a beruházáshoz az építési engedélyt 1900. január 17-én adta meg a kereskedelmi miniszter.

A Szatmár–Erdődi Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaság (SZEHÉV Rt.) 1900. február 7-én alakult meg. A részvénytársaság elnöke Hérmán Mihály polgármester, alelnöke Pap Géza főjegyző (korábban a vasúti bizottság elnöke) lett. Az igazgatóság székhelyéül a vasúttársaság adómentességének idejére (30 év) Budapestet választották, utána Szatmárnémetit tervezték.[90]

A villamosvasút építése

Az engedélyek megadása és a részvénytársaság megalakulása azzal a reménnyel töltötte el a szatmárnémetieket, hogy régi vágyuk, a közúti vasút most már hamarosan megvalósul.[91] „Villamos vasutunk építése annyi viszály után végre megkezdődött." – adta hírül örömmel a *Szamos* című napilap 1900. március 18-án. A cikk további részében beszámolt arról, hogy megérkeztek a városba az „építő mérnökök", a Zsadányi úton a közúti vasút érdekében útjavítási munkálatok kezdődtek, s a hosszú, már reménytelen várakozás után „örömmel üdvözölhetjük a kövezet felszakítás okozta forgalmi akadályokat". E sajtóhír arra ösztönözte a város polgárait, hogy a villamosvasút építéséből adódó közlekedési problémákat ne bosszúságként éljék meg.[92]

A pályaépítési munkálatok megkezdése után nem sokkal a SZEHÉV Rt. engedélyt nyert a városi tanácstól, hogy a villamosvasút áramellátásához szükséges „akkumulátor telepet és dynamo gépházat fölépíthesse" a központi villanytelepen. A területet a városi tanács ingyen adta át a vasúttársaságnak.[93] Közben folytak a Szamos-híd megerősítésének előkészületei, a munkálatokkal a „Schlick-féle gyárat" bízta meg a vasúttársaság. A szükséges vasszerkezetek június elejére már el is készültek s még ebben a hóban sor került a kereszt- és a hossztartók megerősítésre .[94] A villamosvasút létesítésével párhuzamosan, nagy intenzitással folytak a szatmárhegyi és az erdődi HÉV-vonalak építési

---

[87] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű, egy szakaszban villamos, a másikban gőzmozdonyú üzemre berendezendő vasút építésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. (Folytatás a 27. számból)". *VKK*, 1900. márc. 7., 28. sz. (továbbiakban: Építési feltételek 28. sz.), 271-272.

[88] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű, egy szakaszban villamos, a másikban gőzmozdonyú üzemre berendezendő vasút építésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. (Folytatás a 28. számból)". *VKK*, 1900. márc. 9., 29. sz., 283.

[89] „A közlekedésügyi bizottság jelentése a kereskedelemi minister úrnak a szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű részben villamos üzemű, részben pedig gőzmozdonyú vasút engedélyezésének megtörténtéről szóló jelentése tárgyában". *VKK*, 1900. ápr. 8., 42. sz., 411.

[90] „Alakuló közgyűlés". *Szamos*, 1900. febr. 8., 11. sz. mt., 1.; „Új vasúti részvénytársaság". *Szamos*, 1900. febr. 11., 12. sz. mt., 1.

[91] „A villamos vasút ügye". *SzV*, 1900. febr. 13., 7. sz., 3.

[92] „Villamos vasutunk építése". *Szamos*, 1900. márc. 18., 22. sz., 4.

[93] „A Szatmár–erdődi helyi érdekű vasút". *SzV*, 1900. ápr. 10., 15. sz., 3.

[94] „A Szatmár–erdődi helyi érdekű vasút". *Szamos*, 1900. jan. 14., 4. sz., 1.; „A közúti híd megerősítése". *Szamos*, 1900. jún. 3., 45. sz., 4.

munkálatai is.[95] A Szamos-hídtól Erdődig, illetve Szatmárhegyig vezető vonalakat június 14-én adták át.[96] A Szamos-híd és a Szatmár gőzfűrész állomás közötti szakasz valójában már a villamosvasút vonalának volt a része.

A villamosvasút pályájának építése a Szamos-hídon július folyamán történt.[97] A beruházás magával hozta az érintett utcák és terek burkolatának rendbe tételét. A képviselő-testület külön bizottságot bízott meg az útburkolás ügyének előkészítésével. A bizottság arra az álláspontra jutott, hogy a közúti vasút vágányainak lerakása a legkönnyebben kockakő burkolatban lehetséges, ezért ezt javasolta a közgyűlésnek. A sajtó meglepetten tudósított arról, hogy a képviselő-testület a tapasztalatok ellenére a Deák Ferenc téren keramit, s nem kockakő burkolatot építtet. A városatyák rendkívüli közgyűlésen fogadták el a „magyar kerámiai r.t."-vel ez ügyben kötött szerződés feltételeit és bízták meg a tanácsot, hogy a Rákóczy és a Hám János utcák füleki bazalt kővel való burkolása érdekében kezdjen tárgyalásokat a kőbányák tulajdonosaival. A helyi sajtó nehezményezte, hogy a város főterén, „ahol pedig szintén fog járni a villamos" drágább, s ugyanakkor rosszabb minőségű burkolat készül.[98] A villamos pályájának építéséről rendszeresen hírt adott a helyi sajtó. Augusztus közepére a MÁV pályaudvarától a Rákóczy utcai igazságügyi palota épületéig fektették le a közúti vasút sínpárjait.[99] Augusztus második felében a Deák Ferenc téren,[100] szeptember elején pedig már az Eötvös utcában folytak „gőzerővel" a pályaépítési munkálatok.[101] Szeptember folyamán már a felsővezetékek tartó oszlopainak felállításán is dolgoztak. Az oszlopok nem nyerték el a helyiek tetszését, annak ellenére, hogy a székesegyház tornyát kicsinyítve ábrázoló kúpokkal látták el őket. A háztulajdonosok korábban nem engedték, hogy házaik falára erősítsék fel a felsővezetékek tartóhuzaljait.[102] Az 1900 szeptemberi közgyűlésen a polgármesteri jelentés számos kedvező tényezőről számolt be, többek között a villamosvasút és a Kossuth kerti gőzfürdő építéséről, a főtér keramitburkolásáról.[103]

Megjelentek az első aggodalmak is. A szülők azért féltették gyermekeiket, mert az Eötvös utcában „közvetlenül az elemi iskola előtt fog majd végig robogni a villamos".[104] „Akadályozott közlekedés a vashídon" címmel pedig a *Szamos* közölt írást arról, hogy a villamos sínpárja a vashíd közepén vonul végig, nehezítve ezáltal a közúti forgalmat.[105] (A járműforgalom számára 6 m széles volt a híd.[106]) A villamosvasút építése és ezzel párhuzamosan a Deák Ferenc tér keramitburkolása miatt a piacot áthelyezték az István térre. A németi városrészben lakók kérték, hogy a munkálatok befejezte után továbbra is legyen vásár az ő körzetükben, vagyis a piacot osszák meg. A városvezetés is azon a véleményen volt, hogy a villamosközlekedés veszélyes lehet a vásárt látogató

---

[95] „A szatmár–erdődi hegyi vasút". *SzV*, 1900. ápr. 24., 17. sz., 3.; „A Szatmár–erdődi helyi érdekű vasút menetrendje". *Szamos*, 1900. jún. 3., 45. sz., 5.

[96] „A Szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű vasút műtanrendőri bejárása". *VKK*, 1900. jún. 8., 68. sz., 650.; „A hegyi vasút megnyitása". *SzV*, 1900. jún. 12., 24. sz., 2.; „A Szatmár–erdődi (hegyi) vasút". *SzV*, 1900. jún. 19., 25. sz., 2.

[97] „Villamos előmunkálatok". *Szatmár*, 1900. júl. 14., 20. sz., 2.; „Villamos előmunkálatok". *SzV*, 1900. júl. 17., 29. sz., 2.

[98] „Új utak". *SzV*, 1900. júl. 31., 31. sz., 1.; „Rendkívüli közgyűlés". *SzV*, 1900. júl. 31., 31. sz., 2.

[99] „A városi villamos közúti vasút". *Szamos*, 1900. aug. 19., 67. sz., 2.

[100] „Villamos munkálatok". *SzV*, 1900. aug. 28., 35. sz., 3.

[101] „A villamos vasút". *Szamos*, 1900. szept. 2., 71. sz., 2.

[102] „Villamos vasutunk". *Szatmár*, 1900. szept. 8., 34. sz., 1.; „Városunk oszlopkarói". *Szamos*, 1900. szept. 13., 74. sz. mt., 1.; „Villamos vasutunk". *Szamos*, 1900. szept. 16., 75. sz. mt., 1.; „Villamos vasutunk". *SzV*, 1900. szept. 18., 38. sz., 3.

[103] „Városi közgyűlés". *Szamos*, 1900. szept. 13., 74. sz., 1-2.

[104] „Szülők aggodalma". *SzV*, 1900. szept. 18., 38. sz., 3.

[105] „Akadályozott közlekedés a vashídon". *Szamos*, 1900. szept. 13., 74. sz. mt., 1.

[106] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 42 975/1899. sz.; Borovszky, *i. m.* 44.

közönségre, emiatt a piac egészét ne vigyék vissza a főtérre, vagyis osszák meg azt. Az ötlet nagyon felkorbácsolta a kedélyeket. A Szatmári Kereskedők Társulata a törekvés elvetése érdekében kérelemmel fordult a városi tanácshoz.[107] Végül az ügyben a városatyák a villamosközlekedés megindulása után – néhány napi tapasztalat alapján – 45 igen és 17 nem szavazat arányában úgy döntöttek, hogy a régi állapotot állítják vissza, vagyis egy piac marad továbbra is a Deák Ferenc téren.[108]

„A villamos kocsik, jóllehet a maguk lábán még meg sem indulhattak, már is katasztrópha érte őket a múlt héten." – adta hírül a Szamos 1900. október 18-án. A baleset azért történt, mert a Budapestről tehervagonokon szállított járművek magasabbak voltak, mint a MÁV Szamos-hídjának űrszelvénye, ezért a villamoskocsik „kiálló részei a híd felső szerkezetébe ütköztek és egytől egyig letöredeztek". Közvetlenül a célállomás előtt megsérült villamosokat vissza kellett szállíttatni Budapestre.[109] A sérüléseket gyorsan helyrehozhatták, mert október 23-án a szatmári polgárok nagy örömére és csodálatára megkezdődtek a villamosok próbamenetei. A sajtó így írt: „Kedden délután a hídon túli vonalszakaszon már sok bámulója volt a fel s alá járó villamos kocsinak, mely méltóságteljesen siklott tovább. A kiállt labdázó diáksereg többször megéljenezte az új járművet."[110] Október végére a menetjegyek is elkészültek.[111] A munkálatok befejezéséhez közeledve a kereskedelmi miniszter 1900. november 8-ára kitűzte a villamosvasút műtanrendőri bejárását.[112] Megkezdődtek az előkészületek a villamosvasút megnyitásának méltó megünneplésére, ezzel is jelezve azt, hogy a város történetében igen jelentős eseményre kerül majd sor. November 8-án délelőtt 9 órára a városháza nagytermébe rendkívüli közgyűlést hívtak össze.[113] Utána pedig a vasút engedélyesei – a város és Gerster Béla – díszebédet kívántak adni.[114]

A villamosvasút megnyitási ünnepsége (1900. november 8.)

A kereskedelmi miniszter rendeletére november 8-án – még az ünnepség előtt – meg kellett tartani a villamosvasút műtanrendőri bejárását, amelynek megtörténtéről sajnos a korabeli sajtó nem tudósított, s a Magyar Országos Levéltárban pedig nem maradtak fenn ezen iratok, valamint e városi vasút további történetével kapcsolatos dokumentumok sem. A műtanrendőri bejárás a korban az új vasúti beruházások egészének (al- és felépítmények, járművek stb.) az átadás, üzembe helyezés céljából végzett teljes átvizsgálását jelentette. Valószínű, hogy a szóban forgó közúti vasút mindenben az előírásoknak megfelelően épülhetett, hiszen ellenkező esetben nem adhatták volna át a közforgalomnak. Ez nem jelenti azt, hogy kisebb, a biztonságos üzemet nem veszélyeztető eltérések nem voltak, de ezek fölött vagy szemet hunytak, vagy jegyzőkönyvbe foglalták és megfogalmazták, hogy a vasút ennek ellenére a forgalomnak átadható. A kereskedelmi miniszter megbízására Mándy Lajos miniszteri tanácsos, a kereskedelmi minisztérium vasúti szakosztályának főnöke engedélyezte a villamosvasút közforgalomnak való átadását.[115]

---

[107] „A piacz szétosztása". *SzV*, 1900. okt. 16., 42. sz., 2.; „Pár szó a piacz elhelyezési kérdéshez". *SzV*, 1900. okt. 23., 43. sz., 1-2.; „Hol legyen a vásártér?" *SzV*, 1900. nov. 6., 45. sz., 1.

[108] „Városi közgyűlés". *SzV*, 1900. nov. 13., 46. sz., 2.

[109] „A helyiérdekű villamosvasúti kocsik katasztróphája". *Szamos*, 1900. okt. 18., 84. sz., 3-4.

[110] „A villamos vasút". *Szamos*, 1900. okt. 25., 86. sz., 3.

[111] „A villamos-vasút". *SzV*, 1900. okt. 30., 44. sz., 5.

[112] „A Szatmár–erdődi közúti vasút". *Szamos*, 1900. okt. 28., 87. sz., 4.; A Szatmár–erdődi helyi érdekű vasút szatmár–városi villamos szakaszának műtanrendőri bejárása. *VKK*, 1900. nov. 4., 132. sz., 1143.; Az egyik sajtóhíradás szerint november 7-ére tervezték a műtanrendőri bejárást, s 8-ára a megnyitást: „A villamos-vasút". *SzV*, 1900. okt. 30., 44. sz., 5.

[113] „Meghívó". *Szamos*, 1900. nov. 8., 90. sz. mt., 2.

[114] „A helyi érdekű villamos vasút". *Szamos*, 1900. nov. 8., 90. sz. mt., 2.

[115] Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter táviratban mentette ki magát az 1900. november 8-i műtanrendőri bejárásról: „Hegedüs Sándor". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 2.; A sajtó csak ennyit írt: „Megnyerte hát

A villamosvasút megnyitásának méltó megünneplése 1900. november 8-án délelőtt 9 órakor Szatmárnémeti képviselő-testületének díszközgyűlésével vette kezdetét a városházán. Az ülésre meghívták Hegedüs Sándor kereskedelmi minisztert, Mándy Lajos miniszteri tanácsost, Szatmár vármegye és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú város főtisztviselőit, a helyi katonaság vezetőit és még sokakat. A meghívásnak sem a kereskedelmi miniszter, sem „a hivatalos vármegye" nem tett eleget. A rendkívüli közgyűlésen gróf Hugonnay Béla főispán elnökölt, aki „emelkedett hangú beszéd"-del nyitotta meg a közgyűlést.[116] A megnyitás után felolvasták Hegedüs Sándor miniszternek a táviratát, amelyben megköszönte a meghívását, kimentette magát és gratulált a villamosvasúthoz. Hegedüs külön táviratot küldött Hugonnay főispánnak, Hérmán polgármesternek és a városi tanácsnak, utóbbiban a következőt írta: „Kívánom, hogy az új vasút a város culturális és gazdasági felvirágozását mozdítsa elé!"[117] A közgyűlés további részében Jaskovics Ferenc vasúti bizottsági tag felolvasta a SZEHÉV, s ezen belül a villamosvasút létesítésének történetét, amelyet egész terjedelmében jegyzőkönyvbe foglaltak. Majd a villamosvasút létesítésében szerepet játszó férfiakat méltatták. E téren végzett kiemelkedő tevékenységéért Hegedüs Sándor kereskedelmi minisztert egyhangúlag a város díszpolgárává választották. Schlauch Lőrincz nagyváradi római katolikus bíboros püspöknek, Hugonnay Béla főispánnak, Mándy Lajos miniszteri tanácsosnak és Chorin Ferenc országgyűlési képviselőnek az ügy érdekében végzett munkája iránti hálájukat és köszönetüket jegyzőkönyvben örökítették meg a városatyák. Ezt követően a főispán berekesztette a rendkívüli közgyűlést.[118]

A nagyszámú ünneplő közönség számára az átadási ceremónia 11 óra 30 perckor katonazenével kezdődött.[119] Majd a kereskedelmi miniszter nevében Mándy Lajos adta át a közforgalomnak a villamosvasutat.[120] Az első kocsi, amelyben a díszvendégek és a városi törvényhatósági tagok foglaltak helyet, a katonai zenekar hangjai mellett, pontban 12 órakor indult el a régi megyeháza elől nagyszámú és lelkes ünneplő tömeg jelenlétében.[121] Az ünnepélyes esemény a városi tömegközlekedés megindulását jelentette Szatmárnémetiben.

A 140 fő részére rendezett díszebéd a „polgári társaskör helyiségében" 13 órakor vette kezdetét. A korabeli sajtó részletesen tudósított a megjelent országos, regionális (pl. a. MÁV debreceni üzletvezetőségéről), valamint helyi tisztségviselőkről, pohárköszöntőikről, melyben Gerster vállalkozó mérnököt is méltatták és nem utolsó sorban a fenséges menüről, amely a következő volt: „Ragou és fekete leves. Hal. Nyúl és bélszín, körzettel. Szárnyas és malaczsült. Fagylalt, gyümölcs, sajt és fekete kávé. Borok: Vörös és fehér asztali. Pezsgő."[122]

A napilapok a sok méltatás mellett azért finoman kritikájukat is megfogalmazták, a Szatmár-Németi például így írt: „A villamos közúti vasutunk

---

csütörtökön hivatalosan is közúti villamosunk a közlekedés nyilvános jogát." In: „A villamos közúti vasút megnyitása". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 1.

[116] „Rendkívüli közgyűlés". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 2-3.; „Rendkívüli városi közgyűlés". *Szatmár-Németi* (továbbiakban: *SzN*), 1900. nov. 13., 46. sz., 3.

[117] „Hegedüs Sándor". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 2.

[118] „Rendkívüli közgyűlés". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 3.; „Rendkívüli városi közgyűlés". *SzN*, 1900. nov. 13., 46. sz., 3.; Hegedüs Sándor díszpolgárságának bejegyzése a 249/1900. számú közgyűlési határozat alatt található: Borovszky, *i. m.* 35.

[119] „A városi közúti vasút". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 4.

[120] „A szatmári városi villamos vasút megnyitása". *VKK*, 1900. nov. 11., 135. sz., 1165.

[121] „A városi közúti villamos". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 4.; „Vasút megnyitás". *SzV*, 1900. nov. 13., 46. sz., 1-2.; „A villamos vasút". *SzN*, 1900. nov. 13., 46. sz., 3.

[122] „A villamos-vasút megnyitása". *Szatmár*, 1900. nov. 10., 42. sz. 3.; „Díszebéd a villamos vasút megnyitása alkalmából". *Szamos*, 1900. nov. 11. 91. sz. 3.

végrevalahára a közforgalomnak átadatott …"[123] A méltatásra, büszkélkedésre bőven akad példa, a *Szamos*ban a következő írás jelent meg: „A villanyos vasút mai ünnepélyes megnyitása alkalmából Szatmár Németi szab. kir. város e téren az ország 8-ik helyét foglalta el" a vidéki városok sorában.[124] Erdélyben ekkor még egyáltalán nem, a Dunától keletre is csak Miskolcon, Szabadkán és Temesvárott ülhettek villamosra a polgárok.[125] A mai Románia területét tekintve is előkelő helyen áll létesítését tekintve e villamosvasút, hisz ebben az országban 1900-ban csak Bukarestben (1894-től), Galatiban (1899-től) és Jasiban (1900-tól) lehetett villamossal utazni.[126] Újszerűségéből adódóan az első hétvégén különösen nagy forgalmat bonyolított le a villamosvasút: „Vasárnap olyan nagy volt a tolongás az összes kocsikon, hogy a közönséget mind be sem fogadhatta."[127] A novemberi 12-i rendes képviselő-testületi ülésen a polgármester jelentésében külön kiemelte a villamosvasút átadását, illetve annak méltó megünneplését és az ehhez kapcsolódó útburkolási munkák befejezését.[128]

1. táblázat. Városi villamosvasutak megnyitási éve a dualizmus kori Magyarországon[129]

Város	Villamosvasút megnyitási éve	A város lakossága 1900-ban	1910-ben
1. Budapest	1887	732 332	880 371
2. Pozsony	1895	65 867	78 223
3. Szombathely	1897	24 751	30 947
4. Miskolc	1897	43 096	51 459
5. Szabadka	1897	82 122	94 610
6. Fiume	1899	38 955	49 806
7. Temesvár	1899	53 033	72 555
8. Sopron	1900	33 478	33 932
9. Szatmárnémeti	1900	26 881	34 892
10. Nagyszeben	1905	29 577	33 489
11. Nagyvárad	1906	50 177	64 169
12. Szeged	1908	102 991	118 328
13. Debrecen	1911	75 006	92 729
14. Nyíregyháza	1911	33 088	38 198
15. Újvidék	1911	29 296	33 590
16. Pécs	1913	43 982	49 822
17. Kassa	1914	40 102	44 211

A villamosvasút bemutatása

A villamosvasúttal rendelkező vidéki városok közül 1900-ban Szombathely (24 751 fő) és Sopron (33 478 fő) volt hasonló lakosságszámú, mint Szatmárnémeti (26 881 fő). Ezért e tanulmányban e nyugat-magyarországi városokhoz történik

[123] „Rendkívüli városi közgyűlés". *SzN*, 1900. nov. 13., 46. sz., 3.
[124] *Jaskovics 2.*, 3.
[125] Kalocsai: A vidéki közúti ..., 112.; Kalocsai – Molnár, *i. m.* 68-79.
[126] Lehnhart, Hans–Jeanmaire, Claude: *Strassenbahn-Betriebe in Osteuropa* II. Villigen, Eisenbahn V., 1977. 33.
[127] „A közúti villamos". *Szamos*, 1900. nov. 15., 92. sz., 5.
[128] „Városi közgyűlés". *Szamos*, 1900. nov. 15., 92. sz., 1.
[129] Thirring, *i. m.* 52-54., 360-361.; Kovácsyné, *i. m.* 218.

hasonlítás.[130] Szatmárnémeti villamosvasútját az engedélyokiratban meghatározottak szerint 760 mm nyomtávolságúra építették. (A SZEHÉV létesítői a Nagykároly–somkúti HÉV-vel azonos nyomtávolságot utóbbi vasúttársaságtól remélt átmenő forgalom miatt választották.) Átadásakor ez volt a történelmi Magyarország legkeskenyebb nyomtávolságú városi villamosvasútja. Az 1895-ben Pozsonyban, az 1897-ben Szombathelyen és Szabadkán, az 1899-ben Fiumében és az 1900-ban Sopronban átadott villamosvasutak is keskeny nyomközűek voltak, de azokat 1000 mm-es nyomtávolságúra építették. A vidéki villamosvasutak közül ekkor még csak a miskolci (1897) és a temesvári (1899) volt normál (1435 mm) nyomtávolságú. 1905-ben a szomszédos Szabolcs vármegye székhelyén, Nyíregyházán épült ugyancsak 760 mm nyomtávolsággal közúti vasút.[131] A Szamos-parti város villamosvasúti pályájának építési hossza 5053 m, az átlagos üzleti hosszúsága pedig 5047 m volt.[132] A többnyire a járdaszegéllyel párhuzamosan haladó egyvágányú pályát mindenütt az úttest szintjébe fektették. A sínek közeit és mindkét külső oldalát bazalt kockakővel rakták ki. Ez nem vonatkozott a Kossuth kerti és valószínű a Zsadányi út és a Szatmár gőzfűrész állomás közötti szakaszra, utóbbi a vasúti hozzájáró úttal párhuzamosan haladt s nem az úttest szintjében. Az alépítmény kereszttalpfás rendszerű volt.[133] A sínszékes felépítményt méterenként 13,75 kg súlyú acélsínekből építették. (A Phőnix rendszerű sín nyomcsatornáiba nem fértek bele a Nagykároly–Somkúti HÉV tehervagonjainak nyomkarimái, ezért nem használták azokat.) A villamosvonal legnagyobb emelkedése, illetve esése 14‰, a legkisebb ívsugara 35 m lehetett az építési előírások szerint.[134] A pálya átvezetett a Szamos feletti háromnyílású vashídon, amelynek kereszt- és hossztartóit megerősítették. A munkálatokat a budapesti „Schlick-féle gyár" végezte.[135] Ez a cég erősítette meg ugyanebben az évben Szombathelyen – a villamosvasút új vonalának építése miatt – a Perint-patakon átívelő közúti vashíd kereszt- és hossztartóit, főtartóinak öveit és rácsrúdjait.[136]

A villamosvasút saját áramfejlesztő teleppel nem rendelkezett, az elektromos áramot a város Szamos-parti központi villanytelepéről kapta. A vasút elektromos árammal való ellátása érdekében a villanytelepen kisebb beruházásokra – gépház bővítése, 66 000 W teljesítményű egyenáramú transzformátor stb. – volt szükség. Az áramfejlesztő telepről 550 V feszültségű áramot kapott a vasútüzem.[137] A közúti vasutat felsővezetékes rendszerűre építették. A réz munkavezetéket a sínektől 5,5 m magasságban oszlopokra, egyes helyeken oszlopokhoz erősített keresztsodronyokra függesztették fel. Az elektromos áram visszavezetésére a sínek szolgáltak.[138] A „villamos berendezés" értéke a megnyitáskor 162 500 korona volt.[139] A villamosvasút a SZEHÉV egész járműparkjával

---

[130] E villamosvasutakról részletesebben: Kalocsai Péter: „Városi villamosvasutak létesítése a Nyugat-Dunántúlon a 19. század utolsó éveiben (Szombathely, Sopron)". In: Frisnyák Sándor – Tóth József (szerk.): *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza*. Nyíregyháza–Pécs, 2003. 387-394.; *Magyar statisztikai évkönyv*, 13.

[131] Kovácsyné, *i. m.* 206-216.; Kubinszky – Lovász – Villányi, *i. m.* 120-125., 187-241.; Lovász István: „Közúti és városi vasutak". In: Mezei István (szerk.): *A 150 éves magyar vasút. 1846-1996*. Bp., 1996. 404-405.

[132] „A magyar közforgalmú villamos vasutak 1906. évben". *VKK*, 1908. jún. 14., 71. sz., 479-480.

[133] Borovszky, *i. m.* 38.; „A Kossuth kertben". *Szamos*, 1902. aug. 21., 67. sz. mt., 1.

[134] MOL, KM VGY ir. 805. cs. 13 705/1899. sz. 520/1899. iratszám.; *Építési feltételek 23. sz.*, 210.; *Építési feltételek 25. sz.*, 233-234.

[135] „A közúti híd megerősítése". *Szamos*, 1900. jún. 3., 45. sz., 4.

[136] Kalocsai Péter: „100 éve indult meg a villamosközlekedés Szombathelyen". *Városi Közlekedés*, 1997. 2. sz., 105.

[137] *Építési feltételek 27. sz.*, 255-256.; „A Szatmár–erdődi helyi érdekű vasút". *SzV*, 1900. ápr. 10., 15. sz., 3.

[138] *Építési feltételek 28. sz.*, 271.; „Villamos vasutunk". *Szatmár*, 1900. szept. 8., 34. sz., 1.

[139] *A Szatmár–Erdődi Helyi-érdekű Vasút Részvény-társaság 1901. évi május hó 29-én tartandó első rendes közgyűlése elé terjesztendő üzleti jelentés és zárszámadás 1900*. Bp., 1901. (továbbiakban: *Üzleti jelentés*), 6.

közös, 380 m^2 alapterületű kocsiszínnel rendelkezett a Szatmár gőzfűrész rakodó megállóban, a MÁV Szatmár gőzfűrész állomásának túloldalán.[140]

A közúti vasút járműparkja 5 villamos motorkocsiból állt egészen az 1905. évi megszűntetésig.[141] Bár az 1906. évi statisztikákban is szerepelnek még e járművek.[142] A Ganz és Társa cég gyártotta favázas, két vezetőállású villamoskocsik közül 2 négytengelyes forgóvázas, 3 pedig kéttengelyes volt.[143] A villamosokba a Ganz gyártotta „T 8" típusú 10 LE teljesítményű motorokat építettek be, a négytengelyesekbe kocsinként négyet-négyet, a kéttengelyesekbe pedig kettőt-kettőt.[144] A „szánkók" által levett elektromos áram a feszítőrugókkal ellátott áramszedőrúdhoz erősített vezetéken keresztül jutott a kocsik motorjaiba. A villanymotorokat a kocsik mindkét vezetőállásán elhelyezett egy-egy indítókészülékkel lehetett működésbe hozni. A járművek kézifékkel és villámhárítóval is rendelkeztek. A fékhatást – például csapadékos időben, vészfékezéskor, lejtőn – a kerekek elé történő homokszórással növelték. A vészhelyzetek elkerülése érdekében a villamosokat csengőkkel látták el. A balesetek mérséklésére, valamennyi villamoson, a kerekek elé ék alakú deszkalapokat szereltek. A járművek végein ütközőket, s azok közepén a kocsik összecsatolására kapcsolószerkezeteket helyeztek el.

A négytengelyes forgóvázas villamosok önsúlya 5700 kg, kocsiszekrényének hossza a homlokfalak között 8290 mm, szélessége az oldalfalak között 2140 mm, magassága a síntől 3440 mm, kerékátmérője 750 mm, forgócsaptávolsága 4400 mm volt.[145] A kéttengelyes kocsikról sajnos nem sikerült pontos adatokat találni. A fennmaradt képek alapján e villamosok külső megjelenésükben csak abban különböztek a négytengelyesektől, hogy oldalfalukon feleannyi, vagyis 4 ablakosztás volt, homlokfaluk és peronrészük egyezőnek tűnik. Ebből adódóan körülbelül 2850 mm-rel lehettek rövidebbek, így valószínű 6 m körüli lehetett a kocsiszekrényük hossza. A járművek pályaszámának pontos meghatározása források hiányában nehézségekbe ütközik. A szerző számára a Szatmárnémetiben élő Pozsonyi Péter tulajdonában lévő Janitzky Pál hagyatékból ismert korabeli fényképeken látható kéttengelyes villamoskocsikon csak a 82-es és a 84-es pályaszám vehető ki pontosan. Az oldalfalon az ablakok alatt balról a cégjelzést (Sz.E.H.É.V.), jobbról a pályaszámot (pl. 82) tűntették fel. A homlokfalon az ablak alatt középen először a csengő volt, majd lejjebb a pályaszám következett. A zárhomloklámpa felül, baloldalt helyezkedett el. A négytengelyes villamosok 50 fő, a kisebb kéttengelyesek 30 fő befogadóképességűek voltak.[146] Valamennyi kocsiban a peront az utastértől tolóajtó választotta el. A kocsik belső terében hosszülések voltak, az ablakok előtt függöny díszlett. A kocsiszekrényt a tetőn szellőzővel látták el. A peronon rácsos ajtó

---

[140] *Építési feltételek 27. sz.*, 256.; MOL, KM VGY ir. 806. cs. 78 820/1898. sz.

[141] *Adatok a vasutak 1900. évi állapotáról és üzleti eredményeiről valamint az 1891-1900. évi összesített eredményekről.* Bp., 1901. 14-15.; *Adatok a vasutak 1901. évi állapotáról és üzleti eredményeiről valamint az 1891-1901. évi összesített eredményekről.* Bp., 1902. 14-15.; *Adatok a vasutak 1902. évi állapotáról és üzleti eredményeiről valamint az 1891-1902. évi összesített eredményekről.* Bp., 1903. 14-15.; *Adatok a vasutak 1905. évi állapotáról és üzleti eredményeiről valamint az 1891-1905. évi összesített eredményekről.* Bp., 1906. 20-21.

[142] *Adatok a vasutak 1906. évi állapotáról és üzleti eredményeiről valamint az 1891-1906. évi összesített eredményekről.* Bp., 1907. 21.; „A magyar közforgalmú villamos vasutak 1906. évben". *VKK*, 1908. jún. 14., 71. sz., 480. A 8 db motorkocsiból 3 gőz-, 5 pedig villamos üzemű volt.

[143] Lovász István 2003. október 18-i közlése szerint, saját kutatása alapján, „az úgynevezett ››Gyáros féle‹‹ Ganz Vagongyári munkaszámjegyzékben" ezen adatok szerepelnek. Villányi György: „A városi és városkörnyéki Ganz villamosok 100 éve (1895-1995)". 1. rész. In: Mezei István (szerk.): *Vasúthistória évkönyv 1996*. Bp., 1996. 145.

[144] Kubinszky – Lovász – Villányi, *i. m.* 324.; Villányi György: „A városi és városkörnyéki Ganz villamosok ...", 145.

[145] Kakujay Károly: *A közúti elektromos vasutak berendezése és üzeme*. 2. köt. Bp. 1909. 55.

[146] Kubinszky – Lovász – Villányi, *i. m.* 232.

szolgálta menet közben az utasok biztonságát. A járművek oldalfalán felül útirányjelző táblácskák segítették az utasok tájékozódását. A sajtóhíradások elismerően szóltak a járművekről: egyik helyen „szép berendezésű kocsik"-ról írtak[147], másutt pedig a következőt lehetett olvasni „látjuk futkározni azokat a kis kocsikat, melyekről egyelőre azt mondjuk, hogy nagyon csinosak".[148] Az engedélyokirat előírása szerint csak hazai anyagokból és termékekből lehetett megvalósítani a vasútüzemet.[149]

A SZEHÉV egész üzemének felülvizsgálatát és dokumentációinak hitelesítését 1901. október 22-én és 23-án végezte a kereskedelmi minisztérium.[150] Egy villamoskocsi személyzetét egy villamosvezető és egy kalauz képezte, akik egyenruhát viseltek. Előbbiről poénkodott a *Szamos* című lap egyik 1900 novemberi száma: „Oly jól tudta hajtani a lovakat, – hogy beállott villanyos vezetőnek." – hamar megjelentek a villamossal kapcsolatos első viccek.[151] 1900-ban a Szatmár gőzfűrész állomás várótermében tartották a vasúttársaság első karácsonyestjét a dolgozók és gyermekeik számára.[152] „Szépen sikerült juniálist tartott a szatmár–erdődi he. é. v. személyzete e hó 18-án" – adta hírül a Szatmár 1901 júniusában. A rendezvényen volt közös ebéd, tánc stb., a jól sikerült mulatság éjfélig tartott.[153]

A kezdeti elképzelésektől jóval rövidebb pálya épült meg, elmaradt például a Szamos-híd és az Attila utca között a Bányai és az Árpád utcán át tervezett szakasz, valamint a németi városrészbe vezető Rákóczy és Honvéd utcai, illetve Kazinczy és Honvéd utcai vonal.[154] A villamosvasút pályája – az engedélyokiratnak megfelelően – a MÁV pályaudvar felvételi épületével szemben lévő Kossuth kertből indult, az Attila, Rákóczy és Hám János utcákon át jutott el a város főterére, a Deák Ferenc térre, innét az Eötvös, Kossuth Lajos utcákon át haladt a Szamos-hídhoz, majd azon átvezetve a Szatmár–nagykárolyi, majd a Zsadányi és végül a vasúti hozzájáró úton át ért el a Szatmár gőzfűrész állomáshoz.[155] A felső vezetéket a Szatmár gőzfűrész rakodó megállóhelynél lévő kocsiszínig kiépítették, hogy a villamosok oda be tudjanak járni.

A jól átgondolt vonalvezetés érintette, vagy megközelítette a város legfontosabb részeit, közintézményeit (pályaudvar, piac, városháza, színház, posta, óvoda, iskolák, bankok, hivatalok, vendéglők, szállodák, fürdők, temetők, templomok, állatvásártér, méntelep, lóversenytér stb.). Összekötötte mind a MÁV pályaudvart, mind a Szatmár gőzfűrész állomást a belvárossal. Utóbbi közelében lévő Neuschloss-féle gőzfűrész üzem 1907-ben 256 munkást foglalkoztatott. A jelentősebb ipari létesítmények közül a városi villanytelep és a 140 munkást alkalmazó gőzmalom volt még a villamospálya mentén, illetve közelségében.[156] Több megállója volt a város üzleti központjában, a Deák Ferenc téren, amely a piacnak, bankoknak, szállodáknak, vendéglőknek, üzleteknek adott helyet. A villamosvasút fellendítette a kirándulásokat, sétákat a Kossuth kertben, ahol lövölde, s 1901-től már „Kioszk" (kertvendéglő), valamint gőz- és kádfürdő is volt.[157] Ugyancsak

---

[147] „A közúti villamos". *Szamos*, 1900. nov. 15., 92. sz., 5.
[148] *Jaskovics 2.*, 3.
[149] „A szatmár–erdődi keskenyvágányú helyi érdekű vasútra vonatkozó engedélyokirat. (6-11. §)". *VKK*, 1900. febr. 9., 17. sz., 161.
[150] „Vasút hitelesítés". *SzV*, 1901. okt. 29., 44. sz. mt., 2.
[151] „Villanyos kocsis". *Szamos*, 1900. nov. 25., 95. sz., 4.
[152] „Vasutasok karácsonyestje". *SzV*, 1901. jan. 1., 1. sz., 2.
[153] „Juniális". *Szatmár*, 1901. jún. 22., 25. sz., 3.
[154] „A kereskedelemügyi magyar kir. minister által 1893 április 1-étől június 30-áig kiadott s a >>Vasúti és Közlekedési Közlönyben<< kihirdetett vasúti előmunkálati engedélyek jegyzéke". *VKK*, 1893. okt. 1., 118. sz., 1051.; MOL, KM VGY ir. 806. cs. 32 830/1894. sz.
[155] *Engedélyokirat 1-5. §*, 143.
[156] Borovszky, *i. m.* 48.
[157] Borovszky, *i. m.* 49.; Bura, *i. m.* 96.

szolgálta azokat, akik nyáron a Szamosban kívántak fürödni. Erre a két – közúti és vasúti – vashíd között volt lehetőség, mert a hatóságok csak ott engedélyezték a fürdőzést.[158]

A villamosvasút megállóhelyeit a 2. táblázat tartalmazza. A korabeli fekete-fehér képeslapok alapján a megállóhely táblák öntöttvasból készülhettek, valószínű fekete keretben fehér alapon volt a fekete felirat.

2. táblázat. Megállóhelyek[159]

Száma	Neve	Fajtája
1	Kossuth kert, MÁV pályaudvar	végállomás, kitérő
2	Pályaudvari hozzájáró út gyalogátkelője	megállóhely
3	Kossuth kert, gőz- és kádfürdő	megállóhely
4	Attila utca	megállóhely, kitérő
5	Rákóczy utca 20. sz.	megállóhely
6	Színház	megállóhely
7	Régi törvényszék	megállóhely
8	Deák tér 20-21. sz.	megállóhely, kitérő
9	Deák tér és Eötvös utca sarka, Korona szálló	megállóhely
10	Kossuth utca, rendőrlaktanya	megállóhely, kitérő
11	Szamos-híd, jobb part	megállóhely
12	Szamos-híd, bal part	megállóhely
13	Vásártér, szamosdobi országút elágazása	megállóhely, kitérő
14	Méntelep	megállóhely
15	Szatmár gőzfűrész állomás	végállomás

Az engedélyes teljesítette vállalását, s úgy szervezte meg a villamosok közlekedését, hogy azok reggel 7 órától este 8 óráig 10 percenként indultak a végállomásokról, valamint ezen kívül minden vonat érkezéséhez és indulásához is voltak járatok.[160] A menetidő a két végállomás között 30 perc volt.[161] Az utazóközönség kívánságára a menetrend hamar módosult, november 16-ától a villamosok már reggel 6 órától kezdték meg rendes meneteiket.[162] Ez napi körülbelül 170 menetet jelenthetett. Összehasonlításképpen Szombathelyen és Sopronban a fővonalon 1900-ban reggel 5 órától 23 óráig 12 percenként indultak a végállomásokról a villamoskocsik.[163] A menetdíjak a MÁV pályaudvartól a Szamos-hídig II. osztályon 20 fillérbe, III. osztályon 12 fillérbe kerültek. A villamosvasút teljes vonalán, tehát a MÁV pályaudvartól a Szatmár gőzfűrész állomásig II. osztályon 30 fillért, III. osztályon 20 fillért kellett fizetni. Menettérti jegyeket csak III. osztályra lehetett váltani, előbbi szakaszra 20 fillérért, az egész vonalra 30 fillérért. Bár nem derül ki a forrásokból, hogy a II. és a III. osztály csak a városon is végig

---

[158] „Értesítés". *SzV*, 1902. jún. 10., 23. sz. mt., 1-2.; „A szabadfürdő". *Szamos*, 1902. júl. 31., 61. sz., 2.; „Szabad fürdés". *SzV*, 1903. jún. 16., 24. sz., 2.

[159] „Villamos vasúti megállóhelyek". *SzV*, 1900. okt. 30., 44. sz., 5.; „Villamos vasúti megállóhelyek". *Szamos*, 1900. nov. 1., 88. sz., 4.; „Szatmár–erdődi h. é. vasút. A Szatmár-Gőzfűrész–Kossuthkerti vonalrészen közlekedő közúti (villamos, automobil) vonatok menetrendje". *Szatmár*, 1904. okt. 15., 42. sz., 5.

[160] „A városi közúti villamos". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 4.; „Vasút megnyitás". *SzV*, 1900. nov. 13., 46. sz., 1.

[161] „Értesítés". *SzV*, 1902. jún. 10., 23. sz. mt., 1-2.

[162] „Menetrend-változás villamos vasutunkon". *Szatmár*, 1900. nov. 10., 42. sz., 2.; „Menetrend-változás villamos vasutunkon". *Szamos*, 1900. nov. 15., 92. sz., 5.

[163] „A meghosszabbított elektromos közúti vasút megnyitása". *Vasvármegye*, 1900. ápr. 28., 5.; „A villamos vasút műtanrendőri bejárása". *Soproni Napló*, 1900. ápr. 29., 34. sz., 4.

haladó Erdődre, illetve Szatmárhegyre tartó HÉV-szerelvényekre, vagy a villamosokra is vonatkozott. Utóbbiakon a fennmaradt képek alapján valószínű nem volt kocsiosztály-megkülönböztetés.[164] Ekkor Szombathelyen és Sopronban egyaránt egy vonaljegyért 20 fillért, egy szakaszjegyért pedig 12 fillért kellett fizetni.[165] A Szamos-parti város menetdíjainak viszonyítására néhány adat: ekkortájt a *Szatmár és Vidéke* újság egy száma 16 fillérbe, a központi szállodában egy korsó sör 20 fillérbe, fél liter érmelléki bor pedig 36 fillérbe került.[166]

A törvényszéki palota és a Kazinczy utca sarkára rendőrt kellene állítani, mert a piacra robogó kocsik nem számítanak a villamosra – javasolta röviddel a megnyitás után a *Szamos* újságírója.[167] November 16-án Péchy Antal városi rendőrfőkapitány a villamosközlekedés biztonsága érdekében a következő rendeletet adta ki: „A közúti vasút biztonsága, valamint az élet és test épsége megvédése érdekében … a város közönségét általában felhívom, … különösen figyelmeztetem a szülők, rokonok, gyámok és felügyelőket, hogy a gondjaikra bízott, s 12 évesnél fiatalabb gyermekeket figyelmeztessék, miszerint a mozgásban lévő kocsik előtt szaladni, – a kocsikat kővel dobálni, – a sínekre, főleg azok közé köveket, kavicsot, vagy bármi más tárgyat rakni szigorú büntetés terhe alatt tiltva van. – S mennyiben ezen figyelmeztetés ellenére a gyermekek feletti felügyeletet mégis elmulasztanák miután a kiskorúak által elkövetett vasúti közlekedés biztonságát veszélyeztető cselekményekért az illető szülő, rokon, gyám, vagy felelős: – kihágást követnek el. … 4-200 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel, s behajthatatlanság esetén 12 órától 10 napig terjedő elzárással fognak büntettetni, a felnőttek ilynemű veszélyes cselekménye ellenben … egy hónapig terjedhető elzárással és 400 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel fog megtoroltatni."[168]

Az átadást követően a helyi sajtó sajnos gyakran tudósított villamossal kapcsolatos közlekedési balesetekről. 1900. november 29-én este 8 órakor két villamoskocsi szemből összeütközött a „Zommer ház előtt", homlokfaluk behorpadt, ablaküvegeik betörtek, szerencsére nagyobb baj nem történt.[169] A továbbiakban inkább az akkori városi közlekedésben oly nagy szerepet játszó fogatolt járművek villamosokkal való ütközéséről adtak hírt az újságok. December 12-én a plébánia épülete előtt egy paraszt szekér „a sínekre került s a robogó villamos a fogatot elütötte", – a lovaknak s a járműveknek „csekély horzsoláson kívül egyéb baja nem történt". Másnap a Rákóczy utcában egy búzával megrakott lovas szekérrel ütközött a villamos, utóbbinak az oldala megkarcolódott, a másik járműnek a rúdja eltört.[170] Néhány nap múlva a *Szamos* című lap újabb balesetről adott hírt, a Rákóczy utcában „ismét neki ment egy paraszt szekér a villamos vasút kocsijának".[171] Egy újabb karambolban a Deák téren a „paraszt szekérben jelentékeny kár esett".[172] Más alkalommal pedig gondatlanságból az egyik villamoskocsi áramszedőrúdja ráesett az utcai villanyvezetékre, emiatt a városi villanytelepen a „dinamó dobja" megsérült, az okozott kárért 1500 koronát kellett a vasúttársaságnak a városi

---

[164] „A városi közúti villamos". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 4.

[165] „Új menetdíjszabás a villamos vasúton". *Szombathelyi Újság*, 1900. ápr. 8., 14. sz., 8.; „A villamos vasút műtanrendőri bejárása". *Soproni Napló*, 1900. ápr. 29., 34. sz., 4.; „Villamos vasutunk forgalma". *Soproni Napló*, 1900. máj. 10., 38. sz., 3.

[166] „A központi szállodában". *SzV*, 1902. máj. 13., 19. sz., 3.

[167] „A közúti villamos". *Szamos*, 1900. nov. 15., 92. sz., 5.

[168] 817a, 1900. fksz. „Figyelmeztetés". *Szatmár*, 1900. nov. 17., 43. sz., 1-2.

[169] „A közúti villamos karambolja". *Szamos*, 1900. dec. 2., 97. sz., 4.; „Villamos karambol". *SzV*, 1900. dec. 4., 49. sz., 3.

[170] „Villamos karambol". *Szamos*, 1900. dec. 16., 101. sz. mt., 1.; „Villamos vasút". *SzV*, 1900. dec. 18., 51. sz., 3.

[171] „Ismét villamos karambol". *Szamos*, 1900. dec. 20., 102. sz., 4.

[172] „Villamos karambol". *Szamos*, 1900. dec. 30., 104. sz., 5.

pénztárba befizetnie.[173] Idő kellett ahhoz, hogy a közlekedés résztvevői megszokják a villamosvasutat, s annak elsőbbségét Szatmárnémetiben.

A villamosvasút története 1900-1904 között

Szatmárnémetiben sajnos csak kevesen szálltak villamosra. Közel másfél hónapos tapasztalat után a vasúttársaságnak be kellett látnia, hogy a gyér forgalom mellett lehetetlen fenntartani a nagyon imponáló 10 percenkénti villamosközlekedést. A napi áramfogyasztást a menetjegybevételek nem fedezték. Ezért 1900. december 20-ától jelentősen csökkentették a járatszámot. A „villamos vonalunk forgalma csak vásárkor s ünnep- és vasárnap marad meg oly sűrűnek, mint a milyen most. Egyéb napokon pedig a vonatokhoz csatlakozó menetekre fog szorítkozni." – írták a korabeli újságok.[174] A *Szatmár és Vidéke* 1901. január 1-jei számában „A múlt év története" című írásában megemlíti, hogy a villamos forgalma sajnos csekély.[175]

„A nagy hóesés következtében a villamos vasút közlekedését bizonytalan időre beszüntette." – tudósított a *Szatmár és Vidéke* 1901. január 8-án. A sínekről a hó eltakarításában a vasúttársaság a várostól segítséget kért, de nem kapott.[176] A szokatlanul kemény tél, a nagy mennyiségű hó és a rendkívüli hideg miatt a villamosközlekedés csak február 6-án indult újra. A sajtó így írt: „Január 1-én állott be a valódi tél, nemcsak nagy hideggel, hanem folyton tartó havazással. Azóta a villamos vasút közlekedése állandóan szünetel. A tegnapi nappal azonban megindult, s vígan csillingel az utczákon."[177] „Alig hisszük, hogy a vágányok kitakarítási költsége kifizesse magát. Hiszen valósággal bányászmódra kellett kicsákányozni a hó és jég alól."[178] A februári városi képviselő-testületi ülésen is megemlékeztek a villamos újraindításáról.[179] 1901 februárjától az Attila utcai kitérőben nem kerülték egymást a villamoskocsik.[180] Ez év pünkösdjétől az „uszodai idény alatt" félóránként közlekedett villamos a vasútállomás és a Szamos-híd között. A kocsik a Deák Ferenc téri kitérőben kerülték – minden fél és egész órakor – egymást, a menetidő 16 perc volt. A MÁV pályaudvarától minden óra 20 és 50 perckor, a Szamos-hídtól pedig minden óra 24 és 54 perckor indult egy-egy villamos.[181]

A vasúttársaság a továbbiakban is megpróbált sok mindent megtenni a forgalom növelése érdekében. 1901 szeptemberében „egyesített fürdő- és villamosjegyek"-et hoztak forgalomba. Az 1 koronáért váltható jegyek a Kossuth kerti gőzfürdő egyszeri használatára, illetve a fürdő villamossal való megközelítésére – oda és vissza útban – jogosított. Az e jegyeket váltók ingyen villamosozáshoz jutottak, hisz a gőzfürdőbe egy belépőjegy ekkor 1 koronába került. A Kossuth kerti gőzfürdő távol esett a városközponttól, remélhető volt a kedvezmény révén a villamos forgalmának emelkedése, illetve kihasználtságának növekedése szinte a végállomásig.[182] Rövidesen a lapok arról tudósítottak, hogy a vasútüzem 1901. október 1-jétől „a hídon túli iskolások kedvéért az uszodai idény után is, kísérletkép járatni fogja a villamos kocsikat a Kossuth Lajos utczán, sőt egészen a ››Gőzfűrész‹‹ állomásig ... reggel 6-tól estve 6-ig minden félórában". Korábban – pünkösdtől – a járatok nagy része csak a Szamos-hídig közlekedett, a sajtó

---

[173] „Városi közgyűlés". *SzV*, 1900. dec. 11., 50. sz., 1.
[174] „Villamos vonalunk forgalmának korlátozásai". *SzV*, 1900. dec. 18., 51. sz., 3.; „A villamos". *Szamos*, 1900. dec. 20., 102. sz., 4.; „Villamos vasutunk". *Szatmár*, 1900. dec. 23., 49. sz., 2.
[175] „A múlt év története". *SzV*, 1901. jan. 1., 1. sz., 1.
[176] „Szünetel a villamos". *SzV*, 1901. jan. 8., 2. sz., 3.
[177] „Tisztogatják a villamos vasút útját". *Szamos*, 1901. febr. 7., 11. sz., 3.
[178] „Megindult a villamos". *SzV*, 1901. febr. 12., 7. sz., 2.
[179] „Városi közgyűlés". *SzV*, 1901. febr. 12., 7. sz., 1.
[180] „Megindult a villamos". *SzV*, 1901. febr. 12., 7. sz., 2.
[181] „Villamosunk". *Szamos*, 1901. máj. 30., 43. sz., 4.; „Villamos vasutunk". *Szatmár*, 1901. jún. 1., 22. sz., 3.
[182] „Egyesített fürdő- és villamosjegyek". *Szamos*, 1901. szept. 15., 74. sz., 4.

szerint csupán a „vonatjárás"-ok idején mentek a villamosok egészen a gőzfűrészig.[183] Ugyanettől a hónaptól a színházba járó közönség számára – a színházi idény alatt – külön járatokat indítottak, a Kossuth kerti végállomásról 18.40, 19.00 és 19.10-kor – 8 perc múlva értek a teátrumhoz – , a gőzfűrésztől pedig 19.15-kor, e járat 19.30-kor érkezett a szóban forgó megállóba. Az előadások után szintén indultak mindkét irányba járatok.[184]

1901 őszén, a szatmárhegyi szüret idején a HÉV különvonatai részben a Kossuth kerttől, részben a Szamos-hídtól indultak.[185] 1901 decemberétől a Kossuth kerttől induló HÉV-szerelvényeket villamos viteldíjjal városi, helyi forgalomban is használhatták a szatmárnémetiek. A vasúttársaság a következő hirdetést jelentette meg: „Értesítjük a t. utazóközönséget, hogy a Szatmár-hegy illetőleg Erdőd és Szatmár Kossuth-kert között közlekedő vonatjaink a gőzfűrész és Kossuth-kert közötti vonalrészen jövőben ép úgy lesznek használhatók, mint a többi villamos menetek vagyis ha fel vagy leszálló utasok lesznek, minden feltételes megállóhelyen megfognak állni és rajtuk a villamos szakaszjegyek érvényesek. Hogy azonban felesleges és időt rabló megállások ne történjenek, kérjük hogy az ily feltételes megállóhelyen felszállni szándékozó utasok egyike nappal kalap, zsebkendő vagy csak a kéznek felső csuklóban való körforgatása este és homályos idő a pedig midőn az előbb említett jeleket a vonatvezető meg nem láthatja égő gyufának körforgatása által a vasúti forgalomban szokásos megállító jelt adja, mert ellenesetben a vonat nem áll meg. Üzletvezetőség"[186] Az Erdődre és Szatmárhegyre menő vonatok a későbbiekben is indultak a város belterületéről, a Szamos-hídtól és a Kossuth kertből.[187] Bár visszaútban előfordult, hogy az utasokat villamosokra szállíttatták át a gőzfűrésznél, mert a vonatok nem mentek be a városba.[188]

1902. január 5-tól megszűntették a szakaszhatárt a törvényszéki palotánál, s a Szamos egész jobb parti városrésze egy szakaszt (Kossuth kert–Szamos-híd) képezett a továbbiakban. Egyúttal a menetdíjak „igen mérsékelt emelésé"-re is sor került a kereskedelmi miniszter jóváhagyásával.[189] A szakaszjegy ára 12 fillér maradt, az egy szakaszra szóló menettérti jegy ára 20-ról 22 fillérre, a füzetjegyé 90 fillérről 1 koronára emelkedett. Az előző évhez képest „a villamos menetek száma csaknem a felére lett apasztva".[190] Április 15-től lépett életbe a nyári menetrend, amelyet rövidesen módosítottak. Május 1-jétől vasárnapokon és ünnepnapokon a „Kossuth-kertbe üdülés végett kirándulók kedvéért" a délutáni és a kora esti órákban öt újabb járatot indítottak.[191] Rövidesen újabb járatbővítésre került sor. „Értesítjük a t. közönséget, hogy az eddig közlekedő villamos meneteken kívül a fürdő közönség kényelmére a fürdőidény egész tartamára még a következő meneteket vezettük be: ..." – adta hírül a *Szatmár és Vidéke* 1902. június 10-én.[192] Ugyancsak az utazóközönség kényelmét szolgálta, hogy egyes járatok a Kossuth kerti gőz- és kádfürdő vendégei érdekében néhány percig időztek e

---

[183] „Villamosunk járatása". *Szatmár*, 1901. szept. 21., 39. sz., 3.; „Villamosunk járatása a hídon túl". *Szamos*, 1901. szept. 29., 78. sz., 6.

[184] „Villamos vasutunk menetei". *Szamos*, 1901. okt. 6., 80. sz., 4.; „Villamos vasutunk menetei". *SzV*, 1901. okt. 8., 41. sz. mt., 1.

[185] „A Szatmár–erdődi h. é. vasút". *Szamos*, 1901. okt. 13., 82. sz., 3.

[186] „Értesítjük a t. Utazóközönséget". *SzV*, 1901. dec. 10., 50. sz. mt., 1.

[187] „Szatmár–erdődi h. é. vasút. Menetrend". *SzV*, 1902. máj. 6., 18. sz., 5.; „A szatmár–erdődi vasút. Menetrend". *Szamos*, 1902. máj. 25., 42. sz., 5.

[188] Thurner Albert: „Sok a füstje – kevés a parazsa". *Szamos*, 1904. okt. 30., 87. sz., 2.

[189] „Szatmár–Erdődi h. é. vasút". Szatmár, 1902. jan. 1., 1. sz., 3.; *A Szatmár–Erdődi H. É. Vasút Részvénytársaság 1902. évi június hó 13-án tartandó második rendes közgyűlése elé terjesztendő üzleti jelentés és zárszámadás 1901.* Bp., 1902. 4.

[190] Bakó Ignácz: „Felvilágosítás". *SzV*, 1902. szept. 2., 35. sz., 1-2.

[191] „Menetrend". *SzV*, 1902. ápr. 12., 16. sz., 3.; „Értesítés". *Szatmár*, 1902. ápr. 26., 17. sz., 3.

[192] „Értesítés". *SzV*, 1902. jún. 10., 23. sz. mt., 1-2.

megállóban.[193] A kevés járat miatt kritika is érte a vasúttársaságot: „A járatok csak az érkező és indulandó vasúti vonatokkal vannak összeköttetésben, használva a kisebb kocsikat úgy, hogy ezen kocsik rendszeresen annyira túlzsúfolva vannak, hogy a városban azokra senki fel nem szállhat."[194]

Az 1902 januári kismértékű áremelés, az újabb járatok bevezetése ellenére, forgalom- és bevételcsökkenéshez vezetett. Az 1902 első hét havi bevétel az előző évihez képest 1581 koronával elmaradt.[195] Bár a bevétel csökkenését a vasúttársaság a rossz időjárással magyarázta: „e forgalmat is legfőképen a kedvezőtlen időjárás csökkentette ennyire; erre nézve elég egy-két példát említenem; nev. a Szamos fürdőzés és a Kossuth-kerti zarándoklások csaknem teljes szünetelését. A Szamos fürdőt használók kényelmére bevezetett villamos menetek üresen jártak, mert senkinek sem volt kedve hidegben fürödni; a vasár- és ünnepnapok délutánjaira a Kossuth-kerti kirándulók kedvéért bevezetett rendkívüli villamos mentek szintén üresen futottak, mert senkinek sem volt kedve téli köpenyegben szürcsölni a Valkovics sörét."[196]

1902. november 1-jétől életbe lépett menetrend egy-egy irányban már csak napi 15 villamosjáratról tanúskodik. Közülük is csak 7 járat volt, amely teljes vonalhosszban, vagyis a gőzfűrész állomás és a Kossuth kert között közlekedett. A többi járat csak a belvárost kötötte össze a pályaudvarral (Eötvös utca–Kossuth kert), egy kivételével, amely az Attila utcai kitérőig ment.[197] Ez utóbbi újítást rövidesen megszűntették – valószínű az utazóközönség kívánságára –, hogy a Királyháza felé menő vonathoz is legyen a villamosnak csatlakozása.[198] Az első járat 5.30-kor indult a gőzfűrész állomástól, az utolsó pedig 19.10-kor a Kossuth kertből. Napközben hosszú, esetenként kétórás villamosmentes időszakok is voltak, ez szokatlan a városi vasutaknál.[199] 1902-ben míg Szatmárnémetiben 30, addig Szombathelyen 174, Sopronban pedig 285 (2 vonalon) volt a napi villamosmenetek száma.[200]

Az 1903. április 10-én életbe lépett menetrend szerint már csak 13 villamosjárat volt egy-egy irányban naponta Szatmárnémetiben, ezek közül kettő nem teljes útvonalon, hanem csak a Korona szálló (Deák tér és az Eötvös utca sarka) és a Kossuth kert között közlekedett. E járatokon kívül igénybe lehetett még venni egy-két Szatmárhegyre, illetve Erdődre menő, vagy onnan jövő HÉV-szerelvényt a gőzfűrész és a Szamos-híd, vagy a Kossuth kert viszonylatban. Reggel 5 óra 10 perc és este 23 óra 7 perc között volt villamosközlekedés, hosszú szünetekkel.[201] 1903. november 1-jétől a Deák Ferenc téren a Batthyány Lajos utca betorkolásánál „a Károlyi-ház és Fehér-ház" sarkáról a „Lengyel Károly-féle ház" elé – a tér nyugati oldala – helyezték át a megállóhelyet, s megszűntették az Eötvös utcában a római katolikus elemi iskola előtti megállóhelyet.[202]

1904-től a SZEHÉV oly módon támogatta az állami gyermekvédelmet, hogy díjmentes utazást biztosított a menhelyekre és a menhelyek telepeire való utazás esetén a gyermekeknek és kísérőiknek.[203] Az 1904. november 1-jén bevezetett menetrend szerény

---

[193] „A Kossuth-kertben". *SzV*, 1902. jún. 10., 23. sz. mt., 2.
[194] „Villamos vasúti mizériák városunkban". *Szamos*, 1902. aug. 10., 64. sz. mt., 1.
[195] „A hegyi vasút". *Szamos*, 1902. aug. 24., 68. sz., 1-2.; Bakó, *i. m.* 1-2.
[196] Bakó, *i. m.* 2.
[197] „Értesítés". *Szamos*, 1902. okt. 19., 84. sz., 4.
[198] „A villamos kocsik menete". *SzV*, 1902. nov. 18., 46. sz. mt., 2.; „A villamos". *Szamos*, 1902. nov. 23., 94. sz., 5.
[199] „Értesítés". *Szamos*, 1902. okt. 19., 84. sz., 4.
[200] *Adatok a vasutak 1902. évi állapotáról ...* , 134-135.
[201] „Értesítés". *SzV*, 1903. márc. 24., 12. sz. mt., 2.
[202] „Megállóhelyek". *Szatmár*, 1903. okt. 3., 40. sz., 2.; „Beszűntetett megállóhelyek". *SzV*, 1903. okt. 27., 43. sz. mt., 1.
[203] Ruffy Pál (összeáll.): *Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1904. évi munkásságáról*. Bp., 1906. 57.; Ruffy Pál (összeáll.): *Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1906. évi munkásságáról*. Bp., 1908. 54.

járatbővítésről tanúskodik. Mindkét irányba 16-16 járat közlekedett. Közülük azonban csak 9 ment egészen a Szatmár gőzfűrész állomásig, többi a Kossuth kert és többnyire a Kossuth Lajos utca között szolgálta az utazni vágyókat. Ekkor a villamosok mellett már két hónapja egy gőzmotorkocsi is közlekedett. (Ez utóbbi vasúti jármű megnevezése kezdetben eltérő volt: automobil kocsi, motorkocsi, motoros.) Az első járat 5 óra 15 perckor indult a gőzfűrésztől, az utolsó pedig 21 óra 2 perckor a Kossuth kertből.[204]

E ritka villamosközlekedést nagy látogatottságú rendezvények alkalmával sűrítették. Ilyen esemény volt például az 1903. szeptember 27-én tartott lóverseny is, amelyre a Kossuth kertből és a Szamos-hídtól különmentek szállították az utasokat a Méntelep megállóig.[205] A lóversenytérre menő, illetve onnan jövő forgalmat a rendőrség úgy szervezte meg, hogy az a villamosközlekedést a legkevésbé zavarja, a belvárosban a Batthyány Lajos és a Várdomb utcára, valamint a Bányai útra, a Szamos-hídon túl pedig megosztva részben a Hegyi útra s részben a Zsadányi útra irányította.[206] „Közúti villamosunk is minden újabb érkezésekor a tarka festői csoportú emberek nagy tömegét ontotta a pályatérre" – írta a *Szamos* az eseményről való tudósításában.[207] Hasonlóan sűrített menetek szolgálták a következő évi „lóverseny s tűzoltóünnep" látogatóit.[208] A Lórántffy Zsuzsanna Egyesületnek a Kossuth kerti Kioszkba szervezett 1904. évi juniális mulatságára negyedóránként közlekedtek villamosok.[209] Az alacsony járatszám csak kevés villamoskocsi forgalomba állítását igényelte, ezért előfordult, hogy nagy utasszám esetén (pl. szüret idején) a Szatmárhegyre menő szerelvényekbe villamoskocsikat is besoroltak. A néhány napos szüret miatt nem volt érdemes a járműparkot bővíteni.[210] Az utasok által a kocsikban felejtett tárgyakat elárverezték.[211] A városi vonalat – egy balesetről szóló sajtóhíradás szerint – teherforgalomra is használták.[212]

A villamosvasút üzleti eredményeiről nehéz pontos adatokat felsorakoztatni, mert a vasúttársaság a közölt statisztikai adataiban együtt hozta valamennyi vonalából származó bevételét és kiadását, s a részvénytársaság tényleges nyereségét. A SZEHÉV Rt. 1900 és 1905 közötti valamennyi éves üzleti jelentése nyereséget tartalmazott. Például az 1902. évi 27 469 korona 78 fillér tiszta nyereség az elsőbbségi részvényesek számára 3 korona osztalék kifizetését jelentette.[213] A villamosvasút esetében csak 1901 és 1902 első hét hónapjának a bevételére sikerült rábukkanni, ezen adatokat a 3. számú táblázat tartalmazza. A fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy a SZEHÉV városi villamosvasúti vonala nem, a többi viszont nyereségesen üzemelt. A városi vonal

---

[204] „Szatmár–erdődi h. é. vasút. A Szatmár-Gőzfűrész–Kossuthkerti vonalrészen közlekedő közúti (villamos, illetőleg automobil) vonatok menetrendje". *Szatmár*, 1904. okt. 15., 42. sz., 5.
[205] „A villamos külön menetei". *Szamos*, 1903. szept. 27., 78. sz., 3.
[206] „Közlekedés a lóversenytérre". *Szamos*, 1903. szept. 27., 78. sz., 4.
[207] „A szatmári ügető és lóverseny". *Szamos*, 1903. okt. 1., 79. sz., 2.
[208] „Külön menetek a szatmár–erdődi h. é. vasúton". *Szamos*, 1904. szept. 22., 76. sz., 3.
[209] „A Szatmári Erdődi vasút". *Szamos*, 1904. jún. 19., 49. sz., 3.; „A Lórántffy Zsuzsánna Egyesület mulatsága". *Szamos*, 1904. jún. 23., 50. sz., 4.
[210] Thurner, *i. m.* 2.
[211] „A szatmár erdődi hé. vasút". *Szatmár*, 1904. dec. 16., 51. sz., 2.
[212] „Villamos vasúti összeütközés". *Szatmár*, 1901. nov. 2., 44. sz., 3.
[213] *Üzleti jelentés 1900...*, 4.; *Üzleti jelentés 1901...*, 4.; *A Szatmár–Erdődi H. É. Vasút Részvény-társaság 1903. évi május hó 25-én tartandó harmadik rendes közgyűlése elé terjesztendő üzleti jelentés és zárszámadás 1902*. Bp., 1903. 4.; *A Szatmár–Erdődi H. É. Vasút Részvény-társaság 1904. évi május hó 30-án tartandó negyedik rendes közgyűlése elé terjesztendő üzleti jelentés és zárszámadás 1903*. Bp., 1904. 4.; *A Szatmár–Erdődi H. É. Vasút Részvény-társaság 1905. évi június hó 2-án tartandó ötödik rendes közgyűlése elé terjesztendő üzleti jelentés és zárszámadás 1904*. Bp., 1905. 4.; *A Szatmár–Erdődi H. É. Vasút Részvény-társaság 1906. évi június hó 12-én tartandó hatodik rendes közgyűlése elé terjesztendő üzleti jelentés és zárszámadás 1905*. Bp., 1906. 6.; „A magyar közforgalmú villamos vasutak 1906. évben". *VKK*, 1908. jún. 14., 71. sz., 479-480.; „Városi közgyűlés". *Szamos*, 1903. jún. 11., 47. sz., 1.

veszteségességét a többi vonal nyereségessége felülmúlta.[214] Utóbbi vonalakon teherszállítás (pl. fa) is folyt, ami növelte a bevételeket. A vasúttársaság rendszeresen jelentetett meg hirdetéseket, hogy például fa „megrendelhető a Szatmár–erdődi h. é. v. üzletvezetőségénél Rákóczy u. 46. sz. a. és … a kalauzoknál".[215] (1901-ben Szombathelyen 39 075 korona, Sopronban pedig 69 710 korona bevétele volt a villamosvasútnak.[216])

3. táblázat. A SZEHÉV üzleti bevételei koronában[217]

Hónap	Személyszállítás				Teherszállítás		Összes bevétel	
	Villamosvasút		Gőzvontatás					
	1901	1902	1901	1902	1901	1902	1901	1902
január	10*	874	1341	2062	6006	3204	7357	6140
február	905	789	1459	2043	5220	3277	7584	6109
március	1309	971	2141	2636	4647	3884	8997	7491
április	1456	912	3071	2597	4772	3047	9299	6556
május	1544	1106	3334	3092	5892	6393	10770	10591
június	1498	1078	3550	3580	4931	5644	9979	10302
július	1734	1145	3853	4069	2339	5591	7926	10805
összesen	8456	6875	18749	20079	33807	31040	61012	57994

* 1901. január 2-tól február 6-ig a rendkívüli hideg és a nagy hóesés miatt szünetelt a villamosközlekedés.

A városi vonal veszteségességét az alacsony utasforgalmon kívül a magasnak tartott áramdíj is okozta. A SZEHÉV Rt. 1901. május 29-én tartott első rendes közgyűlésén elhangzott, hogy a vasúttársaság egyik legfőbb törekvése a magas „villam-áram költségek" csökkentése lesz. Az elektromos áramot drágán adó városi villanytelep is ráfizetéssel működött az 1900. évben, s ismét felmerült az eladásának az ötlete.[218] Az 1901. évi februári városi közgyűlés is foglalkozott a villanytelep átadásának ügyével.[219] (A szombathelyi villamosvasút kedvezőbb áron kapta az elektromos áramot az ikervári vízi erőműtől.[220])

Kezdtek elszállni azon optimista remények, hogy majd a villamosvasút ki fogja rántani a villanytelepet a deficitből. Ugyanis két hónap elteltével világossá vált, hogy a villamosvasút a napi bevételéből az áramfogyasztást nem tudja fedezni. A várossal kötött szerződés szerint a vasútüzemnek igénybe kellett venni a megállapodott árammennyiséget. A vasúttársaság által igényelt árammennyiség csökkentése viszont a villanytelep amúgy is gazdaságtalan működésére lett volna rossz hatással. Gyakorivá vált a városi villanytelep üzemzavara. „Mióta a villamos megindult, azóta az utczai világítás a lehető legrosszabb; hol egyik városrész, hol a másik van sötétségben, s nem volt azóta olyan nap, a mikor a közvilágítás teljes lett volna." – írta a *Szatmár és Vidéke*. Ugyanakkor a vasúttársaságnak kedvezőbb volt a városi villanyteleptől vásárolni az elektromos áramot, mintha a gyér forgalomra saját áramfejlesztő telepet hozott volna létre. A korabeli sajtó a legjobb megoldásnak azt tartotta volna, ha a vasúttársaság, amely kellő szakértelemmel és üzleti

---

[214] „A múlt év története". *SzV*, 1901. jan. 1., 1. sz., 1.; „A villamos-vasút szárnyának Németibe kiépítése és az István-tér rendezése". *Szatmár*, 1901. máj. 4., 18. sz., 2.
[215] „Fa eladás". *SzV*, 1901. júl. 23., 30. sz., 3.
[216] *Adatok a vasutak 1901. évi állapotáról …* , 134-135.
[217] Bakó, *i. m.* 2.
[218] „A múlt év története". *SzV*, 1901. jan. 1., 1. sz., 1.; *Üzleti jelentés 1900...*, 4.
[219] „Városi közgyűlés". *SzV*, 1901. febr. 12., 7. sz., 1.
[220] Bodányi Ödön: *Szombathely város fejlődése 1895-1910-ig és műszaki létesítményei*. Bp., 1910. 142.

szellemmel bírt, átvette volna a városi villanytelepet. Szerintük a telep deficitjét a városi kezelés hozzá nem értése okozta.[221]

1902-ben volt, hogy üzemzavar miatt 6 napig nem közlekedtek a villamosok Szatmárnémetiben.[222] Még ebben az évben a SZEHÉV Rt. azzal a kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy a villamosvasút számára kiszolgáltatandó elektromos áram díját leszállítsák.[223] A ügyet a képviselő-testület „villamvilágítási bizottsága" vizsgálta, tárgyalta. A bizottságnak nem volt ellenére, hogy „a közérdek szempontjából" a villamosvasút azon az áron kapja az elektromos áramot, amely az a városnak ténylegesen kerül.[224] Végül 1903-ra évi 2000 korona díjmérsékléssel irányozták elő a villamosvasút áramfogyasztását.[225] A SZEHÉV Rt. 1903-ban Budapesten tartott harmadik rendes közgyűlésén is az egyik fő célkitűzés „a nagyon drága villamos üzem" kiadásainak csökkentése volt.[226] A *Szamos* című lap Szatmárnémeti képviselő-testületének az 1903. május 11-ei közgyűléséről többek között azt tudósította, „hogy a villamos áram szolgáltatás iránt kötött szerződést felbontja, ha a részvénytársaság eddigi tartozását kifizeti és ha a tervezett gőzmotor kocsikat tényleg üzembe fogja venni."[227] Sikerült a vasúttársaság számára terhes szerződéstől szabadulni. A „villamvilágítási bizottság" 1903. október 5-ei ülésén fontosnak tartotta, hogy a SZEHÉV Rt. igazgatóságával minél előbb tisztázzák a „motorkocsi közlekedés" várható bevezetését, hogy a következő évi áramtermelés tervezett mennyiségét meg tudják állapítani.[228] A vasúttársaság csak az első gőzmotorkocsi üzembe helyezése után, 1904 szeptember elején, adta hírül a sajtóban, hogy „a jövő év elejére a villamos üzemet teljesen leakarja szerelni s helyét motoros kocsikkal pótolni."[229]

A villamosvasút, mint nagyfogyasztó megszűnésével, valamint a villanytelep szükségessé vált felújításával ismét napirendre került utóbbi további sorsának kérdése. Egy évtized alatt ugyanis a városi villanytelep úgy elhasználódott, hogy 1904 szeptemberében a helyi sajtó híradásai szerint a 3 gép közül már csak 1 működött „és az is folytonosan".[230] A telep az elektromos áramot „túlságos erőfeszítéssel nagy költségek árán szolgáltat"-ta. A *Szatmár* című lap megfogalmazta kemény kritikáját: „A vállalatra bátran elmondhatjuk, hogy nem alkalmas házi kezelésre, vagy jobban mondva nem vagyunk elég szakértők."[231] A helyi sajtó részletesen boncolgatta a városi villanytelep helyzetét, a kiútkereséseket, köztük a „Magyar Siemens–Schuckert-Művek villamossági rt." ajánlatát. Végül a képviselő-testület a városi kezelésben tartás mellett döntött.[232] A villanyteleppel kapcsolatos tényezők jelentős szerepet játszottak a helyi villamosközlekedés megszűntetésében.

A helyi sajtó tudósítása szerint 1900 decemberében a vasúttársaságnál felmerült az a terv, hogy a villamos vonalát a Szatmárnémetitől körülbelül 15 km-re fekvő Csenger községig kiépítsék. A HÉV új vonalát egyből villamosüzeműre kívánták építeni.[233] Több

---

[221] „Villamosvasút és villamtelep". *SzV*, 1901. jan. 8., 2. sz., 1-2.
[222] „A helyi villamos vasútnál". *Szamos*, 1902. szept. 4., 71. sz., 3.
[223] *Üzleti jelentés 1901...*, 4.
[224] „A villamvilágítási bizottság". *SzV*, 1902. jún. 3., 22. sz. mt., 1.
[225] „A városi villamvilágítási alap". *Szamos*, 1902. okt. 5., 80. sz. mt., 1.; „A városi tanács". *Szamos*, 1902. okt. 5., 80. sz. mt., 1.; „Városi közgyűlés". *Szamos*, 1902. okt. 16., 83. sz., 1.
[226] *Üzleti jelentés 1902...*, 4.; „A szatmár–erdődi h. é. vasút". *Szamos*, 1903. máj. 31., 44. sz., 4.
[227] „Városi közgyűlés". *Szamos*, 1903. máj. 14., 39. sz., 2.
[228] „A villamvilágítási szakbizottság". *Szamos*, 1903. okt. 8., 81. sz. mt., 1.
[229] „Motoros közlekedés". *Szatmár*, 1904. szept. 10., 37. sz., 3.
[230] „Villamvilágítási bizottsági ülés". *SzV*, 1904. szept. 6., 36. sz. mt., 1.
[231] „A villamvilágítási vállalat értékesítéséhez". *Szatmár*, 1904. szept. 10., 37. sz., 1.
[232] „Városi közgyűlés. Villamvilágítás". *SzV*, 1904. szept. 13., 37. sz., 1-2.; „A villamvilágítás házi kezelésben". *Szatmár*, 1904. szept. 17., 38. sz., 1.
[233] „Csenger villamost kap". *SzV*, 1900. dec. 25., 52. sz., 3.

terv vetődött fel a veszteségesen működő villamosvasút rentábilissá tételére. A kiútkeresés egyik változata abból indult ki, hogy „annak a vonalnak, mely most lerakva van városunkban, kisebb a környéke, hogy sem elegendő utast szolgáltasson". Ezért a vállalat jövedelmezőségét szolgálná, ha a németi városrészbe is kiépítenék a villamosvasút pályáját – volt a *Szamos* című lap véleménye 1901 májusában. A javasolt útirány a Deák Ferenc tér–Kazinczy Ferenc utca–református templom–Honvéd utcai vámsorompó volt. E beruházás előnyös volna a vasútüzem forgalmára s Németi fejlődésére is. „A város főbb részeinek lakossága, valamint Németiben a városba jövő nagyszámú vidéki élvezhetné a villanyosvasút előnyeit."[234] A villamosvasút veszteségessége miatt a vonalbővítési elképzeléseket hamar elvetették.

A vizsgált időszakban is leginkább a fogatolt járművek zavarták meg a villamosközlekedést. 1901. február 8-án a villamos egy parasztszekérrel ütközött a Rákóczy utcában, mert a lovak a villamostól megbokrosodtak, a hajtó ember megsérült.[235] „A villamos vasúttól az elmúlt héten ismét két fogat ragadt el" a Hám János és az Eötvös utcákban, számolt be néhány nap múlva az esetekről a helyi sajtó.[236] A Rákóczy utca egyik házában a villany bekötésekor a vezetéket a villamos felsővezetékén keresztül az utca kövezetére lógatták. A huzal levezette a felsővezeték elektromos áramát, s az arra tartó lovas szekér két szegény páráját agyon csapta. A villanytelep munkásainak emberi gondatlansága s nem a villamosvasút okozta a szerencsétlenséget.[237] 1901 augusztusában Lázár Jakab egyfogatú fuvaros az Attila utcában összeütközött a 84-es pályaszámú villamos kocsival. Lázár szinte „sportot űzött abból, hogy mindig szorosan a villanyos előtt hajtott át a pályán". Ezúttal megjárta, mert a „teljes sebességgel" közlekedő villamos a szekeret „izzé-porrá zúzta, gazdáját pedig súlyosan megsebesítette".[238] Volt, hogy kutyát gázolt el a villamos.[239] 1901 novemberében az „új vigadó" előtti kitérőben állt egy tehervagon, amelybe beleszaladt az egyik villamoskocsi, utóbbi lámpái összetörtek, személyi sérülés szerencsére nem történt.[240] 1902. júliusában adott hírt a sajtó újabb balesetről, mégpedig a villamos „Linder Dávidné gyümölcsárusasszonyt" ütötte el, a villamosvezető erős csengetése ellenére a sínre lépett, s emiatt a városi kórházban kötött ki.[241] 1902 december elején a 83-as pályaszámú villamoskocsi a Deák téren egy vidéki parasztszekeret és egy mellette álló 17 éves leányt ütött el, utóbbi a karján sérült. A fogattulajdonos szerint a villamos nem csengetett.[242] 1903 májusában a Rákóczy utcában egy napszámos nőt gázolt el a villamos, aki a bal szemöldöke fölött sérült meg, szerencsére könnyebben.[243] Ahogy csökkent a villamos menetek száma, úgy lett kevesebb a balesetekről való híradás az újságokban.

A villamosközlekedés megszűntetése (1905. április 14.)

A kevés utas, a csökkentett járatszám, a drága áramdíj elgondolkodtatta a vasúttársaság vezetőit. A problémákra olyan megoldást kívántak találni, amely mind a

---

[234] „A villamos-vasút szárnyának Németibe kiépítése és az István-tér rendezése". *Szatmár*, 1901. máj. 4., 18. sz., 2.
[235] „Villamos karambol". *Szamos*, 1901. febr. 10., 12. sz., 4-5.
[236] „A villamos vasúttól". *Szamos*, 1901. febr. 17., 14. sz. mt., 1.
[237] „A villamos". *Szamos*, 1901. ápr. 18., 31. sz., 4.; „A villamvezetés veszedelme". *Szamos*, 1901. ápr. 21., 32. sz., 1.; „Veszedelmes villamos vezeték". *SzV*, 1901. ápr. 23., 17. sz. mt., 1.
[238] „Villamos elgázolás". *SzV*, 1901. aug. 20., 34. sz. mt., 1.; „Elgázolta a villamos". *Szamos*, 1901. aug. 22., 67. sz., 4.; „Villanyos vasúti baleset". *Szatmár*, 1901. aug. 24., 34. sz., 3.
[239] „Villamosunk". *Szatmár*, 1901. okt. 19., 42. sz., 3.
[240] „Villamos vasúti összeütközés". *Szatmár*, 1901. nov. 2., 44. sz., 3.
[241] „Elütötte a villamos". *SzV*, 1902. júl. 8., 27. sz. mt., 1.
[242] „Villamos elgázolás". *SzV*, 1902. dec. 9., 49. sz. mt., 1.
[243] „Elütötte a villamos". *SzV*, 1903. máj. 12., 19. sz. mt., 1.; „Elütötte a villamos". *Szatmár*, 1903. máj. 16., 20. sz., 2.

város, mind a maguk számára elfogadható. A város részéről a helyi forgalom fenntartása, a vasúttársaság részéről az üzemköltségek csökkentése volt a cél. A részvényesek 1903. május 25-én tartott harmadik rendes közgyűlésére a SZEHÉV Rt. igazgatóságának az 1902. évről írt beszámolójában már megfogalmazták, hogy a magas üzemköltségű villamosvasút helyébe „automobilkocsi-üzem" létesítését tervezik, s ez ügyben „illetékes helyen" már megtették az első lépéseket. A villamosvontatás felhagyásával az üzemköltségek nagymérvű csökkenésében s a nyereségesség hasonló arányú növekedésében bíztak.[244] A SZEHÉV Rt. 1904. május 30-án tartott negyedik rendes közgyűlésén elhangzott „a motorüzemnek már a legközelebbi időben" való bevezetése.[245] A *Szatmár és Vidéke* 1904. augusztus 2-i száma kürtölte szét, hogy „a szatmár–erdődi h. é. vasút részére tegnap egy automobil kocsi érkezett, mely a hivatalos átvétel után egyelőre a városban fogja a forgalmat lebonyolítani."[246] A további sajtótudósításokból kiderült, hogy valójában a Ganz és Társa cég gyártotta vasúti „gőz-motorkocsi"-ról volt szó. E jármű esetében egy kocsiszekrénybe építették be a nagy fordulatszámú, zárt rendszerű gőzmotort és az utasteret. A jármű működtetésének megtanítására, a személyzet oktatására a Ganz gyárból érkezett gépész.[247] A gőzmotorkocsi forgalomba állítására augusztus 31-én került sor.[248] A gőzmotorkocsi ára a sajtóhíradások szerint 22 700, illetve 23 000 korona volt. A vasútüzem további terve – a gőzmotorkocsi beválása esetén – újabbak vásárlása, s a villamosok e járművekkel való kiváltása volt.[249]

1904. augusztus 31-től Szatmárnémetiben már a villamosok mellett egy gőzmotorkocsi is szolgálta az utazni vágyókat. Ez a villamosközlekedés alkonyának kezdetét jelentette a Szamos-parti városban. Az új járművet azonban hamar kritika érte a sajtóban, „a motor-kocsikkal erőkísérleteket tesznek és futás próbákat végeznek" – arra utalt a cikk írója, hogy az utasok az elindulás reményében „vállaikkal próbálták mozdítani" a járművet.[250] Közben elkészültek a Szatmárnémeti és Bikszád közötti keskeny nyomtávolságú vasút tervei, amelynek indulópontjául a villamosvasút Kossuth kerti végállomását jelölték meg, így kívántak kapcsolatot teremteni a két vaspálya között.[251]

Az új járművekbe helyezett remények beteljesülését bizonyítja a SZEHÉV Rt. 1905. június 2-án tartott ötödik rendes közgyűlésén elhangzottak, mely szerint az „automobil-kocsinak néhány hónapon át való használata is az üzemköltségek elég jelentékeny apadását eredményezte".[252] Az üzemköltségek kedvező alakulása miatt 1905 elején újabb két gőzmotorkocsit vásároltak, s így már lehetővé vált a villamosok kiváltása a Szamos-parti városban. A villamosközlekedés megszűntetését és a „motoros üzem" bevezetését az 1905. április 15-én életbe léptetett menetrenddel kapcsolták össze.[253] A *Szamos* című lap 1905. április 16-i számában a következő sorok jelentek meg: „... a tegnapi naptól a villamos vasút megszűnt létezni s helyét a motoros kocsik foglalják el, melyeknek fenntartása jóval kevesebb költséget ró a vasúttársaságra. – Így a városban a villamos vasúti kocsikat a tegnapi naptól a motorosok foglalják. A vezetékek dróthálózatát,

---

[244] *Üzleti jelentés 1902...*, 4.; „A szatmár–erdődi h. é. vasút". *Szamos*, 1903. máj. 31., 44. sz., 4.
[245] *Üzleti jelentés 1903...*, 4.
[246] „Automobil közlekedés". *SzV*, 1904. aug. 2., 31. sz., 3.; Valójában vasúti gőzmotorkocsiról van szó.
[247] „Motorkocsi". *Szamos*, 1904. aug. 4., 62. sz., 3.; „A Szatmár–erdődi h. é. vasút". *Szatmár*, 1904. aug. 6., 32. sz., 2.
[248] „Műtanrendőri bejárás". *Szamos*, 1904. szept. 1., 70. sz., 3.; „Műtanrendőri bejárás". *SzV*, 1904. szept. 6., 36. sz. Melléklet, 1.
[249] „Műtanrendőri bejárás". *SzV*, 1904. szept. 6., 36. sz. mt., 1.; „Motoros közlekedés". *Szatmár*, 1904. szept. 10., 37. sz., 3.
[250] Thurner, *i. m.* 2.
[251] „A bikszádi vasút". *Szatmár*, 1904. okt. 29., 44. sz., 2.
[252] *Üzleti jelentés 1904...*, 12.
[253] „Szatmárhegyi viszonyaink". *Szamos*, 1905. ápr. 6., 28. sz., 2.

nem különben az erre szolgáló póznákat is rövid idő alatt leszerelteti a vasút igazgatósága. A motoros kocsik behozatalával az egész vonalon új menetrend lépett életbe, … a város belterületén is sürjebb lesz a közlekedés."[254] Azonban az élet úgy hozta, hogy még sem az említett napon járt utoljára villamos Szatmárnémeti utcáin. Ugyanis az egyik gőzmotorkocsi április 18-án reggel fél 9-kor a Deák Ferenc téri kitérőben kisiklott s elzárta a pályát a Kossuth kert felől érkező másik járat előtt is. „Végre is a tapasztalatokban megőszült és immár penzióba küldött villamos kocsik egyike robogott elő, mely a gyermekbetegség stádiumában sínylődő motorost lassanként felsegítette a sínpárra."[255] A gőzmotorkocsik nem váltottak ki osztatlan örömöt a város lakosságában. A sajtóhírek szerint gyakran álltak le e járművek motorhiba, vagy fűtőanyaghiány miatt, s a *Szamos* című lap már április 20-i számában a következőt írta: az „életbeléptetett újítás csak arra való, hogy ezentúl ne villamos, hanem motoros mizériákról beszélhessünk."[256] Negyedévvel a villamosközlekedés megszűntetése után is hasonló tartalmú lapvélemény jelent meg: „A motoros bajait kezdetben még respektálták valamennyire, mert a kezdeti kísérletezés, ha nem is elfogadható, de legalább menthető akadályozó körülményül szerepelhetett. De hát meddig akar még az igazgatóság kísérletezni?" – volt a nagy kérdés.[257] A villamoskocsik további sorsáról nem sikerült adatot találni, a Vasúti és Közlekedési Közlöny a magyar közforgalmú villamosvasutak 1906. évi statisztikájában még szerepeltette valamennyi szatmárnémeti villamoskocsit.[258] A villamosüzemről a füstokádó gőzvontatásra való áttérés visszalépést jelentett a modernizálódó város tömegközlekedésében. A környezetszennyező gőzvasutak nem voltak kedveltek a városi közlekedésben.

A város és a vasútüzem

A villamosvasút létesítésének terve megosztotta a közvéleményt a korabeli Szatmárnémetiben. Voltak, akik a megvalósítás ellen, s olyanok is, akik mellette szóltak, „fölötte kívánatos, hogy városunkban is villamos vasút létesíttessék" – írta a *Szamos* 1898 novemberében.[259] A helyi közlekedési viszonyokat, szokásokat jól ismerő városi tanács ugyanakkor óvatosabban fogalmazott 1897. évi március 19-i ülésén: „Városunk közönsége tudatában annak, hogy az engedélyesek által tervezett belterületi vasút vonal, a város belterületi forgalmát előre alig látható mérvben fokozni … van hivatva".[260] A megnyitott villamosvasutat a sajtó hamar védelmébe vette s a következőt írta: „A közúti villamos létesítését nem a városi személyforgalom lebonyolítása szükségéhez képpest kell elbírálni."[261] Miután a gyér forgalom miatt már 1900 decemberében a járatszámot jelentősen csökkentették a villamosvasút létalapját megkérdőjelező lapvélemények láttak napvilágot: „Sokan megmondták előre, hogy az nálunk nem boldogulhat s egyáltalán nem fogja kifizetni magát, mert egyrészt a távolság mit a város területén megfut nem olyan nagy, hogy az emberek szükségét éreznék használatba venni, másrészt a személyforgalom sokkal kisebb, hogysem még a távolság megléte esetén is valami nagy haszonra lehetne kilátás."[262]

---

[254] „Villamos helyett motoros". *Szamos*, 1905. ápr. 16., 31. sz., 3.
[255] „Kisiklott motoros". *Szamos*, 1905. ápr. 20., 32. sz., 4.
[256] Uo.
[257] „Hegyi vasút mizériák". *Szamos*, 1905. júl. 13., 56. sz., 3.
[258] „A magyar közforgalmú villamos vasutak 1906. évben". *VKK*, 1908. jún. 14., 71. sz., 480. A statisztikában közölt 8 db villamos motorkocsi közül valójában 3 db gőzmotorkocsi volt.
[259] „Villamos vasút". *Szamos*, 1898. nov. 27. ,95. sz. mt., 1.
[260] MOL, KM VGY ir. 806. cs. 28 625/1897. sz.
[261] „A villamos közúti vasút megnyitása". *Szamos*, 1900. nov. 11., 91. sz., 1.
[262] „Villamosvasút és villamtelep", *SzV*, 1901. jan. 8., 2. sz., 1.

Szatmárnémetiben – ahogy korábban már említettem – a villamosvasút létesítését megelőzően csak a bérkocsik játszottak szerepet a közhasználatú személyszállításban, az első tömegközlekedési jármű, az omnibusz még nem jelent meg a város utcáin. Szombathelyen és Sopronban már több évtizedes múlttal rendelkezett az omnibusz a villamos megindulása előtt. A villamosvasutat mindkét nyugat-magyarországi városban az omnibusz-közlekedés által lefedett területeket érintve építették ki.[263] E tényező, a rentábilis omnibusz-közlekedés hiánya is, kérdésessé tette a közúti vasút indokoltságát a Szamos-parti városban. Ugyanakkor a korabeli városi elit az egyik legmodernebb tömegközlekedési eszköz, a villamos megteremtését szorgalmazta Szatmárnémetiben, egyrészt a helyi közlekedés gyorsítása, másrészt a városi tulajdonú villanytelep bevételének növelése céljából. A szóban forgó településen azonban még nem voltak érettek a feltételek a közúti vasút rentábilis működéséhez. Magyarországon a korban 30 000, de inkább 40 000 lakos feletti városokban létesítettek villamosvasutat (1. táblázat). Csak Szombathely és Szatmárnémeti volt e határvonal alatt. Szombathelyen más tényezők, például a nagyon alacsony agrárlakosság (1900-ban 4,8%), az ország egyik legnagyobb utasforgalmú pályaudvara (1908-ban 1 034 016 fő elutazó), kedvezően hatott a vasútüzem gazdaságosságára.[264] Szatmárnémetiben nagyon magas volt a mezőgazdaságból élők aránya, 1900-ban a lakosság közel negyede; a pályaudvaron 1903-ban 227 939, 1906-ban is csak 322 169 fő szállt vonatra.[265] A vidéki városokban a közúti vasutak egyik fő célja a belvárosok és a pályaudvarok közötti személyszállítás lebonyolítása volt, ugyanakkor feltételezhető, hogy az agrárlakosság kevésbé utazott villamoson. A parasztnak más volt az értékrendje, mentalitása és másként ment munkába is. Szatmárnémetinél Sopronnak is jóval kedvezőbbek voltak a vizsgált mutatói. A közúti vasút utasforgalma szempontjából kedvezőtlen mutatók mellé még a magas elektromos áramdíj párosult. E tényezők játszottak szerepet a kihasználatlanságban és a gazdaságtalanságban az amúgy jó vonalvezetésű villamosvasútnál. A villamos megszűnésével a gőzmotorkocsik sem jártak lényegesen sűrűbben, ez is bizonyítja a helyi tömegközlekedési igények alacsony voltát. Szatmárnémeti más urbanizációs fejlettségi mutatójában is elmaradt Sopron és Szombathely mögött. Ezen állítás alátámasztására néhány adatot tartalmaz a 4. táblázat. Beluszky már említett várossorában is előbbre voltak a hasonlított nyugat-dunántúli megyeszékhelyek.[266] A városiasodás anyagi tényezőktől erősen függő folyamat. A banki adatok terén is megelőzte a vasi megyeszékhely Szatmárnémetit.[267] Ha a szóban forgó városok képviselő-testületébe került legkisebb adót fizető virilistákat nézzük, szintén Szatmárnémeti helyzete a kedvezőtlenebb, ráadásul e településen kétharmaduk kétszeres adóbeszámítással került be.[268] Az alacsonyabb urbanizációs szint is szerepet játszott abban, hogy a villamosvasút nem volt életképes vállalkozás a Szamos-parti városban.

4. táblázat. A vizsgált városok lakóházainak jellemzői 1900-ban[269]

---

[263] Kalocsai: Városi villamosvasutak ... , 388., 393.

[264] Thirring, *i. m.* 132., 367.

[265] Borovszky, *i. m.* 15.; Thirring *i. m.* 132.; „Városok vasúti személyforgalma". *Városok Lapja*, 1914. márc. 28., 13. sz., 159.

[266] A magyarországi városok sorában – Zágráb nélkül – Sopron a 14., Szombathely pedig a 17., Beluszky, *i. m.* 118.

[267] Gál Zoltán: „A pénzintézeti innováció térszerkezeti folyamatai: Magyarország bankföldrajzi vizsgálata a <*két századfordulón*>". In: Ilyés Zoltán – Keményi Róbert: *A táj megértése felé. Tanulmányok a 75 éves Pinczés Zoltán professzor tiszteletére*. Debrecen–Eger, 2001. 166-167.

[268] Gyáni Gábor: A középosztály és a polgárság múltja különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre. In: Fleisz János – Pál Judit (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Csíkszereda, 2001. (Múltunk könyvek). 171.; Thirring, *i. m.* 670-671.

[269] Thirring, *i. m.* 22-33.

Város	kő-, tégla-házak %-a	cseréptetős házak %-a	földszintes épületek %-a	emeletes épületek %-a	fürdőszobás lakások %-a	cselédszobás lakások %-a
Sopron	98	73	68	32	3	6
Szatmárnémeti	28	16	97	3	0,7	2
Szombathely	97	97	87	13	2,7	5

A villamosvasút Szatmárnémeti urbanizációjának, modernizációjának a részét képezte a városon belüli személyszállítás lebonyolításával. A nehézségek ellenére a település mindennapjainak szerves részévé vált. Szolgálta a helyi lakosságot, az érkező idegeneket, s széles társadalmi rétegek számára volt hozzáférhető. Szatmárnémetiben is jellemzővé vált, hogy a vállalkozások reklámjaikban a villamosvasúti megközelíthetőségüket is feltüntették, például a Kossuth kerti gőz- és kádfürdő is élt e lehetőséggel, s sajtóhirdetéseiben rendszeresen szerepelt, hogy intézményük előtt villamos-megállóhely van, ahol a kocsik a „fürdőző közönségre vár"-nak.[270] A villamosvasút rendszeresen témát adott a helyi sajtónak, dicsérték és el is marasztalták. A kanyarulatokban „a nyikorgás mérséklésére olykor olykor használtak még kenőcsöt" – a későbbiekben ez elmaradt.[271] A Kossuth kertben a villamos vasút töltésén előfordult, hogy sokféle gaz burjánzott, amely rontotta a városképet – ezért érte jogos kritika a vasúttársaságot.[272] Ugyanakkor a sajtó védelmébe is vette a közúti vasutat: „úgy szólván a házunk kapuinál szállunk föl, – néhány fillérért akár csupa kedvtelésből órákig lehet – a villanyoson utazni."[273]

Összegzés

A hosszadalmas előkészületek, eredménytelen kísérletek után 1900-ban sikerült Szatmárnémetiben, a Partium és Erdély területét tekintve, az első városi villamosvasutat megnyitni. A városatyák éleslátásának köszönhetően a kor egyik legmodernebb tömegközlekedési eszközét teremtették meg a Szamos-parti településen. A város anyagi áldozatával megvalósított közúti vasút fontos szerepet játszott a település modernizációjában és urbanizációjában, hiszen általa megindult a helyi tömegközlekedés és hatással volt az útburkolásokra is. Több kedvezőtlen tényező együttes hatása – drága áramdíj, kevés utas, magas üzemköltség – miatt a villamosközlekedés 1905 tavaszán megszűnt. Amikor a környező városokban – Nagyváradon 1906-ban, Debrecenben és Nyíregyházán 1911-ben[274] – megindult a villamosközlekedés, akkor Szatmárnémetiben már csak gőzmotorkocsik jártak. A gőzvontatás bevezetésével azonban a Szamos-parti város tömegközlekedésnek történetében egy új szakasz kezdődött.

---

[270] „A Kossuth kertben". *SzV*, 1904. júl. 26., 30. sz., 3.
[271] „Villamos vasúti mizériák városunkban". *Szamos*, 1902. aug. 10., 64. sz. mt., 1.
[272] „A Kossuth kertben". *Szamos*, 1902. aug. 21., 67. sz. mt., 1.
[273] „A mi vasutunk". *Szatmár*, 1904. nov. 5., 45. sz., 1.
[274] Kovácsyné, *i. m.* 218.

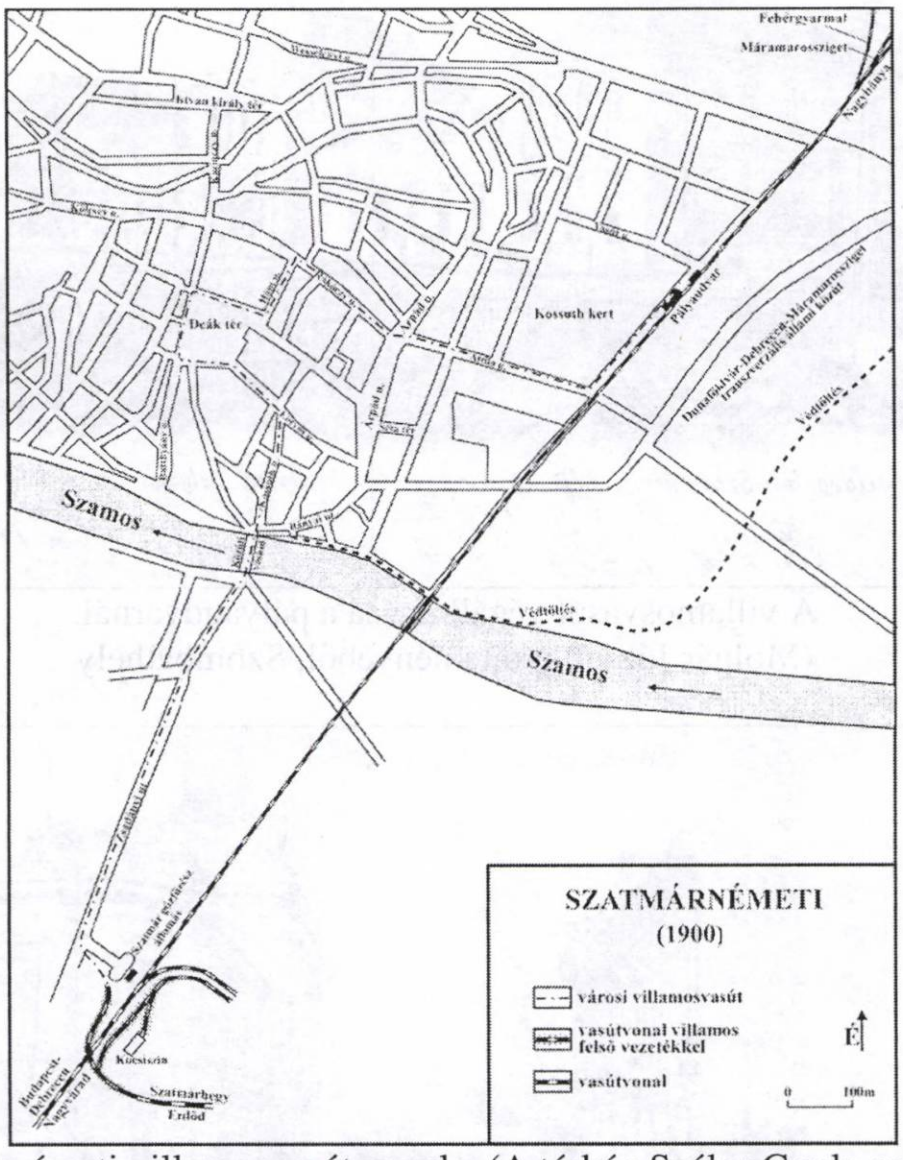

Szatmárnémeti villamosvasút vonala. (A térkép Széles Gyula munkája.)

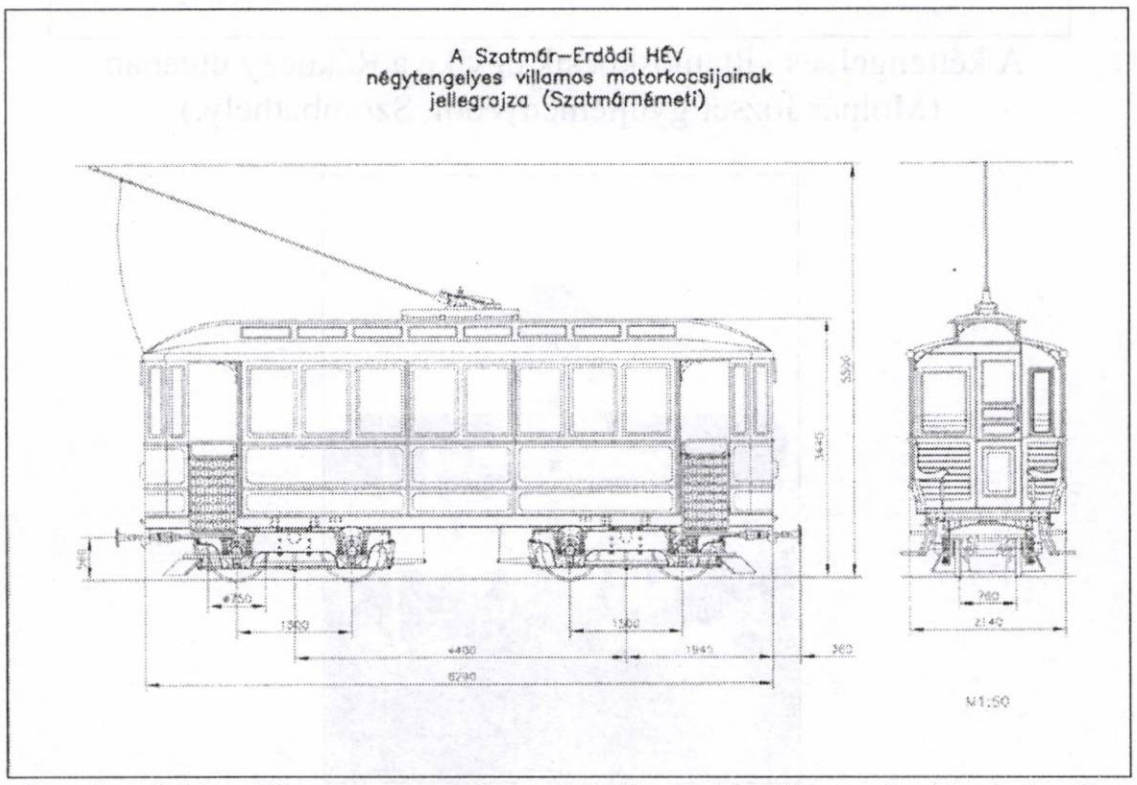

A négytengelyes villamos motorkocsik jellegrajza. (Rajzolta Zsubrits István)

A villamosvasút végállomása a pályaudvarnál.
(Molnár József gyűjteményéből, Szombathely

A kéttengelyes villamoskocsik egyike a Rákóczy utcában.
(Molnár József gyűjteményéből, Szombathely.)

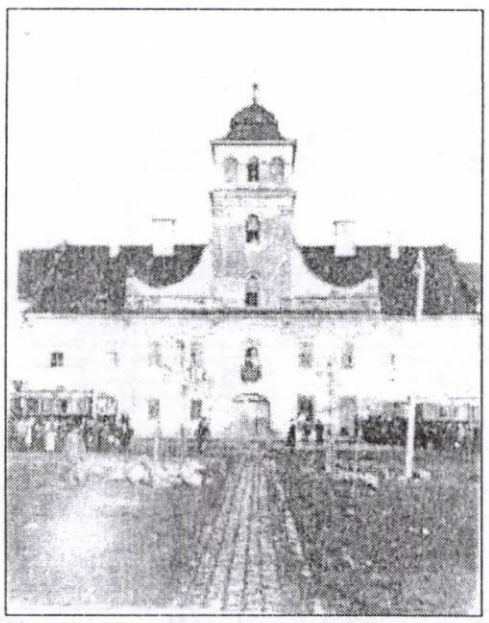

Villamosok a tornyos ház előtt a Deák téri kitérőben.
(Janitzky-gyűjtemény, Szatmárnémeti.)

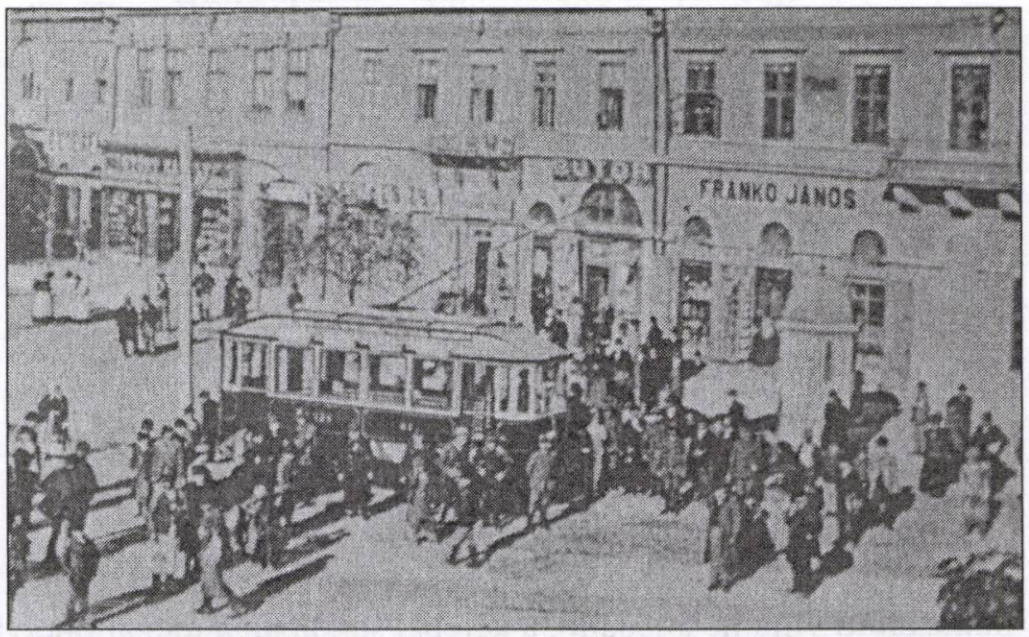

A 84-es pályaszámú villamos a főtéren. (Janitzky-gyűjtemény, Szatmárnémeti.)

A 82-es pályaszámú villamos és a felsővezeték légváltója.
(Fényképrészlet a Janitzky-gyűjteményből, Szatmárnémeti.)

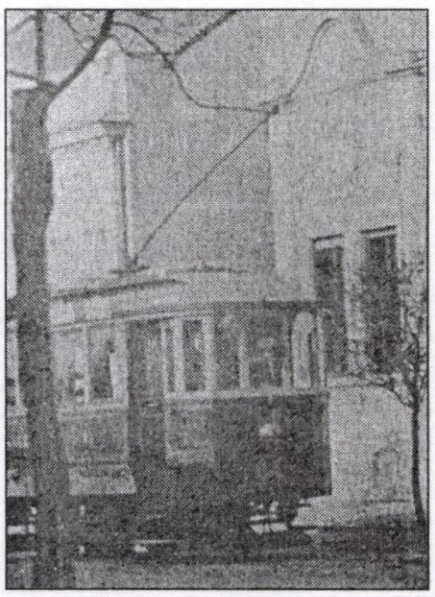

A 84-es pályaszámú villamos az Attila utcában.
(Fényképrészlet a Janitzky-gyűjteményből, Szatmárnémeti.)

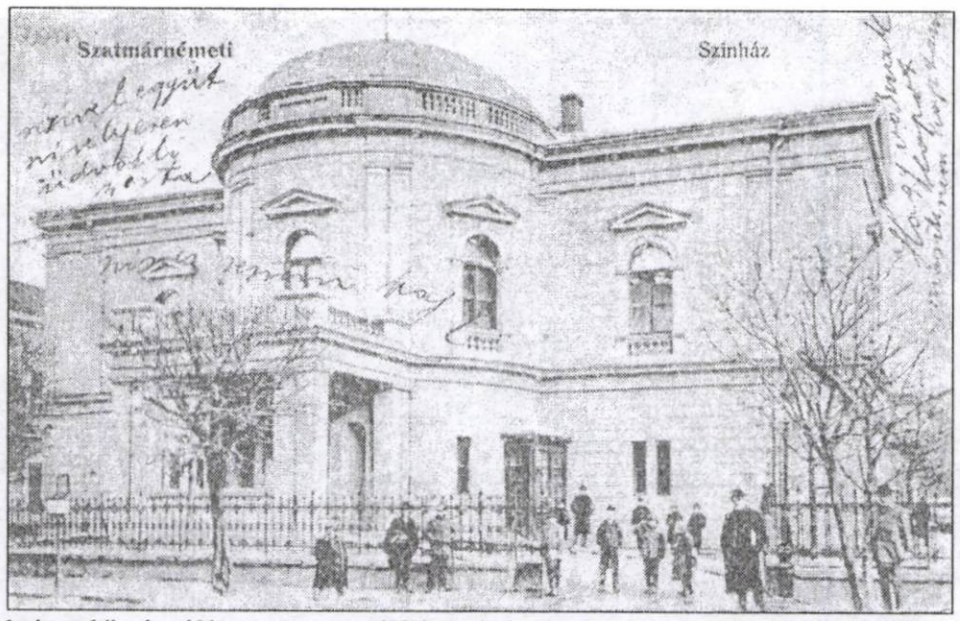

A színház előtti villamosmegálló, a kép bal sarkában a megállóhelytábla
(A szerző gyűjteményéből.)

— **Villamos vasutunk menetei.** Közönségünknek szinházba járásra a következő villamos menetek állanak rendelkezésre: I. A szinházhoz Szatmár-Népkerttől indul 6 ó. 40 p. 7 ó. 10 p. Szinházhoz érkezik 6 ó. 48 p. 7 ó. 8 p. 7 ó. 18 p. Szatmár Gőzfürésztől indul 7 ó. 15 p. Szinházhoz érkezik 7 ó. 30 p. II. A szinháztól Deák-térről indul 10 ó. Szinháztól indul estve 10 ó. 8 p. Szinháztól indól estve 10 ó. 28 p. Szatmár Gőzfürészhez érkezik 10 óra 40 perczkor.

(*Szatmár és Vidéke*, 1901. okt. 8., 41. sz. Melléklet, 1.)

ÉRTESITÉS.

Értesitjük a t. közönséget, hogy *1902. november hó 1-től* kezdve **téli menetrendet** lépetünk életbe.

Ezen menetrend szerint az alábbi vonatok fognak közlekedni:

I. Kossuth-kert (Máv. áll.) felöl K.-Erdöd felé.

Állomások		10 szv	12 szv	14 szv	16 szv
Szatmár-Nepkert	indul	—	8^{52}	1^{01}	7^{10}
Szamoshid	„	6^{54}	8^{55}	1^{22}	7^{27}
Szatm. gőzfürész	„	6^{14}	9^{08}	1^{31}	7^{45}
Szatmárhegy piacz	„	7^{10}	10^{02}	3^{09}	8^{36}
Erdődvár	„	—	10^{54}	3^{22}	8^{57}
Károlyi-Erdöd	érk.	—	—	—	9^{25}

csak ünnepeken

II. K.-Erdöd felöl Szatmár-Kossuth-kert (máv.) felé.

Állomások		11 szv	13 szv	15 szv
K.-Erdöd	indul	6^{42}	—	—
Erdődvár	érk.	5^{48}	10^{48}	4^{32}
Szatmárhegy piacz	„	6^{11}	11^{09}	4^{55}
Szatmár gőzfürész	„	7^{12}	12^{06}	5^{58}
Szamos-hid	„	7^{24}	12^{18}	6^{12}
Kossuth-kert (máv.)	érk.	7^{47}	12^{36}	6^{37}

Villamos menetek I. Kossuth-kert (máv. áll.) felöl Sz.-Gőzfürész felé. Kossuth-kert indul 6^{10} 7^{50} 8^{22} 8^{52} 9^{25} 10^{00} 10^{30} 11^{57} 4^{00} 6^{17} 6^{39} 6^{51} 7^{10} Attila-uteza ind. 6^{15} 7^{51} 8^{27} 8^{57} 9^{00} 11^{05} 12^{55} 1^{05} 2^{02} 4^{06} 6^{22} 6^{44} 6^{59} 7^{14}. Doktor ind. 6^{24} 7^{00} 8^{00} 8^{32} 8^{41} 9^{05} 11^{10} 12^{09} 1^{12} 2^{09} 4^{12} 6^{29} 6^{50} 7^{06} 7^{19}. Korona szalló ind. 6^{7} 7^{01} 8^{03} 8^{37} 8^{45} 9^{10} 11^{15} 12^{12} 1^{17} 2^{14} 4^{17} 6^{31} 7^{11} 7^{24}. Kossuth-L.-uteza ind. 6^{29} 7^{09} 8^{06} 8^{34} 9^{12} 11^{17} 12^{14} 1^{19} 2^{16} 4^{19} 6^{33} 7^{13} 7^{25}. Sz.-Gőzfürész érk. 6^{39} 7^{14} 9^{02} 11^{27} 12^{23} 1^{43} 2^{40} 4^{43} 7^{23} 7^{37} II. Sz.-Gőzfürész felöl Kossuth-kert (máv. áll.) felé. Sz.-Gőzfürész ind. 5^{50} 6^{10} 7^{17} 11^{10} 12^{15} 1^{26} 3^{10} 6^{20} Kossuth L.-uteza érk. 5^{59} 6^{51} 7^{27} 8^{01} 9^{11} 11^{51} 12^{53} 1^{49} 2^{17} 5^{50} 6^{18} Korona szálló érk. 5^{42} 6^{53} 7^{19} 8^{08} 8^{38} 9^{13} 11^{57} 12^{25} 1^{32} 2^{16} 5^{52} 6^{12} 6^{25} Doktor érk. 5^{48} 6^{58} 7^{35} 8^{11} 8^{45} 9^{18} 11^{58} 12^{30} 1^{38} 2^{24} 5^{58} 6^{16} 6^{40} 6^{52} Attila-uteza érkezik 5^{55} 7^{07} 8^{16} 8^{48} 9^{25} 12^{03} 1^{05} 1^{45} 2^{39} 6^{01} 6^{22} 6^{45} 6^{58} Kossuth-kert érk. 6^{00} 7^{17} 8^{21} 8^{53} 10^{00} 12^{11} 1^{58} 2^{45} 6^{10} 6^{27} 6^{50} 7^{02}

A szatmar—erdödi vasut üzletkezelősége.

(*Szamos*, 1902. okt. 19., 84. sz., 4.)

A villamos külön menetei. A Szatmármegyei lóverseny-egylet által f. hó 27-én megtartandó lóverseny alkalmából a versenyt látogatók kényelmére külön meneteket fogunk bevezetni. 1. A Szamos hídfőnél róm. kath. temető mellett, indul 1 óra 45 perczkor, érkezik a verseny színhelyére 2 órakor. 2. Felhasználható a lóversenytér látogatására a Kossuth-kertből d. u. 2. órakor induló hegyi vonat is, a mely a verseny színhelyén 2 óra 35 perczkor meg fog állani. 3. Külön menetként kizárólag a lóversenyt látogatók czéljaira a Kossuth-kertből d. u. 2 óra 5 perczkor is indítunk egy vonatot, a mely a verseny színhelyére d. u. 2 óra 40 perczkor fog érkezni. A visszajövetelre a szükséghez képest fognak a vonatok rendelkezésre állani. — *Az üzletkezelőség.*

(*Szamos*, 1903. szept. 27., 78. sz., 3.)

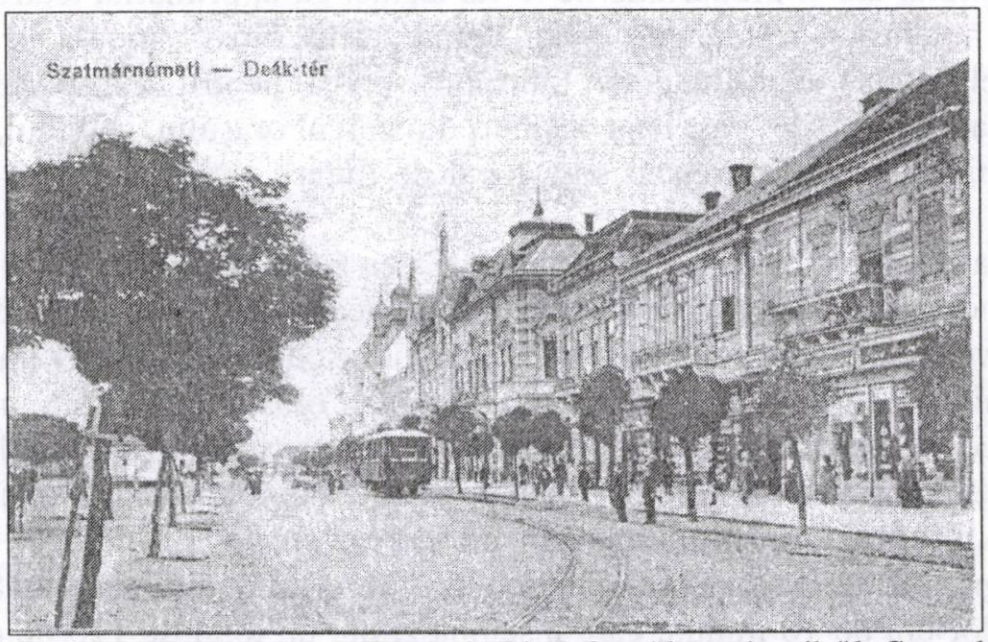

Gőzmotorkocsi a Deák téren. (Molnár József gyűjteményéből, Szombathely.)

Gőzmotorkocsi két mellékkocsival a Hám János utcában
(A szerző gyűjteményéből.)

Începutul transportului public în Satu Mare la turnura secolelor al XIX-lea şi al XX-lea

Rezumat

Transportul public cu tramvai se leagă de construcţia căii ferate ce lega oraşul Satu Mare de Viile Satu Mare şi Ardud. Planul acestei linii ferate, proiectat pentru trenuri cu locomotive cu aburi, a fost acceptat de consiliul local în 1892. După pregătiri îndelungate şi mai multe proiecte eşuate, prima porţiune a liniei a fost inaugurată în 8 noiembrie 1900. Modificarea cea mai importantă survenită faţă de planul iniţial a fost adaptarea tracţiunii electrice pentru locomotivele care circulau pe traseu. Această soluţie era cea mai modernă la aceea oră, contribuind esenţial la modernizarea şi urbanizarea aşezării. S-au pietruit mai multe străzi iar reclamele societăţilor comerciale au menţionat această posibilitate modernă de transport.

Linia pornea de la gara principală de lângă parcul orăşenesc, mergea spre piaţa centrală, trecea podul de peste Someş unde, pe drumul ce ducea la Sătmărel, ajungea până la gara Ferăstrău. Traseul liniei a fost conceput astfel încât cele mai importante instituţii publice şi de cultură, dar şi întreprinderile să fie legate: gara, primăria, teatrul, poşta, şcoli, biserici, bănci, hoteluri şi restaurante, piaţa, uzina „Neuschloss", moara cu aburi şi uzina electrică. Astfel, noua posibilitate de transport servea pentru transportul turiştilor la principalele locaţii oferite de oraş: baia de aburi din parcul oraşului, ştrandul, monumentele şi pentru localnicii care se îndreptau spre locul de muncă sau spre birourile instituţiilor publice.

Linia era exploatată de Societatea de Calea Ferată Locală Satu Mare – Ardud şi dispunea de cinci maşini automotoare electrice, fabricate la uzinele Ganz din Budapesta. Societatea nu avea generator propriu, astfel, electricitatea de 550 V, necesară pentru a pune în mişcare garniturile, era produsă de uzina electrică a oraşului. Această unitate alimenta instituţii publice şi private din oraş, societatea de transport fiind unul din cei mai importanţi consumatori. Liniile electrice erau proiectate în înălţime, pe stâlpi de 5,50 de m, fiind realizate din cupru, iar pentru împământare serveau şinele.

Programul de mers al tramvaielor era între orele 7 dimineaţa şi 8 seara. Iniţial frecvenţa curselor era de 10 minute care însemna zilnic un total de 170 de curse. Această frecvenţă de curse era prea ambiţioasă şi se dovedea a fi nerentabilă. Sătmărenii nu şi-au schimbat obiceiurile de călătorie şi nu foloseau prea des tramvaiul. Astfel doar după o lună de la deschidere, în decembrie 1900, frecvenţa curselor era redusă considerabil, programul fiind adaptat la mersul trenurilor. Pentru zilele de târg şi duminică cursele erau mai dese. Pentru a atrage mai mult călătorii au fost puse în circulaţie bilete de tramvai combinate cu tichetul de intrare la baia comunală şi la ştrand, iar în sezonul de teatru circulau curse speciale. Tot pentru a servi mai bine nevoile de călătorie au fost incluse în program şi curse pentru şcolari.

Din cauza mai multor factori nefavorabili (numărul mic al călătorilor, preţul ridicat al curentului), tracţiunea electrică a fost schimbată cu cea cu aburi în primăvara anului 1905. În comparaţie cu oraşele învecinate – prima linie de tramvai a fost deschisă la Oradea în 1906, iar la Debreţin şi Nyíregyháza în 1911 – acest regres tehnologic arată că Satu Mare nu dispunea de o populaţie şi de o economie suficient de puternică pentru a asigura exploatarea rentabilă a acestui mijloc de transport modern, nevoile în acest sens fiind satisfăcute de maşini trase cu cai şi de maşini cu aburi.

The beginnings of the public transportation in Satu Mare at the turn of the 19th and 20th centuries

Abstract

The first public tramline of Satu Mare was built as part of the railway project which linked the city with Viile Satu Mare and Ardud. The first plans were made in 1892 with steam power, but the preparations were long and the realization lasted until 8th of November 1900. At this date the first portion of the line was opened with an important change in the project: the train was operated with electric power. This was the most modern technology at that time and it contributed essentially to the modernization and urbanization of the city. The streets were stoned and several societies mentioned as benefic factor the electric tram.

The line started from the main railway station next to the city park, entered in the main square of the city, traversed the Someş river and reached the railway station next to the sawmill through the main road to Sătmărel. The line was conceived in order to link the most important public and cultural institutions and, in addition, several enterprises operating in the city: the city house, railway station, theater, post office, schools, churches, hotels and restaurants, the market, the Neuschloss sawmill, the steam mill and the electric plant. The new public line, therefore, served for tourists linking the most favorite sites and, in the same, for local inhabitants traveling to the public offices and working places.

The line was operated by the Local Railway Society Satu Mare – Ardud. The company had five electric motorcars produced in the Ganz Factory, Budapest. The company do not had its own generators, therefore the electricity of 550V, necessary for the cars, were bought from the electric plant of the city. This plant provided the electric power for the public and private institutions of the city and among them the railway was the one of the most important consumer. The electric line was of copper and it was mounted on pylons of 5,50 m height. The rails served as ground for the electricity.

The tram was operated between 7.00 am and 8.00 pm each day. The frequency of the services was 10 minutes initially, meaning a total of 170 lines in a day. This program proved to be too ambitious and it was not rentable. The population of Satu Mare did not changed its habits of traffic, they used the tram only occasionally. Therefore, after a month from the opening, in December 1900, the frequency of the service was reduced considerably, the program being adapted to the schedule of the railway. The frequency was more intense in days of market and Sunday. In order to attract more consumers, there were tickets for the tram which included the entrance fee for the public baths. Special service was operated in the theater season for the shows and, in order to fulfill further travel needs, in the program were included lines for scholars.

Due to several disadvantageous factors (low numbers of travelers and the high price of the electric power), the electric traction was changed to steam power at the spring of 1905. Comparing to the other cities in the region – the first electric tramline of Oradea was opened 1906, while in Debrecen and Nyíregyháza in 1911 – the technological regression suggests that the population and economy of Satu Mare was too week to exploit efficiently this modern system, the needs being fulfilled with steam power and horse traction.

A kulturális emlékezet értékeinek költői elsajátítása. Ady Endre kuruc tematikájú versei

Kereskényi Sándor

Ady Endre a modernitás fordulatát megjelenítő költőnek számít irodalmunkban, és kevésbé számontartottak lírájának kulturális, történelmi gyökerei. Ady a költői útkeresés esztétista hagyományellenessége után viszonylag hamar a tradíció szelektív átsajátítása felé fordult. Ezért további poétikai újításainak hátterében éppen hagyománykritikája, a közösségközpontú kulturális kánon megkérdőjelezése, az irodalmi és társadalmi múlttal szembeni mélységes elégedetlensége áll. A kulturális hagyomány költői befogadását, merész átértelmezését, és korszerűsítő hasznosítását Adynál egy kritikai nemzet- és történelemfelfogás kialakítása előzte meg. Egész költészetét bízvást tekinthetjük eme felfogás tudatos és következetes alkalmazásának.[1]

Amikor Ady olyan hevesen lázadt a konvenciók ellen, nemcsak egy méltóbb jövő nevében tette, hanem azért is, mert egy igazabb múlt képviselőjének érezte magát. A nemzeti múlthoz való viszonya nagymértékben befolyásolta a nemzet jövőjéről kialakított képét. A múlthoz való viszonyt akarta felszabadítani, humánusabbá, szertartás mentesebbé, természetesebbé tenni. Azt akarta, hogy a múlthoz való viszonyban nyíltan vállalhatóvá legyen az individualitás opciója, de egyúttal az egyén a közösség nevében is vállalhassa a maga külön számvetését. Tudta, és vallotta: amennyiben az egyén kiveheti a részét a közösségi múlt reá eső terhéből, annyiban növekedhet felelősségérzete, elkötelezettsége és tenni akarása is.

Király István – az Ady-líra „el a faluból" és az „én már kifelé megyek" motívumát elemezve – megpróbálta feltárni ennek a magatartásnak az összetettségét.[2] Sok szempontból tetszetős, de nem teljesen meggyőző képet festett Ady irodalmi, társadalmi és történelmi értékválasztásairól. Tette ezt egy olyan biográfiai-narratív modell keretében, amelyben a megértés és az igazolás elemei keveredtek egymással, és amelynek fő funkciója Ady protestáns-nemzeti értékeinek átmentése, szalonképesítése volt.

Király szerint Ady gyermekkora az apjával és családi környezetével való (fokozatosan élesedő) konfliktusban telt el, mert kezdettől fogva korlátozónak, szűkösnek tapasztalta az érmindszenti világot. Úgy érezte, ez a világ mélységesen lesüllyedt a múltba, s ez az állapot lehetetlenné teszi az egyén kibontakozását. Lehetetlenné teszi – távlatok híján – a történelemhez való szabad értékválasztáson alapuló viszony kialakítását is. Már a gyermek Ady ösztönösen ki akart törni a kényszerűségeknek ebből a köréből, az ifjú pedig az első adandó alkalommal a menekülés útjára lépett.

Ám minél jobban távolodott a valós Érmindszenttől, annál inkább szeretett volna megérkezni egy eszményi Érmindszent világába. Király szerint Ady végig *távozás* és *visszatérés* e kettős világában élt, és egyre inkább elhatalmasodott rajta az otthontalanság érzése. Bárhol járt, bármit is csinált, megmaradt messziről jött idegennek, aki szomorú szemével átlát a csalfa és színes látszatok foszló függönyein. A keleti ember bölcsességével becsülte, értékelte, de soha nem bálványozta a Város csillogó világát. (Ez a megállapítás hallgatólagosan vonatkozhat Adynak a kulturális modernitással és a polgári társadalommal kapcsolatos nézeteire, illetve meg-megújuló szkepszisére is.)

---

[1] H. Nagy Péter: „Az Ady-líra poétikai dilemmái". *Iskolakultúra*, 1999. 4. 72.

[2] Király István: Ady Endre. In: *Útkeresések*. Bp., 1989. 7-21. Régebben ugyanerről első nagy Ady-monográfiájának (*Ady Endre*. Bp., 1970. I-II.) „A magyar lét mint küldetés: a kuruc versek" című fejezetében, majd az *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete világháború éveiben*, 1914-1918. I-II. Bp., 1982, című könyvében.

Király biografista-narratív ábrázolásában Ady egész felnőtt életében úton volt, rohant városról városra, s állandó lakhely, meghitt otthon híján rideg hotelszobákban élt. Az 1910-es évektől gyérült életében és művészetében Párizs vonzása, nőtt viszont az Érmindszentté. Újra és újra felfedezte magának ezt a kis kelet-magyarországi falut, s egyre inkább eszmeileg is külön jelentést kapott ez a hely. A *peremvidék* költői-történelmi jelképének forrása lett – amint a szülőföldjére vissza-visszatérő költő is egyre inkább egyfajta perem-embernek érezte, tudta magát. Ekkor már Érmindszentről látta Debrecent, Nagyváradot, Pestet, Párizst. Amire ifjú korában képtelen lett volna, megszokta, hogy önnön korlátai felől és általában a nyomorba vesző elesettségből szemlélni az ember nagyra hívó lehetőségeit.

Király értelmezése szerint nagy tett volt, hogy Ady Érmindszentről eljutott Párizsba, de még nagyobb utat tett meg akkor, amikor visszatért szülőfalujába számot vetni. *Az öreg ház* című költeményben a szülői ház mintha a jövőjét lassan elvesztő történelmi Magyarországgal azonosulna, boszorkányok, kísértetek lakják és élik fel szerencsétlen lakóinak életlehetőségeit. Ady ekkor már befelé nézett, saját szívében kutatta népe históriájának titkait. Mindenütt a pusztulás képeit látta, és megkísértette az értelmét vesztő magyar történelem víziója. Megdöbbentőek, sokatmondóak a tájelemek az utolsó évek verseiben: dőlt tornyok, elnémult harangok, elsüllyedt utak, eltaposott fű, hervadó virág, kiszáradt patak, letört lombok, rothadó levelek, összedőlt otthonok, sorsukra hagyott földek, elárvult temetők. Erre a színpadra olyan szereplők kívánkoznak, mint a bujdosó kurucok – az otthontalanság, az elmagányosodás, a hazátlanság megtestesítői, akiket rossz sorsuk a világ végére vetett, oda, ahol régóta céltalanul téblábol a történelem.

A „perem-ember" ekkor már tudatosan kereste a „perem-világ" sajátos hőseit, s a *kuruc sors*on is ezért akadt meg fáradt tekintete. Látott és emlékezett – a kultúrák múltán érzett „homéroszi" elkeseredéssel, nagy bukások, végzetes vereségek távlatából. Elmondható, hogy Király István értelmezése ugyan megragadja a lényeget, de nem árnyalja, hanem leegyszerűsíti, hogy beleférhessen a hetvenes-nyolcvanas évek államszocialista ideológiájának keretei közé. Így sok kérdés nyitott marad.

Hogyan válik a 17-18. század kulturális emlékezetének egyik meghatározó érték-komplexuma Ady világképének fontos részévé, sajátjává? Hogyan kerül át a kuruc költészet műalkotás-korpusza intertextuálisan Ady költeményeibe? Hogyan képeződik le a hagyomány, a múlt és általában a kulturális örökség bonyolult, sokszor ellentmondásos értékrendszere? Vajon mi készteti az alkotót, hogy a jövő felé fordulva a múltból merítsen? Miért kíván a legtöbb író az emlékezők élére állni? Az elmúlt évtizedek irodalomtudományának és irodalomtörténetének visszatérő kérdései voltak ezek, melyekre a legtöbb meggyőző válasz a megújult irodalomelmélet és a történettudomány felől érkezett.

Hagyomány és átértelmezés hermeneutikai, illetve recepcióelméleti megközelítése során Hans Robert Jauss két fontos dolgot emel ki.[3] Az első az, hogy a hermeneutika a maga modern formájában az alteritás – a *más*, a *másik*, a *másság* – hermeneutikája. A második: a megértés a tisztán individuális tapasztalat par excellence fogalma – a másban való önmegértés hermeneutikája. E két elválaszthatatlan gondolat ihlető vezérfonalul szolgálhat Ady sajátos kurucság-képének és általában hagyományszemléletének értelmezése során.

A kuruc hagyomány

A kulturális emlékezet szerkezetének és működésének leírása során Jan Assmann úgy véli: a múlthoz való viszony mindig megveti az emlékező csoport és

[3] Jauss, Hans Robert: „Ad dogmaticos: az irodalmi hermeneutika kis apológiája". *Literatura*, 1999. 3. 237-252.

személy identitásának alapjait. Ez a viszony és ez az identitás mindig konfliktusos, aminek következtében az alkotó egyén, például a művész, folyamatosan úgy érezheti, hogy a kulturális emlékezet legjelentősebb értékeit nem sikerül meggyőző rendbe állítania. Ez nem csoda, hiszen a kulturális emlékezet olyan normatív képződmény, amelynek struktúrája és funkciói elsősorban a kánonhoz való viszony, illetve a kánon-metafora értelmezése révén tárulhatnak fel.[4]

A kánon-metafora jelzi a legvilágosabban, hogy a kulturális emlékezet megalkotása során a jelen veszi birtokba a múltat. Ennek igen szemléletes példája az, ahogyan a kiegyezés után és a századfordulón a magyar politikai közvéleményben és művelődési nyilvánosságban a kuruc probléma megjelenítődött. A kiegyezés után ugyanis szükségszerűen megkezdődött a hagyományos történelemszemlélet átértékelése, az új politikai helyzethez való alkalmazása. Ez különösen a közép-, illetve kisnemesség történelmi szerepét érintette. Az előbbi haszonélvezője volt a kiegyezésnek, mert módja nyílott felzárkózni a a politikai elithez. Az utóbbi vesztesnek számított, s vagyontalan

---

[4] Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Irás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Bp., 1999. Assmann szerint a folytonosság és a hagyomány mélyebb szakadékai vezetnek a múlt keletkezéséhez. A törést követően újrakezdés következik – létrehozzák az emlékezés kultúráját, amely megerősíti, újraalkotja a közösséget, ugyanakkor bizalmat, tekintélyt, legitimitást teremt. Az új hagyomány elkendőzi a múlt keletkezését kiváltó törést – a folytatás, a folytonosság szempontjait állítja előtérbe. Ez a kollektív emlékezet rekonstruktív jellegű. Azonban nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi. Emlékezés és reménykedés így kölcsönösen hat múlt és jövő megfogalmazására. Assmann egyik sarkalatos megállapítása: a múlt nem természetétől fogva van, hanem kulturálisan terem. A kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá teszi, lényegében mítosszá alakítja. A mítoszok és a rítusok a valóság értelmét írják körül – elsajátításuk, betartásuk, megőrzésük és továbbadásuk tartja lendületben a világot, és tartja életben a csoport identitását. Ezért aztán minden uralom kulturális befolyásra tör, hogy visszatekintve legitimálja, előretekintve pedig megörökítse a maga múltját. A történelem hatalmi, intézményes értelmezése óhatatlanul válik a történelem ellenőrzésévé. Az írásbeliségben a rituális koherencia textuális koherenciába ment át – tágult az értelmezés köre, megjelent az interpretáció és a kanonizáció. Az értelmezés a kulturális koherencia és identitás központi elvévé vált. Assmann szerint: „ A kulturális emlékezet normatív és formatív impulzusaira csakis az identitásnak alapot vető szöveghagyomány szakadatlan, mindegyre megújuló magyarázata révén lehetséges szert tenni. Az értelmezés az emlékezés taglejtésévé válik, az interpretátor pedig emlékezik és egy feledésbe merült igazságra int". Az írásos kultúra és a textuális koherencia keretei között a kulturális emlékezés főleg ún. megalapozó szövegek kezeléseként, értelmezéseként, utánzásaként, megtanulásaként és kritikájaként szerveződik. A textuális koherencia az intertextuális kapcsolódás révén olyan horizontot nyit meg, amely lehetővé teszi, hogy egyes szövegek akár évezredeken át jelen legyenek a kultúrában. Az intertextuális kapcsolódás három fő alakja a kommentár, az utánzás és a kritika. Kommentálni kánoni szövegeket szokás, utánozni klasszikus szövegeket járja, kritika pedig alapszövegeket illet, egyfajta tudományos diskurzus keretei között. Ilyen körülmények között a kánon – a rituális koherencia folytatódása az írásos hagyományozás közegében – mértéket teremtett a közösség számára. Csoda-e, ha az írástudók legjelesebbjei folytonosan kánonalkotásra törekedtek? Meg voltak győződve róla, hogy így tudják a kezükben tartani a kultúra újratermelését, így irányíthatják hatáskörének kiszélesítését – így tehetik a kultúrát nélkülözhetetlenné a politika számára. Hagyomány és kánon megkülönböztetésének döntő krtériuma az alternatívák elkülönítése és a kiválasztott elemek körülkerítése. Kánon és klasszika megkülönböztetése szempontából a kirekesztettek minősítése a döntő. Jellemző, hogy ami nem klasszikus, azt az elkülönítés még nem bélyegzi csekélyebb értékűnek, netán eretneknek. A klasszikus mivolt jegyében alkalmazott cenzúra így csakis a tekintély, a követhetőség, a mértékadás jellegét érinti. A kánon mindig a kultúrán belüli polarizáció kiéleződése, a hagyományok széttöredezése idején keletkezik, amikor dönteni kell a követni szándékozott rend felől. A „rendek" (és a különféle kulturális értékigények) versenyében a kánon a legkiválóbb (az egyedül igaz) tradíció szerepére tart igényt. Aki csatlakozik hozzá az egyúttal valamilyen *normatív önmeghatározás* kebelére is megtér. Így a kánon mindig a kulturális koherencia új alakjának princípiuma. Elkülönül a hagyománytól (mint a múlt iránti kategorikus elkötelezettségtől), és szakít a hagyományellenességgel (mint az autonóm ész jegyében való módosíthatósággal). A kánon-metafora egyébként az építészetből vétetett – feltételezi a világ megkonstruálhatóságát, és kötelező érvényt tulajdonít a konstrukciós alapelveknek.

rétegeit a lecsúszás veszélye fenyegette. Ezért számára egyre fontosabbá vált a nemzeti történelem kisnemesi értelmének megkeresése és felmutatása.[5]

E téren a Kossuth-kultusz mellett a Rákóczi-kultusz látszott a leghasznosabbnak. Kifejezhette az általános elégedetlenséget, a fokozódó elgyökértelenedést (a rohamosan polgárosodó világban érzett „belső száműzetést"), ugyanakkor azt a felfogást is, hogy a Kossuth-féle magatartásnak komoly történelmi előzményei voltak-lehettek, mert a magyar szembeszegül a méltatlan helyzetekkel, nem tűri az elnyomást, „rebellis nép". A Rákóczi-kultusz megerősíthette azt a gondolatot, hogy a lázadás és a forradalom „benne van a magyar hagyományban", nemcsak „politikailag működik", hanem „erkölcsileg is megalapozott".

A kor Rákóczi-képét a nemzeti szabadságharcos festői színekben gazdag, romantikus víziója jellemezte. Ebben elsősorban a szabadsághős önmegvalósításának vezérmotívuma kapott hangsúlyt, a gondolkodó, a politikus és a hadvezér áldozatvállalása, pontosabban önállóvá válása, „pályaválasztása", kalandos pályakezdése. A képben a továbbiakban a szabadságharc vezetőjének erényei és diadalai rajzolódtak ki, majd a bukás utáni elvhűsége, kompromissszumokat elutasító gondolkodása és magatartása. Nem kaphattak súlyt viszont a pálya belső ellentmondásai, Rákóczi alkatának valós negatívumai, szemlélet- és viselkedésmódjának buktatói. Rákóczi és a kurucok viszonyának megrajzolását is regényes fordulatok, sokszor a naivitásig menő leegyszerűsítések, eszményítő vonások jellemezték. A modell lényegében azt sugallta, hogy ahogyan Rákóczi rebellis családból származott, úgy tekinthette magát a Rákóczi-kultuszt követő kisnemes a nemzeti függetlenségi hagyományok jogos örökösének.[6]

Ennek fényében a kuruc kérdés általában új jelentőséget kapott, szokatlanul nagy vonzerőre tett szert. Hamarosan divattá vált a kuruc irodalom „remekeinek" felidézése, s velük kapcsolatban a „kuruc élet" és a „kuruc sors" felemlegetése. A kuruc magatartás a kiálló, nehézségekkel bátran szembenéző, azokat hősiesen leküzdő politikai viselkedés mintájává vált – amely mentalitástörténetileg leginkább a reformációval hozható kapcsolatba. Ennek a kuruc magatartásnak a lelkesítő példáján izmosodott meg a reformkori függetlenségi gondolkodás, ebből merített ihletet 48-49 Kossuth-féle függetlenségi vonala. A kuruc költészet a magyar lelkiség csodálatra méltó kifejezőjének látszott. Már-már több volt, mint költészet – a nemzeti jellem és a nemzeti tudat hamisítatlan megnyilatkozásának számított, például annál a Thaly Kálmánnál, aki a kiegyezés után mindent elkövetett a maga kuruc-képének kanonizálása érdekében.

Noha a kuruc kérdés kezdetben és látszólag pusztán irodalmi és kulturális érdekűnek tűnt, történelmi gyökerezettsége miatt hamarosan messze túlnőtt a társadalmi tudat művelődési keretein. Erkölcs és közélet viszonyát megjelenítendő, hamarosan meghatározó kérdésévé vált a politikai kultúrának – a magyar azonosságtudat fontosságának hirdetőjeként. Az 1703-1711 között lezajlott Rákóczi-szabadságharc történettudományi kanonizációja egyébként még a romantika korában kezdődött, elsősorban irodalmi szövegemlékekre alapozva. Éppen ezért a kuruc hagyomány politikai és kulturális recepciójában nagyon nagy szerep jutott az irodalmi intertextualitásnak.

A lelkes követők népes tábora számára a kuruc kultúra értékei nemcsak abban merültek ki, hogy bizonyították az etnikai közösség önállóságának jogigényeit, hanem egyúttal megteremtették a magyar szabadságharcos, a *nemzeti hős* alakjának egyik jellegzetesen eszményített ideáltípusát is. A kiegyezés után a kuruc kérdés (az ellenzéki

---

[5] Kövér György: „A magyar társadalom története a reformkortól az első világháborúig". In: Gyáni Gábor-Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*. Bp. 2001. 99., illetve Kövér György: „Középrend vagy középosztály(ok)? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig". *Századok*. 2003. 5. 1119-1168.

[6] Sípos Ferenc: „A <rebellis> Rákóczi". *Századok*, 2002. 3. 599-636.

politizáláshoz és annak nyilvánosságához kapcsolódva) hármas rétegzettségben jelenhetett meg. Egyrészt a „kishatalmi státus" és a „függetlenségi szellem" megjelenítője volt. Másodsorban felekezeti és osztályjelleget hordozott, és lehetővé tette a valláserkölcsi és a szociális érzékenység visszavetítését a történelmi múltba. Harmadsorban pedig azt a történelmi intimitást sugallta, a történelmi szerepvállalásnak azt a teljességét jelenítette meg, amely egyre inkább hiányzott a magyar kisnemesség életéből a kiegyezés után.

A kuruc értékek kanonizálásában fontos közvetítőnek bizonyult a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelentetett millenniumi *A magyar nemzet története*.[7] A kuruc világ eme aprólékos, pozitivista szemléletű, gyakran publicisztikai élű, gazdagon illusztrált rekonstrukciója végső soron az idilli vonásokat emelte ki, és azt sugallta: noha a szabadságharc európai súlya meglehetősen szerény volt, mégis a magyarság ráébredhetett arra, hogy kontinentális kötelessége, „magas hivatása", történelmi küldetése van. Az etnikai öntudatosodás folyamatát, közéleti és művelődési megnyilvánulásait felfedezték ebben a korszakban is. A becsület, a büszkeség, az emelt fő, a nemzeti öntudat korává vált a kuruc korszak – az érzékelhető, megélhető szabadság korává, midőn az etnikum jelentős része küldetéstudattal bíró közösséggé szerveződött. Közben, Assmann egyik kedvenc kifejezésével élve, „elfelejtődtek" az olyan „kuruc hőstettek", mint a katonai szempontból is céltalan és indokolatlan fosztogatások, gyújtogatások, mészárlások, netán pogromok.

Arra ugyan nem sikerült érdemleges választ találni, hogy a labanc magyarok miért maradtak ki ebből a közösségből, sőt miért fordultak vele szembe. A nemzetépítés labanc stratégiája érdektelen maradt, a labanc győzelem és a kuruc bukás kétségbevonhatatlan tényszerűsége ellenére – nyilván tudati kompenzációjaként mindannak, ami a kiegyezés után a magyar életben történt. *A magyar nemzet története* kurucság-képét tehát – megrajzolásának minden pozitivista-realista vonása ellenére – elsősorban apologetikusnak, ideologisztikusnak, illetve önvigasztalónak kell tekintenünk, s valószínűleg ilyennek vélték a kortárs befogadók széles tömegei is. (Mégha többségük bizonyára meg is volt győződve az eszmei megalapozás helyességéről).

A millennium tiszteletére új irodalomtörténet is megjelent. A Beöthy Zsolt szerkesztette impozáns szintézis kuruc korral foglalkozó fejezetét[8] jegyző Badics Ferenc szerint „a kurucvilág jelleme (...) utolsó fellobbanása a középkori daliás időknek." Értelmezésében a „kishatalmi ábrándot" már felváltotta a „kultúrnemzeti", sőt a „nagyhatalmi nosztalgia", a kuruc múlt katonai, művelődési és politikai felértékelése. A kép – amelyet egyébként az irodalomtörténész mértéktartóan pozitívnak szánt – egy illuzórikus nemzetfogalom visszavetítésével egy inkább csak lehetőségeiben létezett nemesi léthelyzetről és öntudatról beszélt. Ebbe megpróbálta beilleszteni (színező jelleggel) a népi hazaszeretet nemzet-teremtő megnyilvánulásait is.

Badicsnál kanonizálódott a szétvert, bujdosásra kényszerült, fokozatosan elzüllött kisnemesek hűsége „a szabadság szent ügye iránt". Itt hangzik el egy máig ható megállapítás: „A kurucnak elrongyolódott mindene, de csak bízik abban, hogy az idő megfordul". A bujdosó szabadságharcosok reménykedése természetes dolog, a kuruc irodalom badicsi olvasatának ideológiai korrelátumában azonban egyszerre a (polgárság-ellenes) nemzetkarakterológia kiemelt vonásává válik. Ennek következtében a kor Mikesnél kevésbé érdemes szereplői is a hűség „legmagyarabb erényével" ruháztatnak fel. A bujdosók hamarosan céltalanná váló élete, pontosabban tengődése az „árvaság" állapotminősítését kapja, olyan esetekben is, amikor a háttérből világosan kirajzolódik a dohányozgató, iszogató, idejüket kockázással agyonütő kurucok lustálkodásának cseppet sem heroikus képe.

---

[7] Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet történelme*. Bp., 1896-1898.

[8] Badics Ferenc: „A kurucvilág költészete". In: Beöthy Zsolt (szerk.) *A magyar irodalom története*. Bp., 1896. I. 413-445.

Az ilyen és ehhez hasonló elrajzolások is alakították az akkori befogadói horizont elvárásait. Ady a szó szoros értelmében beleszületett és belenőtt ebbe a mentalitástörténeti közegbe. Akárhová ment, mindenütt megcsapta a kuruc-szimpátia levegője: a szülői házban, gyermek-és ifjúkora helyszínein, a falusi parókiákon, a vidéki udvarházakban, a kollégiumok tantermeiben. A kuruc-rajongás mentalitástörténeti kereteiből újságíró korában sem lépett ki. Végül ez az évek folyamán árnyalódó kurucságkép lett, a Biblia olvasása mellett, legfontosabb lelki menedéke.[9]

A kuruc kérdéssel, mint annyian mások, családi környezetében találkozott először. Apja elégedetlen, lázadozó magyarsága, anyja mélyen protestáns lelkisége tették igazán emlékezetessé és jelentésessé ezt a találkozást. Hisz apjában a mellőzöttségnek és a sértettségnek ugyanaz az indulata élt, amely Esze Tamást a kuruc zászlók alá hajtotta, a kisnemes bizonyítási vágya, a társadalmi elégtétel megszerzésének dühödt akarása. Anyjában pedig ott lobogott az a puritán erkölcsiség, az a „református eltökéltség", amely a kuruc szabadságharc kisnemesi-népi vonalának, harcokba fáradt hétköznapi hőseinek igazi szellemi muníciója volt.

Mindezt a családi „örökséget" jelentősen árnyalták az érmindszenti szociális és a nagykárolyi kulturális tapasztalatok. Szülőfalujában szerzett társadalmi tapasztalatait értelmezve-rendszerezve Ady könnyen megérthette, hogy korának kuruc kultuszában miért vette át a *németgyűlölet* helyét az *úrgyűlölet*. Nagykárolyi diákévei alatt pedig átérezhette, hogy mit is jelent *reformátusnak lenni* a 18-19. századi rekatolizáció egyik fellegvárának piarista iskolájában. Ebbéli tapasztalatait soha nem volt könnyű bohém nagyvonalúsággal vagy tárgyilagos távolságtartással kezelnie. Nagykárolyban ugyanis végig megmaradt „kálomistának" vagy „vidéki idegennek" – tanulmányi eredményei és irodalmi sikerei ellenére.

A zilahi református kollégiumban eltelt négy év viszont a kurucos-protestáns eszmeiséghez való megtérés felszabadító légkörét jelentette. Ünnepek élménye, olvasmányok üzenete, barátságok kötelező gesztusai, a diák mivolt hazafias emelkedettsége – ezek tették számára életre szólóan emlékezetessé a zilahi korszakot. A költő életrajzírói szerint az elkülönülés és a különbözőség tudatosulásának évei után Zilah hozta meg a várva várt azonosulás, az *identitásépítés* lehetőségeit. Schöpflin Aladár már 1913-ban így írt erről: Ady „a vidék homályában kereste nagy nyugtalanságok közt önmagát". Érezte, hogy „az ősi, tiszta magyarságból jött", és a „félreeső faluban töltött gyermekkor, a kisvárosi gimnáziumokban töltött diákság után, amely kevés, de mély benyomással töltötte meg lelkét", még mindig „nem talált magára".[10]

Schöplin szerint az ifjú Ady Debrecen felé kanyarodó pályája „tipikus a vidéki származású intelligens magyar fiatalember számára". Az csak természetes, hogy a költő kuruc kultuszának fejlődésvonala is az Érmindszent-Nagykároly-Zilah-Debrecen pályavonal mentén rajzolódik ki. Ugyancsak Schöpflin vette észre először: a debreceni és nagyváradi ifjú újságíró személyes függetlenségvágya, az eszméket kritikusan kezelő szellemisége, hazafiságának „harangokat félreverő komorsága" és „kurucos keserűsége" szervesen összefüggenek egymással. A kortárs irodalomtörténész jól látta: a fiatal Ady benne élt a kuruc kor közélet felől is gerjesztett reneszánszában, és ez jócskán meghatározta eszmevilágát, gondolkodásmódját. (Hozzátehetnénk: talán még társasági életének viselkedéskultúráját is).

---

[9] Király István: *im.* 16.

[10] Schöpflin Aladár: „Az új magyar irodalom. Ady Endre és Móricz Zsigmond". In: *Irodalmi arcképek és tollrajzok.* Bp. 1917. 89-129.

A „kuruc világ" Ady verseiben

A kuruc világ irodalmi felélesztésének kísérlete Thaly Kálmán meglehetősen ellentmondásos literátori tevékenységéhez kötődik. *Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból* (1885) című könyvében ugyan érző és értő módon közelítette meg a kuruc kor költészetét, azonban nem riadt vissza a kulturális hagyomány szélsőségesen szubjektív értelmezéstől, illetve kezelésétől, manipulálásától sem.[11] Lelkes és látványos, misztifikáló kuruckodásával, számos hívet szerzett az irodalmat, irodalomtörténetet viszonylag jól ismerő olvasói körökben is. Thaly fáradozása azonban egy idő után az irodalmi kuruckodást gyakori, de kétes értékű szerzői magatartásformává, úgyszólván irodalmi divattá tette – egy olyan korban, amikor a közéletben már régóta elfogadottá vált a „kurucos magatartás". Olyannyira, hogy a függetlenségi politizálásban a Kossuth- és a Rákóczi-kultusz sok szempontból egymásra vetült.

Az irodalmi köztudatban egyébként Endrődi Sándor számított a századforduló kurucos költőjének. A vereseiben imitált kurucos hang a Thaly jól bevált receptjét követte. Azzal a különbséggel, hogy míg a Thalynál (költeményekben, szövegközlésekben és hamisítványokban) kialakított „sűrített kurucság" az olvasóban feltétlenül az eredetiség benyomását kívánta kelteni, addig Endrődi egyáltalán nem titkolta versei utánzat-jellegét, költőileg megcsinált mivoltát. Ő is jelentős népszerűségre tett szert, sokan utánozták is. Mindez összefüggött a kuruc kor növekvő vonzerejével, amelyben a társadalmi tudat történelemhez közelítésének új lehetősége tükröződött. Ady kuruc tematikájú verseinek textuális előképét, Thaly ihletése mellett, Endrődi nosztalgikus „kuruc költészetében" kell keresnünk.[12]

A kuruc kor iránti érdeklődés feléledése Rákóczi hamvainak 1906-os hazahozatalában kulminált. Az egész ország megtelt a „vezérlő fejedelem" kultuszának kisebb-nagyobb ereklyéivel, emblematikus tárgyaival. Minden „becsületes magyar ember" adózott Rákóczi emlékének, még azok is, akik egyébként fanyalogva vagy lenézéssel tekintettek a függetlenségi politizálásra. Ady ekkor éppen jelentős pályafordulatot hajtott végre, és egyre kritikusabban közelítette meg a nemzeti hagyományt. A kuruc kérdés iránti elkötelezett vonzódása azonban nem gyengült, inkább erősödött. Magát egyfajta „kuruc deáknak" tekintette – itt a közvetlen diákkori emlékeken és olvasmányélményeken túl jelentős szerepet kapott újságírói tapasztalata és új társadalmi kapcsolatrendszere is. Az csak idő kérdése volt, hogy mikor fog – egyre modernebb mondanivalója kifejezése végett – a kuruc tematikához nyúlni.

A *Vér és arany* (1907) több versében is felbukkan a bujdosó vagy menekülő magyar képe. A költő magát nem egyszer „nyugtalan vitéznek" vagy „Hunnia új szegénylegényének" látja, a „bús babonák" és „csúf rontások" földjén, akinek „Párizs a Bakonya". Ezekben a versekben a város általában a bujdosás helye, mindig céltalanul és távlatok nélkül. „Elhasznált nagy bolond vagyok" – írja az *Ős Kajánban*, s ez az önirónikus minősítés sokszor kísért majd a kuruc tematikájú versekben. *Az Illés szekerén*ben (1908) általában erősödik a kurucos, a lázadozó kálvinizmus hangja, különösen *A téli Magyarország* című ciklus verseiben. (*Magyar fa sorsa, Vén diák üdvözlete, Az én magyarságom, A magyar igazság, Nekünk Mohács kell*). A kötet más helyein (*Csépel az idő, Morognak a vének, Én kifelé megyek*) pedig a nemzeti történelem tanulságaival való számvetés válik sürgőssé.

A szakirodalomban vita folyik arról, hogy melyik költemény tekinthető Ady első kuruc tematikájú versének. Király István nyomán az *Új vitézi ének* című vers számít annak, amely a Nyugat 1909-es évfolyamának második számában jelent meg, illetve az

---

[11] Thaly Kálmán: *Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp., 1885.

[12] Palkó Gábor: „Ősi dalok visszhangja. A hagyomány mint a(z irodalmi) nyelv emlékezete". In. H. Nagy Péter, Lőrincz Csaba, Palkó Gábor, Török Lajos (szerk.): *Ady-értelmezések*. Pécs, 2002. 73-103.

ugyanabban az évben megjelent *Szeretném, ha szeretnének* kötetben, megváltoztatott címmel (*A harcunkat megharcoltuk*), s egyben egy ciklus címadójaként. (Az említett kötetben ezt a ciklust azonban megelőzi az *Esze Tamás komája* ciklus, amely egyébként három kuruc, már az *Új vitézi ének* után írt tematikájú verset is tartalmaz).

Palkó Gábor az Ady-versek hagyományképét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy *A harcunkat megharcoltukban* megjelenített temporális távlat (mint költőileg áthidalandó távolság) az utolsó szakasz „történelmi csoda" jelzős szerkezetében válik véglegesen kifejezetté. Már itt is jelen van a kuruc tematikájú versek talán legjellemzőbb vonása, a hagyomány intertextualizálása és a történelem individuális-intellektuális, jellegzetesen későmodern (nyelvi) kifejezettsége. Szövegét maga a költő is egyszerre régiként és újként aposztrofálja az eredeti verscímben – s ez a temporális oppozíció már benne van olyan egyidejű versszövegeiben, mint a *Két szent vitorlás* vagy a *Tegnapiak és maiak* szövege. A három vers egyszerre jelent meg a Nyugatban, s ez is jelzi élményhátterük, érzelem- és gondolatforrásaik közelségét, valamint azt is, hogy Adynál a kuruc tematika a legmodernebb és legidőszerűbb tapasztalatok világából nőtt ki, és oda is üzent vissza.[13]

Megjegyzendő, hogy már az *Illés szekerén* (1908) *Az utca éneke* című ciklusában a *szociális problematika* és a *történelmi tematika* sokat sejtetően közeledik egymáshoz. (A ciklus kezdő költeménye a *Dózsa György lakomáján,* záróverse a *Dózsa György unokája.)* Növekszik a személyes érintettség kifejezésének igénye is. A *Szeretném, ha szeretnének* (1909) első ciklusa pedig mindjárt az *Esze Tamás komája* címet viseli. A ciklus második verse, a *Bujdosó kuruc rigmusa* az *Ond vezér unokája* című költeményt követi, amelynek utolsó háromsoros szakasza akár a kuruc tematikájú versek mottója is lehetne: „Ilyen bánat-folt nincs felvarrva / E kerek világon senkire, / Csak a fajából kinőtt magyarra."

A *Bujdosó kuruc rigmusa* egyike Ady első és egyben legszebb kuruc verseinek, s Király István nyomán minden újabb értelmezés jelentős teret szentel neki. A vers jól példázza, hogy Ady a maga konkrét és nagyon modern otthontalanságát hogyan próbálta ellensúlyozni a fiktív, számára klasszikusnak tűnő „kuruc otthontalansággal", melynek hányattatásai és szenvedései heroikusnak, mi több, felemás moralitásukban is egyenesen meghittnek látszottak a magáéhoz képest. Ezért olyan hiteles itt a „kuruc sors" el- vagy inkább kibeszélése. A mégis-morál is itt jelenik meg legkarakterisztikusabban a maga utópisztikus-realista összetettségében, s egyáltalán úgy, mint ami még képes integrálni a szubjektumot anélkül, hogy az bármely kor eszmei homogenizálódásának apológiájává válna. Király szerint a vers nyelvi-stiláris megvalósítottsága, felező nyolcasainak archaikus kopogása, zord dobzenéje jelzik az irodalmi hagyomány elsajátítottságának minőségfokát.[14]

A Minden-Titkok versei (1910) *A magyarság titkai* ciklusának *A fajok cirkuszában* című költeményében ezt írja: „Céljainkat elcélozták, / Életünket már elélték. / Cirkusz-ponyvák / Bohóc-sorsa leng előttünk." Két verssel odébb – az egyik a helyzetjelentő jellegű *Itt a bozótban*, a másik a nemzetkarakterológiai célzatú *Pimasz, szép arccal – Az utolsó kuruc* következik, merész anakronizmusaival, mégis archaikus keserűségével. A beszédmód ugyan nem lép ki a „bujdosó ének" szerepéből, mégis keveredik benne az archaikus és hangsúlyosan modern szókincs. A versben felszámolódik a hagyományos szerepvers azon illúziója, mely szerint a szerep meghatározta kognitív szint és a szereplőt szövegszerűen előállító performatív szint élesen elválasztható egymástól – írja elemzésében Kulcsár-Szabó Zoltán. Az értelmező úgy véli: A szerep megszüntetését felkínáló szöveg nem viszi végig a folyamatot – „a megszüntetés maga is

[13] Palkó Gábor: *im.* 99.
[14] Palkó Gábor: *im.* 78.

szerepnek bizonyul". A megszűnés itt folyamatszerű, célhoz nem érő mozgásnak bizonyul. A kuruc szerephagyományt Ady vállalandónak és elutasíthatatlannak véli.[15]

Az utolsó kuruc után rögtön az *Obsitos vitéz nótája* következik – híven jelezve, hogy jórészt igaza van Király Istvánnnak, amikor úgy gondolja: Adynál a kuruc-szerep elsősorban a periferizálódás problematikájával forrt össze. S immár Király ellenében igaz az is, hogy a „félreállás" motívuma csaknem kezdettől fogva benne volt a kuruc tematikájú versek világszemléletében. Összhangban a költő megújuló belső vívódásaival, betegségtudatának erősödésével, s azzal a mind komorodó magyarságképpel, amely, sajnos, összhangban állt a kor társadalmi és politikai valóságával, a nemzeti történelem távlatainak tragikusan vészes zsugorodásával.

A kuruc versek kontextusában ugyanis a *befejezés* és az *újrakezdés* állandó tematikus kihívás – a „halva élni" tematikus mozzanata, a biológiai és erkölcsi-szellemi kiszolgáltatottság-veszélyeztetettség egyidejű jelenléte. Hiszen éppen az *Obsitos vitéz nótája* utolsó két szakaszában olvashatjuk: „Hajh, hívő voltam, / Hajh, bolond voltam, / De nem látnak soha, / Ilyetén bomoltan. / Mindenki védje, / Keserűn védje, / A maga igazát, / De én állok félre." A következő költemény azonban már így kezdődik: „Hajlongani emerre, amarra: / Bús sorsot mértél, Uramisten, / A magyarra / S még búsabbat reám." (*Hajlongani emerre, amarra*) Termékeny ellentmondások, sőt kreatív perlekedések, belső viták ezek – a bohóc-élet befejezése és folytatása, szabad akarat és sorsszerűség, *tragikus méltóság* és *komikus alázkodás* egyszerre szervesül ebben a kontextusban.

Nemcsak a kifejezésben, hanem a kifejezettség legmélyebb rétegeiben is átáramlások vannak a kuruc tematikájú versek és ciklusszomszédaik között. Az egyik vers „folytatása" a másiknak – az egyik kiegészíti, sőt kiteljesíti a másikat. Az intertextualitás a szemünk láttára funkcióból létmóddá válik, a „poetizáció létesülésének feltétlenségévé". (H. Nagy Péter)

Költői *időérzékelés* és *emlékezetformálás* sajátos összefonódása jellemzi *A menekülő Élet* (1912) verseit is, különösen az *Istenhez hanyatló árnyék* című ciklusban. *A menekülő élet* Halál-himnuszt éneklő híres sorai jelzik, milyen erős a költőben a befejezettség tudata, amelyet nemzete sorsáról kiterjeszt a maga sorsára. A *Harc és Halál* ciklus olyan verseiben pedig, mint az *Ezüst patkó paripáinkon* vagy a *Seregesen senkik jönnek, Zendülés a váram alján* látványosan összeáll közélet és magánélet minden keserűsége, saját életvezetésével való elégedetlenség, önvád és vádaskodás, önértékvesztés és társadalmi ítélet – a „magyarságnak borzasztó, utált és átkozott szerelme", a „szeretet nélküli Élet", a „megrablottság" és a „pótolhatatlanság" érzete. A *Szomorú ódák valakihez* ciklus *Fajtáddal együtt átkozlak* című verse viszont kimondja a későbbi kuruc tematikájú költemények nagy üzenetét: „Hogyha lehetne, be ütnél széjjel, / Be hajnalodnék a magyar éjjel, / Rímmel és karddal, szóval, fekéllyel / Égetnél, dúlnál mindent víg kéjjel. // Te volnál akkor életnek sója, / Úri bűnöknek nagy bosszúlója, / Magyar deákok nagy pártolója, / Mindeneknek hős ostorozója. // Jaj, hogy haragszol s hiába minden, / Vér fogyatkozik szirt ereidben, / Magyar dühödre elég düh nincsen: / Fajtáddal együtt verjen az Isten."

Az ilyen versek kontextusából bármikor előléphet akár a legkurucabb kuruc verse is a költőnek. S elő is lép *A magunk szerelme* (1913) című kötetben, amelynek legelején még azt kérdezi a költő: „Tudok-e még nádor választó / Kisúr-ősimmel szólni

---

[15] Kulcsár-Szabó Zoltán: „A <szerepvers> poétikájáról". In: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Tanulmányok Ady Endréről*. Bp. 1999. 204-210. Érdemes ehhez hozzáolvasni Király elemzését, amelynek summázata az, hogy ebben a versben az én olyan felmutatásáról van szó, amelynek révén a költő, a szerep és a befogadó (az etnikai-kulturális közösség) közti közvetítés létrejöhet: „Hol végződött Ady, hol kezdődtek a megjelenített kuruc vitézek, és hol jelent meg a képben a történelmében bujdosó magyar olvasó?" Király István: *Ady Endre*. Bp., 1970. II. 707, illetve 712-714.

makacsul?" A *Hát imígyen sírok* ciklus első verse, *A menekülő lovas* afféle válasz: „Add, én gonosz sorsom, / Futván fütyörésszek / S nagy erdők aljain, / Bujtató lápokon, / Hogy vissza se nézzek." E z már kuruc vers a javából, megelőlegezve a menekülés „kuruc mítoszának" végső (és a végzetszerűség hangulatával átitatott) tematizálását. Ilyen értelemben *A menekülő lovas* előképe *Az eltévedt lovas*nak.

Közben a kuruc kérdés irodalmi és történelmi megközelítésben jelentős változás állt be. 1913-ban megjelent Szekfű Gyula kritikus és polémikus élű könyve, *A száműzött Rákóczi*, amely élénk vitát váltott ki történész-körökben, de még inkább a napi publicisztika szintjén. Szekfű egy új, jellegzetesen polgári nézőpontból megrajzolt Rákóczi-képet kínált úgy, hogy valójában a 19. századi nemzeti liberalizmus idillizáló kuruc-képét törte darabokra.[16] Ezzel egyidejűleg Tolnai Vilmos Thalyt leleplező munkája, a *Kuruczkori irodalmunk szövegeiről* is megjelent a kor tekintélyes tudományos kiadványában, az *Egyetemes Philológiai Közlöny*ben.

Így a kuruc világ és a kuruc költészet hosszan tartónak és zavartalannak ígérkező kultusza váratlanul a „Szekfű-botrányba" és a „kuruc dalpörbe" torkollt. Szekfűnek volt nehezebb dolga – noha nem adta fel művének alapgondolatát, fokozatosan visszavonult. Nem volt azonban könnyű dolga Tolnainak sem. A túlságosan magabiztos pozitivista tudományosság képviselőjének hamar be kellett látnia, hogy a hamisítás vádjának bizonyítása korántsem olyan egyszerű, mint gondolta. Az első lépést a hamisítványok stíluskritikájának irányába azonban megtette, felismerve azt a jelenséget, amit a későbbi szakirodalom saturation stylistique-nek, *stiláris túltelítettség*nek nevezett. A jelenség akkor áll elő, amikor a hamisító annak érdekében, hogy eredetinek tűnjön, azaz az olvasóban a szöveg autentikus voltának az illúzióját keltse, aránytalan mértékben kezdi használni az adott stílusra jellemző (vagy éppen jellemzőnek vélt) nyelvi és stiláris megoldásokat. Így Thalynál felvonul a kuruc kor szellemi és tárgyi történetisége, nyelvi-gondolkozásbeli és magatartás-, illetve kifejezésbeli sajátossága. A figyelmes olvasó szemében éppen ettől válhat gyanússá a költői felidézésnek ez a pazar bősége.[17]

Az elhúzódó vitában sokan megszólaltak – az idős Riedl Frigyestől a fiatal Horváth Jánosig. Ez utóbbi szerint „Thaly nem tett egyebet, mint amit kora tudományos közfelfogása a szövegközlés szabadabb módjára nézve nemcsak megengedett, hanem hallgatólagosan is, szinte kívánatosnak érzett."[18] Horváth egyben ráirányította a figyelmet a „kuruc illúziók" megértésének fontosságára, és úgy vélte: Thaly „lelkes kurucromantikája" lendületet adott „a népköltészet bölcsőjéből felnőtt és a magyar műköltészet óriásává lett" irodalmi művek fontosságának észleléséhez, egyre időszerűbb számbavételéhez. Ez a békülékenyebb, nyugodtabb hang már jelezte: a Thaly-jelenség kapcsán a „lelkes könnyenhívőség" vagy „tamáskodó tudományos kutatás" helyett higgadt, hosszantartó vizsgálódásokra van szükség, mert csak azokból nőhet ki valamelyest tárgyilagosnak tekinthető állásfoglalás. (Horváth tehát nem akarta érzékeltetni a történelmi tudatban megjelenő – és megoldandó – önismereti problémát.)

A vitában érdekes módon Ady is érintetté vált – az *Esze Tamás komája* befejező szakaszában használt „akárki" szó révén. Tverdota György rámutat: a sors iróniája, hogy Ady egy olyan névmást emel be versébe, s lát el döntő funkcióval, amely utóbb a kuruc dalpör egyik legvitatottabb kifejezése lett. Tolnai Vilmos szerint ugyanis ez a szó

---

[16] Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi 1715-35*. Bp., 1913.

[17] Tolnai Vilmos: „A kurucz balladák hitelességéről". *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1914. 656-674. Thalynál – írja Tolnai – megjelenik „nemcsak az egész kuruczkori szókincs, hanem a teljes tárgyi gyűjtemény és történet is, összeszedhető az egész kurucz hadiszertár, a tábori élet minden mozzanata, a kurucz hősök mind felvonulnak, a nevezetes események mind szóba kerülnek. Ha Riedl Frigyes Arany és Petőfi népiességét concentrált népiességnek nevezte, én ezt a Thaly-féle költemények nyelvére, hangulatára, tartalmára lefordítva sűrített kuruczságnak mondanám."

[18] Horváth János: „Kuruc dalpör". In: *Tanulmányok*. Bp., 1956. 90-94.

évtizedekkel a kuruc költészet lezárulta után, Faludi Ferencnél bukkant fel először az írott nyelvben. A vita során azonban Adyt igazoló fordulat állt be – kiderült, hogy a névmás, tájnyelvi elemként, létezhetett a kuruc korban is. Ady pedig éppen azzal a céllal használta, hogy egyfajta prioritást biztosítson a „népi kurucság", az alacsonyabb néprétegek katonai és politikai szereplése számára – akár még a „vezérlő fejedelem" rovására is. „Rákóczi, akárki, / Jöjjön valahára, / Kígyóinknak, / Esze komám, / Lépjünk a nyakára" – írja a költő, s Tverdota hangsúlyozza: Ady tudatos törekvése volt a kulturális hagyomány népi rétegeinek előtérbe állítása, különösen legelső kuruc verseiben.[19]

Ady „állásfoglalása", a kiszélesedő vitához való viszonyulása azonban meglepően távolságtartónak bizonyult. Ő természetesen nem a maga kedvtelése vagy az olvasó megtévesztése végett vett kuruc kori vonatkozásokat a verseibe, hanem azért, hogy a korok időbeli folytonosságaira, illetve törései figyelmezetve előtérbe állíthassa a jelen társadalmi problémáinak történelmi gyökerezettségét, mint meghatározó problémát. Amikor első kuruc versei a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetben megjelentek, Thaly hitele és tekintélye még csorbítatlan volt. Ady kedvét a folytatástól a leleplezések sem vették el, annál is kevésbé, mert szeretett olyan kérdésekhez kapcsolódni, amelyek (mégha negatív töltettel is) a közfigyelem előterében álltak. Egyre fontosabbnak érezhette a maga kuruc verseit – már csak azért is, mert a „kuruc kérdés" egyszerre került az érdeklődés előterébe a kulturális közvélemény legkülönbözőbb rétegeiben. Az újságírói tapasztalatokkal bíró Ady pedig jól tudta, hogy a modernizáció küszöbét átlépő társadalmakban egy kérdés közüggyé tételében a legfontosabb annak a nyilvánosság elé tárása, bevitele a közvéleménybe, vele kapcsolatban egyfajta általános érdeklődés felkeltése és felszínen tartása.

A *Ki látott engem?* (1914) kuruc tematikájú versei egyébként olyan értelemben tükrözik a kuruc kérdés megközelítésében végbement változásokat, hogy a költő még következetesebben, még merészebben – s talán nem véletlenül, még gyakrabban – nyúl a kurucos kifejezési formához. Azzal a felismeréssel, hogy a „magyar élet" legtöbb nagy kérdése történelmi kérdés. Leginkább az *Ülj törvényt, Werbőczi* tükrözi ezt – a vers a nemzet uralkodó elitjének fanyar humorú elmarasztalása, vezetési stílusának ostoba formalizmusai miatt. Az első szakasz vészterhes megállapítása felér egy tudományos pontosságú jóslattal („Még magasról nézvést / Megvolna az ország"), s a folytatás sejteti, hogy Magyarországnak – egykori történelmi nagysága dacára, de a hajdani és mostani nemesi vezetés bűnös mulasztásai miatt – menthetetlenül vesznie kell („Werbőczi-utódok / Foldozzák, toldozzák. / A Föld nem tud futni, / Csak a Föld népe / S ezer Kinizsi sem / Térülhet elébe.") A Tisza-korszak bírálatát megfogalmazó politikai vers azt sugallja, hogy Ady szerint nem lehet közéleti lírát művelni a társadalmi létfeltételek történelmi hátterének hangsúlyos megmutatása nélkül.

A *Sipja régi babonának* című ciklus eme költeménye – több kuruc tematikájú vers szomszédságában – egyúttal azt is jelzi, hogy alig készül már Ady-vers ebben a korszakban érdemi archaizálás nélkül. A ciklus címadó verse egyébként Király István óta a költő legtöbbet emlegetett-tárgyalt kuruc versének számít. Király 1973-ban külön tanulmányban elemezte, a „megkötöttség versének" nevezve. Az elemzés az Ady-féle kuruc versek hagyománytapasztalatát az *azonosítás* és a *távolítás* kettősségében mutatja meg – a *képi-zenei identitás* és a *logikai-szemantikai distancia* összefüggésében. Király szerint Adynak elsősorban azért volt szüksége a kuruc kor kultúrájának és költészetének az

[19] Tverdota György: „<Rákóczi, akárki, jöjjön valahára> Ady Endre kuruc verseiről". *Literatura*, 2006. 8. 34-40.

ihletésére, mert segítségével kívánta megszólaltatni a maga „belső bizonytalansággal telített patrióta érzésvilágát".[20]

Palkó Gábor viszont 2002-es elemzésében abból indul ki, hogy Ady éppen egy 1913-as újságcikkében (*Vallomás a patriotizmusról*) tört lándzsát a „babonátlan", előítéletektől mentes, *önkritikus hazafiság* mellett. Ady egyre kritikusabb szemmel méregetett minden hagyományt, s ez teljes mértékben tükröződik a versben, amely a közösség eltávolító-tárgyiasító kognitív megjelenítéséről szól. A költemény egy olyan toposzrend örököseként lép fel, amelyet a kutatók Rimay Jánostól a Rákóczi-nótán át a reformkorig (azaz a *Himnusz* szövegi párhuzamainak figyelembe vételéig), illetve a századfordulóig vezethetnek. A *Sípja régi babonának* éppen arról szól, hogy ez az örökség Ady számára nagyon is problematikus. Palkó szerint Schöpflin, Babits vagy Király ezt azért nem tudta észrevenni, mert a költő kuruc verseit eleve és egyértelműen a hagyományhoz való pozitív viszonyának a kifejeződéseiként közelítették meg. A hagyomány átöröklődésének folyamatát ugyanis egy olyan versolvasási kód felől közelítették meg, amely nem a szövegek, hanem a szubjektumok kapcsolatának analógiáját használta. Így azonban lehetetlenné vált egy olyan hagyományfogalom megalkotása és használata, amely az egyén és a közösség viszonyát immár egészében nem magyarázható szöveg- és műfajtradíciók továbbéléseként képzeli el.[21]

A *Sípja régi babonának* című költeményt elemezve H. Nagy Péter is megállapítja: Ady kuruc tematikájú verseit olvasva olyan poétikai szerkezetekre bukkanhatunk, melyek a hagyomány rendkívül összetett textuális átöröklődésének a módozatait is példázni képes. A „nyitott jelentésképzés" és a „másságon keresztül történő önmegértés", illetve „önkimondás" verse egyben példája annak, hogy az egyediség elvét hirdető és vállaló versnyelv mennyire nem zárja ki a szövegközi kapcsolatok sokrétűségét. A *Sípja régi babonának* ilyen értelemben a „szövegek párbeszédét" is példázza – a már Király István által jelzett stiláris „többszólamúságot".[22]

Annyi bizonyos, ezeknek a verseknek a gondolatiságában egyre erősebb a nemzethalál eszméje. A *Sípja régi babonának* ciklusban szereplő *Két kuruc beszélget* vagy az öregedő Mikest megidéző *A halottas ünnep* a „veszett ügy" képletét járja körül – markánsan megrajzolt személyes vonatkozásokkal. Ez különösen az utóbbi versre érvényes, amelynek utolsó sorait („Óh, én édes fajtám, / Bűnöd meg nem érdemeltem.") akár a költő legszemélyesebb feljajdulásaként is felfoghatjuk. Annál is inkább, mivel az író-előd keserves kitörése általában kérdőjelezi meg a hagyomány erkölcsi és kulturális értékeit, éltető erejét. A hazában cinikusan fosztogató rablók dőzsölnek háborítatlanul, nem fog rajtuk átok. „Az halottas ünnep / Bizony magyar ünnep, / Nem maradt ott a javából, / Aki kicsit jobb volt, / Bánatában föld alá bújt" – panaszkodik a versbeli Mikes.

Individualitás-elv és közösségi líra-kánon

Feltevődik a kérdés: ennek a nagyon sötét (egyértelműen a kuruc korra is rávetülő) történelem szemléletnek az árnyékában *milyen elvek* vezérelhetik Adynál a kulturális emlékezet poétikai recepcióját, egyáltalán mit láthat, láttathat átvételre, megőrzésre érdemes értéknek a költő? A válasz abból indulhat ki, hogy Ady – nagyon realista módon – magát a harcot könyveli el jelentős pozitívumnak, függetlenül annak eredményeitől. Azonban az eredményektől sem tekinthet el – pontosabban az eredménytelenséget még akkor sem kívánja szépíteni, amikor az, ilyen vagy olyan okokra hivatkozva, magyarázható lenne.

---

[20] Király István: „A megkötöttség verse. Ady Endre: Sípja régi babonának". *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1973. 2-3. 257-296.
[21] Palkó Gábor: *im*. 96.
[22] H. Nagy Péter: „Sípja régi babonának". In: *Ady-kollázs*. Pozsony, 2003. 66-90.

Milyen véleménye lehet azonban magáról a nemzeti irodalomról, ha egyszer egyik alapítójának szájába ilyen szavakat ad? Vagy elsősorban a „magyar életről" lenne szó? Ady a kuruc kort mint történelmet távolítani szerette volna magától, mint kulturális kifejezésmódot azonban közelíteni kívánta magához. A kuruc világ nyelvének használata révén világosultak meg számára egyéni létének és közösséghez kapcsolódásának legkeservesebb kérdései. Gondolkodóként beláthatta, költőként meg is tapasztalhatta egyén és közösség „textuális létmódját". (H. Nagy Péter) Sajátjaként volt képes megtapasztalni valami eredetében nem sajátot, s ezáltal „nem pusztán reflexíve, de a praxis realitásában megismerni, másként, önmagát". (Palkó Gábor).

A kuruc nyelvezet a szubjektum, a közösségi-nemzeti kultúra-kánon és a líra nyelvévé válhatott egyszerre.

Ezzel magyarázható, hogy míg a *távolítás* a lírai én kognitív nyelvi terében jelent meg, addig a lírai én performatív aspektusa számára a *közelítés* megvalósítható alternatívának látszott. *A költő Ady (magyar) történelemhez tartozása a (kurucos) nyelvezet létébe van beleírva – egy közösségi lírakánon nyelvén fejezi ki a közösségtől való megválás elhatározását.* Ezáltal azonban a (történetfilozófiailag ihletett) *megválás* felülíródik a *rátalálás* (költői, azaz a poétikai megcsináltság értelmében vett) élményében, amely kontextuálisan a megalkotott múltat (az irodalmi intertextualitásra alapozott kulturális emlékezetet) jelöli meg igazi otthonaként, hazájaként. Parafrazálva a kötet egy másik, két kuruc beszélgetésének felidézéséről szóló költeményét (*Szerencsés esztendőt kívánok*), amely a történelmi idő(k) relativizálódására utal (az árulások és a bukások „sohase voltak esztendőkhöz kötve") a vers „ami volt, az rég volt" sorát úgy alakíthatnánk át, hogy „ami volt, az most van". A kulturális emlékezet jelenbeni megalkotottságának az értelmében.

Múlt, jelen, jövő kapcsolódásának versbeli modelljét és a kuruc verseket imitáló költő életérzését, hangulatát jól mutatja a *Minden rém riogat* című költemény. „Minden rém riogat, / Nagy kisértet-lovak / Száguldnak az Ég boltján. / Mégse törjük fejünk / Szegény magyar egünk / Ostoba, rossz, mai sorsának / Majd eldőlő mivoltán – énekli a kuruc deák, s Ady érzékeltetni tudja a magyar történelem végzetes alárendelődését a világtörténelem kiszámíthatatlan folyamatának. Ezzel a feladvánnyal, sajnos, az Ady által preferált (és éppen a kuruc tematikájú versekben már-már tüntetően felvállalt) intellektuális patriotizmus sem tud mit kezdeni.

A *Vendégség Bottyán vezérnél* vagy a *Lesz más lakodalom* a történelemből közvetlenül kiszól a mának – az első aktuál politikai célzataival, a második a költő várva várt magánéleti fordulatához kapcsolódva. Ez utóbbi „kuruc deák leveleként" van alcímezve. Tanulni azonban már nincs mit és nem is lehet – minden megtanulhatatlanul „régi", még a szerelem is. Mégis a *Véres panorámák tavaszán* ciklus (melynek eszmei középpontjában a jól ismert *A hőkölés népe* áll) tartalmaz egy derülátó (igaz nem kuruc tematikájú) verset. Az *Üzenet egykori iskolámba* kiáll a diák-lét méltósága mellett – mégha a magyarnak, históriailag bizonyára, után is kell majd meghalnia.(!)

A halottak élén (1918) kötet kuruc tematikájú költeményein végképp eluralkodik az elkeseredés és a lemondás. *A tábor-tűz mellett*, *A kurucok így beszélnek*, a három részre tagolt *Két kuruc beszélget* a „kétszólamúságot" variálja, magyarságképe egyre sötétebb. *Az utolsó hajók* (1923) *Sirva gondolok rá* (1914) sorait „öreg kuruc meséli", ezt követi a *Két kuruc beszélget* („Merre, Balázs testvér..."), *A két kuruc beszélget* („Most már nagyon jó...") a *Bercsényi marsal huszárja.* Babits szerint ez az utolsó kuruc verse Adynak, egy olyan fejlődési sor végpontjaként amelyet a „külső és belső stílszerűség" tartott eddig össze. Az egyébként különböző poétikai világú szövegekből ekkorra már kihal a „költői feszültség" – ami Adyt igazából a „kuruc világ" felé fordította, a „felidézés" öröme, és ami folyamatosan arra ösztönözte, hogy megalkossa a maga „kuruc történelmét".

A kor irodalmában a kuruc idők felidézésének leggyakoribb módozata a már említett „sürített kurucság" volt, a nyíltan vállalt stílusimitáció. Ady is ezzel élt – kuruc tematikájú versei ezért leginkább az Endrődi-féle kuruc versekkel rokoníthatók, s a stiláris túltelítődés jellemzi őket. Ami nem csoda, hiszen a költő egy „közös repertoárból" válogatta ki a számára szükséges tematikus és stiláris elemeket. Századvégi gyűjteményekből vette az eredeti, a megszépített vagy éppen meghamísított „forrásszövegeket". Vette és illesztette saját kurucságképéhez, magyarságfelfogásához, történelemszemléletéhez.

Adynak ezekben az években végig jellegzetesen kétpólusú magyarságszemlélete volt: az egyik végletet a „minden lehet" forradalmi optimizmusa (*Dózsa György unokája*), a másikat a „minden lehetetlen" históriai pesszimizmusa (*Az eltévedt lovas*) képviselte. (Mint Petőfinél például a *Még kér a nép* és a *Szörnyű idők* esetében.) A két véglet közé szervesen beillettek a kuruc tematikájú költemények a maguk „mégist kiáltó történelmi katarzisával" (Király István), a látszólag értelmetlen újrakezdést sürgető üzenetükkel. Meg azzal a „félelmetes sugallatukkal" (H. Nagy Péter), hogy a nagy győzelem, a *nemzeti megújulás* esélye talán már a kuruc háborúk elkezdésekor is inkább a képzeletben, mint a valóságban létezett.

Ady kuruc tematikájú versei ugyanis egy „ismétlődő vershelyzetre" (Tverdota György) épülnek. A versekben szereplő és beszélő alakok, mint a történelmi elbeszélés- és képsorozat szubjektumai, olyan harcosok, akik vagy Rákóczi érkezését, vagy a fejedelem visszatérését remélik, várják. A történelem kerekét azonban nem tudják előre vagy visszafelé forgatni – ráadásul várakozásuk sokkal inkább a meddő önmarcangolás, mint a higgadt számvetés állapota. Kétségbeesésük, tehetetlenségük talán éppen annak a következménye, hogy kezdik felismerni: a társadalmi igazságszolgáltatás és a nemzeti felemelkedés iránti elvárásaik illúziónak, öncsalásnak bizonyulhatnak.

A kuruc kor, a kuruc költészet, a kuruc értékek poétikai recepciója Adynál tematikusan arra épül, hogy mit lehet kezdeni egy olyan vereséggel, amely egyúttal az egész magyar fejlődés mozgásirányát megjelöli és jelképezheti, de legalábbis utalhat az etnikai közösség históriájának és történelmi önismeretének feloldhatatlan ellentmondásaira. E poétikai recepció történeti tanulságlevonása szerint a történelmi igazságszolgáltatás lehet *morálisan szükséges* (erről szólhat a kultúra beszédmódja), egyidejűleg azonban *politikailag* mégis *lehetetlen (*erre utal a magyar történelem legújabb menetiránya).

A kuruc korhoz kötődő kulturális emlékezet poétikai recepciója során Ady verseibe plántálja e kor beszédesnek tartott földrajzi, katonai vonatkozásait, tárgyi elemeit, mindennapi megnyilvánulásait. Megjelenik a „fáradt ló" realisztikusnak szánt képe, a „rossz kard", de a jelképesebb jelentésű „bujdosás kenyere" is. A versek szereplői többnyire lovon járnak, ám lélekben legtöbbször mégis gyalogszerrel vonszolják magukat. Bécs, Munkács, Várad, Pozsony, Torda, Buda, Majland, Késmárk, Majtény vagy Moldva és Bukovina mind visszaköszönnek a versekből. Ugyanígy a kuruc élet mindennapjainak toposzai is: „árok partja", a „bujtató lápok", az „idegen lovak taposta porta", a „koldusvásár közepe", a „nagy erdők alja", az „ország útja", a „tábortűz".

Tverdota György felhívja a figyelmet arra, hogy bár a versekben sűrűn emlegetik Bercsényi, Bottyán, Esze Tamás és Rákóczi nevét, azonosítható történetiségében mégis egyedül a halála előtt álló öreg Mikes Kelemen alakja bukkan fel.[23] A versek szereplői egyébként a kuruc hagyományból ismertek – a többször megszólított Tyukodi pajtás, a beszélő nevű Kurucz Ádám, vagy a részben archaizáló átlagnevet viselő Balázs, Balog, Cseke, György, Józsa. A dialogikus jellegű versekben a megszólítás hangsúlyosan

[23] Tverdota György: *im.* 34.

familiáris: „bajtárs barátom", „koldus társam", „szívbéli pajtásom", vagy éppen nevesített: „Esze komám", „György cimborám", „Józsa testvér". A versszereplőket a költő leggyakrabban „bujdosó kurucként" aposztrofálja, azaz levitézlett szabadságharcos mivoltukban határozza meg őket. Felbukkan – részben az önstilizáció, részben a már említett intellektuális patriotizmus megjelenítődéseként – a „deák", illetve az „íródeák", valamint a „kuruc deák" megnevezés, megszólítás, illetve minősítés is.

A kuruc hagyomány mindkét uralkodó hangvétele jelen van Adynál. Egyrészt a dicsekvő, hetyke, kötekedő, az ellenséget kicsúfoló hangnem, főleg a kuruc tematikájú versek írásának kezdetén (*A harcunkat megharcoltuk*). Olyan költemény azonban kevés van, amely a Rákóczi-szabadságharc kezdetét (az elkeseredett vagy lelkes várakozás hangulatát) idézné, mint az *Esze Tamás komája* vagy a *Lesz más lakodalom*. Ezek ihletői alighanem a bátorító, mozgósító, toborzó dalok lehettek, s írásukkor Adytól sem állhatott távol a közéletbe való ilyen jellegű, közvetlen beleszólás igénye.

Másrészt jelen van – a versek túlnyomó többségében – az átkozódás, a fohászkodás, a kesergés, a panaszkodás. Ezek a költemények az árulás, az elhagyatottság, a kudarc élményét variálják, s a vereség okát a kishitűségben, a hiszékenységben, a nagyravágyásban, a megalapozatlan reményekben láttatják. Így tág teret kínálnak Ady kritikus nemzetszemléletének, olykor burkolt, olykor nyílt, de mindig mítoszokat foszlató magyarságképének is. Az ihlető szerepét itt a vereség okait firtató bujdosó énekek játszák – ezek olykor Ady számára csaknem olyan erős lelki támaszt nyújthattak, akár állandó olvasmánya, a Biblia.

A kuruc motívumok imitációja, illetve a kuruc tematika poétizációja során Ady tárgyiasította a versek beszélőit, s így tág teret nyithatott a zsánerszerű jellemzés újfajta alkalmazása számára. Ugyanakkor a kuruc versek esemény összefüggési – különösen a *Ki látott engem?* kötettől induló költemények – egészükben már egyfajta narratívát alkotnak, mivel a beszéltetések egymásutánja történetbe torkoll. Az egyes verseken belüli narrációs elemek súlya olyan értelemben csekély, hogy a költői megjelenítésben inkább a balladisztikus-párbeszédes vagy a lírai-vallomásos szerkezetek érvényesülnek. (Igaz, az előbbiek majd minden esetben *kétszólamú történetmondás*ra épülnek.) A „két kuruc beszélget" és a „kurucok így beszélnek" magyarázó formula gyakran bukkan fel a költemények elején, többnyire fő- vagy alcímként.

Az intertextusokra hangolt beszéltetéssel Ady két célt is követ. A megszólalások egymásutánja képes a versben szereplők helyzetének drámaiságát – és azt, hogy históriailag meghatározott értékválasztások előtt állnak – külön is hangsúlyozni. A párbeszédek sorozata viszont – a kuruc tematikájú versek egymásutánjában – már olyan drámai tablósort eredményez, amely történelmi tanulságok összefüggő elbeszéltségének benyomását kelti. Mi több, a kuruc kori történések tanulságain túl felhívhatja a figyelmet a magyarság sorstragédiájának baljós folyamatosságára. A kibeszélt állapotok, helyzetek hamarosan egy átfogó állapot-elbeszélés részeivé válnak. Jauss felhívja a figyelmet arra, hogy a dialogikus forma kiválóan alkalmas az önismereti narratívák erősítésére.[24] S valóban, Ady kuruc tematikájú költeményeiben a kurucok közti beszélgetések erősítik a narratíva hitelességét, a narratíva viszont visszamenőleg legitimálja a beszélgetéseket átszövő tragikumot.

A drámaiság és történetiség benyomását Ady a kuruc hagyományban talált magyaros ütemű ritmus alkalmazásával próbálja fokozni. A *Bujdosó kuruc rigmusát* például Thaly *Kuruczvilági énekek* gyűjteményének *Egy bujdosó szegénylegény* című darabjára építette. Elsősorban az elkeseredést sugárzó hangulatiságát vette át, az otthontalanság megalázó, már-már kiközösítő érzésének megjelenítési módozatait. Mivel a

[24] Jauss, Hans Robert: *im.* 246.

megújított hagyományt a jelentől évszázadok választották el, az *archaizálás* a stílusimitáció fontos eszközéül kínálkozott. Ady nyelvhasználata azonban nemcsak időbeli határokat lépett át. A népies líra nyelvi regiszterét tudatosan választotta, mert lényegében oda tartozónak tekintette a kuruc költészetet. Így első kuruc tematikájú verseiben a *népiesítés* még az archaizálás rovására jelentkezett, néha egyenesen olyan stílustörő nyelvi elemek társaságában, amelyek akár sokkolhatták is az olvasót. „Én se voltam zabi gyerek" – hangzik a *Kurucz Ádám testvérem* egyik sora, sejtetve, hogy mennyire fontos a költő számára az olvasó meghökkentése, meggondolkoztatása.

A nyelvi régiség tudatos, következetes alkalmazása *Az utolsó kuruc* című verssel kezdődik – mindjárt magas szinten, nagy művészi meggyőző erővel. Az archaizálás itt olyan erőteljes, hogy a szövegátvétel benyomását kelti. A 18. századi magyar lelkiséget a formai-nyelvi, illetve a mentalitás- és szemléletbeli archaizálás együttese idézi fel: „Súlyos ínségimben, / Se Bécsben Úristen, / Se Krisztus Pozsonyban, / Se Szentlélek Tordán, / Igazán nem hittenek, / Ez elárvult országban / Vén századok óta / Gonoszak az istenek."

Üzenet a kortársaknak

Ady kuruc tematikájú verseivel természetesen nem a 17-18. századba akart visszaszólni, hanem kortársait kívánta figyelmeztetni arra, hogy „ma is bujdosó ebben az országban minden igaz ember". Király István írja (Móricz visszaemlékezéseinek egyik gondolatmenetét követve), hogy Ady Móricz Zsigmonddal megosztotta azt a felfogását, miszerint ő „a történelmi színeket csak arra használja, hogy formát adjon a ma problémáinak".[25] Ady tudatosan és tervszerűen járt el: a költemények stilárisan sűrített és tematikus kurucságát az anakronizmusok nem kevésbé sűrű (bár inkább rejtett) hálójának kellett egyensúlyba hoznia. A kuruc hagyomány megújításával a legidőszerűbb problémákat akarta előtérbe állítani, a legkorszerűbb üzeneteket akarta artikulálni.

Ady ezért arra törekedett, hogy verseiben a múlt magyarázza a jelent. A kuruc kori magatartásrepertoárból épülő szerepek a költővel kortárs közélet színterein mozgó kulturális és politikai szubjektumok életét tették láthatóvá. Olyan, Ady számára „igaz embereket", akik a hajdani kurucok módjára bíztak az elvek és az eszmék erejében, akik hittek a nemzet nagyságában. Akik nem mindig óhajtottak számot vetni a valós történelem valós körülményeivel, követelményeivel. Sokszor bizony nem is annyira áldozatkész, elragadtatott hősiességük okán, mint inkább a derűlátásuk, jószándékuk, megfontolatlanságuk mögött lappangó szellemi kényelem, megszokás, öncsalás, illetve önigazolási kényszer miatt.

Az Ady-filológia kezdettől fogva számot vetett ezzel. Földessy Gyula, Kéri Pál és Schöpflin Aladár arra hajlottak, hogy a költő, mintegy belső indíttatásra, így figyelmeztette kortársait a nemzeti értékek kiürülésére. Király István mindkét, de főleg a második nagy Ady-monográfiájában úgy vélte: a költő által megtalált „kuruc szerep" a modern magyar líra egyik legnagyobb értéke. A legújabb Ady-kutatás azt hangsúlyozza, hogy a kuruc tematikájú versek árnyalt megítéléséhez új elemzési szempontokra van szükség – anélkül, hogy a régebbiekre épülő eredményeket mindenestől elvetnék.

Király István érdemei elsősorban a „stiláris hős" líraelméleti jellegű fogalmának bevezetésében, illetve alkalmazásában rejlenek. Az irodalomtörténész szerint a költői képek, nyelvi elemek, verstechnikák összjátéka mentén, minden költészet mélyén él egy sajátos alakzat, egy „rejtett hős". Ez többnyire „költői önstilizáció" terméke, a lírai, a pragmatikai és a retorikai én egymásra vetülésében. Király gondolatmenete a versek befogadásának végső instanciájává egy (jelentős mértékben narratológiai vonatkozású) „fiktív szereplőt" állított. Ennek élet- vagy inkább díszlettere „kibomlott a versek

[25] Király István: *Ady Endre*. Bp., 1970. II. 708.

képeiben" – egy „múltban élő tájban". Ez a táj a költő Ady szülőföldjének valamiféle szublimált változata, ott helyezkedik el „messzi századokban, az idő országútján, egy sajátos történelembe emelt népi tájon, a képzelet Mindszentjén".[26]

Király szerint ez a stiláris hős Ady kuruc verseiben a temporalitáshoz és a tradícióhoz való odafordulás közvetítőjévé válik. Palkó Gábor viszont Király koncepciójával vitázva arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagy tekintélyű Ady-kutató a temporális távolságot egy lényegében lokalizálatlan, további elemzés alól kivont „virtuális szcénában" oldja fel. A stiláris hős direkt megnyilvánulásaként olvasott kuruc tematikájú versek egy olyan világot hoznak így létre, amelyben Ady – az esztétizmus egyéniségközpontúságát határozottan félredobva – közösségi élmények „közvetlen kifejezőjévé" vált. Ez az állítólagos közvetlenség azonban ellentmond a múlt felmutatását intertextusokkal, stilizációként, hangsúlyos közvetettségben megidéző verskorpusz valóságos, azaz interpretatív jellegének. A közvetlenség hangsúlyozása inkább annak az ideológiai fordulatnak az előkészítője lehet, amely, végső soron, a kuruc tematikájú versekből a „forradalmi optimizmus" harcos megnyilvánulásait szeretné kiolvasni.[27]

Ezzel szemben sokan – így az idézett Palkó Gábor, valamint H. Nagy Péter, Kulcsár-Szabó Zoltán vagy Tverdota György is – éppen a *tudatosan kifejezett illúzióvesztés* verseiként olvassák Ady kuruc tematikájú költeményeit. Amelyekben a hagyományhoz fordulásnak, az intertextualitásnak, a stilizációs eszköztárnak és a szerep-repertoárnak éppen az utopisztikus szemléletmód, az ideológiai és történelmi utópiák leleplezésének feladata jutott. Azt persze el kell ismerni, hogy – függetlenül minden archaizálástól és aktualizálástól – a bujdosásra kényszerült kurucok világszemléletét már annak idején a fokozódó távlatvesztés jellemezte. Ilyen értelem valóban elmondható, hogy Ady „történelmi hűséggel" ábrázolta léthelyzetüket, sorsérzékelésüket. A történelmi realitásokat követi egyébként abban is, ahogyan a kuruc élet két változatát állítja elénk.

Az első esetben az egykori szabadságharcos előtt megnyílnak a parazita-lét kapui (*Bujdosó kuruc rigmusa*). Élete örökös vendégeskedéssé válik, mások létének eszközévé, életterveinek tartozékává. Mi több, egész élete mások életcéljait szolgálhatja. Az önállóságnak csupán a látszatával bír, minduntalan menekülnie kell a számvetés elől. (Az olvasó megsejtheti: ehhez képest a labancból lesz a magyar polgár.) Ebben a helyzetben és ilyen kilátásokkal csak a nosztalgikus vágyakozás jelenítheti meg azt, ami már elveszett a lírai én számára. Ez nem más, mint a „rendeltetéses élet", amelynek morálisan megtartó erejét valamikor még a sokat siratott „fájó árvaság" sem csorbíthatta.

A második esetben – különösen a *Két kuruc beszélget* fő-, illetve alcímmel bíró kései kuruc versekben – a bujdosók egyéni életesélyeik szempontjából is tökéletes vesztesekké válnak. „Tegnap" még „vitézek" voltak, „ma" már csak „kószák". A deklasszálódás, az elszegényedés, az öregedés, sőt a züllés a sorsuk. Illúzióikkal leszámoltak – nem hitegetik és nem mentegetik magukat, inkább keserű öngúnnyal nyugtázzák a dolgok alakulását. Már nem hisznek semmiben, és nem bíznak senkiben. Tudják, az idejük lejárt, többé nincs szükség rájuk.

Nemcsak az illúziókba kapaszkodás lehet romboló, hanem az illúziók hiánya is. A morálisan még ép árvaságot, a félerkölcsös vendégeskedést itt felváltja a tétovaság, az

---

[26] Király István: *im.* 548-549.

[27] Palkó Gábor: *im.* 79. Palkó szerint Király gondolatmenete „párhuzamba állítható Heinz Schlaffer líraelméleti koncepciójával, mert a versbefogadás központi figurája hasonló ontológiai elsőbbséget élvez a *stiláris hős* és a *retorikai én* esetében. (...) Csakhogy a fenti láthatatlan, csak hangsúlyosan nyelvi értelemben megkonstruálható alakzatot Király olyan módon vetíti vissza a versek szcenikai terébe, hogy ezáltal elvész az ontológiai elsőbbség, és az egész koncepció elveszti produktivitását. A stiláris hős nem ontológiai értelemben rejtett és láthatatlan, hanem csak *többnyire*: az elemző fenntartja magának azt a jogot, hogy egyes versek lírai énjét „költői önstilizációnak" minősítve felszámolja a *pragmatikai* és és a *retorikai* én különbségét, az utóbbi primátusát. Éppen e különbségtétel hiánya az, ami miatt Király *stiláris hős*ről beszél."

eltévedettség tudata, a tényleges tévelygés, amelyben a fölöslegesség-tudat és a magányérzet már-már kozmikus méretűvé válhat. „Merre, Balázs testvér, de merre, de merre? / Azt mondom én, testvér, jobb lesz, ha semerre." vagy „Felgyújtottuk a világot, / S nem látunk egy lépést!" – írja Ady utolsó kuruc verseiben. Az ilyen sorok nem Király Istvánnak, hanem azoknak adnak igazat, akik – mint legutóbb Tverdota György[28] – nem szerepbizonytalanságról, hanem szerepvesztésről, sőt *szerepromboláso*ról értekeznek a költő kuruc versei kapcsán.

Annyi bizonyos: az *antitézisekben kibontakozó teljesség* kezdettől fogva része Ady költői programjának. Ebből következően az ön-kiegyensúlyozásnak – és az önmagával való folytonos vitatkozásnak – feszültségeket gerjesztő és feszültségeket oldó funkciója volt egyszerre. Az önkorrekciós szerep-leépítések nyomában mindig megjelent az új szerepek megtalálásának és felmutatásának igénye. Ugyanígy a *mitizálás* és a *demitizálás* is egyazon katarzisigény kielégítésének szolgálatába szegődött.

Mint láttuk, *átáramlások* és *átszivárgások* közepette válik jelentésessé a kuruc szerep az Ady-féle lírai modernség kifejezésrendszerében. A szerepnek előzményei vannak – elsősorban azokban a versekben, amelyekben Ady, költői én-je egy-egy aspektusának kibontakoztatása érdekében, „kölcsön veszi" (képzelt vagy létező) történelmi személyiségek alakját, karaktervonását, nevét, a kulturális emlékezetben való jelenlétük valamilyen intertextuális vonatkozását. Így válik például Ond vezér vagy Dózsa György unokájává. E kölcsönzések sorában érdekes módon számos diákalak jelenik meg – *A befalazott diák*, a *Gyáva Barla diák*, a *Mátyás bolond diákja* című versekben. (Ezek a diákfigurák Ady identitástudatának intellektuális irányultságát, illetve kötődését mutatják. Egyúttal azt is, hogy zilahi kulturális és politikai szocializációja során lelkesen, de vívódva sajátította el a függetlenségi és protestáns nemzeti tudat értékeit.)

Közismert, Ady egy több évszázados kulturális hagyomány méltó örököseként kívánt fellépni – nem csupán kuruc tematikájú verseiben. A hagyomány értékeinek kritikai megközelítéséről azonban sohasem tudott lemondani. Bizonyára ezzel is magyarázható, hogy az esetek többségében olyan tulajdonságokkal ruházta fel költeményeinek lírai alanyait, amelyek birtokában azok a hagyomány normatív értékeit, kanonizált szerepelőírásait csak vívódva vállalhatták. A legtöbb vers lírai alanya személyes tulajdonságainál fogva csak részben, illetve fogyatékosan alkalmas a hagyomány kínálta szerepből adódó elvárások, követelmények megvalósítására, teljesítésére. A szerep (magas) igényeihez képest eleve valamiféle deviancia, valamilyen fogyatékosság (sokszor csupán hiányérzet) jellemzi. Ez egyben a költő saját életrajzi dilemmája is volt, s művészi útkereséseinek, vállalásainak motiválója is. Elmondható, hogy az Ady-versek történelmi szerepmintáit tekintve a bujdosó kuruc egy jól eltalált, „testhez álló" alak- illetve szerepváltozat.[29]

Érték az életműben

A kuruc tematikájú versek helyét és értékét Ady ars poetikája, költői programja fényében jelölhetjük ki. Azt sok féle forrásból tudjuk, hogy költői programjának talán legfőbb célja a *személyesen átélt nemzettörténeti tapasztalat* megfogalmazása volt. Pályájának kezdetén a történelmi folytonosság félbeszakadásának veszélyét érzékelte, de bízott fenntarthatóságában. A pálya középső szakaszában különféle, egyre súlyosbodó kétségek közt hányódott. A pálya végén előtérbe került a *sorsrontás* motívumának kendőzetlen tragikuma. A számára oly fontos *kisnemesi hagyomány* – jó és rossz oldalaival egyetemben – folytathatatlannak látszott, pontosabban fogalmazva, egyre inkább

[28] Tverdota György: *im.* 37. Az irodalomtörténész szerint Ady nem is titkolja, hogy felfogásában a bujdosó kuruc „nem egy szent ügy hőse, hanem egy történelmi játszma balekja" volt.
[29] Tverdota György. *im.* 39.

kísértettek pusztító (és önpusztító) negatívumai, miközben a valahai számos és a meglevő kevés pozitívum már nem ellensúlyozhatta őket. A kisnemesei hagyomány kezdett életképtelenné, életellenessé válni – ezt a számára szörnyű felismerést a bujdosó kuruc költői szerepének, intertextuális szerepeltetésének kiteljesítésével érzékeltette. A bujdosó kuruc roggyant, szánalomra méltó alakjának megmutatása – különösen az utolsó kuruc tematikájú versekben – már a folytonosság irodalmi és történelmi fenntartásának értelmetlenségéről, okafogyottságáról szólt. (Egyúttal költőileg érvelt egy új polgári nemzeti kánon bevezetésének szükségességéről is.)

„Most már nagyon jó, mert nem lehet rosszabb" – vonja le történelmi következtetését Ady bujdosó kuruca. Ezzel azonban nem csak egy öröklött költői szerep jutott el a befejezéséhez. Ady a költői szerep értelmetlenné válásának kimondásával együtt leleplezi a szerep történelmi hátterének problematikus voltát is. Megkérdőjeleződik itt a kuruc hagyomány folytathatóságának értelme is, vele együtt a Rákóczi-szabadságharcé is. A költő ítélete szerint a kurucok nemcsak katonailag, hanem morálisan is vereséget szenvedtek. Nemcsak egy konkrét *történelmi alternatíva* bukott meg, hanem általában *a nemzeti történelem függetlenségi paradigmája* vált megkérdőjelezhetővé.

Ezt a sötét képet az akkori és a mai olvasó is igyekezett elhessegetni magától, s az irodalomtörténet azóta sem igazán barátkozott meg vele. Pedig a költő által sürgetett szembenézés elkerülhetetelen – ezt tanúsította a Szekfű Gyula által az utolsó kuruc versek keletkezésének éveiben megírt *Három nemzedéke* is, amely bevallottan Ady hatását viseli magán. Ez is jelzi: aki az elmúlt évszázadok magyar fejlődésével akar számot vetni, annak számára Ady kuruc tematikájú versei, különösen az utolsók, bízvást mottóul kínálkozhatnak.[30]

Egy nép- és műköltészeti alkotás-korpusz úgy került át Ady költészetébe, hogy az elsajátítás jóleső meghittségét fokozatosan felváltotta a kritikai önvizsgálat keserűsége. Ady egyébként a történelmi és irodalmi kurucság erényeivel együtt a hibáit is vállalta – így a katonai kudarcot vagy az azt követő erkölcsi bomlást. Vállalni tudta és meg merte mutatni a kuruc hagyomány kínálta függetlenségi illúziók elvesztésének tragikus képét is. Ezzel, részint akarata ellenére, az irodalmi és történelmi tudat kuruc kánonjának kritikusává vált. A kanonizált kuruc-kép értékeinek megkérdőjelezőjeként pedig a kulturális nyilvánosságban élő és ható kuruc mítosz dekonstruálásának kezdeményezője lett.

Ady kurucsága tehát a legkevésbé sem a szecessziós költői szerepjátszás meghosszabbítása, és nem egy neorokokó pásztori igény mű-meghittségének borongós-keserves visszája. Sokkal inkább végső szembesülés a nemzeti történelem nagy, máig nyitott kérdéseivel. Abban is biztosak lehetünk, hogy az utolsó kuruc verseit író költő célja éppen az volt, hogy megüzenje: nincs hiteles visszavonulás a história felé, nincs biztos, mindentől megóvó menedék a történelemben.

A történelmet nem lehet úgy „megcsinálni" – művészi alkotásként sem – , hogy a jelen számára egyértelmű, hiteles és meggyőző probléma-megoldási modellt nyújthasson. A történelmi önreflexió lényegében mindig „más általi önmegértés" (Hans Robert Jauss). Ez a másság azonban nem önálló, ezt a másságot az önmagát az időben szemlélő építi fel – önmagából. Ady kuruc tematikájú verseinek üzenete arra figyelmeztet, hogy az identitásképzés, az önmegértés, az önmegőrzés is erre a másságra van utalva. Azzal azonban, hogy ezt az önmagunkból felépített másságot a történelem egyik vagy másik hagyományfolyamatába helyezzük, még nem oldottuk meg a jelenből származó problémáit – problémáinkat.

---

[30] Ez a gondolat gyakran bukkan fel mai eszmetörténeti munkákban, legutóbb például Miskolczy Ambrus könyvében (*Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról*. Bp. 2001.)

Receptarea poetică a valorilor memoriei culturale. Poeziile cu tematică curuță ale lui Ady Endre

Rezumat

Ady Endre reprezintă cotitura modernității în literatura maghiară, şi rareori sunt evidențiate fundamentele culturale şi istorice ale liricii sale. Ady, după răzbateri poetice caracterizate prin estetismul antitradiționalist, s-a întors destul de repede spre o asimilare selectivă a tradiției. În spatele înnoirilor sale poetice stătea critica tradiției, a canonului cultural colectiv. Revoltându-se împotriva convențiilor de tot felul, el şi-a format o concepție despre istorie şi națiune deosebit de critică.

In această privință sunt foarte semnificative poeziile sale cu tematică curuță. Acestea se caracterizează prin intertextualizarea tradiției şi prin expresivitatea individual- intelectualizantă a istoricității dintr-o perspectivă a modernității târzii. Această tematică pseudo-istorică s-a născut într-o lume contemporană poetului, având un mesaj pe măsură, la fel de contemporan. Limbajul tradiției curuțe a devenit aici, dintr-o dată, un limbaj al subiectului creator, rămânând totuşi un limbaj al canonului cultural-național, dar şi al liricii moderne. Astfel Ady exprimă, folosind limba canonului liric colectiv, decizia sa de a se îndepărta de o imagine înfrumusețată, manipulată şi mitizată a unei colectivități etnice şi culturale. Poeziile sale, cu un aparent caracter mitologizant, dobândesc treptat o tendință demitologizantă. Studiul prezintă amănunțit aceste eforturi creative de valorificare poetică a memoriei culturale.

Studiul oferă şi o panoramă a disputelor critice şi de istorie literară referitoare la poeziile cu tematică curuță ale lui Ady Endre. Savanții de şcoală marxistă, în frunte cu reputatul istoric literar, Király István, scot în evidență mai ales caracterul aşa-zis democrat revoluționar al acestor opere. Autori mai noi, formați în cadrul şcolii hermeneutice sau legați de metoda deconstructivistă (Kulcsár Szabó Ernő, Palkó Gábor sau Tverdota György), în lucrările lor recente, influențate mai ales de noile teorii ale lecturii, demonstrează în schimb, că în aceste poezii apare o viziune istorică, deloc optimistă, de o ironie amară, o intenționalitate individualizantă, strict lirico-poetică a receptării valorilor memoriei culturale.

The poetic receptions of the cultural memory: Poems of Endre Ady on the kuruc's

Abstract

The oeuvre of Ady represents a breaking point toward modernity in the Hungarian literature, therefore, its cultural and historical fundaments were neglected. In spite of his anti-traditionalist esthetics, parts of the tradition were assimilated by Ady. The reason of his revolutionary innovations was the severe criticism of the tradition, and of the common cultural canons, while he formed his own conception on history and nation. In this sense, Adz's poems on the kuruc's (the anti-Habsburgic movement in Hungary in the 17th and early 18th century) are emblematic. This pseudo-historic theme expressed in traditional context and individual and intellectual language, had significant messages for the poet's time. The language used in these poems is common with the cultural canons, but they express the individual option of the poet to break with the ornate representation of the past. His poems, with apparent mythological character, therefore, became an anti-mythological attempt. This attempt was received by the contemporary public and by the posterity in varied form. The Marxist tradition (the most significant member being István Király) regarded in the poems of Ady as the expression of revolutionary and democratic options. Later scholars adopting the methods of hermeneutics and deconstructivism (Ernő Kulcsár-Szabó, Gábor Palkó and György Tverdota), regard these poems as a pessimist reception of the history with bitter irony, pronounced individualism and a strictly lyric expression of the cultural memory.

De la „Unirea fundamentală" la „Unirea care a durat". Aloisie Tăutu despre formarea Bisericii Române Unite

Kereskényi Sándor

Problematica legăturilor românilor cu Biserica Romei a suscitat mereu vii controverse, ajungându-se la opinii dintre cele mai variate, uneori chiar contradictorii. S-ar părea că cel mai negativ obicei, în abordarea unui subiect delicat ca acesta, îl constituie implicarea confesionalului, care urmăreşte să scoată din curgerea evenimentelor istorice în sine, argumente pentru discreditarea sau distrugerea opiniei „adversarului". Or, istoriografia, trebuie să plece în elaborarea câmpului interpretativ de la izvorul sigur, scris sau nescris, luat ca atare fără prejudecăți de ordin subiectiv, confesional, care produc, în general, unilateralizarea, îngustarea perspectivelor, viziunilor istorice.

Aloisie L. Tăutu (1895-1981) a avut o activitate laborioasă şi eficientă în consolidarea spiritualității greco-catolice din România. S-a născut în perioada post-memorandistă, în fragedă tinerețe a fost ajutat de preotul Constantin Lucaciu (fratele lui Vasile Lucaciu), apoi a devenit martorul mişcărilor ardelene prilejuite de căderea Imperiului Austro-Ungar, unirea Transilvaniei cu România. A participat la diferite evenimente ale vieții confesionale şi politice din perioada interbelică, desfăşurându-şi activitatea într-un mod rodnic, în exil, pe timpul existenței comunismului în Europa de Răsărit, ca reprezentant al Bisericii Române Unite. Ca unul dintre cei mai activi canonici, el a reuşit să se facă deosebit de apreciat nu numai în mediile eclesiastice. A îndeplinit diverse funcții în cadrul Ministerului Cultelor, a fost consilierul eclesiastic al României la Vatican (1937-1947), realizând o operă de teolog, filozof şi istoric pe măsura atitudinii sale ferme şi principiale, adoptate de-a lungul vieții.[1]

Din multilaterala activitate desfăşurată de Aloisie L. Tăutu distingem preocupări în domeniul istoriografiei, cercetări istorice, a traducerilor şi tipăriturilor. Ar fi insuficentă prezentarea figurii de învățat a lui Tăutu, fără a reliefa obsedantul ideal care l-a măcinat în interior atât pe el, cât şi pe antecesorii săi, istorici aparținând Bisericii Blajului. A năzuit să arate legăturile sufletului românesc cu Apusul, fără să neglijeze nici pe cele avute cu Răsăritul. Dar mai presus de toate a încercat să contribuie la eliminarea din gândirea românească a tot ce poate întuneca sau pune în primejdie „elementele lui esențiale: romanitatea şi creştinătatea".

Încă din materialele pe care le-a elaborat în prima parte a carierei sale, se remarcă o bună cunoaştere a cadrului istoric în care s-au derulat secvențele fundamentale ale Unirii Religioase. Chiar de atunci apare ca un cercetător devotat şi profund angajat în susținerea cauzei Unirii. A restaurat cu migală şi a redat cu entuziasm numeroase momente semnificative din complexa evoluție a greco-catolicismului, deplasându-se extrem de mobil în câmpul sensibil al ipotezelor istorice, conturând atractive şi veridice teorii pentru etape-cheie, mai puțin acoperite documentar, din trecutul Bisericii Unite. Beneficiind de capacitatea de a esențializa imaginea focalizată asupra evenimentelor confesionale de lungă durată şi de a sintetiza componentele de bază ale fenomenelor religioase ample, el a refăcut, în scheme simple dar cuprinzătoare, imagini dizolvate în negura vremurilor.[2]

Din categoria aceasta a reconstrucției teoretice, viabile prin argumentația lor, face parte şi studiul intitulat *Uniri cu Roma în cursul istoriei româneşti* (1968). Lucrarea

---

[1] Claudiu Porumbăceanu – Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar*, Satu Mare, 2000. p. 222-224.; Codruța Maria Ştirban – Marcel Ştirban, *Din istoria Bisericii Române Unite, 1945-1989.* Satu Mare, 2000. p. 21-22, 30-33.; Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie şi istoriografie*, Cluj-Napoca, 2003. p. 180.

[2] Câmpeanu, *op.cit.*, p. 182.

descrie nu mai puțin de 12 uniri sau încercări de unire cu Biserica Romei, derulate pe parcursul mai multor secole cuprinse între încreştinare – proces definit de autor ca Unire fundamentală – şi epoca domniei lui Cuza.[3] Aderările la catolicism au fost modelate în forma unui amestec atractiv de evenimente reale şi posibile, încorporate într-o structură logică, din care s-a eliberat însă componenta imaginară excesivă.

Din seria celor 12 opțiuni pentru credința romană câteva sunt prezentate prin includerea unor note polemice moderate. Cu un accent polemic apăsat este abordată aderarea a 11-a la catolicism – cea din anii 1697-1700. Această aderare definită ca „Unirea care a durat", este evaluată ca fiind una de o însemnătate covârşitoare, folosind un registru de tonalități de reproş la adresa ortodocşilor, care consideră Unirea o creație iezuită sau o apreciază ca o simplă alianță tactică cu Roma. În opinia lui Tăutu nu adepții catolicismului au urmărit interese meschine, nu ei au spart „unitatea spirituală" a poporului, ci grecii sau slavii. Uniții au avut o „strategie spirituală", astfel transferul confesional nu a însemnat o decădere strategică, un impas instituțional a religiozității româneşti din Transilvania, fiindcă instituționalitatea presupusă a existat numai la un nivel mediocru sau submediocru la interferența secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea.[4]

Tăutu în multe locuri preia binecunoscutele argumente ale lui Augustin Bunea despre dorința de anihilare a presiunii slave şi de înlăturare a tiraniei patriarhiei de la Constantinopol. De evidențiat rămâne însă, în primul rând, logica greu de contracarat a narațiunii istoriografice – chiar şi în părțile mai puțin sprijinite documentar – , sau formularea pe alocuri a unor idei surprinzător de actuale. Astfel, Tăutu subliniază că religia nu este esențială în componența etnică a unui popor. Studiul, prin temă, prin atractivitatea ipotezelor conținute şi prin înlănțuirea fermă a componentelor istorico-filozofice conturate cu abilitate speculativă, rămâne o fertilă sursă de referință sau de inspirație pentru istoricii şi teologii greco-catolici de astăzi.

Istoricul confesional s-a mai pronunțat asupra Unirii religioase în numeroase materiale. În articolele din primii ani de exil, nu s-a putut concentra în linişte asupra analizei momentului confesional, deoarece conjunctura epocii îi impusese un alt obiectiv prioritar, şi anume acela de a răspunde atacurilor intensificate ale „frontului istoric" din țară. Acesta a fost instrumentat de regimul comunist, care se străduia cu vehemență să-şi motiveze decizia abuzivă de desființare a Bisericii Române Unite.[5]

Articolul *Unirea calumniată* (1950) a avut un dublu rol: de a omagia imensele eforturi istoriografice depuse de uniți, şi totodată de a lua poziție împotriva gravelor sentințe pronunțate de scrisul istoric ortodox asupra unei biserici româneşti, care în pofida tuturor vicisitudinilor, refuza să depună armele spirituale.

Tot din categoria răspunsurilor oferite de Tăutu atacurilor venite din țară la adresa Unirii religioase, în primii săi ani de exil, a făcut parte materialul intitulat *Adevărul maltratat* (1953), care s-a dorit a fi o luare de poziție împotriva unor afirmații eronate, cuprinse într-un mic catehism publicat pentru românii din America. Tăutu, arătând că universalismul catolic – ca mare şi reală frăție conducătoare la cer a creştinilor – corespunde cel mai bine misiunii bisericii între oameni, demonstrează că cei care au aderat la catolicism, au făcut-o punând pe primul plan motivele spirituale, deşi recunoaşte că Unirea s-a făcut şi pentru motive mai lumeşti, pentru avantaje politice şi materiale.

În aceeaşi perioadă apărea la Madrid o lucrare de mare importanță, o sinteză istoriografică coordonată de monseniorul Aloisie L. Tăutu, intitulată *Biserica Română Unită. Două sute cinci zeci de ani de istorie*. Spre deosebire de articolele precedente, această carte avea în primul rând meritul de a nu se fi angrenat în polemică, abordând

[3] Aloisie L. Tăutu, *Uniri cu Roma în cursul istoriei româneşti*, în „Buna Vestire" VII (1968), nr. 4., p. 5-37.
[4] *Ibidem*, p. 26.
[5] Câmpeanu, *op.cit.*, p. 183.

istoricul greco-catolicismului cu obiectivitatea cuvenită unei teme de importanță majoră. Utilitatea elaborării, valoarea informatică a conținutului, echilibrul expunerii, larga perspectivă teoretică se deduc şi din frecvența cu care este citată chiar şi de specialiştii de astăzi ai istoriei bisericii.

Partea lucrării dedicată momentului aderării românilor transilvăneni la catolicism reconstituie următoarele etape: 1. *preludiul* (strategia, tactica şi activitatea precursorilor Unirii); 2. *opțiunea* (concretizarea planurilor sinodului lui Teofil); 3. *şovăiala* (încercare de răspuns a românilor la atitudinea duplicitară a Dietei din septembrie 1699); 4. *decizia* (soborul de la 1790); 5. *conflictele* (plângeri împotriva lui Atanasie Anghel, vizita episcopului unit la Viena); 6. *clarificarea* (a doua Diplomă Leopoldină); 7. *reacțiile* (din Ardeal şi dinspre spațiul extracarpatic); 8. *agitația* (acțiunile politice şi militare ale lui Francisc Rakoczi al II-lea şi mişcarea lui Ioan Țirca); 9. *renunțarea* (slăbirea temporară a Unirii datorită presiunii protopopilor calvinizați); 10. *revenirea* (reînnoirea deciziei din 1700).

Potrivit argumentelor lui Remus Câmpeanu aici avem de-a face cu o incursiune profundă şi bine concepută în trecutul greco-catolicismului, care face ca lucrarea coordonată de Tăutu să se dovedească foarte utilă specialiştilor istoriei confesionale.[6] Ca şi în cercetările lui Zenovie Pâclişanu, a fost subliniată importanța unirii rutenilor, ca experiment necesar pentru proiectul de catolicizare a românilor ardeleni. (Aici trebuie menționată influența sintezei coordonate de Tăutu asupra concepției lucrării de doctorat a lui Ovidiu Ghitta, *Catolicismul şi românii din dioceza de Mukacevo, sfârşitul secolului XVII – începutul secolului XVIII.*, 1997. Tot în această ordine de idei trebuie semnificată marea lucrare monografică a lui Lucian D. Periş, apărută inițial în limba italiană, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova şi Țara Românească, 1601-1698.*, 2000.)

Ceea ce Aloisie L. Tăutu a căutat să constituie, a fost baza teoretico-istorică pentru argumentarea necesității reîntoarcerii românilor la unitatea spiritual-bisericească cu Roma înaintaşilor lor. Pentru un popor, precum cel român, aflat în vecinătatea cu tendințe asimilatoare a slavilor şi maghiarilor, Unirea religioasă apare ca un factor de redeşteptare-resuscitare a conştiinței etnico-naționale. Unirea cu Roma este argumentată ontologic, bazată în primul rând pe exemplele enunțate de Şcoala Ardeleană, susținând străvechea origine a creştinismului românesc din izvorul latin al Romei.

Factorii observați de Tăutu ca fiind elemente de piedică în calea săvârşirii unității spirituale cu popoarele latinofone au fost în primul rând permanenta tendință a regalității maghiare de a folosi catolicismul drept armă pentru obținerea de avantaje politico-economice pe seama românilor precum şi ambientul religios bizantinofil şi slavofil în care toți ierarhii Bisericii Ortodoxe Române au fost educați. Factorul politic expansionist, pe de o parte şi o „nefirească psihologie antilatină şi antipapală", pe de altă parte, introdusă în subconştientul elitei culturale româneşti, au făcut ca desăvârşirea aderării românilor, pe plan eclesiastic, la universalismul Bisericii Romei să fie veşnic tărăgănată.

Rămâne, deci, după opinia monseniorului Aloisie L. Tăutu, ca odată create bazele teologice, culturale şi istoriografice ale acestui proces unificator, să se fructifice ulterior în timp, ceea ce înaintaşii nu au reuşit suferind urmările unui „fatal destin al istoriei", care a făcut ca majoritatea românilor să rămână oarecum despărțiți de Roma originilor lor.[7]

---

[6] *Ibidem*, p. 188.
[7] Lucian D. Periş: *Aloisie Tăutu, Aspecte din opera istorică*, Blaj, 2003. p. 81-82.

Kereskényi Sándor

From the "fundamental Union" to the "long lasting Union": Aloisie Tăutu on the Romanian Unite Greek-Catholic Church

(Abstract)

Aloisie Tăutu (1895–1981) had an efficient and consequent activity in consolidating the greek-catholic spirituality in Romania. Among his multiple activity, the most important are the contribution in the field of historiography, historical research, the translation of several important texts and the edition and printing of books. The most important mission of Aloisie Tăutu was to try to eliminate from the Romanian mentality all factors which might endanger "its essential elements: the Romanity and Christianity."

Grădina Kossuth (Romei): înfiinţare şi istoric[1]

Orsolya Szilágyi

De-a lungul secolului al XIX-lea, în oraşul Satu Mare, ideea unei planificări urbanistice conştiente, incluzând amenajarea unor locuri publice moderne a început să se impună ca o tendinţă marcantă a procesului lent de *embourgeoisement*.

Oraşul, construit pe terenul dintre cele două braţe ale Someşului s-a mutat, în urma reglării cursului fluviului din secolul al XVIII-lea, pe malul lui drept. Primul releveu topografic militar austriac din anii 1764–1784 prezintă încă lacurile rămase în albia Someşului Mic, precum şi podurile arcuite deasupra albiei. În acea perioadă, oraşul nu începuse încă să se extindă către est. La începutul secolului al XIX-lea însă, în partea de est a albiei, s-a construit strada Árpád (azi bulevardul Vasile Lucaciu), iar la est de aceasta străzile Hunyady (azi Corvinilor), Teleki (azi Avram Iancu) şi Attila (azi bulevardul Brătianu, respectiv Traian), menţionate sub numele de Újváros (*Oraşul Nou*)[2]. Concomitent cu realizarea celor dintâi parcuri publice ale oraşelor din Ungaria, pe strada Árpád s-a înfiinţat primul parc public al oraşului Satu Mare: Sétatér (*Promenada*). Fondatorul lui a fost căpitanul oraşului, Gedeon Kiss, care „a sădit la cele patru colţuri plopii canadieni dăruiţi de bătrânul conte György Károlyi"[3]. În 1891, datorită construirii teatrului, a fost mutat în acest loc cercul estival de teatru[4], fapt care a pecetluit soarta Promenadei. Acoperirea parţială a parcului cu clădiri a distrus vegetaţia, Promenada aşteptându-şi, încă din 1896, „părăsită, în zdrenţe, sluţită şi veşnic goală, pieirea"[5]. În vederea revalorificării sale, în incintă se va construi, în 1905, internatul feroviar.

Printre primele parcuri publice ale oraşului Satu Mare trebuie amintită grădina botanică înfiinţată de canonicul József Pelikán, grădina Pelikán de pe strada Vörösmarty (azi Marsilia)[6]. În legătură cu amenajarea şi vegetaţia acesteia nu ne-au rămas nici un fel de informaţii, se ştie doar că grădina deţinea o pepinieră renumită[7].

Teritoriul aflat la estul străzilor din *Oraşul Nou* nu a putut fi asimilat prea repede de către expansiunea urbană. Acesta fusese folosit drept cărămidărie, iar asanarea terenului mlăştinos, schimbarea condiţiilor naturale, s-au dovedit a fi o sarcină complexă, lucrările de drenare şi rambleiaj continuând chiar până în anii 1930. Dreptul de folosinţă asupra terenului de la est de strada Teleki, adică a „zonelor gropoase a cărămidăriei de pe lângă crâşma lui János Weisz"[8] a fost donat în 1846 de către consiliul orăşenesc celei mai vechi asociaţii a oraşului[9], societăţii practicanţilor de tir. Anul de înfiinţare 1844, menţionat în monografia oraşului publicată în 1908[10] necesită însă corectare, dat fiind faptul că societatea practicanţilor de tir şi-a sărbătorit în 1896 a cincizecea aniversare de la

---

[1] Studiul face parte din lucrarea de dizertaţie cu titlul *Cercetarea istorică a grădinilor peisajere. Studiu de caz: Grădina Romei din Satu Mare*, susţinută în sesiunea iunie 2006 a masteratului de specializare în reabilitarea patrimoniunului construit al Universităţii Babeş-Bolyai. Sub formă întregită ea va apărea ca volum la Editura Fundaţiei de Istoria Culturii „Entz Géza".

[2] *Szatmár-Németi sz. kir. város*. Borovszky Samu (ed.), Budapest, fără an, (Magyarország vármegyéi és városai), p. 165.

[3] *Ibidem*, p. 49.

[4] *Szatmár-Németi sz. kir. város*. p. 49.

[5] *Városi közgyűlés*, Szatmár, 1896. március 14. Azi

[6] Sándor Muhi: *Szatmárnémeti – városismertető*, Szatmárnémeti, 2001. 60.

[7] *Hírrovat. Az őszi faültetések*, Szamos, 1891. október 15.

[8] *Szatmár-Németi sz. kir. város*. 261.

[9] *Ibidem*, 113.

[10] *Ibidem*, 261.

înființarea sa[11]. Terenului dăruit lor, Grădina de Tir (*Lövölde-kert*), îi corespunde colțul de sud-est al Grădinii Kossuth de mai târziu.

Încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea tirul trecea drept un sport popular în rândul citadinilor. Pe lângă exersarea tragerii la țintă, aşa-numitul *Schuss-statt*, terenul de tragere constituia locul de desfăşurare a balurilor societăților de tir, a diferitelor serbări şi întreceri sportive din întreaga Monarhie. Datorită exercițiilor de tragere, respectiv datorită terenurilor de întrecere, s-a ivit însă şi nevoia amenajării împrejurimilor clădirii, a înființării unei grădini. În această grădină s-a construit Casa de Tir (*Lövőház*), precum şi baia cu aburi a oraşului, respectiv un restaurant. Grădinii îi aparținea şi un mic lac, iar în mijlocul ei se găsea o fântână arteziană „ca semn al bunului gust"[12], ea urmând să fie dotată şi cu nişte bănci[13].

Prin anii 1890, popularitatea societății de tir se diminuase oarecum, iar la adunările generale anuale începuseră să ia parte din ce în ce mai puține persoane. „Societatea de tir e cea mai veche dintre toate asociațiile oraşului nostru, care, deşi în zilele noastre nu mai are menirea să împlinească rolul de lider în viața socială, constituie totuşi societatea ce oferă excelente posibilități delectării virile, exercitând încă, datorită popularității sale, o atracție considerabilă asupra publicului larg şi meritând pe deplin, din această cauză, să fie înfloritoare din nou prin sprijinul obținut din partea aceluiaşi public" – aflăm dintr-un ziar contemporan[14]. Titlul de maestru principal de tir îi aparținea, de altfel, în acei ani, lui Gedeon Kiss, cel căruia i-a venit pentru prima oară ideea Grădinii Kossuth (vezi ilustrația nr. 2).

Activitatea societății de tir, restrânsă la câțiva membri zeloşi, nu făcea bine nici pentru starea generală a grădinii. Grădina de Tir nu mai primea, începând cu anii 1880, îngrijirea cuvenită, deşi „vorbim despre un loc de petreceri estivale frecventat de un public civilizat"[15]. Atenția meritată nu a putut fi obținută nici măcar prin eforturile de doi ani a campaniilor de presă: „simțul nostru estetic se revoltă la vederea stării precare a Grădinii de tir. Pe-acolo, unde mai înainte cu un deceniu se întindea o promenadă, locul ei de odinioară este acum marcat de buruienele dese printre care nu se poate trece. La mijlocul lacului, unde se găsea o fântână arteziană, ca semn al bunului gust, stau acum movile de nisip strânse pentru a masca gunoiul, ca şi nişte morminte ale bunului gust care a pierit." [16]

În 1895, odată cu găsirea unei noi funcții, Grădina de Tir renaşte, atragerea publicului realizându-se cu ajutorul înființării a două terenuri de tenis. Cronicarul fidel al oraşului, Vilmos Szabó, publicând sub pseudonimul de Vili Som, a eternizat şi el, în ciclul lui de poeme cu apariție săptămânală, noile terenuri: „Mai nou sătmărenii la fostul tir s-adună, / Fetele frumoase strângându-se-n cunună. / Eleganța şi şarmul lor par de nedescris, / Când joacă toate noul joc, cel de *lawn tennis*. "[17]

Peste un an, datorită frecventării terenurilor de tenis, vegetația Grădinii de Tir intră în sfârşit pe mâini bune. István Kelemen, îngrijitorul salcâmilor din piața centrală a oraşului, devine administratorul grădinii şi chiar reuşeşte „să reamenajeze într-un mod splendid grădina promenadă. Cărările sunt curate, arătoase. Noul administrator se pricepe excelent şi la îngrijirea copacilor.[18]" Amuzamentul publicului civilizat mai este însă

---

[11] *Hírek. A régi sétakertünk.* Szatmár, 1896. június 13.
[12] –y: *Közkertjeink.* Szamos, 1891. május 14.
[13] *Hírek. A régi sétakertünk.* Szatmár, 1896. június 13.
[14] *Hírrovat. A „Lövész-egyesület".* Szamos, 1981. március 29.
[15] –y: *Közkertjeink.* Szamos, 1891. május 14.
[16] *Ibidem*
[17] „A »Lövöldébe« jár Szatmár úri népe, / Úgy alkonyattájban ott van minden szépe. / Ott látni a város minden bájos lányát, / Egy lapda-játékot, a lavn-teniszt játszák." Vili Som: *Heti krónika.* Szatmár, 1895. május 18.
[18] *Hírek. A régi sétakertünk.* Szatmár, 1896. június 13.

stingherit uneori de „niscaiva băieţani stricaţi care umblă desculţi“[19] şi care folosesc băncile pe post de şezlong. Aceasta constituie, probabil, cauza pentru care clasele mai distinse frecventează grădina doar pentru a juca tenis, iar cei care se şi plimbă provin din rândul muncitorilor, meseriaşilor şi servitoarelor[20]. Acest caracter dual al utilizării grădinii poate fi atestat şi printr-un nou poem, din 1889 al lui Vili Som: „În timpul săptămânii, / Când seara se lasă, / Încep ei, gentilomii / Să iasă-n parc din casă. / Atuncea proletarii / Nu pot ieşi pe-afară: / Ei doar în zi de dumineci / Se bucură de fanfară!“[21]

Existența Grădinii de Tir încetează în anul 1899, în urma hotărârii consiliului orășenesc de a îndepărta societatea practicanților de tir din locul lor cel vechi pentru a pune ordine în Grădina Kossuth[22]. La contestațiile societății de tir se răspunde laconic: „nu mergem în grădină ca să ascultăm bubuituri de puşcă“[23]. Asociației de tir nu i se asigură însă altundeva vreun sediu, motiv pentru care hotărârea îi va semna, implicit, condamnarea la moarte. La începutul anilor 1900, Tirul Civil mai funcționa încă, monografia oraşului menționând chiar posibilitatea ca aceasta să primească pe câmpul şi păşunea orăşenească numită Körtvélyes un teren de 20 de iugăre[24].

Împădurirea zonei dintre Grădina de tir şi gară se leagă tot de numele lui Gedeon Kiss şi face parte din primul program de împădurire a oraşului, care, la începutul secolului, avansase până într-acolo încât în 1907 „abia dacă se mai găseşte stradă sau piață, care să nu fie bordurată de salcâmi, castani, tei sau alte feluri de copaci, ba chiar şi împădurirea drumurilor comune a avansat frumos“[25]. În mod asemănător cu Grădina de Tir, şi acest teren, Grădina Populară (*Népkert*), era unul mlăştinos, plin de gropi şi nepotrivit pentru construcții. Amenajarea sa, transformarea în parc, care ar depăşi ca nivel simpla plantare de arbori, rămăsese pentru o perioadă îndelungată doar un plan, deoarece „interesul comercial şi economic al oraşului trecea înaintea considerentelor estetice, şi de aceea adunarea generală a oraşului, compusă din 96 de membri de consiliu, a luat-o de fiecare dată de pe ordinea de zi“[26]. Conform planului de canalizare a oraşului, realizat în anii 1897–1898 (vezi ilustrația nr. 1), acest teren este încă despărțit de Grădina de Tir printr-un drum: strada Népkert.

Încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se manifestase acea exigență a orășenilor de a se plimba, în zilele însorite, pe sub nişte copaci înfrunziți. Or, în anii 1890 copacii Grădinii Populare puteau îndeplini deja această sarcină: „iată că abia acum, când am dori să ne bucurăm de clipele dimineții sau ale înserării cu aeru-i parfumat, remarcăm faptul că în oraşul nostru zidit pe un teritoriu relativ vast în comparație cu populația sa, cât de puține locuri putem găsi pentru plimbările estivale“[27]. Cele două promenade amintite sunt Grădina Populară, respectiv cea de tir. Pe când cea din urmă se afla, în prima jumătate a anilor 1890, într-o stare neîngrijită, prima era criticată datorită împăduririi sale mult prea dense şi a depărtării sale de centru[28]. Frecventarea sa, pe la sfârşitul secolului al XIX-lea, era destul de rară: „În Grădina populară, sub plopii înfloriți, / Abia dacă se plimbă vreo doi-trei iubiți. “[29]

---

[19] *Ibidem*
[20] *Ibidem*
[21] Vili Som: *Heti krónika.* Szatmár. 1898. június 11.
[22] *Városi közgyűlés.* Heti Szemle, 1899. május 10.; *Városi közgyűlés.* Szatmár, 1899. május 20.
[23] *Városi közgyűlés.* Heti Szemle, 1899. május 10.
[24] *Szatmár-Németi sz. kir. város.* 48.
[25] *Ibidem,* 72.
[26] Gyula Tankóczy (ed.): *Satu-Mare város képes tükre.* Satu-Mare, 1936. 9.
[27] –y.: *Közkertjeink.* Szamos, 1891. május 14.
[28] *Ibidem*
[29] Vili Som: *Heti krónika.* Szatmár. 1895. május 18.

Primul pas în direcția realizării Grădinii Kossuth a fost efectuat de către consiliul orăşenesc în anul 1896, prin rezoluția adoptată în vederea achiziționării terenului de la János Pap[30], teren care se întindea între Grădina populară şi cea de tir; hotărârea unificării celor trei terenuri urma să fie luată însă abia peste doi ani[31]. Totodată, cu această ocazie a fost votată şi suma de 40.000 de forinți pentru amenajarea noii grădini unitare, Grădina Kossuth[32].

Formarea arhitecturală a grădinii a căzut în sarcina grădinarului hamburghez prin naştere, care încă din 1891 îşi desfăşura activitatea în Ungaria, Johann Hein. Opera lui Hein are o importanță cu totul excepțională în contextul arhitecturii peisagistice maghiare, el planificând aproape trei sute de grădini şi înființând în anul 1893 la Budapesta primul birou de arhitectură peisagistică din țară. Tot de numele lui se leagă şi introducerea construcției de grădini în manieră industrială, germanul obținând în 1900 la expoziția de la Paris medalia de aur pentru planurile sale de grădini. Hein a proiectat Grădina Kossuth între cadrele stilistice ale grădinilor peisajere, utilizând însă şi unele elemente specifice celor dendrologice. Zona de primire, de formă regulată, a acestei grădini manifesta totodată influența grădinilor geometrice ale sfârşitului de secol (vezi ilustrația nr. 3).

Păstrând ritmul evenimentelor anterioare, şi amenajarea parcului fusese caracterizată de o avansare lentă, având la bază, desigur, motive financiare: „planul propus este cât se poate de prezentabil şi de arătos pe hârtie, dar şi costisitor – în realitate.“[33] Rezultatele obținute deja, umplerea gropilor terenului achiziționat de la János Pap, respectiv a celor situate în fața căii ferate începuseră să apară într-o lumină cât se poate de defavorabilă atunci când medicul primar al oraşului a identificat „sursa principală a aerului stricat al oraşului“ în „gunoiul şi baliga întrebuințate – gratuit, firește – pentru rambleierea spurcată a terenului“[34].

„O, de ce nu te termini odată, tu, amenajare a parcului, producătoare de datorii?!“ – astfel se punea întrebarea în 1898[35]. În luna ianuarie a anului următor lucrările debutaseră deja[36] sub forma lucrărilor de terasament, a delimitărilor de spații şi pregătirilor pentru construirea Chioşcului cu funcția de pavilion pentru petreceri. Peste o lună, se iviseră şi contururile noului parc şi, odată cu ele, şi primele critici: „e bizar felul în care trupul grădinii populare se taie, se disecă, se măcelăreşte. În mulțimea de cărări se pierde promenada. Nu că am fi chiar duşmani ai straturilor labirintice de flori cu formă de melcişor sau ai divizării întortocheate. Nu putem însă considera admisibilă urâțirea completă a parcului... Apoi, nu am recomanda nici tăierea inutilă de copaci, pentru că golul lăsat de ei nu va putea fi umplut prin plantarea de lămâi şi nuci americani.“[37] În această perioadă a fost umplut şi lacul mlăştinos al Grădinii de Tir şi curățit lacul Grădinii Populare[38].

În vederea extinderii teritoriului grădinii, în anul 1900 s-a propus exproprierea a trei terenuri aflate la vest de Grădina de Tir, respectiv de fostul teren al lui János Pap. Deşi rezoluția adunării generale a fost aprobată de către ministru[39], lărgirea nu s-a realizat, deoarece prețul terenurilor a fost fixat prea sus: „convinşi fiind şi de faptul că zgârcenia merge întotdeauna pe socoteala progresului estetic, nu trebuie, totuşi, să uităm că, şi în

---

[30] *Városi közgyűlés.* Szatmár, 1896. március 14.
[31] *Városi közgyűlés.* Szatmár, 1898. június 18.
[32] *Ibidem*
[33] Ygazőr: *A népkert-parkirozás.* Szatmár, 1898. augusztus 27.
[34] *Ibidem*
[35] *Ibidem*
[36] *Hírek.* Szatmár, 1899. január. 7.
[37] *A népkert-parkírozás.* Szatmár, 1899. február 18.
[38] *Ibidem*
[39] *Városi közgyűlés.* Heti Szemle, 1900. március 14.

acest domeniu, cumpătarea este recomandabilă, dacă aşa ne-o cer circumstanțele"[40]. Proiectul amenajării parcului consumase, până în 1901, nu mai puțin de 160.000 de coroane[41], ba unii chiar învinuiau Grădina Kossuth pentru omiterea amenajării parcului din piața centrală[42].

În zona de nord a grădinii s-a instalat pepiniera ca stabiliment caracteristic al grădinilor dendrologice. Peste puțin timp grădinii i s-au asociat două clădiri specifice, prima pentru satisfacerea funcțiilor social-culturale (şi estetice), iar a doua celor igienico-sanitare. Astfel în 1900 s-a deschis Chioşcul (vezi ilustrația nr. 4 şi 5), iar peste un an baia comunală cu aburi şi vană (vezi ilustrația nr. 6).

Referitor la extensia grădinii, monografia oraşului din 1908 publică două date. Potrivit primei, grădina, cel mai întins teren neclădit al oraşului, are 22 de iugăre[43], în descrierea oraşului figurând însă deja 30 de iugăre[44] – cifra cea din urmă este, cu certitudine, una exagerată. Teritoriul originar al grădinii pare să fi fost ceva mai mare, dat fiind faptul că, sub forma unui recent demers urbanistic, la est de grădină s-a inițiat construirea unui nou cartier de şaptezeci de corpuri de clădiri, iar pe o parte a lui s-a deschis o stradă pe teritoriul grădinii, ce o despărțea pe aceasta de pepinieră. Proprietarii terenurilor din partea nordică a grădinii au cerut, în 1907, despăgubiri oraşului pentru terenul cedat, lovindu-se însă de contraargumentul conform căruia pretențiile teritoriale ale solicitanților fuseseră deja satisfăcute, ei obținând chiar o parte mai mare din grădină decât cea la care ar fi avut dreptul de altfel[45].

Spre deosebire de alte locuri publice, în Grădina Kossuth nu s-a realizat o izolare atât de strictă a păturilor sociale, cum a fost, de exemplu, cazul Promenadei clujene, unde unul dintre cele două drumuri nu a putut fi folosit decât de către domnii stimabili şi de excelențe[46]. O oarecare separare poate fi, desigur, atestată şi în cazul nostru, Chioşcul şi împrejurimile lacului fiind rezervate societății înalte[47]. Nobilimea şi burghezimea dornică de a se afişa era silită totuşi să se plimbe împreună cu muncitori, soldați şi slujitori, ceea ce a condus la anumite resentimente exprimate deseori şi în presă. Diminuarea din anii 1910 a dorinței de vizitare a grădinii din partea claselor superioare ar putea fi chiar explicată pornind de la asocierea acestei activități cu decăderea morală.

În acest sens, următorul fragment poate constitui un text publicistic reprezentativ: „În partea stângă a grădinii, printre tufele rărite ale labirintului de altădată, se ghiceşte ceva de culoare albă... De când răposatul Gedeon Kiss a părăsit această vale a lacrimilor, asemenea lucruri sunt deja la ordinea zilei... Începând de atunci, spălătoarele de vase cu mâinile aspre şi soldații cu bocanci se distrează în frumosul nostru parc. Odată cu privirea sa care veghea pare să fi dispărut de aici şi morala... În acele vremuri, membrii clasei distinse treceau încă deseori pe-aici, iar pe terasa Chioşcului domnişorii binecrescuți curtau domnişoarele elegante, iar cavalerii mai în vârstă damele cinstite... Pe sub umbra copacilor, cetățenii cumsecade ascultau muzică serioasă, artistică, şi vântul purta până departe dulcile melodii de vals... În ziua de azi, această grădină a devenit un loc de petrecere pentru nişte oameni foarte diferiți. În locul vorbelor spirituale, se aud bancuri grosolane. Săptămâni la rând, nu apare pe-aici vreun gentilom. Acum, grădina e sălaşul unor femei ce îşi urmăresc poftele carnale, al servitoarelor corpolente şi al bătrânilor militari care mestecă tutun. De hohotele lor răsună aerul... Domnişoarele binecrescute

---

[40] *Nem bővítik a „Kossuth-kertet"*. Heti Szemle, 1901. szeptember 4.
[41] *Városi közgyűlés.* Heti Szemle, 1901. május 15.
[42] *Ibidem*
[43] *Szatmár-Németi sz. kir. város.* p. 23.
[44] *Ibidem*, p. 49.
[45] *Hírrovat.* Szamos, 1907. március 10.
[46] Albert Fekete: *Kolozsvári kertek.* Kolozsvár, 2004. p. 38.
[47] Relatare orală a lui Gabriella Pozsonyi.

ocolesc de departe acest loc. Până şi adulţii care mai au câtuşi de puţin bun simţ, ar roşi la auzul mârlăniilor ce răsună aici. Iar în liniştea serii, grădina devine locul de *rendez-vous* al unor persoane imorale.[48]"

Balurile, seratele şi evenimentele sportive organizate în Chioşc, respectiv în grădină, prezintă însă, până la data izbucnirii războiului, o imagine mult mai nuanţată despre folosirea parcului. Chioşcul, care funcţiona din primăvară până toamna, constituia unul dintre centrele vieţii sociale sătmărene, unde s-a putut introduce suprema formă a promenadei, promenada cu flori. Aceasta, organizată pentru prima dată în anul 1893 la Budapesta[49], cu toate că ajunsese deja peste doi ani şi la Satu Mare[50], nu s-a putut manifesta în toată splendoarea sa decât în 1904, când „defilarea caleştilor şi a bicicletelor superb împodobite", „bătălia floral㠄 învălmăşeala de confeti şi serpentine" şi, nu în ultimul rând, „serata de dans organizată în sălile Chioşcului"[51] atrăsese o mulţime considerabilă în grădină[52], chiar dacă, în realitate, aceasta nu ar fi atins numărul de patru sau cinci mii de persoane pomenite într-una dintre relatări[53].

Chermezele începutului de secol erau evenimente de o zi întreagă, care acopereau întregul teritoriu al grădinii, încheindu-se cu balul organizat în incinta Chioşcului. Un exemplu tipic în acest sens îl constituie chermeza din 1902 a societăţii pompierilor, ce „s-a încheiat cu un strălucit succes moral şi material"[54]. Pe lângă spectacolul obişnuit deja, constând, printre altele, în întreceri, defilare, circ, promenadă floral㠄 cu bicicleta, marele leagăn în formă de vapor, aruncători de cuţite, dughene, teatru de păpuşi, muzicanţi ambulanţi, „marele schimb mondial de scrisori, tunurile furtună, aruncări de confeti şi serpentine, fonograf şi cinematograf"[55], a fost expusă şi o uriaşă panoramă în grădină, care „înfăţişează în stilul lui Árpád Feszty descinderea şi lupta pe viaţă şi pe moarte a pompierilor cu flăcările de la arderea morii Concordia"[56], punctul culminant al zilei nefiind, totuşi, altul decât jocul de artificii adus de la Constantinopol[57].

Pe lângă funcţia de parc pentru distracţii, respectiv de loc pentru plimbare, în relatările contemporanilor este omniprezentă şi cea de staţiune balneară. Prezenţa băii publice putea, într-adevăr, evoca staţiunile de la începutul secolului, înconjurate, la rândul lor, de o ambianţă artificială. În rest însă, desigur, baia publică nu a putut avea prea mult de-a face cu staţiunile propriu-zise, ce dispuneau de surse proprii de apă medicinală. Oricum, cert este că amenajarea parcului, aspectul peisagistic, şi mai ales promenada centrală constituiau în aceeaşi măsură şi elementele nelipsite ale parcurilor sanitare[58].

Ulterior, în timpul primului război mondial, utilizarea militară, inadecvată caracterului grădinii, a produs o ruptură de această tradiţie, care nu a mai putut fi uitată niciodată. Noua conducere a oraşului a rebotezat parcul Grădina Romei, cele două denumiri concurând în presă pentru o anumită perioadă, urmând ca apoi, începând cu anii treizeci, acesta să nu mai fie amintit decât sub noua lui denumire. Deoarece conducerea oraşului nu a mai investit în întreţinerea sa corespunzătoare, iar în perioada interbelică abia s-a mai desfăşurat câte o lucrare de amenajare a grădinii, ea nu şi-a mai putut recâştiga

---

[48] (b.): *Csarnok.* Szatmár, 1911. május 28.
[49] Tomsics Emőke: *A pesti korzók természetrajza.* História, 1993/8. p. 29.
[50] *Hírrovat. Virágkorzó Szatmáron!* Szatmár, 1895. július 6.
[51] *Virágkorzó.* Szamos, 1904. május 15.
[52] *Hírek. Virágkorzó és tánczmulatság.* Heti Szemle, 1904. május 18.
[53] F.: *Virágkorzó.* Szamos. 1904. május 19.
[54] *Hírek. A népünnepély.* Heti Szemle, 1902. szeptember 10.
[55] *A népünnepély programja.* Heti Szemle, 1902. augusztus 13.
[56] *Ibidem*
[57] *Ibidem*
[58] László Kósa: *Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig.* In: Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról. Budapest, 1993. 218.

splendoarea de altădată. Deşi se mai ţineau anumite manifestări în Chioşc, încetul cu încetul au încetat şi ele datorită stării clădirii. Între timp şi piaţa fusese mutată din centrul oraşului fiind amenajat aici parcul de mult dorit, astfel încât cei dornici de plimbare au început să aleagă mai degrabă acest loc, iar Grădina Romei nu mai intra în atenţia edililor decât ca obiect al unor speculaţii imobiliare.

După cel de-al doilea Dictat de la Viena, grădina şi-a recâştigat vechea denumire de Kossuth, însă odată cu încheierea războiului, numele originar, cel de Parc Popular a părut a fi mult mai potrivit. Clădirea Chioşcului a căzut pradă bombardamentelor în timpul războiului, iar conducerea oraşului n-a mai avut puterea financiară pentru renovarea ei. Astfel în iarna anului 1946 Chioşcul a fost folosit drept combustibil în cazanele băii comunale[59].

În 1976 a urmat un nou schimb de nume, grădina fiind rebotezată, de această dată, cu numele de Parcul Pionierilor. Schimbarea numelui fusese motivată şi de mutaţia survenită în folosinţa grădinii, ea devenind, de la terminarea războiului şi până în 1964, o parte integrantă a ceremoniei sărbătorilor comuniste. După defilările de 1 Mai şi de 23 August, participanţii îl vizitau ca să se mai odihnească şi să chefuiască un pic la iarbă verde în aceste zile, noile „sărbători populare" fiind, în acelaşi timp, şi eternizate în relatările fastidioase ale presei, menite să inoculeze ideea de bunăstare şi un oarecare sentiment de siguranţă. De la sfârşitul anilor şaizeci, aceste manifestări grandioase au fost mutate în noul complex de ştrand Someş. Prin construirea în 1961 a Casei Pionierilor s-a ivit ocazia de a transforma parcul şi mica lui cale ferată în teren de joacă şi terenul de exersare a regulilor de circulaţie, oferind oraşului posibilitatea de a se debarasa de grijile întreţinerii sale (o metodă aplicată, de altfel, deja de către conducerea din anii treizeci a oraşului, care încredinţase cercetaşilor grădina neîngrijită şi Chioşcul pe cale de prăbuşire).

Din 1989, parcul a devenit din nou Grădina Romei, respectiv Grădina Kossuth, conform inscripţiei bilingve de pe piatra de la intrare instalată în 2004. Componentă a organismului urban, Grădina Romei este azi un loc de odihnă şi recreaţie. În ciuda multiplelor modificări suferite de-a lungul secolului al XX-lea, ea mai păstrează valoarea estetică pe care o regăsim în elementele compoziţionale păstrate. Istoria grădinii reflectă perfect frământările istoriei oraşului, devenind o metaforă a urbanizării acestuia. Împletirea valorii istorice cu cea estetică nu a dus însă până în prezent la atribuirea statutului de monument de arhitectură peisajeră grădinii, fapt care ar fi vital pentru restabilirea nu numai a frumuseţii, dar şi popularităţii de altădată ca centru de cultură şi odihnă a sătmărenilor.

The Kossuth (Romei) Garden: Its Establishment and History

Abstract

The study analyses the conditions surrounding the establishment of the Kossuth Garden, largely one of the first public parks in Satu Mare. Following the project for its establishment from the year 1896, and the union of three plots in 1898, among them with the newly wooded area known as the City Garden, it was meant to be a public park based on plans drawn up by Johann Hein, the founder of the first Hungarian garden planning office. The Kossuth Garden combined features of the landscape garden, with its generous wooded spaces, the grass area, and the lake, linking the separate areas by twisting pathways, with elements of the geometric garden. The pavilion building, built in 1900 at the north end of the central axis, was the point of reference for the individual areas of the park. One year thereafter, the park also acquired a new aspect as an institution for hygiene

[59] *Üzembehelyezik a városi gőzfürdőt.* Szabad Élet, 1946. február 25.

with the opening of the public bath. In spite of the considerable popularity of this public space, laid out for walking, games, sports, and festivities, the garden did not develop solely in this direction during the 20th century. After the First World War, it went into a slow decline in consequence of the city's inability to raise the necessary funds for its maintenance, serving until today as a public park.

Bibliografie:

Szatmár-Németi sz. kir. város. Dr. Borovszky Samu (ed.), Budapest, f. a. (Magyarország vármegyéi és városai).

Szatmárnémeti kialakulása és fejlődése épületei és műemlékei tükrében, Bura László és Póti István (ed.), Szatmárnémeti, 2002.

Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról, Budapest, 1993.

Fazekas Lóránd, *Mozaikkövek Szatmárnémeti történetéhez,* Szatmárnémeti, 2005.

Fekete Albert, *Kolozsvári kertek*, Kolozsvár, 2004.

Muhi Sándor, *Szatmárnémeti. Városismertető*, Szatmárnémeti, 2001.

Radosav, Doru, *Satu Mare. Ghid de oraş*, Bucureşti, f. a.

Tankóczy Gyula (ed.), *Satu-Mare város képes tükre,* Satu-Mare, 1936.

Tomsics Emőke, *A pesti korzók természetrajza*, História, 1993/8.

Lista ilustrațiilor:

1. Planul de canalizare a oraşului din1897–1898. Szatmár-Németi csatornázása. Csőhálózat terve. Nr. 82/1898. Klösz Gy. és Fia, Budapest. Colecție particulară.
2. Bustul lui Gedeon Kiss de la intrare, în fundal clădirea Chioşcului. Carte poştală. Colecție particulară.
3. Grădina Romei în 1907. Hartă. *Szatmár-Németi sz. kir. város*. Dr. Borovszky Samu (ed.), Budapest, f. a. (Magyarország vármegyéi és városai).
4. Clădirea Chioşcului. Carte poştală. Colecția Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga", Cluj-Napoca.
5. Lacul şi clădirea Chioşcului. Carte poştală. Colecție particulară.
6. Baia comunală. Fotografie. Colecția Muzeului Județean Satu Mare.
7. Grădina în 1925. Harta oraşului Satu Mare. 1925. Desenată de Eugen Köröskényi. Colecția Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga", Cluj-Napoca.

Fig. 1.

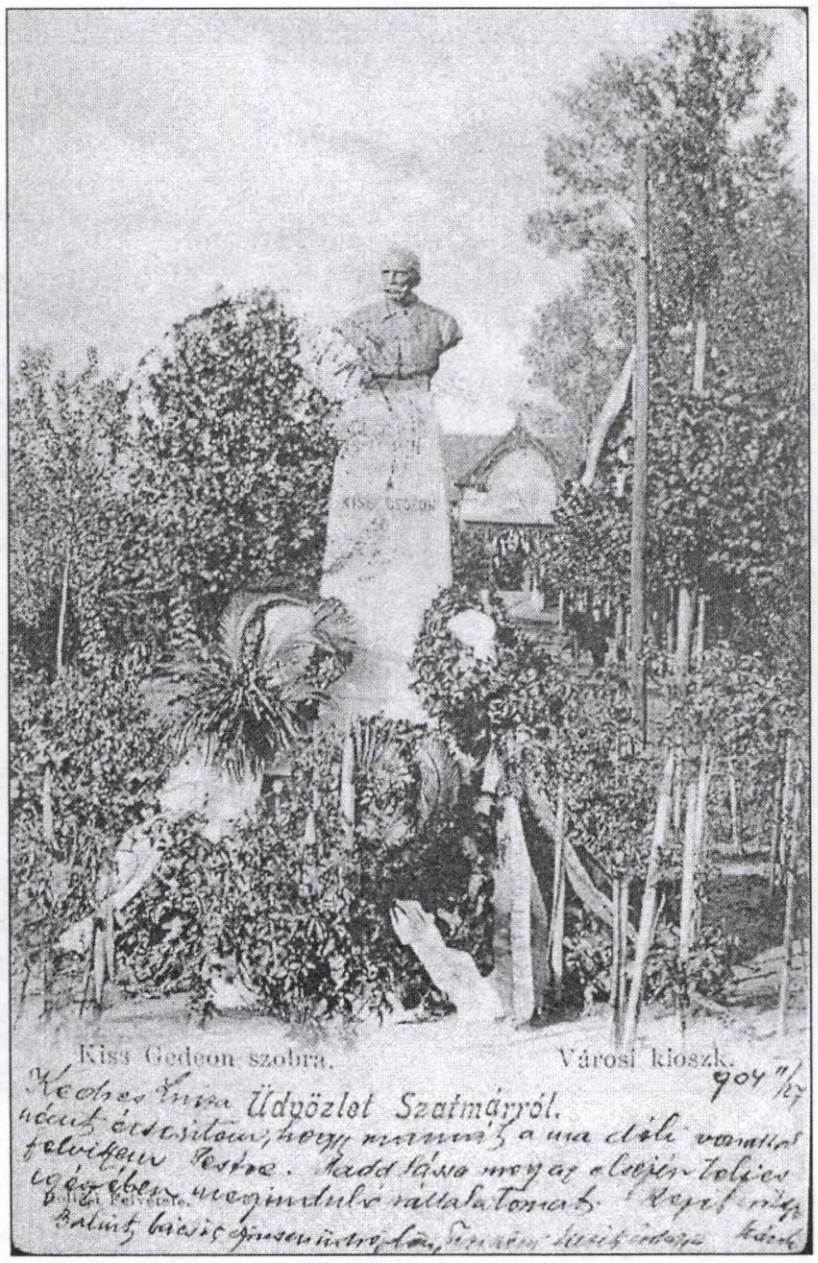

Fig. 2.

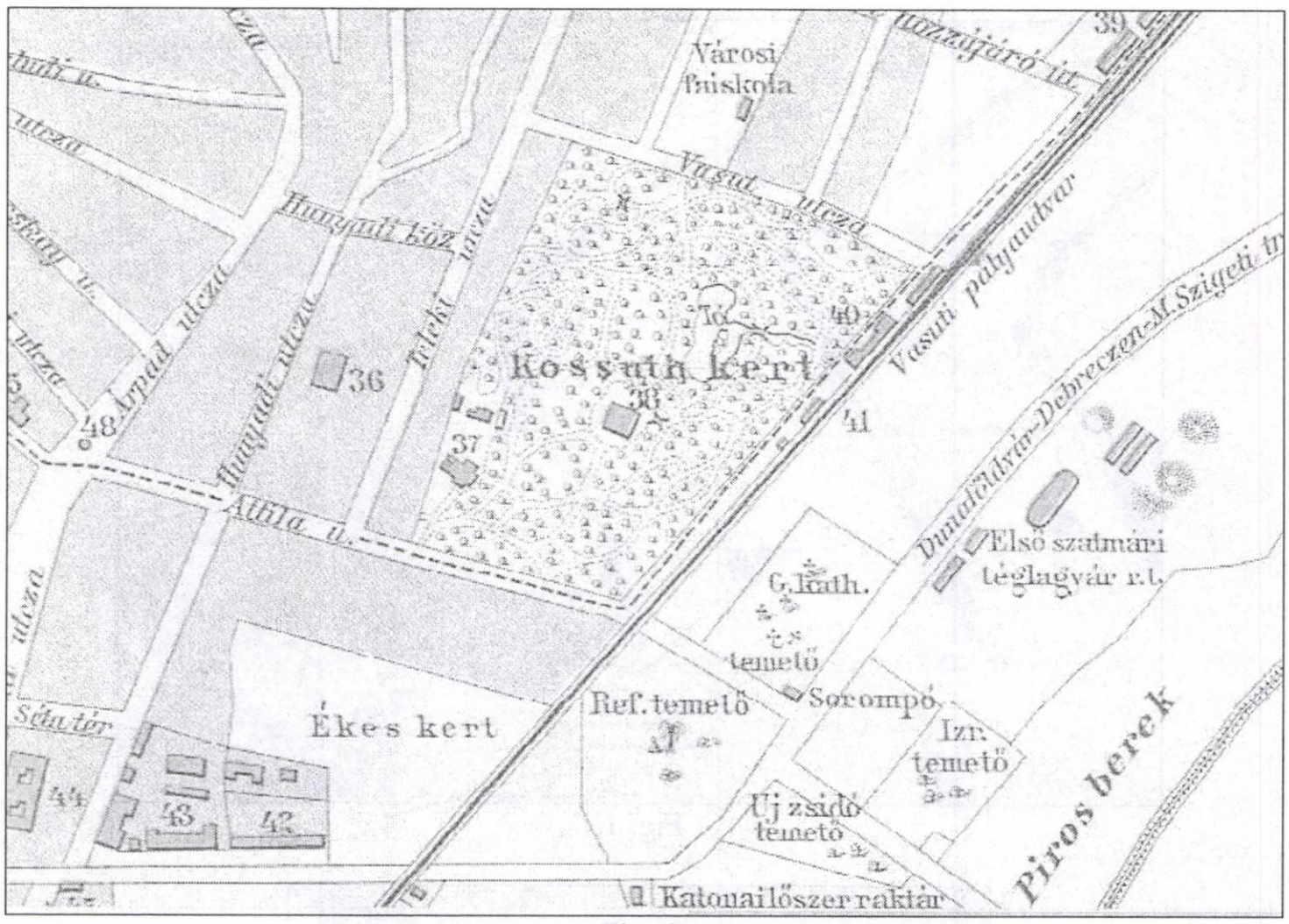
Városi fiúskola
Vasut utcza
Kossuth kert
Vasuti pályaudvar
Árpád utcza
Huvyadi utcza
Telcki utcza
Attila u.
Dunaföldvár-Debreczen-M.Szigeti tr
Első szatmári téglagyár r.t.
G.kath. temető
Sorompó
Ref. temető
Ékes kert
Izr. temető
Uj zsidó temető
Piros berek
Katonai lőszer raktár
36
37
38
39
40
41
42
43
44
48

Fig. 3.

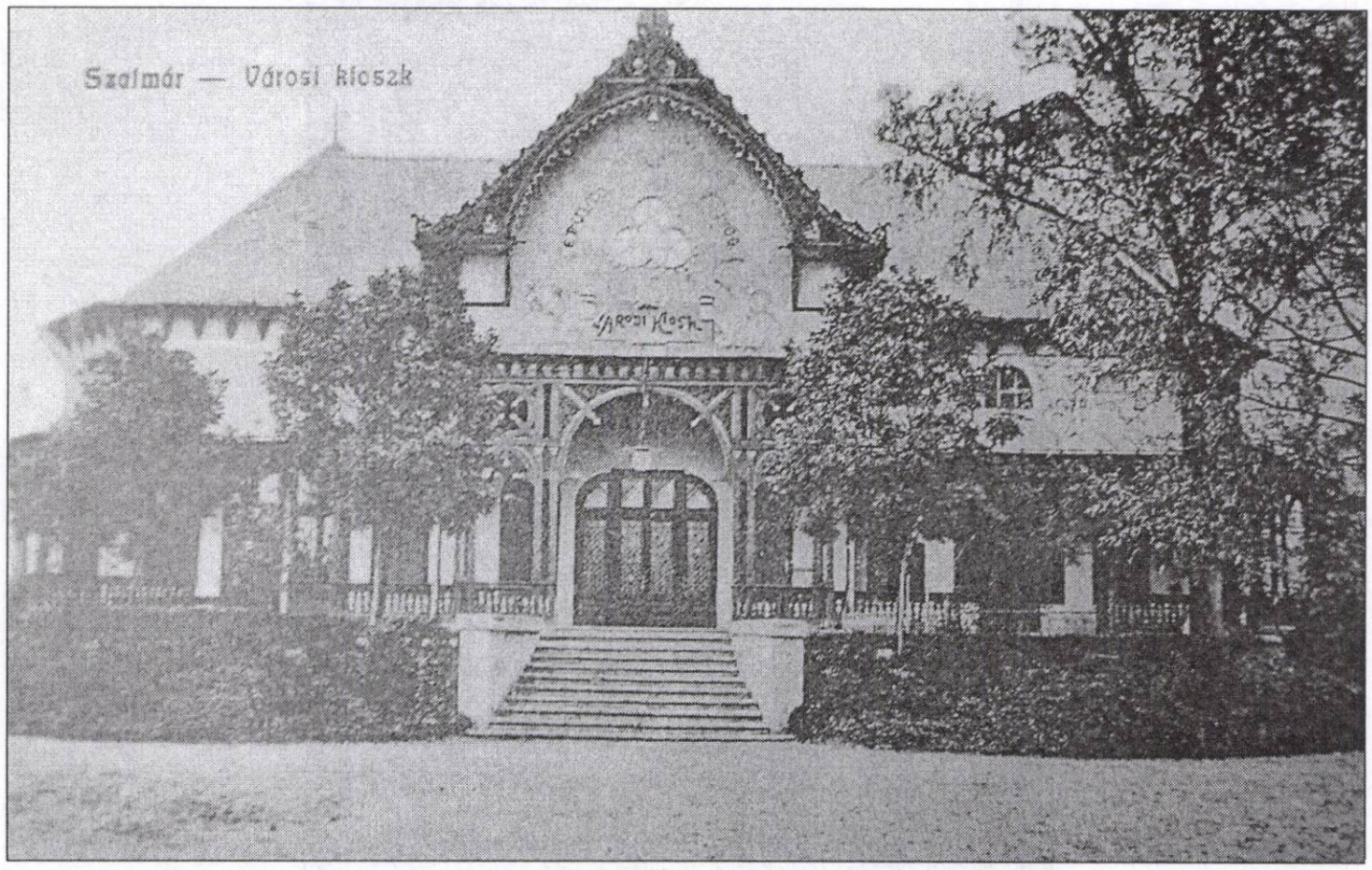
Szatmár — Városi kioszk

Fig. 4.

Kossúth
kerti tó.
Szatmár,
Kedves
Janikám!
Nagy örömmel vettem leveledet. Bizonyomirak ezen a helyeken hűsölünk
Ölel szeretőbarátod:
Gyula

Fig. 5.

Fig. 6.

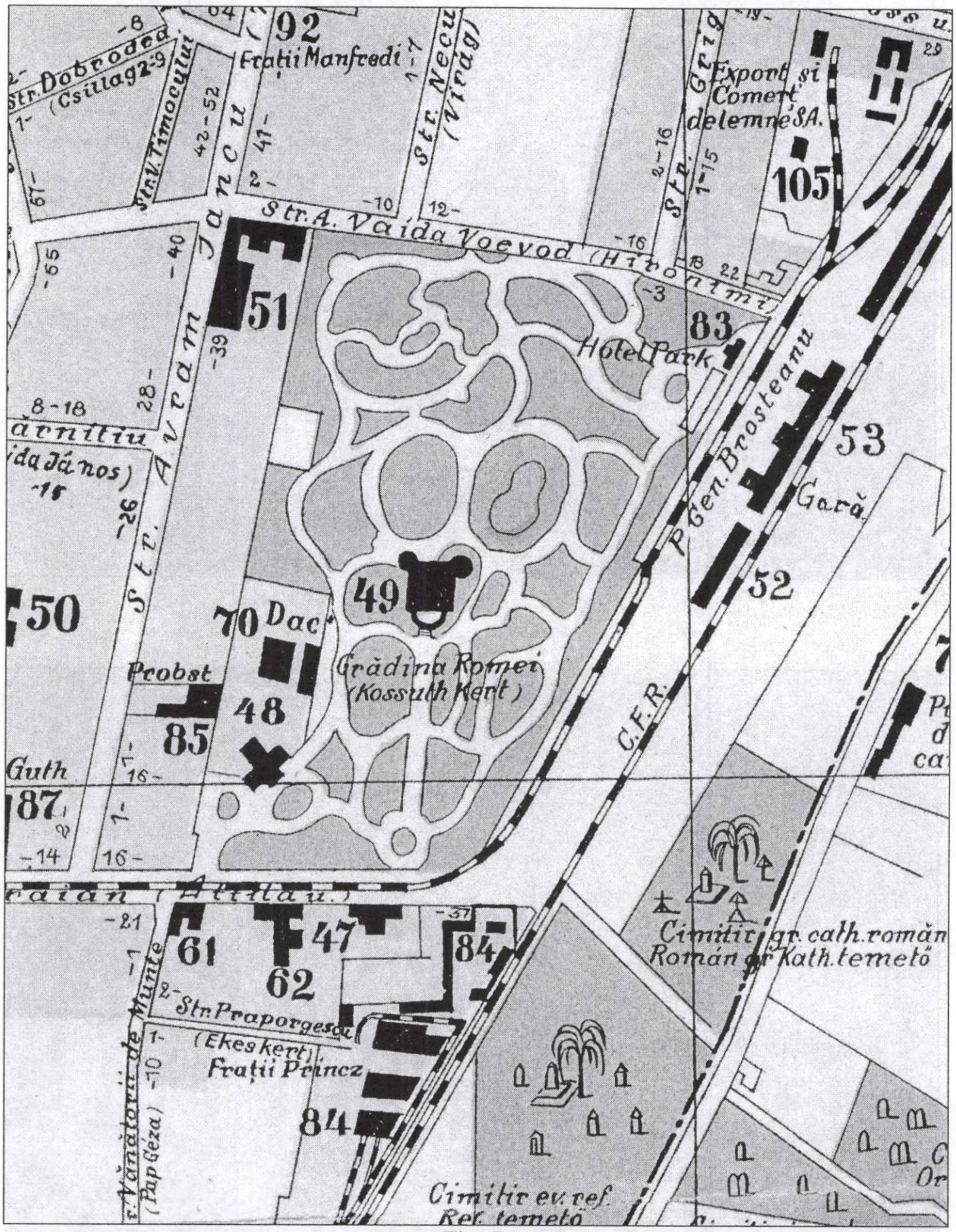
92
Frații Manfredi
Str. Dobrodea
(Csillag)
Str. V. Timocului
Str. Necu
(Virág)
Export și Comerț delemne S.A.
105
Str. A. Vaida Voevod (Hironimi)
51
83
Hotel Park
Str. Avram Jancu
Gen. Brosteanu
53
Gară
52
49
50
70 Dac
Grădina Romei
(Kossuth Kert)
Probst
48
85
C.F.R.
Guth
87
Cimitir gr. cath. român
Román gr. Kath. temető
61
47
84
62
Str. Praporgescu
(Ekeskert)
Frații Princz
84
Cimitir ev. ref.
Ref. temető

Fig. 7.

Francisc Pall şi argumentele unui istoric începător

Ioan Opriş

Emil Panaitescu, directorul Şcolii Române de la Roma, a fost nu doar un administrator priceput al celui mai de seamă institut academic român din afara ţării, ci şi un mentor, un mare îndrumător.

Datorită lui numeroşi tineri valoroşi şi-au identificat mai bine opţiunile ştiinţifice, au primit sugestii, sfat şi ajutor la nevoie. Printre aceştia s-a aflat un tânăr istoric clujean, Francisc Páll, pe care Emil Panaitescu l-a remarcat din primii ani de studenţie. Dar după ce a ajuns membru al Şcolii i-a urmărit cu multă atenţie evoluţia şi i-a stat aproape. Aşa cum obişnuia pentru tinerii membri, i-a cerut şi lui Francisc Páll un raport asupra intenţiilor sale de cercetare. Aici comentăm acest document, surprinzător de elocvent pentru a surprinde maturitatea conceptuală şi de program pe care, iată, un fruntaş al generaţiei de istorici ce devenea activă la mijlocul anilor 1930, o dovedeşte.

Raportul tânărului Francisc Páll are de asemenea valoroase date biografice şi ne serveşte pentru a completa cele ştiute despre istoric: "Eram student în anul I, când mi s-a dat perspectiva unei candidări la o bursă în Italia – scria acesta la 30 ianuarie 1935 - , în momentul în care voiu putea fi în drept a aspira la un loc în acestă Şcoală. Mi-aduc foarte bine aminte de acea după masă de sfârşit de iarnă, când a avut loc memorabilul eveniment, căci ea însemnează pentru mine una din bucuriile puţine pe care le-am încercat până acum, o bucurie mare şi profundă, cu atât mai profundă cu cât ea mi-a venit pe neaşteptate. Într-adevăr, până la amintita dată nu-mi trecuse nici prin gând că aşi putea vedea şi eu acea extraordinară cetate, despre care cetisem totuşi mult prin cărţile de istorie, fără să mă fi impresionat însă mai deosebit"[1].

Ce i-a stârnit intersul, iată: „***Quo Vadis*** al lui Sienkiewicz e cartea minunată, căreia îi datorez prima imagine pe care mi-am făcut-o despre Roma, în perioada imperială, o imagine romantică, fără îndoială, dar nespus de vie, zguduitoare chiar…Oraşul de care tremurase odinioară omenirea, ca şi ţara în care e aşezat, începeau să mă intereseze. De atunci lecturile pe care le făceam mă îndrumau tot mai mult spre Italia. De asemenea şi primele preocupări în specialitatea, căreia voiam să mă dedic, prin natura lor erau în intimă legătură cu trecutul atât de variat şi frământat al acestei ţări. Mi se spunea însă că Roma n-ar fi un centru universitar la înălţimea altor mari capitale din Apus, ceea ce se prea poate; ba mai mult, că arhivele sale şi cele din restul Italiei nu ar mai oferi nimic nou, lucru pe care nu-l credeam. Mi se zicea chiar, că acestă Şcoală ar avea mai mult un caracter arheologic şi că arheologia ar fi singura disciplină ce s-ar putea cultiva cu rezultate bune în Cetatea Veşnică. Încă din capul locului aceste informaţii le socotem unilaterale, căci, mai întâi, eu nu aveam de gând să fac aici studii universitare, iar, în al doilea rând, în ceea ce priveşte arhivele, care mă interesau îndeosebi, era evident pentru mine că nici un oraş nu se poate măsura cu Roma şi nici o ţară nu se poate compara cu Italia. De aceea, eram de părere că cercetările arhivistice, baza unei serioase pregătiri istorice, nicăieri nu s-ar putea face în condiţii mai bune ca aici."[2]. Surprinzător de limpede şi cu o clarviziune istorică, aşa ne apar acum opiniile măsurate precis şi intenţiile de cercetare ale acelui tânăr istoric, de doar 24 de ani!

---

[1] În Raport confidenţial înaintat Dsale Dlui Prof. Emil Panaitescu, directorul Şcolii Române din Roma, Roma,
30I1935, Arhivele Naţionale – Arhiva Istorică Centrală, fond *Emil Panaitescu*, dosar 193, f.1.

[2] *Ibidem*, f. 1 – 1v..

Impresiile ardeleanului la întâlnirea cu Roma merită şi ele evocate: "Am sosit în Cetatea Eternă într-o încântătoare dimineaţă de decembrie. În drum de la gară spre frumoasa noastră Academie, am stăbătut oraşul prin părţile sale dintre cele mai interesante, trecând pe lângă *Colosseum*, prin *Via dell'Impero*, *Piazza Venezia*, *Corso Umberta*, *Piazza del Popole*."Mărturisesc că la început am rămas cam buimăcit de mulţimea şi varietatea impresiilor ce m-au asaltat aşa dintr-odată, găsindu-mă într-o multilaterală capitală, care, luată în întregimea ei, s-ar putea considera un imens muzeu. În primele zile Roma îmi apărea un labirint de *piazzali*, *piazze*, *salite*, *viali*, *vicoli*, *vie* etc, în care singur ghidul excelent, ce-l aveam la mine, mă putea orienta. Însă încetul cu încetul, imaginea Cetăţii Eterne mi s-a limpezit înaintea ochilor, străbătând-o în lung şi lat şi vizitându-i, în parte, bisericile, monumentele şi muzeele."[3]

Interesant ne apare şi la acest istoric imaginea romantică, apriorică, construită în baza lecturilor şi apropiată ulterior prin contactul nemijlocit cu însemnele simbolice. Neîndoielnic rămâne însă că a visat Roma şi monumentele acesteia, ştiind precis ce-l interesează pentru formaţia sa profesională. De aceea şi impresiile lui Francisc Páll sunt atât de clar fixate: "Ţinând seama de faptul că mă aflu relativ de puţin timp la Roma, centru cu civilizaţii multiple şi suprapuse, în care aproape fiecare colţişor îşi are istoria sa lungă şi frământată, sunt departe de a avea pretenţia să zic că până la această dată am putut-o cunoaşte îndeajuns.

Aşa cum am cunoscut-o însă până acum – şi astfel răspunde la o întrebare din chestionarul directorului Şcolii (n.n.) - , Cetatea Eternă prin monumente m-a uimit. Dar nu e mai puţin adevărat faptul că Roma pe lângă părţile sale măreţe are şi multe cartiere mai puţin impunătoare, cu bătrâne ulicioare înguste şi întortocheate, umede, nu tocmai curate, pavoazate cu rufe, cartiere populate cu copii şi adulţi nespălaţi şi gălăgioşi, ca orice mahala din oricare regiune a globului. Ele constituie, desigur, o notă discordantă în impresia de grandoare şi de sfidare a veacurilor pe care ţi-o face minunatul oraş, totuşi îi rămân şi ele o caracteristică până când planul de sistematizare al formei nouă de viaţă italiană le va face să dispară cu totul, continuând o operă deja inaugurată."[4]

Deşi venit de aproape o lună la Roma, tânărul Páll nu a pierdut timpul doar cu recunoaşterea oraşului. Intersele sale majore au fost de la început cele ştiinţifice: "Am început să lucrez în bibliotecile şi arhivele din Roma. Încă din ţară mă preocupau chestiuni ce nu se pot studia temeinic decât în Italia şi în primul rând în capitala ei, fiind în strânsă legătură cu aceasta. Înainte de toate, îmi completez lucrarea pe care o am redactată şi intitulată: ***Marinus Barletius. Încercare asupra unui istoric umanist.***[5] Intenţiunea mea este să-l încadrez pe acest umanist în ideologia şi curentele epocii sale, să-l reabilitez în parte şi să stabilesc valoarea scrierilor sale, pe baza unui studiu amănunţit al lor şi al împrejurărilor pe care le privesc. La Biblioteca Nazionale şi la cea a Vaticanului am găsit multe date noi, ce-mi vor face cu putinţă să dau acestei lucrări înfăţişare-i definitivă.

În Arhivele Vaticanului, căutând pentru istoria marelui luptător albanez al cauzei creştine, Scanderberg, de care mă ocup mai demult şi asupra căruia aşi vrea, cu timpul, să scriu o monografie spre a completa o lipsă ce se face tot mai simţită, - am cercetat o parte din scrisorile (breves) papei Calist al III-lea. Mi-am notat o serie de lucruri, căci despre unele documente văzute, deşi ele nu se referă la eroul albanez, ci la alte chestiuni nu mai puţin interesante, am impresia, pe care, fireşte, va trebui s-o verific, că nu

---

[3] *Ibidem*

[4] *Ibidem*. La mijlocul anilor '30, lucrările edilitare argumentate de ambiţioasele planuri mussoliniene erau declanşate în mai multe şantiere, prevăzând lucrări importante, cum ar fi cele de la EUR.

[5] Publicată la Bucureşti, în 1938, sub titlul *Marino Barlezio. Uno storico umanista* (184p.)

sunt editate.[6] Pe de altă parte, pentru istoria lui Skanderberg, mai târziu ar trebui să cercetez şi arhivele din Veneţia şi Napoli. Deocamdată însă, voi căuta să dau ultima formă lui «Barletius», ceea ce nu-mi va cere mult timp, pentru a vedea apoi registrele pontificale în legătură cu istoria noastră."[7]

Programul de cercetare al lui Francisc Páll este, deci, fixat exemplar şi pe o lungă durată. Tânărul istoric ştia clar ce-l interesa şi la ce teme va stărui, mărturisind de pe atunci că: "în privinţa rezultatelor pe care le-aş putea obţine din cercetările arhivistice, nu-mi fac mari iluzii, căci ţin seamă de faptul că arhivele, mai ales marile arhive, au fost explorate şi răsexplorate de generaţii întregi de învăţaţi, care au folosit în publicaţiile lor aproape tot ce cuprind ele mai însemnat. Totuşi mai sunt unele chestiuni pentru care s-ar putea găsi, poate, material inedit mai mult sau mai puţin important, dar aceasta depinde şi de norocul cercetătorului. Cât mă priveşte, eu aşi foarte bucuros dacă m-ar sprijini această capricioasă **Fortuna.**"[8] Şi, vom remarca, şansele sale de a descoperi noutăţi au fost sprijinite de Clio, spre marele beneficiu al cunoaşterii istorice.

Cum prof. Marinescu i-a condus teza de doctorat lui Francisc Páll, interesul pentru evoluţia acestuia apare normal. L-a îndemnat deci pe tânăr "să-şi aibă gata teza pentru publicarea în volumul II din *Mélanges d'Histoire Générale,* pe care îl voi înjgheba în curând", dar a aflat, cu surpriză, că lucrarea urma să se tipărească în *Ephemeris dacoromana*! Or, scria el la 2 martie 1936 lui Panaitescu, "credeam că ne înţelesesem asupra acestei chestiuni. Îmi pare rău că trebuie să revin şi să te rog să renunţi la acestă idee, pentru motivele care urmează: 1. Subiectul acestei teze a fost dat de *mine*. Lucrarea a fost făcută *sub ochii mei*, a fost discutată de *mine*. Ea se leagă de un studiu publicat de mine mai de mult.

2. *Lucrarea a fost prezentată ca teză de licenţă la mine. Eu* i-am făcut raportul. Tot eu am arătat dlui Páll întregirile şi îndreptările necesare.

3. La Roma domnia sa n-a făcut decât verificări şi adnotări la o teză de doctorat, care era aproape gata când a sosit acolo. *Nu* la Şcoală şi-a găsit subiectul, *nu* acolo a redactat această lucrare.

4. Este firesc deci ca în volumul de *Mélanges să doresc* să se publice o lucrare pornită de la directorul Seminarului şi al Institutului (de Istorie Universală din Cluj, n.n.) al căror elev şi funcţionar a fost şi este dl. Páll.

Dacă nu voi publica în acest volum lucrări care s-au făcut sub inspiraţia şi sub conducerea mea, ce să tipăresc altceva?

5. Dl. Páll văd că a descoperit, între altele, într-un *Diario Romano* din veacul XVIII, corespondenţe din Iaşi şi Bucureşti. Cred că un studiu de istorie *românească,* bazat pe aceste scrieri, s-ar potrivi mai bine cu linia de până acum şi cu probabilul cuprins al publicaţiei Şcolii decât o monografie de *Istorie Universală*! În Anuarul meu, consacrat istoriei universale, n-aş putea publica un studiu de istoria românilor, pe câtă vreme *dta* cred că *trebuie* să-l preferi."[9]

Cum legăturile dintre cei doi istorici au fost exemplare, normal că argumentele lui C. Marinescu au dobândit creditul. De altfel, acesta încheia scrisoarea cu scuze: "Îmi pare rău că am fost nevoit să înşir această lungă aglomeraţie, lucrurile sunt prea evidente ca dta să nu înţelegi şi să nu dai urmare amicalei mele intervenţii. De altfel este şi în interesul

---

[6] Verificarea acestor documente a fost făcută de istoric în studiile: *I rapporti italo – albanesi interni alla metà del secolo XV (Documenti inediti con introduzione e note storico – critiche)*, (în "Archivio storico per la Province Napoletane, Napoli, 1965, terza serie, vol.IV, 104p.); *Skanderberg et Ianco de Hunedoara* (în RESEE, VI, 1968, 1, p. 5 – 21.)

[7] Vezi, supra.

[8] Cf. Raportul, supra, f.2.

[9] Cf. scrisoare C. Marinescu către Em. Panaitescu, Cluj, 2III1936, idem, dosar 170, f.5.

dlui Páll ca lucrarea sa să apară cât mai curând: este foarte probabil că noi vom putea merge mai repede, date fiind proporţiile mai reduse ale volumului nostru. Sper foarte mult că de rândul acesta m-ai înţeles şi că această neaşteptată concurenţă s-a lichidat prieteneşte."[10] Desigur că răspunsul a fost cel dorit, aşa că Em. Panaitescu cedând evidenţelor, nota la 10 martie 1936: "Páll la Méllanges. Alte lucrări [la] Şcoală"!

Abia şi-a încheiat stagiul la Roma, când lui Francisc Páll i s-a acordat şansa de a adăuga un altul, la Paris. Încă odată se confirmă o investiţie făcută la timp şi în omul potrivit, aşa cum apar toate cazurile de tineri selectaţi prin universitatea clujeană şi propuşi să se specializeze în străinătate. De aici scria Profesorului său Panaitescu, răspunzând unei scrisori a acestuia din 28 ianuarie 1937: "Întrebaţi cum mă simt la Paris? Deocamdată nici bine, nici prost. Sunt în faza de explorare a «minunilor» parisiene, în faza de iniţiere. Caut să cunosc imensul şi interesantul Babilon sub cât mai multe aspecte. În primele zile, în special, oraşul mă obosea foarte. De vină nu erau impresiile multe, care să mă copleşească, căci Italia, mai ales Roma, şi-au arătat lucruri şi mai frumoase şi mai interesante, ci erau proporţiile covârşitoare şi circulaţia buimăcitoare a metropolei, cu care senina şi disciplinata Veşnică Cetate pe mine nu m-a obişnuit deloc. Ar fi de prisos să spun că între cele două mari centre sunt şi importante deosebiri. Fireşte, eu am încă foarte multe de văzut, de cunoscut şi de adâncit în noul mediu. Cu gândul şi cu simpatiile, când fac vreo apropiere între împrejurările de aici şi între cele de acolo, totuşi continui încă să trăiesc mai mult la Roma."[11]

Iată, impresii directe şi foarte personale, care vădesc nu doar un pătrunzător spirit de observaţie, dar şi ataşamentul afectiv pentru Roma. Nu este nici în acest caz o excepţie opinia calificată că Şcoala de la Roma fusese amplasată benefic pentru tinerii români motivaţi de interese istorice şi artistice, poate desprinse din originea lor directă, din afinităţile culturale şi lingvistice, dar, sigur, şi din climatul întâlnit acolo.

La Paris, Páll a urmat cursurile de la Sorbona şi Ecoles des Chartes: " deocamdată mă duc şi pe la profesorii care predau alte ramuri ale istoriei, nu numai la cei de stricta mea specialitate, ca să-i cunosc măcar de la un curs sau două. Astfel am fost la Carcopino şi la Guignebert, mi-a plăcut mai ales acesta din urmă, acum vorbeşte despre epoca lui Diocleţian. Dintre profesorii de specialitate mă duc la Bloch, care are o conferinţă de istorie economică şi vorbeşte despre societatea feudală, şi la Ferdinand Lot, un moşneag foarte simpatic, care m-a primit cu deosebită amabilitate. Urmez şi seminarul acestuia la Hautes Ėtudes, care se completează cu lecţiile de Diplomatică şi de Paleografie, pe care le ascult la Ecole des Chartes. La bibliotecă mă duc foarte rar. Până acum am fost mai mult ca să mă înscriu şi ca să am o orientare generală.

Programul meu parizian, în aceste luni de iniţiere, îmi absoarbe, din nenorocire, tot timpul. Văd cu părere de rău că lucrarea pentru *Diplomatarium*, pe care am întrerupt-o în decembrie, la plecarea mea de la Roma, n-o pot relua decât peste o lună. Date fiind proporţiile ei şi faptul că aş mai vrea să caut pentru ea câteva mici completări în *Archives des Affaires Etrangeres*, nu cred că o pot isprăvi înainte de sfârşitul lui aprilie. Ştiu că risc astfel să nu intru în volumul pe care îl pregătiţi acum, dar nu pot face altfel.Vă rog să mă credeţi că dacă cineva are interesul ca această lucrare să fie cât mai repede terminată – fără să sufere însă printr-o pregătire în pripă -, aşi fi chiar eu acea persoană."[12]

Exigenţa istoricului rezultă cu prisosinţă din cele de mai sus, stagiul său la Paris fiind bine şi gospodăreşte planificat: nu locuieşte la Fontenoy aux Roses, nu pentru că ar fi trebuit să împartă camera cu încă un coleg, ci pentru că " n-am vreme ca să pierd zilnic două ceasuri cu venirea la Paris şi întoarcerea la Fontenoy", subliniind că "nu e locul, apoi,

---

[10] *Ibidem*, fila 5.

[11] Cf. scrisoare cu antet Hotel de la Paix nr.6, Rue Blainville, Paris, V-éme, 31I1937, idem, f.3

[12] *Ibidem*, f.3 – 4.

să insist asupra marilor deosebiri dintre această localitate şi Valle Giulia! Era aşa de frumos la Roma!"[13] Aşa că s-a stabilit la un hotel în cartierul latin, "la numai câteva minute de Sorbona", locuind alături de "germani, ruşi, chinezi, negri etc. Obişnuitul mozaic internaţional al Parisului! Coincidenţă curioasă: într-o seară ducându-mă la dl şi dna Sergescu aflu că ei au stat tot aici, timp de peste 10 ani şi că au primit foarte des vizitele dlor Marinescu, Lambrino etc. Or, eu am intrat la acest hotel, aşa, numai la întâmplare."[14]

În luna aprilie a acelui an Páll a revenit informându-şi profesorul: "grija mea de căpetenie a redevenit această lucrare"[15] pentru *Diplomatarium,* la care redactase 104 pagini "de-a dreptul în italieneşte, cu alte cuvinte, 5 din cele 7 capitole ale studiului. Numai eu ştiu cât am muncit în acestă ultimă vreme, cât m-am frământat în vălmăşagul hrisoavelor mele, care de atâtea ori, fiind vorba de acte de proces ale celor două tabere de luptă, se bat cap în cap cu afirmaţiile lor. Căci nu e deloc uşor a te menţine deasupra pasionatelor polemici călugăreşti, care umplu materialul meu documentar, a scoate adevărul şi esenţialul din tot ce ele cuprind. Fireşte, continui să lucrez mai departe. Din nenorocire, din când în când sunt nevoit a mai întrerupe acest studiu, deoarece nu pot să mă las de tot nici de celelalte treburi ale mele. Fără a fixa însă un nou termen, el urmează a fi mai departe prima mea grijă, de care mă silesc să scap."[16] Surprinde, încă odată, temeritatea şi sagacitatea istoricului, care, deşi tânăr, nu pregetă să-şi folosească tot timpul pentru studiile sale. Şi aceasta, în cel mai tentant loc din Europa acelui timp!

Nostalgic faţă de timpul petrecut la Roma, între lecturile de la Biblioteca Naţională şi arhive, Pall nu uită: "Şcoala dvs., aş îndrăzni încă a-i spune a noastră, trebuie să fi făcut anul acesta o excursie minunată! Invidiez pe membrii de acum care au putut să vadă şi Malta, cum nu mai puţin Africa, care au rămas pentru mine *terrae incognitae*, până în prezent. Şi cine ştie dacă le voi vedea vreodată!..."[17] Locul unde se afla atunci era departe să-i confere linişte şi siguranţă, căci "Parisul continuă să alerge, Dumnezeu ştie spre ce ţintă. Iară Franţa, ţara «libertăţilor», pare astăzi a nu tocmai merita acest nume, când o nefastă şi demagogică minoritate e din ce în ce mai cutezătoare. De altfel, mâine e întâi Mai!"[18]

Cum prietenul său Gheorghe Vinulescu i-a scris că "aţi vrea să o vedeţi pe biroul dvs cât mai degrabă", în iarnă încheiase lucrarea, ajunsă la 270 de pagini "bătute rar la maşină, iar anexa de documente se întinde pe încă 260 de pagini, în cea mai mare parte tot dactilografiate. Fireşte,aşi fi dorit să dau acest Adaus de acte încă odată la maşină, însă m-ar fi costat prea multe parale, parale pe care eu, din păcate, nu le am acum, mai ales în împrejurările în care trăiesc aicea. Dar şi această parte, este, sper, cât se poate de clară şi nu va prezenta culegerii la tipar nici o greutate"[19] Acribia autorului şi grija faţă de elaboratul său sunt exemplare, referindu-se,desigur, şi la dificultăţile materiale şi tehnice în care se găsea. Opinia sa faţă de propria lucrare merită consemnată: "Cred că lucrarea mea va ocupa cam 200 –220 de pagini din publicaţie, în formatul în care apare aceasta. Nu ştiu când ve-ţi tipări dvs acest volum din *Diplomatarium*. La primăvară? E de prisos să vă spun că eu aşi dori să-l văd gata cât mai repede. Asta e doar o dorinţă firească a omului..."[20]

Nostalgia Romei l-a încercat mereu pe tânărul Páll: "Dacă eu, de când am plecat din Roma – e mai bine de un an de atunci! – am tot suferit de nostalgia acesteia, cu atât mai mult sufăr acum, când pe lângă frumoasa noastră Şcoală de acolo, pe lângă

---

[13] *Ibidem*, f.4.
[14] *Ibidem*
[15] Cf. scrisoare din 30IV1937, idem, f.5.
[16] *Ibidem,* f.5.
[17] *Ibidem*
[18] *Ibidem*. Cum limpede se deduce, istoricul nu simpatizează cu ideile de stânga.
[19] Cf. Scrisoare. Paris, 24.I.1938, 1dem, f.6.
[20] *Ibidem*

monumentele fără de seamăn ale Veşnicei Cetăţi, se mai adugă şi o atmosferă politică de caldă simpatie între italieni şi noi. Îmi închipui cât de adânc vă bucură şi pe dvs. acest lucru, pe care dvs. n-aţi şovăit nici o clipă în speranţa acestei fericite apropieri între două popoare surori."[21] Asta cu atât mai mult, cu cât în Franţa "ei sunt mai puţin îndatoraţi(?) de directivele naţionaliste ale politicii româneşti:cei de stânga spumegă de indignare (s-a ţinut aici chiar un miting de protest!), moderaţii au o atitudine de rezervă, plină de bănuieli, cei de dreapta nu sunt mulţumiţi nici ei, dar cred că totul s-ar putea îndrepta dacă Franţa, la rândul ei, ar da câteva semne de apropiere şi de înţelegere faţă de Italia. Deocamdată, aicea, după constituirea noului guvern, trăim zile de linişte şi de aşteptare, însă nu de îmbunătăţire a situaţiei, ci dimpotrivă. În adevăr, toată lumea e convinsă aicea că e vorba de o scurtă linişte, suspectă, prevestitoare de furtună, căci jocul infernal va trebui să reînceapă cu tot şirul de demagogie, de agitaţie şi de grevă. Căci răul e cu mult mai înrădăcinat, decât să poată fi vindecat cu compromisuri, cu expediente, cum se încearcă acum."[22] Iată o faţetă necunoscută a observatorului obiectiv al vieţii politice europene, privită prin prisma realităţilor franceze ale începutului de an '38!

Tocmai lecturase o carte ce-i făcuse "o mare plăcere" şi-i adusese "o adevărată mulţumire sufletească: ***Lettres de jeunesse (Italie – Alemagne, 1880 - 1883)***, adică scrisorile adresate familiei sale de către Camille Jullian, din anii săi de bursier în străinătate şi publicate după moartea sa. Mai ales pe acele scrise în Italia, de la Roma, unde a fost membru la Palazzo Farnese, le-am găsit minunate ca formă şi foarte interesante în ce priveşte conţinutul lor, adică preocupările personale ale viitorului autor al ***Galilor***, atmosfera de la Şcoală (unde în anul al doilea era coleg cu Charles Diehl), excursiile (cunoştea şi «Albergo del Sol» de la Pompei, cu grădina sa şi cu masa bună ce se ia acolo), Italia şi mai ales Roma de atunci (pe care o găsea «palidă şi murdară» dar «qui a très beaux monuments et de très vilaines églises» - Jullian era protestant!), recepţiile de la contesa de Lovatelli, unde l-a văzut întâia oară pe Mommsen, pe acest «petit homme très sec, très maigre, très nerveux, qui déteste cordialement la France»..."[23]

Corespondenţa dintre Páll şi Panaitescu – doar în parte identificată şi folosită aici de noi – este un model privitor la raporturile dintre doi învăţaţi: primul la început de carieră, dar de o serioziate desăvârşită, celălalt, mentorul, ajuns în vârful acesteia şi capabil să-şi orienteze socii spre ţinte ştiinţifice demne de tot interesul! În plus, aceasta relevă şi anume sensibilităţi, pe care cei interiorizaţi le scot la lumină doar când găsesc înţelegere şi simpatie.

Întors la Cluj, la sfârşitul anului 1938, preocupările lui Páll sunt îndrepate tot spre studiul masiv pregătit pentru *Diplomatarium*, căci – scria acesta – "avem şi noi, colaboratorii de aici, tot intersul ca tipărirea lui să se facă cât mai în grabă. Dl Decei îmi spune că el a şi dat, de mult, *bunul de imprimat*. Dl Vinulescu, care îşi face serviciul militar la Regimentul 2 grăniceresc de la Caransebeş, dar care va mai face încercări să se poată muta la Cluj, îmi scrie că zilele acestea a făcut o corectură. Eu însumi am terminat acum câteva zile prima corectură în pagini a părţii documentare a contribuţiei mele şi sper să pot face acelaşi lucru peste puţin timp cu Studiul."[24]

Acel sfârşit de an – cu tot efortul de a părea normali şi cu speranţe – era unul trist, scriind Francisc Páll: "Aţi citit şi dvs. despre frământările şi despre toate cele ce s-au întâmplat în vremea din urmă. Sunt lucruri care m-au impresionat adânc, care m-au zguduit

---

[21] *Ibidem*. Aşa apăreau atunci aceste relaţii tânărului istoric, dezamăgindu-l peste doar doi ani prin deciziile Italiei fasciste faţă de cedarea Transilvaniei de Nord.
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*.
[24] În scrisoarea către Emil Panaitescu, Cluj, 4XII1938, idem, f.7.

chiar. La Universitate se ţin cursurile."[25] Ba chiar au audiat conferinţa lui Sir Charles Petrie despre *Anglia modernă*, a unui vorbitor ce-i părea a nu fi reprezentantul "tipului anglo – saxon" ci "o fi probabil din White – Chapel...."[26]

În anul următor, din 22 martie începând şi istoricul clujean a fost concentrat, trebuind să-şi întrerupă lucrările promise: "Poate e de prisos să vă spun – scria el din Valea lui Mihai, de la unitatea militară – să vă spun cât de rău îmi pare de marea întârziere şi de relativa dezorganizare pe care le-au pricinuit frământările şi sbuciumul din vremea din urmă, în ce priveşte tipărirea volumului nostru, căci dvs. desigur simţiţi acestea mai mult decât oricine altul."[27]

Normal că lăsase corecturile la Cluj, "îndreptate şi cu sublinierile făcute în vederea întocmirii Indicelui, cu excepţia doar a 10 – 15 pagini de la sfârşitul lucrării", pentru că "nu ştiam pe atunci care va fi desfăşurarea apropiată a unei situaţii ce părea foarte gravă, nu cunoşteam locul în care urma să fiu trimis şi nici timpul cât trebuia să fiu departe de rosturile mele civile "[28] În aceste condiţii, Panaitescu – care ţinea sub control coordonarea publicaţiilor – a apelat la Al. Marcu, redactorul responsabil, acesta asumându-şi "gestul frumos – aşi zice aproape eroic" de a întocmi indicele, iar Páll sperând în eliberarea înainte de 15 mai, aştepta "în această mică localitate de lângă graniţă, unde nisipul, vânturile şi ....evreii sunt din belşug" să fie lăsat la vatră din postura de sublocotenent rezervist din Compania 7 Grăniceri – Pază.[29]

Într-adevăr, la 24 mai 1939 a fost deconcentrat la Baia Mare, iar înainte cu câteva zile trimiţând lui Al. Marcu corecturile la indice şi aşteptând ultima corectură: "după ea voi lucra eu indicele pentru extras, indice pe care îl voi trimite, la timpul său, dlui prof. Marcu, pentru a-l intercala în acela general al volumului."[30]

Abia eliberat, între primele vizite de documentare a fost "o excursie de două zile pentru a vizita ruinele de la Costeşti şi Sarmisegetuza"[31], iniţiată de C. Daicoviciu pentru un grup de profesori şi studenţi.

În iulie, Páll era la Carei, la părinţi, vizitindu-i după cele 64 de zile de concentrare şi-l anunţa pe Director: "Din fericire, am reuşit să isprăvesc Indicele lucrării mele din *Diplomatarium* până la 10 iulie"şi că-l expediase lui Al. Marcu. "Acum – scria el la 16 iulie – e timpul să mă gândesc şi la extrase. Ele mă vor costa foarte scump."[32] (175 a 240 pagini = 10500 lei + 25 gratuite acordate de Şcoală). Ca atare l-a rugat pe Panaitescu, întrucât dorea să-i dea extrasului său "înfăţişarea de carte şi în ceea ce-i priveşte îmbrăcămintea. Întâi de toate culoarea de până acum a copertei folosite pentru publicaţiile Şcolii, albă, e desigur frumoasă, dar prea delicată. De aceea m-aş gândi la o *copertă gris*, care s-ar murdări mai puţin, şi care să fie ceva mai *groasă*. Apoi, mă gândesc că după copertă să urmeze o *pagină de titlu*, pe care imprimeria poate din economie nu obişnuia să o pună până acum la extrase, ceea ce desigur nu le făcea aspectul prea estetic, mai ales când era vorba de lucrări mai întinse. (A se vedea *Berlezio* al meu în extras). Tot pentru a da o înfăţişare de carte, eu aş dori şi un *dispozitiv* (ca să vorbim în termeni militari) al inscripţiei de titlu, decât cel obişnuit pînă acum pentru extrase din *Diplomatarium* şi *Ephemeris*: eu aş inversa acest *dispozitiv*, în înţelesul că aş pune mai întâi numele autorului şi titlul studiului (pe acesta cu capitale roşii sau negre) şi apoi publicaţia din care se face extrasul. Ar fi în felul următor: Fr. Páll, *Le controversie tra i Minori Conventuali e i*

---

[25] *Ibidem*, f.7 –7.
[26] *Ibidem*, f.7-
[27] Cf. scrisoarea din Valea lui Mihai (Sălaj), 9V1939, idem, f.8
[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem*
[30] Cf. carte poştală din Cluj, 2VI1939, idem, f.9.
[31] *Ibidem*
[32] Cf. scrisoare, Carei, 16VII1939, idem, f.10 – 10v.

Gesuiti...Estrato dal Diplomatarium Italicum, IV, locul, editura şi data publicării. Bineînțeles, mă gândesc la o *dublă paginație*, care însă mi s-ar părea mult mai vizibilă, deci mai practică, în partea superioară a paginei, decât în «subsol» (Am în față *Amalfi* al dlui Berza".[33] Supunându-i directorului astfel de inovații tehnoredacționale calificate, Páll a apreciat că ele ar fi condus la o mai bună înfățişare a extrasului, folosit evident ca o adevărată carte de autor cu putere de mare recomandare. Spera ca Emil Panaitescu să-i aprobe demersul şi să-l sprijine, cum mai spera ca-n acea vară să viziteze Italia de Nord, unde "la Milano aş face şi cercetări de arhivă", ca şi Franța meridională, dar "cu vremurile acestea turburi, totuşi n-am mare nădejde să primesc paşaport. Să vedem dacă primesc aprobarea Marelui Stat Major"[34]

Din toamnă şi până la sfârşitul anului 1939 istoricul clujean a fost din nou concentrat şi ca atare planurile i s-au amânat, "trăind în altă atmosferă şi având alte rosturi acum decât cele cărturăreşti"[35] Preocuparea i-a rămas însă aceeaşi: soarta cărții sale ca extras! Acum tipografia a mărit suma pentru cele 200 de exemplare solicitate de autor de la 10500 lei la 19680 lei! Or, "pentru un om cu condiția mea, îndeosebi în împrejurările speciale de astăzi, o astfel de sumă reprezintă o sarcină financiară care sperie", aşa că a apelat la binevoitorul Panaitescu. Căci, reaminteşte Páll, "marile cheltuieli pe care le făcusem la Roma, ca membru al Şcolii, cu fotografierea documentelor pe care le folosesc şi le public în ultimul număr din *Diplomatarium*" s-au ridicat la 1667,80 lire italiene din care primise doar 500, restul fiind "parale scoase tot din modesta mea pungă"[36] Aşa acum a procedat şi pentru alți tineri bursieri, Panaitescu l-a "rugat" pe autor – delicat gest! – să primească din parte-i un ajutor de 5000 lei, "Şcoala neavând nici o posibilitate!"[37] Autorul va fi fost, desigur, mulțumit de sprijinul Directorului Şcolii, rugându-l doar să i se trimită un *volum* la care se întreba dacă trebuia sau nu să plătească! Demn în sărăcia sa, a refuzat sprijinul scriindu-i Profesorului: "vă rog să nu vă supărați, dar ajutorul pe care mi-l oferiți în numele dvs. personal, nu-l pot primi, oricât de binevoitoare şi de amicală ar fi intenția care vă îndeamnă la acest gest. De altfel, chiar dacă va fi să-mi impun acum unele jertfe (de ordin material însă!...), sper totuşi că, în ce priveşte plata extraselor amintite, o voi scoate la capăt singur, cu propriile mele puteri."[38] Demnitatea şi tăria caracterului vor rămâne la acest istoric transilvănean trăsături care-i recomandă nu doar opera ci şi profilul moral[39].

Am ilustrat aici un crâmpei din începuturile unei cariere strălucite a unuia dintre marii istorici transilvăneni ai secolului al XX-lea. O carieră supusă , în special, tribulațiilor unor timpuri potrivnice statorniciei şi lealității.

Or, Francisc Páll s-a dovedit recunoscător față de cei doi istorici mai vârstnici: Constantin Marinescu şi Emil Panaitescu, care i-au direcționat viața profesională. Ca intelectual izvorât dintr-o familie modestă de români sătmăreni şi-a onorat încrederea investită şi aprecierile dascălilor săi, răsplătindu-i pe aceştia şi istoriografia românească – cu o operă impresionantă prin acuratețea, spirtul critic şi valoarea ei ştiințifică.

---

[33] *Ibidem*, f.10v.
[34] *Ibidem*
[35] Cf. scrisoare, Oradea, str.I.C.Brătianu 61, 3XII1939, idem, f.11
[36] *Ibidem*
[37] Cf. rezoluția din 19.XII.1939 de pe scrisoarea de mai sus
[38] Cf. scrisoare, Oradea, 23.XII.1939, idem, f.12 – 12v.
[39] Vezi în *Francisc Pall – un istoric care nu s-a lăsat corupt,* la Ioan Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2006, vol.II, p.107 - 124

Francisc Pall and the reasons of a beginner historian

Abstract

The historian Francisc Pall (Carei, 24 november 1911 – Germany, 25 september 1992) belongs to an brilliant generation of studious youngers prepaire in the big centres academical and culturales from Roma and Paris. Medievalist with an remarcable work throw the inedit and modern lendings of method, the historian Pall has contributed through a very important and pioneer's works in romanian literature of this speciality to its placement in regional and continental context.

Remarcable teacher with style and force of his model, he trained numerous historians inducing subjects and teaching through his personal example. The ideas, the preoccupations and the ways to close of him history, to understand and to serve it, are convincing illustrated through the correspondences of the youngest historian from the years 1935 - 1939, in specially with the manager of Romanian School from Roma, Emil Panaitescu. Through his correspondence we can see the features and virtues of a mature historian that has fixed at less than 25 years the extent of his research and the great projects follow them with consistency and sagacity an complete professional life.

So, the model Francisc Pall appears worthy to be offered to today's generation, justified by honesty, worship of true and academical behavior.

Industria sătmăreană în perioada interbelică

Claudiu Porumbăcean

1. Situația economică a județului Satu Mare

Apreciind în ansamblu politica economică a țării noastre după Marea Unire din 1918 şi până în anul 1938, se constată că, deşi nu au fost valorificate pe deplin condițiile şi posibilitățile favorabile oferite de făurirea statului național unitar român, prin măsurile adoptate de către guvernele României din această perioadă, s-a înregistrat un curs în general ascendent în dezvoltarea forțelor de producție, în procesul industrializării capitaliste şi în ciuda inegalităților şi discrepanțelor dintre diferitele sectoare ale economiei, s-a asigurat o creştere a producției bunurilor materiale, ceea ce s-a reflectat în sfera vieții sociale şi a activității politice[1]. Supusă influențelor aceloraşi factori modelatori specifici S-E Europei, economia românească a marcat până la sfârşitul perioadei anilor 1938 câteva puncte în plus, care au plasat-o mai ales în unele sectoare cheie (industrie, bănci, transporturi) pe o poziție superioară celorlalte state din zonă[2].

Dacă în țară, perioada interbelică a însemnat în general în mare parte un avânt economic, acelaşi lucru îl putem spune şi în ceea ce priveşte viața economică a oraşului *Satu Mare*. După momentul 1918-1919, când şi Sătmarul devine parte componentă a Regatului României, oraşul de pe malul Someşului va cunoaşte o nouă etapă în cadrul dezvoltării vieții economice şi sociale. Noul cadru politic, administrativ şi legislativ va duce la o creştere însemnată a ponderii capitalului românesc în sistemul economic al oraşului. Prin urmare, sistemul cooperatist şi sistemul bancar se vor dezvolta foarte mult în Satu Mare, sisteme care prin participarea lor la viața economică vor aduce un surplus de energie dezvoltării pe baze moderne a societății sătmărene. Astfel s-a ajuns ca în 1930, numărul băncilor din județul Satu Mare să atingă cifra de 33, marea majoritate a acestora funcționând pe raza capitalei județului. Şi pentru a arăta că sistemul bancar sătmărean a fost unul solid şi foarte bine definit amintim în acest sens funcționarea în oraşul de pe malul Someşului a două dintre cele mai importante bănci: „Casa Noastră" şi o sucursală a „Băncii Româneşti"[3]. Progresul continuu din acest sector al vieții economice sătmărene va fi însă oprit de marea recesiune economică dintre anii 1929-1933, care va afecta destul de serios sistemul bancar din acest oraş. După 1933 are loc o reorganizare a sistemului de credit, puternic afectat. Institutele de credit din Satu Mare reiau din plin activitatea şi reuşesc ca în scurt timp să înregistreze succese importante, făcând investiții în diferite domenii economice, în special în industrie, comerț şi agricultură. Legea conversiunii datoriilor rurale şi urbane din 7 aprilie 1934 a însemnat primul pas hotărâtor spre normalizarea vieții economice prin refacerea creditului, marcând începutul perioadei de încredere şi prosperitate în viitorul economic al României, cu rezultate incomparabile pentru istoria țării (1934-1938). Este evident că de pe urma acestei legi au avut mai mult de suferit băncile, cea mai mare parte dintre ele, cu o bază mai şubredă, fiind nevoite a se lichida cu foarte mari pierderi, restul plasamentului devenind complet imobilizat şi nu este nici o mirare că cele rămase şi viabile au fost nevoite a-şi modifica complet politica plasamentului, ținând să alimenteze mai mult comerțul şi industria cu credite bine garantate şi foarte uşor lichidabile. De aici începe şi noua organizare a creditului pe baze

---

[1] N. Păun, M. Ştirban, *Politica economică a României între primul şi al doilea război mondial*, în „Dezvoltare şi modernizare în România interbelică 1919-1939", coord. V. Puşcaş şi V. Vesa, Ed. Politică, Bucureşti, 1988, p. 138.

[2] Radu Vasile, *Economia mondială. Drumuri şi etape ale modernizării*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1987, p. 321.

[3] Doru Radosav, *Satu Mare. Ghid de oraş*, Ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 31.

cu totul noi şi sigure. Aşa se ajunge ca în 1940, în Sătmar să mai existe doar 27 de firme bancare, din care 10 româneşti, 14 evreieşti şi 3 maghiare[4]. Pe lângă aceste bănci, în judeţ vor mai activa în sistemul financiar de-a lungul perioadei interbelice şi cooperativele de credit şi comerciale româneşti. În 1937, numărul acestora era de 69[5].

În ceea ce priveşte *industria oraşului Satu Mare*, aceasta, cu excepţia perioadei recesiunii economice, s-a aflat în permanenţă într-un avânt economic continuu. În acest context, pe lângă creşterea numărului de întreprinderi din oraş asistăm la o îmbogăţire şi la o diversificare a ramurilor industriale, astfel încât în 1937 existau în oraş întreprinderi care reprezentau următoarele ramuri: chimică, ceramică, metalurgică, mecanică, textilă, forestieră, morărit. Dintre mari coloşi industriali care activau în acest oraş, cu o importanţă însemnată din punct de vedere economic pe plan local dar şi pe plan naţional amintim: fabrica „Unio", care în 1923 se afla pe poziţia a 3-a în ţară în furnizarea de vagoane, după uzinele de la Reşiţa şi „Astra" Arad şi care pe lângă faptul că în 1928 număra 1.400 de muncitori se mai poate mândri şi cu faptul că de aici au ieşit în 1927 primele vagoane de tip „Pullmann" din România; fabrica „Printz", uzina textilă „Ardeleana", rafinăria de petrol „Freund", fabrica de cărămizi şi fabrica de mobilă[6]. Doar progresul înregistrat de-a lungul întregii perioade interbelice a făcut posibil ca în preajma celui de-al doilea război mondial în judeţul Satu Mare să existe numai puţin de 70 de întreprinderi agricole, 3.836 de întreprinderi industriale şi 1.670 întreprinderi comerciale, în total 5.359 de întreprinderi. Din acest număr, industria mare a fost reprezentată de 855 de întreprinderi, restul de 2.981 de întreprinderi reprezentând industria mică. Comerţul mare din Sătmar a fost şi el sprijinit de numai puţin de 450 de întreprinderi[7]. Un aport deosebit, care a contribuit la progresul industriei sătmărene l-a avut şi Camera de Comerţ şi Industrie Satu Mare, cameră ce a fost înfiinţată în anul 1929. De asemenea, datorită dezvoltării comerţului cu străinătatea, judeţul sătmărean aflându-se în vecinătate a două ţări europene, s-a înfiinţat la Satu Mare „Bursa de mărfuri". Rolul acesteia a fost de a sprijini în special comerţul din judeţele Satu Mare, Maramureş şi Sălaj cu ţările învecinate, rol de care s-a achitat favorabil[8]. În sectorul agricol, dezvoltarea producţiei sătmărene în perioada interbelică s-a înscris tot pe o pantă ascendentă. Acest lucru s-a datorat în mare parte situaţiei geografice a judeţului care, plasat în „triplex confinium" cu Cehoslovacia şi Ungaria, a putut desfăşura o bogată circulaţie comercială de export-import cu ţările învecinate. O altă ramură care s-a dezvoltat bine în judeţul nostru şi care a contribuit semnificativ la avântul economic din această parte a ţării a fost şi cea minieră[9]. Nu mai puţin semnificative au fost în perioada dintre cele două conflagraţii mondiale şi investiţiile făcute în sectorul căilor de comunicaţie, al drumurilor, al şcolilor, spitalelor, uzinelor comunale şi nu în ultimul rând în sectorul construcţiilor publice. Valoarea totală a investiţiilor din sectoarele amintite mai sus se ridică la peste 244 milioane lei de-a lungul întregii perioade interbelice. Importante investiţii s-au mai făcut şi la Uzina electrică din Satu Mare, precum şi în domeniul edilitar gospodăresc şi cultural, prin sprijinirea înfiinţării de reviste, ziare şi centre culturale[10].

Per ansamblu, viaţa economică a Sătmarului şi a judeţului din timpul perioadei interbelice s-a aflat în permanenţă pe un drum a cărui curbă a fost mai mereu ascendentă. Urmare a condiţiilor create de Unirea de la 1 decembrie 1918, oraşul de pe malul

---

[4] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Satu Mare (în continuare ANSM), *fond Prefectura Judeţului Satu Mare*, dosar nr. 55/1940, f. 40.
[5] *Ibidem*, f. 44.
[6] Doru Radosav, *op.cit.*, p. 31.
[7] *În serviciul patriei 1933-1937. Dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite în judeţul Satu Mare*, Prefectura Satu Mare, 1937, p. 262.
[8] Doru Radosav, *op.cit.*, p. 32-33.
[9] *În serviciul patriei* ... p. 262.
[10] Doru Radosav, *op.cit.*, p. 31-33.

Someşului a cunoscut o dezvoltare evidentă în toate domeniile vieţii economice şi social-culturale. În acest context ajunge Satu Mare în această perioadă un oraş modern, cu realizări remarcabile în toate domeniile, ceea ce a şi făcut ca el să se încadreze în rândul oraşelor reprezentative din Nord – Vestul României Mari.

2. Industria sătmăreană

Dacă primii ani de după război au fost foarte dificili atât din punct de vedere economic cât şi politic, social sau administrativ, în anul 1924 s-a atins nivelul economic antebelic în principalele ramuri de producţie. Din acest moment se poate observa o creştere remarcabilă a economiei în general şi a industriei în mod special, stopată din păcate odată cu izbucnirea marii crize economice din 1929 - 1933. În acelaşi timp, s-a intensificat procesul de concentrare şi centralizare a capitalului şi opoziţia capitalului autohton industrial – bancar faţă de monopolurile străine care doreau o pondere mai importantă în economia României. Numărul societăţilor anonime (industriale, bancare, asigurări etc.) este în continuă creştere. Astfel, în anul 1928 numărul lor se ridica la 2.729 faţă de 1.650 în 1922. O puternică creştere a înregistrat şi capitalul acestor societăţi, care în aceeaşi perioadă s-a ridicat de la 12.162 la 42.975 milioane lei. Această situaţie a asigurat profituri însemnate atât pentru patronatul autohton cât şi pentru capitalul străin. Astfel, în 1925 profitul declarat al societăţilor anonime a fost de 15.164 milioane lei, reprezentând 55,01% din totalul capitalului lor social, din care 6.084 milioane lei a aparţinut societăţilor industriale[11].

În perioada stabilizării relative a capitalismului, dintre cei 50-60.000 de locuitori ai oraşului Satu Mare, circa 5.000 de persoane lucrau în fabricile şi uzinele situate în raza oraşului[12]. Printre cele mai importante întreprinderi se numărau Fabrica de vagoane „Unio" S.A., Turnătoria de fier şi fabrica de maşini „Fraţii Princz" S.A., Prima fabrică de giulgiuri şi flori artificiale din Transilvania (unică în această provincie), Fabrica de ţesut panglici "Fraţii Weisz", Prima fabrică de ţigle şi cărămizi din Satu Mare, Moara „Elisabeta" proprietate a lui Dezideriu Princz. Moara"Laszlo" proprietate a lui Leiblinger şi Erdelyi, Uzinele electrice municipale Satu Mare, Staţia de triere a seminţelor „Freud Samuil şi Fiul" S.A., Fabrica de bomboane şi ciocolată „Adalbert Reiter şi Fiul" S.A., Fabrica de pălării de paie „David Grosz", Fabrica de dopuri de plută „Fii lui A. Guth", Prima fabrică de maşini agricole din Satu Mare, Fabrica şi depozitul de spirt „Fii lui Elek Markovits" S.A., Joaghere ale S.A. Lomaşi şi ale Întreprinderii de gatere Oaş-Satu Mare, etc.[13].

Dintre acestea cele mai importante erau Turnătoria de fier şi fabrica de maşini „Fraţii Princz" S.A. şi Fabrica de vagoane „Unio" S.A. Producţia ***Turnătoriei de fier şi fabrica de maşini „Fraţii Princz"*** avea ca obiective principale reparaţia de vagoane şi locomotive pentru C.F.R., fabricarea de instalaţii pentru morărit, de utilaje speciale pentru fabricile de ulei, maşini agricole şi diferite piese pentru maşini-unelte. Această societate a fost înfiinţată în anul 1906, fiind proprietatea familiei Princz[14]. Până în anul 1920, fabrica a lucrat cu 18 – 20 muncitori şi cu 20 de ucenici, dispunând doar de o singură hală. Începând cu anul 1921, întreprinderea a încheiat un contract cu C.F.R. pentru repararea locomotivelor pentru linie îngustă, iar mai târziu pentru ecartament normal[15]. În anul 1928 fabrica, pe baza unui contract încheiat cu firma Warschalovski, Eisse et Co. din Viena, a

---

[11] Petru Bunta, *Date privind istoria mişcării muncitoreşti din Satu Mare (1923 – 1928),* în „Satu Mare. Studii şi comunicări", I, 1969, p. 159.
[12] „Szamos", nr. 189 din 27 august 1927.
[13] *Idem*, nr. 282 din 25 decembrie 1926.
[14] ANSM, *fond Sfatul Popular al oraşului Satu Mare,* dos. nr. 33/1963, f. 1.
[15] *Ibidem.*

trecut la producţia vaselor emailate de uz casnic, cumpărând licenţa acesteia pentru fabricarea vaselor emailate. Producţia ei de 60 vagoane de vase anual a permis aproape în întregime satisfacerea nevoilor interne ale ţării. Fabrica Fraţii Princz, care deja în anul 1923 realizase un profit net de 177.551 lei, având în jur de 200 salariaţi, lucra în anii următori cu 600 – 800 de muncitori[16]. Din anul 1921 şi până în anul 1926, întreprinderea a lucrat cu 480 – 500 de muncitori şi, în acelaşi timp, a construit încă o hală dotată cu maşini şi utilaje noi. În anul 1926, firma s-a transformat în societate anonimă cu denumirea „Turnătorie de fier şi fabrică de maşini Fraţii Princz"[17]. Societatea şi-a continuat activitatea şi în perioada celui de-al doilea război mondial, executând, pe lângă vase emailate, şi diferite piese pentru tancuri, camioane şi proiectile pentru aruncătoare, adaptându-şi pragmatic producţia pentru economia de război. Se lucra şi în această perioadă cu circa 600 de muncitori, activitatea extinzându-se într-o nouă hală pentru atelierul de prese[18].

În octombrie 1944, fabrica a fost bombardată şi distrusă aproape complet. După eliberare, s-a trecut la dezafectarea şi repararea utilajelor, iar în intervalul iulie 1945 – 1947, s-a efectuat reconstruirea întreprinderii, trecându-se la fabricarea vaselor emailate din tablă. La 11 iunie 1948, data naţionalizării întreprinderea avea 305 muncitori[19]. Ea continuă să funcţioneze până astăzi sub diferite denumiri: „1 Septembrie", „23 august", „Samus" şi în prezent „Electolux" (proprietate a renumitului concern suedez), având reputaţia de cel mai bun constructor de aragaze din ţară.

Cea mai mare şi însemnată întreprindere de pe raza oraşului Satu Mare era ***Fabrica de vagoane „Unio" S.A.*** Această fabrică a cunoscut în prima parte a perioadei interbelice o dezvoltare remarcabilă. Conform datelor din bilanţurile publicate, în perioada 1922 – 1927, fabrica Unio a realizat 14 milioane lei investiţii în imobile şi 26 milioane în maşini şi diferite instalaţii[20]. Producţia ei principală era determinată de contractul încheiat cu Direcţia Generală a C.F.R. În anul 1923 fabrica Unio, în baza comenzii primite din partea C.F.R., în valoare de 33.600.000 lei, se situa pe locul al treilea între cei 79 de furnizori ai căilor ferate, fiind întrecută în această privinţă numai de Uzinele Reşiţa şi Astra Arad[21].

În anul 1927, Unio a încheiat cu Direcţia Generală a C.F.R. un contract pe 20 de ani în baza căruia întreprinderea, pe lângă reparaţiile parcului rulant efectuate pentru C.F.R., a început fabricarea unor noi tipuri de vagoane de marfă şi vagoane de persoane (vagoane cu 4 osii – pentru prima dată în ţară, de tip „Pullmann", cu încălzire electrică, etc.). În acelaşi an fabrica livrase deja C.F.R.-ului 20 de vagoane tip „Pullmann", iar pentru 1928 primise comandă pentru încă 12 asemenea vagoane, precum şi pentru fabricarea altor 50 de vagoane marfă închise şi 50 de vagoane deschise, cantitate care acoperă 60% din necesarul C.F.R. pe anul 1928.

Pentru satisfacerea nevoilor productive mereu crescânde, fabrica Unio a luat măsuri menite să asigure mărirea capacităţii ei de producţie. Astfel, capitalul social al fabricii a fost mărit de la 20 la 40 milioane lei prin emiterea de noi acţiuni. Presa locală publică următorul comunicat: „Unio Fabrica de Vagoane S.A. din Satu Mare, în adunarea generală ţinută la 29 iunie a hotărât majorarea capitalului social de la 20 milioane la 40 milioane lei. Ministerul de Industrie şi Comerţ, prin deciziunea no. 66636-1927 a aprobat această majorare de capital social. În baza acestora se emit 40.000 bucăţi acţiuni

---

[16] „Szamos", nr. 135 din 17 iunie 1928.
[17] ANSM, *fond Sfatul Popular al oraşului Satu Mare,* dos. nr. 33/1963, f. 1.
[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem,* f.2.
[20] *Idem,* nr. 65 din 20 martie 1928.
[21] *Idem*, nr. 120 din 1 iulie 1923.

nominative noi cu valoare nominală de 500 lei, cu seria de la 40.001 – 80.000. Acțiunile noi vor beneficia de devidendă din ziua de 1 iulie 1927. Consiliul de Administrație"[22].

Tot în vederea dezvoltării societății, s-a construit un nou atelier de montaj şi altul de prelucrare pe o suprafață de peste 5.000 m^2. În acelaşi timp au fost mărite şi modernizate o serie de alte ateliere vechi. În 1927 a intrat în funcțiune noua stație electrică dotată cu un motor Diesel de 650 CP şi cu un generator corespunzător. O deosebită atenție a fost acordată mecanizării fabricii, utilajele şi aparatele uzate şi demodate fiind în mare măsură înlocuite cu mijloace de producție moderne. Fabrica mai dispunea de o secție mare (peste 6.500 m^2) în care se produceau maşini-unelte şi articole de uz casnic.

În anul 1922 o modestă uzină de articole de tâmplărie, Fabrica de vagoane „Unio" se extinde în anul 1928 pe o suprafață de 14.000 m^2. Concomitent cu mărirea capacității de producție şi extinderea întreprinderii, Unio a mărit considerabil numărul salariaților. Dacă la înființarea sa fabrica avea abia 100 de salariați, în anul 1928 numărul acestora a ajuns la aproape 1.400 de persoane[23].

Societatea anonimă Unio era una din cele 80 de societăți anonime existente în industria metalurgică a țării, care printr-o bună politică managerială îşi mărise din an în an capitalul social, realizând într-un singur an (1925) o rată medie a profitului de 33%. Profitul net al fabricii s-a ridicat în anul 1926 la 6.018.183,97, iar în anul 1927 la 8.711.595,61 lei[24].

3. *Industria în perioada marii crizei economice*

Din păcate însă pentru bunul mers al economiei, în anul 1929 omenirea este lovită de cea mai puternică criză economică, fenomen ce a afectat şi România şi implicit oraşul Satu Mare. Dezvoltarea industriei, atât de clar conturată în primii ani ai perioadei interbelice, va fi stopată şi chiar serios afectată de efectele acestui marasm economic.

În Satu Mare primele semne apar încă din iarna 1928-1929, când cea mai însemnată întreprindere de pe raza oraşului, fabrica de vagoane „Unio" şi-a concediat toți lucrătorii, pentru ca în 1929 să reangajeze circa 100 de salariați. Acecaşi situație se întâlneşte şi la fabrica „Princz" unde ulterior s-au refăcut angajări, însă în număr mai puțin cu 50-60 față de cca. 300 cât avea fabrica în 1928. De altfel, muncitorii reprimiți vor primi salariul mult redus. Aşa au început să se facă simțite efectele dezastruoase ale crizei şi în oraşul de pe malul Someşului, Satu Mare[25]. De altfel, în 1929, în doar primul an de criză au avut loc în oraşul sătmărean numai puțin de 317 conflicte de muncă, din care 124 s-au transformat în greve[26]. Anul 1930, cel de-al doilea an al recesiunii economice a adus pentru toată țara şi implicit şi pentru masele muncitoare din Satu Mare incertitudine în continuare, a agravat şi a multiplicat grijile vieții de toate zilele. Fabricile din oraşul sătmărean, în 1930 se reduc treptat, iar la fabrica „Printz" din considerente de economie s-a trecut la timpul de lucru de 5-6 ore pe zi, în timp ce la fabrica „Unio" în lunile de iarnă au fost concediați din nou aproape toți muncitorii. Conform statisticii din aprilie 1930 de la Inspectoratul Muncii, în Satu Mare erau 3.328 de şomeri, iar în luna mai a aceluiaşi an erau înregistrați 6.551 de oameni fără lucru. Cu toate acestea, în 16 iulie 1930, ziarul local Szamos care a publicat aceste date constata: „am greşit, numărul şomerilor ne e de 6.550, ci de aproape 11.000"[27]. Nu ştim dacă această a doua cifră publicată de ziarul Szamos este

---

[22] *Idem*, nr. 161 din 24 iulie 1927.

[23] Petru Bunta, *Date privind istoria mişcării muncitoreşti din Satu Mare (1923 – 1928)*, p. 163.

[24] „Szamos", nr. 65 din 20 martie 1928.

[25] Petru Bunta, *Mişcarea muncitorească din Satu Mare în anul 1929*, în "Studii şi Comunicări Satu Mare", nr. 2, 1972, p. 272.

[26] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 36.

[27] Petru Bunta, *Luptele revoluționare ale maselor muncitoare sătmărene din anii 1930-1933*, în "Studii şi Comunicări Satu Mare", nr. 3, 1975, p. 121-122.

exagerată sau nu, cert este însă că în Sătmar numărul şomerilor se afla în creştere în comparaţie cu anul precedent. Şomajul, concedierile parţiale, grija zilei de mâine şi prigoana antimuncitorească, au fost fenomene care au dominat şi în 1931 viaţa economică de la Satu Mare. În 1932 pe fondul unei adânciri a crizei are loc şi o ascuţire a conflictelor sociale, asta şi datorită faptului că 1932 a reprezentat anul de vârf al regresului economic atât pentru locuitorii din ţară cât şi pentru sătmăreni. Faţă de această situaţie, pentru a-şi asigura existenţa lor şi a familiilor, precum şi în speranţa găsirii unui viitor mai sigur, mulţi muncitori sătmăreni au părăsit oraşul, căutându-şi de lucru în alte oraşe ale ţării, ba mai mult unii dintre ei în alte ţări ale lumii[28]. Mai bine nu au dus-o nici celelalte categorii ale oraşului, atât intelectualii cât şi ţăranii şi pensionarii, situaţia lor fiind identică cu cea a muncitorilor. Şomajul, fenomen specific pentru astfel de perioade, a fost astfel o grea povară pentru viaţa socială a oraşului Satu Mare[29]. Putem spune în acest context, că pe întreaga perioadă a celor cinci ani cât a ţinut criza, în Satu Mare s-a format un ciclu continuu nefast caracterizat în bună parte de angajări şi concedieri, iar de angajări şi iar de concedieri, un rol însemnat în acest ciclu jucându-l marile corporaţii din oraş: „Printz", „Unio", „Ardeleana", „Freund", fabrica de cărămidă, fabrica de mobilă" şi C.F.R.-ul. Nici în 1933 conflictele de muncă din oraşul sătmărean nu au încetat, dimpotrivă ele au continuat cu aceeaşi ardoare ca în anii precedenţi. Astfel, întreaga perioadă a recesiunii economice din Satu Mare poate fi caracterizată prin greve în toate breslele existente (alimentară, croitorie, pantofărie, forestieră, a constructorilor) şi nu în ultimul rând de greutăţile cotidiene şi de un şomaj în continuă creştere. Prin urmare, pe măsură ce criza s-a accentuat, procesul de radicalizare a maselor a căpătat amploare, cuprinzând în sfera sa cele mai diferite categorii de oameni ai muncii[30].

Cum era şi firesc, odată izbucnită, criza va da multe bătăi de cap patronatului din România, precum şi celui din oraşul Satu Mare. Per ansamblu, activitatea economică a firmelor sătmărene din perioada 1929-1933 poate fi caracterizată la sfârşitul fiecărui an sub forma a două aspecte: deficit comercial sau faliment. Pentru o susţinere cât mai elocventă a celor spuse mai sus şi pentru a vedea greutăţile prin care au trecut firmele comerciale de atunci, în cele ce urmează vom prezenta activitatea economică a câtorva firme din Satu Mare, din această perioadă.

Societatea Anonimă pentru Importul de Fierărie a fost o societate sătmăreană înfiinţată în 1922, care avea ca domeniu de activitate furnizarea de maşini agricole. Aceasta, până la izbucnirea crizei din 1929 se afla într-un progres continuu în ceea ce priveşte creşterea venitului. Astfel, dacă pe anul 1929 beneficiul net al acestei firme a fost de 1.351.740 lei[31] pe anul 1930 firma înregistra deja un deficit semnificativ în ceea ce priveşte beneficiul net, care s-a ridicat în acest an la doar 339.345 lei[32]. Pentru anul 1931, venitul net s-a transformat deja într-o pierdere de 32.275 lei[33], ceea ce arată foarte clar o scădere a profitului, care s-a datorat în cea mai mare măsură crizei economice. De altfel, în cadrul unei şedinţe a Adunării Generale a firmei din 1932, cu privire la anul 1931, conducerea societăţii preciza următoarele: „criza economică mondială, urmată de criza agrară a pus inevitabil la cea mai grea încercare viaţa economico financiară a ţării noastre ... Astfel şi întreprinderea noastră ca o furnizoare de maşini agricole ... a avut să sufere unele pierderi ... În lipsă de posibilităţi şi perspective pentru viitor şi în scopul de a evita noile pierderi, - rentabilitatea întreprinderii neputând fi asigurată pe lângă menţinerea unei

---

[28] *Idem*, *Mişcarea muncitorească* ..., p. 274.
[29] *Idem*, *Luptele revoluţionare* ..., p. 126-127.
[30] *Idem*, *Mişcarea muncitorească* ..., p. 283.
[31] ANSM, fond *Tribunalul Satu Mare, seria Dosare şi registre de firme*, dos. nr. 915, f. 95.
[32] *Ibidem*, f. 109.
[33] *Ibidem*, f. 116.

organizațiuni de măsură pe care o reclamă buna conducere a unei afaceri similare – ne impune să propunem, să aduceți hotărârea în privința lichidării întreprinderii noastre ..."[34]. Propunerea înaintată de Consiliul de Administrație, de lichidare a firmei din cauza nerentabilității va fi de altfel aprobată într-o ședință ulterioară, ținută la 30 aprilie 1932[35]. Urmându-şi cursul firesc până la lichidare, societatea, a încheiat anul de vârf al crizei economice 1932 cu o pierdere foarte mare de 4.466.016 lei[36]. Despre activitatea comercială din acest an, Consiliului de Administrație spunea într-o ședință câteva luni mai târziu următoarele: „... criza din ce în ce crescândă a dus însă la deprecierea mărfurilor şi la imposibilitatea realizării în majoră parte a creanțelor. Astfel năruindu-se şi calculațiile noastre cele mai reale, am avut de încercat, până acum, o pierdere de lei 4.363.169 -, pe urma deprecierii valorii mărfurilor, şi ruinei debitorilor, şi, ca consecință firească a acesteia, pe urma scăderii posibilităților de încasare a plasamentelor ... văzând dăinuirea şi chiar creşterea crizei, trebuie să ne aşteptăm să nu putem realiza din activele noastre, mai mult decât ne va fi necesar pentru acoperirea pasivelor şi a cheltuielilor de lichidare. Garanțiile fiind în curs până la lichidarea datoriilor din partea clienților noştri respectiv, ne vedem pentru moment în imposibilitatea de a pronunța lichidarea definitivă. Astfel lichidarea rămâne în continuare, până ce se va înlătura completamente şi acest obstacol ..."[37]. După cum se poate observa, firma care înainte de 1929 avea profit de peste 1 milion de lei se afla acum din cauza greutăților pricinuite de criza economică în imposibilitatea de a se declara lichidată definitiv. Drept urmare a pierderilor foarte mari, Societatea Anonimă pentru Importul de Fierărie îşi va prezenta ultimul bilanț la 25 iulie 1933, cu o pierdere de 160.462 lei[38]. După această dată, la 14 august 1933 în şedința Adunării Generale a firmei, conducerea anunță aprobată şi declarată lichidarea terminată a societății[39].

„Someşana" S.A. – Industrie forestieră şi fabrică de cherestea este o altă societate sătmăreană care a avut aceeaşi soartă ca şi Societatea Anonimă pentru Importul de Fierărie. Înființată tot în 1922, societatea Someşana avea ca scop principal prelucrarea materialelor de lemn şi piatră, repararea drumurilor şi căilor ferate etc. La înființare societatea avea un capital de 500.000 lei compus din 500 acțiuni a câte 1000 lei /bucată. Capitalul inițial a fost majorat treptat, ajungând în 15 noiembrie 1926 la 3.000.000 lei. Dintre membrii Consiliului de administrație amintim pe Ştefan Darabant, Titu Demian, Pompiliu Tămaş, Aurel Popp ş.a., personalități marcante ale societății sătmărene interbelice. Din păcate, societatea în cută se va vedea nevoită a-şi închide porțile din cauza greutăților pricinuite de izbucnirea recesiunii economice în 1932, asta după ce până în 1930 şi această firmă avea un venit aflat pe o pantă ascendentă. Aşadar, dacă în 1929-1930 beneficiul net al acestei societăți era de 231.773,26 lei[40], respectiv 273.086,44 lei[41], în 1931 acesta scăzuse la numai 130.526 lei[42]. De altfel, greutățile prin care va trece această societate şi care vor culmina cu închiderea ei au fost preconizate încă din 1930 când într-o şedință a Consiliului de Administrație, în care a fost dezbătut anul de gestiune 1929 se precizau acționarilor următoarele: „... am fi încheiat cu pierdere anul de gestiune din anul trecut dacă, cariera noastră de piatră nu ar fi ameliorat cel puțin în parte bilanțul nostru ..."[43]. După profitul obținut în 1931, care se înjumătățise față de cel din anul anterior,

---

[34] *Ibidem*, f. 119.
[35] *Ibidem*, f. 121.
[36] *Ibidem*, f. 124.
[37] *Ibidem*, f. 127.
[38] *Ibidem*, f. 136.
[39] *Ibidem*, f. 139.
[40] *Loc. cit.*, dos. nr. 946, f. 89, reg. nr. S VII, f. 79.
[41] *Ibidem*, f. 95.
[42] *Ibidem*, f. 102.
[43] *Ibidem*, f. 92.

conducerea avea să afirme următoarele despre acel an: „... preşedintele rezumând situaţia economică, arată, că gestiunea trecută a fost foarte defavorabilă ..."[44]. În urma greutăţilor tot mai mari cu care se va confrunta firma, în anul 1932, anul de vârf al regresului economic, aceasta îşi va închide porţile, ultimul bilanţ prezentat fiind cel de pe acel an şi care prezenta doar un beneficiu net de 85.469 lei[45]. Încercări de redresare au mai fost, dar societatea nu a mai ajuns la performanţele dinaintea perioadei de criză. Conform altor surse documentare, ea şi-a continuat activitatea până la naţionalizare.

O altă firmă care a cunoscut din plin efectele crizei economice a fost **Fabrica de Pâine şi de Aluat S.A. Satu Mare**. Înfiinţată la doi ani după terminarea primului război mondial (12 februarie 1920), această firmă avea ca domeniu de activitate producerea pâinii. La pornire, capitalul societăţii era de 600.000 coroane, compus din 600 de acţiuni a câte 1000 k/bucată., pentru ca, la 16 octombrie 1928, acesta să se majoreze la 300.000 lei (600 acţiuni a câte 500 lei). Însă la izbucnirea recesiunii, fabrica se confrunta deja cu mari dificultăţi, astfel că încă din 1928 firma îşi întrerupe-se complet activitatea în domeniul producerii pâinii, ea ocupându-se mai apoi doar cu administrarea sediului. Prin urmare, bilanţul prezentat pe anii 1928-1931 indica un profit net de 0 lei[46]. Dar iată cum descrie conducerea Fabricii de Pâine şi de Aluat S.A din Satu Mare anii economici 1928-1931: „... societatea noastră din cauza rentabilităţii slabe a branşei de brutărie, şi-a încetat orice activitate pe acest domeniu ... În aceste vremuri grele, societatea noastră s-a mărginit la acea, că a administrat casa societăţii ... Şi pe acest domeniu se simte criza economică căci chiriile se scad mereu şi chiriaşii plătesc zi cu zi mai greu. Având mai în vedere, că în anii 1930 şi 1931 am cheltuit foarte mult la întreţinerea casei, întregul venit a fost epuizat de aceste cheltuieli. Astfel nu putem distribui nici un dividend pentru perioada 1928-1931 ..."[47]. Cum era de aşteptat, anul 1932, care a fost şi cel mai greu an nu a adus nici o schimbare, venitul net obţinut fiind ca şi cel precedent, 0 lei[48]. De asemenea şi în acest an au predominat aceleaşi greutăţi, la fel ca în anii precedenţi, numai că de multe ori ele au fost cu mult mai mari. Chiar dacă anul 1933 a însemnat ultimul an de criză, pentru Fabrica de Pâine şi de Aluat S.A Satu Mare acest an a reprezentat doar încă unul cu un beneficiu de 0 lei[49]. De altfel, anul 1933 a fost cel mai greu pentru firma sătmăreană. În acest an societatea din cauza rentabilităţi slabe a industriei alimentare şi-a încetat orice activitate comercială, iar în ceea ce priveşte casa socială, locuinţele acesteia au rămas goale aproape tot timpul anului. În tot acest timp, firma ce nu avea nici o datorie a declarat brutarul în stare de insolvabilitate, iar creanţele sale au fost de asemenea declarate fără nici un fel de valoare[50].

O soartă diferită nu vor avea nici firmele care s-au înfiinţat în anii recesiunii economice sau care şi-au început activitatea atunci. Este şi cazul ***Fabricii de Textil pentru Fitile şi Galoane SPA din Satu Mare***, care deşi a fost înfiinţată în 1922 şi-a început activitatea comercială abia în 1931. După numai un an de activitate, în 1931, firma înregistra deja o pierdere de 25.351 lei[51]. Nici cel de-al doilea an nu a adus vreo modificare majoră în veniturile societăţii, din contră pierderea înregistrată în anul precedent s-a majorat în 1932 la 27.486 lei[52]. Această pierdere a fost explicată de către conducerea firmei în raportul de sfârşit de an, prezentat pe 8 aprilie 1933 şi care în esenţă concluziona: „... nu

---

[44] *Ibidem*, f. 111.
[45] *Ibidem*, f. 112.
[46] *Loc. cit.*, dos. nr. 640, f. 48, reg. nr. S VI, f. 220.
[47] *Ibidem*, f. 61.
[48] *Ibidem*, f. 51.
[49] *Ibidem*, f. 70.
[50] *Ibidem*, f. 69.
[51] *Loc. cit.*, dos. nr. 648, f. 21.
[52] *Ibidem*, f. 29.

ne am putut micşora mai departe cheltuielile noastre, impozitele, cifra de afaceri, împotriva bilanţului cu pierdere au mărit mereu, ba chiar spre sfârşitul anului paralele cu îngreunarea importului preţurile de cumpărare a materiilor prime s-au urcat. În felul acesta veniturile noastre de fabricare au dedesubtul acelora din anul trecut ..."[53]. Ultimul an al crizei, 1933, a fost la fel de nefast ca şi cei anteriori. La Adunarea Generală din 21 martie 1934 era prezentat un bilanţ în care se regăseau piedicile ce au dus la o creştere a pierderii la finele anului. Raportul final de gestiune pe anul 1933 va fi prezentat la 14 aprilie 1934, în linii mari acesta arătând astfel: „... bilanţul anului 1933 arată pierdere de 46.467 Lei şi împreună cu pierderile din anii 1931, 1932 s-a încheiat cu pierdere de 99.484 Lei ..."[54]. Aşadar, din datele de mai sus se poate observa evident că nici acele întreprinderi care şi-au început activitatea în anii recesiunii economice nu au avut prea mulţi sorţi de izbândă. Mai târziu, de altfel, într-un raport al Consiliului de Administraţie al Fabricii de Textil pentru Fitile şi Galoane SPA din Satu Mare din 1937 se amintea: „... mersul întreprinderii noastre a început acum 6 ani în anul 1931, după care pierderile întreprinderii noastre totdeauna au crescut şi nu le-am putut opri ..."[55].

O viaţă scurtă va avea şi firma ***Spirtcomerţ S.A din Satu Mare***. Această societate înfiinţată în 1930 se va stinge după doar câţiva ani de activitate din cauza pierderilor pe care le va suferi. Cât priveşte bilanţurile acestei firme, dacă pentru primul an de activitate nu n-i s-a păstrat nici un act, pentru anul 1932 avem un prim bilanţ, din care reiese că societatea sătmăreană încheiase anul cu un profit net de 18.408 lei[56]. Din raportul de gestiune pe anul 1932 prezentat de Consiliul de Administraţie pe 8 aprilie 1933 mai reţinem şi aspectul privitor la prezentarea dificultăţilor cu care se confrunta societatea în a-şi creşte veniturile şi care preciza astfel: „... anul trecut a fost caracterizat în general de scăderea enormă a consumaţiei. Am putut face numai o circulaţie minimală ..."[57]. Pentru ultimul an al crizei, bilanţul firmei Spirtcomerţ S.A din Satu Mare arata o creştere a venitului net la 38.964 lei[58], ceea ce arăta în acest caz că recesiunea începuse încet încet să-şi încheie cel puţin aici efectele negative pe care le provocase.

Cât priveşte pe industriaşi, viaţa acestora era destul de zbuciumată, mizeria şi sărăcia aduse de criza economică punându-şi accentul tot mai mult pe viaţa lor. Greutăţile acestei categorii sunt reflectate şi în presa sătmăreană în articole de genul „Corporaţia industriaşilor" în care se afirmă: „... mica burghezie sătmăreană (industriaşii) îşi are incontestabil rolul său onorabil şi apreciat în societatea oraşului atât ca număr cât şi ca vrednicia oamenilor. Criza economică prin care trecem a supus-o la grele încercări şi aztăzi mai mult ca oricând are nevoie de solidaritate perfectă ..."[59].

Numai puţin greu în perioada crizei economice pe lângă marile întreprinderi din Satu Mare au dus-o şi micii întreprinzători. Însă pentru aceştia în cele mai multe cazuri recesiunea a însemnat practic falimentul. Articole în care sunt prezentate astfel de falimente sunt publicate în presa locală sub formă de anunţuri de genul: „... firma Roth Robert din Satu Mare a fost declarată în stare de faliment ..."[60]; „În urma groaznicei crize economice ce bântuie în ţara întreagă falimentele se ţin lanţ. Într-o săptămână la Satu Mare s-au declarat mai multe falimente ... La Tribunalul Satu Mare s-au declarat în stare de faliment într-o săptămână următoarele firme: Schwartz, comerciant de delicatese; Singer Ferdinand proprietar de autobuz, Lichtmann Simion blănar, soţia lui Singer, băcănie, Büte comerciant

---

[53] *Ibidem*, f. 27.
[54] *Ibidem*, f. 42.
[55] *Ibidem*, f. 71.
[56] *Loc. cit.*, dos. nr. 949, f. 28.
[57] *Ibidem*, f. 28.
[58] *Ibidem*, f. 37.
[59] „Gazeta Sătmarului", anul V, nr. 59 din 13 ianuarie 1932, p. 1.
[60] „Satu Mare", anul XI, nr. 32 din 11 august 1929, p. 3.

de coloniale"[61]; „... un nou faliment. Zilele acestea a fost declarat în stare de faliment blănarul Lichmann din localitate ..."[62];

În ceea ce priveşte presa locală, trebuie să amintim aici că nici activitatea acesteia nu se afla în culmea progresului, asta deoarece întreaga perioadă dintre anii 1929 şi 1933 a fost marcată de greutăţi financiare mari. Ca o consecinţă a acestor probleme vor exista în perioada de regres economic şi la aceste instituţii, ca de exemplu la Gazeta Sătmarului, întreruperi ale activităţii de mai multe ori, majoritatea pricinuite de greutăţile economice apărute în această perioadă.

Aşadar, viaţa comercială din anii crizei economice din oraşul Satu Mare s-a desfăşurat sub auspicii cât se poate de sumbre, firmele implicate în acest proces căzând de cele mai multe ori pradă falimentului, ori în cel mai bun caz înregistrau un deficit foarte mare care abia dacă le putea oferi acestora speranţa unei supravieţuiri pentru viitor.

4. *Perioada de refacere economică 1934 – 1938*

După scurtele guvernări ale lui I. G. Duca şi Constantin Angelescu, în fruntea Consiliului de miniştri regele a numit la 4 ianuarie 1934, unul dintre principalii exponenţi ai „tinerilor" liberali. Guvernul Gheorghe Tătărrescu (4 ianuarie 1934 – 17 decembrie 1937) a promovat pe plan economic o politică de încurajare a industriei naţionale prin practicarea unui protecţionism vamal ridicat, acordarea de credite întreprinderilor nou înfiinţate – mai ales din ramurile purtătoare ale progresului tehnic, prin comenzi făcute de stat. Din iniţiativa guvernului au fost modificate legile economice adoptate de naţional-ţărănişti, promovându-se cu prioritate interesele capitaliştilor autohtoni. Astfel, prin decretul-lege din 31 iulie 1936 se încurajau întreprinderile care realizau produse nefabricate în ţară, fapt ce a dus la înfiinţarea unor noi întreprinderi în industria tuburilor de oţel, a cablurilor electrice, a lămpilor de radio, precum şi aparatură optică, acustică, mecanică de precizie, instrumente de bord şi busole de navigaţie, anvelope, coloranţi etc.[63]

Pe linia creşterii intervenţiei statului în viaţa economică se înscrie decretul-lege din 10 mai 1937, prin care noile fabrici se puteau înfiinţa numai cu avizul Ministerului Economiei Naţionale, statul exercitând astfel o acţiune de îndrumare şi control a investiţiilor[64]. În timpul acestui guvern au fost întreprinse, pentru prima dată după 1918, acţiuni energice de înzestrare a armatei, iar pentru sprijinirea agriculturii s-a înfiinţat Institutul Naţional de Credit Agricol, care oferea micilor producători împrumuturi pe termene lungi pentru procurarea de inventar agricol. În bugetul statului au fost incluse sume speciale pentru ridicarea nivelului tehnic şi calitativ al agriculturii. Au fost luate măsuri de modernizare a unor şosele şi s-au construit noi linii de cale ferată.

Bugetul statului a fost echilibrat în exerciţiul fiscal 1934 – 1935, după care a cunoscut importante excedente, ca urmare a dezvoltării economiei naţionale şi a sporirii impozitelor, îndeosebi a celor indirecte. Politica de credit a urmărit, în principal, dezvoltarea industriei. În 1936, marii industriaşi au primit 63% din totalul creditelor, comercianţii 25%, iar agricultorii numai 3%[65]. Modificări importante au survenit şi în structura comerţului exterior, crescând ponderea produselor finite la export şi a materiilor prime la import. La încheierea guvernării liberale, valoarea produsului social era cu aproape 70%, iar a venitului naţional cu circa 60% mai mare decât în anul 1932[66].

---

[61] „Gazeta Sătmarului", anul II, nr. 23 din 16 noiembrie 1929, p. 2.
[62] „Satu Mare", anul XI, nr. 46 din 17 noiembrie 1929, p. 5.
[63] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 130.
[64] *Istorie economică,* p. 326.
[65] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 131.
[66] Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini şi până în zilele noastre,* Bucureşti, 1992, p. 215.

Acest program economic al guvernului a avut repercusiuni pozitive şi în judeţul Satu Mare. Graţie situaţiei speciale pe care o are acest judeţ precum şi sprijinului primit din partea ministrului industriei şi comerţului, Valer Pop (preşedinte al PNL – organizaţia judeţului Satu Mare)[67], s-a putut înregistra în aceşti patru ani ai guvernării liberale un progres remarcabil în domeniul industrial – comercial. La acest progres a contribuit şi amplasarea geografică a zonei, în vecinătatea Ungariei şi Cehoslovaciei, în urma căreia judeţul a putut desfăşura o bogată circulaţie comercială de import – export cu ţările învecinate. A doua circumstanţă favorizantă a fost bogăţia subsolului în minereuri, a căror exploatare a cunoscut o dezvoltare fără precedent. În aceste condiţii judeţul Satu Mare devine un centru important pentru balanţa economică a ţării.

Activitatea industrială şi comercială din judeţ a fost dirijată de Camera de Industrie şi Comerţ, Inspectoratul Muncii şi Camera de muncă. Industria şi comerţul se repartizează între cele două centre importante şi anume Satu Mare şi Baia Mare. Un raport întocmit de Prefectura judeţului în anul 1937, la finalul guvernării liberale, face referiri importante la acest sector economic, de unde vom extrage următoarele informaţii[68]. Pentru judeţ, oraşul Satu Mare reprezintă, pe lângă potenţialul agricol însemnat, şi o viaţă comercială bine ramificată cu industrii mari şi puternice precum Fabrica „Unio", Fabrica de turnătorie „Princz", fabricile de textile, bumbac, fier, cărămidă, unelte agricole, mobilier etc. O dezvoltare însemnată a cunoscut în perioada 1834 – 1937 industria lemnului şi industria alimentară (morărit şi uleiuri). La Baia Mare se dezvoltă o vastă industrie de exploatare a zăcămintelor de minereuri. Întreprinderile mai importante sunt Rima, Aurum, Societatea Franceză de Mine şi Aur, Phonix ş.a. Numărul total al întreprinderilor din judeţ se ridică la cifra de 5.359, din care 70 sunt agricole, 3.836 industriale şi 1.670 comerciale. Din acest totalul societăţilor industriale, industria mare este reprezentată de 855 întreprinderi, iar industria mică de 2.981 întreprinderi. Comerţul mare are 450 de firme, restul revenind comerţului mixt[69].

Această dezvoltare numerică a societăţilor industriale nu a fost urmată în aceeaşi măsură şi în ceea ce priveşte capitalul românesc. Acesta lipsea, cum de altfel se simţea şi lipsa unor persoane suficient de bine pregătite în această direcţie, motiv pentru care industria şi comerţul mare erau, într-o proporţie semnificativă, minoritare. Camera de Industrie şi Comerţ, instituţie căreia îi revenea sarcina de îndrumare şi formare a potenţialilor investitori români în viaţa economică locală, nu s-a ridicat la nivelul aşteptat de autorităţi[70]. O schimbare remarcabilă în acest sens s-a produs odată cu venirea la conducerea instituţiei a lui Emil Tişcă[71]. Sub conducerea acestuia Camera cunoaşte o activitate bogată, în „deplină armonie cu interesele naţionale"[72]. Se înfiinţează astfel o Bursă de mărfuri la Satu Mare şi se organizează diferite expoziţii care atrag atenţia nu numai pieţei interne interesate ci mai ales a celei externe asupra industriei şi comerţului din nord-vestul ţării.

Industria minieră (extractivă), prin valoarea şi rolul produselor ce se extrag, este cea mai importantă ramură de activitate a economiei judeţului Satu Mare. Această industrie este localizată în regiunea Baia Mare şi clasată pe locul doi în ţară la acea vreme. Întreprinderile miniere şi-au desfăşurat activitatea în condiţii favorabile profitând de politica economică a guvernului liberal, astfel că ele dispuneau de capital suficient şi de o

---

[67] Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar,* Satu Mare, 2000, p. 239.
[68] *În serviciul patriei,* p. 261 – 268.
[69] Vezi pe larg ANSM, *fond Prefectura Judeţului Satu Mare*, dosar nr. 55/1940.
[70] Ovidiu Mica, *Camera de Comerţ şi Industrie Satu Mare. O istorie în acte şi fapte,* Satu Mare, 1998, pe larg.
[71] Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.,* p. 243-244.
[72] *În serviciul patriei,* p. 262.

politică protecționistă vamală ce a înlăturat concurența străină în domeniu. În regiunea minieră se extrag metale nobile (aur şi argint) dar şi cantități însemnate de pirite, cupru, zinc, plumb şi diferite substanțe chimice. În anul 1937, din producția totală de aur pe țară de 5.142.889 kg., întreprinderile din județul Satu Mare au extras 1.719.723 kg. aur, ceea ce reprezintă un procent de 33,4%.

Industria chimică. Odată cu extragerea metalelor nobile se obțin o serie de produse chimice care se întrebuințează de industria locală: Societatea Anonimă „Phonix", Fabrica de Acid Sulfuric şi Produse Chimice Baia Mare. În 1937, această societate a exportat în Bulgaria 100 vagoane de pământ colorat şi câteva cisterne cu acid sulfuric.

Industria metalurgică este reprezentată de Fabrica de Vagoane „Unio" şi „Vulcan" S.A. Satu Mare. Aceste fabrici erau renumite pentru repararea şi construirea de material rulant pentru C.F.R., beneficiau de capitaluri mari şi aveau câteva mii de salariați. Fabrica „Princz" S.A. avea şi ea în permanență 6 – 700 de muncitori.

Industria forestieră dezvoltă o activitate însemnată prin Societatea Anonimă „Lomaş", Societatea Forestieră Bixad şi Societatea Anonimă „Someşana" din Satu Mare. În județ mai există diferite alte industrii mici care în această perioadă vor cunoaşte o dezvoltare însemnată. Industria şi comerțul din Satu Mare au fost alimentate cu credite importante de către societățile de profil, dintre care amintim Banca Românească – sucursala Satu Mare, Banca Ardeleană – sucursala Satu Mare şi Casa Noastră S.A. Satu Mare.

Industria textilă este reprezentată în județ prin Industria Textilă Ardeleana S.A. Satu Mare(ITA) şi Bumbacul Țărănesc S.A. Satu Mare, ambele înființate în anul 1935.

Industria Textilă Ardeleana s-a constituit la 31 decembrie 1933, având ca obiect de activitate fabricarea țesutului şi vopsirea de orice fel de textile, țesătură de fire şi fabricarea de vată, precum şi comercializarea acestora. Capitalul social era de 1.000.000 lei format din 1000 de acțiuni a câte 1000 lei fiecare. Consiliul de administrație era compus din 3 – 5 membri (Iosif Freud, Alexandru Freud, Tobias Freud)[73]. La 28 aprilie 1936, capitalul social s-a ridicat la 5.000.000 lei, crescând numărul acțiunilor la 5.000, cu aceeaşi valoare inițială. În această perioadă, societatea a fuzionat cu Societatea Anonimă Tricotaje Nemțeşti, înființată la 31 martie 1929 (pe baza căreia s-a şi constituit Întreprinderea de Textile ardeleana)[74], iar la 7 iunie 1937 a fuzionat cu Tricotaje S.A. Satu Mare. În aceste condiții, la 5 ianuarie 1940 capitalul social a ajuns la 12.000.000 lei, compus din 12.000 acțiuni la purtător cu valoare nominală de 1000 lei.

Ultima societate prezentată în această lucrare este **„D.A.C." S.A.R.- Fabrică de articole de fier şi lemn din Satu Mare.** Această societate s-a constituit conform statutelor aprobate la adunarea generală constitutivă ținută la 15 august 1921, sub denumirea de *Cheramica de lux „DAC" SAR(societate pe acțiuni română, n.n.) pentru industria lutului li a derivatelor lui Satu Mare*[75]. Scopul societății era:

a. înființarea unei fabrici de ceramică de lux pentru perfecționarea şi dezvoltarea industriei lutului
b. fabricarea, comerțul şi închirierea de orice articole aparținând industriei lutului
c. cumpărarea, prelucrarea şi vânzarea a tot felul de materiale de lut şi produse de lut
d. vânzarea în comision a produselor din lut
e. înființarea de magazine şi depozite în toate oraşele unde va fi nevoie, pentru desfacerea producției proprii şi a produselor luate în comision

---

[73] ANSM, fond *Tribunalul Satu Mare, seria Dosare şi registre de firme*, dos. nr. 749 - 751, reg. nr. S VIII, f. 122.
[74] *Ibidem,* reg. nr. S VIII, f. 54.
[75] *Ibidem,* dos. nr. 613 – 615, reg. nr. S VIII, f. 250.

f. dobândirea de terenuri sau drepturi de exploatare prin folosirea lutului de orice fel la fabricarea diferitelor articole şi pentru a le pune în valoare
g. participarea sub orice formă la întreprinderi şi societăţi similare sau de altă natură atât în ţară cât şi în străinătate
h. efectuarea de comerţ en-gros şi en-detail, intern şi extern

Capitalul societăţii la constituire a fost de 100.000 lei împărţit în 100 acţiuni cu valoare nominală de 1000 lei. Anunţurile societăţii urmau să fie făcute în presa locală, iar Consiliul de administraţie era compus din 4 – 15 membri. Ca membri fondatori sunt Aurel Popp, Dariu Pop, Mihai Popp şi Nicoară Ambroziu. La adunarea generală extraordinară si 21 martie 1922 au fost aleşi în Consiliul de administraţie Augustin Ferenţiu (primarul oraşului Satu Mare la acea dată), Ilie Carol Barbul, Andrei Doboşi, Alexandru Stejer, Ioan Savaniu şi Ştefan Darabant. Evoluţia capitalului social este continuă şi remarcabilă, ajungând la 4 martie 1924 la 4.000.000 lei (400 acţiuni a câte 1000 lei fiecare). La adunarea generală din 7 mai 1928 s-a decis intrarea societăţii în stare de lichidare, fiind desemnaţi lichidatori Andrei Doboşi, Eugen Sabou şi Mihai Popp.

Doi ani mai târziu, la 2 decembrie 1930 s-a hotărât schimbarea numelui firmei în „DAC" Societate Anonimă Română – Fabrică de articole de fier şi lemn din Satu Mare. Membrii noului Consiliu de administraţie sunt Ilie Carol Barbul, Augustin Ferenţiu, Eugen Szabo, Mauriţiu Reiter, Ştefan Darabant şi Titu Demian. Capitalul social se reduce de la 4.000.000 la 2.000.000, iar valoarea nominală a acţiunilor scade la jumătate. La scurt timp, acesta creşte la 5.000.000 lei, pentru ca, la 10 iulie 1932 să ajungă la 10.000.000 lei. La 20 aprilie 1936 se modifică art. 4 din Statut, fiind completat scopul societăţii cu fabricarea de jucării metalice şi de lemn, articole de gospodărie din tablă, mobilă pentru copii, becuri pentru lămpi de petrol, articole pentru instalaţii electrice din fier şi metal, nasturi metalici, ace de păr, de siguranţă, de cusut, articole de mase plastice pentru instalaţii electrice şi nevoi casnice, reparaţii de motoare şi piese pentru acestea, suduri şi galvanizări.

În perioada ocupaţiei maghiare capitalul social a fost transformat în pengő (300.000 pengő format din 20.000 acţiuni a câte 15 pengő fiecare), mici modificări suferind şi Consiliul de administraţie.

În adunarea generală extraordinară di 25 octombrie 1945, Consiliul de administraţie este condus de Titu Demian, iar membri sunt Vasile Molnar şi Ştefan Anderco (vice preşedinţi), Bodnar Aloisiu, Vasile Demian, Aurel Popp, Aurel Pelle, Ionel Pop şi Goga Ionescu. După preluarea puterii de către comunişti, aceste persoane nu au mai fost pe placul noului regim datorită în principal culorii politice, astfel că, la 14 august 1947 s-a decis lichidarea societăţii[76].

A fost poate prima societate industrială românească integral în perioada interbelică, persoanele implicate fiind nume de referinţă din viaţa politică, economică şi culturală românească sătmăreană.

*
* *

În concluzie la cele prezentate în studiul de faţă, considerăm că viaţa industrială a Sătmarului se încadrează pe deplin în sistemul economic general a României interbelice. Prezentând societăţile industriale şi comerciale din Satu Mare fără deosebire de mărime, etnie sau influenţă politică, se observă o prosperitate după 1918 şi de asemenea unele transformări fireşti după desăvârşirea statului unitar român.

Sectorul industrial a jucat un rol deosebit de important în procesul de dezvoltare economică a zonei sătmărene, mai ales în perioade de prosperitate din anii interbelici, când numărul întreprinderilor a crescut atât ca număr dar mai ales ca şi capital social.

---

[76] *Ibidem,* reg. nr. S VIII, f. 258 – 259.

Nu putem trece cu vederea anii crizei economice şi efectele devastatoare ale acesteia, când şi instituţiile de profil din zonă au avut mult de suferit din această cauză. Anii 1934 – 1938 au relansat însă activitatea economică, societăţile rămase pe piaţă întărindu-se puternic din toate punctele de vedere. Se remarcă aici câteva instituţii de profil, dintre care amintim: Fabrica de Vagoane „Unio", Fabrica de turnătorie „Princz", Industria Textilă Ardeleană S.A. Satu Mare(ITA), Bumbacul Ţărănesc S.A. Satu Mare, „D.A.C." Satu Mare etc. care au contribuit decisiv la relansarea industriei locale şi a serviciilor, cu efecte remarcabile în plan social şi cultural. Este bine cunoscut astăzi că, începând cu anul 1934, economia românească şi implicit cea sătmăreană a cunoscut o dezvoltare fără precedent stopată însă de izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

În fruntea acestor instituţii româneşti, adevărate nuclee ale vieţii economice, s-au aflat personalităţi marcante ale societăţii sătmărene cum ar fi Octavian Popp, Ştefan Benea, Titu Demian, Ilie Carol Barbul, Ioan Pogăciaş, Constantin Lucaciu, Paul Benea ş.a.

Mersul ascendent al dezvoltării economice din zonă şi nu numai, a fost frânat de evenimentele petrecute în anul 1940, când această parte a ţării va trece în componenţa Ungariei, şi de declanşarea celui de-al doilea război mondial. Din păcate însă, anii celui de-al doilea război mondial au afectat puternic evoluţia firească a acestui domeniu, creând blocaje financiare, inflaţie şi chiar falimente. Abia scăpate de război, societăţile industriale şi băncile aveau să suporte efectele neaşteptate ale actului din 11 iunie 1948 când puterea comunistă din România a decis naţionalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere şi transporturi.

Lista selectată a societăţilor anonime cu profil industrial din oraşul Satu Mare cu activitate în perioada interbelică[77]

1. „Alcolina" Fabrică de rom şi lichior S.A.
2. Bardi et. comp. – Prima fabrică de faianţă
3. Benedek Andor – Prelucrarea producţiei de lapte
4. Berger et. comp. – Fabrică produse chimice
5. Brodi şi soţia – Fabrică de chipiu şi pălării
6. „DAC" SAR – Fabrică de articole de fier şi lemn din Satu Mare
7. Fabrica de spălat cu aburi şi boiangerie „Cristal" SA
8. Fabrica de mărfuri din industria lemnului şi ciment SA
9. Fabrica de sifon a corporaţiei industriale a restaurantelor şi cârciumilor
10. Fabrica de zahăr SA din Satu Mare
11. Fabrica de pâine şi aluat SA din Satu Mare
12. Fabrica de cărămizi şi ardere artificială Sa din Satu Mare
13. Fabrica de mărfuri din oase şi cornuri din Satu Mare
14. Fabrica de bomboane „Reiter Adalbert şi fiul" SA
15. Fabrica de gheaţă a măcelarilor şi cârnăţarilor SA
16. Fabrica de ciorapi şi tricotaje „Dandy" SA
17. Fabrica de ghete „Grumol" SA
18. Fabrica de textile pentru fitile şi galoane
19. Fabrica de textile şi tricotaje „Fii lui Freud Clain" SA
20. Fischer Herman şi soţia – Fabrica pentru prelucrarea butoaielor şi lemnului artificial
21. Fraţii Berger – Fabrică de săpun
22. Fraţii Freud – Prima rafinărie de petrol

---

[77] Vezi pe larg ANSM, fond *Tribunalul Satu Mare, seria Dosare şi registre de firme.*

23. Frații Princz – Turnătorie de fier şi fabrică de maşini SA
24. Frații Reuner et comp. Fabrica de piele SA
25. Frații Weisz – Fabrica de panglici SA
26. Friedman şi Werinberger – Întreprindere de transport şi vămuire
27. Gluck şi Willinger – Fabrica de țigle şi cărămizi
28. Grunfeld H. şi fiul – Fabrica de țigle şi cărămizi
29. Guth A. şi fii – Fabrica de dopuri
30. Hertegh şi Andercou „Gloria" – Fabrica de rom, lichior şi rachiu
31. Industria de lemne din România SA
32. Industrie de piele „Maramureşana" – sucursala Satu Mare
33. Întreprinderea de textile Ardeleana
34. jun. Naymajtenyi Martin – Prima fabrică de ghete
35. „Orient" – Prima fabrică de vatelină
36. Popp şi Levai – Uzină de mărfuri şi coştiuguri de metal
37. „Presa liberă" – Tipografie şi editură de ziare SA
38. Prima fabrică de cărămizi şi aburi
39. Prima fabrică de maşini agricole din Satu Mare
40. Prima fabrică de mobile şi comerț cu lemn
41. Prima fabrică de piele şi industrie chimică Satu Mare
42. Prima fabrică de pâine şi tăiței
43. Prima fabrică „Transilvania" de flori artificiale
44. Prima fabrică de țigle şi cărămizi SA din Satu Mare
45. Princz Armin şi Iosif – Fabrica de mori şi instalații de moară
46. Reisman şi soțul „Alrus" – Fabrica de produse chimice
47. Reuter Mauritiu – Fabrica de bomboane
48. Reiter Victor şi Irina – Fabrica de ciocolată şi bomboane
49. Rosenberg David – Fabrica de albituri
50. Şimon şi Vescan – Tipografie
51. „Someşana" SA – Industrie forestieră şi fabrică de cherestea
52. „Unio" SA – Fabrică de vagoane
53. „Vulcan" SA – Fabrică de cărămizi
54. Zelig – Fabrică de sifon
55. Zelig şi Klein – Fabricanți de rom şi lichior.

The industry of Satu Mare between the two world wars

Abstract

In the entire country, the period between the two world wars it was a raising one and the same thing we can say about the Satu Mare county. After the events from 1918 – 1919 when Satu Mare became a part of Romania, the town will see a great prosperity in the development of the social and economical life. The co-operative and banking system will be developed strongly at Satu Mare and these systems which through their participation to the economical life will bring an surplus of energy to the development of the Satu Mare society. We consider that the industrial life of Satu Mare is plenary making part from the general economical system of Romania between the two world wars. Presenting the industrial and commercial societies from Satu Mare indiscriminately by size, ethnical or political, we obserse a prosperity after 1918 and a few natural transformation after the union of the romanian states. The industry has played an very important place in the economical development of Satu Mare' s region.

Şcoala Profesională de Fete din Satu Mare
Liceul Industrial de Fete „Dr. C. Anghelescu"

Ioan Viman

Şcoala a fost înfiinţată ca o consecinţă firească a necesităţii formării profesionale a tinerilor români, în domeniul învăţământului tehnic-profesional existând un gol evident, mai ales după ce şcolile civile se vor desfiinţa. Această instituţie s-a înfiinţat începând cu anul şcolar 1923/1924. Aşa cum aflăm din procesul-verbal de inspecţie întocmit de inspectorul general P. Marinescu, în data de 23 septembrie 1923, şcoala şi-a început cursurile la 15 septembrie a anului respectiv. Solemnitatea deschiderii şcolii a avut loc în 14 octombrie 1923, într-o zi de duminică, în prezenţa deputatului Aurel Dragoş şi a preotului Meletie Răuţu.[1] Denumirea şcolii este „Şcoala Profesională de Fete Gradul I" (existau şi şcoli profesionale de gradul II, cu un nivel superior de studii). Nu ştim exact efectivul celor trei clase cu care a început să funcţioneze şcoala (se poate presupune că o parte din efectivul şcolii civile de fete a fost preluat de către aceasta). Ştim însă din acelaşi proces-verbal că 40 de eleve erau cazate în internatul şcolii.[2]

Şcoala a funcţionat de la început în localul fostului Liceu Romano-Catolic, pe strada Ştefan cel Mare la nr. 5 (azi Colegiul Naţional „Doamna Stanca"), la etajul II al clădirii. La etajul I se afla Liceul de Fete, iar la parter spaţii comerciale închiriate. Veniturile provenite din închiriere erau împărţite între cele două şcoli.

De la început această instituţie de învăţământ a avut trei specializări: croitorie, lenjerie („rufărie") şi ţesătorie, specialităţi care vor da specificul şcolii şi vor determina ca majoritatea corpului didactic să fie format din maistre. În fruntea şcolii, între anii 1923 şi 1937 s-a aflat maistra de croitorie Elena Troteanu, care a reuşit să conducă un colectiv de cadre didactice format din profesori şi maiştri instructori în aşa fel încât să-l facă prestigios. Ea însăşi, datorită meritelor profesionale şi manageriale, va fi aleasă ca membră în Consiliul Ministerului pentru o perioadă de timp. Au fost şcolarizate între anii 1923 şi 1940 un număr de 1657 de eleve (lipseşte efectivul anului şcolar 1937/1938; datorită numărului redus de eleve din cursul superior Ministerul a decis ca să funcţioneze doar Gimnaziul în acel an, aşadar şcoala nu are clasa a VII-a şi a VIII-a şi nu va mai reuşi să termine liceul nici o generaţie de eleve), conform statisticilor rezultate din cercetarea registrelor matricole ale şcolii pentru anii respectivi. După plecarea în pensie a Elenei Troteanu, va fi numită directoare Eugenia Cocea, iar din luna septembrie 1938, până în aprilie 1940, la conducere se afla Maria Stratilat. Ultima directoare a şcolii, cea care pregăteşte arhiva pentru a pleca în refugiu a fost Livia Colda, conducând instituţia între aprilie şi septembrie 1940.

Instituţia este înfiinţată aşadar ca Şcoală Profesională de Gradul I, rămânând la acest nivel până în anul 1936, când este transformată în Liceu Industrial de Fete, purtând pe frontispiciu numele ministrului reformator al învăţământului din perioada interbelică, dr. Constantin Angelescu. După Război şcoala de fete va fi integrată cu Şcoala de Arte şi Meserii din Satu Mare.

---

[1] „Satu Mare", an V, nr. 82, 17 octombrie 1923;

[2] Principalele surse documentare utilizate în reconstituirea istoricului şcolii sunt Registrele matricole pe anii şcolari: 1925/1926, 1926/1927, 1927/1928, 1928/1929, 1929/1930, 1930/1931, 1932/1933, 1933/1934, 1934/1935, 1935/1936, 1936/1937, 1937/1938, 1938/1939, 1939/1940; „Registrul de procese-verbale ale Consiliului pedagogic", dosar „Inspectoratul Şcolar de Ţinut, 1939/1940", dosar „Ordine, circulare de la Inspectoratul Şcolar al Ţinutului Someş, 1939". în: Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului Satu Mare;

Din registrele matricole şi din registrul de procese-verbale am putut reconstitui efectivele de elevi, după cum urmează:

An şcolar	Clasa								Total
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1924/1925	42	44	19	15	3				123
1925/1926	41	23	31	11	9				115
1926/1927	25	25	28	24	11				113
1927/1928	29	20	21	23	26				119
1928/1929	32	26	29	16	20				123
1929/1930	22	12	18	15	10				77
1930/1931	27	21	10	14	10				82
1931/1932	49	15	15	8	11				98
1932/1933	42	24	7	6	6				79
1933/1934	60	23	22	12	4				121
1934/1935	51	22	15	9	6				103
1935/1936	55	27	17	5	5				104
1936/1937	41	41	20	6	8				116
1937/1938	nu există date								
1938/1939[3]	nu există date								144
1939/1940	24	13	40	24	32	7			140

Cf. Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului Satu Mare[4]

Constatăm menţinerea efectivelor între anii 1923-1930 şi scăderea lor în perioada crizei economice. Vor creşte apoi după anul 1933. Anii şcolari cu efectivele cele mai numeroase au fost cei în care economia şi societatea cunoaşte o relansare economică sau un vârf al dezvoltării economico-sociale. În mod evident în perioada crizei economice dintre anii 1929-1933, efectivele de eleve au scăzut, desigur cauza principală fiind scăderea posibilităţilor materiale ale părinţilor, comunităţii şi ale statului în susţinerea procesului şi sistemului de învăţământ. Se observă, de asemenea, scăderea efectivelor de eleve după primul an de studiu, un număr important fiind retrase din cauza imposibilităţii susţinerii cheltuielilor materiale necesare şcolarizării, dar şi datorită faptului că multe eleve nu promovau clasele superioare, nereuşind să facă faţă exigenţelor impuse de şcoală. În primii ani dificultăţile însuşirii materiilor predate sunt legate de necunoaşterea limbii române, aşa cum reiese dintr-un Proces-verbal al Consiliului Profesoral din decembrie 1924. Pe lângă lipsurile elevelor în ceea ce priveşte cunoaşterea limbii române, în anii de început şcoala s-a confruntat şi cu necunoaşterea limbii române de către unele cadre didactice. În Procesul-verbal de inspecţie din 17 aprilie 1924 este apreciată şcoala, mai puţin profesorul de matematică Cserenyi „care nici acum nu ştie bine româneşte." De altfel notele absolventelor sunt cantonate în majoritate între 6 şi 8. În general absolventele şcolii vor îmbrăţişa profesiile pentru care s-au pregătit, încadrându-se în fabricile sau atelierele existente în oraş sau în ţară.

---

[3] Datorită numărului redus de eleve din cursul superior, ministerul a decis ca să funcţioneze doar gimnaziu în acel an, dar şcoala nu are clasa a VII-a şi a VIII-a şi nu va mai reuşi să termine liceul nici o generaţie de eleve;

[4] *Loc. cit.*, Registrele matricole pe anii şcolari: 1925/1926, 1926/1927, 1927/1928, 1928/1929, 1929/1930, 1930/1931, 1932/1933, 1933/1934, 1934/1935, 1935/1936, 1936/1937, 1937/1938, 1938/1939, 1939/1940 ;

Cu privire la religia şi naţionalitatea elevelor, vom lua spre exemplificare 2 ani de studiu din perioada interbelică, reprezentativi ca număr de elevi înscrişi şi clasificaţi, unul de la începutul perioadei, altul de la sfârşitul ei:

An şcolar	Religie					Naţionalităţi				Total elevi	Obs
	Ort.	Gr.cat.	Ref.	R.cat.	Izr.	Rom.	Magh.	Evr.	Alte naţ.		
1924/1925	11	99	1	2	10	110	3	10	-	123	
1939/1940	23	71	9	1	36	94	10	36	-	140	

Cf. Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului Satu Mare, Registrele matricole pe anii şcolari: 1924/1925 şi 1939/1940.

După cum se poate observa elevele şcolii provin din familii româneşti, puţine sunt de etnie maghiară, un număr mai important fiind evreice. Religia elevelor romînce provenite din judeţ sau din judeţele din nordul Transilvaniei este greco-catolică, aceasta prevalând faţă de celelalte religii. Elevele de religie ortodoxă aparţin în general familiilor venite după 1919 din Vechiul Regat sau venite în Satu Mare pentru a se şcolariza. Constatăm şi în statisticile acestei şcoli că elevele de etnie evreiască nu se mai declară maghiare, legile româneşti obligându-i pe etnicii evrei să-şi şcolarizeze copiii la şcoli în limba evreiască (idish) sau în limba statului. Se observă şi o creştere a numărului de eleve evreice, în special în perioada când şcoala este de nivel liceal.

Luând spre analiză aceeaşi ani de studiu pentru ilustrarea provenienţei elevelor după ocupaţia părinţilor, constatăm următoarele:

An şcolar	Agricult.	Econom.	Preoţi	Înv.	Meseriaşi	Funcţ.	Comerc.	Funcţ. CFR	Alte profesii	Total
1924/1925	24	23	14	17	20	10	6	4	5	123
1939/1940	49	7	2	2	15	13	24	1	27	140

Cf. Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului Satu Mare, Registrele matricole pe anii şcolari: 1924/1925 şi 1939/1940.

După mediile de locuire şi proveniența elevelor situaţia era următoarea:

An şcolar	Din oraşul Satu Mare	Din jud. Satu Mare	Din alte jud.	Total	Obs.
1924/1925	12	105	6	123	
1939/1940	41	82	17	140	

Cf. Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului Satu Mare, Registrele matricole pe anii şcolari: 1924/1925 şi 1939/1940.

Majoritatea elevelor provin din judeţul Satu Mare, din localităţi apropiate (Odoreu, Sătmărel, Botiz, Peleşul Mare, Pişcari, Mădăras) din zona Careiului, dar şi din localităţi din Ţara Oaşului (Batarci, Huta Certeze, Racşa etc.). Un număr important de fete provin din localităţi mai îndepărtate ale judeţului: Şomcuta Mare, Baia Mare, Pribileşti, Ilba, Finteuşul Mare. Găsim de asemenea, eleve provenite din localităţi din Vechiul Regat, ca: Iaşi, Craiova, Periş (Teleorman), Brăila, de regulă fiice ale unor funcţionari veniţi aici odată cu administraţia românească, dar şi copii de agricultori, precum Sişcu Ecaterina, provenită din familie de agricultori din judeţul Romanaţi, localitatea Izlaz, la fel Luca Cleopatra din Pănceşti, judeţul Putna etc. În ultimii ani creşte numărul elevelor provenite din Satu Mare, în special prin interesul arătat de familiile de comercianţi şi funcţionari pentru acest tip de pregătire şcolară. Ca mediu de locuire elevele provin într-un procent

precumpănitor din mediul urban, dar şi mediul rural este destul de bine reprezentat (peste 33% din totalul elevelor), elevele din mediul rural fiind atrase de existența internatului.

În ceea ce priveşte rezultatele elevelor, analizând efectivele intrate şi ieşite din şcoală, constatăm cu uşurință o scădere evidentă a numărului de eleve promovate de la un an la altul, în anii terminali numărul elevelor fiind foarte redus. La aceasta trebuie adăugat faptul că nu toate elevele care au promovat ultimul an de studii au obținut diploma de absolvire. Din nefericire, numai 7 eleve au absolvit anul VI de studii liceale în anul şcolar 1939/1940, când şcoala a fost închisă. Câtă vreme şcoala era de nivel secundar inferior, examenele de absolvire după anul V de studii se susțineau în fața unei comisii din şcoală, în frunte cu directoarea şcolii şi constau în teorie, desen şi probă practică. Prima generație a absolvit în 1927 şi erau 7 fete, 5 la secția de lenjerie şi 2 la secția de croitorie. Toate şi-au exprimat dorința de a continua studiile. Absolventele erau recompensate cu premii în cărți şi bani. De exemplu, absolventele din anul 1933 au fost recompensate cu 300 de lei (cele de la croitorie) şi cu 200 de lei (cele de la lenjerie).

Arhiva şcolii a fost dusă în refugiu între anii 1940 şi 1945, la Gimnaziul Industrial de Fete de la Dumbrăveni, județul Târnava Mică. În această perioadă şcoala respectivă eliberează mai multe copii după foile matricole. De exemplu, la numărul 13 din Registrul pe anul şcolar 1939/1940 se specifică clar şcoala emitentă (şcoala din Dumbrăveni). Sunt altele pe care nu se specifică şcoala emitentă, dar sunt semnate de secretara şcolii din Dumbrăveni. Un alt document este o adresă (la poziția 61 din registru), din 15 iulie 1941, primită la Dumbrăveni în 18.07.1941, prin care se solicită situația şcolară a unei eleve aflate în refugiu la Gimnaziul Industrial de Stat pentru Fete, Hunedoara.

La început şcoala a avut un colectiv restrâns de cadre didactice sub conducerea directoarei Elena Troteanu: Elena Herman la limba română, Margareta Cserényi la matematică, dr. Sigismund Pop era medicul şcolii şi al internatului, Livia Pop la limba română, Eugenia Cocea, Irina Sima (venită de la Şcoala Civilă de Băieți), Cornel Boghina, A. Budeanu, E. Davidescu, Al. Aristide, aşa cum aflăm dintr-un Proces verbal din 21 septembrie 1924. În luna februarie a aceluiaşi an şcolar, 1924/1925, în afara directoarei Elena Troteanu, mai funcționau 10 cadre didactice: Dragoş C., preot, Margareta Mateescu, limba franceză, Viola Grecu, limba română, Eugenia Cocea, maistru, Ecaterina Davidescu, maistru, Tatulici, ajutor maistru, Olga Aristide, Cornelia Antreiss, maistru subinginer, Xenia Staeva, Cornel Boghina. În anul şcolar următor pe catedra de matematică vine Livia Colda.

În anul şcolar 1925/1926, în colectivul de cadre didactice vor veni: I. Panaitescu, maistru şi O. Baciu, în completarea catedrei vor fi angajați I. Berinde şi Zaharia, profesori şi la Gimnaziul de Fete. Anul şcolar următor aduce şi el nume noi în colectivul de cadre didactice: Maria Căpățână, Paraschiva Cristea, Aglaia Dimitriu, Livia Cristescu. Din nefericire, sursele de informare pe care le-am avut la dispoziție nu ne-au permis să stabilim de fiecare dată, cu exactitate, specialitatea cadrelor didactice şi catedra pe care au fost încadrate. Maria Carpental, Ioana Gherasim, Valeria Băliban şi preotul Doboşi, vor intra în colectivul didactic în anul şcolar următor. Vor mai funcționa în şcoală în anii următori: Zenobia Gârleanu, Maria Boldan, Florica (Maria) Bărăscu „maestră de desen", Maria Crişan, Lavinia Floru, Elisabeta Arghir, Viorica Ionescu, Victoria Măinescu, V. Manu, Natalia Giurgea, Maria Patraulea, Maria Stratilat (numită în august 1934, va fi directoarea şcolii mai târziu), C. Ciolea, D. Vancu.

În lucrarea la care ne-am mai referit, ziaristul Horea I. Gheorghiță, observator atent al vieții şcolare, ne prezintă corpul profesoral al şcolii din anul şcolar 1934/1935. Directoare era aceeaşi Elena Troteanu „care stă cu cinste în fruntea corpului profesoral compus din doamnele Eugenia Cocea, autoarea unor apreciate piese teatrale cu caracter

moral național, Elena Mihăiescu, Maria Patraulea, Elena Sima, Colda Lavinia, Irina Oros, Silvia Şuta (secretară), Cristina Cernătescu, Caliopi Ciolea, Vichi (Viorica) Măinescu, Maria Stratulat şi Maria Cucu."[5] În 1936 vine ca suplinitor C. Zăgănescu. Până la dictatul de la Viena din 30 august 1940, nu vom sesiza alte schimbări în corpul didactic al şcolii.

Procesele-verbale în care sunt redate elementele esențiale ale dezbaterilor Consiliului Profesoral sau ale diferitelor comisii constituite pe probleme sau domenii de activitate, ne înfățişează un colectiv de cadre didactice bine condus, cu preocupări serioase legate de realizarea progresului şcolar şi creşterea prestigiului şcolii. Una din frământările dascălilor rămâne pentru mai mulți ani nivelul scăzut de pregătire al elevelor, atât la începutul perioadei (vezi Procesul-verbal din 2.12.1924), cât şi pe parcurs, în anii '30. Conform Procesului-verbal din 3 aprilie 1930, al şedinței de analiză a rezultatelor pe trimestrul al II-lea, „aproape 50% din eleve sunt corigente pe trimestrul II", se decelează cauzele, printre care „elevele care vin în clasa I, nu ştiu să citească şi să vorbească bine româneşte"; progrese se înregistrează la fetele care stau în internat „cele externe vin neregulat la şcoala şi sunt dezordonate". Soluțiile propuse sunt discuțiile cu părinții, aplicarea de pedepse (elevele vor fi închise în internat!).

Este momentul să subliniem faptul că raporturile dintre conducerea şcolii, corpul didactic, pe de o parte şi eleve pe de altă parte, sunt altele față de cele actuale. Pedepsele aplicate elevelor (în afara bătăii, interzisă în anii '30 prin lege) sunt deosebit de severe, se poate spune chiar dure. Iată câteva exemple: în şedința Consiliului Profesoral din 26 februarie 1925, se discută situația unei eleve la care s-a găsit o scrisoare de la un băiat. Măsura luată împotriva acestei „fărădelegi" este eliminarea din şcoală pe o lună. La o fată din clasa I, s-au găsit scrisori adresate unui elev de liceu şi analizându-se situația (vezi Proces-verbal din 19.05.1925) s-a considerat că „este prea mică şi nu şi-a dat seama de greşeala ei", aşa încât i s-a dat o pedeapsă „mai uşoară", a fost închisă în internat până la sfârşitul anului şi izolată de colege la masă, în clasă şi în recreație!!! În 28 aprilie 1928 se discută „tertipurile unei eleve de a pleca din şcoală". Eleva, fiind în anul III, este apărată de mama sa. Hotărârea este însă nemiloasă ... eleva va fi eliminată din şcoală. Toate acestea au însă la bază ordine şi reglementări ministeriale, un anumit „stil" ce domina practica educativă. Conform Procesului-verbal din 15 mai 1934, o elevă a fost eliminată până la sfârşitul anului şcolar, cu drept de reînscriere în anul următor (era în anul IV!), conform O.M. 69665/1934, care interzicea plimbarea elevilor după ora 8 seara.

În general se poate deduce un stil mai „ferm" al directoarei şi în raport cu cadrele didactice, fapt ce va reieşi şi din conflictul pe care îl are cu prof. Elena Herman, acuzând-o pe aceasta că nu-şi face datoria la clasă şi că va informa Inspectoratul de la Oradea. Profesoara fiind titulară a Gimnaziului de Fete, îşi dă demisia de la Şcoala Profesională. Acest stil managerial o va ajuta însă să formeze o şcoala care s-a bucurat de un real prestigiu.

În ceea ce priveşte obiectele de studiu, iată câteva exemple:

---

[5] Horea I. Gheorghiță, *Satu Mare – oameni şi fapte*, Satu Mare, 1935, p. 33;

An şcolar	Clasa					
	I	a II-a	a III-a	a IV-a	a V-a	a VI-a
1926/27	Religie, limba română, lb. franceză, aritmetică, desen, muzică, gimnastică, gospodărie, practica meseriei, frecventarea, purtarea, caligrafia, forma exterioară	Aceleaşi obiecte de studiu ca şi în clasa I, doar că se adaugă: teoria meseriei şi geometrie	Aceleaşi obiecte de studiu ca şi în clasa a II-a	Aceleaşi obiecte de studiu ca în clasa a III-a, doar că se elimină caligrafia	Aceleaşi obiecte de studiu din clasa a IV-a, dar nu se mai studiază geometrie şi se introduce studiul contabilităţii	
	La toate obiectele de studiu se acordă note de la 1-10, inclusiv la „frecventare". Anul şcolar a avut trei trimestre.					
1927/28	Aceleaşi obiecte de studiu ca şi în anul şcolar precedent, clasa I, doar că nu se mai trec note la „frecventare" şi se studiază aritmetică împreună cu geometria.	Aceleaşi obiecte de studiu ca în clasa I, la care se adaugă teoria meseriei	Aceleaşi obiecte de studiu ca în clasa a II-a	Obiectele de studiu din clasa a III-a, mai puţin caligrafie	Aceleaşi obiecte de studiu ca şi în anul şcolar precedent, clasa a V-a. la rubrica aritmetica-geometria şi contabilitate apar două medii pe fiecare trimestru	
1928/29	Religie, limba română, lb. franceză, aritmetică-geometrie şi contabilitate, desen, muzică, gimnastică, gospodărie, practica meseriei, frecventarea (la care apar	Aceleaşi obiecte de studiu ca în clasa I, la care se adaugă teoria meseriei	Obiectele de studiu din clasa a II-a, iar la frecventare apar calificative	Aceleaşi ca şi în clasa a III-a, dar se elimină caligrafia	Obiectele de studiu din clasa a IV-a	

	din nou medii), purtarea, caligrafia					
1929/30	Aceleaşi obiecte de studiu ca şi în anul şcolar precedent pentru fiecare nivel de studii. La frecventare nu apar medii trimestriale, dar apare media anuală					
1931/32	Religia (nu toate elevele au medii), limba română, limba franceză, matematică, desen, caligrafie, muzică vocală, gimnastică, gospodărie, lucrul (probabil practica meseriei), purtarea, frecventarea, forma exterioară (se referă la ținută). Pe trimestrul al II-lea apar calificative, doar la religie sunt înscrise note pe toate trimestrele.	Aceleaşi obiecte de studiu ca la clasa I, la care se adaugă teoria meseriei. Toate sunt notate cu calificative în trimestrul al II-lea, cu excepția purtării, frecventării şi formei exterioare.	Aceleaşi obiecte de studiu ca şi în clasa a II-a. Apar note şi la religie pe toate trimestrele.	Aceleaşi obiecte de studiu ca şi în clasa a III-a, doar că este eliminată caligrafia.	Aceleaşi obiecte de studiu ca şi în clasa a IV-a.	
1932/33	Religie, limba română, lb. franceză, aritmetică-geometrie şi contabilitate, desen, muzică, gimnastică, gospodărie, practica	Ca şi în clasa I, adăugându-se teoria meseriei, iar la frecventare nu mai apare nicio evaluare (nici note, nici	Idem clasa a II-a, dar apar calificative la frecventare	Idem clasa a III-a, dar este eliminată caligrafia	Idem clasa a IV-a	

	meseriei, frecventarea, purtarea, caligrafia, forma exterioară. Se evaluează cu note, excepție făcând frecventarea (regulată, foarte regulată, neregulată) şi forma exterioară (îngrijită, foarte îngrijită).	calificative).				
1935/36	Se studiază aceleaşi discipline ca şi în clasa I a anului şcolar 32/33, mai puțin forma exterioară. Sunt evaluate cu note, doar frecventarea cu calificative. Desenul şi caligrafia au media comună.	Aceleaşi obiecte ca în clasa I, la care se adaugă teoria meseriei.	Idem, clasa a II-a	Idem clasa a III-a, mai puțin caligrafie	Idem clasa a IV-a	
1939/40	Religie, limba română, lb. franceză, aritmetică-geometrie, istorie, geografie, ştiințe naturale, desen, muzică, ed. fizică,	Idem, clasa I	Ca şi în clasa a II-a, mai puțin geografia şi caligrafia. Se introduc contabilitate-devize, teoria meseriei, fizică-chimie.	Aceleaşi obiecte de studiu din clasa a III-a, mai puțin istoria. Se introduc: tehnologie, drept şi economie politică.	Aceleaşi obiecte de studiu din clasa a IV-a, dar se reintroduc istoria şi geografia.	Idem clasa a V-a, mai puțin religia, tehnologia, contabilitate – devize, ştiințe naturale. Se introduce pedagogia.

	gospodărie, practica meseriei, purtarea, caligrafia, frecventarea. Religia este evaluată cu calificative, iar la frecventare există doar medie anuală.					

Cf. Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului Satu Mare[6]

Cadrele didactice şi elevele din şcoală desfăşoară o susţinută activitate extracurriculară. Anual sunt organizate expoziţii cu lucrări ale elevelor. La 2 ani de la înfiinţare, consideraţi ani pregătitori (numai din anul III se separau pe specialităţi), elevele lucrau în atelierele de lenjerie (rufărie) şi croitorie la comandă. La sfârşitul anului şcolar 1924/1925, vor organiza o expoziţie cu lucrările lor. Aceste expoziţii se vor organiza anual şi vor aduce venituri şcolii.

Din „Registrul de Inspecţii al Şcolii Profesionale de Fete de Gradul I", aflăm că inspectorul şef Bota apreciază la superlativ „frumoasa activitate culturală românească. Se fac şezători împreună cu Şcoala de Arte şi Meserii din localitate" (conform Procesului-verbal din 9 martie 1926). Aceleaşi serbări şi şezători vor fi apreciate şi cu alte prilejuri de către inspectorii şcolari. De un interes deosebit se bucurau la această şcoală excursiile. Este menţionată într-un Proces-verbal din 28 octombrie 1928, aprobarea sumei de 3.000 de lei pentru organizarea unei excursii cu autobuzul la Viile Satu Mare pentru 62 de eleve. Apropierea Războiului şi instalarea dictaturii regale determină o serie de măsuri care individualizează această perioadă. Şcoala, conform documentului 94/1939, pune la dispoziţia Şcolii Normale de Băieţi din Cluj, unde se organizase un Spital Şcoală, sume de bani constituite din colectă de la elevi (3-5 lei/ elev) şi 2% din suma constituită la nivelul Comitetului Şcolar. În 1940, conform Înaltului Decret Regal 2135/27 iunie 1940, privind mobilizarea armatei, şi şcolilor le revin misiuni specifice. Este mobilizat corpul profesoral combatant. Şcoala de Fete este obligată să trimită lenjerie, pături, plăpumi, saltele etc. la Spitalul Şcoală de la Cluj. Conform ordinului 34.129/ 7 noiembrie 1939, elevele vor confecţiona pentru armată articole din lână (ciorapi, pieptare etc.).[7] În această perioadă elevii din clasele terminale de liceu erau pregătiţi pentru a prelua diferite funcţii, pentru a ocupa diferite locuri de muncă în perioada Războiului. Acest lucru este relatat şi de fostul elev al Liceului „Mihai Eminescu", dr. Ioan Vida în interviul acordat.

Momente deosebite în viaţa şcolii au prilejuit intrarea refugiaţilor din Cehoslovacia în perioada 15-31 martie 1939. Cu acest prilej conducerea şcolii, împreună cu cadrele şi elevele au îngrijit refugiaţii, fapt ce a făcut ca Ministerul Instrucţiunii al Cultelor şi Artelor să trimită şcolii adresa nr. 75514/26 mai 1929, în care se spunea: „Vă facem cunoscut că Ministrul văzând raportul domnului Inspector General Şcolar al

---

[6] *Loc. cit.*, Registrele matricole din anii şcolari 1926-1927, 1927-1928, 1928-1929, 1929-1930, 1931-1932, 1932-1933, 1935-1936, 1939-1940;

[7] *Loc. cit.*, dosar : „Ordine, circulare. Inspectoratul Şcolar Someş, Cluj, 1939" şi dosar „Inspectoratul Şcolar de Ţinut Someş, 1939-1940";

Ţinutului Someş asupra evenimentelor petrecute în zilele de 15-31 martie a.c., aduce laude elevelor şcoalei ce conduceţi pentru grija şi devotamentul cu care au îngrijit pe refugiaţii din Cehoslovacia. Neamul românesc şi şcoala se mândresc să aibă eleve însufleţite de un cald patriotism şi de putere de jertfă. Veţi da cetire prezentei adrese în faţa elevelor adunate în ograda şcoalei." Ministru s.s P. Andrei

Printr-o altă adresă, nr. 41245/ 1940 a Ministerului Educaţiei Naţionale, către conducerea Liceului Industrial de Fete Satu Mare, se spune: „În urma comunicării ce ne-a făcut Prefectura Judeţului Satu Mare, avem onoarea a vă face cunoscut, că Ministerul exprimă viile sale mulţumiri corpului profesoral şi elevelor şcoalei ce conduceţi pentru efectele călduroase ce aţi confecţionat pentru ostaşi. Această adresă o veţi citi elevelor cu ocazia coborârei pavilionului străjesc." P. Ministru s.s. N. Dan

Am arătat mai sus că numărul elevelor scade în anumiţi ani în funcţie de evoluţia economico-socială generală, dar constatăm şi o scădere a numărului elevelor de la primii ani de studiu înspre ultimele clase, numărul celor ce susţineau examene de diplomă fiind de regulă sub 10. Una din cauzele acestui fapt este şi sărăcia, slabele resurse materiale pe care le au mai ales locuitorii din mediul rural, dar şi unele categorii sociale din oraş. Altă cauză o constituiau taxele destul de numeroase şi mari, acestea fiind în anul şcolar 1939/1940 următoarele: taxa de frecvenţă (1.500 lei); taxa de înscriere (200 lei); taxa de stricăciuni (100 lei); cotizaţie pentru Comitetul şcolii (25 lei); taxa pentru internat (8.500 lei); taxa pentru stricăciuni în internat (100 lei).

Pentru a asigura şansa accesului la şcolarizare pentru copiii înzestraţi, anual se puneau la dispoziţie de către organele şcolare ale statului sau prin Comitetul Şcolar, un număr de burse, dar şi de către instituţii publice, societăţi comerciale sau nonprofit, ca şi de către persoane private cu posibilităţi materiale. Ce-i drept, acestea erau de regulă insuficiente. Pentru a câştiga aceste burse, la începutul anului şcolar se organiza un examen, pe care elevele îl susţineau în faţa unei comisii conduse de directoarea şcolii. Concursul consta în probe scrise şi orale la limba română şi matematică. Bursa putea fi pierdută pe parcursul anului, dacă nu se menţinea un anumit nivel de învăţătură (eleva rămânea corigentă) sau se înregistrau abateri disciplinare. Vom prezenta în continuare o situaţie a burselor pe diferiţi ani de studiu:

An şcolar	Burse ale M.I.		Burse ale Comitetului Şcolar		Burse rămase din anul anterior	Nr. eleve concurente	Obs.
	Burse	Semiburse	Burse	Semiburse			
1924/25	13	4	10	4	3	44	
1926/27	9	-	1	-	-	13	
1927/28	8	-	-	-	-	17	
1928/29	9	-	-	-	-	13	
1936/37	15	-	-	-	-	*	Acordate de M.I. nr. 157511/1936
1937/38	10	-	-	-	8	18	Pentru Lic. Ind. de Fete
1939/40	18	-	-	-	-		

Cf. Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului Satu Mare, dosar : „Ordine, circulare. Inspectoratul Şcolar Someş, Cluj, 1939" şi dosar „Inspectoratul Şcolar de Ţinut Someş, 1939-1940".

La sfârşitul anului şcolar 1935/36, aşa cum se arată în Procesul-verbal de inspecţie întocmit de inspectorul Pamfil Georgiu la 29.05.1936, „şcoala trăieşte fără

ajutorul oficialităţilor sau ministerului. Şcoala are un mic internat, nu are însă nici o bursă."!

Bursele erau uneori distribuite direcţionat înspre anii mai mici, pentru a susţine în şcoală eleve provenite din familii cu probleme deosebite. De exemplu, în anul 1926, conform Procesului-verbal din 10.09.1926, se hotărăşte acordarea burselor elevelor din anul I, majoritatea orfane de război. În 1927 se acordă tot elevelor din anul I, pentru „fiice de săteni lipsite de mijloace."

Un alt mijloc prin care erau susţinute elevele provenite din familii sărace erau fondurile alocate prin „Casa Şcoalelor". Astfel s-au alocat în 1926, 5.000 lei pentru a se cumpăra îmbrăcăminte pentru fetele sărace şi 15.000 lei din partea Ministerului pentru 5 burse a câte 3.000 lei (Procesul-verbal din 15 ianuarie 1926). În 1927 suma alocată prin „Casa Şcoalelor" era de 6.000 lei, în 1928, 5.000 lei, din care se cumpără haine pentru elevele sărace, dar bune la învăţătură. Se mai acordau reduceri totale sau parţiale a taxelor şcolare.

Criza economică dintre 1929 şi 1933 a fost resimţită şi la nivelul şcolii. Ministerul, mai ales la sfârşitul perioadei, a impus unele măsuri de reducere a cheltuielilor materiale care au afectat nivelul veniturilor cadrelor didactice şi au determinat reduceri de personal nedidactic. Astfel, în şedinţa din 29 martie 1933 se ia în dezbatere Ordinul M.I. nr. 46807/1933, conform căruia personalul administrativ şi de serviciu nu mai era plătit de la bugetul de stat ci de către Comitetul Şcolar din surse proprii. Se propune reducerea personalului din acest domeniu (sunt concediate 1 bucătăreasă, 1 pedagogă, 1 servitor). Acest fapt va determina o execuţie bugetară cu un mic excedent la sfârşitul anului. Se recalculează bugetul anului şcolar 1933/1934, după cum urmează:

Venituri: - taxe şcolare = cca 35.000 lei (70 eleve x 700 lei?[8])
- chirii = 54.000 lei
- corpul didactic (reţineri de 2% din salariu) = 13.000/ an
- taxa Comitetului Şcolar = 24 lei/ an (pe elevă?)
- comenzi = 9.000 lei/ an (pentru ceea ce se confecţiona în ateliere).

Total venituri: 112.780 lei / an

Cheltuieli: - combustibil = 28.000 lei
- iluminat = 9.000 lei
- întreţinerea localului = 8.000 lei
- curăţat coşuri = 3.000 lei
- apa = 1.800 lei
- medicamente = 1.000 lei
- cheltuieli de cancelarie = 8.000 lei
- diverse = 2.400 lei
- salariul personalului administrativ şi de serviciu = 38.400 lei.

Total cheltuieli: 99.600 lei

Se propune anularea „raţiei de mâncare în natură pentru secretară", şi înlocuirea ei cu bani. De asemenea, pentru echilibrarea bugetului, se propune organizarea de întruniri şi tombole. În această perioadă veniturile cadrelor didactice se reduc şi prin anularea plăţii orelor de dirigenţie. Cu toate acestea ei sunt rugaţi să ţină „măcar o jumătate de oră pe

[8] Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului Satu Mare, conform Procesului-verbal din 29.03.1933, suma este de 35.000, dar în paranteză este înscris 70 eleve x 700 lei;

săptămână inițiind fetele spre buna credință şi regulamentul şcolar" (conform Procesului-verbal din 18 septembrie 1933).

În 1934, în sistemul de învățământ se declanşează o acțiune amplă de subscrieri „pentru înzestrarea Țării". Ministerul Instrucțiunii face apel către cadrele didactice să subscrie cu salariul pe o lună „având o datorie sfântă ca buni români față de Țară când Ea la mare nevoie ne cere sprijinul." Corpul profesoral ia în dezbatere această cerință la 5 noiembrie 1934. Suma urmează să fie plătită de Comitetul Şcolar prin împrumut de la Banca Română, cu o dobândă de 8%, apoi lunar să se rețină de la cadre pe perioada a şase luni. Titularele vor plăti salariul întreg, iar suplinitoarele jumătate din salariu. Unele cadre refuză contribuția motivând diferit. V. Măinescu „salarul este mic şi nu are posibilități", M. Cucu „numită din noiembrie, n-a primit încă salar", C. Ciolea „întreține o soră la facultate", Livia Colda „a subscris soțul cu 7.000 lei", dar majoritatea vor subscrie cu sume de la 9.000 lei E. Troteanu până la 1.000 lei M. Patraulea.

Un eveniment important în viața şcolilor profesionale este lansarea anteproiectului de reformă a învățământului profesional şi transformarea lui în învățământ secundar tehnic, lucru ce se va realiza începând cu luna septembrie a anului 1936. Acest proiect este supus dezbaterii cadrelor didactice din şcolile profesionale. El va fi dezbătut de către corpul profesoral pe parcursul a două şedințe, în 9 octombrie 1933, respectiv 15 noiembrie 1933.

În dezbateri se manifestă o atitudine activă, responsabilă şi profesionistă a cadrelor didactice din şcoală. Se fac propuneri pentru a se acorda o importanță mai mare formării culturii generale a elevilor; şcolile profesionale de gradul I să fie echivalente cu primele patru clase de liceu, iar şcolile profesionale de gradul II cu 8 clase de liceu şi să se desființeze examenele de diferență „care pun Şcoala Profesională în inferioritate față de liceu, ceea ce a făcut ca şcolile profesionale să se depopuleze". Se propune ca şcolile profesionale să rămână de gradele I şi II, cele de gradul I cu 5 clase, iar la cele de gradul II, în loc de 2 ani de studiu şi 3 ani de practică, să se facă 3 ani de studii şi 2 ani de practică. Înscrierea în Şcoala Secundară Tehnică să se facă după 4 clase primare, nu după 7 ani cum prevede articolul 12 al anteproiectului, altfel şcolile tehnice nu vor avea eleve din mediul rural. Să se construiască ateliere mari şi centre de către Ministerul Instrucțiunii. Tot la dezbateri s-a propus ca elevele să primească un procent din valoarea comenzilor executate în atelierele proprii „ca în trecut". La şcolile de gradul II să se permită accesul numai al absolvenților şcolilor de gradul I, care au absolvit cu cel puțin media 7. Limba română să fie materie aparte şi să crească numărul de ore (limba română beneficia de 14 ore, iar limba franceză de 17 ore!). Profesorii să fie numiți ca şi cei de la şcolile secundare, iar maistrele absolvente ale şcolilor profesionale de gradul II, în ordinea mediilor. Se cere ca şcolile tehnice să fie sprijinite mai mult ca şcolile secundare „care produc şomeri", inclusiv prin acordarea de burse pentru ca „fiicele sătenilor să-şi formeze o meserie şi să avem meseriaşe romînce ...". Toate aceste propuneri se trimit la ministerul de resort.

O sursă documentară extrem de importantă pentru a reconstitui elementele calitative ale procesului de învățământ, dar şi resursele materiale necesare susținerii acestuia, o constituie „Registrul de Inspecție al Şcolii Profesionale de Fete de Gradul I din Satu Mare" aflat în custodia arhivei Grupului Şcolar de Industrializarea Lemnului din Satu Mare.

În ceea ce priveşte resursele materiale, clădirea şcolii în special, aflăm că şcoala nu are o clădire proprie, ea este aşezată într-o clădire comună (fostul Liceu Regal Romano-Catolic), cu Liceul de Fete „Doamna Stanca", la etajul al doilea, parterul comun fiind închiriat, iar veniturile se împărțeau între cele două şcoli. Această situație este pentru ambele şcoli o cauză permanentă de nemulțumiri şi reproşuri reciproce, inspectorii din domeniul învățământului profesional susținând cauza Şcolii Profesionale. Astfel, într-un

Proces-verbal de inspecție încheiat în 23 noiembrie 1923, Inspectorul General P. Marinescu spune: „Ar fi fost prudent ca şcoala secundară de fete înființată ulterior – dacă existența unei atare şcoli e socotită indispensabilă – să fi fost aşezată aiurea, nu în acelaşi local cu Şcoala Profesională. Concurența între şcoli, amândouă de stat şi fiecare cu caracter bine definit, produce zăpăceală în spiritele locuitorilor şi animozități între conducătoare, toate astea contribuie în definitiv la discreditarea amândurora. Şcolii îi lipseşte o sală de sport în întreaga ei existență. Inspectoarea Margareta Dinculescu, în Procesul-verbal din 25 ianuarie 1937 arată că: „drept sală de sport se foloseşte o fostă bucătărie cu ciment pe jos, doar într-o parte este podită, însă podeaua este foarte proastă." Ea sugerează conducerii celor două şcoli să se înțeleagă şi să permită Şcolii Profesionale să-şi țină orele în sala de sport a liceului. Revenită în inspecție în luna martie a aceluiaşi an, inspectoarea Margareta Dinculescu va constata că prof. Lia Pop – bine apreciată – lucra de data aceasta în sala de sport a liceului. Problema fusese rezolvată, conducerile celor două şcoli ajungând la sentimente mai bune.

Şcoala dispunea de un internat care a funcționat între 1923 şi 1940, cu excepția perioadei de la sfârşitul anului şcolar 1932/1933, până la începutul anului şcolar 1935/1936 (cf. Procesului-verbal din 9 mai 1936). Efectivele de eleve din internat diferă de la un an la altul. În primul an au fost 40 de eleve, în 1924, 63 de eleve, iar în noiembrie 1925 sunt 8 eleve, pentru ca în 930 să fie 65 de eleve în internat, în 1931, 60 de eleve şi în 1938 doar 32 de eleve.

Ca bază pentru pregătirea practică erau amenajate trei ateliere: de croitorie, lenjerie şi țesătorie. Fără excepție, în fiecare proces-verbal de inspecție acestea sunt apreciate ca spații bine dotate, amenajate şi întreținute. De altfel directoarea Elena Troteanu a fost apreciată de către organele de control din domeniul învățământului pentru buna gospodărire a şcolii. De exemplu inspectoarea Maria Dobrescu, în Procesul-verbal din 6.11. 1925 apreciază la superlativ activitatea acesteia, adăugând că „o piedică în dezvoltarea şcoalei ca şi în mărirea numărului atelierelor este şi faptul instalării Şcoalei Secundare (Liceul de Fete) în cele 6 camere ale Şcoalei Profesionale (!). Bine ar fi să se ia măsuri grabnice ca Şcoala Secundară să se mute aiurea, lăsând localul aşa de trebuincios Şcoalei Profesionale."

În ateliere se făcea „producție", în atelierul de țesătorie se țesea atât pânză cât şi covoare, care erau apoi valorificate, în cel de croitorie se confecționau haine după comandă. Nivelul de pregătire al elevelor în aceste ateliere este susținut de relatarea din Procesul-verbal din 19 martie 1931, în care se spune că cinci eleve absolvente au deschis un atelier în oraş, însă fiind sub 16 ani şi fără ajutor material, au fost silite să-l închidă, fiind primite în internatul şcolii, urmând „practica de perfecționare" în şcoală. Remarcăm curajul pe care l-au avut, dat în primul rând de pregătirea lor profesională. Aspectele calitative ale procesului de învățământ au fost evaluate la fiecare inspecție prin asistența la ore, apreciate pozitiv. De reținut şi faptul că elevele, conform Ordinului 128.247/1938 al Ministerului Educației Naționale, beneficiau de procente din valorificarea produselor realizate la atelierele şcolare. La liceele industriale de fete, anii I şi II nu beneficiau, anii III primeau 30%, anii IV - 40%. În Gimnaziul Superior beneficiau de 50% din suma realizată prin valorificarea produselor. Absolvenții şcolilor profesionale şi liceelor industriale (cum este cazul aici) primeau 70% din comanda efectuată. Personalul didactic primeşte 15% din valoarea producției vândute din atelier, 10% maiştrii, 5% ajutorii de maiştri.

Pentru a caracteriza în cuvinte puține activitatea acestei instituții considerăm reprezentativ un pasaj dintr-un Proces-verbal de Inspecție din 15 mai 1939, în care reprezentantul Inspectoratului Şcolar Cluj (probabil delegat al Ministerului Instrucțiunii) spune: „Şcoala aceasta practică deci, printr-o bună pregătire a acelora care-i sunt eleve, umple un gol pe acest colț de pământ românesc."

The Girls' Vocational School in Satu Mare „Dr. Constantin Angelescu" Girls' Industrial Highschool

Abstract

It is the first Vocational Teaching Institution for girls – having Romanian as a teaching language – ever built in Satu Mare country after the Union of Transylvania with Romania in 1918. In the war future it will supply the need of the technical and professional formation of the young girls even more after the elimination of the civil schools.

The activity in this school begins on 15th September 1923, taking a part the former school effectives, which functioned before 1918 having Hungarian as a teaching language.

It functioned in the building of the former "Roman-Catholic Royal Highschool" (today this building belonging to "Doamna Stanca National College") and was called at the beginning as "First Grade Girls' Vocational School". The institution continued functioning during the whole interwars period.

After 1936 "The Vocational School" receives the name of the former Ministry of Education for several times during the interwars period "Dr. Constantin Angelescu Highschool".

Between 1923 and 1940 there were taught 1657 student girls specialized in three different areas-tailoring clothing and weaving. The school is well appreciated by the community and the State Teaching Institutions.

An extremely important contribution to the development of this school's prestige had Mrs. Elena Troteanu – the former manager of the between 1923-1937.

Bibliografie:

Gheorghiță, Horea I., *Satu Mare – oameni şi fapte*, Satu Mare, ed. Gloria, 1935.
Arhiva Grupului Şcolar pentru Industrializarea Lemnului din Satu Mare:
Registrul de procese verbale al comitetului şcolar de la Liceul industrial de fete din Satu Mare, în perioada 1933 – 1939
Registrele matricole pentru anii 1925 – 1940
Registrul pentru inspecții şcolare la Şcoala profesională de fete, 1923 – 1940
Ordine, circulare ale Inspectoratului Şcolar al Ținutului Someş, Cluj, 1939
Buletinul Inspectoratului Şcolar al Ținutului Someş, Cluj, 1939 – 1940.

Problematica refugiului (1940-1945) reflectată în documente arhivistice

Daniela Bălu

1. Premise teoretice

Existența unor bogate surse istoriografice ce relevă problematici ale *ruperii forțate de habitatul tradițional* (fie că este vorba despre deportările în Siberia sau Bărăgan, despre expulzarea şi exterminarea populației evreieşti, ori martiriul deținuților politici), ne-a determinat să acordăm o atenție cel puțin la fel de importantă cazuisticii românilor ardeleni evacuați sau refugiați în timpul Dictatului de la Viena.

Publicațiile ce ne oferă informații aferente subiectului sunt, din păcate, reduse cantitativ, majoritatea insistând pe aspectele privind actele de teroare la care au fost supuşi românii din Ardeal în perioada anilor 1940-1945. Fără a nega aceste realități dramatice, realizând chiar interpretarea lor pe baza documentelor arhivistice, le vom investiga din perspectiva climatului social şi psihologic în care s-au produs, evidențiind efectele majore ce s-au repercutat asupra structurilor arhetipale şi a valorilor etnice supuse unor grave anomii.

În ergonomia cercetării vom insista şi pe prezentarea modului în care a fost preluată şi organizată, de către Statul român, problema complexă a populației refugiate, ce s-a aflat pusă brusc în situația de a face față căutării impuse a unui nou mediu de viață. Transformările de natură psihologică au fost amplificate de dificultățile de ordin material, responsabilitatea soluționării acestor probleme revenind Statului român, confruntat cu o realitate care prin gravitatea sa necesita măsuri imperative, ce presupuneau costuri financiare substanțiale.

Reprezentând în fapt una dintre cele mai dramatice consecințe ale Dictatului de la Viena, refugiul s-a constituit într-un fenomen de largă amploare, concretizat prin mişcări masive de populație, ce au afectat profund destine individuale sau colective. În contextul subsidiar al acestor transformări de ordin fizic şi spiritual, s-a consolidat singenismul[1] comunităților etnice româneşti, supuse manifestărilor etnocentriste ale puterii nou instaurate.

Alteritatea caracteristică comunităților plurietnice devenise criteriu de selecție etnică, susținerea unei imagogii hegemonice generând recrudescența atitudinilor rasiste şi naționaliste ale autorităților maghiare, şi, implicit, amplificarea pericolului anihilării şi disipării valorilor identitare specifice populației româneşti majoritare.

Atributele constitutive ale identității etnice se manifestau implicit şi prin raportarea spațială la pământul Ardealului, pentru românii ardeleni principiul teritorialității reprezentând unul din cele mai importante coduri identitare. Comprehensiunea acestei atitudini susținătoare a etnicității mijloceşte, o dată în plus, aprofundarea modului de percepere, la nivelul comunităților româneşti, a schimbărilor ce le-au afectat drastic viața cotidiană.

Părăsirea impusă a habitatului tradițional şi căutarea forțată a unui nou mediu de viață, într-un climat impropriu, alogen, pierderea coeziunii familiilor şi a agoniselilor de o viață, au generat în sânul comunităților româneşti drame existențiale, amplificate de vexațiunile la care au fost supuse, singura lor culpă fiind aceea că s-au născut români şi nu doreau altceva decât să-şi păstreze propria identitate.

---

[1] Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie. Terminologie. Personalități*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1979, termenul defineşte "sentimentul de solidaritate socială între membri unui grup sau comunități entice, în împrejurări care pun în pericol însăşi existența grupului sau comunității".

Importanța acestui deziderat, în condițiile impunerii unei diferențieri etnice discriminatorii la care erau supuși românii ardeleni, poate fi susținută și motivată inclusiv din perspectiva esențialistă, ce postulează importanța codurilor identitare: *cultura unei etnii este văzută ca rezultatul unui ansamblu de caracteristici și valori fundamentale (mărci culturale), care s-au păstrat de-a lungul istoriei și care sunt considerate ca o moștenire a respectivei comunități*[2].

Amenințarea pierderii acestei moșteniri, incumbând pericolul destructurării arheotipiilor, prin acutizarea tensiunilor sociale, uneori extrem de violente, și prin persuasiunile generatoare de permutări la nivelul structurilor etnice tradiționale, au determinat, din partea populației românești, reacții firești de apărare și susținere a cauzei naționale. Acțiunile desfășurate sub imperiul diverselor amenințări își complinesc semnificația și rezultatul, în accepțiunea ce confirmă etiologia fenomenului: *"lupta pentru păstrarea identității este justificată de frica pierderii identității etnice"*[3].

Atitudinea identitară a românilor rămași pe teritoriul Ardealului aflat sub autoritatea Ungariei a fost deseori sancționată de autoritățile maghiare, inclusiv prin măsuri represive extreme. Cei rămași în Ardeal trebuiau să facă față unor avataruri a căror agresivitate era, firesc, impenetrabilă.

Atitudinile lor sunt, inițial, greu identificabile, dar perceptibilitatea exteriorității trebuie tratată în contextul politic ostil în care ele s-au produs, greu de exteriorizat și manifestat într-un regim politic restrictiv sau torționar. Nu trebuie neglijat aspectul angoaselor ce se creează în situații oprimatoare și lipsite de libertatea exprimării, într-un cadru social în care *rețeaua relațiilor de putere produc și legitimează ordinea socială, caracterizată prin inegalități de toate felurile*[4].

Adaptabilitatea la aceste noi cadre mentalitare și acutizarea negativă a diferențelor social-etnice dintre români și maghiari s-a dovedit a fi, în unele cazuri, imposibil de acceptat la nivelul percepției individuale. Drept consecință, singura oportunitate salvatoare era cea a refugiului în România, soluție la care a apelat cu preponderență clasa socială intelectuală, aflată în imposibilitatea de a-și păstra un status demn, neumilitor. Profesori, preoți, avocați, funcționari publici, medici, cadre militare, au fost supuși cu toții unor măsuri represive drastice, începând cu omoruri, maltratări, umiliri, și continuând cu pierderea locurilor de muncă sau cu impunerea de a renunța la propria credință și de a trece la confesiuni specifice etnicilor maghiari.

Interzicerea de a vorbi sau studia în limba maternă i-a determinat pe mulți tineri români să se refugieze în România, aflându-se în fața unei situații dramatice, ce presupunea părăsirea familiei și a locurilor natale.

Actele de persuasiune, exercitate inclusiv prin inculcarea cu malversațiune a conceptului de superioritate etnică maghiară, în detrimentul celei românești, au fost frecvent susținute de atitudini violente. *"Este un mare truism să spunem că efectul persuasiunii depinde de forța, de tăria argumentelor"*[5], ocurența violenței transgresând, și în cazuistica cercetată de noi, cele mai nebănuite fațete ale agresiunii și faptelor reprobabile.

Implicațiile psiho-afective ale refugiului se alătură celor de ordin fizic și material, manifestându-se într-o sincronie polivalentă dar unitară, precum și prin actul redefinirii eului, într-un context nou, acceptat sau tolerat doar prin forța împrejurărilor, cu mutații semnificative inerente în structura cadrelor mentalitare.

---

[2] www. intercultural.ro (Institutul Interculturalității Timișoara).
[3] www. intercultural.ro
[4] E. Magyari-Vincze, *Introducerea perspectivei de gen în analiza etnicității,* în *Dilema Europei Centrale: conviețuire sau coexistență*, Editat de Complexul Muzeal Arad, 2004, p.157.
[5] P. Iluț, *Valori, atitudini și comportamente sociale,* Ed. Polirom, Iași, 2004, p. 54.

2. Surse arhivistice.

Spectrul abordat se reliefează prin heteroclismul informațiilor arhivistice a căror compulsare articulează caracteristicile specifice regimurilor dictatoriale şi discriminatorii etnic, precum şi configurarea atitudinilor sau măsurilor întreprinse în scopul acordării sprijinului necesar persoanelor aflate în postura ingrată de a-şi părăsi locurile natale, familiile, şi de a se refugia în România.

Modalitățile prin care Guvernul român a susținut populația evacuată sau refugiată din Ardealul de Nord, sunt evidențiate şi în conținutul documentelor ce compun două fonduri arhivistice aflate la Direcția Generală a Arhivelor Statului Bucureşti:

- Fond Ministerul Afacerilor de Interne, *Comisariatul General al Refugiaților şi Evacuaților din Nordul Transilvaniei*, Nr. 1510.
- Fond Ministerul Afacerilor Externe, *Comisariatul General al Refugiaților din Ardealul de Nord,* Nr. 1502.

Cele două fonduri arhivistice oferă informații despre activitatea Comisariatului General al Refugiaților, înființat cu scopul sprijinirii persoanelor evacuate şi refugiate, Fondul Nr. 1502 cuprinzând şi *"fişele refugiaților, cu samavolniciile comise de trupele maghiare în nordul Transilvaniei, în perioada septembrie 1940-1943, fişe ordonate pe județe, iar în cadrul județelor strict alfabetic, după numele persoanelor care au avut de suferit"*[6].

Comisariatul General al Refugiaților şi Evacuaților din Nordul Transilvaniei a fost organizat în cadrul Ministerului Afacerilor Externe, prin Legea nr. 837 din 18.11.1942, cu modificările ulterioare (dar a funcționat din 1940 în cadrul prefecturilor din județele în care au fost plasați refugiații), iar prin Legea nr. 446 din 4 septembrie 1944 a fost trecut în subordinea Ministerului Afacerilor Interne.

Comisariatul General a preluat şi atribuțiile Comisariatului General al refugiaților din Basarabia şi Bucovina creat în 1940. Prin Legea din 4 aprilie 1946 Comisariatul General al Refugiaților şi Evacuaților a fost desființat cu data de 31 martie 1946, iar pentru lichidarea operațiunilor acestuia s-a creat cu începere de la 1 aprilie 1946, Servicul Special pentru Asistența Refugiaților, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne.

Misiunea Comisariatului General a fost aceea de a acorda asistența materială (inclusiv financiară) evacuaților şi refugiaților din Moldova, Basarabia, Bucovina de Nord şi Transilvania de Nord, plasarea lor în diferite localități, cazarea în cămine, încadrarea în servicii etc.

Pentru asistența refugiaților şi evacuaților s-au pus la dispoziție fonduri speciale, care au fost gestionate de către Consiliile de Patronaj ale Operelor Sociale Județene şi locale, precum şi de către Birourile Refugiaților de pe lângă Prefecturile de județe.

Documentele celor două fonduri, încadrate în perioada anilor 1940-1946, sunt fişate cronologic şi conțin ca gen de acte: decizii, ordine, dispoziții, instrucțiuni, rapoarte, referate, tabele nominale, state de plată, borderouri, procese verbale, cereri ale refugiaților, corespondență cu diferite prefecturi şi primării etc.

Din studierea documentelor aparținând acestor fonduri se evidențiează, ca problematică şi conținut, actele care reflectă realizările majore ale Comisariatului: preocuparea pe plan general, județean şi local de a se acorda ajutoare de evacuare, întreținere şi cazare a refugiaților şi evacuaților din nordul Transilvaniei şi estul țării; organizarea de carantine, amenajarea de localuri pentru elevi şi studenți; repartizarea evacuaților pe raza teritorială a diferitelor județe din țară; probleme de personal în cadrul Comisariatului General (angajări, transferări, avansări, destituiri etc.); crearea de comisii

---

[6] Arhivele Naționale Bucureşti, fond *Ministerul Afacerilor Externe. Comisariatul General al Refugiaților,* dosar nr. 1/1940, f.3.

consultative pe lângă Comisariatul general; - acordarea de burse şi ajutoare elevilor şi studenţilor refugiaţi.

3. Structura organizatorică a Comisariatului General al Refugiaţilor din Transilvania de Nord.

Pentru o cât mai eficace ajutorare a refugiaţilor, la 20 septembrie 1940 guvernul a înfiinţat *„Comisariatul General al Refugiaţilor din Transilvania de Nord"*, ce funcţiona sub forma unor birouri în cadrul prefecturilor, oferindu-i iniţial un credit de 50 milioane lei.

Comisariatul a fost structurat în două organizaţii:

- organizaţia centrală;
- organizaţia exterioară.

Organizaţia centrală a fost alcătuită şi ea în două subdirecţii şi anume:

I. Direcţia evidenţei şi asistenţei care cuprindea: serviciul evidenţei şi a fişierului central; serviciul asistenţei; serviciul contencios: secţia şcolară, secţia medicală şi secţia militară.

II. Direcţia administrativă, contabilitate şi personal.

Comisariatul General colabora în exterior cu birourile refugiaţilor de pe lângă Prefecturile de judeţe, precum şi cu comitetele de doamne ce desfăşurau o activitate de voluntariat în cadrul acestor birouri.

Anticipând acţiunea guvernului României, dar mai ales aflându-se în situaţia de a face faţă numărului mare de refugiaţi, în ziua de 4 septembrie 1940, Rezidenţa Regală a ţinutului Someş, de comun acord cu Rezidenţa Regală a ţinutului Mureş, au numit în funcţia de comisar pentru primirea şi plasarea refugiaţilor pe dl. dr. Sebastian Bornemisa, fost ministru şi primar al Clujului. Acestuia i s-a încredinţat misiunea de a pune bazele primelor birouri de înregistrare şi primire a persoanelor evacuate şi refugiate, ce şi-au desfăşurat activitatea la Turda. Eforturile deosebite depuse de dl. S. Bornemisa s-au concretizat prin: eliberarea dovezilor de refugiaţi, înfiinţarea cantinelor pentru nevoiaşi, repartizarea locuinţelor, transportul refugiaţilor, plasarea autorităţilor evacuate din localităţile Ardealului ocupat, refugiate la Turda.

În răstimpul celor 15 zile de evacuare a teritoriului din nordul Transilvaniei, guvernul român a pus la dispoziţia populaţiei civile toate mijloacele de locomoţie necesare refugiului: trenuri, autobuze, maşini etc. În baza adeverinţelor eliberate de autorităţile locale, întreg transportul refugiaţilor s-a făcut gratuit.

La 20 septembrie 1940, dată în care guvernul român a înfiinţat Comisariatul Refugiaţilor din Transilvania de Nord, subordonat iniţial Ministerului Economiei Naţionale, a fost numit comisar general dl. dr. Ilie Colhon, avocat în Alba-Iulia. Misiunea sa a fost aceea de a realiza cea dintâi organizare a Comisariatului, a dat refugiaţilor primele ajutoare financiare, i-a sprijinit în vederea obţinerii noilor locuri de muncă, a repartizat elevii şi studenţii, a militat pentru apărarea drepturilor populaţiei refugiate.

În 1941 director general al Comisariatului a fost numit dl. dr. Gheorghe Munteanu care a întregit opera de asistenţă începută de dl. dr. Ilie Colhon, perfectând organizarea şi activitatea serviciilor Comisariatului, trecut în subordonarea Subsecretariatului de Stat al Românizării, Colonizării şi Inventarului, sub autoritatea directă a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri.

La finele anului 1942 Comisariatul General al Refugiaţilor din Transilvania de Nord a fost transferat în subordinea Ministerului de Externe, alături de problemele de asistenţă fiindu-i încredinţate şi sarcini pentru rezolvarea unor importante probleme politice. Comisar general a fost numit dl. prof. Grigore Forţu.

În februarie 1944, în funcția de comisar general al refugiaților din Ardealul de Nord a fost numit dl. dr. Leon Scridon, fost ministru. *"Activ, veşnic preocupat de problemele refugiaților, adânc cunoscător al tuturor necazurilor lor, energic şi cu mult tact, dl. dr. Leon Scridon, refugiat din românească regiune a Năsăudului, nu a precupețit nici o osteneală pentru ducerea la îndeplinire a grelei misiuni încredințate"*[7] .

La 1 septembrie 1944, Comisariatul general al refugiaților a fost încredințat domnului dr. Romul Pop, avocat, expulzat din Oradea. *"Numirea d-lui dr. Romul Pop în fruntea Comisariatului general al refugiaților a fost primită de toți pribegii din Ardealul de Nord cu multă însuflețire. D-sa este cunoscut ca un neobosit şi înflăcărat luptător pentru sfânta şi dreapta cauză a Ardealului cutropit, precum şi ca un dârz luptător pentru apărarea drepturilor sutelor de mii de refugiați"*[8]

Alături de importantele probleme de asistență oferită populației, Comisariatul General şi-a intensificat activitatea în ultimii ani, ca urmare a solicitării directe adresată de vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, Mihai Antonescu. Realitățile dramatice ale refugiului au impus necesitatea întocmirii unei documentații scrise relevante, ce presupunea:

- luarea de declarații cât mai amănunțite noilor refugiați;
- adunarea unui material cât mai bine documentat, care să nu poată fi tăgăduit de nimeni;
- strângerea fotografiilor din care puteau fi constatate cruzimile comise de asupritori şi starea jalnică în care s-au refugiat familiile româneşti;
- evidența sentințelor judecătoreşti date în Ardealul de Nord, în flagrantă contradicție cu principiile de drept;
- strângerea documentelor privitoare la punerea de către unguri a românilor din Ardealul de Nord în imposibilitatea de a-şi câştiga existența, la situația învățământului, cultului şi a limbii române, la politica de deznaționalizare, la politica ungară referitoare la instituțiile culturale şi economice româneşti etc.

3.a. Fişierul Central al Comisariatului

Din structura organizatorică a Comisariatului General al Refugiaților din Transilvania de Nord, o importanță deosebită a avut-o serviciul fişierului central, unde au fost înscrise persoanele refugiate. Fişele au fost prevăzute cu fotografii şi indicau detaliat situația personală şi familiară a fiecărui refugiat.

În fişierul central au fost înregistrați numai acei refugiați care au putut dovedi pe bază de acte că, la 30 august 1940, aveau domiciliul în Ardealul ocupat.

În perioada 20 septembrie 1940 – 1 decembrie 1943, în fişierul central al Comisariatului au fost înregistrați 218.927 refugiați, cifră a cărei structurare a fost departajată pe următoarele criterii [9] :

După anul şi luna refugiului:

Luna	**1940**	**1941**	**1942**	**1943**
Ianuarie	-	7.378	1.134	1.432
Februarie	-	6.487	1.501	3.097
Martie	-	3.711	3.050	2.375
Aprilie	-	2.846	4.212	2.960

[7] A. Bran, *Lupte şi jertfe pentru Ardeal,* Ed. Tribuna, Braşov, 1944, p.128.
[8] *Ibidem*
[9] *Ibidem,* p.117 - 119.

Mai	-	1.767	9.111	1.879
Iunie	-	1.108	5.603	1.607
Iulie	-	876	24.355	1.667
August	-	1.123	16.914	1.632
Septembrie	7.691	1.722	3.562	1.378
Octombrie	30.078	2.633	2.292	1.278
Noiembrie	30.989	4.056	1.410	1.189
Decembrie	19.829	1.725	1.070	-
Total	**88.587**	**35.432**	**74.214**	**20.494**

După vârstă
Sub 16 ani 48.314
Între 16 şi 20 ani 32.686
Între 21 şi 40 ani 93.846
Între 41 şi 55 ani 29.257
Peste 55 ani şi nedeclarați 14.824

După profesiuni
1.Femei casnice 48.612
2.Țărani 30.740
3.Alți întreținuți 29.921
4.Studenți şi elevi 24.083
5.Lucrători 21.971
6.Funcționari publici 20.074
7.Meseriaşi 12.646
8.Alte profesii şi nedeclarați 9.702
9.Profesori şi învățători 5.429
10.Servitori 4.638
11.Funcționari particulari 4.256
12. Comercianți-industriaşi 2.317
13.Preoți 1.254
14.Profesiuni libere 1.027
15.Avocați 949
16.Medici 741
17.Ingineri 547

După locul naşterii:
din Transilvania de Nord 190.089;
din restul țării 27.970;
din alte țări 868.
Din aceştia 106.375 erau capi de familie.

De la 1 decembrie 1943 până la 1 februarie 1944, s-au mai refugiat un număr de 1.924 români, dintre care 913 în luna decembrie 1943, iar 1.011 în luna ianuarie 1944".

Aceste date reflectă faptul că „şi-au părăsit vetrele strămoşeşti, de la 30 august 1940 – 1 februarie 1944, un număr de 220.851 români care împărțiți pe județele de unde s-au refugiat, ne dau următoarele cifre:

Județul	**1940**	**1941**	**1942**	**1943**	**1944**	**Total**
Bihor	18.594	6.631	8.258	2.281	112	35.876

Ciuc	1.593	355	3.294	810	50	5.906
Cluj	28.311	8.180	14.601	4.259	308	55.659
Maramureş	2.346	1.237	2.317	782	27	6.709
Mureş	7.705	2.343	8.948	3.547	150	22.693
Năsăud	2.795	1.274	4.789	1.691	61	10.610
Odorhei	1.012	218	755	200	8	2.193
Sălaj	11.306	5.565	10.216	2.537	110	29.734
Satu Mare	6.822	4.169	5.635	1.485	64	18.170
Someş	5.599	4.589	12.086	3.098	84	25.456
Târnave	167	34	272	50	3	526
Trei-Scaune	2.537	837	3.243	668	34	7.319

Cei mai mulți refugiați s-au stabilit în următoarele centre: Bucureşti 32.000-35.000; Turda 31.500; Braşov 15.700; Timişoara 11.100; Sibiu 8.400; Aiba-Iulia 6.800; Beiuş 6.300; Deva 5.900; Vatra-Dornei 3.300; Piatra-Neamț 3.400.

La numărul de 220.851, mai trebuie adăugat un număr de 10 mii refugiați de la 1 februarie – 23 august 1944, precum şi cca. 70.000 – 80.000 refugiați, care din diferite motive n-au trecut pe la control şi fişierul central al Comisariatului, precum şi 200.000 de români, care la pronunțarea sentinței de arbitraj de la Viena se găseau în alte țări, dar care aveau bunuri şi familii în Ardealul de Nord.

Deci numărul total al românilor din Ardealul de Nord, care s-au găsit pe teritoriul României în ziua de 23 August 1944, când a început lupta pentru eliberarea Ardealului de Nord, s-a ridicat la peste 500.000"[10].

În conformitate cu *adresa nr. 6484/31. oct. 1940* emisă de Ministerul Economiei Naționale - Comisariatul General pentru Asistența populației evacuate: *"în Țară, calculând după suflete trebuie să avem peste 100.000 de refugiați. Evidența refugiaților s-a ținut inițial pe bază de carnete, în care erau trecute, în unele familia întreagă, iar în alte cazuri fiecare membru al familiei îşi scotea un carnet separat"*[11] (vezi Anexa 1).

Oficiul de plasare din cadrul Comisariatului general al Refugiaților, întocmea la data de 25 noiembrie 1940 un Raport către *Generalul Ion Antonescu, Conducătorul Statului Român*, prezentându-i situația plasării populației refugiate, atenționând concomitent asupra diferențelor dintre numărul real al refugiaților şi numărul mult mai mic recunoscut de oficialitățile ungare:

"...Ardeleni sunt cca. 70.000, plus 30.000 funcționari, în total cca. 100.000 suflete. Astăzi se mai găsesc neplasați maximum 2-3.000 suflete, majoritatea bătrâni şi femei...Deci totalul refugiaților aflați astăzi în țară ar fi:

cca. 70.000 Basarabeni şi Bucovineni
100.000 Ardeleni
120.000 Dobrogeni
TOTAL 290.000.

Este foarte interesant de reținut că, la 24 Noiembrie a.c., obținând statistica ungară, în ea se arată numai 1.005< expulzați> şi un total de 21.000 români plecați din proprie inițiativă din Ardeal, deci sunt de aşteptat dificultăți serioase"[12].

---

[10] *Ibidem,* p.117-119.
[11] Arhivele Naționale Bucureşti, fond *Preşedinția Consiliului de Miniştri,* dosar nr. 282/1940, f.2, 3.
[12] *Loc. cit.*, dosar nr. 282/1940, f.24.

4. Asociația Românilor refugiați şi expulzați din Ardealul cedat prin verdictul de la Viena.

Complinind activitatea desfăşurată de Comisariatul General al Refugiaților din Transilvania de Nord, *pentru strângerea în bloc a tuturor refugiaților şi pentru unitatea lor desăvârşită,* a fost înființată „Asociația Românilor refugiați şi expulzați din Ardealul cedat prin verdictul de la Viena", inițiativa aparținând unui comitet ce l-a avut în frunte pe dl. dr. Anton Ionel Mureşeanu, directorul ziarului „Ardealul".

Asociația, al cărei sediu se afla la Bucureşti, a funcționat în baza ordinului Ministerului Afacerilor Interne Nr. 4950, din 4 decembrie 1940, şi a jucat un rol deosebit de important în susținerea drepturilor şi intereselor românilor ardeleni.

Scopul *Asociației*, în conformitate cu Articolul 2 al Statutului său de funcționare, a fost următorul:

„Strângerea refugiaților şi expulzaților într-un bloc inițial care să activeze pentru refacerea țării şi înfăptuirea dreptății neamului românesc;

Cimentarea sentimentului de solidaritate națională într-o colaborare frățească, sădind în refugiați şi expulzați spiritul de încredere, jertfă, patriotism integral;

Combaterea spiritului defetist şi de desolidarizare de marile comandamente naționale prin stigmatizarea publică a acelor români care au lucrat conştient împotriva intereselor permanente ale neamului;

Propaganda națională scrisă şi orală pentru afirmarea drepturilor imprescriptibile ale neamului românesc, la refacerea unității sale naționale şi în special afirmarea drepturilor româneşti asupra Transilvaniei de Nord;

Sprijinirea morală a refugiaților şi expulzaților şi susținerea intereselor lor în fața autorităților pentru o cât mai dreaptă soluționare a tuturor problemelor care-i interesează;

Asistența gratuită juridică şi medicală a celor lipsiți de mijloace;

Organizarea şi coordonarea tuturor mijloacelor de apărare pentru afirmarea şi asigurarea provizorie a drepturilor de proprietate şi liberă dispoziție asupra întregului avut rămas în teritoriul cedat;

Pentru despăgubirea justă şi integrală a tuturor pagubelor suferite şi redobândirea averilor confiscate până la reîntregirea frontierelor pierdute;

Facerea cuvenitelor demersuri ca Statul Român, să recunoască românilor refugiați şi expulzați dreptul de indiscutabilă preferință la darea în exploatare şi împroprietărire atât a bunurilor răscumpărate de la foştii cetățeni germani repatriați, cât şi a celor trecute prin expropriere în patrimoniul Statului şi aceasta drept echivalent pentru toate jertfele lor materiale şi supliciile morale"[13].

Comitetul Central al Asociației avea în componență personalități ale epocii, susținătoare ale deziderateloe românilor ardeleni: *"Preşedinți de onoare: I. P. S. S. Mitropolit dr. Nicolae Bălan; I. P. S. S. Mitropolit dr. Traian Ferențiu; Iuliu Maniu, fost prim-ministru, preşedintele Partidului Național-Țărănesc; Constantin I. C. Brătianu, preşedintele Partidului Național-Liberal; Profesor Gh. Brătianu; Profesor A. C. Cuza; Aurel Bilțiu, memorandist.*

Preşedinte: dr. Dumitru Nacu, fost prefect; vicepreşedinți: dr. Sebastian Bornemisa, fost ministru şi primar al Clujului; dr. Ioan Olteanu , fost prefect, avocat; dr. Adam Popa, avocat; dr. Valer Moldovan, avocat, prefect de Cluj; dr. Romul Pop, ministru subsecretar de stat, comisarul general al refugiaților; Cornel Coposu, ziarist.

Secretar general: dr. Anton Ionel Mureşeanu, directorul ziarului „Ardealul".

---

[13] A. Bran, *op.cit.*, p. 133-134.

Secretari: Dr. Ioan Costin, dr. Ionel Ciobanu, dr. Emil Marincaş şi dr. Ioan Morodan, avocaţi.

Jurisconsult: dr. Emil Ghilezan, avocat, fost ministru subsecretar de Stat.

Censori: dr. Iuliu Tătaru şi Stanciu I. Stanciu; Censori supleanţi: dr. Andrei Măgureanu şi Nicolae Coroianu.

Comitetul: Iustin Ilieşiu, profesor şi scriitor; dr. Dumitru Manu, prof. univ.; dr. Leon Scridon, avocat, fost ministru şi comisar general al refugiaţilor; dr. Ghiţă Pop, fost ministru; dr. Ilie Lazăr, fost deputat; dr. Leonida Pop, medic; dr. Aurel Ghiţiu, avocat; Emil Giurgiuca, profesor; dr. Titus Mălai, canonic; dr. Gabor Laurean, avocat, fost primar şi deputat; dr. Dionisie Pop, avocat; dr. Augustin Chirilă, avocat; dr. Emil Dandea, fost primar; Maior Teofil Braicu; dr. Romulus Fersigan, avocat; dr. Iosif Popp, abate de Sâniob; Ion Bârlea, profesor; dr. Domşa Iulian, avocat; dr. Puşcariu Constantin, avocat; dr. Aurel Mărgineanu, avocat; Vasile Petrişor, director de întreprindere; dr. Alexe Manea, avocat; Gherasim Pintea, director de minister; Ciplea Vasile, profesor; Greabu Liviu, profesor; Titus Dan, funcţionar; dr. Nicolae Zigre, fost ministru; Atanasie Motogna, ziarist[14].

Cu scopul de a sprijini îndeaproape refugiaţii, *Asociaţia* a înfiinţat 37 de filiale în judeţele şi localităţile în care aceştia se stabiliseră:

Filiala Alba
Filiala Argeş
Filiala Arad
Filiala Bacău
Filiala Beiuş
Filiala Braşov
Filiala Brad
Filiala Brăila
Filiala Buzău
Filiala Caraş
Filiala Câmpulung
Filiala Cluj-Turda
Filiala Constanţa
Filiala Covurlui
Filiala Dâmboviţa
Filiala Deva
Filiala Dolj
Filiala Făgăraş
Filiala Gorj
Filiala Tîrgu Jiu
Filiala Hunedoara
Filiala Iaşi
Filiala Iernut
Filiala Întorsura Buzăului
Filiala Lugoj-Severin
Filiala Lupeni-Hunedoara
Filiala Neamţ
Filiala Orăştie
Filiala Prahova
Filiala Petroşani

[14] *Ibidem,* p. 135.

Filiala Sibiu
Filiala Slatina – Olt
Filiala Târnava – Mică
Filiala Timiş Torontal
Filiala Tîrgu Ocna
Filiala Vatra-Dornei
Filiala Zlatna

Am insistat pe inserarea filialelor *Asociației* tocmai pentru a evidenția aria teritorială deosebit de largă pe cuprinsul căreia s-au refugiat românii ardeleni.

Fervoarea eforturilor depuse de *Asociație* a fost expusă şi în *Raportul trimestrial adresat Şefului Marelui Stat Major Ungar,* semnat de ataşatul militar care, prezentând *starea generală de spirit* din România, consemna: *"...la ținerea mereu la suprafață a problemei Ardealului, ...contribuie efectiv refugiații şi expulzații. Au înființat şi o asociație, a cărei preşedinție de onoare a acceptat-o Mareşalul Antonescu. El a făcut aceasta cu atât mai mult că, declarațiile sale de până acum în legătură cu Ardealul, au mai sporit recent cu altele noi. Toate acestea par a face dovada că Ardealul de Nord, pentru el este o declarațiune de inimă.*

Cele două declarații mai importante sunt următoarele:

De mai multe ori a declarat că < sângele român curge pe frontul de răsărit nu numai pentru înfrângerea bolşevismului, ci în interesul răzbunării tuturor umilințelor românilor >.

În cartea de aur a spitalului militar din Cotroceni a scris următoarele: <Nu vreau să mor şi nu voi muri până ce nu voi întregi şi ultima brazdă română ultragiată. De altfel, de la Odessa mă voi întoarce nu prin Cernăuți, ci prin Maramureş spre Cluj>"[15].

Intensitatea cu care *Asociația* a militat în vederea ajutorării şi obținerii cât mai multor drepturi pentru românii refugiați, se evidențiază şi în numărul mare de memorii trimise diferitelor instituții ale Statului, inclusiv generalului Ion Antonescu şi vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri, Mihai Antonescu. Aceste memorii reflectau, în fond, realitatea situației cu care se confruntau refugiații, odată ajunşi la locul de refugiu, nevoiți să ia viața de la capăt, "cu mâinile goale".

Prin *Memoriul* din 9.IV.1941 adresat Preşedinției Consiliului de Miniştri, *Asociația românilor refugiați şi expulzați din Ardealul cedat*, solicita, în cele 29 de puncte, următoarele:

"1/.Primirea în audiență a unei delegații pentru susținerea verbală a memoriului;

2/.Reexaminarea situației refugiaților ardeleni a căror existență – lăsată în grija Comisariatului General respectiv, insuficient ca organizare şi activitate – este dintre cele mai grele;

3/.Colonizarea țăranilor ardeleni;

4/.Vinderea şi arendarea proprietăților evreieşti expropriate, agricultorilor ardeleni refugiați, recunoscuți ca pricepuți gospodari şi proprietari cari au pierdut proprietăți agricole însemnate;

5/.Acordarea de împrumuturi pe termen lung şi cu dobândă minimă, atât pentru achiziționarea de proprietăți cât şi pentru procurarea inventarului agricol;

6/.Comercianții şi meseriaşii expulzați sau refugiați să fie încadrați împreună cu industriaşii în întreprinderi cu caracter economic şi ajutați să participe la achiziționarea sau crearea de întreprinderi cu caracter economic;

---

[15] Arhivele Naționale Bucureşti, fond *PCM*, Dosar 223/1941, f. 11-13.

7/.În acest scop Banca Națională să deschidă un credit special, iar la operațiile de finanțare, unde va fi nevoie de capital de investiții şi nu de rulment, să participe şi instituțiile de credit special: Creditul Industrial, Creditul Meşteşugăresc etc.;

8/.Pentru asigurarea unei bune întrebuințări a banilor, instituțiile de credit să pună la dispoziție prin lege şi mijloacele tehnice de organizare ;

9/.Pentru asigurarea securității întreprinderilor nou înjghebate Statul să acorde reduceri însemnate la impozite şi preferințe la comenzi. Impozitul asupra beneficiului să fie redus pe tot timpul de replătire a capitalului împrumutat pentru fondare sau achiziționare de întreprinderi;

10/.Revizuirea acordării concesiunilor de produse M.A.T. şi C.A.M. ofertanților cu garanții cerute de lege şi anularea tuturor concesiunilor obținute fără respectarea legilor în vigoare la data adjudecării, ar putea pune la dispoziție refugiaților şi expulsaților ardeleni noi posibilități de lucru şi câştig, urmând a se prelungi astfel contractele pe care aceştia le-au avut şi/ sau reziliat prin cedarea forțată a teritoriului Transilvaniei de Nord;

11/. Copiii şi minori, elevi şi studenți refugiați, trecuți în țară fără familii şi după luna Noembrie sunt neînscrişi în şcoli şi neplasați. Să li se acorde sesiuni speciale de examene; să fie adunați în cămine speciale, pe județe; să fie ajutați sub toate formele (hrană, îmbrăcăminte, cărți); să fie concentrați în timpul vacanțelor în colonii şcolare;

12/.Copii minori, cari nu frequentează şcoli, să intre sub protecția şi supravegherea Ministerului Muncii sau al altor organe instituite de guvern;

13/.Ajutorarea intelectualilor cu sume fixe lunare până la plasarea lor;

14/.Plasarea intelectualilor în viața economică şi de Stat în locuri corespunzătoare pregătirii lor profesionale;

15/.Menținerea gratuității pe C.F.R. pentru toți refugiații şi expulzații intrați recent în țară şi neplasați. Această gratuitate să dureze 8 luni. Să se acorde deasemeni gratuități pe C.F.R. pentru bagaje şi mobile, reținând că aducerea acestora nu este în funcție de voința refugiaților şi expulzaților ci de posibilățile ce se ivesc;

16/.Să se deschidă un credit la Banca Națională a României de 300.000.000 lei pentru ajutorarea sub formă de împrumut, în contul averii rămase în Ardealul cedat, a intelectualilor refugiați şi expulzați;

17/.Împrumuturile acordate să se poată ridica până la suma de 100.000 lei, să fie garantate de Stat, să fie acordate pe un termen lung şi cu dobândă minimă;

18/.Fondul special, pus la dispoziția refugiaților de Banca Națională, din ordinul Conducătorului Statului şi care s-a ridicat la suma de 6.500.000 lei, neputând satisface decât un număr mic de cereri, majoritatea intelectualilor refugiați şi expulzați au rămas neajutorați;

19/.Împrumuturile contractate dintr-un nou credit deschis în acest scop s-ar putea replăti fie la lichidarea, pe cale diplomatică a averii rămase în teritoriul cedat, fie pe cale directă în cazul reîntoarcerii noastre.

Acoperirea ce s-ar putea prezenta pentru sumele împrumutate în momentul de față de către refugiați se reduce la:

a/ dovada oficială a situației de refugiat;

b/ declarația de avere pe formularul tip dat de asociație;

c/ o cambie cu două semnături (soț, soție) şi a unui terț;

d/ recomandarea Comitetului Central al asociației expulzaților şi refugiaților ardeleni.

20/.Acțiunea de plasare a refugiaților şi expulzaților să fie înfăptuită de guvern, prin comisiunea de românizare compusă din consilieri delegați din sânul asociației refugiaților şi expulzaților ardeleni, întrucât preşedintele acestei comisiuni numit de guvern ar putea fi nerefugiat;

21/.Personalul Comisariatului să fie format din expulzați şi refugiați, pe județe, în măsură de a aprecia, a cunoaşte şi rezolva fără întârziere doleanțele refugiaților şi expulzaților;

22/.Menţinerea în vigoare a regimului de închirieri şi rechiziţii de locuinţe pentru refugiaţi şi expulzaţi ardeleni, precizându-se raporturile dintre aceştia şi noiu proprietari de case cumpărate de la evrei, printr-un decret lege care să complecteze dispoziţiunile Înaltului Decret Nr. 3221 din Septembrie 1940.

23/.Liber profesioniştii refugiaţi sau expulzaţi din teritoriile cedate, să fie scutiţi de impozitele către Stat, judeţ sau comună în primul an al exercitării profesiunilor, urmând ca în al doilea an să li se aplice dispoziţiile legale, fiscale referitoare la începători;

24/.Admiterea refugiaţilor şi expulzaţilor la toate licitaţiile publice fără a li se cere depunerea legală a garanţiilor, acestea urmând a se restitui treptat, prin reţineri din statele de plată;

25/.Toţi funcţionarii particulari şi liber profesionişti refugiaţi şi expulzaţi din teritoriile cedate, prin derogare de la legiuirile actuale, să fie consideraţi angajaţi în mod definitiv de către societatea sau întreprinderea particulară unde sunt, chiar dacă a intervenit între refugiatul funcţionar sau liber profesionist şi societatea sau întreprinderea particulară o înţelegere, în sensul ca acesta este angajat în mod provizoriu pe un termen limitat;

26/.Nici un refugiat sau expulzat funcţionar sau liber profesionist să nu poată fi concediat din funcţia în care a fost plasat, decât în cazul prevăzut de lege;

27/.Pe tot timpul concentrării sau mobilizării angajaţii să fie plătiţi cu derogare de la actualele legi existente, fără nicio reţinere din salar;

28/.La oraşe să se acorde refugiaţilor şi expulzaţilor împrumuturi avantajoase pentru a-şi cumpăra casă;

29/.În Bucureşti să se afecteze un loc important, într-un cartier, pentru împroprietărirea refugiaţilor şi expulzaţilor ardeleni intelectuali, unde prin mijlocirea unei întreprinderi de edificare s-ar putea construi un centru de locuinţe"[16].

Pe prima filă a acestui *Memoriu*, Preşedintele Consiliului de Miniştri, Ion Antonescu nota: *să fie studiate cererile de Departamentele respective, care vor veni în Consiliul de Miniştri cu propunerile ce au de făcut, eventual obiecţiuni. După aceea voiu decide în privinţa audienţei"*[17] (vezi Anexa 2).

Insistenţa membrilor *Asociaţiei* este concretizată prin repetabilitatea memoriilor întocmite , al căror conţinut reeditează infatigabil propunerile menite să asigure condiţii decente de viaţă şi muncă persoanelor evacuate şi refugiate din Ardeal. Logosul utilizat are menirea de a realiza un impresionant portret ce defineşte suferinţele acutizate la nivel colectiv, precum şi conceptele mentalitare exprimate în contexte coercitive:

"Refugiaţii şi expulzaţii ardeleni trăiesc cel mai dramatic calvar din viaţa lor. Ei sporesc, în epilogul sfâşierilor de hotare ce le-a suferit pământul Ţării, fluviul pribegiei şi al celor mai usturătoare umilinţe, din cuiburile străbune şi părinteşti şi au venit în Ţară...

Agricultorii, intelectualii de toate categoriile, muncitorii şi comercianţii, precum şi copiii fără părinţi au rămas pradă aceleiaşi desnădejdi în faţa vieţii care-i torturează de luni de zile...Stăruieşte încă viu, pentru oricine, aspectul tragic, înfiorător de tragic ce-l oferă pe întreg cuprinsul ţării, convoiul nesfârşit al refugiaţilor ardeleni...

O frântură de neam, lovită cum nu se poate mai crunt de destin, cu conştiinţa prezenţei lui Dumnezeu în suferinţa ei, cere să fie integrată armonic în viaţa statului spre a participa cu energia braţelor şi puterea sufletului lor la opera de reclădire şi reîntregire a neamului...

Blestemul existenţei şi sângerarea dureroasă a refugiaţilor şi expulzaţilor ardeleni sunt atât de mari încât avem momente când parcă simţim noianul suferinţelor seculare cum se actualizează în noi"[18].

---

[16] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond *PCM,* dosar 137/1941, f. 4 – 8.
[17] *Loc. cit.,* f. 4.
[18] Arhivele Naţionale Bucureşti, , fond *PCM*, dosar 137/1941, f. 64, 65.

Exegeza acestor rânduri relevă conştientizarea pericolului afectării negative a valorilor etnicităţii, influenţa cognitivă generând aprofundarea atitudinilor identitare, raportate inclusiv la nivel transcedental, într-o relaţie om – Divinitate aflată sub spectrul exasperării şi neputinţei cauzate de *blestemul existenţial*!

Introspecţia ataşamentului faţă de pamântul natal confirmă veridicitatea supremaţiei valorilor identitare, *"care consacră procesul de teritorializare a unei culturi, ancorarea sa într-o anumită zonă"*[19]. Refugiul, ruperea forţată de habitatul tradiţional, implică pierderea sentimentului de siguranţă pe care îl oferă certitudinea apartenenţei la un teritoriu considerat propriu, congruentă unei determinări spaţiale atestată de moşteniri ancestrale, concretizată în acest caz printr-un lexem identitar, acela de *"ardelean"*.

Informaţiile documentelor arhivistice, precum şi cele livreşti, complinesc accesibilitatea la analiza caracteristicilor acestui amplu proces ce a avut loc în viaţa românilor ardeleni. Problematica refugiului se impune a fi abordată din perspective complexe, ce includ atât semnificaţii materiale, cât mai ales transformările ce au marcat destine, alterând omogenitatea identităţii etnic – teritoriale, bulversând axiome care s-au impus la nivel colectiv şi modificând în sens ostil structura relaţiilor interumane din cadrul societăţilor plurietnice.

Agresivitatea ce a însoţit deseori aceste transformări a suscitat amplificarea afectului negativ intercomunitar, dezavuarea *celuilalt* datorându-se atitudinilor segregaţioniste şi etnocentriste propagate de puterea maghiară.

Similaritatea axiologică a menţinut şi în condiţii oprimatoare, restrictive, caracteristicile identităţii etnice ale românilor ardeleni, susţinuţi moral de speranţa reîntoarcerii la locurile natale, pe care le-au părăsit contrar propriei voinţe. Afectaţi de ingerinţa unei puteri străine chiar şi în cele mai semnificative simboluri identitare, românii refugiaţi au contracarat efectele dramatice prin atitudini demne şi prin eforturile imense de a relua viaţa de la capăt. Finalizând prin cuvintele rostite de Mihai Antonescu la 8 iulie 1942, ***"fiecare popor trăieşte şi piere, ca şi omul, prin propria lui faptă,***[20]considerăm că dramatismul evenimentelor ce afectează puternic destine umane nu trebuie escamotate, ci dimpotrivă, se impune cunoaşterea lor reală, şi recunoaşterea greşelilor în scopul evitării recrudescenţei lor.

The refugee problems (1940 –1945) reverberated in documents from archives

Abstract

One of the most dramatic consequence of Dicate of Vienna, the refugee of transylvanian romanians have been materialized through a huge movement of population which have affected very strong individual or colectiv destines.

The manners through romanian state upholded the refugee population reverberated in numerous documents from archives, the present work having been based on the funds from Central Board of National Archives of History, respective:

1. Fund Ministry of Internal Affaires, General Comissariat of Refugees and evauees from Nord of Transylvania
2. Fund Ministry of Foreign Affairs, General Comissariat of Refugees from Nord of Transylvania
3. Fund Presidency of Council of Ministers

---

[19] P. Bonte, M. Izard, *Dicţionar de etnologie şi antropologie*, Ed. Polirom, Iaşi, 1999, p. 667.
[20] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond *PCM*, dosar 139/1942, f. 88.

Bibliografie:

Arhivele Naţionale Bucureşti, Fond *Ministerul Afacerilor de Interne. Comisariatul General al Refugiaţilor şi Evacuaţilor din Nordul Transilvaniei.*

Arhivele Naţionale Bucureşti, Fond *Ministerul Afacerilor Externe, Comisariatul General al Refugiaţilor din Ardealul de Nord.*

Arhivele Naţionale Bucureşti, Fond *Preşedinţia Consiliului de Miniştri.*

Le Bon, Gustav, *Psihologia mulţimilor,* Ed. Antet, Bucureşti, 2005.

Bonte, Pierre; Izard, Michel, *Dicţionar de etnologie şi antropologie*, Ed. Polirom, Iaşi, 1999.

Bran, Atanasie, *Lupte şi jertfe pentru Ardeal,* Ed. Tribuna, Braşov, 1944.

Ciubăncan, Vasile, *Populaţia judeţului Sălaj şi evoluţia ei sub impactul Dictatului de la Viena. 5.IX-25.X 1944,* în "AMP", XVII, Zalău, 1993.

Ciubăncan. T. Vasile, *România 1940. Pierderile economice şi de populaţie,* Ed. Ciubănca, Cluj-Napoca, 2004.

Enăchescu, Constantin, *Tratat de teoria cercetării ştiinţifice,* Ed. Polirom, Iaşi, 2005

Grad, Cornel, *Istorie şi diplomaţie – Al doilea arbitraj de la Viena,* Ed. Institutul European, Iaşi, 1998.

Iluţ, Petru, *Valori, atitudini şi comportamente sociale,* Ed. Polirom, Iaşi, 2004.

Magyari-Vincze, Enikő, *Introducerea perspectivei de gen în analiza etnicităţii,* în *Dilema Europei Centrale: convieţuire sau coexistenţă*, Editat de Complexul Muzeal Arad, 2004.

Thompson, Paul, *Des récits de vie à l'analyse du changement social,* în *Cahiers Internationaux de sociologie,* nr. 69, 1980.

ANEXE

Anexa 1: Carnet de refugiat.

Anexa 2: Rezoluţia notată de Ion Antonescu, pe *Memoriul* întocmit de *Asociaţia refugiaţilor*.

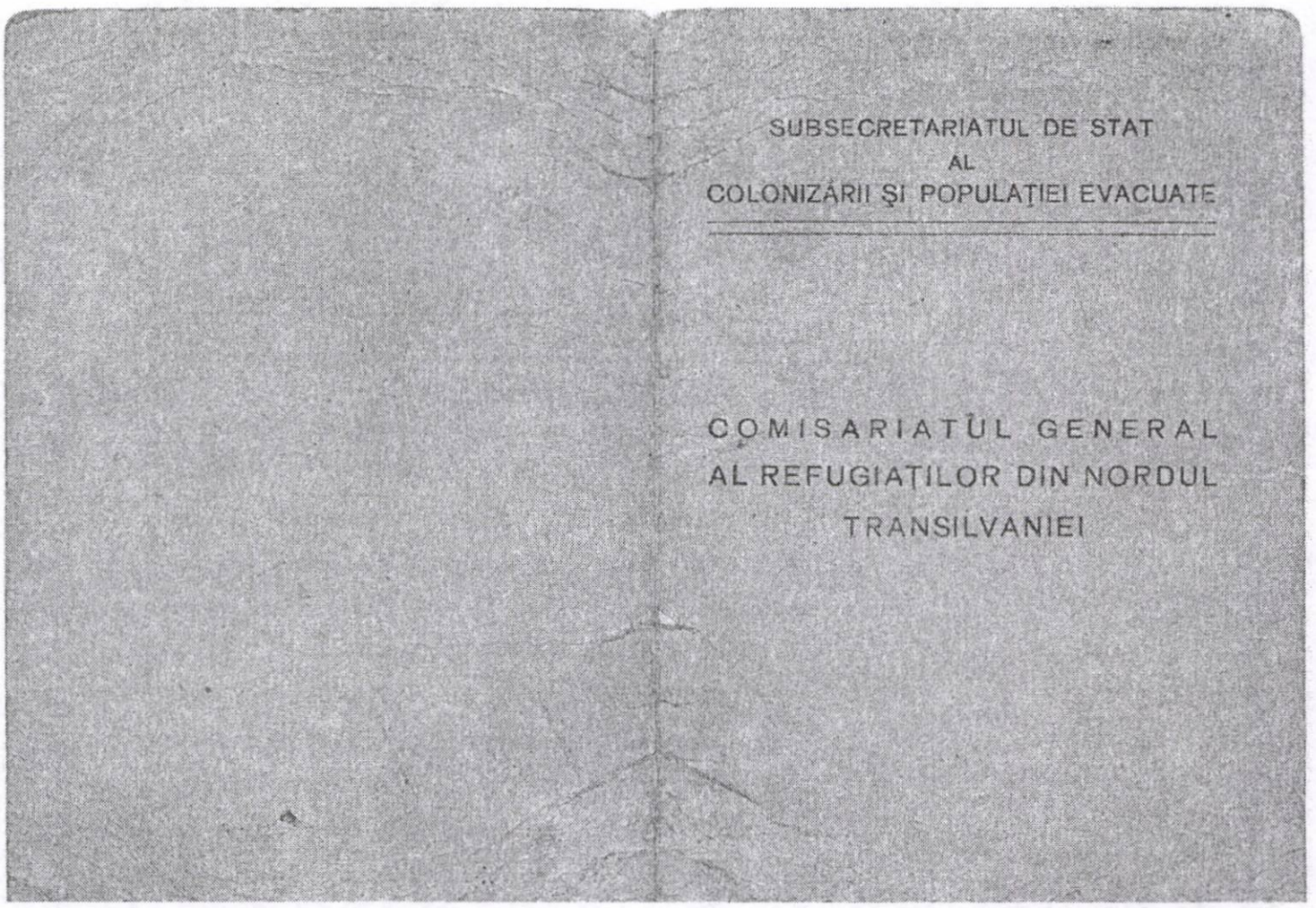

SUBSECRETARIATUL DE STAT
AL
COLONIZĂRII ŞI POPULAŢIEI EVACUATE

COMISARIATUL GENERAL
AL REFUGIAŢILOR DIN NORDUL
TRANSILVANIEI

Loc rezervat pentru fotografie

Semnătura posesorului,

N° 494
946

LEGITIMAŢIA

D- Ilan Nicolae,
născut (ă) în anul: 1887
la Albac jud. Turda;
starea civilă: căs
profesiunea: plugar; *este*
refugiat din Dancilleşti Dolaj
Domiciliul actual: Vulcan

Eliberată pe temeiul următoarelor acte:
Actul de optare N° 196/85
din 17 I 1940 elib. de
autorit. maghi

de către: Bir. Ref. Hunedoara

L. S.

Semnătura, Gozdiţeşti

Data eliberării: 7 II 940

Anexa 1

8. IV ~~103~~ — 4 —

N O T A

Asociaţia românilor refugiaţi şi expulzaţi, din Ardealul cedat, înaintează alăturatul memoriu prin care solicită următoarele :

1/. Primirea în audienţă a unei delegaţii pentru susţinerea verbală a memoriului ;

2/. Reexaminarea situaţiei refugiaţilor ardeleni a căror existenţă - lăsată în grija Comisariatului General respectiv, insuficient ca organizare şi activitate - este dintre cele mai grele;

3/. Colonizarea ţăranilor ardeleni ;

4/. Vinderea şi arendarea proprietăţilor evreeşti expropriate, agriculturilor ardeleni refugiaţi recunoscuţi ca pricepuţi gospodari şi proprietari cari au pierdut proprietăţi agricole însemnate;

5/. Acordarea de împrumuturi pe termen lung şi cu dobândă minimă, atât pentru achiziţionarea de proprietăţi cât şi pentru procurarea inventarului agricol ;

6/. Comercianţii şi meseriaşii expulzaţi sau refugiaţi să fie încadraţi împreună cu industriaşii în întreprinderi cu caracter economic şi ajutaţi să participe la achiziţionarea sau crearea de întreprinderi cu caracter economic ;

7/. In acest scop Banca Naţională să deschidă un credit special, iar la operaţiile de finanţare, unde va fi nevoie de capital de investiţii şi nu de rulment, să participe şi instituţiunile de credit special : Creditul Industrial, Creditul Meşteşugăres etc.;

8/. Pentru asigurarea unei bune întrebuinţări a banilor, instituţiile de credit să pună la dispoziţie prin lege şi mijloacele tehnice de organizare ;

9/. Pentru asigurarea securităţii întreprin-

Rezoluţia scrisă de Ion Antonescu

Anexa 2

Az 1944. évi háborús események a szatmári egyházmegye területén

Dancu Pál

A Szatmári Római Katolikus Püspökség Levéltárában a történészek számára érdekes, eddig meg nem jelent dokumentumokat találtam az 1944–45 közötti háborús eseményekről. Ezek közül azokat, amelyek több témakört érintenek, illetve újdonsággal szolgálnak a helytörténészek számára, ebben a dolgozatban szeretném közölni. Az 1944. évi plébániai jelentésekből már megjelent egy gyűjteménykötet Muhi Csilla és Várady Lajos szerkesztésében, „*A múltat be kell vallani…*"[1] címmel. Ebben a dolgozatban azokat a dokumentumokat szeretném közölni, amelyek elkerülték a szerkesztők figyelmét, és amelyek értékes információkat tartalmaznak. A dokumentumokat az események időrendi sorrendjében csoportosítottam.

Harci cselekmények a szatmári egyházmegye területén

Az egyházmegye területén zajló háborús események a keleti hadműveleti terület cselekményeinek tágabb összefüggésében vizsgálható. Kárpátalja 1944. őszi hadszíntérré válásáig a magyar királyi honvéd csapatok felvonulási területe volt. A határon húzódó Szent László-állás, s az attól 15-25 km-re kialakított Árpád-vonal közül kétségkívül az utóbbi volt a kiépítettebb. Ez utóbbi a Mokra – Brusztura – Kőrösmező – Tiszabogdány – Havasmező – Borsa vonalon épült ki, s a fő közlekedési útvonalakat elzáró erődrendszerekből állt, melyekhez vasbeton erődítmények, harckocsiakadályok és aknamezők tartoztak. A 4. Ukrán Front szeptember 9-én indította meg hadműveletét az Északkeleti-Kárpátokban. A szovjet hadsereg Rahó, Máramarossziget irányú előretörését a Kőrösmezőtől délre emelkedő magaslatok területén csak súlyos harcok árán tudták megakadályozni.[2]

Eközben délen Erdély területe is hadszíntérré vált az 1944. augusztus 23.-i Romániai események nyomán. A Borsai hágó – Borgói hágó – Maros folyó vonalát Torda magasságáig október 8-ig tartották a magyar és német alakulatok. Az emlékezetes tordai csata ekkor, Torda városának október 4-i feladását követő negyedik napon fejeződött be. A magyar és német seregtestek teljes egy hónapig vonták magukra és verték vissza a magyar alföldet Kolozsvár irányába megközelíteni próbáló 2. Ukrán Front szovjet és román csapatainak naponta megismétlődő támadásait. Az alföldön megindult október 6-i szovjet offenzíva miatt az Erdélyt védő magyar és német seregtesteknek vissza kellett vonulniuk. A visszavonuló magyar és német seregtestek végül a sikeres október 21–30. közötti nyíregyházi csata eredményeképpen jutottak ki az ellenséges csapatok gyűrűjéből, s vonhatták vissza csapataikat a Tisza mögé.[3]

A szovjet csapatok tiszántúli előretörésére való tekintettel a német hadvezetés október 14-én hozzájárult a Kárpátalján állomásozó 1. hadsereg bal szárnyának visszavonásához. A 4. Ukrán Front újból támadásba lendült a kárpátaljai magyar arcvonal ellen, s azt áttörve október 18-ára elfoglalta Máramarosszigetet és a Visó völgyét. A német hadvezetés csupán október 18-án engedélyezte a „kárpáti hadsereg" csapatainak a Tisza középső szakasza – Csap – Ungvár – Vihorlát hegység vonalra történő visszavételét. Ez időben az arcvonal a Takcsány – Szobránc – Nagykapos – Csap vonalon stabilizálódott.

---

[1] *A múltat be kell vallani…* Szerk. Muhi Csilla, Várady Lajos. Szatmárnémeti, 2006. 260 o.
[2] Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944*. Budapest, 2002.
[3] Ua.

Innen majd csak decemberben szorítják ki a magyar erőket a szovjet csapatok. Ezzel a szatmári egyházmegye egész területe szovjet megszállás alá került.[4]

A továbbiakban a fellelt dokumentumok tükrözte eseményeket tárgyalom. A közelgő harcok arra késztették a helyi hatóságokat hogy megtegyék a megfelelő intézkedéseket. Ezen intézkedések keretében például több lelkészt mozgósítottak tábori lelkészi szolgálatra a harcoló alakulatokhoz, illetve a levente-osztagokhoz.[5] Mivel Kárpátalja felől és a Mezőség irányából erős szovjet támadás érte a magyar egységeket, Máramaros vármegye főispánja szeptemberben elrendelte Borsabánya kiürítését.[6] Ugyanezt a parancsot foganatosította Kárpátalja kormánybiztosa Németmokra számára.[7]

Megkezdődik a német nemzetiségű papok erőszakos besorozása a Waffen SS-be. Ez ellen az érintettek a püspöknél tiltakoznak. Scheffler János püspök az eljárás ellen tiltakozott a vármegyei hatóságnál.[8] Ugyancsak a Waffen SS-be lett besorozva Manfrédi Gáspár székesegyházi segédlelkész is.[9] Tekintettel arra hogy a helyi hatóságoknál nem járt eredménnyel, Scheffler püspök az ügyet felterjesztette Lakatos Géza miniszterelnökhöz, illetve Serédi Jusztinián hercegprímáshoz. A tiltakozásnak eredménye lehetett, mert Manfrédi Gáspár is, akit visszahívattak az SS csapatoktól, régi helyén szolgált.[10] 1944. szeptember 16-án iszonyatos erejű bombatámadás éri Szatmárnémetit. Bombázzák a vasútállomást és környékét, a helyi vállalatokat, a hidak környékét. Ekkor életét veszti a fentebb említett Manfrédi Gáspár is.[11]

A falvakban történt események az átvonulás során

A közelgő szovjet csapatok elől, a német anyanyelvű hívek és papjaik elmenekülnek.[12] Menekülési szándékáról számol be a szinfalusi plébános is.[13] A már eltávozott sváb hívek sorsa felett szomorkodik az itt maradt Ettinger János plébános.[14] A püspök egy leiratban összegzi az eltávozott papokról a helyzetet, megállapítva, hogy sokukat az eltávozott hívek szinte magukkal sodorták.[15]

A harci eseményekről több plébános is beszámolt, mint például a vásárosnaményi, aki a szomszédos paptársai sorsáról is hírt ad.[16] A Nagybánya környéki harcokról dr. Melau Ferenc számolt be. Mint leveléből kitűnik, a szovjet hatóságokkal kezdetben nem volt különösebb gondja, mivel azok szívélyesen viselkedtek vele.[17]

Szinfalu környékén hevesebb harcok folytak. A plébánia pusztulásáról is beszámol a helyi plébános, megemlítve az eltávozottak létszámát is.[18] A Csenger környéki

---

[4] *Béke poraikra. II.* Szerk. Bús János, Szabó Péter. Budapest, 2001. 93.
[5] Szatmári Püspöki Levéltár, Protokollumok, (a továbbiakban Sz. P. L) 1977/1944, 3057/1944, 3550/1944.
[6] Sz. P. L 3072/1944.
[7] Sz. P. L 3056/1944,3226/1944.
[8] Lásd az 1. sz. dokumentumot.
[9] Lásd a 2. sz. dokumentumot.
[10] Lásd a 3. sz. dokumentumot.
[11] *A múltat be kell vallani...*, 2006, 22.
[12] Lásd 4. sz. dokumentumot.
[13] Lásd 5. sz. dokumentumot.
[14] „...Szinfalu róm. kat. plébánia csaknem teljesen kihallt. A sváb lakosság 2 családot leszámítva, amelyek betegség miatt maradtak vissza, de már összepakoltak az útra , mind elment a faluból. Róluk nem tudok semmit..." Sz. P. L 3830/1944.
[15] Lásd a 6. sz. dokumentumot.
[16] Lásd a 7. sz. dokumentumot.
[17] Lásd a 8. sz. dokumentumot.
[18] „...A plébániát a honvédek belőtték gránáttal, a Wertheim-féle vasszekrény ajtaját is belőtték, benne vannak az irattári okmányok. Pénz nem volt benne. Az anyakönyveket Brendli István lelkész elvitte a templomi berendezéssel együtt. A plébániát teljesen kirabolták, lakhatatlanná tették. A folytonos lövöldözés miatt a plébánia és a templom meg sem volt közelíthető... Szinfalu teljesen ki van rabolva. Termények, bútorok, gazdasági- szőllő-felszerelések, ajtók, ablakok leszerelve, elhordva. Desolatio magna. November

falvak viszonylag kisebb károkkal megúszták a harcokat. Inkább a hidak, a vasuti pályák, az ipari épületek pusztultak el.[19] Tiszaszalka körüli ágyúzásokról és az átvonuló német, magyar, majd szovjet és román csapatokról ír a helyi plébános, beszámolva a Felvidékről származó papok elmenekületéről.[20]

A megszálló szovjet csapatok garázdálkodásairól, illetve kegyetlenkedéseiről többen is beszámoltak. Több helyütt a lerészegedett katonák bántalmazták a védelem nélküli civil lakosságot. Nőket erőszakoltak meg, ha valaki útjukba állt, azt megölték. Ilyen borzalmakról számol be a mezőfényi plébános is.[21] A szovjet katonák „zabrálásáról" illetve az emiatt meghalt szembeszegülő papokról ír a csengeri plébános.[22] Ugyancsak a szovjet csapatok fosztogatását mutatja be a tiszaszalkai plébános, megemlítve hogy ezt már a megszálló hatóságok is kutatni kényszerültek.[23] Voltak helyek, ahol nem történtek atrocitások. A nagykárolyi piarista rendház megúszta az átvonuló csapatok látogatását.[24]

A svábok deportálása

1944 decemberében a szovjet kormány elhatározta a kelet-európai németek Szovjetunióba deportálását. Ennek keretében a 18 és 50 év közötti német férfi és női lakosságot Romániában, Magyarországon, Jugoszláviában összegyűjtötték és deportálták.[25] Az akció előkészületéről kétségbeesett tudósítást küldött a püspökségnek 1944. december 28-a és 31-e között Szaniszló, Józsefháza, Mezőfény, Kálmánd, Krasznaterebes plébánosa.[26] A krasznaterbesi jelentésből kitűnik hogy a helyi hivatalnok túlbuzgósága sok szenvedést okozott az ottani lakosoknak.[27]

A Szatmár megyei svábok deportálása 1945. január 3-án kezdődött és január 16-ig tartott. A deportálásokról több *Historia Domus*-ban is beszámolnak a plébánosok. Több plébános levélben is beszámolt a történtekről. Csanálosról Tillinger plébános épp az összeszedés pillanatában írta meg a beszámolóját.[28] Később beszámolt deportált híveinek létszámáról is.[29] Mezőpetriből a német érzelműek már 1944 őszén elmenekültek a német hadsereggel. Az ott maradó sváb lakosság el kellett szenvedje a deportálás borzalmait.[30] Az

---

19-i népszámlálásom szerint Szinfaluban volt 70 szinfalui, 69 alsóhomoródi lélek. Családok szétszakítva egymástól, ma sem tudják, ki merre van..." Sz. P. L 3830/1944.

[19] Lásd 9. sz. dokumentumot.

[20] Lásd 10. sz. dokumentumot.

[21] „...szentmise alatt megérkezett 5 orosz és a templom mellett lévő házban, ahol Máncz János is volt – lévén szülőháza – telepedtek meg. Első szavuk volt: bort! Kaptak és ittak. Rövid időn belül berúgtak. Jánost rettenetesen megkínozták (a revolvert hol szívének, hol szájába tartották) és a 2 órára litániára összegyűlt híveket figyelvén egyszer csak az egyik átrohan a templomba és – ahogyan mondják – a pópát kereste.... A nagy tódulásra a községháza előtti őrök odasiettek a templomhoz és Betuker Pál ifj, mint nemzetőr bement a templomba, hogy csitítsa az oroszt. Próbált vele szépen beszélni (persze magyarul), ez azonban először 3 pofont adott neki, majd amikor erre el akart futni, hátbalőtte. Betuker az ajtóig támolygott és ott a lépcsőn összeesett. Erre az orosz elment és én hamar provideáltam, de azonnal elmentem Csomaközre. Utána és előtte még egy asszonyt lőttek agyon, akiket provizio és pap nélkül földeltek el. Nagyobb erkölcsi sérülés nem fordult elő, mert amint említettem, elbújtak a leányok és az asszonyok.... Mezőfény, 1944. dec. 17 Márton József, plébános." Sz. P. L 3832/1944.

[22] Lásd a 9. sz. dokumentumot.

[23] Lásd a 10. sz. dokumentumot.

[24] „...Semmi bántódásunk nem történt, úgy hogy őszintén mondhatom: az uralomváltozásban kellemesen csalódtunk. Igaz, hogy amikor elhatároztuk a maradást, a kilátások sokkal sötétebbek voltak. De a magam részéről mégsem hőstettnek tekintem a kitartást, hanem elemi kötelességnek.... 1944. dec. 22., Gyulai László, piarista lelkész" Sz. P. L. 26/1945.

[25] *Niemand weiss warum*, Ravenburg 1995.

[26] Sz. P. L 3779/1944, 3818/1944, 3822/1944, 3823/1944, 3829/1944.

[27] Lásd a 11. sz. dokumentumot.

[28] Lásd a 12. sz. dokumentumot.

[29] Lásd a 13. sz. dokumentumot.

[30] Lásd a 14. sz. dokumentumot.

erdődi deportálásokról, illetve arról, hogy egyházi személyzet nélkül maradt, Gábriel János lelkész számolt be.[31] A szinérváraljai esperes lesújtó képet nyújt az esperesi kerület kiürüléséről, illetve, hogy sok helyütt szláv nevű híveit is elvitték.[32]

Több papot vittek el híveikkel együtt. Marhavagonból kidobott papírdarabon számolt be deportálásáról, illetve a szerelvényen tapasztalható szállítási viszonyokról Páter Semptey Gellért.[33] A deportáltak lelki ellátására kér felhatalmazást, útban Oroszország felé, a velük tartó Monostori Ferenc, madarászi plébános.[34] A Szatmári Püspökség minden befolyását latba vetette a deportálások leállításáért. Ez ügyben küldte átiratát a Szatmári Katonai Parancsnoksághoz. A memorandumot átadó bizottságról, illetve annak eredményéről Scheffler püspök visszafogott levelében számolt be.[35]

Időközben a deportálások tovább folytak. A szerelvények elindultak a Szovjetunió felé. Papjai elbocsátását kérte újból a püspök a szatmári szovjet területi parancsnoktól.[36] Közbenjárásáról beszámolt a nagybányai Beliczay lelkésznek, egyúttal felhatalmazva, hogy helyettesítse az onnan deportált plébánost.[37] A közbenjárások kudarcairól számol be Magyar Bálint szaniszlói plébános, keserűen állapítva meg hogy *„a Páter eddig nem jött vissza…"*[38]

Végül sikerült a deportált papok egy részét – akiket még útközben elértek – hazahozatni. Erről egy későbbi levél számol be. A deportálás után kiürült falvak maradtak. Nem maradtak itthon csak az öregek és a gyerekek. A krasznabélteki esperes hűen ábrázolja a helyzetet levelében.[39]

A deportáltak érdekében próbáltak a Szovjetunióba menni Tyukodi Mihály és Rényi Ferenc, a két fiatal segédlelkész. Válaszában Scheffler püspök megállapította hogy a szándék dicsérendő, de a végrehajtás nem látszik kivitelezhetőnek.[40]

A román és szovjet közigazgatás alatt zajló események

Az 1944. októberében a megérkezett román katonai hatóságok megkezdték felkutatni a hazaszökött és elrejtőzött helybéli katonákat. Az így megtalált férfiakat (honvédeket és leventéket) fogságba vitték. Ilyen összegyűjtések voltak Csanáloson, Szaniszlón, Börvelyben, Szilágypérben, Lelén, Gencsen, és másutt is. Nagyon sokan közülük később a brassóföldvári, temesvári, focşani-i, vagy a Krím-félszigeti feodosziai fogolytáborokban pusztultak el.[41] A szaniszlóiakról a helyi plébános leírja hogy a leszerelési irat hiánya miatt vitték el a katonaköteleseket.[42]

---

[31] „Darabánt József kántoromat f. hó 5-én deportálták. Az orgonálást helyette vállalja Égli Cecília tanítónő, a gyermekeket Edit nevű VII. gimnazista leánya tanítja. Ugyanakkor deportálták Kühn János harangozómat, kit 12 éves Lajos fia helyettesít. Deportálták Ritli János templomgondnokot, őt Mellau Lajos egyházgondnok helyettesíti. Deportálták a vincelléremet és a feleségét…. Ma deportáltak további 20 hívemet. Eddig híveim közül 449 van deportálva. Tekintve azt, hogy a katonákat elvitték, a leventéket elvitték, ez jelentékeny hiány…. Erdőd, 1945. Jan. 23", Sz. P. L 146/1945.

[32] Lásd a 15. sz. dokumentumot.

[33] Lásd a 16. sz. dokumentumot.

[34] Lásd a 17. sz. dokumentumot.

[35] Lásd a 18. sz. dokumentumot.

[36] Lásd a 19. sz. dokumentumot.

[37] Lásd a 20. sz. dokumentumot.

[38] Lásd a 21. sz. dokumentumot.

[39] Lásd a 22. sz. dokumentumot.

[40] Lásd a 23. sz. dokumentumot.

[41] Boros Ernő: *Mindennap eljött a halál*. Szatmárnémeti, 2002 (Otthonom, Szatmár megye 15).

[42] „A magyar hadseregből kivált, elszakadt vagy hazatanácsolt, de leszerelési irat nélkül hazatért híveimet elvitték és azt hiszem, azok nem egyhamar jönnek haza, ha egyáltalán hazajönnek. Harmincan szobafogságban voltunk (én azonban fungálhattam mindenképpen) és hír szerint minket el akartak valahová küldeni a román csendőrök. Azonban előbb küldték el őket az oroszok. Nem tudom, ez a veszély nem tér-e vissza, ha az említettek visszatérnek. Híveinkért mi keveset tehetünk…. Reszegéről 16 derék hívemet vittek

Mivel 1944 őszén a bevonuló román csapatok nem fékezték meg a Maniugárdisták atrocitásait, a Szovjet Katonai Parancsnokság, a helyi magyarság kérésére, illetve szövetséges nyomásra, 1944. novemberében kiparancsolta a román adminisztrációt Észak-Erdélyből. Egyúttal bevezették a szovjet katonai közigazgatást.[43]

A deportáltak, illetve a Németországba menekültek, javait rendszeresen fosztogatták a helyükre telepített nincstelen román parasztok. A közállapotokat jól illusztrálja a szinfalui plébános. Egyúttal kritikusan idézte fel a püspök válasza a pár évvel előbbi történéseket, azt hogy mennyire megzavarta egykoron a náci ideológia a szinfalui svábokat.[44] Időközben megkezdődött a polgári lakosság zaklatása és letartóztatása. A lakosság szovjetekkel szembeni kiszolgáltatottsága kétségbeejtő volt. A lakosság védelmében emelte fel szavát Scheffler püspök a városparancsnokságnál.[45] A bebörtönzötteket meglátogató Czumbel Lajos székesegyházi plébánost letartóztatják a szovjetek. Fogvatartása ellen tiltakozik a püspök.[46]

A szerveződő magyar ideiglenes kormányzat munkájáról, illetve a szomszédos nagyváradi egyházmegyében történtekről küldi beszámolóját a debreceni plébános.[47] A még bizonytalan államhatárokról ír nagyváradi jelentésében Schuster Béla. Egyúttal beszámol Vorosilov nagyszalontai látogatásáról, ami után továbbra is magyarul igazgatják a várost.[48]

Az újrainduló életről és a növekvő feladatokról számol be Nagybányáról, dr. Mellau Ferenc plébános. Egyúttal megemlíti az újraszerveződő közigazgatást. [49] A már idézett Mellau Ferencet, 1945. februárjában, a helyi hatóságok koholt vádak alapján kiutasítják Nagybányáról. Az eljárásról beszámol püspökének. A püspök először lágyabb hangú levélben fordul a nagybányai polgármesterhez, kérve a kiutasítás felfüggesztését.[50] Mellau plébánost visszaengedték Nagybányára. De mint később látni fogjuk az őt üldözők a továbbiakban sem válogattak eszközeikben.

---

el a leszerelési irat hiánya miatt. Sokat jelent ez abban a kis fiókegyházban. A szatmári hídépítéshez is vittek innen embereket. Most tudják a mi embereink is, mi az a robot. Az asszonyoknak, lányoknak is be-be kell menniök Károlyba dolgozni…. Szaniszló, 1944. dec. 15-én." Sz. P. L 3802/1944.

[43] A kiutasítás okaira, illetve a szovjet közigazgatásra vonatkozóan bővebben lásd: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Szerk. Nagy Mihály, Vincze Gábor, Kolozsvár–Csíkszereda, 2004.

[44] Lásd a 24. sz. dokumentumot.

[45] Lásd a 25. sz. dokumentumot.

[46] Lásd a 26. sz. dokumentumot.

[47] „…Újpalotáról 120 férfit és nőt hoztak be s velük jelentkezett önként papjuk is, Oszvald. Krügerék ott vannak. Holmiaik értékesebb részét a rezidenciára vitették a bombázások elől, együtt veszett a többivel. Tasnádról állítólag 470 embert vittek el. Arról is hír jött, hogy Lengyel Lászlót elvitték a férfiakkal együtt Érmindszenten. Megindíttattam a nyomozást…. Tegnap megérkezett Teleki és Erdei miniszterek felesége. Telekiné egy hónapi pincéről-pincére való bujdosás után Pestről rémes dolgokat beszélnek. A véres terror mértéke minden képzeletet felülmúl. Ezerszámra végeztek ki embereket. Erős tiphus járvány van. A város több pontján ég. A hidak mind romban. A lakosság száma igen nagy. Pestet nem sokan hagyták el. A minisztériumok létszámának 75% fenn van…. A múzeumban két napi szabad zabrálás volt és a földszintjén lovakat kötöttek be. Most érkezett a hír hogy állítólag Tildy a rendőrfőkapitány…. 1945. jan. 23.", Sz. P. L. 93/1945.

[48] „…Talán már jeleztem hogy Rácz Pál nyugdíjasunk, volt sarkadi plébános meghalt. Hasonlóképpen Kálló Ferenc, volt papunk, tábori esperes, aki náci golyótól pusztult el. Csernus Mihály Orosházán van fogságban, érintkezni vele nem lehet, egyszer egy héten küldenek neki ételt…. Most kaptam a nagyszalontai plébánostól egy március 29-én küldött értesítést, amely szerint ezen a napon Nagyszalontán járt Vorosilov, orosz tábornok, nagygyűlés volt a városháza előtt és a népszavazás a magyar közigazgatás mellett döntött. Így Nagyszalontát továbra is magyarul közigazgatják…. Az Alapítványi Pénztár bérházát a Katolikus Körrel együtt kezdettől fogva a Kommunista Párt vette használatba, amely lassankint a Szakszervezeti Tanács helységei részére engedte át…. 1945. március 30-án", Sz. P. L. 391/1945.

[49] Lásd a 8. sz. dokumentumot.

[50] Lásd a 27. sz. dokumentumot.

A püspök az egyházmegye helyzetéről 1945 tavaszán egy részletes kimutatást készíttet.[51] Bár 1945 márciusától Szatmár és Máramaros megyékbe visszajött a román közigazgatás, a szatmári egyházmegye a továbbiakban is tartotta a hivatalos kapcsolatot a magyarországi egyházvezetéssel mivel a trianoni határok visszaállításáról a béketárgyalások még nem kezdődtek meg. Rotta nuncius budapesti kiutasítása után megindult a hivatalos kapcsolat a Szentszékkel, de a bukaresti nunciatúra által amely a további pár évben még működhetett.[52]

Nemsokára megkezdődött a román állampolgársággal nem rendelkező papok és tisztviselők kiutasítása Erdélyből. A hatóságok zaklatásáról számol be a fentebb idézett főesperes. A helyi kommunista hatalom, illetve a F.N.D. (Frontul Național Democrat – Nemzeti Demokrata Front) hivatali gáncsoskodásáról is beszámolt Molnár Károly.[53] A szovjetek által lezárt határ a továbbiakban lehetetlenné tette a kárpátaljai plébániákkal a kapcsolattartást. A papok állampolgárságának a rendezését ajánlotta fel a megalakult Magyar Népi Szövetség vezetősége. A püspök megköszönte a felajánlást, de adatokat mégsem szolgáltatott, mivel tartott attól hogy a szövetségen belül működő kommunisták esetleg visszaélnek ezekkel.[54]

1945-től a Groza-kormány megkezdte az átvilágítást és bűnüldözést a korábbi tisztségviselők ellen. Erről is beszámol novemberi levelében Molnár Károly.[55] A püspök levélben fordult Groza miniszterelnökhöz, kérvén papjai szabadon bocsátását. Egyúttal feltárta a letartóztatottak valódi cselekedeteit, nem azt amivel rágalmazták őket rosszakaróik.[56] Erre a Miniszterelnöki Hivataltól részletes választ kapott.[57] Később a fent említett letartóztatottakat is szabadon engedték, miután tisztázták magukat a Népbíróság előtt. Az új román hatalom megkezdte a magyar egyházi intézmények javainak elkobzását, kisajátítását. Ahol tehette, ezeket vagy a román egyháznak, vagy román intézményeknek juttatta. A jogsértő és az egyházat kisemmiző eljárások ellen Scheffler püspök több ízben is tiltakozott.[58] Szintén tiltakozott a püspök a nagybányai szaléziek, a máramarosszigeti és nagykárolyi piaristák valamint a szalvatoriánusok elleni hatósági intézkedések miatt.[59]

A székesegyházi plébániaépületet a Szovjet Városparancsnokság, mint székhelyt használta. Ennek illetve a Cecil-épületnek a kiürítését követelte a püspök a hatóságokhoz intézett levelében, rámutatva a megszállásból eredő áldatlan állapotokra.[60]

Ukrán-román küzdelem Máramarosszigetért

Arra hivatkozva, hogy a Tisza bal partján, Máramarossziget környékén számottevő ukrán népesség él, Ukrajna megpróbálta felségterületét kiterjeszteni ezekre a falvakra és a városra is. Ezért 1945. februárjában Máramarosszigeten ukrán népgyűlést szerveztek, melyben a résztvevő kérték az Ukrajnához való csatolást. A helyi románság mindent megtett ennek megakadályozására. Ez a küzdelem a Groza-kormány megalakulása után eldőlt a románok javára.[61] Erről számolt be később a máramarosszigeti főesperes.[62] A bonyolult helyzetet bemutatása mellett, Molnár főesperes beszámolt a nyugatról visszatért

---

[51] Lásd a 28. sz. dokumentumot.
[52] Sz. P. L 575/1945.
[53] Lásd a 29. sz. dokumentumot.
[54] Lásd a 30. sz. dokumentumot.
[55] Lásd a 29. sz. dokumentumot.
[56] Sz. P. L 924/1945.
[57] Lásd a 31. sz. dokumentumot.
[58] Lásd a 32. sz. dokumentumot, illetve Sz. P. L 853/1945, 1873/1946, 1899-1900/1946.
[59] Sz. P. L 1062/1945, 1063/1945, 291/1945, 402/1945.
[60] Sz. P. L 1417/1945.
[61] *Relatii romano-ucrainene, Istorie şi contemporaneitate*, Editura Muzeului Județean Satu Mare, 1999.
[62] Lásd 33. sz. mellékelt dokumentum.

ukránok internálásáról is.[63] A helyi lelkész az újrainduló magyar nyelvű oktatásról, illetve ugyancsak a Máramarossziget vidékéért folytatott ukrán-román küzdelemről számol be.[64] A Romániában maradt plébániákról, illetve az Ukrajnához kerültek sanyarú sorsáról számolt be helyzetjelentésében a máramarosi főesperes. Kitűnik a jelentésből a vallási élet újraéledése és az a tény hogy ezt egyesek már akkor megpróbálták meggátolni.[65] A mellékletben a kárpátaljai plébániák híveinek szenvedéseit ábrázoló levelek kerülnek bemutatásra: Rahó[66], Visk[67], Aknaszlatina[68], Bocskó[69], Nagyszőllős[70], Munkács[71], Ungvár[72], Dolha[73] és Beregszász[74].

---

[63] „…július 19-én, üzenetet kaptam Novosolov orosz fogolytáborparancsnoktól, hogy Vásárhelyi katolikus pap itt van a szigeti lágerben, és részére lehet csomagot bevinni. Érthetetlen volt előttem, hogy miképen kerültek vissza az elszállítottak, de megörültem a hírnek.... A szigeti román hatóságok akciót indítottak, hogy a szigeti román-állampolgárságú hadifoglyokat kikérelmezzék a fogolytranszportokból. Valószínűnek látszik, hogy ez sikerülni is fog. Szóvátettük illetékes helyen, hogy a még mindig román állampolgárnak tekinthető Vásárhelyit nem lehetne-e ebbe a kiszabadítandó csoportba besorozni? Hát nem lehet, mondták az illetékesek, mivel Vásárhelyi nem szigeti lakos. Ellenben azt a tippet adták, hogy, ha Szatmáron is van ilyen akció, mely a szatmári, román állampolgársággal bíró hadifoglyokat akarja kikérelmezni fogolytáborunkból, akkor összeköttetések latbavetésével a szatmári listába lehetne Vásárhelyit becsempészni és akkor talán sikerülne a paptestvér szabadulása, ha ugyan addig még Szigeten marad az ő transzportjuk…. Itt minden napnak megvan a maga új eseménye. Most sokezer ukránt szállítanak haza Szigeten át Németországból, olyanokat, akiket a németek elhurcoltak, vagy akik a németekkel együtt elmenekültek. Ezeket az ukránokat a szigeti utcák zsidó házaiban szállásolták el és itt fogják egyénenként kivizsgálni, hogy önként mentek-e el a németekkel, vagy pedig deportáltattak. Ez a purifikáció – hír szerint – hónapokig is eltarthat és addig ezek az ukránok városunk vendégei lesznek. A határok erősen őriztetnek s rendes határvizsgálaton mennek át a gyéren átkelők. Hír szerint Szlatinán már be is lett vezetve a kolhoz-rendszer és minden ezzel-járó újítás. Tartja magát a hír, hogy Sziget is rövidesen szovjet impérium alá kerül, bár a román hatóságok ettől függetlenül intézik a hivatalos kormányzati ügyeket…. Szigeten, 1945 július 31.", Sz. P. L. 961/1945.

[64] „…Ami az iskola kérdését illeti nagyon kemény harcot kellett vívni eddig és még most sem dőlt el. Most azonban megvan már a remény, hogy meg fog nyílni a magyar gimnázium. …Sajnos külön katolikus gimnázium nem nyílhat meg, hanem csak magyar gimnázium. A mult héten a románok szegény apácákat akarták kitétetni az utcára, hogy ott konviktust nyissanak, mert a piarista gimnáziumot az oroszok lefoglalták korháznak. Sajnos a román papság volt a főmozgatója annak, hogy a zárdát megkaphassák konviktusnak. Ebben az ügyben igen keményen odamondogattam nekik. Most egyelőre az ukrán mozgalom miatt ők is bajban vannak. Ma délután döntenek a magyar gimnázium ügyében az ukránok. Most olyan gyűlölködő a hangulat, hogy nem látom célszerűnek átírni a román gimnázium vezetőinek. Várok mig alkalmasabb idő köszönt be és akkor Kegyelmes Püspök Atyánknak a Piarista Gimnázium ügyében a felfogását közlöm az illetékes román vezetőkkel. Most úgy látom, hogy többet ártanék, mint használnék…. 1945. február 5-én, Kolla János plébános", Sz. P. L. 198/1945.

[65] Lásd a 34. sz. dokumentumot.

[66] Lásd a 35. sz. dokumentumot.

[67] Lásd a 36. sz. dokumentumot.

[68] Lásd a 37. sz. dokumentumot.

[69] Lásd a 38. sz. dokumentumot.

[70] „…Kalász Géza jelenleg nagyon jó szolgálatot tehetne Ungváron, mert orosz nyelvnek tudása képessé teszi arra, hogy a hitoktatásokat ellássa. Helyét esetleg Tóth tölthetné be. Dolhán Kalász Géza mint folytonos szálka az ukránok szemében annyi üldöztetésnek lenne kitéve, hogy ez végül is nemcsak idegeinek, de a lelkipásztorkodásnak is kárára válnék… Nagyszőllős, 1945. február 22, Bányai főesperes, plébános sk", Sz. P. L 287/1945.

[71] Lásd a 39. és 40. sz. dokumentumot.

[72] Lásd a 41. és 42. sz. dokumentumot.

[73] Lásd a 43. sz. dokumentumot.

[74] Lásd a 44. sz. dokumentumot, valamint Sz. P. L 198/1945: „…A magyar nyelvű tanításra volt ugyan valami általános rendelet: hogy a szülők kérhetik s a községi komitet ajánlatára a tanügyi kormány engedélyezi, ahol a cseh világban is volt magyar iskola. Az itteni szülők kérelmére azonban mindmáig válasz nem érkezett és úgy látom, nem is fog. Az egész rendelet csak porhintés. Különben felekezeti iskolát az ukrán kormány nem ismer. Csak mint állami iskolák szerepelhetnénk, de tanítóinkat így sem igazolják…. Szolyván elég hiteles megállapításaink szerint kb. 30-35 ezer magyar testvérünk sínylődött. Ezeknek hozzávetőleg 10 %-a pusztult el. Akik nagy nehezen hazavánszorogtak, azok is félhalottak, egymás után temetjük őket. Hajmeresztő borzalmak, amiket beszélnek. Nincs irgalom számukra. Nagy részük

A szlovákiai plébániák helyzete egyházjogi és államjogi szempontból is rendezetlen volt. Ezt jól szemlélteti a páloci plébános jelentése.[75] Szintén erről számolt be a jenkei plébános is, kérve a püspöki joghatóság átadását a kassai püspökség számára.[76]

Melléklet

1. Kiléber Mihály barlafalui h. lelkész mentesítési kérvénye az SS szolgálat alól

„Főtisztelendő Egyházmegyei Főhatóság!

Mély tisztelettel jelentem, hogy folyó hó 8. reggel sorozási felszólítást kaptam szeptember 9-re ahol a sorozás lefolyt. A felhívásnak záradéka szerint karhatalommal vezették elő azokat akik a felhívásra nem mentek. Akaratom ellenére is mennem kellett...

Kérem azért mély tisztelettel a Főtisztelendő Egyházmegyei Főhatóságot, hogy a másolaton jelzett címet értesítse, hogy Kiléber Mihály ki 1913. okt 26. született és barlafalui rom. kat. lelkész és plébániát vezet; (sorozás a szatmármegyei Szinfalu községben volt) és kéri a behívás visszavonását.

A főtisztelendő Egyházmegyei Főhatóságnak,

Barlafalu, 1944. szeptember 11. Kiléber Mihály h. lelkész

An der bishöfliche Ordinariat Pécs wurde folgende Schreiben gerichtet:

Der Reichsführer SS

SS Hauptamt

SS Ersatzinspektion Südostraum

SS Ersatzkommando Ungarn-Budapest, 27 Juni 1944, VI. Munkácsy Mihály u. 5-7

Abt. Az. Hee/Steg.

Betr.: Einberufung von Geistlichen zur Waffen SS

Bezug: Dort von 26. VI.1944 überbracht durch Herrn Pfarrer Haintz

An das bischöfliche Ordinariat

Pécs

Zu o.a. Betreffs wird mitgeteilt, dass die Einberufungen von Pfarrern zur Waffen SS gem. dort. Antrag grundsätzlich nicht erfolgt. Die Herrn Geistlichen sind vom Dienst in der Waffen SS zurückgestellt. Sollte der eine oder andere Herr aus Versehen eine Einberufung erhalten, so wird gebeten, diese-entweder fernmündlich oder telegraphisch-hierher bekannt zu geben, damit der Einberufungsbefehl zurückgenommen werden kann.

---

nyomtalanul eltűnt..., 1945. március 22", továbbá Sz. P. L 380/1945: „November 10-én letartóztatták Tóth József szerednyei plébánost s Ungvárra szállították. Azóta az ottani katonai börtönben várja további sorsát. A múlt héten Tóth Miklós segédlelkészt akarták lefogni a korházi miséje után. Az utolsó pillanatban sikerült egérutat vennie s talán már a határon túlra menekülnie. November 12-én az utcán kapták el Mondy Miklós itteni gk. esperest, 11 kiskorú gyermek apját; házát egész éjjel feldúlták, mindenét leltározták, ő maga pedig Ungváron osztozik a többiek sorsában. Ugyanezen napokban még elhurcolták Kabáczy gk. plébánost Szerednyéről és még 2 más gk. lelkészt. Itt most főleg papi körökben általános a rémület. Senki sem tudja, mikor kerül sorba. Mindenki menekülni szeretne, ha lehetne. Beregszászban pár hét előtt a vezető ruszin embereket, a polgármestert, törvényszéki elnököt és helyettes polgármestert (ez az egy magyar) vitték el. Nincs itt már senki biztonságban.... November 15–20. között megtörtént a pengő beváltása rubelre. 1:2 és fél arányban. Személyenként 17 éven felüliek 300 R. kaptunk 750 P. fejében. A többiről egy darabka papírt. ... 1945. november 22-én, Pásztor Ferenc főesperes. ...A sok kellemetlen és fájó dolgok között még eszembe jut megemlíteni, hogy Krémer Jánost Lakárton kidobták a lakásából, plébániáját a katonaság foglalta el. Nagykapos környékén a szovjet néhány falut (Kisszelmenc, Palágy, Vajkóc) ismét bekebelezett Szlovákiából s hír szerint még beljebb akar vonulni.... 1945. december 8-án."

[75] Lásd a 45. sz. dokumentumot

[76] Lásd a 46. sz. dokumentumot

SS Ersatzkommando Ungarn
i.v. Heermann
SS-Sturmbannführer
N.b.- Man möge sich in allen schwierigen Fällen telephonisch an den Ober sturmführer von Keitz Tel:425-565/-68 wenden.

Die Geistlichen, die den Musterungsbefehl. Erhalten, sollen sich mustern und sofort aus diesen Erlass hinweisen.

Die bischöflichen Ordinariate erhalten, falls sie an das SS Ersatzkommando in diesem Sinne ein Gesuch richten, für den gesamten, betroffenen klerus der Diözese den grundsätzlichen Bescheid, den das bischöfliches Ordinariat Pécs erhielt.

Nur zur Information vervielfältigt"

„Méltóságos Főispán úr!

Tisztelettel értesítem Méltóságodat, hogy ismeretlen egyének bemondás alapján, az egyházmegyei papokat rendes katonai sorozásra állítják elő és őket a német hadsereg SS alakulatába besorozzák.

Eddig egy német és egy magyar származású papot soroztak be.

Tisztelettel kérem Méltóságodat, szíveskedjék az esetet illetékes helyen jelenteni és tájékoztatást küldeni, hogy leggyorsabban és legeredményesebben hogyan tehetem meg tiltakozásomat az eljárás ellen.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Szatmárnémeti, 1944. szeptember 12, Scheffler János szatmári püspök sk"
(Szatmári Püspöki Levéltár, Protokollumok, a továbbiakban Sz. P. L, 3475/1944).

2. Manfrédi Gáspár szatmárnémeti székesegyház segédlelkészének mentesítési kérvénye az SS szolgálat alól

„Mély tisztelettel jelentem a következőket:

Folyó hó 6-án a Magyarországi SS-Kiegészítőparancsnokságtól írásbeli felszólítást kaptam, hogy 10-én 7 órára jelenjek meg a helybéli református leánygimnáziumban sorozásra.

A felszólítást tévedésből eredőnek tartottam. A sorozásra nem mentem el. Erre délelőtt 9 órakor a Kiegészítőparancsnokság egy magyar rendőrt küldött utánam azzal az utasítással, hogy azonnal tartozok előállni. A rendőrt, aki a Székesegyház sekrestyéjének ajtajában – gyóntatnom kellet volna – adta át a parancsot, előreküldtem s a szükséges iratokkal elmentem a sorozásra. Itt a sorozást vezető magyar királyi ezredesnek feltártam helyzetemet, de ő sem tehetett semmit. Besoroztak s az SS szolgálatára alkalmasnak minősítettek, azzal a megjegyzéssel, hogy magát magyarnak valló róm. kat. pap.

A sorozásról szóló igazolványt tisztelettel csatolom.

A Nagyméltóságú Püspök úr szíves közbenjárását kérve, vagyok.

Szatmárnémeti, 1944. szeptember 13-án Manfrédi Gáspár segédlelkész

SS Ersatzkommando Ungarn
Abt. B I. 4a
Szatmárnémeti

Igazolvány

Manfrédi Gáspár szül. 1915. IX.6 Szatmárnémeti, lakik Szatmárnémeti, Anyja neve Paládi Mária Szatmárnémetiben a német fegyveres SS-szolgálatra alkalmasnak találtatott.

SS Ersatzkommando Ungarn, Unterschrift des Komissionleiters SS-Untersturmführer"

(Sz. P. L, 3498/1944).

3. Szatmári püspök levele miniszterelnöknek – papok mentesítése az SS szolgálat alól

„Nagyméltóságú vitéz Lakatos Géza vezérezredes, m. kir. miniszterelnök úrnak
Vitéz Csatay Lajos m. kir. honvédelmi miniszternek

Tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy a Magyarországi Német SS-parancsnokság egymás után állítja sorozás elé a szatmári egyházmegye felszentelt és papi működést kifejtő papjait és azokat a német hadsereg SS-alakulatában teljesítendő rendes katonai szolgálatra besorozza.

Tudomásom van arról a folyó évi július 26-án az SS-Ersatzkommando Ungarn által kiadott és a pécsi egyházmegyei hatósághoz intézett átiratáról, amely szerint a felszentelt papok az SS fegyveres szolgálattól mentesítve vannak.

Mivel azonban erről a vidéki sorozó bizottságok nem tudnak, tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy ezt a központi főparancsnokságnak tudomására hozni és a vidéki parancsnokságokat értesíteni kegyeskedjék, hogy a további sorozásoktól tartózkodjanak, az eddigieket pedig hatálytalanítsák.

Ezzel kapcsolatban tisztelettel megemlítem azt a nagy sérelmet, hogy papok és világiak közül – ismeretlen egyének bemondása alapján – az SS-parancsnokság sorozás alá von olyanokat is, akik nem német származásúak, soha magukat németeknek nem vallották, nem voltak és most sem tagjai a Volksbundnak, sőt egyesek németül semmit sem tudnak. Az érdekelteknek a sorozó bizottság előtt való tiltakozását figyelemre sem méltatják. Akik vonakodnak a sorozáson megjelenni, azokat karhatalommal vezetik elő.

A szatmári egyházmegye papjai közül eddig Kiléber Mihály barlafalui lelkészt folyó hó 7-én Szinfaluban, Szatmár megye, és Manfrédi Gáspár szatmári segédlelkészt folyó hó 10-én Szatmárnémetiben sorozták be.

Tisztelettel kérem az ügyben Nagyméltóság sürgős intézkedését.

Szatmárnémeti, 1944. szeptember 14. Scheffler János szatmári püspök sk"

„Főméltóságú és Főtisztelendő Dr.Serédi Jusztinián bíboros, herceg, érsek úrnak

Mély tisztelettel küldöm meg Főméltóságodnak másolatban a magy. kir. miniszterelnök úrhoz a Német SS-parancsnokság sérelmes eljárásáról intézett átiratomat és kérem Főméltóságod hathatós közbenjárását a visszaélések sürgős megszűntetésére és a papok behívásának megakadályozására.

Szatmárnémeti, 1944. szeptember 14. Scheffler János szatmári püspök sk"

(Sz. P. L, 3498/1944).

4. Mezőteremi iskola helyzetéről

„Főtisztelendő Egyházmegyei Főhatóság!

Alázatos tisztelettel jelentem, hogy Pfeifferné Lindacher Irén róm. kat. tanítónő, aki a mi iskolánknál levő német tagozatot vezette, még a múlt év októberében, amikor a német hadsereg visszavonult, minden bejelentés nélkül eltávozott Mezőteremről férjével együtt, és még vagy 10 család elmenekült. Még több családot tudtak rávenni, hogy elmenjenek, mert hiszen a „mennyország"-ba mennek, vagy 6 család azonban útközben visszatért.

Azóta a német tagozatot megszűntnek tekintettem és a gyermekek a magyar tagozatba járnak….

Mezőterem, 1945. január 14. Kuliffay Mihály esp. lelkész, iskolaszéki elnök

Tudomásul vettem.

Minden úgy végzendő, mint 1920 előtt, az erőszakos német mozgalom megindulása előtt.

Szatmárnémeti, 1945. január 30. Scheffler János szatmári püspök sk"

(Sz. P. L, 133/1945).

5. Jelentés a szinfalui helyzetről

„Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Tisztelettel jelentem, hogy az egyházközség hívei október 10-én elhagyták a községet. Még nem tudom pontosan, hogy hová viszik őket. Egyházi intézkedéshez híven velük tartok egyelőre.

Az anyakönyveket magammal viszem. Az irattárt a Wertheim szekrénybe helyeztem el. Az összes kulcsokat Ettinger János, nyugalmazott plébános, püspöki tanácsos Úrnak adtam át.

Az ügyek további folyását később jelenteni fogom….

Szinfalu, 1944. október 11. Brendli István lelkész"

(Sz. P. L, 3720/1944).

6. Jelentés az egyházmegyéből eltávozott papokról

„Az egyházmegyéből az orosz megszállás elől eltávozott.

Szatmárnémeti: dr. Dobos János hittanár, dr. Kuncz József tábori lelkész, dr. Lőrincz Lajos t. kanoknok, g. igazgató, Kaplonyi Gyula s. lelkész (beállt a m. hadseregbe)

Fehérgyarmati kerület: Csegöld: Flesch Nándor, Jánk: Kohányi István, Szatmárcseke: Várhegyi László tábori lelkész

Mátészalkai kerület: Tiszakerecseny: Gellért Lőrinc, Tiszaszalka: Csaba Lajos, Vitka: Juhász Ferenc, Nyircsaholy: Kondás káplán (Dobóruszkán van, plébános küldte haza) Papos: Nádas László.

Nagykárolyi kerület: Mezőterem: Szólics s. lelkész (Sárosorosziban van), Csomaköz: Bársony József

Erdődi kerület: Krasznabéltek: Getlik s. lelkész (püspöki engedéllyel), Nagyszokond: Pfeiffer Mátyás (híveivel együtt Németországba ment), Nántű: Feigi Antal, Szinfalu: Brendli lelkész (híveivel együtt Ischlbe ment).

Nagybányai kerület: Józsefháza: Sándorfi János (nem személyi behívóra ment el, hanem arra a falragaszra, amely a polgári férfiakat hívta be!) Barlafalu: Kiléber Mihály (híveivel ment el Németországba) Láposbánya: Kind Ferenc Nagysomkút: Berendy József (a szatmármegyei Paposon van).

Huszti kerület: Királymező: Tempfli István (népe elment Németországba) Németmokra: Tempfli Márton (népével együtt Németországba) Dolha: Kalász Géza (beállt a cseh légióba) Huszt: Balogh Jenő átvett karmelita s. lelkész.

Szigeti kerület: Körösmező: Csaba Isván (faluja felégetve) Újbocskó: Faulvetter János Felsővisó: Baumgartner Alajos Aknasugatag: Luczky Ferenc

Ugocsai kerület: Halmi: Müller János Turterebes: Kassai J s. lelkész

N. B.: Szatmárcsekén van: Csiby J. erdélyi menekült lelk., Paposon van: Berendy József nagysomkuti lelk., Vitkán van: Pém József m. szalkai s. lelkész Szinfaluban van: Ettinger János ny.lelkész Józsefházán volt: Fülöp Tamás OFM, rendje visszahívta

Szatmárra, ideiglenesen Zagyva J. szinérváraljai s. lelkész helyettesíti Láposbányát ellátja a nagybányai plébánia Felsővisó: dr. Bárány József maradt otthon Csegöldön: Gots József Nagyvárad egyhm. menekült pap van Jánkon: Orbán Dénes Erdély egyhm. menekült pap van Halmiba: Barna J. esperes Fuhrmann Vendel nagytarnai lelkészt küldte, akinek Nagytarnán 23 családja maradt"

(Sz. P. L, 3767/1944).

7. Ember A. plébános beszámolója a Vásárosnaményban történt eseményekről

„508/944 sz.

Miután alkalmam van az utóbbi hetek eseményeiről beszámolót adni, megpróbálom helyzetünk néhány szavas föltárását.

Rettenetes volt látni heteken keresztül a menekültek végtelen sorát látni. Először a vonat hozta Nkárolyon át az erdélyi menekülteket. Majd megérkeztek a szekeren menekülők is Erdélyből, Máramaros, Ugocsa, Bereg megyékből. Itt mentek keresztül a beszterce-vidéki németek. Találkozott az ember Huszt, nagyszőllősi ismerőseivel, jöttek Krasznaterebesről.

Okt. 11-én beállít 6 gyergyószentmiklósi apácánk, akik Szatmáron végigélték azt a borzalmas légitámadást , amelynek annyi paptestvérünk esett áldozatul s amely támadást különben magam is láthattam az utcaajtómból. Láttam a Szatmár fölött égő Sztalin gyertyákat, hallottam a ledobott bombák robbanását s félnünk kellett, hogy mikor indul meg ellenünk is a támadás a fölöttünk kóválygó gépek százaiból.

Az apácák közül néhány napi itt tartózkodás után 5 tovább ment Tokaj felé, Tréfán M. Bertolda itt maradt nálam.

Majd kezdtek érkezni a menekülő papjaink is. Itt megy haza Kondás nyírcsaholyi káplán, akit a principálisa indított útnak. Majd a mezőteremi káplánunk száll meg nálam, ki szintén haza igyekszik Sárosorosziba, okt.18.

Okt. 26-án a németek megkezdik a vasúti vonal s berendezésének a robbantását, ez két napon keresztül állandóan folyik, késő este is. Okt.27-én fölrobbantják a Tisza és a Kraszna-hidját, Beregszászra már járművel sem közlekedhetünk. Ugyanez nap

Megkezdődik a támadás Namény ellen. 3 napos harc, a vége hogy okt. 29-én az esti órában megszállják Vnaményt az oroszok. A plébániára éjjel 1/2 11 órakkor jöttek be 8-an s később egy tiszt is és 5 negyed óráig tartózkodtak itt.

Úgy a németek mint az oroszok megszállása óta a templomot sem, de a plébániát sem érte semmi baj. Egyetlen ablaküveg sem tört be... A szomszédos plébániákról a következő híreim vannak:

Tszalkáról a missziós nővérek elmenekültek még okt. 20-án. Megszálló csapatoknak híre hamva sincs. Elment Csaba Lajos is és Gellért Lőrinc is. A leventéket vezették el. Kár volt papjainknak oly nagy szerepet vállalni a leventék oktatásában....

Vitkára ma megyek ki harmadszor. Onnan elmenekült a ref. lelkész. De már kint van egy fiatal káplán, aki menekülésből érkezett naményi fiatalember.... Híveim pompásan járnak templomba. Áldozóink száma megkétszereződött. Pedig nehéz most a lakást odahagyni.

Nem tudom mi az oka annak, hogy az októberi kongruát nem kaptam meg.

Vnamény 1944. november 19. Ember A. r.k. plébános"

(Sz. P. L, 3743/1944)

8. Mellau Ferenc plébános beszámolója a Nagybányán történt eseményekről

„Méltóságos Uram!

...Október 17-én du. 1/2 5 órakor jelent meg az első orosz Nagybányán. Egész éjfélig harc volt, főképen a Hungária környékén és az Erdélyi, gr. Teleki s Bercsényi

utcákon. A cinteremben a g. keleti kis templom mellett is volt egy magyar gépfegyver és a Minorita-köz sarkán is. A Szent József Otthon körül vagy 25 magyar katona helyezkedett el. Mi lementünk a pincébe és ott töltöttük az éjszakát.... Éjfél körül csendesedett a harc, de azért csak reggel 6-órakor jöttünk fel a pincéből.... Éppen borotválkoztam, amikor az első orosz bejött a plébániára. Egy tiszt volt, szállást keresett a vezérlő ezredesnek. A Jó Isten küldte hozzánk. Három szobámat lefoglalta, mert az ezredes a feleségével együtt jött. Én szerencsémre tudok egy kicsit beszélni is velük. Most jót tett a szlovák tudományom. Az ezredest meghívtam ebédre. Elfogadta a meghívást és hozott magával egy másik ezredest és egy alezredest, később jött egy százados is aki jól beszélt németül. Ez volt a szerencsém, hogy nálam lakott az ezredes, mert így semmi bántalom nem érte a plébániát. Semmit sem vittek el tőlünk. Mindjárt közölték velem, hogy lelkipásztori munkánkat úgy végezhetjük, mint eddig. A templomok bántalmazása a legszigorúbban meg van tiltva.... Az ezredes kért, hogy hirdessem ki a templomban a híveknek, hogy ezután is járhatnak templomba úgy , mint eddig...

Kezdjük meg az iskolákat is úgy, mint eddig... Én mindjárt összehívtam a városházára néhány megbízható magyar embert minden társadalmi osztályból és megbeszéltük a teendőket. Felszólítottam a tanítókat, hogy kezdjék meg a tanítást az iskolákban magyarul, mert ha mi nem kezdjük meg, akkor megkezdik a románok. Azután összehívtam a plébániára a magyar vezető embereket és néhány iparost és munkást és megalakítottuk a magyar tanácsot s minden nap inspekciót tartunk a városházán, hogy azonnal értesüljünk mindenről, ha szükség van rá. Kapcsolatot kerestem a kommunista párttal és sikerült kiverekednünk, hogy a város vezetője dr. Koncz Árpád maradt továbbra is, kinek a polgármester eltávozása előtt a város vezetését átadta. Ő főügyész volt a városnál. A románok szerették volna dr. Miklét polgármesternek de sikerült megkontráznunk. Úgy hogy a vezetést nem sikerült átvenniük.... Hogy később mi lesz, azt nem tudom.... Most tanulok románul.... Igen még érdekes, hogy felkeresett egy GPU százados, kitűnően beszélt németül és kérdezte, hogy nem történt-e nagyobb zavarás és sérelem nálunk? Megköszöntem érdeklődését és mondtam, hogy senki semmi nagyobb baj nálunk nem történt. Beszélgettünk aztán sok mindenről – főképen az oroszországi és az itteni vallási viszonyokról. Nagyon szívélyes hangon folyt a diskurzus és melegen búcsúztunk el egymástól... A plébánián minden úgy folyik, mint régen. Az építkezést is folytatjuk. Megkérdeztem az ezredest hogy szabad-e építeni s mikor bíztatást kaptunk tőle, azonnal hozzáfogtunk az építkezéshez. Minden du. 2-4-ig, diákok is (10-15) dolgoznak az építkezésnél, mert nehéz munkást kapnunk.

Egy hónap múlva, azt hiszem, készen leszünk a templommal. A Jóisten különös kegyelme van velünk. Az építkezési anyagokból az oroszok semmit sem vittek el eddig, pedig raktárakból ugyancsak sok építőanyagot visznek el....

Most már csak a megélhetés lesz nehéz. Nincs készletünk a télre, nem lehetett és most már nem lehet beszerezni semmit.... De majd megsegít a jó Isten... Isten kegyelméből jól vagyunk.

Mély tisztelettel és kézcsókkal vagyok.

Nagybánya, 1944. november hó 4-én Dr. Mellau Ferenc plébános"

U. I. ...Szerdán, nov. 15-én, miután meghallottam, hogy a nagysomkuti lelkész úr is elment. Kimentem Nagysomkútra... A templom ablakai betörtek mind. A közelben lévő hidat robbantották fel a németek és a légnyomás betörte az ablakokat. A miseruhákat és az anyakönyveket, amelyeket a templom kriptájába rejtettek, kidobálták az esőre, részben eltépték s most a szellős templomban vannak kiterítve, hogy megszáradjanak...

Nagybánya, 1944. november hó 20-án Dr. Mellau Ferenc plébános"

(Sz. P. L ,3755/1944).

9. Gyulai Mihály csengeri plébános beszámolója

„Kegyelmes Atyám!

Igazi atyai jósággal és főpásztori melegséggel méltóztatott fiúi kötelességemre figyelmeztetni lekötelező, szeretetre méltó soraival. Megdöbbent annyi papunk oly szomorú halála. Majd a hadrakeltek, menekültek, a fajiságot túlzásba vivők és most az elhurcoltak nagyszáma.

Bár a püspökségünk integer maradása körünkben nagyon boldogító. De a jó sváb hívek elvitele, valamint a megkötött fegyverszünet szerint az összes németek kiadása aggasztó jelenséggé fajulhat. Hátha átviszik mindenkire, akit német származásúnak állapítanak meg?

Kegyelmes Atyám! Talán a bajok özöne közt én, és népem úszta meg legkönnyebben a csapások árvizét. Szabad legyen röviden beszámolni róla. A bombázás nagyon érte vidékünket és csodálatos, a Németh tanya kárán kívül semmi se érte falunkat. Így Pátyod, Porcsalma, majd közelebbi és távolabbi községeink mind kaptak. Mi csak talán összesen 3 légibombát kaptunk. Igaz, a kivonulások alkalmával a Szamos hídja és még más 3 híd, majd 3 malmunk, vasutunk teljesen tönkrement. Szuhányi Feri bevonult, családja elmenekült és most minden dolga szabadpréda lett. A parancsnokság házába települt. Mint járási székhelyet, minket eléggé megülnek….

Házamban a szatmári bombázások óta állandó német, magyar tisztek vettek felváltva lakást. Majd az okt. 24-i kivonulás alatt du. és éjjel a holmiaim közül sok minden apróság eltűnt. 25-én a bevonuláskór délután, három csoport is akart szállást itt magának. Akiket elsőnek jóllakattam, vagy 1 tiszt és 6 katona, elvitték lovam, szerszámom felét és összes katonai holmiaimat. Kétszer fenyegetett meg egy belőlük a halállal, amiért nem adtam elő a misebort. A másik csoport igen becsületesen csak egy lámpát kért kölcsön. Mivel az átvonuló orosz tüzérezred emberei közt kellett egy itthagyott gk. levente halottat temetnem, ez alatt betelepedett egy tisztcsoport konyhájával, suszterájjal. Ezeknek ismét adtam részben enni, dohányt és fekvőhelyet. Hálából egyik emberük elvitte szekeremet is.... Ugyanezen héten két ízben román tisztek laktak újra nálam. Ha érdekli Kegyelmes Püspök Uramat, némi más papnak helyzetről is írok pár sort. Nem mindenütt folyt simán minden. Flescht utólag is halálra keresték. Bagossyra rálövöldöztek, viaskodott és ablakon ugrott ki. Bart kamarásnál kézigránát robbanás volt, káplánsebesüléssel…. A tyukodi pajtásunkat két arculütés érte, éppen Szentségeket vivén. Kohányiról nem tudom, mennyire igaz, a hívek halálhírét hallották. A csengerújfalui szomszéd gk. papot marhát hajtani hajtották és közben meglökdösték. A pátyodi gk. papról legombolták a reverendát s elvitték. A csegöldi gk. lelkészről meg a csizmát húzták le. Schmiedt Béláék internálva voltak az iskolában egy ideig. Egyházmegyénken kívül az Ónodi papot is udvarán érte a gránát. Két szabolcsi pap menekülés közben halt meg. Másik kettőt a németek vittek el, mert nem hagyták templomukat is felrobbantani. Bereg megyénkből az a hír járja, hogy beléjük oltották a tifuszt, vérhast. Volt cukormérgezés is. És néhányat emiatt az oroszok kivégeztek. A tizenkétezres halál lecsökkent ezer felülivé. Ottani papjainkról mi sem tudtunk meg semmit se…

Csenger, 1945. január 23-án, Gyulai Mihály, plébános"

(Sz. P. L, 118/1945).

10. Jelentés a Tiszaszalkán történt eseményekről

„Kegyelmes Atyám!

Kegyes elnézését kérem, hogy a közelmúlt eseményeiről egy kis beszámolót csak most juttatok el Nagyméltóságodhoz.

De – úgy hiszem – a sok szomorú eseményt most se késő megtudni Nagyméltóságodnak.

Elsősorban elmondom az eseményeket időrendi történés szerint:

A szeptemberi nagy repülő-támadásoknak csak nézői és bujkálói voltunk. A bombázásból nem volt részünk. Remegve néztük a nagy világosságot s félve hallgattuk a borzasztó robbanásokat szeptember 16-án is. Tudtuk, hogy Szatmár szenved, de nem gondoltuk, hogy oly végzetes következményei lesznek. Áldott legyen emlékük!

Szeptember 24-én jött egy menekülő: Szabó Dénes parajdi plébános. Nyírcsaholyban. Meg is telepedett.

Ugyancsak szeptember 24-én érkeztek németek. Ettől kezdve németek állandóan voltak itt, egészen a románok bejöveteléig.

Október 13-14-én jártak itt Bárány József és Ludescher József. Menekülők egy kis batyuval. Hogy kértem őket, menjenek vissza haza. Még nem késő! Ott a helyük! Történjék akármi! Tovább mentek. Október 18-án hazament Szólics Bálint káplánom. A felvidéki papok Trianonra számítottak. Ez vezette őket haza. Tetszésére bíztam káplánomnak a választást. Megy vagy marad, amint akarja. Ment.

Október 22-től érkeztek nagyobb számmal német, majd magyar (székely) csapatok. Az utolsó német csapat október 26-án távozott. A következő reggelen óriási ágyúzásra ébredtünk. A németek Szalka felől felvették a harcot a hozzánk érkező románokkal. Az ágyúzás reggel heves volt, de gyengébben egész estig tartott. Kaptunk vagy 250-300 ágyúlövést. A pince megmentett. Halálos áldozat a község lakosai közül nem volt….

Október 27-28-29-én nagy számban megszállták a községet a román csapatok. Sokat szenvedett a lakosság. Szabad rablás, szabad erőszak a nők ellen! 27-én összeszedtek vagy 120 férfit, mert állítólag a határban egy román tisztet lelőttek. Igen, a németek! Mennyit könyörögtek, míg a román hadbíró elengedte őket.

Velem szemben nem gorombáskodott egy csapat sem. Utolsó este, mikor a németek kimentek a pincét kiüríttettem. Vagy 12 hektoliter bort közprédára adtam. Persze a saját embereinknek. Részint elhordták, részint kiöntötték. Mikor a románok megérkeztek, a pince már üres volt. Nyitva állott. Olyan hamar tudta mindenki! Nem is jöttek tovább hozzám! S ez sok kellemetlenségtől mentett meg. Persze az udvar mindig tele volt katonákkal. De tekintve, hogy a felső három szobában állandóan valami román katonai bizottság tartózkodott, a katonák itt nem alkalmatlankodtak.

Orosz katona kevés járt. Egy GPU bizottság volt nálam. Katonát kerestek. Végig nézték a házat. Nem nyúltak semmihez. Pap? – kérdezte egyik. – Igen, s elmentek. Reverendában voltam. Különben reverendában jártam közöttük állandóan.

Ezután csak keresztül vonuló románok jártak itt. Sokat szenvedett e község lakossága. Minden katona tyúkot, libát, bort keresett…, no meg babát. Szegény leányok s asszonyok vagy egy hónapon keresztül bujdostak egész éjjeleken keresztül. Az óvatosság és éberség mellett – úgy hiszem – kevés az ellenség áldozata….

De hiszen sok férfi odavan katonának. 25-30 legényt elvittek az oroszok, majd mindennap, 30-60 gazda fuvarban van napokig, legtöbbször a vasárnapokon is….

Anyagi károm a boron kívül: Elvitték a szekeremet, a lovaimat, két pár szerszámomat, napraforgó termésemet, felétették a szénámat. Két hízóm volt. Itthon veszélyes volt tartani. Elhajtattam egy mellékutcában lakó kocsisomhoz. A kocsisnál egyik beteg lett, odaadtam. A másikat illetőleg pedig sürgetett, hogy öljem le, mert a románok nagyon reá vetették a szemüket. Így felhízottan le kellett ölni…

Az iskolában sikerült két tantermet külső üvegezéssel rendbe hozni, úgy hogy azokban a tanítást december 19-én meg is kezdettük. Előbb két tanerővel. A harmadik állás

betöltése a háború miatt elmaradt. Így mostmár tanításban részesül az I-VI osztály. A VII-VIII. osztályokat is meg akartuk nyitni, de a beiratkozott 31 növendék közül csak 14 jelentkezett.

Papnövendékeink az anyagiak miatt nem tudtak elmenni. Talán, mint magántanulók júniusban, vagy szeptemberben le tudjuk vizsgáztatni…

(Sz. P. L, 196/1945).

11. Kuncz Mihály krasznaterebesi plébános beszámolói

„Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Hivatkozással 411/1944 sz. beterjesztésemre Krassói János kántortanitói, pótlólag beterjesztem iratait végzettségéről

A két tantermet a román bíró kiürítette és ott tanítottunk, a kántori lakás még mindig le van foglalva és a kulcsok a román bírónál vannak… A csendőrséget az itteni román előljáróság informálta, hogy a helybéli rk. magyarság 1940-ben a magyarok bejövetele idején behatolt az ő gk. iskola épületébe, ott báloztak és az ablakokat is beverték. Ez a lefoglalás tehát retorzió akar lenni. 1940-ben tényleg voltak visszaélések és felelőtlen elemek tényleg behatoltak az üresen álló iskolájukba. De nem hatóságok.

E hó 24-én az itteni előljáróság népszámlálást rendezett híveim körében. Híveim természetesen magyarnak vallották magukat, mint mindig, sok helyen az összeírók hangosan kifejezték, tudom maguk micsodák, maguk németek. Mit írtak nem tudhatjuk.

Kezeim közt van 1939 évben történt összeírás, amidőn az iskolás gyermekek apja nyilatkozott milyen oktatási nyelvet akarnak: Román csendőrség felügyelete alatt történt a szavazás és 116 magyar és 4 német volt. Tény továbbá hogy 106 iskolás gyermek egysem tud németül sem svábul. Mindnek anyanyelve a magyar és otthon kizárólag magyarul beszélnek. Tény továbbá hogy a német hadseregbe egyetlen férfi vagy fiú sem jelentkezett és nincsen. Két család volt beiratkozva, Jakkel István kántortanító és Löchli, azok elmenekültek. Ha ezek németek lettek volna jelentkeztek volna a német hadseregbe és elmenekültek volna.

Maradtam a legmélyebb tisztelettel,

Krasznaterebes, 1944. december 30. Kuncz Mihály plébános”

„Szatmármegyei Főispáni Hivatalnak

A krasznaterebesi római katolikus lelkésznek múlt hó 30-án 417/1944. sz. a. kelt beterjesztéséből sajnálattal értesültem arról, hogy az orosz megszállás első napjaiban a községbe bevonult csendőrség előzetes engedélyem nélkül lefoglalta és ma is lefoglalva tartja az ottani róm. kat. kántortanítói lakást. A jelentés szerint a lakásban a falu magyar lakosságától erőszakkal elhurcolt bútorok és egyéb tárgyak vannak elraktározva! Azt is jelenti a lelkész, hogy az orosz parancsnokság által visszavonulásra kényszerített csendőrség őrmestere nemrégen titokban visszatért és az utcán rátámadt a kántortanítóra….

A csendőrőrmester elmenetele után orosz csendőrség vonult be a községbe, amely a román csendőrök és polgárőrök által lelketlenül megzaklatott híveim nyugalmát helyreállította.

Ezzel kapcsolatban tiszteletteljesen kérem Főispán Urat, méltóztassék elrendelni, hogy:

a.) a híveimtől elhurcolt bútorokat a községi bíró azonnal adassa vissza jogos tulajdonosaiknak

b.) a kántori lakás azonnal üríttessék ki és adassék vissza jogos tulajdonosának, a római katolikus egyházközségnek használatra.

Szatmárnémeti, 1945. január 8. Scheffler János róm. kat. püspök”

„Főtisztelendő Helynök Úr!

Dec. 24. 1944 évben az itteni román előljáróság, aki a legnagyobb ellenszenvel van az itteni rk. magyar lakosság irányában, népszámlálást rendezett… Tény hogy egy rk. hívő sem jelentkezett a német hadseregbe… Tény az, hogy a templomban évtizedek óta magyarul megyen minden. Az hogy német származásúak és nevűek, nem érv. Eisenhower tábornok német nevet visel és angol. Az itteni bíró Tatár és a legnagyobb román.

Kérem helynök urat, szíveskedjék utána érdeklődni, hogyan terjesztették be az összeírást, hogy azután megtehessük az ellenlépéseket.

Maradtam rokona az Úrban és boldog Újévet kívánva

Krasznaterebes, 1945. jan. 1. Kuncz Mihály plébános"

„Tisztelt Lelkész Úr!

Az új népszámlálás áldozatainak ügyében személyesen jártam a vármegyei orosz parancsnokságon s a Helynök Úr Őméltósága is felhívta a szatmári Magyar Népközösség Vezetőségét, hogy tegyen meg ebben az ügyben minden lehetőt.

Nem tudom, lesz-e eredménye eljárásunknak. Imádkozzunk és vezekeljünk, hogy a Gondviselés mindent javunkra fordítson és szüntesse meg mielőbb népünk megpróbáltatását.

Oltárimáiban ajánlottan vagyok Tisztelendőségednek Krisztusban szerető főpásztora

Szatmárnémeti, 1945. január 8. Scheffler János püspök sk"

(Sz. P. L, 6/1945).

12. Tillinger Ferenc csanálosi plébános beszámolója

„Kegyelmes Püspök Atyám!

Dec. 27-én kelt nb. sorait megkaptam és igyekszem is reá válaszolni azért, hogy megnyugtassam Kegyelmes Urat , hogy eddig különös baj még nincs, ha csak ezután nem lesz, amitől őrizzen meg a Jóisten.

Először általánosságban számolok be: Vállaj, Aporháza és Csanálos helyén maradt; lovainkat, szekereinket és akinek kocsija is volt azt is elvitték, úgy hogy most mint az apostolok tették, mi is gyalog járunk. Testi bántódásunk egyikünknek sem volt. Híveink általában itt vannak – Csanálosról 16 család, Vállajról talán öt és Mérkről is ment a németekkel…

Csanáloson összeszedtek vagy 45 embert mint katonaszökevényt, a többi község ezt elkerülte. Hogy hova vitték a 45 embert? Azt csak a Jóisten tudja… A mérki káplán elment. A hívek általában nyugodtak, ott a sok sírás, ahol a 45 ember hiányzik, meg a 16 család ittmaradt rokonainál. Egyelőre a legkisebb zavar sincs, rendesen folynak az istentiszteletek. A szenvedés jó iskola, bizonyíték: 1943-ban 6654 áldozó volt, 1944-ben 9554.

Az iskola is folyik. A fahiány miatt egyelőre nálunk úgy, hogy egy nap az első osztály, másnap a második. A többi osztály állami iskolába jár. Ott is megy a tanítás III-IV oszt-ban. A felsőiskolások nem járnak, nincs tanító. Fiúifjúságunk nincs itthon, azokat még elvitték a magyar hatóságok… Néhány már visszaszállingózott.

A borból van legnagyobb hiány. Én 34 liter híján mind kiöntöttem, mert ahol leltek, ott berúgtak és igen garázdálkodtak. Pali vagy 100 litert tett el misebor címén. A hívek hoznak a dugottból misebort és eddig úgy tapasztalom szívesen.

Fiúi engedelmességgel és kézcsókkal.
Csanálos. 1945. jan. 3. Tillinger Ferenc

U.I.: Hogy teljes legyen a beszámoló: kétszer álltam puskacső előtt. Egyszer egy temetésen, amikor éppen azt temettem, akit lelőttek, mert feleségét megvédte a megbecstelenítéstől. Egyszer szól – keveset értek – lelőni a pópát. Megálltam – itt vagyok – erre úgy megjámborodott, hogy eljött hozzám és azt mondta: servus. Egy más alkalommal meg a pincémet kutatta végig egy, amíg ez tartott pár centire álltam mindig a puskacső előtt, utána megvacsoráztak és egy órai időzés után eltávoztak.

Mikor be akarom zárni a levelet, folyik a gyűlés, ahol kiválasztottak vagy 2000 ifjút, hajadont, férfit és nőt. Mire? Csak a Jóisten tudja…"

(Sz. P. L, 42/1945).

13. Tillinger Ferenc plébános beszámolója a csanálosról elvitt hívekről

„Kegyelmes Atyám!

A pár nap előtt bizakodó soraira most szomorú jelentéssel kell Kegyelmes Urat felkeresnem:

Híveim közül elhurcoltak 238 egyént vegyesen, de a jövő reményét: az ifjúságot egészen. Szomorú, síró és kihalt a falu. Elment az erkölcsi tőke, akikből kellett volna az új és szebb jövőnek fejlődnie és elment az anyagi tőke, a munkaerő, akik vállvetett munkájukkal gondoskodtak, hogy családjuk és egyházuk is virágozhasson. Az iskolát nehezen fogjuk tudni csinálni, mert az Igazgató-tanító is elment, kettő tanítónőt pedig szintén elhurcoltak. Krasznai és az én húgom csinálnák, de mióta ez az összeszedés tart, a gyermekek nem járnak iskolába.

Nem tudok csak szomorúságról írni, azért most befejezem és kérem a Jóistent és kérem Kegyelmes Urat is imádkozzon a megpróbáltakért, hogy hősi lélekkel viselhessük a csapást.

Fiúi hódolattal,
Csanálos, 1945. január 13. Tillinger Ferenc, plébános"

(Sz. P. L, 69/1945).

14. Mártonházi György mezőpetri plébános beszámolója elvitt híveiről

„Kegyelmes Atyám!

Röviden jelentem a következőket:

Az októberi napokat a plébánia emberélet veszteség nélkül élte át. Mezőpetriből október első felében 52 német család (214 lélek) elmenekült. Ezek közül azonban a hírek szerint már többen meghaltak. Kisdengelegről senki sem menekült el. Asztalos Lajos itteni segédlelkész október 13-án menekült el innen, elhatározása szerint egyelőre a Tiszántúlra és onnan tovább. Így természetesen nem tudtam úgy ellátni kisdengelegi híveinket, mint eddig. De Adventben és Karácsonykor is volt miséjük. Itt az anyaegyházban is nagyon sokan gyóntak és áldoztak. A templom búcsúünnepén egyedül Bodnár Sándor ferences atya volt itt Nagykárolyból.

December elején megnyitottuk az iskolát. Tanerők: Solymos István kántortanító, Erni Mária tanítónő. Vekker Lajos a katonai szolgálatból még nem jött vissza. Iskolánk növendékeinek a száma 240 lett, mivel az állami német iskola megszűnt. Ezért tanerőül beállítottuk Sneff János állami tanítót, aki Biharszentandrásról ide felesége szüleihez jött családjával. Ő az államtól várja javadalmaztatását.

Január elején innen mintegy 200 fiú, férfi, leány és asszony ment el munkatáborba, Kisdengelegről 62 személy, Érendrédről 20, Irinyből is néhányan.

Mezőpetri, 1945. január 10. Mártonházi György, lelkész"

(Sz. P. L, 131/1945).

15. Kőrösi Károly szinérváraljai esperes beszámolója az esperesi kerületről állapotáról

„Kegyelmes Püspök atyám!

Már nagyon régen várom a lehetőségét annak, hogy bemenjek Szatmárra és személyesen tegyek jelentést plébániám és kerületem ügyeiről, de sajnos, mindezideig hasztalan várom hogy meginduljon a forgalom a szatmár–nagybányai vonalon. Így hát méltóztassék megengedni, hogy egyelőre írásban számoljak be egyről-másról.

Október hó elején, illetve első felében igen sokat szenvedtünk a visszavonuló csapatoktól, kik között a fegyelem már teljesen felbomlott volt. Nem volt kihez fordulni oltalomért. A templom és plébánia udvara olyan volt, mint egy istálló. Nagy kár érte iskolánkat is, amennyiben a mellette lévő kőhidat a németek felrobbantották s ezáltal nagyon megrongálódott az iskola épülete is.

Október 22-én itthon vártuk be a bevonuló megszálló csapatokat, de már délután láttuk, hogy itthon maradásunk lehetetlen. Öt óra tájban mintegy ötven főnyi legénység lepte meg a plébániát, az összes szobákat és helyiségeket, úgy, hogy egy kis kézitáskával kellett kimennünk a hegyre, a szöllőben lévő szobánkba. Mire napok múlva lemerészkedtünk, az üres bútorokon kívül semmit sem találtunk, sem a szobákban, sem a padláson.

Most már tehát egy kicsit nyugodtabb lenne a helyzet, ha nem jött volna közbe a német nevűek elszállítása. Már a karácsonyi ünnepek nagyon szomorúak voltak, mintha éreztük volna, hogy valami megpróbáltatás vár reánk, ami aztán ugyancsak hamar be is következett. Újév és Vízkereszt között szedték össze és szállították el szegény híveimet, kb. 60-at. Minden ház egy siralomházhoz hasonlít azóta, az ember csak síró arcokat lát, amerre megy. Ilyen nevűeket is elvittek pl. mint Vavrek, Zelenák. Most ugyan olyan hírek vannak, hogy állítólag visszahozzák őket, de nehezen akarom elhinni. Adja Isten, hogy úgy legyen! Nagy hálával vették tudomásul a hívek, hogy jó Püspök Atyjok is közbenjárt érdekükben!

Ami a nagybányai esperesi kerület többi plébániáit illeti, az egyes plébániákon a helyzet a következő:

1. Barlafaluban mindössze három család maradt, a többiek elmentek a pappal együtt. A fíliák érzik most legjobban a lelki vezetés hiányát, főleg Szelestyehuta és Farkasasszó. A farkasasszói jegyzőnek már régen írtam, de még választ nem kaptam.

2. Felsőbánya rendben van. Plébános és káplán a helyén. A tanítás az iskolában folyik.

3. Alsófernezelyen nincs semmi hiány.

1. Giródtótfalut ellátják továbbra is a nagybányai minorita atyák, bár házfőnöküket, dr.Gruber Ernőt elvitték deportálásra.

5. Józsefházán, volt káplánom, Zagyva Gábor helyettesíti az elmenekült lelkészt, Sándorfi Jánost, aki a legnagyobb rendetlenségben hagyta plébániáját.

6. Nagybányáról a jó és buzgó Mellau Ferenc dr.plébánost vitték el!

7. Láposbányát a nagybányai plébánia látja el. Két hetenként egyszer szállnak ki oda. Kind Ferenc lelkész úrnak semmi oka nem volt helyének elhagyására.

8. Nagysomkúton tudomásom szerint Mézmer István paptársunk helyettesít. Berendit sem értem. Miért kellett neki is elszaladni?

Hát bizony baj van mindenfelé. De bízunk a Mindenhatóban, aki majd csak jóra fordit mindent.

Szinérváralján, 1945. január 24. Kőrösi Károly esperes

... Szegény híveidnek mond meg: sokat gondolok reájuk, mindnyájuknak és a távollevőknek mindennap lélekbe megáldom. Isten velük lesz! ... Józsefházára és Láposbányára állandóbb embert küldök, mihelyst a menekültek visszatérnek. Ezekbe a falvakba a régi lelkészt nem küldöm vissza.

jan. 30. Scheffler János s.k."

(Sz. P. L, 159/1945).

16. P. Semptey Gellért S.D.S. vonatból kidobott értesítése

„Kegyelmes Püspök Úr!

Néhány perces csomagolási lehetőség után autóra tettek s beraktak egy marhakocsiba s utazom híveim egy részével Kelet felé.

Sajnos nem volt időm az utóbbi hónapok zavart napjai mellett mindent a legnagyobb rendben elkészíteni (elszámolások, beszámolók stb.). E hónapokban akartam mulasztásomat pótolni. De ember tervez, Isten végez!

Még annyi időm sem volt, hogy a piaristáknak átadhattam volna a dolgokat. Így atyai gondjaira bízom a kis templomunkat s ha a Jó Isten hazavezérel, új lendülettel újra kezdünk mindent.

Velem egy vonaton utaznak az érmindszenti, csomaközi plébános urak és Gilvácsról a két teológus. Velük szemben úri dolgom van. Mint orvost kihoztak a kalitkából s most az egészségügyi tehervagonban tartózkodom s az utasok testi bajainak orvoslásával kell egyellőre foglalkoznom.

Remélhetőleg ötünknek sikerül híveinket összetartani és szép lélekkel hazavezetni.

Kegyelmes Atyám imáiba ajánlva magamat elbúcsúzom igaz gyermeki szeretettel.

Bârnova, 1945. jan. 18. P. Semptey Gellért S.D.S."

(Sz. P. L ,258/1945).

17. Monostori Ferenc madarászi plébános engedélyt kér esketésre

„Kegyelmes Püspök Atya!

Mély tisztelettel kérek engedélyt, hogy bárkit megeskethessek, ha nem is híveim, hanem csak rabtársak. Itt fedeztem fel egy polgárilag már megesketett ifjú párt, de egyházilag nem, mert közben az ottani plebános elmenekült. De többen megkértek, hogy a megérkezés után meg akarnak esküdni. Félő hogy ott házasságban fognak élni ha nem esketem meg. Keresztlevél van a jelenlegi leánynál és vőlegénynél, két tanú esküvel tudó igazolni, hogy házassági akadály nincs.

Kérek ebben és mind másban hirdetések felmentését, egyben minden esetben, meghatalmazást az esketésre. Kérnék Anyakönyvi lapokat (keresztelési, házassági, temetési), hogy minden esetben levezethessem. Azt hiszem, holnap megyünk.

Kérek mindenféle felhatalmazást, szükség lehet a távolban. (Bűnök alól felmentést)

1945. január 5. Monostori Ferenc madarászi rk. lelkész"

(Sz. P. L, 41/1945).

18. Püspökség beadványa a Katonai Parancsonoksághoz

„Mélyen tisztelt Parancsnok Úr!

A szatmári róm. kat. püspök, helynökével, három plébániájának egyházi és világi vezetőivel együtt mély tisztelettel köszönteni óhajtja új állomáshelyén.

Mindenekelőtt hálás szívvel megköszönjük, hogy zavartalanul gyakorolhatjuk szent hitünket. Az eddigi parancsnok urak igazi jóindulatttal voltak a katolikus egyházzal és annak intézményeivel szemben.

Legyen szabad ugyanazt a jóindulatot kérni a magyar nép számára, amelynek fiai vagyunk. A mi vidékünkön vegyest laknak magyarok és románok. Sajnos, az utóbbi hetekben a román lakosság sok községben igen ellenségesen viselkedik a magyarokkal szemben, sőt tettlegességek is sűrűn fordultak elő. A parancsnoksághoz eziránybanban több panasz érkezett. Bizalommal kérjük Parancsnok Úrtól népünk hathatós megvédését az ilyen atrocitások ellen.

Ezt annál inkább kell kérnünk, mert Szatmár vármegye vezetése – a népesség arányszámának tekintetbevétele nélkül –, az utóbbi napokban egészen román kezekbe került. Félünk, hogy ez az egyoldalú vezetés soviniszta szellemű lesz és sok újabb igazságtalanságnak okozója.

Engedje meg egy konkrét kérésünk előterjesztését is, amelyet külön írásban is átnyújtok. A mi katolikus híveink között vannak német eredetűek is. Ezek 1711. után költöztek Magyarországba és nyelvben, érzelemben – majdnem mind – teljesen elmagyarosodtak. Román impérium alatt a román hatóságok minden módon vissza akarták őket németesíteni. De e nép kitartott magyarsága mellett. Emiatt sok üldözésben volt része. Most pedig az összeírásoknál ezeket egyszerűen németekként jegyzik be és emiatt hátrányos elbírálásban részesülnek. És így az történik ezzel a vallásos, szorgalmas és becsületes néppel, hogy tegnap azért büntették őket, mert nem akartak és nem tudtak németek lenni, ma meg azért büntetik, mintha németek volnának.

Nagyon örvendenénk, ha ilyen kényes kérdésekben a mi katolikus és magyar egyházunk képviselőit is kegyes volna meghallgatni. Alkalmas volna erre a székesegyházi plebános, aki kissé tud oroszul is.

Szatmár, 1945. január 4."

„Öten voltunk a küldöttség tagjai: Püspök, Pakocs Károly, püspöki helynök, Czumbel Lajos dr. kanonok plebános, P. Schmidt Ferenc S. J. superior, P. Puskás Hugolin OFM házfőnök, Székely Ede dr. tv.tanácselnök, Bodnár Károly világi elnök, Mihalovics Istvánpolgári iskola igazgató, tolmács, Túrterebesi György ügyészünk. Gárdos Ferenc és Farkas Elek lekésett.

A parancsnok szívesen fogadott. Jóakarattal meghallgatott, de konkrét ígéretet nem tett. Úgy látszik azonban, hogy a nemzeti surlódásokat nem fogja engedni ezt nagyon feljegyezte.

Scheffler János püspök sk."

(Sz. P. L, 29/1945).

19. Püspökség beadványa a városi katonai parancsnoksághoz

„A szatmári Katonai Parancsnokságnak

A tegnap Parancsnok Úrnál tett látogatásom alkalmával megnyugodva vettem tudomásul magam is és a velem jött küldöttség egyházi és világi tagjai azt a megértő magatartást, amelyet a magyar egyházakkal szemben tanúsítani szíves volt.

Az igentisztelt Parancsnok Úrnak a köszöntő szavaimra adott válaszában megéreztem azt is, hogy az esetleg elkövetkező bajainkban jóakaratához nyugodtan fordulhatunk.

Sajnálom, hogy egy nap sem telt el azóta s máris igénybe kell vennem igentisztelt Parancsnok Úr igazságosságát és jóakaratát. A vett értesüléseim szerint rendőri, illetve katonai őrizetbe vették:

1. Monostori Ferenc madarászi plébánost

2. Schmiedt Ferenc szatmári jezsuita házfőnök, áldozópapot
3. Sommer György szatmári jezsuita, királyi katolikus főgimnáziumi tanárt
4. Dr. Melau Ferenc nagybányai püspöki tanácsos, plébánost
5. Dr. Gruber Ernő nagybányai minoritarendi házfőnököt, áldozópapot
6. Láng Lajos gilvácsi papnövendéket, aki Nagykárloyban van őrizet alatt
7. Szeibel János gilvácsi papnövendéket, aki szintén Nagykárolyban van őrizet alatt

Igentisztelt Parancsnok Úr, bizalommal kérem ezeknek az egyházi személyeknek szabadonbocsátását. Ha van ellenük komoly ok, ők alávetik magukat a rendes eljárásnak. Tudtommal azonban egyikük sem szolgált rá arra, hogy őket őrizetbe vegyék. Mind magyarság, mind szociális érzés szempontjából kifogástalan egyházi személyek, akik szerzetesi, vagy papi hivatásban a lelki és szellemi művelődésnek élnek és az emberiség javát szolgálják.

A szatmári egyházmegye papjai megelőzhették volna ezt az eljárást azzal, hogy a visszavonuló német sereggel elmenekültek volna. De nem tették, mert az Apostoli Szentszék Rómából bíztatott minket, hogy maradjunk nyugodtan helyünkön. Mi itt maradtunk, mert nyugodtak voltunk és vagyunk lelkiismeretünkben, hogy csak az emberiség javán dolgoztunk és akarunk dolgozni ezután is.

Bízom abban, hogy igentisztelt Parancsnok Úr kormányzói bölcsessége és egyéniségéből kisugárzó jóakarata meg fogja menteni a magyar katolikus hívek számára a méltatlanul elhurcolt egyházi személyeket.

Kiváló tisztelettel,

Szatmár, 1945. január 6. Scheffler János, szatmári római katolikus püspök sk"

(Sz. P. L, 11/1945).

20. A Püspökség levele Beliczay házfőnök-lelkésznek Nagybányára

„Püspökség, Beliczay házfőnök-lelkésznek, Nagybánya

Nagyon tisztelt Házfőnök-Lelkész Úr!

A nagybányai plebánia kiküldöttjétől szomorúan értesültem arról, hogy Melau Ferenc dr. plebános urat elszállították.

Érdekében, valamint dr.Gruber Ernő elszállított minoritarendi házfőnök kiszabadítására minden tőlem telhetőt megteszek.

A Vikárius Úr azonnal intézkedett, hogy az itteni magyar közösségi iroda a többi beszállított egyházmegyei és jezsuita paptestvérek érdekében járjon el az illetékes hatóságoknál.

Addig is, míg eljárásunk eredményre nem vezet, ezennel megbízom Nagytisztelendőségedet a nagybányai első plébánia vezetésével is vicarius oeconomusi minőségben.

Buzgó imáikba ajánlva megpróbáltatásaink idején szegény egyházmegyénket és ügyeinket maradok Ntdőségednek Krisztusban szerető főpásztora

Szatmárnémeti, 1945. január 6. Scheffler János szatmári püspök sk„

(Sz. P. L, 10/1945).

21. Magyar Bálint szaniszlói lelkész beszámolója

„ Nagyméltóságú Püspök Atyánk!

Január 18-án írott és hozzám 20-án érkezett rendelkezései értelmében mély tisztelettel jelentem:

Simon Elezeár páter elviteléről én írtam Nagyméltóságodnak. Akkor még csak úgy hallottam, hogy elvitték, azután, megtudtam, hogy a hír sajnos igaz. A nagyváradi transzporttal elvitt papokat visszaengedték Nagyenyedről. Bélteky önként tovább ment a „mobilizáltakkal". A váradi transzportból 5 nővért is visszaengedtek ugyanakkor. Ez biztos értesülésem. Hogy az innen indított és a Nagykárolyból indított, valamint a többi más helyről indított transzportokból visszaengedtek-e valakit, azt nem tudom. Úgy látszik, hogy nem, mert a Páter eddig nem jött vissza.

Szaniszló, 1945. febr. 2. Magyar Bálint"

(Sz. P. L, 167/1945).

22. Weisz József krasznabélteki esperes beszámolója az esperesi kerületről

„Kegyelmes Püspök Atyám!

Legjobban szeretném szóval elmondani mondanivalómat, azonban ez a jelen körülmények között szinte kivihetetlen, azért néhány e sorban próbálom meg összesűríteni azokat.

Kegyetlen életünkről minek írjak, hisz Atyánk szintén átéli ezt! Egyedül a Jóságos Isten ad hozzá erőt, hogy ezt elviseljük. Különösen ez a január hozott reánk tenger szenvedést! Még mindig teljes bizonytalanságban vagyunk, 3 hete nap mint nap, éjjel-nappal a legkegyetlenebb gyötrelmeket éltük át szegény híveimmel. Most 3 napja látszólagos csend és némi nyugalom van, de ki tudja melyik pillanatban tör reánk ismét a veszedelem!... Plébániámról mintegy 350-400 embert vittek el, különösen az első eset volt borzalmas. Leírhatatlan! A második esetnek én is részese voltam, azonban a Jóisten segítségével mégiscsak kiszabadultam. Kegyetlen kínos volt az az idő , amelyet bent töltöttem s amikor kiszabadultam, első utam a templomba vezetett, ahova híveim zokogva bekísértek, együtt sírtunk-imádkoztunk , sohse fogom elfelejteni!...

A kerületben szintén igen szomorúak az állapotok, egy község sem kerülte el a borzalmas időket. Kezdem:

Alsóhomoród: alig 41 néhány család a községben, bár újabban kezdenek visszatérni egyes családok, pásztor nélkül.

Erdőd: mintegy 400-500 emberrel kevesedtek meg, lelkészük megvan.

Krasznabéltek: fentebb jeleztem, egymagam végzem lelkipásztori teendőimet, hál Istennek bírom, az iskolában is örömmel végzem a hitoktatást.

Krasznasándorfalu: a hívek száma erősen csökkent, részben önkéntes eltávozásukkal, még a németekkel távozott egynéhány család-részben mostani elvitelükkel. Lelkészük megvan.

Nagyszokondon: siralmas a helyzet, a sándorfalui lelkész úr látja el őket, miután volt lelkészük a németekkel távozott el néhány sváb családdal.

Krasznaterebes: itt is meglehetősen megritkult a hívek száma, pontosabb adatot nem tudok, lehetetlen az érintkezés, csupán hallomásból tudok egyet-mást, lelkészük megvan.

Nagymadarász: szegény lelkészt is elvitték több hívével; tudomásom szerint az erdődi lelkész úr vette őket gondozásba.

Nántű: mintegy 80-100 embert vittek el, lelkészüket is elvitték, azonban már másnap elbocsátották, elvitelkor bent volt nálam; január 14-én, vasárnap d.e. Sándorfaluba vitték, ott volt a gyűjtőállomás, de már másnap 15-én hazaengedték, amikor is ismét eljött hozzám és nálam volt másnapig, ahonnan aztán hazament.

Szakasz: innen kb. 100-120 embert vittek el, lelkészük othon van.

Szinfalu: jól méltóztatik tudni, a falu úgyszólván egészen üres, még a németekkel mentek el; a megmaradtakat és a homoródi híveket Ettinger János ny. lelkész úr látja el.

Nagyjából adhatok csak képet a kerület helyzetéről, ha a Jóisten nyugodtabb időket enged megérnünk, a legnagyobb gondossággal és szeretettel keresem fel plébániáinkat, hogy Kegyelmes Atyánkat tájékoztathassam a kerületről.

Engedelmes fiúi szeretettel,

Krasznabéltek, 1945. január 26. Weisz József esperes plébános"

(Sz. P. L, 144/1945).

23. Székesegyház két áldozópapja, Rényi Ferenc és Tyukody Mihály kérvénye

„Kegyelmes Atyánk!

Úgy szeretnénk Kegyelmes Atyánk elé járulni, mint ahogyan fiatal szerzetesek állnak előljáróik elé, és kérik, hogy misszióba mehessenek. Ez a mi szívünk vágya is: szeretnénk missziós-útra indulni Oroszországba. Üzenetet akarunk vinni szeretteinknek; meg akarjuk őket vigasztalni szent hitünk vigasztalásával, és hírt akarunk hozni az aggódó itthoniaknak.

Jól tudjuk, hogy kérésünk szokatlan. Indokolására legyen szabad elmondanunk a következőket:

1. Százötven éves egyházmegyénk történelmének legnagyobb csapását éli át szeretett népünk. A rémséges háború legnagyobb keresztjét a mi ártatlan népünk viseli. Katolikus falvainkból ezrével hurcolták el szeretteinket. Vitték őket ismeretlen idegenbe. Barbár kezekkel szakították szét a legszentebb szálakat, amikor gyermek-embereket, és érintetlen lelkű leányokat szakítottak ki családjaik melegéből....

2. Mert ki más tudna itt vigasztalni, mint a legjobb édesanya, a katolikus Anyaszentegyház. Ő tudja a híveknek a rábízott szent misztériumok által odanyújtani Krisztust....

3. Mi ketten érzünk erre a munkára legnagyobb hivatást, egyrészt azért, mert mindketten megtanultuk valamennyire annak az országnak nyelvét; másrészt pedig munkabeosztásunk olyan természetű, hogy Püspök atyánk engedélyével könnyen lehetne bennünket nélkülözni.

Ezen indokok bátorítanak bennünket arra, hogy előterjesszük azt a kérést, hogy ez év májusában szeretnénk kimenni Oroszországba, hogy egy-két heti ott tartózkodás alatt felkeressük az ukrajnai nagyobb ipartelepeket, ahol értesülés szerint híveink dolgoznak. Módot adnánk nekik, hogy elvégezzék húsvéti szentgyónásukat és megerősítenénk őket a csüggedésben az Eucharisztia szent Erejével....

Ezért imádkozunk régóta és ezt kérjük Püspök Atyánktól

Szatmárnémeti, 1945. május 4-én Rényi Ferenc és Tyukody Mihály áldozópapok

Élőszóval: Nem lehet, mert:

1. aligha kapnak engedélyt
2. hol találják meg őket
3. Van ott legalább 4 papunk
4. Paphiányunk miatt

A szándék dicsérendő. Isten felírta. A végrehajtás nem látszik kivihetőnek.

Scheffler János sk"

(Sz. P. L, 616/1945).

24. Ettinger János szinfalui plébános beszámolója

„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr, Kegyelmes Főpásztorom!

F. évi jan. 31-én vettem küldöncöm útján mélt. Pakocs K. vikárius úrtól másolatban Excellenciádnak iratát, melyben engem a megárvult szinfalui és alsóhomoródi plébániák

lelkipásztori teendőivel megbízni méltóztatott. Szíves örömmel vállalom a megbízatást. Quantum possum, tantum eudeo.

Non recurso laborem, csak félek, hogy a rendkívüli körülmények között, csupa rossz, ellenséges indulat között innen Szinfaluból nem tudom az alsóhomoródi plébánia érdekeit megvédeni.

Különösen felhívom Kegyelmes Főpásztorom figyelmét arra, hogy Szinfaluban már megkezdték a kolonisták ideszállítását az eltávozott sváb hívek házaiba és birtokaiba. A Nemzeti Demokrata Arcvonal kormányzati programjának azonnal megoldása tervei szerint. 6. a.) Bukarest 1945. jan. 27. Alsóhomoródra vonakodnak menni, de Szinfaluban máris több család telepedett le. A kolonisták Nagybánya vidékein famunkások voltak, gazdasági felszereléseik egyáltalán nincsenek. A Szinfaluban meghúzódó alsóhomoródiakat valósággal kiüldözték házaikból, mert ezekben ajtók, ablakok vannak. Az itteni románság is megkeserítette a helyzetüket …Óh de alacsony fokon áll az élő hit és morál! Nincs irgalom, nincs igazságosság, csak szívtelen kapzsiság, gyűlölet, vak sovinizmus. Ezen sovinizmus elől menekültek kis vasutunk vasutasai.

Lopás, fosztogatás napirenden, annyira, hogy az itt lakó szinfaluiak elkeseredésükből, ha csak többen vissza nem térnek a mieink, a falu elhagyásáról tanakodnak...

A vegyes házasságok részünkről mind elvesztek. Azok, akik 1941-1944 években sok utánajárásomra anyakönyvileg szertartásunkra visszatértek, most 1944. nov. 1-től, - érdekből-ismét görög szertartásúakká lettek és soviniszta románok…

Szerintem hasztalan a fáradozás törvényeink szerint eljárni, gyakorlatban ezek ugyis elvesztek szertartásunk számára. Az érdek hajhászás emberi gyarlóság.

Január első felében elhurcolt híveimről Monostori nem tudott felvilágosítást adni küldöncömnek, mert nem együtt voltak bevagonírozva…

A helybéli román gör. kat. hívek (kb. 300) is bizalommal felkeresnek. Én keresztelek, avatok, provideálok nekik. Illetékes lelkészük csak 2 hetenként jön át, Mogyorósról. Erős szervezetű középkorú pap, de nem bír végig menni a kihalt és teljesen kifosztott hosszú sváb utcán, elfogódik a szíve….

Mennyire fáj ez a látvány nekem, az ideggyengének!

Maradok szolgálatkész, engedelmes, hűséges papja

Szinfalu, 1945. március 1. Ettinger János vicarius oeconomus"

„Tisztelt jelentését köszönöm. Mindenekelőtt vigasztalására kifejezem abbéli rendíthetetlen hitemet, hogy a hívek jó része vissza fog térni: azok is, akik ma Oroszországban dolgoznak; a németektől erővel elhurcoltak is. Utóbbiak számára azzal a nagy tanulsággal, hogy pénzért és csábításra ne üljenek fel távoli országok ügynökeinek, hanem saját Istentől rendelt itthoni lelki vezetőiket kövessék!

Eszembe jut, milyen szomorú szívvel mentem el 1943. májusában este 10-11. óra tájt a német „kulturház" előtt. A régen valóban mélyen vallásos szinfalui nép fiai és leányai kurjongattak és táncoltak ott. Néhány órája bérmálkoztak és a bérmálkozás estéjét is tánccal töltötték – fiúk és leányok, éjjel…. Ez a mozgalom nem volt Istentől való. De ők szegények belesodródtak és olyan hamar voltak kénytelenek saját bőrükön megérezni a helytelen mozgalom szomorú következményeit. Nagyon sokat gondolok az elhurcoltakra: Mit szenvedhettek és nélkülözhettek egész télen! És most hol sínylődnek? Mit tud velük a nyomorba jutott Németország csinálni? Imádkozom, hogy egészségesen és régi mély hitükkel térjenek vissza mindnyájan….

Nem lesznek nekik jól fizetett és fizető, hitetlen és Egyházat gúnyoló prófétáik, akik éket ütnek a nép és Egyház közé. Nem lesznek Nagykárolyban olyan nevelőik, akik

gúnyolódnak a bérmáló püspök beszédén, hogy csak egy örök ország és csak egy szikla van, az Egyházé-és minden uralkodó és minden vezető belehal az Egyház üldözésébe...

Szatmárnémeti, 1945. március 8. Scheffler János püspök sk"

(Sz. P. L, 312/1945).

25. A püspökség beadványa a városi katonai parancsnoksághoz

„Polgármester Úr!

Másolatban idemellékeljük a város magyar polgárságának az észak-erdélyi orosz katonai Parancsnok Úrhoz és a Szatmárnémeti város Parancsnokához intézett feliratát.

Bizalommal kérjük Polgármester Urat, mint a város lakosságának érdekvédőjét és képviselő-tényezőjét, a maga részéről is törekedjék mindent megtenni, hogy a város magyar polgárságának nyugalmát feldúló letartóztatások véget érjenek; a felelőségre vonások a nép széles rétegeiből hivatások szerint alakítandó igazoló-bizottságok előtt történjenek és a súlyos időkben amúgyis leszegényedett magyarok lelki és anyagi zsarolása ne tegye lehetetlenné a hivatásbeli munka folytatását városunkban.

Kiváló tisztelettel,

Szatmárnémeti, 1945. január 25.

1. Ezredes, Kormányzó Úr!
2. Őrnagy, Vársoparancsnok Úr!

Szatmárnémeti város lakosságának 80%-a magyar s ennek a magyar lakosságnak túlnyomó többsége a föld népéből, iparosokból és kereskedőkből tevődik össze, akikhez járulnak a felsőbb iskolákat, egyetemet, akadémiát végzett magyarok…

Azt mindenki tudja, hogy hitlerizmust ennek a városnak magyar lakossága nem vallott; hozzá nem szegődött. Ha voltak is soraikban megtévedt emberek, azok vagy nem voltak magyarok, vagy igen kevesen voltak, s ma már nincsenek ezen a területen…

Ezért nem tudjuk megérteni, miért tartóztatnak le derék magyarokat, s tartják őket heteken, sőt hónapokon át fogságban kihallgatás nélkül s anélkül, hogy igazságot szolgáltatnának nekik…

Tisztelettel kérjük azért fogságba vetett magyar polgártársaink szabadon bocsátását, igazoló bizottságok elé való utalását s ezáltal a magyar családokban a munkához szükséges nyugalom biztosítását…

Kiváló tisztelettel,

Szatmárnémeti, 1945. január 23."

(Sz. P. L, 82/1945).

26. A Püspökség beadványa a városi katonai parancsnoksághoz

„Alezredes, Kormányzó Úr!

Az Orosz Hadsereg és az Orosz Kormányzat kiváló vezetősége úgy fegyverszüneti szerződésekben, mint a megszállt területeken levő népességhez intézett kiáltványaiban biztosította a papság és a vallások zavartalan tevékenységét. Ezt a kijelentést megnyugvással vettük tudomásul mindannyian, hívek és lelkipásztorok.

Azonban időközben a helyi rendőrhatóságok részéről olyan intézkedések történtek, amelyek a vallások papjainak az Orosz Kormány által biztosított zavartalan működését akadályozzák.

Ilyen intézkedés történt Szatmárnémetiben, amikor a város magyar katolikus híveinek buzgó és érdemes lelkipásztorát, dr. Czumbel Lajos kanonokot február 5-én a rendőrség letartóztatta és azóta is állandóan fogságban tartja.

A letartóztatás indoka, értesülésem szerint az, hogy dr. Czumbel Lajos a magyarág köréből tömegesen börtönbe hurcolt férfiaknak a börtön-kápolnában misét tartott és az evangélium magyarázata alkalmával azt a hasonlatot mondotta, hogy „úgy érzi magát, mintha az őskeresztény katakombák híveihez beszélne." Ezt a hasonlatot egy rossz akaratú és értelmetlen fiatalember, akit a kommunista párt bizalmi embere gyanánt küldött az istentiszteletre, félremagyarázta és jelentette a rendőrségnek. A rendőrség aztán a plébánost letartóztatta.

Az Orosz Hadsereg kiváló Vezetősége jan. 12-i kiáltványában kijelentette, hogy nem hódítani jött, hanem felszabadítani; és nem jött bevezetni a szovjetrendszert, hanem tiszteletben tartja azt az államformát, amelyet itt talált és a nép-akarat óhaját.

A demokratikus elvnek épen az a szépsége, hogy az emberi szabadságot tiszteletben tartja és annak érvényesülést szerez. Ezzel a demokratikus elvvel ellenkezik a szatmári rendőrség eljárása, amely egy lelkipásztort fogságban tart azért, mert az evangéliumot a börtönbe hurcolt magyar híveknek őszintén hirdette. Ha egy pártnak, amely a szatmári magyar népesség megkérdezése nélkül igyekszik hatalmat gyakorolni a városban, nem tetszik az evangélium független és szabad magyarázata, ennek az elintézése nem a börtön, vagyis az emberi demokratikus szabadság megsértése, hanem a meggyőzés. Sem a magyar lelkipásztorok, sem a nép nem tartozik egy politikai párt elgondolásai szerint vallását gyakorolni, az evangéliumot értelmezni. S ha a szatmári rendőrség vezetőinek egy része mégis kényszeríteni akarja a papságot arra, hogy az evangéliumot másképpen hirdesse, ez a demokratikus elveknek súlyos megsértése.

Dr. Czumbel Lajos kanonok, plébános már két hete van fogságban; a szatmári katolikus hívek tömege fölháborodással látja, hogy lelkipásztorát tőle távoltartják és vallási életének szabadságát így éppen azok, akiknek kötelességük volna a vallások zavartalan működése és a vallásos nép akaratának biztosítása.

Tisztelettel kérem azért Alezredes, Kormányzó Urat: méltóztasson elrendelni, hogy a szatmári rendőrség adja vissza a szatmári katolikus nép lelkipásztorának szabadságát és tartsa tiszteletben a szabad vallásgyakorlat jogát, amelyet úgy az Orosz Hadsereg, mint az Orosz Kormány tiszteletben tartani kíván.

Kiváló tisztelettel:

Szatmár 1945. febr. 19. Scheffler János szatmári püspök sk"

(Sz. P. L, 260/1945).

27. Beadvány a nagybányai polgármesteri hivatalhoz Dr. Melau Ferenc ügyében

A nagybányai rendőrségtől folyó hó 15.-én este fél 11 órakor az alábbi szövegü kiutasító végzést kaptam:

„75/1945. Dr. Melau Ferenc Helyben. Utasítjuk, hogy f. hó 16-án reggel 8 óráig hagyja el a város területét. felebbezésnek helye nincs. Amennyiben jövőbeni politikai magatartása kifogás alá fog esni, le lesz tartóztatva. – Nagybánya, 1945. febr. 15-én, Palkovics sk. Néprendőrség Vezetője sk. Forgó (vagy Varga?) István sk. P.H."

És ennek a rendeletnek megfelelően febr.16.-án reggel kénytelen voltam a letartóztatás elkerülése végett elhagyni Nagybányát.... Alázattal kérem Nagyméltóságodat, hogy nekem valamely illetékes orosz parancsnokság által igazságot adatni méltóztassék s addig, amíg ügyem elrendeződik, szabadságot adni kegyeskedjék, hogy izgalmaimat kipihenhessem....

Felszentelt kezeit csókolva maradok Nagyméltóságodnak

Nagybánya, 1945. február 16. Dr. Melau Ferenc p. tanácsos, plébános"

„Kedves Polgármester Úr!

Dr.Melau Ferenc plébános úrnak kiutasítási ügyében – a hivatalos íráson kívül – teljes bizalommal is kérem szíves és hathatós közreműködését, hogy a vele történt sorozatos igazságtalanságok jóvátétessenek…

Ismerve Polgármester Úrnak helyes jogi és úri érzéseit, ismerve magyar szívét, bízva remélem, hogy a gyűlölettől sugallt deportálási kísérletnek, vagyonelkobzási szándéknak és kiutasítási végzésnek helytelenségéről meg fogja győzni Melau úr rosszakaróit és mielőbb mindent visszavonat.

Ha e héten nem kapunk igazságos restitutio in integrumot és annak biztosítását, hogy Melau plébános úr – 6 heti kemény próbája után – háborítatlanul láthatja el hivatalát Nagybányán, az orosz főparancsnokságnál keresek nemcsak személyi és konkrét, de elvi sanctiot is. Azonfelül, az ügyet a pápai nunciatúra útján az angol-orosz szövetségközi szerveknek tudomására hozom. Elvégre nem engedhetem a gyávaság bélyegét magunkon száradni!…

Tudom hogy ma a vezetőknek igen nehéz a helyzete de e bizalmas kérésemet így is elő kellett adnom.

Magyaros tisztelettel és igaz szeretettel köszönti

Szatmár 1945. február 19. Scheffler János szatmári püspök sk”

„Ngs. Dr. Koncz Árpád polgármester úrnak Nagybánya

Igentisztelt Polgármester Úr!

Az Apostoli Szentszék bukaresti követének sikerült az orosz Kormányzattól kieszközölnie, hogy a szatmári róm. kat. egyházmegyének Oroszország felé szállított papjai állomáshelyükre visszatérjenek. Ezek között volt Nagybánya-város buzgó magyar lelkipásztora, dr. Melau Ferenc püspöki tanácsos is.

Amilyen örömmel értesültem arról, hogy az Apostoli Szentszék és az Orosz Kormány ebben a nehéz kérdésben megegyezésre jutott: olyan sajnálattal vagyok kénytelen tudomásul venni az Orosz Kormány intézkedésének és az Apostoli Szentszék közbenjárásának azt a súlyos megsértését, amelyet a nagybányai rendőrség vezetősége egy Schlesinger Sándor-nevű munkaszolgálatból visszatért nagybányai zsidó népközösségi tag bosszúja következtében elkövetett azzal, hogy a nagybányai magyar katolikusság lelkipásztorát a város területéről folyó hó 15-én éjjel fél 11 órakor néhány órai hatállyal kiutasította….

Értesülésem szerint ugyanis a nevezett Schlesinger Sándor egy katolikus asszonynak adta át 1944 tavaszán az értékeit elrejtésre. Az illető asszony a rendőrségtől való rettegésből átadta Schlesinger Sándor értékeit a plébániai templom sekrestyésének egy névtelen levéllel, amelyben a plébánost kérte, hogy saját belátása szerint cselekedjék a küldeménnyel. A plebános egészen helyesen nem vállalta azok őrzését, mert a) nem tudta, hogy kiéi, b) nem tudta, hogy nem a nyilasok részéről való rászedés műve-é a kérelem s jogosan félt attól, hogy a rendőrség felfedezi az ügyet és meghurcolja őt, aki éppen a zsidóság érdekében szólalt fel a nyilas-érzelmű rendőrkapitány előtt akkor, amikor mindenki hallgatott…

Bizalommal kérem Polgármester Urat, mielőtt az Orosz Kormány illetékes képviselőjéhez fordulnék, szíveskedjék sürgősen orvosolni a Katholikus Egyház üldözését kimerítő sérelmet és tett intézkedéséről engem táviratilag értesíteni.

Fogadja Polgármester Úr kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Szatmárnémeti, 1945. február 20. Scheffler János szatmári püspök sk”

(Sz. P. L, 222/1945).

28. Beszámoló a püspökség helyzetéről

„Főtisztelendő Főesperes Úr!

Addig, amíg a jelen rossz közlekedési viszonyok tartanak, a felvidéki esperesi kerületek ügyében közös leveleket fogok az ottani főesperes uraknak intézni. A mai napon Dr. Bujaló Bernátot kinevezem ungi főesperesnek

… I. Személyiek.

Még mindig kb. 20 „menekült" papunk nem tért vissza az egyházmegyébe. Február folyamán visszatért: Wieland János Borsabányára, Molnár Károly Máramarosszigetre, Tyukodi Mihály (szatmári s. lelkész lett). 9 papunk katona (2 hadifogoly), 7 ment el a németekkel, két papunkat Oroszországba vittek (Franzen, P. Semptei), más hármat Iasiból visszaengedtek (P. Gruber, Monostori F., Melau F.), 9 halt meg 1944-ben!

Ellátatlan plébániák: Kőrösmező, Felsővisó, Nagybocskó, Aknasugatag, Halmi, Nevetlenfalu, Aporháza, Barlafalu, Csegöld, Láposbánya, Perecsény.

E héten gondoskodtam 3 plébániáról: Csomaköz (Merlák F.), Avasfelsőfalu (Ágoston István), Szolyva (Getlik István). Várom Kind Imrét Aporházára. Több papunk van Pesten és Budán. Azokat hamarosan visszavárjuk. Szeretném ha húsvétkor mindenütt lenne pap.

December 24-én Zadravecz ny. tábori püspök úr a Központi Papnevelőben pappá felszentelte 6 fiúnkat: Árva (Nezbajló) Györgyöt, Barna Józsefet, Galambos Ferencet, Révész Gábort, Szőnyi Lászlót és Vajda Imrét. Egészségesen hazajöttek és itt fejezik be tanulmányaikat. Sajnos, a szemináriumot sem Szatmáron, sem Váradon nem sikerült megnyitni. Fiaink tanáraik levélbeli irányítása mellett itthon tanulnak és Nagyváradon fognak vizsgázni. Kár, hogy felvidéki papnövendékeink is elfutottak. Ha előkerülnek, a váradi rektortól kérjenek tanácsot és nekem jelentsék hollétüket….

A felvidéken működő papjaink maradjanak ott, amíg maradhatnak. Ha Ungváron valaki nélkülözhető volna, kérek róla jelentést….

Ha ott kiutasítások lennének állampolgárság címén, igen nagy papi hiány következnék be. Hozzá Felvidéken elég sok az öreg pap. Szatmáron a konviktus működik: 120 növendékkel. Sajnos, segélyt nem tudunk nekik adni, mert erre begyűlt pénzünk betétkönyvben van, amelyhez – legalább egyelőre – nem juthatunk hozzá.

Nagykárolyban a Piarista Gimnázium működik; Máramarosszigeten most nyílt meg a „magyar" gimnázium. Igazgatója Gyurátz Ferenc piarista tanár. Katolikus Tanítóképzőnk is működik.

Tavasszal a rezidencia és szeminárium romjaiból építünk annyit, amennyire anyag, pénz és munkaerő lesz, – si Dominus sedificaverit –….

Ősszel valamilyen alakban meg kell nyitni a papnevelő intézetet.

Czumbel Lajos még mindig letartóztatva. A börtönben prédikált és állítólag két meg nem felelő hasonlatot használt. Sokat jártunk és járunk ügyében három hét óta. Remélhetőleg néhány napon belül kijön….

Sok buzgó imájukat kérve vagyok Krisztusban szerető atyja

Szatmárnémeti, 1945. március 1. Scheffler János püspök sk"

(Sz. P. L, 286/1945).

29. Molnár Károly máramarosszigeti plébános beszámolói állampolgársági ügyéről

„Kegyelmes Püspök Atyám!

Kiutasításom ügyéről az alábbiakban bátorkodom beszámolni Nagyméltóságodnak. Félig-meddig már készülődtem a kivándorláshoz, mikor jött Nagyméltóságod levele az intervenció kilátástalanságáról. Erre meggyorsítottam a készülődés tempóját, mert Tóth

Lászlónak édesapja a Nyírségbe repatriálván, vagont kapott és vele akartam menni én is szeptember 12-én.

E nap korán reggel azonban elmentem még a sigurancia főnökhöz, kezdettől fogva mindenben gátlómhoz s érdeklődtem nála: mi az igaz azokból a kósza hírekből, hogy december 1-ig fel van függesztve a kiutasítási rendelet foganatosítása? A főnök elzárkózott a hírek igazolása elől, de mikor utaltam állampolgárságom megkérelmezésére, szokatlan jóakarattal kérdezte, hogy meddig akarok halasztást a maradásra? Feleltem: hogy holtig. Vagy legalábbis addig, míg lejön állampolgárságom felől a döntés.

Erre szokatlan jóakarattal tanácsolta, hogy azonnal írjak román kérvényt a miniszterhez s délig nyújtsam be dr. Groza Viktor itteni főkapitányhoz (jóravaló, unitus, idevalósi román fiú), aki történetesen másnap reggel indul hivatalos ügyben Bukarestbe s elviszi kérvényemet. Délben találkoztam Grozával s szívesen vállalta kérelmem pártfogását. Mendelovics sigurancia főnök tanácsára azt is felemlítettem a kérvényben, hogy mint az itteni rk. elemi iskolák igazgatója és hitoktatója, a tantestület tagjának tartom magam és így jogot érzek a tanerőket megillető kivételezésre.

A döntés 7-8 nap múlva várható rendőrségi tanácsadóim szerint.

Ha ez kedvezőtlen lenne, sokak tanácsára az orosz főparancsnokhoz is fordulhatnék, aki sok sorsosomat visszamarasztott, de zs. barátaimtól kitelik, hogy ha orosz intervenciót kérek, képesek az orosz parancsnok figyelmét felhívni tavalyi bolsevista-ellenes cikkemre és ez csak ronthatna a dolgomon….

Máramarossziget, 1945. Szeptember 17. Molnár Károly"

„… Ma beidéztek és tudomásomra hozták a megfelelő hatósághoz címzett kérvény újraindítását. Mielőtt azonban benyújtanám azt az itteni rendőrséghez, kérelmem teljesítésének javasolását ki kell eszközölnöm a Frontul National Democratic (Fenede) nevű kommunista-demokrata szervezettől, amely élet-halál ura és amely a purifikálások, állásbetöltések összes dolgait kezében tartja és intézi. Ha a Fenede vízummal látja el kérvényemet, maradhatásom engedélyezettnek vehető, de csakis ezesetben. Míg ezt a vízumot megtudom szerezni, addig kiutasításomat az idegenellenőrző hivatal nem forszírozza ... A Fenede velem szemben eddig tanúsított állásfoglalásáról csak annyit jegyzek meg, hogy tulajdonképpen az ottaniak szemében szálka az én személyem kezdettől fogva.

Megpróbálok minden lehetőt, hogy a tanév végéig halasztást kapjak. Tudniillik elemi iskolai hitoktatói maradhatási engedélyem törvényben lefektetett alapja.

A Fenede fog dönteni afelett, hogy először tanerőnek vagyok-e vehető, másodszor, hogy – még igenlő esetben is – kívánatos-e szigeti tartózkodásom?

Máramarossziget, 1945. Szeptember 21. Molnár Károly"

„… A vízum sikerült és kérvényemet rendőrségünk át is vette, hogy Váradra továbbítsa. Hogy pedig ott nem találták meg, ennek az lehet az oka, hogy rendőrségünk nem terjesztette fel. Viszont azóta engem se zaklat. De azt sem akarja, hogy biztonságban érezzem magamat. Ez lehet magyarázata annak, hogy itt heverteti kérvényemet, hogy az elintézetlen ügyű ember idegfeszültségében tartson….

Nagyméltóságod ittléte óta nem érkezett Szigetre egyetlen deportált sem. Sundhausen bánáti kollégánk azóta türelmetlenül várja honfitársait, újabb élelmiszertömeget is kapott hazulról, de nincs hozzá fogyasztó. Nálam lakik és beteg német foglyokkal foglalkozik. Várjuk Kilébert.

A velünk szomszédos piactéri emeletes házat az ottan eddig lakó oroszok kiürítették s oda párszáz repatriáló ukrán helyezkedett el. Kertünk kerítését egykettőre feltüzelték.

...Odaátról semmi hírünk. Gyulai Ödön – kivételesen – kapott engedélyt az átjárásra s így rendesen átjár vízentúli híveihez szentmisét mondani. Sőt járhat Trebusára is....

Az új igazgató jól forgolódik. Már 17 osztályban, öt különböző épületben tanul a 700-on felüli tanulósereg. A múlt héten ittjárt Bukarestből a kisebbségi miniszter, néhányunk előtt nyilatkozott vármegyénk helyzetéről, postai-, élelmezési- és egyéb nehézségeiről, amiket a kormány orvosolni kíván. Ugyanakkor nyilatkozott arról is, hogy a szintén hajléktalan román fiúgimnázium megkapta a régi otthonát (piaristagimnázium), a magyar gimnázium hajlékhoz juttatására pedig utasította a prefektust. Persze minderre akkor kerülhet sor, ha az oroszok szabaddá teszik a város épületeit. Ennek pedig semmi jele sincs még....

A zsidó-gettó és zsidóvagyonok körüli dolgok miatt sok letartóztatást foganatosított a kolozsvári népbíróság kiszállott ügyésze. Városi volt főtisztviselőket s kisebbeket is. Sőt a kihallgatásra kerülő tanúk is fogdában voltak addig, míg rájuk került a sor. Ezek főtisztviselők voltak, köztük Szőllősy Tibor alpolgármesterünk is, kinek ügye tovább folytatódik, mivel a letartóztatásban maradt Hullmann Ferencet, (Rátky Béla volt helyettesét) purifikálni engedte, mint a purifikáló bizottság elnöke.

Ma várják a karácsony óta fogvatartott politikai foglyokat Váradról, kik szabadlábra helyeztetnek. Ha ki nem enged engem februárban az ukrán ügyész, talán én is csak most szabadultam volna....

Máramarossziget, 1945. November 27. Molnár Károly

Utóirat 1945. November 28-án:

Gyulai hozta az odaáti hírt, hogy az eddigi magyarpénzt rubelre cserélték át. Azonban magános egyén csak 700 P-t adhatott be, amelyért 300 rubelt kapott. Családos egyén 1500 pengőt cserélhetett be, kapott érte 650 rubelt. Minden egyéb összegű pengő értékét vesztette. Egyházak és egyéb közületek pénzét nem cserélték be. Ezekután ha volna is eljuttatási lehetőségünk, se magyarral, se román pénzzel nem tudunk segíteni az odaátvalósi testvéreken.

Jegyrendszer van, de csak til-tul adnak reá valamit. Ellenben papok nem kapnak jegyet sem...

Sok magyar tanuló jelentkezett be az ősszel a magyar gimnáziumba és az internátusba odaátról, de nem engedik ide őket. Úgy hogy az internátusban csak hét bentlakó van."

(Sz. P. L, 1078/1945).

30. Magyar Népi Szövetség és a püspökség közötti levélváltás az állampolgárság ügyében

„Főtisztelendő Róm. kat. Püspökségnek, Szatmárnémeti

A Romániai Magyar Népi Szövetség Országos Közművelődési Bizottságának Egyházi Ügyosztálya felkéri a Főtisztelendő Püspöki Hivatalt, hogy az állampolgárság ügyében és működési engedély elnyerése végett az egyházmegyében működő magyar állampolgárságú papokról, szerzetesekről és hitoktatónőkről névsorát hivatalunkba minél hamarabb megküldeni szíveskedjék.

Kolozsvár, 1945. augusztus 6.

Balogh Edgár, a MNSz országos alelnöke s. k. Kurkó Gyárfás, az MNSz országos alelnöke sk."

„Igen tisztelt Elnökség!

... Köszönöm, hogy soraikkal alkalmat adtak arra hogy, a magyarságunkból és helyzetünkből származó ügyeinket közösen és egyetértően szolgálhatjuk.

A magyar állampolgárságú papokról és szerzetesekről azonban addig egyelőre nem szándékozom kimutatást küldeni, míg már be nem fejeződnek a még meg sem kezdett inkadrálások.

Figyelmükbe ajánlok azonban – gyors intézkedés kieszközlésére – egy más ügyet. A szatmári egyházmegye magyar és ukrán részén nincsenek diákjainknak és papnövendékeink sajátos képzését szolgáló szakiskolák, illetve akadémiák. Ezek itt vannak Szatmáron. Szeretném, ha a Romániai Magyarok Nemzeti Szövetségének Országos Központja eljárna abban, hogy diákjaink és növendékpapjaink úgy az ukrán, mint a magyar területről legális úton, tehát megfelelő határátlépő és tartózkodási engedéllyel jöhessenek Szatmárra tanulmányaik végzésére.

A magyarság ügyét szolgáló működésükre Isten áldását kérve és magam készségét felajánlva maradok.

Szatmárnémeti, 1945. augusztus 16. Scheffler János szatmári püspök sk"
(Sz. P. L, 972/1945).

31. Miniszterelnöki hivatal válasza a püspökségnek egyes papok sorsát illetően

„Preşedenţia Consiliului de Miniştri
Cabinetul Primului Ministru

Ca urmare la scrisoarea Eminenţei Sale Domnului Ioan Scheffler, Episcop de Satu Mare, adresată Domnului Prim Ministru, avem onoarea a vă trimite alăturat, în copie, răspunsul Ministerului Afacerilor Interne-Direcţiune Generală a Poliţiei, Direcţiunea Centrelor de internare, Nr. 10640 din 23 Octomvrie 1945, rugându-vă să binevoiţi a-l prezenta Eminenţei Sale Domnului Ioan Scheffler pentru a lua la cunoştinţă.

Bucureşti, 3. Noiemvrie 1945.
Directorul cabinetului, M. Meteş

În referire la Ordinul Dumneavoastră Nr. G 903 din 13 Septemvrie 1945, avem onoare a vă raporta următoarele:

Preoţii Czumbel Ludovic, Hauler Paul şi Beres Andrei, au fost puşi în libertate, în urma lucrărilor de verificare a dosarelor la Inspectoratul Regional de Poliţie Oradea Mare.

Preoţii Melau Francisc, Ionucz Paul, Gyorghipol Albert, Ornoy Paul şi avocatul Kruger Eugen, au fost deferiţi Tribunalului Poporului din Cluj.

Inspector de poliţie, ss indescifrabil Şeful Serviciului, ss indescifrabil"
(Sz. P. L, 1412/1945)

32. A püspökség beszámolója a magyar tanügyi állami hatóságnak

„Mélyentisztelt Főigazgató úr!

A szatmári tanügyi szakszervezetnek 1945. július 13-án a szatmárnémeti magyar tannyelvű középiskolák jövőben való fenntartása ügyében tartott értekezletéből tudomásomra jutott, hogy a magyar tanügyi állami hatóság a hitvallásos jellegű középiskolák összevonását óhajtja.

A szatmári római katolikus püspökség részéről a tervezet vagy óhajtott összevonás ellen bátorkodom a következő észrevételeket megtenni:

1. Szatmárnémetiben a római katolikus egyház joghatósága alatt a következő iskolák vannak: a/róm. kat. tanitónőképző, b/róm. kat. leánygimnázium c/róm. kat.

tanítóképző és kántoriskola d/róm. kat. polgári leányiskola és ezekhez csatolom elvből e/ a kir. kat., illetve most már állami-nak mondott kat. fiúgimnáziumot.

2. Az 1. pontban jelzett intézmények mindegyike még az első román uralom idejét megelőző korból származik. Úgy nevelési, mint tanügyi szemszögből párjukat ritkító eredményű intézmények, amelyeket a magyar katolikus társadalom nem óhajt nélkülözni

3. Minden intézetünk megfelelő létszámú növendékkel rendelkezik, úgyhogy azoknak megszűntetése a magyar művelődésnek nagy hátrányát jelentené

4. Mint egyházfőnek a legfőbb egyházi és isteni törvények értelmében kötelességem iskoláink létét a végsőkig védelmezni és, amennyiben rajtam áll, biztosítani. Azért ha volna is bennem hajlandóság, felelőségérzetem és kötelezettségem nem engedi, hogy iskoláink tevékenységének felfüggesztésébe, vagy megszűntetésébe belegyezésemet adjam.

Ha a román állam megszűntetésre javasolt iskoláink részére nem volna hajlandó államsegélyt utalványozni, amit a jelen demokratikus irányzat mellett elgondolni nem tudok, akkor a magyar katolikus hívek fogják azt megtenni…

Szatmárnémeti, 1945. julius 17. Scheffler János szatmári püspök sk"

(Sz. P. L, 853/1945).

33. Molnár Károly máramarosszigeti főesperes beszámolója az államhatár rögzítéséről

„Kegyelmes Atyám!

Alázatos fiúi szívvel fogadom plébánosi, főesperesi és külhelynöki reaktiválásomat. Minden erőmmel azon leszek, hogy ezekben a nehéz időkben helyt áljak és Nagyméltóságod főpásztori szándékait, parancsait megvalósítsam és várakozásaiban megfeleljek.

Többszöri kísérlet után, hogy a fegyverszüneti feltételeknek megfelelően a trianoni országhatárok állíttassanak vissza, mai fentírt napon végre sikerült Máramarosszigetet az itteni demokrata románságnak birtokba venni és ezzel a február 1.-től mostanáig tartott szovjetukrajnai uralom Szigeten és a megye korábbi román részein ma megszűnt. A volt román és a volt csehszlovák részek trianoni határai Máramaros megyében lezárattak s ezzel Rahó, Körösmező, Gyertyánliget, Aknaszlatina, Huszt, Visk, Técső Szovjetukrajnában maradtak, míg Felsővisó, Borsabánya, Aknasugatag, Rónaszék, Hosszúmező s Máramarossziget, valamint Újbocskó román impérium alá kerültek. Innen oda s onnan ide – a hírek szerint – egyelőre határátlépési igazolvánnyal lehet közlekedni. Hogy ez mennyiben módosítja az én főesperesi, helynöki és esperesi hivatali jogkörömet, ezt a jövő fogja megmutatni…

Nagyméltóságod felszentelt kezeit fiúi hódolattal csókova, alázatos tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak

Máramarossziget, 1945. április 9. Molnár Károly c. prépost, főesperes"

(Sz. P. L, 490/1945).

34. Molnár Károly máramarosszigeti főesperesi beszámolója az egyház helyzetéről

„… Alábbiakban bátorkodom megtenni félhivatalos jelentésemet Máramaros vármegyénk egyházi frontjának helyzetéről.

Kőrösmező. Mint korábban jelentettem, a hívek jórésze már visszaérkezett ide. Hiányát érzik a lelkipásztornak. Félő, hogy a honfoglaló pravoszlávok egyszercsak szemet vetnek a templomunkra, mely pap nélkül van. Ezért ide nagyon kellene a lelkész. A helybeli orvos felajánlotta házát és asztalát az új papnak. A hívek is minden áldozatra

készek a pappal szemben. A templom egyébként használható, csak tornyának egyik sarka sérült meg bombától. A plébániaépület lakhatatlan.

Rahó. Reszler plébános mindenéből ki van fosztva. Csak egy nadrágja maradt meg, amelyben halászgatni szokott valamikor. Éppen ez volt rajta a beözönléskor. Keveset jár ki az emberek közé, annál többet van a templomban, melyet jó hívei mindig zsúfolásig megtöltenek.

Gyertyánliget. Békebeli nyugalmat élvez a plébános. A hívek múltévi izgalma megszűnt vele szemben....

Aknasugatag. Berendyt szeretik hívei. Anyagiakban támogatására vannak. Havonta bizonyos intézményesen megállapított pénzösszegeket adnak össze fizetésükből a lelkésznek.... Míg a régi érából ottmaradt bányamérnök volt a főnök, addig Berendyt bányamunkásnak felvette a munkáslistára, jó fizetéssel. Ezért naponta 2-3 órai dolga volt a sófuvarozók ellenőrzésénél.... Jelenleg regáti ember az új főnök s ez törölte a papot a listáról....

Aknaszlatina. Ukrajnába esik. A felrobbantott Tiszahíd mellett komp közlekedik Sziget és Szlatina között. Jelenleg határátlépéssel lehet csak közlekedni, de könnyen kap írást a megbízható ember. Pénzt azonban nem lehet vinni és hozni. Rendes vonatjárat csak Szlatináról van Taraczközön, stb. Huszton, Királyházán, Miskolcon át tovább. Akik Szigetről például Szatmár felé akarnak menni, átmennek Szlatinára, ott tehervonatra várnak, mely elviszi őket Királyházáig s ott tehervonatra várnak, mely elviszi őket Szatmár felé. Szerencsés, aki ilyen „közvetlen vonatot" el tud csípni.

A szlatinai lelkészünk jól van... Tény, hogy Heveli lelkészünk is maximális áron jut ilyen módon a szükséges élelmiszerekhez. Semmi háborgatásban nincs része.

Rónaszék. A község szegénysége mintha stabilizálódott volna. Borsos Elek derűs megadással és jókedvvel veszi sorsa sanyarúságát....

Borsabánya. Viharos készséggel járja a borsabánya-felsővisói 28 kilométeres utat minden lehető alkalommal Villand János. Mégpedig gyalogosan.... Adtam neki is 600 pengőt, mert úgy láttam, pénze nem sok van. Dolgát maradéktalanul végzi.

Felsővisó nagyon várja már új papját. Egy héttel ezelőtt küldöttség járt nálam panaszra, hogy a hazatért és hatalmon levők ... erősen molesztálják a férfi-híveket. Robotra hurcolják vasárnaponként, a sportpályát hengereltetik velük. A férfinép ki sem mer mozdulni házaikból, sőt a hegyekben bujdokolnak. Az itteni orosz-parancsnokhoz irányítottam a panaszosokat. Ott – mint ismerem a parancsnokot – eredménnyel fognak intézkedni.

Hosszúmezőn semmi baj nincsen. Szolomájer rendesen végzi munkáját.

Máramarossziget. Háborítatlanul folyik munkánk a lelkipásztorkodás terén. Impozáns úrnapi körmenetet tartottunk a főtéren. Rendőrségi engedélyt kaptunk hozzá és néprendőrségi díszőrséget, mely lenge-magyarban és szalmakalapban, vállán puskával kísérte az Oltáriszentséget. Román fiúk voltak. Másnap engem felcitáltak az orosz parancsnokságra s számon kérte az említett parancsnok-ezredes, „milyen engedély alapján" tartottuk meg a körmenetet? Mondottam, hogy a rendőrség zsidó vallású alkapitánya adott engedélyt írásbeli kérelmem ellenében... Az ilyen kivonulási engedélyeket ugyanis – válaszolta az ezredes – itt a határzónában, ahol többféle nemzetiség van, a fegyverszüneti feltételeket ellenőrző vegyesbizottság élén ő hivatott megadni. Különben megtörténhetne, hogy ha egyik nemzetiség tüntetésre kivonul, a másik faj ellentüntetést rögtönözne s ebből zavargás lehetne. Ezért vigyáz ő a lakosok megmozdulásaira. Ezután tehát csakis őtőle kérjünk körmenetre engedélyt. Ő – bár nem hisz se ördögöt, se Istent – mindig készségesen hozzájárul körmenetünkhöz, ha kell, védőleg is fellép.

Mondottam neki válaszul, hogy mi a többi nemzetiséggel nem vagyunk hadilábon, sőt úrnapi körmenetünk során, máskor, útba ejtjük a két gk. templomot is, így mutatván ki

velük való testvériségünket a vallás kérdésében. Az ezredes válasza ez volt: Van még egy harmadik nemzetiség is, amely a közelmúltban igen sokat szenvedett s félő lehetne, hogy ezek felizgulásukban egyéni akciókra ragadtathatták volna magukat. Ezért vigyáz ő a köznyugalomra... Megköszöntem neki a lojális intézkedést....

Erre a kihallgatásra nem a rendes magyartolmácsot alkalmazta az ezredes, hanem a vármegye ruténszármazású, vallásos és derék alispánját, Bokotejt, kérette magához és ő közvetítette beszélgetésünket....

Most, június 18-ra be kell írásbelileg jelenteni mindazoknak ingó és ingatlan vagyonát, akik német népiségűek, akik elmenekültek és március után tértek vissza s végre, akik 1940 óta kerültek Szigetre az anyaországból. Én ugyan február 14-én kerültem elő menekülésemből, de 1940 után jöttem Szigetre s így bejelentettem ingóságomat....

Sziget, 1945. június 17. Molnár Károly főesperes"

(Sz. P. L, 775/1945)

35. Reszler István rahói plébános és a Püspökség levélváltása

„Nagyméltóságú Püspök Úr!

Legelőször is bocsánatát kérem, hogy nem géppel, hanem ismert rossz kézírásommal írok, de az írógépemet is elvitték, röviden jelentem helyzetünket:

... Október 15-ről 16-ra történt hídrobbantás kitörte a templom ablakait valamint a plébániait is. Ezt részben pótoltuk. A többi rongálást a templomon és a plébánián a tavasz lehetővé teszi-e? Nem tudjuk!

Az első napokban kisebb eltűnések-lopások történtek a plébánián is de december 20-ról 21-re éjjel jóformán teljesen kifosztottak! Csak példaként hozom fel, hogy csak a rajtam levő nadrágom maradt meg....

Az összes férfiakat 18 évtől 50 évig elvitték, a többieket és a nőket is ingyen munkára viszik – semmi keresetük nincs – a legtöbbjüket kifosztották szintén és nagy adókat sóznak rájuk. Tehát nemhogy segíteni tudnának, de ők várnak segítséget....

A plébániát nem hagytam el a legkritikusabb helyzetekben sem. A rettentő hídrobbantást is itthon éltük át, amikor a hívek javarésze is a hegyekbe ment – a főutcán rajtunk kívül senki sem volt – így csak azt mondhatom mindezek dacára, hogy a Jó Isten igen őrködött felettünk.

A jövőre vonatkozólag pedig már most bátorkodom a részemre megfelelő üresedéseknél alázattal kérni kegyes jóindulatát.

Szerettem Rahót, híveimet most is szeretem! De nem-híveim igen sok keserűséget okoztak – sajnos őslakók őrlik idegeinket s fokozzák a bajokat....

Teljes tisztelettel

Rahó, 1945. február 3. Reszler István rk. plébános"

„Szomorú szívvel olvastam jelentését. De: 1. ez majdnem mindenütt úgy volt 2. Bízzunk a szeretet végső győzelmében.

Éppen ezért nem szabad eltávoznia és helyét feladnia. Ha a Felvidékről a nem ott honos papok akár önként, akár kényszerből eljönnek (kb. 15-én) máris óriási paphiány lenne ott és az egyházmegye megmaradó része nem tudná őket eltartani. Éppen azért akinek szerzett javaik vannak ott, nem szabad helyüket önként feladniuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nyugodtabb időkben megfelelő áthelyezésekről ne lehetne szó.

Szeretettel,

Szatmár 1945. febr. 20. Scheffler János szatmári püspök sk"

(Sz. P. L, 240/1945).

36. Kovács Béla viski plébános és a püspökség levélváltása

„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

Kéziposta alkalom adódván engedje meg hogy egy pár sorban referálhassak a viski állapotokról.

Visk az újabb változást nagyobb zökkenő nélkül megúszta. Híveim régi helybenlakók, így egy pár kivételével a nyáj együtt van. Férfi híveim közül a 18-50 évesek egy pár kivételével táborban vannak és 3 német nevű leány is. A férfiak exiliuma és más circumstanciák az itthonlevőkre spirituális szempontból igen jó hatással van….

Iskolánkat eddig megnyitni nem lehetett. Gyermekeink járnak iskolába de minden ruszinul megy. Talán a jövő héten mehetek hittant tanítani – holnap dönt a néptanács e fölött. Katolikus gyermekeim a negyedik osztálytól a mi iskolánkba járnak és egy rk. tanítónő tanítja őket. Amennyiben egy újabb intézkedés lehetővé tenné, hogy magunk is megnyithatjuk iskolánkat, úgy semmi akadálya nem volna a perfektuálásnak, mert tanítóm itt van és szívesen vállalná.

Sajnos Bustyaházáról csak lesújtót tudok irni. Az a szép fejlődésnek indult kis hitközségem teljesen szétesett, 90% elmenekült, a megmaradt kis rész idejár Viskre – egyebekben az ottani új gk. lelkész, mert a régit elüldözték hívei – gondoskodik lelki szükségletükről. A kis templom a bevonulás után exsecrálódott, amennyiben javul a helyzet benedikálandó. Az iskola teljesen feldúlva – valami közcélra van lefoglalva….

Ma hívattak a tanácsházára, mint volt anyaországit és kimutatásba vettek – törzskönyveztek. Nem tudom nem-e leszünk kitéve annak, hogy vissza zsuppolnak úgy engem, mint Gyurkát. Ameddig lehet és tűrnek maradunk!

Rövid beszámoló befejezve vagyok a Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök atyámnak kézcsókoló alázatos fia.

Visk, 1945. február 16. Kovács Béla plébános”

„Tisztelt Lelkész Úr!

Sajnálattal értesülök arról, hogy híveinek számát megapasztották az elhurcolások és iskolájában nem sikerült a magyar tanítást s hitoktatást megkezdeni. Szomorúsággal tölt el a virágzó élettel indult bustyaházi egyházközség létszámának tetemes csökkenése is, valamint a templom megszentségtelenítése. Alkalomadtán expiálandó.

Az anyaországiak lajstromba való felvétele nem bíztató jelenség ugyan, mégis igyekezzék az esetleges kiutasításnak ellenállani azzal az érveléssel, hogy a békeszerződés megkötéséig semmi törvényes jogalapja nincs a kiutasításnak. Remélem azonban, hogy erre nem kerül a sor.

Buzgó imáiba ajánlottan vagyok Tisztelendőségednek Krisztusban szerető főpásztora

Szatmárnémeti 1945. február19. Scheffler János szatmári püspök sk”

(Sz. P. L, 228/1945).

37. Heveli Antalal aknaszlatinai lelkész beszámolója

„Főtisztelendő Egyházmegyei Főhatóság!

A ZsH 162§ a. 6 pontjának értelmében mély tisztelettel számolok be az 1944-ik év lelkipásztori szempontból fontos eseményeiről:

Október hó 17-19-e között a harci cselekmények közvetlen az egyházközség területén zajlottak le. Hogy életét és vagyonkáját biztosítsa, az egyházközség apraja-nagyja a bányákba vonult le, hogy ott menedéket keressen. A bányában a veszedelem idején született meg sok jó elhatározás, sok-sok jó föltétel, amely döntő kihatással volt a lelki

életre… Igéretüket be is tartották. Megnövekedett a templomlátogatók száma: a templom kicsinek bizonyul a hívek befogadására. A szentáldozások száma pedig egyenesen ugrásszerűen emelkedett.

A második esemény, amely az egyházközség lelki életében hatást váltott ki: a férfiak kötelező munkaszolgálatának elrendelése volt. Alig van család, melyet ez a rendelet ne érintett volna. A férfiak elmenetelével beköszöntött az ínség, a nyomor, a szenvedés. S a szenvedésben, megpróbáltatásban aztán a lelkek még inkább visszataláltak Istenhez.

A férfiak elmenetele éppen a decemberi első csütörtök és péntek, valamint a Szeplőtelen Fogantatás ünnepét megelőző novéna idejére esett. A templom minden alkalommal zsúfolásig telve volt.

Egyházi könyvtárt létesítettünk. A könyvek közadakozásból kerültek össze.

Bízom benne, hogy a Mindenható kegyelmének a segítségével és a ZsH szellemét és rendelkezéseit követve fölépítjük minden lélekben a Szentlélek Isten hajlékát.

Aknaszlatina, 1945. január 14. Heveli Antal lelkész"

(Sz. P. L, 205/1945).

38. Faulwetter János nagybocskói lelkész áthelyezési kérése

„Kegyelmes Uram!

Hálával vettem Kegyelmes Püspök Atyám leiratát melyben a Bocskóra való visszatérésemet méltóztatott elrendelni. Azonban sajnálattal jelentem, hogy az odavaló visszatérésem a mai körülmények között a lehetetlenséggel határos. Indokaim a következők:

Még annak idején Fiedler püspök Úr rendeletére sorozatos beszédet tartottam a kommunizmus ellen, a kommunisták most akarnak retorziót állni. Már akkor figyelmeztetett 2 zsidó, hogy hagyjak fel az ilyen beszédekkel, mert ők nem felejtenek, s valamikor visszafizetnek nekem. Hogy csakugyan számontartották beszédemet, bizonyítja az a tény, hogy a múlt év nagyszerdáján, a nagy visszavonulás idején névtelen levelet kaptam tőlük, melyben a leszámolásra figyelmeztettek.... A megszállás első napján az ottmaradt intelligenciát letartóztatták, engem is kerestek, tehát leszámolni akartak velem is…

Én úgy látom, a bocskói híveim és Révész József gondnok értesítése alapján, hogy az odavaló visszatérésem a letartóztatást vonná maga után, újra megkezdődnék a Kálváriám, melyet már koromnál fogva, a sok embertelen kínzás után szervezetem már nem bírná ki. Én még dolgozni szeretnék a lelkekért. Ha azonban méltóztatik ragaszkodni előbbi rendeletéhez, feláldozom magam…

Szeretnék más plébániára kerülni és erősen remélem hogy kérésemet méltóztatik helyesíteni.

Kérésemet ismételve maradtam az Úrban legkisebb fia.

Nagyszőllős, 1945. február 10. Faulwetter János lelkész"

(Sz. P. L, 204/1945).

39. Sörös János munkácsi plébános beszámolója

„Méltóságos Uram!

Itt vagyok Munkácson, missziós úton; Szolyván voltam fent. Ott szomorú a helyzet. A templom megszentségtelenítve, kifosztva. Tegnap szenteltem újra. A hívek a legnagyobb elhagyatottságban és félelemben. A plébánián katonák vannak, be sem léphettem oda. Ugyanígy a gk. plébánián is. A gk. plébános is egy bérelt szobácskában lakik. A hívek sírtak mikor megmondtam, hogy rk. pap vagyok. Sajnos azonban egyelőre nem tudnak még lakást sem biztosítani a papnak, ellátást talán még nehezebben…

Perecsenyben szintén voltam, ott egy kicsit rendezettebb helyzetet találtam. Ott minden megvan. Szolyván azonban sem irat sem anyakönyv. Állítólag a volt plébános magával vitte, vagy elvitte Battyánba…

Szolyva fíliájából Bisztráról a pravoszlávok leszerelték a harangjukat és mostmár szolyvai pravoszláv templomban van. Egyelőre senki sem mer ellene szólni. Aki rk. az vagy német vagy magyar, mondják, és örülniük kell, hogy egyáltalán még élnek. Hogy milyen körülmények között éltem ott két napot azt leírni nem akarom (legjobb volna szóban elmondani).

Egyelőre itt maradok, bár Ungvárról Dr. Bujáló csak ideiglenesen engedett ki, mondván, hogy kerületéből nem szívesen ad ki papot. Magamnak sem tetszik ez a veszélyes apostoli tevékenység, de Szent Pál szerint „Caritas Christi urget."

Munkácson, 1945. január 26. Sörös János"

(Sz. P. L, 335/1945).

40. Sörös János munkácsi plébános és a püspökség levélváltása

„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr, Kegyes Atyám!

Alkalom kínálkozik személyes postával levelet küldeni Szatmárra és élve az alkalommal a jelentsem a nagym. Püspök Úrnak a mi helyzetünkről és életünkről.

Munkácsról és a felsőberegi esperesi kerületről a következőket jelentem:

Munkácsra október 26.-án, csütörtökön reggel vonultak be az oroszok egész éjjeli harc után. A plébánián egyedül maradtam pap. Egyedül Czumbil János maradt itt egészen okt. 24.-ig, nem is készült komolyan elmenni, de azért német katonákkal is tárgyalt, akik okt. 24-én érte jöttek s autón Németországba vitték.

Így egyedül maradtam. Az utolsó éjszakát a szőlőhegyen töltöttem s az oroszok bevonulása után bejöttem a városba. A plébániának és templomnak nem történt komolyabb bántódása. … Másnap jelentkeztem az orosz városparancsnoknál. Biztosított , hogy nyugodtan folytathatjuk működésünket s azóta nem is volt bántódásom, az első naptól kezdve mindennap végeztem a szentmisét, a vasárnapi misék számát kettőre redukáltam s ez megfelel most a hívek lelki szükségletének…

Alsóhrabonica és Kékesfüred községekből a német hívek legnagyobb része elment Németországba, Alsóhrabonicán 3 család, Kékesfüreden 1 család maradt, így oda nem járunk.

Általában a német községekben megmaradt német lakosságot németségük miatt nem bántották, később elvitték a javakorban levő férfiakat munkatáborokba, sőt fiatal lányokat is vittek el munkára.

Az esperesi kerületben helyén maradt minden plébános, kivéve Belinszky Gyulát, aki Szolyváról még egy héttel az oroszok bevonulása előtt elment anyjával és testvérével Battyánba (Csap mellett), de az oroszok közeledtére elment magyar területre s azóta semmi hír róla. … Karácsonyra Csáti József készült Szolyvára menni, de nem kapott engedélyt csak a múlt héten, jan. 23-án ment fel kerékpáron, rendbehozta a templomot, beszélt a hívekkel a pap ellátásáról. A plébániára be sem mehetett, mert ott katonák vannak, a gör. kat. lelkész sem lakhat a plébániáján. Szolyvára most nem is küldhetek senkit Munkácsról, ott sem lakást, sem ellátást nem tud kapni. … Helyzetünk az orosz uralom alatt bizony nem rózsás. Munkácson a szőlőhegyeken a katonák feltörtek minden pincét s elvitték az összes borokat hordóstul, még a mustot is. A munkácsi egyháznak 100 HL., az én termésemet 20 HL.-t vittek el. …Munkács képe megváltozott. Az anyaországi tisztviselők elmentek, a város teljesen orosz vezetés alatt van. Csak orosz iskolát engedélyeznek. Orosz nyelven működik a gimnázium, tanítóképző, kereskedelmi iskola és polgári iskola. A zárdában csak két nővér maradt, 9 elment Esztergomba. A tantermekben eddig katonakórház volt, most ürítették ki. A lakosságból összeszedték a 18-50 éves férfiakat s munkatáborba vitték. Ilyen

van a szolyvai kaszárnyában. Borzalmas ott az emberek sorsa. Hidegben, pincékben, betonon alusznak, naponkint kétszer kapnak vizes babfőzeléket, naponkint 10-15 pusztul el belőlük s akit betegen el is bocsátanak, abból többé nem lesz ember. Újabban ismét sokat tartóztatnak le, ma jelentette a kántorunk, hogy este viszik. Nem tudják hová, meddig, az okot sem mondják meg. … Egyetlen veszteség Ungban Szmutkó Emil Csicserben, akit az óvóhelyen bombatalálat ért, fel nem robbant, de leszakította kezét-lábát s több órai kínlódás után, övéit vigasztalva s velük imádkozva halt meg. Most Kondás László van kint Csicserben. Megsérült a templom Dobóruszkán, a szobránci templom elpusztult, a nagybereznai templomot is felgyújtotta egy bomba s leégett a torony s a kóruson az orgona és a harangok.

Getlik István itt járt karácsony előtt s elment Vinnára, azóta nincs róla hír.

Híveink a sok megpróbáltatás mellett is megmaradtak az egyházhoz való ragaszkodásukban, buzgón járnak a sz.misékre s sokan járulnak a szentségekhez. Általában a papságnak eddig nem volt bántódása, állítólag az orosz katonaságnak parancsa van arra, hogy papokkal jól bánjanak…

Az orosz hadsereg bevonulásakor magas rangú tiszt mondotta nekem, hogy ez a terület Csehszlovákia lesz, magam is olvastam a Moszkvában megkötött orosz-csehszlovák egyezmény szövegét. Azóta itteni ukrán vezetők a katonaság támogatásával aláírásokat gyűjtöttek, kényszerítő erővel még iskolás növendékek között is, hogy e terület lakossága önként a Szovjethez kíván csatlakozni. Most ez a harc dúl itten. Huszton és Nagyszőllősön csehszlovák szervezetek vannak. Csehszlovák tisztek itt jártukban bíztatják az embereket, hogy ez a kérdés végleg el van intézve s ez a terület Csehszlovákiához fog tartozni.

Bármiként alakul is jövendő sorsunk, elsősorban Krisztus Király országának vagyunk és maradunk polgárai és katonái…

Fölszentelt jobbját csókolva legkisebb fia

Munkács, 1945. január 29. Sörös János esperes-plébános”

„… Sorsunk nehéz. De rendületlenül bízunk Isten szerető gondviselésében. Fájdalommal gondolok egyházmegyénk új feldarabolására. De hát nekünk az Istentől küldött keretek közt kell dolgoznunk!

Köszönöm, hogy hűségesen őrt állt plébániáján. Bár mindenki tudta volna a kötelességét…

Szomorú szívvel hallottam más forrásból is a szolyvai embertelenségről. Isten legyen iragalmas az irgalmatlanoknak! Kérem a munkácsi jó híveknek átadni szeretetteljes köszönetemet azzal, hogy mindennap imádkozom érettük és külön családjuknak távolevő tagjaiért és minden este áldásomat is küldöm nekik. Bízzunk a Szentséges Szív jóságában. Ő fogja elhozni az igazi béke és szeretet országát az egész világnak!

Igaz szeretettel,

Szatmárnémeti 1945. február19. Scheffler János szatmári püspök sk”

(Sz. P. L, 226/1945).

41. Bujaló Bernát ungvári plébános beszámolója

„Kegyelmes Atyám!

Felhasználom az alkalmat, hogy keresztény őseink módján egyházi ügyeinkről némi jelentést adjak. Az alkalom ritka, sőt ez az első.

Először is a papságról adnék jelentést. Örömmel írhatom, hogy Ung megyében mindenki helyén maradt, csak Pribus Gy. ment el Perecsenyből – ismeretlen helyre. A többiek, ha hosszabb-rövidebb időre kényszerből (mert harci tűzbe jutottak) el is távoztak, mihelyest alkalmuk nyílt, azonnal visszamentek híveikhez.

Egy paptestvérünk halt meg csupán: Szmutkó Emil, a csicseri plébános. Óvópincében volt és vele vagy 50 híve. Az ágyúgolyó leszakította mindkét kezét, és az egyik lábát, a másik lábát pedig eltörte. A golyó nem robbant fel, másnak tehát nem is történt baja. Ő pedig még vagy 5 órát élt, mígnem elvérzett. Öntudatnál volt egész a végsőkig. Ebben az 5 órában erős lélekről, Istennel kapcsolt életről tett tanúságot, és igazán szentül halt meg....

Több-kevesebb anyagi vesztesége csaknem minden papnak volt. Imitt-amott az Isten ujját, vagy jobban mondva a Gondviselés védelmét nyilván lehetett látni. Többek között pl. a felsődomonyai plébános irodájának az ablaka alatt az ágyúgolyó betörte a falat, de csak a berendezésben csinált kárt. A szennai plébános lábától csak vagy fél méternyire esett az ágyúgolyó, de nem robbant és nem csinált semmi kárt.

A templomok közül a kisrátinak és a szobráncinak csak a falai állnak, azok sem egészen épen. Ezek csaknem teljesen ujjáépítésre várnak. Nem használható a nagybereznai sem. A dobóruszkai régi templom is sok (vagy 20) találatot kapott. Használható, de igen megrongált a nagykaposi és a csapi is. Felszereltségben a legárvábban maradt a dobóruszkai é s a nagykaposi. Az ungvári templomnál pl. csak annyi a kár, hogy a festett üvegablakok fele megrongálódott, és elloptak 5 karinget és ministránsruhákat. Szentmise mindenütt van... A plébániai épület teljesen leégett Csapon. A plébános egyelőre Battyánban lakik és onnan jár be ellátni a híveket Híveinek is csak talán a fele lakik otthon. A kisráti paplakot is csak az utóbbi időben tették lakhatóvá. A szobránci plébános is más házban lakik, de a régi háza is rendbehozható lesz.

Az iskolák megnyíltak. Ungváron csak orosz nyelvű iskolák vannak. Kat. elemi iskoláink 7 tanerővel dolgoznak. Mivel minden kiadást (személyit is) nem vállalhattuk, az összes tanerőket az állami szerv nevezte ki. A szerednyei zárdai iskola nem működik.

A nővérek házaiban: a Gizellaházban három nővér van. Egy sem tanít (mert nem bírnak képesítéssel orosz nyelvű iskolákra) , ellenben vagy 8 növendéket tartanak az internátusokban. Az ő házukat a bombatalálat után is még ágyúgolyó találta telibe. A Máriaházban 4 nővér van. Ezek közül egy tanít az iskolájukban. Internátusukban pedig 15 növendék van. A korházban kb. 25 nővér dolgozik. A szoc. Missz. Társulat nővérei közül egy maradt. A Sz. Ferenc szegénygondozó nővérei pedig mind itt maradtak és még ezideig a helyükön vannak...

Felszentelt jobbját csókolva vagyok Nagyméltóságodnak engedelmes fia

Ungvár, 1945. jan. 29. Bujaló Bernát plébános"

(Sz. P. L, 207/1945).

42. Bujaló Bernát ungvári plébános beszámolója

„Kegyelmes Atyám!

Febr. 4-én írt levelét, litografált körlevelét és a néphez intézett szózatát egyszerre megkaptuk.

... Remetevasgyárról és Tibáról azért nem adtam külön hírt, mert ezekkel közvetlen kapcsolatom nem volt és most sincs semmi rendkívüli jelenteni való. Remetevasgyáron – tudomásom szerint – nincs nagy kár. Csalfa Gy. pedig itt töltött Ungváron vagy két hetet novemberben, amikor a front miatt községét hivatalosan is kiürítették. Ott vannak károk, de az épületek használhatók. A minap 1-2 könyvet kért, mert semmi könyve sem maradt meg.

Közben már Krémer János is kiment Lakárdra. Perecsennyel azonban még nem tudtunk végleges megoldást találni. Egyelőre Ungvár látja el. Ez azonban csak szükség-megoldás.... Ha pedig sikerülne a plébános, illetve lelkész ellátásának kérdését bármiképpen is, de kedvezően elintézni, akkor – azt hiszem – elintézhető volna Hasákkal.

Ő most Pálócon van Lukács Antalnál. Valamit tudott is szlovákul, most még jobban belejöhetett. De Perecsenyben csakis olyan ember boldogulhat, aki beszél szlovákul.

Getlik talán már eljutott Nagyméltóságodhoz. Vele talán lehetne Szolyván megoldást csinálni. Pásztor József Bereznán ellát mindent káplán nélkül. Tóth József szintén szívesen lemond a káplánról. A hitoktatás felénk alig-alig van, vagy ha van, orosz nyelven mehet. Ez az oka részben ezeknek a lemondó gesztusoknak. Kondást csak azért bíztam meg dec. közepén Csicser adminisztrálásával, mert ezt kikényszerítették a körülmények. Hogy egyebet ne mondjak: a front heteken keresztül nem engedte ki az embereket jóformán a házukból sem. Faínségben éltek. A plébánián csak a konyha volt fűtve…

A konviktusunk egyelőre üres. Tóth Miklós őrzi. De viszont most folynak az előkészületek az állami elemi és polgári iskolákban a hitoktatás megkezdésére, illetőleg ellátására. Ott pedig, csak szláv nyelvtudással lehet működni. Erre volnának itt Józsa és Tóth M. A másik két emberünk is itt csinál mindent, csak szláv nyelvű hittanításra egyelőre nem volnának alkalmazhatók. Egyébként – ismétlem – megfelelnek. Plackinger különösen sok mindenben hasznos.

Említettem, hogy a konviktusunk üres. És a több mint 20 derék fiú, akikben a papi hivatás olyan szépen mutatkozott és már annyira vágytak a szemináriumba, szerte-szét kerültek. Némelyek járták az orosz nyelvű kurzusokat, de nem sok reménnyel, mert aligha fogják tudni hamar elsajátítani…

Felszentelt kezét csókolva vagyok Nagyméltóságodnak engedelmes fia

Ungvár, 1945. február 19. Bujáló Bernát plébános"

(Sz. P. L, 288/1945).

43. Kalász Géza dolhai plébános beszámolója

„Kegyelmes Atyám,

Itt vagyok fél napi tartózkodáson a Prelátus Úrnál, így felhasználom az alkalmat hogy a dolhai dolgokról beszámoljak.

Jaj és siránkozás van éppen elég. Magyar és német híveimet kiszakították az otthon köréből. Teljes odaadással nem is tudok segítségükre lenni, mert magam is tojástáncot járok. A bevonuláskor, mivel híveimmel együtt a lövöldözés miatt az éjszakát is a hegyekben töltöttem, teljesen kiraboltak. Folytonos piszkálódásoknak voltam kitéve. Minden nap jelentkeznem kellett a helybéli néptanács őrségnél. Közben híveim megtudták, hogy kényszermunkára akarnak vinni. Az ő kérésükre, mivel 1938-ban a cseh hadseregben tiszti rangot szereztem, jelentkeztem katona lelkésznek. Nagyszőllősre kaptam beosztást és onnét minden vasár- és ünnepnap Dolhára utaztam. (November 23-án lettem katona, tehát egy egész hónapot átvészeltem a szekaturák közepette, háromszor is látható módon menekültem meg a biztos haláltól). Sajnos, ez a nyugalom nem sokáig tartott. A kommunista tanács a katonaságnál is hozzám tudott férkőzni. Olyan vádakkal illettek, hogy a katonaságtól kihallgatás nélkül elbocsátottak. Sikerült kivívnom, hogy ügyemet kivizsgálják. (Vád: elmagyarosítottam az egész Borzsa völgyét, a szlovák templomot magyarrá tettem és ehhez hasonló)…

Az egész heccet tulajdonképpen a helybeli ruszinság csinálja, kiknek mindig szemet szúrt kedves kis templomunk … megint mímelnem kell a katonáskodást, mert a járási nemzeti tanács elnöke a karácsonyi ünnepek alatt le akart fogatni. Híveim azonban így is el vannak látva, mert Faulwetter János bácsit csempésztem Dolhára, ki pillanatnyilag nem mehet Bocskóra. Én most Ungvár felé tartok, mert bátyámat elhurcolták…

Szentséges Jézusunk könnyítse gondjait, enyhítse fájdalmait és kezeit csókolja engedelmesen,

Beregszász, 1945. január hó 8-án Kalász Géza, dolhai plébános"

(Sz. P. L, 74/1945).

44. Pásztor Ferenc beregszászi főesperes és a Püspökség levélváltása

„Kegyelmes Püspök Úr! Jóságos Atyám!

Jól tudom, hogy atyai szereteted a pusztító orkán elvonulása után aggódva érdeklődik fiainak hogyléte felől. Magam is várva vártam az alkalmat, hogy hírt adjak a beregi helyzetről.... Hála Istennek, élünk mindnyájan, akik itt maradtunk. Nehezek voltak különösen az első napok, hetek, de talán túl vagyunk a nehezebbik részén. Beregben a szolyvai, tiszaszalkai és kerecsenyi lelkészségek maradtak árván. Szolyvára, ahol 15-20 ezernyi internáló és fogolytábor van-itt gyűjtik össze egész vidékünkről a 18-50 év közötti magyar férfi lakosságot s tömegestűl pusztulnak el az éhség és a hidegtől szegény véreink, nagyon nagy szükség volna apostoli lelkű papra. Írtam Ungvárra Bujalónak, ahol fölös számban is vannak papok, hogy küldje Szolyvára valamelyiket, aki tud németül és szlovákul is tud, talán Csátit vagy Józsát, mert Munkácson is egyedül maradt Sörös. Tiszaszalkára és Kerecsenybe Sipos Ferit küldöttem ki ...

Itteni helyzetünk ma már egy kissé enyhébbnek mondható. Még ugyan most is napirenden vannak a rablások, fosztogatások, de már valamivel ritkábbak. Ezen a területen most az ukránok fejtenek ki óriási terrort és propagandát. Szavazásokat, gyűléseket rendeznek, küldöttségeket menesztenek Moszkvába s a magyar lakosságra óriási sarcot vetettek az ukrán Állam szervezésére (reám 15000 P). A csehek orra elől akarják elhalászni ezt a területet. Magyar iskolát egyáltalán nem engednek, minden magyar felírást és cégtáblát eltűntettek s magyar embert semmiféle alkalmazásban meg nem tűrnek. Gimnáziumból, polgári iskolából a magyar gyerekeket mindhaza küldötték. Egyelőre csak valami ukrán nyelvkurzusra járnak a gyermekek. Hitoktatásról, sajnos , sehol nincs szó....

Jómagam kétszer is börtönbe kerültem. Éjszakákon hurcoltak ki otthonomból a helybeli kommunisták személyes bosszújából, akiknek két vezető tagja, egy tanár és egy tanító, a felszabadulás utáni igazoláskor került ellentétbe papi lelkiismeretemmel. Hamis vádakkal próbálták a szovjet katonai hatóságot ellenem bérelni, de ebben több volt az igazságszeretet s 8 napi fogság után haza bocsátottak.

Beregi papjaink a nehéz időkben szépen végzik kötelességüket. Kiválik itt is Galambos J. aki fáradhatatlan áldozatkészséggel nagyszerű munkát végez....

Fiúiskolánk 4 tanítója és apácáink is mind elmenekültek. Két nővér most már visszatért, de sajnos, nem taníthatnak. Zárdánkat különleges isteni Gondviselés őrizte meg a kifosztástól. Csonth Náci is itt hagyott bennünket. Rónai sietett munkára jelentkezni az ukrán gimnáziumba....

Sárody József beregszászi kispapunk az október 9-i beregszászi bombázásnak lett az áldozata. Angyali lelkű, kedves jó gyermek volt. A bombázás első rohama után sietett a vasút felé, hogy a sebesülteknek segítségére legyen, legalább a tökéletes bánat folyósításával, s akkor érte a második támadás, amely halálra sebezte...

Püspöki áldásodat kérve a felszentelt jobbodat csókolva maradtam hűséges, engedelmes fiad

Beregszász, 1945. január 15. Pásztor Ferenc főesperes"

„Örülök, hogy végre életjelet kapok... Az itteni állapotokról két szomorúság: 1. Sok pap elment 2. Híveimet Oroszországba hurcolják, 5 papot is és 4 kispapot.

Rónai bejelentkezésének nem örülök. Jobb lett volna neki itt maradnia, mint ott örökké alkalmazkodni...

Ami az iskolákkal való harcot illeti, providebit Deus. Ez a cháosz nem maradhat!

Mi egyénileg legyünk készen minden áldozatra. A vértanúságra is! Anyagilag mindnyájan tönkremegyünk, v.i. megtisztulunk...

Szatmárnémeti, 1945. január 19. Scheffler János szatmári püspök sk"

(Sz. P. L, 72/1945).

45. Lukács Antal páloci esperes és a Püspökség levélváltása

„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr, Kegyes Atyám!

Bátor vagyok mély tisztelettel jelenteni Excellenciádnak, hogy szeretett paptársunkat, Excellenciád československoi püspöki biztosát, Podaril József, pápai kamarást, ruskai plébános urat folyó év október hó 27-én Krisztus Király ünnepén szentbeszéd közben szélütés érte. A szentbeszédet nagynehezen befejezte, de utána már csak levezették a szószékről és mire a szobájába értek a bal féloldalára béna lett. Szerencsére a helyi körorvos gyorsan közbelépett. Eret vágott rajta s ez által – reméljük – megmentette az életnek. Kezdetben otthon ápolták, de orvosi beavatkozás folytán rosszul lett, s bevitték Kassára a kórházba. Miután ott nem kezelték úgy, ahogy a betegség megkívánja, hazahozták. Kórházi ottléte alatt Čarsky püspök úr Ő. E. is meglátogatta, akit megkért, hogy legyen kegyes kisegítő lelkészt küldeni Ruszkára betegsége idejére, miután az itteni szatmári papok közül senki sincs abban a helyzetben, hogy állandóan helyettesítse…

Amidőn ezt a szomorú hírt bátor vagyok Excellenciádnak jelenteni, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy (mivel) szegény József barátunk mint esperes és püspöki biztos nem tudja ellátni hivatalát, szükséges, hogy Excellenciád valaki mást, erre az állásra alkalmas egyént nevezne ki, aki úgy tekintélyével, mint szavának súlyával méltóképen képviselné itt Excellenciádat…

Ma interveniálni kell a szatmári papok kongruája és állampolgársága ügyében, mert tudvalevő dolog, hogy az itteni törvények értelmében mindenki, aki 1938-ban el lett csatolva és magyarnak vallotta magát, elvesztette csehszlovák állampolgárságát és azt újból kell kérni. Ilyen esetekben bizony igen szükséges a tekintélyes és hatalmas pártfogó. Ez pedig úgy volna megoldható, ha Excellenciád itteni csehszlovákiai képviseletével a kassai apostoli kormányzót: Čarsky József püspök úr Őexcellenciáját bízná meg, kinevezvén őt teljes jogú generális vikáriusának arra az időre, míg a Szentszék ezen egyházpolitikai ügyet érdemlegesen elintézi…

Most bátor leszek egy kis helyzetképet adni az egyes plébániákról.

Csehszlovákiába a következő plébániák estek: Remetevasgyár, Szobránc, Tiba, Jenke, Lakárd, Dobóruszka, Nagykapos és Csicser és helyi káplánja (plébánia) Petróc, Huszák fíliával), Kisszelmencz Ukrajnához lett csatolva. A határvonal Pinkócz, Lakárd, Mátyócz, Dobóruszka, Nagyszelmencz és Szirénfalva mellett vonul el, mely említett falvak Csehszlovákiában vannak, a túloldaliak Ukrajnába estek. A határ szigorúan el van zárva, még a hermetikusabbnál is hermetikusabban és semmit sem tudunk felőlük. Kishatármenti forgalom nincs, de pósta útján már lehet érintkezni.

A lelkész urak közül csak Szittya Györgynek volt baja, népbíróság elé volt állítva, de felmentették. Állampolgársági ügyük Csalfa Jurajt kivéve egyiknek sincs rendben. Úgy hallom, hogy a helyi tanácsok Szilvásit kivéve mindegyiknek megadták az ajánló levelet a politikai megbízhatósági bizonyítvány kiadására, s esetleg lehet reményük, hogy megkapják az állampolgárságot, kivéve Szittya Györgyöt, aki nem reszlovakizált.

Magyar helyeken a hittant nem lehet tanítani magyar nyelven, azért szükséges, hogy a hitoktatást a templomban tarthassák, mert nálunk csak nemzeti (szlovák) iskola van, melyben csak szlovák nyelven lehet tanítani a hittant…

Pálocz, 1946. november hó 29. Lukács Antal, pápai kamarás, esperes plébános"

„Carissime!

Nagyon köszönöm nov. 29-án kelt kedves soraidat és beszámolódat. Nagyon érdekel minden paptestvér sorsa akkor is, ha a jó Isten jóvoltából határokat szabott közénk. Lélekben az Egyház fiai ezek mindnyájan.

Közben az Apostoli Szentszék már intézkedett és a kassai püspök úr Excellenciájára bízta a szlovenszkói rk. plébániák igazgatását. Deo Gratias!

Szatmárnémeti, 1946. december 11. Scheffler János szatmári püspök sk"

(Sz. P. L, 1828/1946).

46. Szilvási Mihály jenkei plébános és a püspökség levélváltása

„Nagyméltóságú Püspök Úr!

Örömmel hallottuk Kegyelmes Atyánk Podaril kamarás úrhoz intézett levelének megérkezését. Már nagyon régen hallottunk valamit Szatmárról s a Kamarás úr írt is Szatmárra, de választ levelére nem kapott.

Nem tudom mikor fog a Kamarás úr válaszolhatni a Kegyelmes úr levelére, azért én sietek az életjeladással.

Podaril Kamarás urat ugyanis október 27-én , Krisztus Király ünnepén a szószéken szélütötte és bal oldaléra egyelőre teljesen béna. Eleinte az ő szokott humorával tűrte a csapást, de újabban már nagyon lehangolt. Felépüléséhez semmi remény, de talán életbemaradásához sem. Őt már csak a legfőbb Orvos mentheti meg. A teendőket egyelőre Lekárt Csicser és egy gk. pap végzik felváltva.

Csalfa a múlt héten vonult szanatóriumba, hogy hová, azt elmenetelekor még őmaga sem tudta. Nincs különösebb baja, csak a szokásos idegesség nála…

Kravjanszky meg van csendesen. Nélkülöz. Egyébként, mivel plébániája újkeletű volt, nincs elismerve s mint tibai káplán működik. Még Bujaló nevezte ki annak formailag, hogy fizetését kaphassa…

Szittya tudomásom szerint nem kapta meg a megbízhatósági bizonyítványt. Nem tudni, mi lesz vele?

Kalász Csicserben működik. Rendbehozta a templomot és a paróchiát.

Krémer áprilisban került a Republikához az egész községével együtt.

Hittanra járunk rendesen. A szlovák községekben folyik a tanítás, magyar községekben, csak ott, ahol van szlovák iskola, de tudomásom szerint az iskolába nem járó gyerekek részére a templomban tartanak hittant az illető lelkészek. Az órákat díjjazzák, 15-Kčs egy óra és a kilométer pénz.

A hitélet váltakozó. Néhol fokozódott, néhol lanyhult. Jenke például határozottan sokkal jobb, mint volt. A fíliákban viszont több helyen rosszabb a helyzet, mint volt. Általában Szlovenszkón sok harcosa van a keresztény irányzatnak s reméljük, hogy a dolgok kiforrnak.

Mivel Podaril kamarás urnak semmi különösebb felhatalmazása nem volt, így hát élünk minden felsőbb egyházi hatóság nélkül.

Kegyelmes Atyánk! Nem tanácsolni akarunk, de azt hiszem, hogy mindnyájunk érdeke megkívánná, hogy legyen egy ideiglenes vezetőnk. Podaril kamarás urra már számítani nem lehet, nem volna-e célszerű Kassát megkérni ideiglenes adminisztrálásra? Az ukrajnaiakról nem tudunk semmit sem. A határ ugyan itt van egy lépésre, de átmenni nem lehet, onnan sem ide. A múlt heti újságokban volt, hogy a püspököt, Romzsát, elvitték és deportálták….

Jenkovce, 2. X.1946. Szilvási Mihály, admin."

„… Közben az Apostoli Szentszék már intézkedett és a kassai püspök úrra bízta az ottani rk. plébániák igazgatását. Bizonyára már ti is tudjátok. Így lesz gondozótok.

Lélekben mindennap veletek is vagyok és minden este megáldalak Benneteket is.
Szatmárnémeti, 1946. december 11. Scheffler János szatmári püspök sk"
(Sz. P. L, 1946/1946).

Episcopia romano-catolică de Satu Mare în toamna anului 1944

Rezumat

În anul 2006, sub îngrijirea Episcopiei romano-catolice de Satu Mare a apărut un volum de documente conținând rapoartele preoților din diverse parohii de pe teritoriul episcopiei, referitoare la evenimentele petrecute în toamna anului 1944. Au fost publicate doar rapoartele înaintate de preoți ca răspuns la circulara episcopului emisă în data de 25 mai 1944. Scopul lucrării este acela de a completa informațiile oferite de acest volum cu alte documente referitoare la toamna anului 1944, păstrate în Arhiva Episcopiei.

Lucrarea conține 47 de documente inedite, redate în ordine cronologică. Rapoartele preoților au fost trimise de pe tot teritoriul episcopiei, conform configurației sale din anul 1944, deci şi din parohiile aflate azi în Ungaria şi Ucraina. Primele trei documente ating problematica scutirii preoților de serviciul militar în timpul celei de a treia recrutări în armata germană. Majoritatea documentelor sunt rapoarte cu caracter particularizant, care descriu evenimentele petrecute în fiecare parohie în parte. Ultimele 12 rapoarte se referă la regiunea Transcarpatia (azi Ucraina). De asemenea, articolul conține două documente care redau lista preoților refugiați de pe teritoriul diecezei Satu Mare şi Transcarpatia.

Evoluția numărului de membri ai Uniunii Populare Maghiare în județul Cluj (1945–1948)

Tamás Sárándi

Cercetările legate de perioada de după 1945 au început şi în România urmând evenimentele din 1989. Aşa-numita epocă de tranziție, cuprinzând anii 1945-1948, când Partidul Comunist Român (PCR), - folosindu-se de organizațiile de stânga - a reuşit să se transforme dintr-un partid forțat să activeze în ilegalitate, numărând câteva sute de membri, într-un partid al maselor, reprezintă o temă populară în rândul cercetătorilor. Această creştere spectaculoasă a efectivului partidului constituie tema mai multor cercetări, deşi majoritatea lor se ocupă exclusiv de efectivul PCR, ignorând schimbările survenite în efectivul celorlalte partide şi organizații de stânga. După părerea mea, cercetarea acestui aspect este necesară datorită faptului că PCR a reuşit să influențeze numeroase grupuri sociale prin intermediul acestor organizații: femeile, prin Uniunea Femeilor Antifasciste, respectiv populația de etnie maghiară din Transilvania cu ajutorul Uniunii Populare Maghiare. Pe de altă parte, se pare că suprapunerile sunt mult mai puține față de ceea ce se credea anterior.

Studiile legate de modificarea efectivului PCR cercetează schimbările mai ales la nivel național[1]. Mai recent au apărut şi lucrări care se concentrează asupra aspectelor locale[2].

În cele ce urmează aş dori să urmăresc schimbările survenite în efectivul UPM din județul Cluj în perioada 1945-1948, analizând totodată în ce măsură transformările survenite în efectivul partidului sunt influențate de politica acestuia. Virgil Țârău a prelucrat parțial acest aspect în lucrarea mai sus menționată, însă şi el s-a concentrat mai ales asupra PCR şi doar parțial asupra UPM, respectiv a celorlalte organizații[3].

Datorită acestor lipsuri am considerat importantă reluarea cercetării temei, deoarece nimeni nu a urmărit istoria partidului din acest punct de vedere şi nu s-a ilustrat grafic schimbarea. Pentru o mai bună analiză a datelor aş dori să efectuez o comparație între UPM, şi respectiv două organizații mai mici, Frontul Plugarilor[4] şi Apărarea Patriotică. Am ales aceste două formațiuni, deoarece Frontul Plugarilor juca un rol asemănător UPM, urmărind integrarea țărănimii şi alăturându-se Frontului Național Democrat[5].

---

[1] Cătănuş, Dan - Neacşu, Gheorghe*: Componența PCR în perioada 1945- 1970. Evaluări statistice*. In. Arhivele Totalitarismului, 1998/4, Chiper Ioan: *Contribuții privind evoluția numerică şi compoziția etnică a PCR 1921-1952*, in. Arhivele Totalitarismului 1998/4.

[2] În primul rând mă refer la Novák Csaba Zoltán: *A Román Kommunista Párt hatalmi szerkezetének kiépítése Maros megyében, 1944- 1948*, in. Autonóm Magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes" években, szerk. Bárdi Nándor, Pro- print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005, respectiv Virgiliu Tărău, *Considerații asupra dinamicii interne a Partidului Comunist Român, în anii 1944- 1947, Studii de caz, județul Cluj*. In. Anuarul Institutului de Istorie Cluj, 1996.

[3] O altă deficiență a lucrării constă în faptul că deşi titlul menționează perioada 1945-1948, studiul se referă doar la anii 1945-1946

[4] Frontul Plugarilor a fost înființat de avocatul hunedorean dr. Petru Groza în 1933. Inițial partidul avea înclinații de extremă dreapta, dar în 1935 Groza a încheiat alianțe politice cu PCR şi Uniunea Muncitorilor Maghiari (în limba maghiară Magyar Dolgozók Szövetsége, în continuare MADOSZ). Partidul lui Groza era nesemnificativ, din toamna anului 1944 se poate considera ca fiind un partid- satelit al PCR.

[5] A fost înființat în toamna lui 1944 şi PCR îşi exercita influența asupra organizațiilor sale de masă prin acesta. Membrii săi au fost: PCR, PSDR, UPM, Frontul Plugarilor, respectiv unele formațiuni comuniste mai mici, partide- satelit (Uniunea Patrioților, Apărarea Națională etc.)

Alegerea mea referitoare la Apărarea Patriotică se explică prin faptul că este o organizație tipică de stânga care nu a făcut nici o încercare de a urmări o politică independentă, deşi avea un efectiv numeros.

În cele ce urmează, aş dori deci să infirm unele afirmații legate de UPM, respectiv să confirm cele care se dovedesc valabile.

Una dintre aceste afirmații consideră că majoritatea maghiarilor din Transilvania s-a alăturat UPM, deoarece după 1945 aceasta a fost singura lor organizație politică care funcționa pe criteriu etnic. În urma acestui fapt, uniunea se considera organizația-mamă a maghiarimii transilvane care dorea să integreze toate straturile societății, indiferent dacă scopul lor avea caracter economic sau cultural. Publicațiile de partid şi declarațiile din epocă insistau asupra faptului că majoritatea maghiarilor s-a alăturat partidului.

Aş dori să analizez această afirmație pe două planuri, la nivel județean şi orăşenesc. După statisticile de partid, în județul Cluj trăiau 360 000 de oameni, şi doar aproximativ 30- 35% din aceştia erau maghiari. Prin contrast, Clujul şi-a păstrat majoritatea maghiară absolută în aceşti ani. În acelaşi timp oraşul era considerat centrul primordial al UPM, deoarece organele centrale ale partidului funcționau în acest oraş în primii ani.

O altă afirmație din epocă legată de UPM este faptul că aceasta ar ave cea mai mare organizație de masă în județul Cluj. La nivel județean, acesta ar fi un rezultat considerabil, dar la nivel orăşenesc partidul trebuia să domine singur viața politică în urma efectivului. De asemenea, aş mai dori să cercetez şi măsura în care se datorează entuziasmului de început şi în ce măsură a reuşit partidul să-şi mențină, şi să-şi mărească efectivul la nivel județean, respectiv orăşenesc.

A treia afirmație este legată mai mult de istoria partidului şi se referă la faptul că în urma aşa-numitei declarații de la Târgu-Mureş a avut loc o retragere în masă din partid. Declarația a cauzat cea mai mare criză a UPM şi reprezintă o cotitură în istoria partidului. Începând cu acest moment accentul cade mai cu seamă pe organizare, entuziasmul de început trecând pe al doilea plan. Ceea ce aş dori să analizez este legat de proporția retragerilor, respectiv de acest fenomen la nivelul întregii Transilvanii.

În final aş dori să cercetez un fapt mai puțin examinat, suprapunerile în efectivele diferitelor partide. Acest aspect este important şi pentru a afla dacă poate fi vorba de mase largi recrutate sau doar de un grup mai numeros devotat aripii stângi.

Izvoare

Pentru scrierea acestui studiu am folosit documentele Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale. Am folosit ca sursă primară documentele PCR, deşi documentele județene şi orăşeneşti ale UPM sunt şi ele accesibile. Aceasta se explică prin faptul că datele legate de efectivul partidului şi al organizațiilor de masă se găsesc în documentele Secției organizatorice a partidului sub forma statisticilor lunare[6]. Pe de altă parte, în documentele UPM datele sunt parțiale, mai ales datorită documentației incomplete. De exemplu, din anul 1946 există doar rapoartele locale, iar din 1947 acestea dispar aproape complet şi doar buletinele lunare sunt accesibile.

Cercetarea a fost îngreunată de faptul că şi documentația Secției de organizare a fondului PCR este incompletă. Din anul 1945 lipsesc documentele secției[7], anul 1946 este

---

[6] Fără a analiza problema referitoare la calitatea UPM de organizație de masă sau partid independent, constat doar că secția de organizare a PCR o consideră una dintre organizațiile sale de masă ca şi Frontul Plugarilor, Apărarea Națională şi celelalte formațiuni similare.

[7] Numărul dosarului ar fi 1945/3, dar după afirmația arhivistului dosarul s- a pierdut, astfel încât datele referitoare la PCR sunt şi ele incomplete.

complet, din 1947 avem doar a doua jumătate a anului, iar din 1948 lipsesc datele în totalitate[8].

Din cauza faptelor enumerate mai sus, datele referitoare la perioada pe care am cercetat-o sunt incomplete, astfel încât am reuşit să fac comparația doar pentru anii 1946-1947. Dar şi din aceste date parțiale reiese cât de reuşită a fost politica UPM şi cât de reală a fost afirmația conform căreia aceasta era organizația-mamă a populației maghiare din Transilvania.

Istoria politică schițată a UPM

Aş dori să urmăresc în cele ce urmează scurta istorie a partidului, subliniind obiectivele politice ale acestuia:

Uniunea Populară Maghiară din România este singura organizație politică a populației maghiare din Transilvania în perioada de după 1945. Mişcarea de stânga, în rândurile maghiarilor din România a apărut încă din perioada interbelică, când Partidul Maghiar nu a reuşit să integreze muncitorii maghiari, care s-au desprins din partid în 1933, formând MADOSZ. Această grupare rămâne însă periferică, fără vreo influență notabilă.

În urma evenimentelor din România anului 1944 şi a ocupației sovietice a teritoriului, PCR s-a activizat, urmat de intrarea în scenă a MADOSZ[9]. Pe 16- 17 octombrie 1944 se ține prima întrunire națională, dar la aceasta participă doar reprezentanții județelor din sudul Transilvaniei şi secuime. Aici se decide schimbarea numelui organizației în UPM, adaptându-se la noile obiective. Se alege un organ de conducere alcătuit din cinci membri: Kurkó Gyárfás, Bányai László, Czikó Nándor, Dávid Sándor, Csákány Béla[10]. În acelaşi timp, organizația adera la Frontul Național Democrat, numit în această vreme Blocul Partidelor Democrate. Aderarea la Blocul Partidelor Democrate se realizează în ciuda faptului că planul de lucru al acestuia menționează minoritățile o singură dată, cu care ocazie interzice persecutarea naționalităților[11]. Organizația din Cluj ia naştere la 22 octombrie 1944, independent de cea din Braşov[12].

La popularitatea şi reuşita aripii stângi maghiare a contribuit faptul că partidele politice aflate la putere susțineau acțiunile anti - maghiare ale lui Maniu. De aceea populația maghiară considera armata sovietică salvatoarea ei, respectiv expulzarea administrației româneşti drept meritul UPM, înscriindu-se astfel în număr mare în partid. Datorită acestui fenomen, a început o tendință de schimbare spre stânga în rândul populației maghiare[13].

---

[8] Din motive deocamdată nelucidate şi de neînțeles fondul PCR din anul 1948 lipseşte în totalitate. Materialul Comitetului Județean PCR- Cluj se termină în 1947 iar cel al Comitetului Municipal Cluj şi cel al Comitetului Regional Cluj începe doar din 1949.

[9] Conform cercetărilor actuale grupa braşoveană MADOSZ îşi începe activitatea la indicațiile lui Vincze János, secretarul PCR Braşov.

[10] Vincze Gábor, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944- 1953*. Budapest- Szeged, 1994, p. 17.

[11] Planul de lucru al BPD făcut public la 29 ianuarie 1945 nu promite mai mult pentru naționalități. Cele patru puncte ale programului propun reconcilierea cu naționalitățile țării care va asigura revenirea Transilvaniei de Nord la restul țării, ceea ce s-a întâmplat în urma politicii şoviniste a guvernului. Programul de guvernare este publicat în *România în viața politică 1945*, cord. Ioan Scurtu, Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1994, p. 93- 96.

[12] Semnificația acestui fapt este mare, deoarece Transilvania de Nord a ajuns sub ocupație militară sovietică, perioadă pe care nu o discut în detaliu. Referitor la aceasta vezi: *Autonomisták és centralisták, Észak Erdély a két román bevonulás között 1944 szept. – 1945 márc.* Szerk. Nagy Mihály- Vincze Gábor, Pro-Print, Csíkszereda, 2004.

[13] Mai pe larg vezi Vincze Gábor, *Határkérdés, kisebbségi kérdés*, in. Illúziók és csalódások, Status, Csíkszereda, 1999. Populația maghiară este suprareprezentată în PCR până în 1948.

În ciuda acestora, rolul primordial în UPM le-a revenit foştilor membri MADOSZ din sudul Transilvaniei, politica minoritară a UPM corespunzând fostei politici MADOSZ. Au acceptat integritatea teritorială a României, viitorul maghiarilor şi l-au închipuit sub putere românească, au respins autonomia Transilvaniei şi nu susţineau revendicările teritoriale ale Ungariei. Considerau PCR şi guvernul Groza garanţia supremă a drepturilor minoritare. Scopul lor a fost egalitatea democratică în drepturi, deşi explicaţii mai amănunţite referitoare la acest termen nu s-au dat[14].

Unificarea organizaţiilor din nordul şi sudul Transilvaniei s-a realizat doar la primul congres al UPM. Acesta a avut loc între 6-13 mai 1945 la Cluj. Era perioada de popularitate maximă a UPM, care număra aproximativ 400 000 de membri. La congres Kurkó Gyárfás a fost ales preşedinte, iar Csákány Béla secretar[15].

În ciuda numeroaselor încercări care s-au manifestat mai ales la nivelul declaraţiilor, maghiarii au suferit numeroase afronturi în timpul guvernului Groza. Cele mai mari au fost legate de reforma agrară, CASBI[16] şi chestiunea cetăţeniei. În aceste probleme UPM a reuşit ameliorări minore sau chiar deloc. Premierul Groza promitea încontinuu ameliorarea sau retragerea ordinelor, dar aparatul de stat român le-a sabotat pe rând. Singur Groza şi-a dat seama de importanţa de moment a politicii favorabile minorităţii maghiare, dar nici propriul său partid nu era de acord cu el[17]. Din această cauză, populaţia maghiară s-a îndepărtat de guvernul Groza, considerând că nu propune nici o alternativă la politicile minoritare ale guvernelor anterioare. Din cauza numeroaselor probleme nerezolvate, popularitatea UPM a început şi ea să slăbească.

Cea mai mare criză a partidului s-a datorat însă aşa-numitei declaraţii de la Tîrgu Mureş. Între 15-18 noiembrie 1945, la şedinţa comisiei administrative a UPM, acesta a acceptat o proclamaţie în care se sublinia că problema naţionalităţilor nu este o chestiune de graniţă şi UPM nu se consideră un organism competent pentru a decide în această problemă. Din cauza declaraţiei, UPM a ajuns în criză de legitimitate, deoarece o parte a maghiarilor s-a îndepărtat de el, membrii săi retrăgându-se în masă. Fiind o organizaţie de masă de stânga, politica UPM se baza pe numărul mare de membri şi încerca să-şi legitimeze politica prin acest fapt. Conducerea dorea soluţionarea crizei prin lărgirea conducerii la nivel local, antrenând personalităţi cunoscute în conducere care nu fuseseră active înainte, însă această încercare nu a fost un succes.

Văzând nereuşita politicii de lărgire, UPM a început o politică activă de afront. Ca semn al acestei schimbări, la întrunirea din martie 1946 din Braşov, a criticat politica guvernului Groza şi pe Pătrăşcanu personal, enumerând afronturile la adresa sa. Această încercare a dat rezultate mai ales datorită alegerilor, deoarece guvernul era interesat de un succes electoral al UPM.

Înainte de alegerile din toamna lui 1946 conducerea partidului conta pe 750-800.000 de voturi si 43 de locuri de deputat. Prin contrast, le-au revenit doar 570 000 de

---

[14] Vincze Gábor, *A Magyar Népi Szövetség válsága*, Magyar Kisebbség, 1999/ 2-3. p. 406.

[15] Vincze Gábor, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953*. Budapest-Szeged, 1994, p. 29.

[16] Cel mai grav afront la adresa maghiarilor din Transilvania a fost aşa numita lege CASBI, adoptată invocând punctul 8 al convenţiei ruso-româneşti de încetare a focului. Acest punct enunţa că toate averile aparţinând statelor inamice care se găsesc pe teritoriul României trebuie confiscate pentru a nu mai putea fi folosite pentru continuarea războiului. Guvernul român a interpretat greşit obligaţiile convenţiei, căci în timpul apariţiei legii, Ungaria nu mai era considerată stat inamic. Scopul real al legii era deci exproprierea maghiarilor.

[17] Vincze Gábor, *A Groza kormányt támogató Magyar Népi Szövetség*, in. Magyar Kisebbség, 1998/2, p. 144.

voturi şi 29 de locuri în parlament. Majoritatea maghiarilor au votat cu ei din lipsa unei alternative[18].

Începând cu 1947 s-au luat noi măsuri pentru instaurarea socialismului şi a dictaturii de partid. Au început atacurile politice la adresa adversarilor, ceea ce a dus la desființarea celor două partide istorice şi la arestarea lui Iuliu Maniu. Nici reprezentanții maghiari ai stângii nu au scăpat de acuzații, care i-au vizat mai întâi pe profesorii universitari, apoi pe membrii UPM. Pe 2 mai 1947 a apărut articolul lui Luka Vasile în ziarul „Igazság" din Cluj, în care autorul critica politica UPM. Considera că a fost incorectă politica de front popular şi că trebuie pus capăt "unității maghiare oportuniste". În urma noii crize, lupta politică din interiorul UPM se agravează, de această dată între stânga şi centru, ceea ce a dus la conflicte între UPM şi PCR.

În acest context a avut loc congresul de la Timişoara între 21-23 noiembrie 1947. Acesta s-a terminat cu victoria stângii în frunte cu Csákány- Czikó şi demiterea lui Kurkó.

Apărarea intereselor a suferit o grea înfrângere prin demiterea lui Kurkó, deoarece partidul – cu sediu central mutat între timp la Bucureşti - nu mai considera acest aspect ca fiind datoria sa. Afronturile la adresa maghiarilor au rămas nerezolvate, petițiile inițiate de organizațiile locale în care se prezentau şi se dovedeau aceste insulte, şi se cerea rezolvarea lor, continuau să sosească. Astfel, Centrul Național din Bucureşti a adresat o circulară organizațiilor locale în care se cere încetarea remiterii acestor memorii, deoarece centrul nu se mai ocupă de rezolvarea acestor cereri[19]. În acelaşi timp încep epurările în cadrul organizațiilor locale. Conform informațiilor din presă, până în iunie 1950, 129 de mii de „elemente exploatatoare" au fost excluse din UPM[20]. Din această cauză popularitatea UPM a scăzut drastic, mai multe organizații locale funcționând doar în mediu rural.

În ianuarie 1948 comitetul administrativ a organizat o sesiune unde s-a căzut de acord asupra angajării instituțiilor culturale în servicul luptei ideologice. Din raport reiese în acelaşi timp faptul că noua conducere se identifică în totalitate cu scopurile democrației române şi îşi pune toate forțele la dispoziție în acest scop[21].

UPM, format cu scopul de a reprezenta şi apăra interesele maghiarilor din Transilvania, a devenit la sfârşitul anului 1947 servitorul fără scrupule al PCR[22]. A renunțat total la apărarea intereselor şi s-a subordonat construirii democrației şi luptei de clasă. A devenit o simplă „curea de transmisie" între PCR şi masele maghiare, sarcina sa fiind transmiterea instrucțiunilor centrului către maghiari. Între 1950 şi 1953 UPM exista şi funcționa de fapt doar pe hârtie. Organizațiile locale s-au desființat, în funcțiune au rămas doar organele județene şi cele regionale. În primăvara lui 1953 au organizat o sesiune lărgită unde conducerea şi-a declarat autodesființarea, deoarece problema minorităților din

---

[18] Vincze Gábor, *A Magyar Népi Szövetség válsága*, Magyar Kisebbség, 1999/ 2-3. p. 422. Cele mai recente cercetări au scos la iveală faptul că, pe lângă marile fraude, comuniştii au „luat" voturi şi de la UPM, probabil în urma unui acord anterior. Astfel este greu de apreciat numărul de voturi pentru UPM. Unele izvoare româneşti nu sunt de acord nici în chestiunea numărului de deputați UMP.

[19] Vincze Gábor, *A României magyar kisebbség politikai intézményrendszere 1944-53*. in. Régió 1997/2, p. 76.

[20] Vincze Gábor, *A Magyar Népi Szövetség válsága*, Magyar Kisebbség, 1999/ 2-3. p. 425.

[21] Raport al ambasadorului maghiar din Bucureşti referitor la încercările de reformă din România cu privire la maghiari. O copie a raportului se găseşte în arhiva fundației Jakabffy Elemér din Cluj

[22] Această schimbare se prezintă şi în vocabularul cotidian. La şedințele UPM membrii îşi ziceau frați, iar procesul verbal se încheia cu exclamația *Libertate!*. Din 1948 acest lucru se schimbă, termenul de tovarăş devenind cel uzual, procesele verbale încheindu-se cu exclamația *Trăiască Republica Populară Română!*

România s-a rezolvat în spiritul democrației şi nu mai există nevoia unei organizații de apărare a intereselor[23].

Viața organizațională, cu privire specială asupra schimbărilor de efectiv

Anul 1945 a trecut cu înființarea organizațiilor provinciale şi cu formarea vieții instituționale. Pe atunci, entuziasmul era uriaş, maghiarii se alăturau în masă UPM. Acest fenomen s-a lansat mai ales după expulzarea administrației româneşti, deoarece populația considera că expulzarea se datora intervenției UPM. Din această cauză priveau Armata Roşie cu încredere, o considerau eliberatoare, şi astfel a crescut prestigiul partidelor de stânga, al PCR şi mai ales al UPM. Probabil datorită expulzării, organizarea a decurs mai uşor în Transilvania de Nord decât în cea de Sud. Organizatorii UPM se deplasau liber cu autorizații scrise primite de la Armata Roşie, reuşind astfel să facă propagandă în județ. În județul Cluj, formarea organizațiilor locale începe în noiembrie-decembrie 1944, în majoritatea cazurilor organizatorul fiind un delegat județean[24].

Organizarea planificată în cazul Clujului începe în mai 1945, după primul congres fiind convocată o şedință a comisiei organizatorice, unde Balogh Edgár face cunoscute sarcinile organizatorice. Astfel, în fiecare sector trebuia convocată o adunare la care să se facă cunoscută munca UPM, după care trebuia formată comisia administrativă locală. Aceasta va alege conducătorii comisiilor locale. După organizarea sectoarelor se convoacă o adunare generală la care se va forma organizația orăşenească.

Mulțumită organizării sistematice, organizațiile locale cresc în număr şi paralel cu aceasta creşte şi numărul membrilor. Conform raportului din iulie 1945 în județul Cluj 75 de comune au organizație locală, în 20- 35 populația maghiară este inclusă sporadic. Numărul membrilor este 27200 în județ la acest moment. Contrar deficiențelor organizatorice, conform raportului UPM este cea mai mare organizație de masă în județul Cluj[25]. După raportul din septembrie, numărul comunelor creşte la 96. Ultimul raport din 1945 este cel al lunii octombrie. Conform acestuia în județ sunt 100 organizații locale, efectivul fiind de 31311[26]. Un raport din aceeaşi perioadă atestă un număr de 6659 de membri în Cluj, deci efectivul județean total este de 32859. Raportul susține că 90% din maghiari sunt membri UPM[27].

După declarația de la Târgu Mureş, UPM a desfăşurat o politică activă de apărare a intereselor[28], încercând astfel să-şi recâştige popularitatea. Izvoarele sunt incomplete pe anul 1946, astfel că există doar două rapoarte din județul Cluj. Conform raportului sinoptic, în județ existau 104 organizații, 94 fiind independente, iar 10 sporadice. Efectivul este de 39147, 31520 din aceştia în județ, 7622 în Cluj. În raport se recunoaşte în acelaşi timp şi faptul că în viața organizațională se simte un regres, aceasta fiind atribuită şovinismului şi propagandei şuşotitoare[29].

---

[23] Vincze Gábor, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953*. Budapest- Szeged, 1994, p. 89.

[24] În lipsa izvoarelor este imposibil de stabilit data exactă şi locul înființării organelor locale.

[25] *Raport secretarial pe luna iulie*, ANDJ- Cluj, Fond. 26 UPM Cluj, Dos. 1/1945, f. 393. Pe baza regulamentului de funcționare satele din diasporă nu aveau dreptul la organizație independentă, ci se alăturau organizației cele mai apropiate. Este greu de precizat ce se consideră diasporă la momentul respectiv. Există o tendință de a declara independente unele organizații din diasporă, probabil pentru îmbunătățirea statisticilor.

[26] *Raport pe luna octombrie*, ANDJ- Cluj, Fond. 26 UPM Cluj, Dos. 1/1945, f. 16. Acest raport nu mai menționează diaspora, probabil acestea au fost redefinite.

[27] *Raport despre organizație*, ANDJ- Cluj, Fond. 26 UPM Cluj, Dos. 1/1945, f. 28.

[28] Se consideră politică de afront doar în zilele noastre, UPM nu se definea astfel niciodată, din contră se străduia să nu poate fi acuzată cu acest aspect.

[29] *Raport județul Cluj, şedință CC*, ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 2/1946, f. 1- 2.

În aprilie 1946 centrul național emite o circulară conform căreia până la 10 mai trebuie epurate organizațiile locale. Trebuie excluşi cei care au luptat în armata horthystă în timpul luptelor din septembrie 1944 ori au executat acțiuni teroriste sub protecția acesteia. Totodată trebuie excluşi cei care manifestă atitudine şovinistă față de comunitate. Trebuie ținuți în evidență într-o grupă separată toți aceia care nu s-au alăturat până la acest moment nici UPM şi nici vreunei alte organizații[30].

Datorită articolului lui Luka, apărut în ziarul „Igazság", UPM intră în altă criză şi din cauza schimbărilor din politica internă ajunge pe traiectorie forțată, neputându-se îndepărta de evenimente. Astfel recunosc lipsa vigilenței, renunță la politica de front popular şi se angajează în epurare.

Viața organizațională intră într-o criză tot mai adâncă din această cauză. Conform datelor din 1947, efectivul scade în județul Cluj la 25671[31]. Apar nemulțumiri şi la adresa organizației orăşeneşti din cauza numărului scăzut de membri. Clujul ar trebui să aibă 25000 de membri, după un raport trimis centrului național în martie 1947, dar are doar 10-12000, şi aceste date sunt nesigure deoarece evidența membrilor nu se ține timp de câteva luni[32].

Date mai precise avem din aprilie 1947, efectivul fiind de 11602, crescut cu 312 față de luna precedentă.[33]

În martie au început reorganizările, dar succesul acestora depindea în mare parte de situația financiară. S-a început şi construirea unui sistem de responsabili de stradă, s-a ajuns la includerea a 14 străzi din oraş[34]. Până la sfârşitul anului se simte o uşoară creştere în efectiv mulțumită reorganizării, în august numărul de membri fiind de 28734, iar în noiembrie 28902. În decembrie, efectivul scade însă iarăşi la 29280[35].

Avem date referitoare la componența socială a membrilor de la începutul lui 1947. Conform acesteia, la nivel județean componența membrilor era următoarea: 65% agricultori, 22,5% muncitori, 12,56% intelectuali. La nivel orăşenesc: 10,5% agricultori, 55% muncitori, 34,5% intelectuali[36]

Odată cu renaşterea vieții organizaționale şi în urma articolului lui Luka încep şi excluderile. Deocamdată se verifică doar conducerea. În Cluj, excluderile încep în iunie 1947.

Anul 1948 a trecut cu reorganizarea, iar în acelaşi timp după pregătiri temeinice a început şi epurarea organizațiilor locale de exploatatorii infiltrați care s-au folosit de lipsa vigilenței. Paralel a început şi „agravarea luptei de clasă", pe primul plan fiind predările, mai precis propagarea acestora.

---

[30] *Circulara Centrului Național UPM*, ANDJ- Cluj, Fond 28 UPM Turda, Dos. 1/1946, f. 96.

[31] *Funcționarea organizației județene Cluj al UPM* , ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 3/1947, f. 132. Referitor la anul 1947, interesant este faptul că organizațiile locale păstrau până în acel moment doar procesele verbale, acestea fiind înlocuite de la această dată de rapoartele lunare. Acest fenomen ar putea fi o altă dovadă a regresului din viața organizațională.

[32] *Către Centrul Național*, ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 3/1947, f. 3. Înainte sectoarele clujene nu se caracterizau astfel, o imagine de ansamblu este greu de alcătuit, dar sectoarele II. şi V. au fost cele mai active în județ.

[33] *Raport pe luna aprilie*, ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 3/1947, f. 13- 14.

[34] Sistemul responsabililor de stradă era complet în oraş între 1940-1944, acesta fiind cuprins de Organizația de Zece. UPM a recurs la acest sistem funcțional care înainte se concentra pe protecția socială, trecând acum la propagandă şi la inițierea de noi membri. Ironia sorții, Puskás Lajos este exclus din UPM chiar în momentul în care partidul revine la sistemul responsabililor de stradă.

[35] *Raport secretarial pa luna octombrie, Raport secretarial pe luna decembrie*, ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 3/1947, f. 137, 140, 143- 144.

[36] *Funcționarea UPM județul Cluj, ianuarie- februarie 1947*, ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 3/1947, f. 132.

Numărul de membri va cunoaşte o creştere lentă mulţumită muncii organizatorice mai active şi înfiinţării sistemului de responsabili de stradă. Acest sistem se foloseşte în primul rând la oraş, de aceea efectivul creşte în primul rând în oraşe. Datele din aprilie 1948 atestă un număr de 28545 de membri UPM în judeţul Cluj, din care 13194 sunt bărbaţi, 9754 femei, iar 5597 tineri. În oraşul Cluj UPM numără 12202 de membri, 6488 de bărbaţi şi 5704 de femei[37]. Conform datelor din noiembrie în Cluj sunt 15641 de membri, numărul lor crescând cu 433 în această lună[38].

În ciuda acestor fapte, viaţa organizaţională luptă cu tot mai multe deficienţe. În urma unui control făcut la Cluj se dovedeşte că majoritatea membrilor sunt membri doar pe hârtie, organizaţia clujeană încasând doar 30% din cotizaţii.

Schimbări în efectiv

În cele de mai sus am prezentat istoria şi viaţa organizaţională a UPM până în 1948. În cele ce urmează doresc să analizez schimbările survenite în efectivul UPM cu ajutorul datelor statistice, respectiv să fac o comparaţie cu celelalte organizaţii de masă în cazul anilor 1946- 1947.

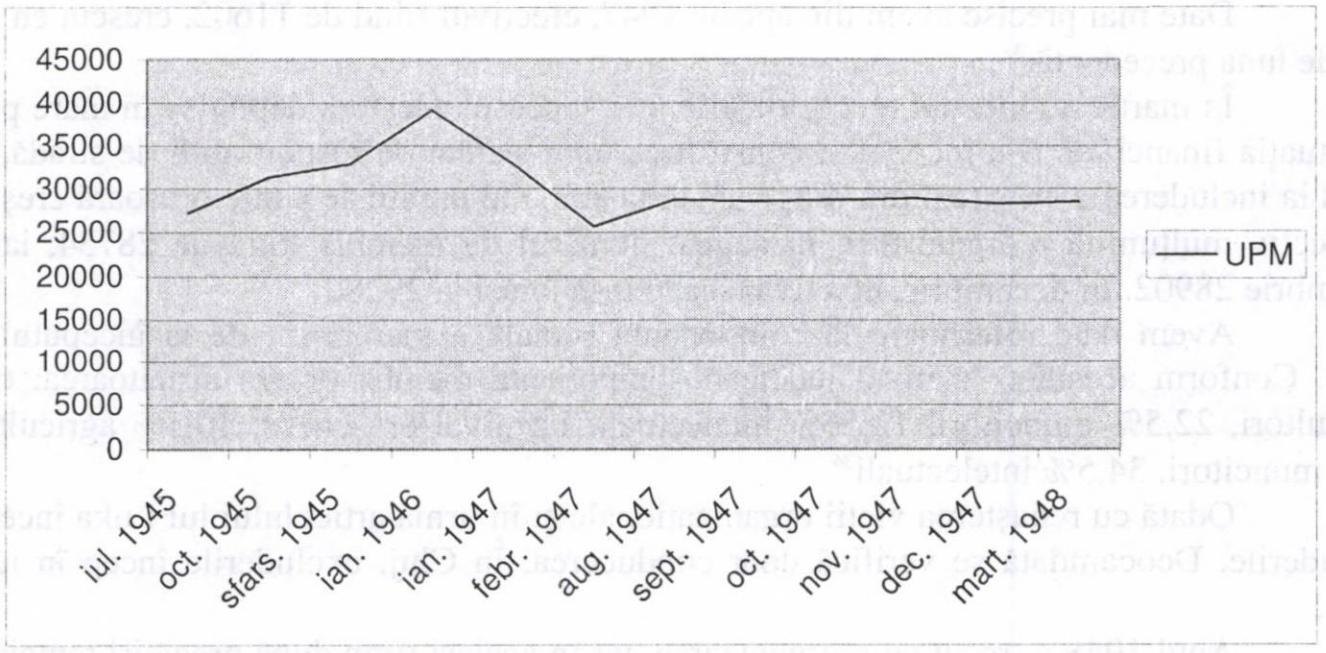

Schimbările survenite în efectivul UPM în judeţul Cluj între 1945-1948

Datele de mai sus provin din documentele UPM, însă datorită cauzelor mai sus menţionate, acestea sunt incomplete. Cu toate acestea, din graficul de mai sus reies multe informaţii. Conform acestuia, UPM ajunge la popularitatea maximă la începutul lui 1946, numărând 39147 de membri, ceea ce corespunde rezultatelor cercetărilor anterioare. În acelaşi timp însă contrazice teoria conform căreia are loc o retragere în masă după declaraţia de la Târgu-Mureş.[39] În ianuarie 1947, după doar un an, ajunge la minimul de efectiv, numărând doar 25671 de membri.

Declinul a avut mai multe cauze. Pe de o parte UPM nu a reuşit să rezolve afronturile la adresa populaţiei maghiare, lucru revendicat de membri săi. O altă cauză este faptul că după alegerile din 1946 PCR nu mai avea nevoie de UPM, asigurându-şi puterea prin alegeri considerate democratice. În ciuda acestora, cel mai mare declin nu se datorează

---

[37] *Raport UPM pe luna martie*, ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 1/1948, f. 29.

[38] *Raport de activitate pe luna noiembrie*, ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 1/1948, f. 82.

[39] Există două posibilităţi de explicare a acestui fenomen. Fie datele sunt incomplete, fie retragerile în masă nu au avut loc în judeţul Cluj. După Vincze Gábor retragerile au avut loc în Partium, mai pe larg vezi: Vincze Gábor, *A Magyar Népi Szövetség válsága...*

acestui fapt, după cum reiese dintr-un raport trimis PCR[40]. În acest raport se fac cunoscute două tabele referitoare la efectiv. Conform unuia dintre ele, efectivul partidului este de 40981, dar numărul real al membrilor este de doar 25074. Această discrepanță se datorează faptului că partidul considera membri doar pe aceia care plăteau cotizația. Prin contrast, PCR considera membri pe toți cei care s-au înscris în partid, fapt ce reiese şi dintr-un document din septembrie 1947. Efectivul oficial al PCR este de 24578 dintre care doar 1916, adică 7,78% plătesc cotizație.[41]

Din a doua jumătate a lui 1947 o uşoară creştere se face simțită, numărul membrilor stabilizându-se în jurul cifrei de 27800. Probabil aceasta se datorează reorganizării, deoarece din martie 1947 se înființează sistemul de responsabili de stradă.

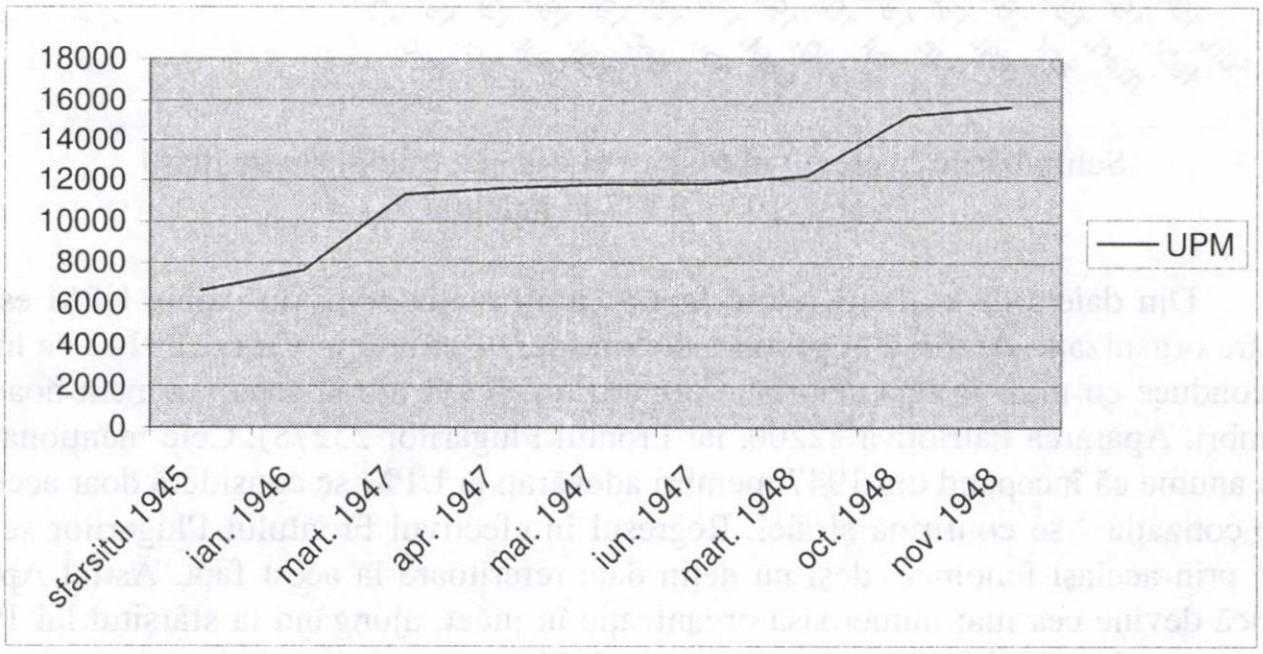

Schimbarea efectivului UPM în Cluj 1945-1948

Din păcate datele referitoare la Cluj Napoca sunt şi mai incomplete ca cele județene, de aceea graficul este şi el distorsionat. Acesta se datorează faptului că datele– în afară de primele două – provin doar de la începutul lui 1947, dată de la care numărul membrilor creşte nu prin alăturare voluntară, ci prin munca responsabililor de stradă. Aici se construieşte rețeaua responsabililor de stradă şi creşterea efectivului se datorează acestora. Însă chiar şi în aceste condiții UPM are un efectiv mult inferior în oraş față de ce se aştepta de la un oraş locuit în majoritate de maghiari.

În cele ce urmează aş dori să fac comparații privind anul 1946-1947, folosind informații provenite din documentele PCR. În afară de datele UPM şi PCR aş dori să le compar cu Frontul Plugarilor şi Apărarea Patriotică. Graficul astfel obținut este iarăşi distorsionat, deoarece datele referitoare la prima jumătate a anului 1947 lipsesc cu desăvârşire. Denumirea de „altele" se referă la acele organizații de masă de stânga care sunt incluse în datele PCR.

---

[40] *Raport de activitate UPM între martie 1946- ianuarie 1947*, ANDJ- Cluj, Fond 26 UPM Cluj, Dos. 2/1947, f. 5. Faptul că raportul era adresat PCR reiese şi din textul redactat direct în limba română.

[41] *Tabel cu efectivul PCR în luna septembrie*, ANDJ- Cluj, Fond 2 Comitetul Județean PCR- Cluj, Dos. 3/1947. Acest număr creşte la 22% în octombrie. În cazul UPM însă peste jumătate (61,18%) continuă să plătească cotizație.

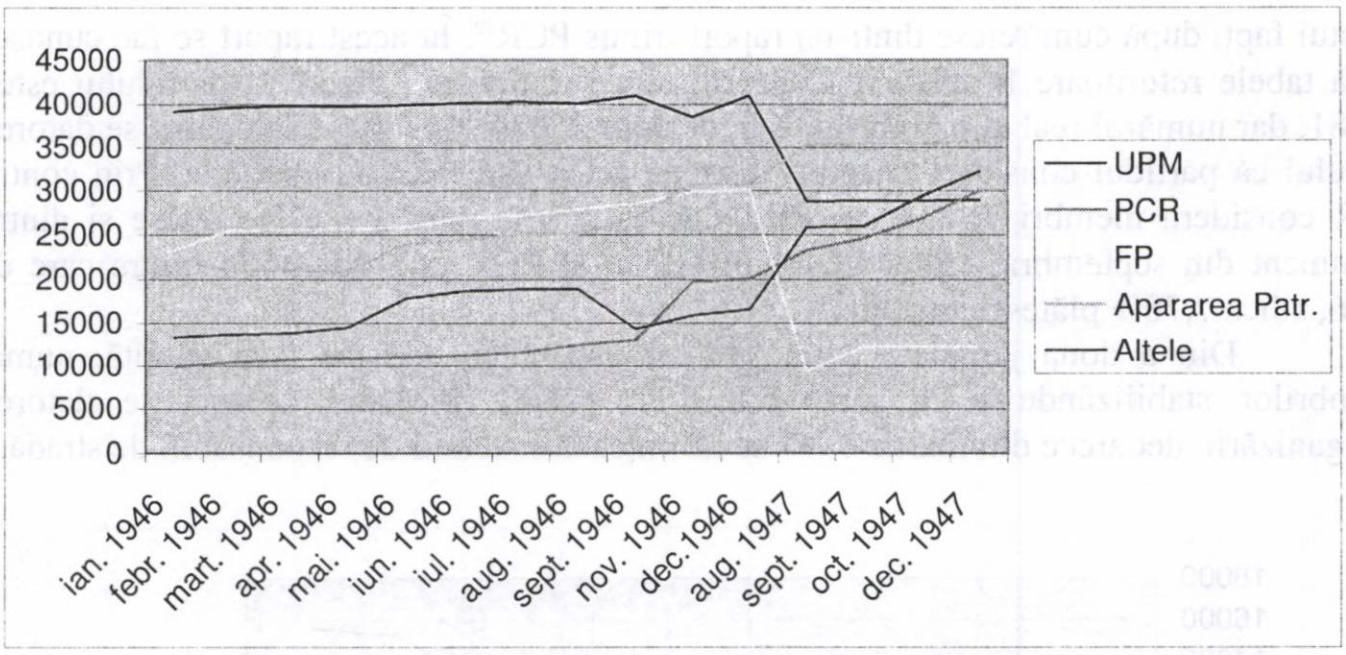

Schimbările în efectivul PCR şi al organizaţiilor sale de masă
în anul 1946- 1947 în judeţul Cluj

Din datele de mai sus reiese faptul că afirmaţia conform căreia UPM este cea mai mare organizaţie de masă în primii ani, corespunde realităţii. Cu cei 39142 de membri ai săi conduce cu mult în faţa celorlalte organizaţii. (PCR are la acest moment doar 9850 de membri, Apărarea Patriotică 22200, iar Frontul Plugarilor 23278). Cele menţionate mai sus - şi anume că începând din 1947 membri adevăraţi ai UPM se consideră doar aceia care plătesc cotizaţia - se confirmă şi aici. Regresul în efectivul Frontului Plugarilor se poate explica prin acelaşi fenomen, deşi nu deţin date referitoare la acest fapt. Astfel Apărarea Patriotică devine cea mai numeroasă organizaţie în judeţ, ajungând la sfârşitul lui 1947 la 35824 de membri (UPM având un efectiv de 28886). Cea mai rapidă evoluţie o are însă PCR care până la sfârşitul lui 1947 şi-a triplat efectivul de la 9850 la 29935. Un salt mai mare se poate observa la sfârşitul anului 1946 care se datorează probabil campaniei electorale, respectiv victoriei partidului în alegeri.

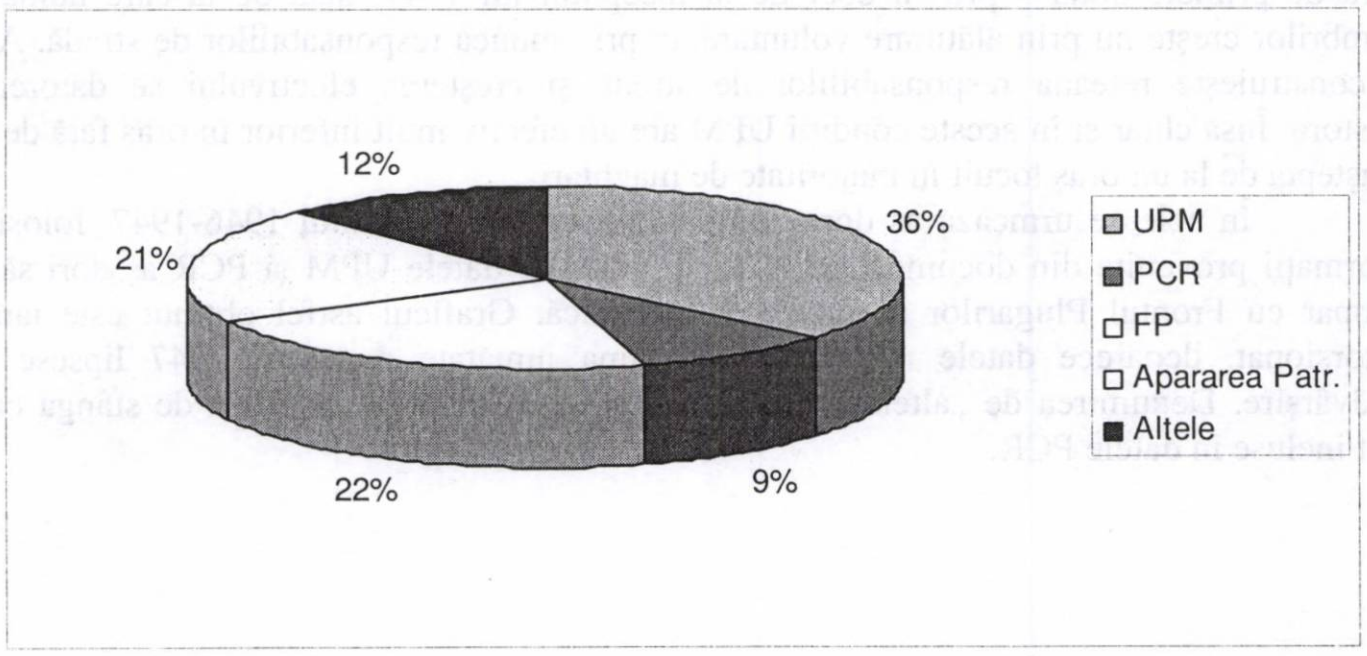

Procentajul PCR şi al organizaţiilor sale de masă în ianuarie 1946 în judeţul Cluj

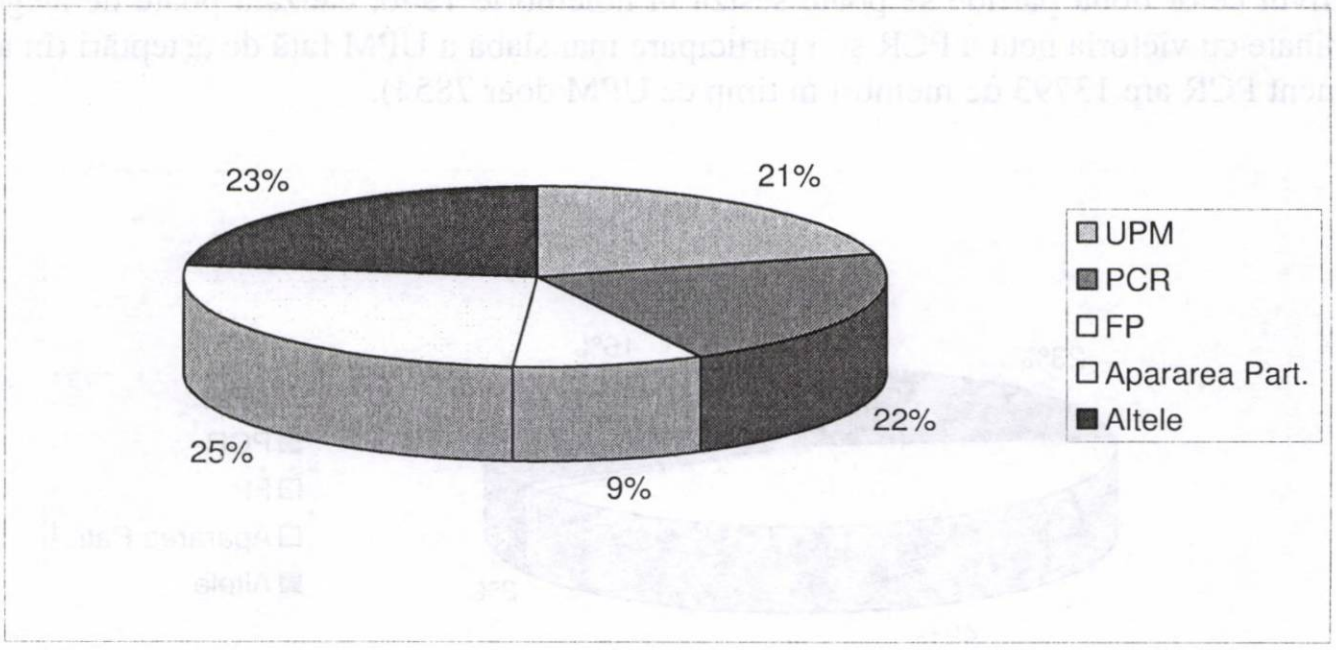

Procentajul PCR şi al organizațiilor sale de masă în decembrie 1947 în județul Cluj

Din analiza celor două grafice de mai sus reies aceleaşi concluzii. Cel mai mare regres a fost înregistrat de Frontul Plugarilor (de la 22% la 9%), urmat de UPM (de la 36% la 21%). Apărarea Patriotică a avut o uşoară creştere, în timp ce PCR şi celelalte organizații şi-au dublat efectivul (de la 12% la 25%). Totodată se afirmă prioritatea PCR (de la 9% ajunge la 22%).

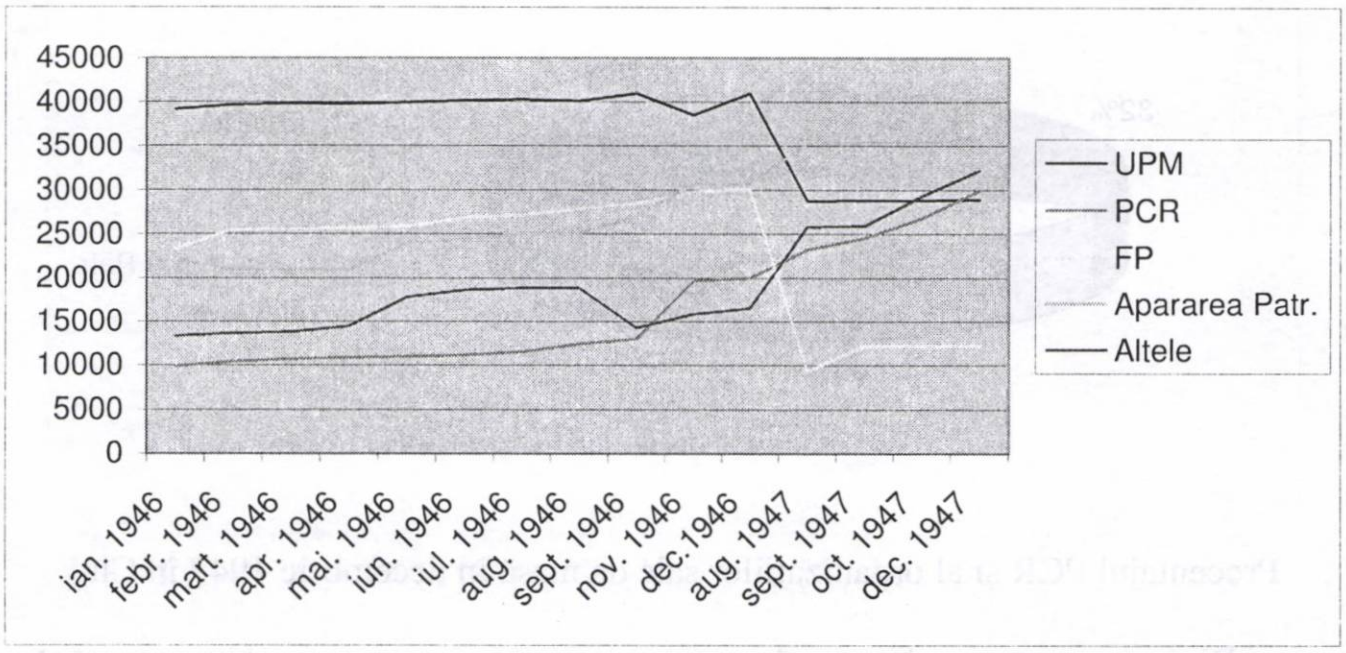

Schimbările în efectivul PCR şi al organizațiilor sale de masă în Cluj în anul 1946-1947

Prin contrast cu statisticile județene, în Cluj cea mai mare organizație este Apărarea Patriotică, având 20000 de membri în ianuarie 1946. La sfârşitul anului intervine o fluctuație[42] (în decembrie 1946 are 20006 de membri, în timp ce în septembrie 1947 are deja 37696 de membri), dar totuşi este cea mai mare organizație în decembrie 1947 cu cei 28093 de membri ai săi. Frontul Plugarilor are un efectiv scăzut, fenomen ce se explică prin faptul că partidul se baza pe țărănimea săracă din mediul rural. Prin contrast cu datele județene, efectivele PCR şi UPM cresc în paralel, iar până în decembrie 1947 PCR depăşeşte UPM având 15002 de membri față de 13538 ai UPM. Cea mai mare diferență în

[42] Cercetarea istoriei formațiunilor mai mici are încă de aşteptat, este imposibil de precizat ce a cauzat fluctuația menționată.

efectivul celor două partide se poate sesiza în noiembrie 1946, cauzată poate de alegerile terminate cu victoria netă a PCR şi o participare mai slabă a UPM faţă de aşteptări (în acest moment PCR are 13793 de membri în timp ce UPM doar 7854).

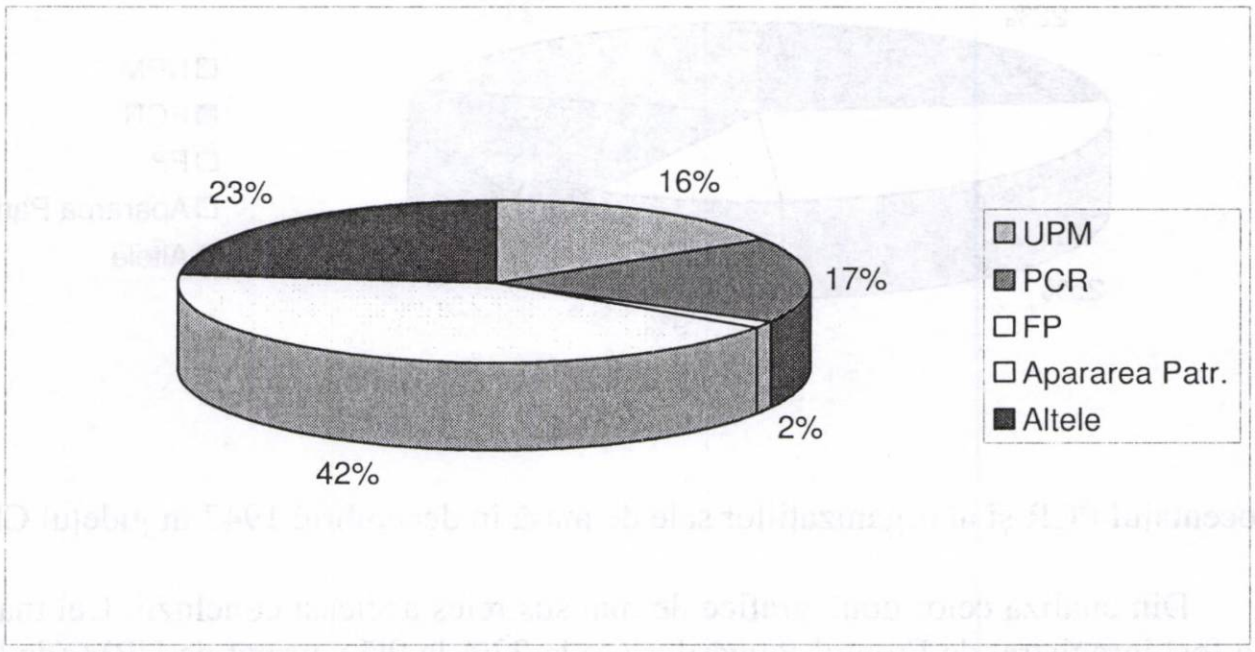

Procentajul PCR şi al organizaţiilor sale de masă în ianuarie 1946 în Cluj

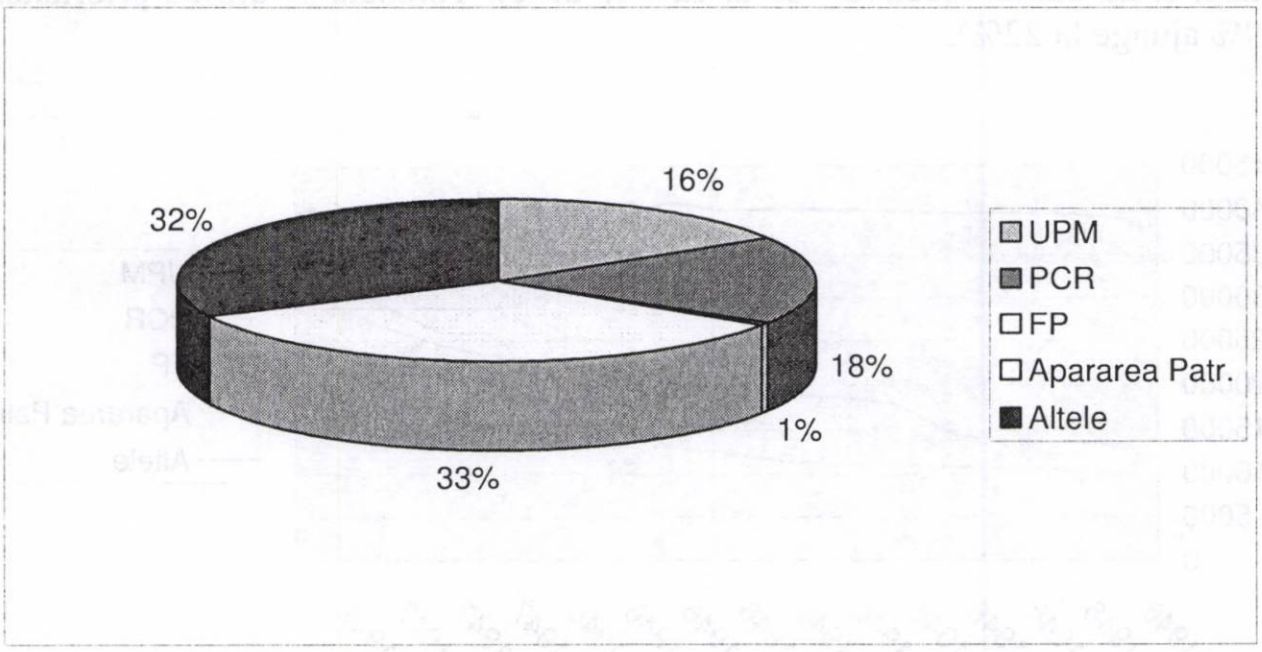

Procentajul PCR şi al organizaţiilor sale de masă în decembrie 1947 în Cluj

Din compararea celor două grafice de mai sus reies rezultate asemănătoare. Conform acestora în ianuarie 1946 simpatizanţii comunişti sunt membri ai Apărării Patriotice în proporţie de 42%, iar în ianuarie 1947 o treime a acestora sunt membri ai Apărării. Este semnificativ faptul că UPM nu a reuşit să-şi mărească efectivul în oraş în cei doi ani.

În cele ce urmează aş dori să prezint suprapunerile între efectivele organizaţiilor cercetate. Aceste informaţii provin tot din documente ale PCR, acte în care apar nu numai informaţii referitoare la fiecare organizaţie de masă, dar şi numărul membrilor care sunt şi membri PCR.

luna	UPM	Din care PCR	%	FP	Din care PCR	%	Apărarea Patriotică	Din care PCR	%
1946 ian.	39142	1044	2,66	23278	214	0,91	22200	341	1,53
1946 febr.	39667	1092	2,75	25538	236	0,92	20900	385	1,84
1946 mart.	39775	1160	2,91	25583	284	1,11	20917	385	1,84
1946 apr.	39752	1160	2,91	25614	318	1,24	20917	385	1,84
1946 mai.	39929	1160	2,90	25850	318	1,24	23955	385	1,60
1946 iun.	40146	1946	4,84	26838	318	1,18	24400	385	1,57
1946 iul.	40299	1946	4,84	27185	318	1,16	25129	385	1,53
1946 aug.	40099	1946	4,84	27868	318	1,14	25129	385	1,53
1946 sept.	40988	1946	4,84	28476	318	1,11	27000	436	1,61
1946 nov.	38476	192	0,49	29818	318	1,06	30657	436	1,42
1946 dec.	40981	200	0,49	30094	318	1,05	30657	436	1,42
1947 aug.	28762	1257	4,36	9331	651	6,97	35211	995	2,82
1947 sept.	28812	1257	4,35	12174	371	3,47	35424	995	2,82
1947 oct.	28812	1257	4,35	12174	371	3,47	35424	995	2,82
1947 dec.	28886	1282	4,43	12214	371	3,03	35824	1022	2,85

Procentajul de suprapunere între efectivele organizațiilor cercetate
în județul Cluj, în 1946- 1947

luna	UPM	Din care PCR	%	FP	Din care PCR	%	Apărarea Patriotică	Din care PCR	%
1946 ian.	7622	325	4,26	725	72	9,93	20000	293	1,46
1946 febr.	7717	335	4,34	757	74	9,77	19000	325	1,71
1946 mart.	7735	400	5,17	757	84	11,09	19000	325	1,71
1946 apr.	7832	400	5,10	757	95	12,54	19000	325	1,71
1946 mai	7932	400	5,04	757	95	12,54	21755	325	1,49
1946	8149	700	8,5	756	95	12,54	22310	325	1,39

iun. 1946 iul.	8300	700	8,43	756	95	12,54	23039	325	1,41
aug. 1946	8590	700	8,18	1000	95	9,5	23039	325	1,41
sept. 1946	9110	700	7,68	1000	95	9,5	24528	325	1,32
nov. 1946	7854	50	0,63	2033	95	4,67	26006	325	1,24
dec. 1947	10359	50	0,48	2096	95	4,66	20006	325	1,24
aug. 1947	13449	375	2,78	2121	310	14,61	27488	673	2,44
sept. 1947	13467	375	2,78	394	30	7,61	37696	673	1,78
oct. 1947	13464	375	2,78	394	30	7,61	27693	673	2,43
dec.	13538	400	2,95	434	30	6,91	28093	700	2,49

Procentajul de suprapunere între efectivele organizațiilor cercetate în Cluj, în 1946- 1947

Din compararea celor două tabele reiese că procentajul de suprapunere între efectivele diferitelor partide - adică numărul acelora care sunt şi membri într-o organizație de masă şi membri PCR- este mult mai mic decât se credea anterior. Ca şi în cazul efectivului de partid, se observă şi aici o diferență între județ şi oraş. În timp ce în județ suprapunerea rămâne sub 5%, în cazul oraşului aceasta se ridică la aproape 15%. În cazul județului cea mai mare proporție este reprezentată de UPM, în a doua jumătate a anului 1946 ajunge la 4,84%. După alegerile din 1946 mulți se retrag din UPM şi din PCR, asemănător cu cazul efectivelor de partid, astfel că acest procent va cunoaşte o scădere, ajungând la 0,5%, fiind cea mai scăzută proporție dintre toate organizațiile. În cazul celorlalte două organizații se remarcă o creştere lentă ca şi în cazul UPM, dar proporția rămâne mereu inferioară UPM şi nu ajunge la un procent mai mare de 3%.

În cazul oraşului proporția cea mai ridicată o reprezintă Frontul Plugarilor, care în august 1947 ajunge la 14,61%. Datele statistice confirmă însă şi în acest caz UPM în frunte şi numărul membrilor comuni pentru Frontul Plugarilor şi PCR ajunge cel mai mare doar în 1947.

Concluzii

Din datele de mai sus putem afirma că, deşi după 1945 UPM este singurul partid politic bazat pe criteriu etnic, majoritatea populației maghiare nu i se alătură. Astfel nu se confirmă afirmația din acele vremuri conform căreia 90% dintre maghiari erau membri ai UPM. Cealaltă afirmație care definea UPM ca organizația-mamă a populației maghiare din Transilvania ce dorea încadrarea tuturor maghiarilor, indiferent dacă aceştia erau sau nu deja membri unei organizații considerate democratice - se dovedeşte a fi doar propagandă.

Conform statisticii partidului, populația județului în acest timp era de aproximativ 366000 de persoane, 30- 35% fiind de etnie maghiară. Prin contrast, luând în considerare datele de la începutul lui 1946, apogeul UPM, doar 10% din populația maghiară a fost membră a partidului. În cazul Clujului –luând în considerare cel mai ridicat număr de membri- doar aproximativ 10% din populație s-a alăturat partidului, acest procent fiind însă mai slab, căci populația oraşului era în majoritate maghiară.

Astfel, un raport al ambasadei maghiare care afirma că înainte de alegerile din 1946 UPM este susținut de 10% al populației de etnie maghiară din Transilvania se dovedeşte a fi real. În acelaşi timp, de la jumătatea anului 1947 efectivul UPM se stabilizează, acesta fiind rezultatul înființării sistemului de responsabili de stradă. De la această dată oamenii nu se mai alătură voluntar, ci mai ales ca efect al muncii acestor agitatori. Sistemul a fost folosit în Cluj, de aceea efectivul creşte semnificativ în oraş.

Comparând cu alte organizații de masă, putem afirma că în 1945- 1946 UPM este organizația cu cei mai mulți membri. Începând cu 1947 această proporție se va schimba, deoarece UPM consideră membri doar pe aceia care plătesc cotizația. Şi acest fapt arată diferența față de PCR care şi-a propus creşterea efectivului şi îi considera membri pe toți cei care au intrat în partid. Din acest motiv, mai ales mulțumită Anei Pauker, chiar şi foşti legionari s-au putut înscrie în partid.

Tot din statistici reiese şi faptul că – cel puțin la nivel județean – partidul nu a fost părăsit din cauza declarației de la Târgu-Mureş[43], ci regresul a fost urmarea alegerilor din 1946. O explicație ar fi că, până la această dată, o parte a populației a fost decepționată de partid, ceea ce şi-a pus amprenta pe rezultatele alegerilor, unde UPM nu a reuşit să confirme aşteptările.

Cercetând fondurile PCR cea mai interesantă informație este probabil cea care se referă la suprapunerile dintre efectivele diferitelor partide. Conform acesteia, proporția este mult mai mică față de teoriile anterioare[44]. Explicații referitoare la acest fenomen necesită cercetări ulterioare. În cazul Clujului, proporția mai scăzută poate fi explicată prin prezența accentuată a intelectualității care se situa departe de ideologia de stânga.

Luând în considerare cele de mai sus, rolul organizațiilor în masă trebuie redefinit, deoarece acestea au reuşit să-şi atingă obiectivele şi cel puțin pe hârtie au reuşit să recruteze acele categorii pe care doreau să le includă în rândurile lor în momentul înființării. Totodată, apare o altă întrebare asupra rostului cercetărilor referitoare la retragerile masive care au urmat declarației de la Târgu-Mureş, respectiv la suprapunerile dintre efectivele diferitelor partide.

The Number of Members of the Hungarian Popular Union (UPM) in the County of Cluj (1945-1948)

Abstract

Although after 1945 the Hungarian Popular Union (UPM) is the only political party organized on ethnical criteria, most of the Hungarians would not join the Union.

According to the statistics of the party, in this period the population of the county was of about 366000 persons, of witch 30-35% was Hungarian. In 1946, when the UPM reached its maximum popularity, only 10% of the Hungarian population was member of the party.

Compared to other mass organizations of the County of Cluj, the number of the UPM members was the highest between 1945 and 1946. Starting with 1947, this proportion will change, due to the fact that UPM considers as a member only those who pay the financial contribution. The difference between UPM and the Romanian Communist Party (PCR) is visible at this point, because PCR considers as a member anyone who joined the party.

---

[43] Conform datelor din epocă, retragerile în masă au avut loc în Secuime şi în Partium.

[44] Din izvoarele apărute recent se pare însă, că există diferențe semnificative între diferite regiuni, referitor la acest aspect. De aceea, rezultatele obținute aici nu se pot generaliza şi accepta la nivel național. Astfel, tema necesită o cercetare ulterioară pentru a afla cauza diferențelor dintre aceste date.

The most interesting information is probably the one referring to the superposition of the members of different political parties. The proportion of the superposition is much smaller than the one assumed until now.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare:

Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Cluj, *Fond Comitetul Judeţean PCR- Secţia de organizaţie*

Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Cluj, *Fond Uniunea Populară Maghiară Cluj*

Studii de specialitate

***, *Autonomisták és centralisták, Észak Erdély a két román bevonulás között 1944 szeptember – 1945 március (Autonomişti şi centralişti, Transilvania de nord între cele două administraţii româneşti, septembrie 1944- martie 1945)* Szerk. Nagy Mihály Zoltán, Vincze Gábor, Pro-Print, Csíkszereda, 2004.

Cătănuş, Dan, Neacşu, Gheorghe, *Componenţa PCR în perioada 1945- 1970. Evaluări statistice*. în. Arhivele Totalitarismului, 1998/4.

Chiper, Ioan, *Contribuţii privind evoluţia numerică şi compoziţia etnică a PCR 1921-1952*, în. Arhivele Totalitarismului 1998/4.

Novák, Csaba Zoltán, *A Román Kommunista Párt hatalmi szerkezetének kiépítése Maros megyében, 1944- 1948, (Constituirea structurii de putere a Partidului Comunist, Român în judeţul Mureş)* în. Autonóm Magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes" években, szerk. Bárdi Nándor, Pro - print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

*** *România în viaţa politică 1945*, cord. Ioan Scurtu, Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1994.

Vincze, Gábor, *Határkérdés, kisebbségi kérdés (Problema graniţei, problema minoritară)*, în. Illúziók és csalódások, Status, Csíkszereda, 1999.

Vincze, Gábor, *A Magyar Népi Szövetség válsága, (Criza Uniunii Populare Maghiare)* Magyar Kisebbség, 1999/ 2-3.

Vincze, Gábor, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944- 1953. (Cronologia istorică a minorităţii maghiare din România 1944- 1953),* Budapest-Szeged, 1994.

Virgiliu, Ţârău, *Consideraţii asupra dinamicii interne a Partidului Comunist Român, în anii 1944- 1947, Studii de caz, judeţul Cluj*, în. Anuarul Institutului de Istorie Cluj, 1996.

A krasznacégényi árpádkori templom

Balogh Géza

Az egykori Közép-Szolnok, majd Szilágy megyei kisközség, Krasznacégény a Kraszna folyó középső folyásánál, egy olyan földrajzi tértségben található, ahol a vidéket építészeti szempontból az ákosi kéttornyos templom épülete uralja.

Ott, ahol találkozik egymással a Bükk-hegység lábánál elterülő egykori hatalmas erdőség, az innen kezdetét vevő Érmellék, és a Kraszna folyását követő lápos vidék – az Ecsedi-láp. A kis település neve először 1279-ben jelenik meg „Comes Petrus, filius Chepani, homo noster nobilis de Chegen"[1] szövegalakban, majd 1332–1337 között szerepel a pápai tizedjegyzékben, Chegan formában. Ezt követően 1475-ben Chegen, 1483-ban Cylgen, 1497-ben Chegen formában van használva. A ma használt alakjában először 1760–1762-ben jelenik meg „Kraszna Czégény" néven.[2]

Az évszázadok során a település birtokosai között találjuk az erdélyi püspököket (köztük Fráter György barátot), a Csákyakat, Drágffy Bertalan vajdát, Báthori Istvánt, Bethlen Gábort, stb. Drágffy Bertalan 1497-ben „az erdélyi püspök Czégen, Kis-Nagyfalu jószágaira, hatalmaskodva fegyveres kézzel berontott, és az elrabolt dolgokat Erdődre vitette. Ezért a vajda ellen Ulászló király 1497 aug. 8-án elrendelte a vizsgálatot."[3]

A település lakosai a középkor évszázadaiban élik a korra jellemző életmódot: a jobbágyok adóznak, robotolnak, dézsmát adnak termékeikből, a nemesek pedig élvezik kiváltságaik előnyeit, s szükség esetén hozzájárulnak a rendi terhek viseléséhez: „1543-ban az erdélyi püspök jobbágyai 9 kapu után adóznak, 1549-ben 12 kapu után a kincstár jobbágyai, 1630-ban Brandenburgi Katalin fejedelemasszony a czégényi birtokban megerősíti Zakariás Istvánné Básti Annát, és ezen férjétől született gyermekeit."[4]

A XVIII. század elején Krasznacégény a tasnádi uradalomhoz tartozott, s mint I. Rákóczi Ferenc birtokát a kincstár magának tartotta meg.

A hadi terhekhez való hozzájárulás végett 1797-ben megejtett számláláskor összeírnak 20 kisebb birtokos személyt, 8 más telkén lakó adómentes nemest, 1 fizetést élvező urasági tisztet, 2 papot, 1 kántort, 1 bérlőt és 5 molnárt.[5] 1805-ben a fegyvert fogható, adómentes nemeseket írták össze: „5 személyt a lovasokhoz, 26-ot a gyalogosokhoz és 2 adózó nemest."[6]

A reformáció – valószínű – azonos időben terjedt, el itt is, a XVI. század 30-as, 40-es éveiben, a térség más településeivel. Erről Budai Ésaiás azt írja, hogy „a Szilágyságot a Drágffyak pártfogása alatt 1527-től Derecskey Demeter, Batizi András reformálta."[7] A XVII. század elején már virágzó egyházközségként kellett működjön, mert Bethlen Gábor a fejedelmi dézsma egy részét az egyház papjainak adja.[8] Az elkövetkező évtizedekben a térség egyházközségeit jelentősen gyengítik a török-tatár betörések, pusztítások. Ilyen eseménynek színhelye a vidék 1661-ben, amikor a betörő ellenség

---

[1] Ld. Entz Géza: *Erdély építészete a 13. században*. Kolozsvár, 1994. 117. o.
[2] Suciu Coriolan: Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania. II, Bucureşti, 1968, 212 o., és Petri Mór: *Szilágy Vármegye Monográphiája*, III. kötet, Zilah, 1904, 714. o.
[3] Petri Mór: *i. m.* 714. o.
[4] *uo.*
[5] Petri Mór: *i. m.* 715. o.
[6] *uo.*
[7] Budai Esaiás: *Magyarország Históriája a mohátsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig*. Debrecen, 1814, 108–109. o.
[8] Petri Mór: *i. m.* 716. o.

feldúlta a falvakat s a templomokat. Akkor a szomszédos falvak, Ákos és Királydaróc templomai is több évtizedre fedél nélkül maradtak.[9]

A krasznacégényi templom, amelyről az alábbiakban kívánok értekezni a településnek Királydaróc felé eső, északi részében, egy ligetes térségben áll, dacolva az évszázadok történelmi viharaival. Hosszú ideig talán a vidék elszigeteltsége miatt, az árpádkori épület elkerülte a kutatók figyelmét. Ismereteim szerint az 1880-as években fordult meg a térségben Bunyitai Vince nagyváradi püspök. Feljegyzéseit a templomról a Magyar Tudományos Akadémia 1847-ben közétett felhívására készíti. A felhívás a szakemberek figyelmébe ajánlja, hogy mentsék meg a feledéstől, az enyészettől a hazai műemlékeket „vagy legalább emlékőknek is pusztulásától."[10]

Bunyitai Vince az 1887-ben megjelent Szilágy megye középkori műemlékeiben a következőket írja a krasznacégényi templomról: „Krasznacégény – az egész vármegye legkisebb egyháza. Keletelt. Épszöggel záródó szentélyének hossza 3,45 m, szélessége 3,62 m. A hajó 7,73 m hosszú s 5,55 m széles. Nyugati két szögletén egy-egy egytájú tám. A szentély s a hajó két-két ablaka köríves, kajácsos de diadalíve csúcsíves. Téglaépület. Van egy mázos cserép kelyhe eme felirattal – czégényi ref. eklézsia 1732. Egy másik, ezüst úrasztali poharát – XVI. századi, S P betűkkel – nem láthattam, mert felküldték a budapesti kiállításra – 1885."[11]

A fenti rövid, tömör, de sokatmondó feljegyzéstől újból eltelt néhány évtized, amikor a magyar szellemi élet egy másik kiválósága figyel fel a sorsára hagyott épületre. Entz Géza, a *Szolnok-Doboka Műemlékei* című tanulmányában, amely 1944-ben a *Szolnok Doboka Magyarsága* című kötetben jelenik meg, utal a templomra. „Az alsótöki és a szászmátéi egyenes záródású templomok mellett megemlítem az azonos szerkezetű krasznacégényi református templomot, amely a régi Kraszna megyében a somlyóújlaki templommal együtt ad hírt az ottani 13. századi egyházi építészetről."[12] Amint a fentiekből kitűnik, Entz Géza meghatározza a templom építésének idejét is – a 13. századra datálva azt.[13] Kétségtelen, ha figyelembe vesszük az építkezés sajátos vonásait: a keskeny köríves ablakokat, a szentély szögletes formáját, és a diadalívet, akkor mindenképpen a román stílusú egyházi épületek csoportjába kell, hogy soroljuk a krasznacégényi templomot. Ezt erősíti meg az Erdély története I. kötetében Makkai László is, aki az egyhajós plébániatemplomokról értekezve, felhívja a figyelmet a szentély félkörös vagy négyszögű voltára a viszonylag kis méretre, a hajótól félköríves diadal ívvel elválasztott apszisra, a keskeny félköríves ablakokra, melyek egyike az apszis közepéből nyílik.[14] E jellegzetességek alapján az ilyen típusú templomokat ő is a 13. századra datálja. A fenti elemek a krasznacégényi református templomnál is megtalálhatók – kivéve a félköríves diadalívet, amely a mi esetünkben csúcsíves Ez lehet utóbbi átalakítások eredménye is, hiszen tudjuk, hogy a „romladozó egyházat 1769-ben, majd 1910-ben is javították."[15] Ugyancsak a fentebb megjelölt helyen a szerző jelzi, hogy a szentély félköríves formájáról a négyszögű formára történő váltás a tatárjárás idejére tehető.[16]

---

[9] Mándi Szabó Miklós: *A királydaróci ref. egyház története*, 1917.

[10] „A Magyar Tudományos Akadémia felszólítása, Készült 1847-ben". Lásd: *Szilágy megye középkori műemlékei*, Bp. 1887, 43. o.

[11] „Bunyitai Vince jelentése, felolvastatott az MTA 1886. nov. 8-án tartott ülésén". Lásd: *Szilágy megye középkori műemlékei*, Bp. 1887, 43. o.

[12] Entz Géza, *i.m.* 59. o.

[13] Legutóbb a templom építésének idejével Kis Imola foglalkozott az „Edificii ecleziastice cu plan central, Rotonda de la Pelisor" (In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania.* Satu Mare 1999, 84. o) c. tanulmányában. Véleménye szerint az építés a gótika elterjedésének idejére tehető.

[14] *Erdély Története*. I. Bp. 1988, 385. o.

[15] Petri Mór: *i. m.* 716, o.

[16] *Erdély Története*, 385. o.

Több korabeli templomnál a nyugati oldalon, félköríves árkádokon kegyúri karzat kapott helyett. Az utóbbi kutatások felhívják a figyelmet, hogy e karzat nemcsak a templom kegyurának elkülönülésére, az istentiszteletnek a magasból való megtekintésére adott lehetőséget, hanem védelmi szerepe is volt, esetleg a kegyúr féltettebb holmija megőrzésére is szolgált veszély esetén.

Az általam bemutatott templomnál a karzatnak nincsenek fellelhető nyomai. Ami viszont megfigyelhető az épület nyugati oldalán, az egy befalazott bejárati ajtónak a nyomai (szélessége 1,20 cm). Valószínű, hogy itt volt az eredeti bejárat. A keleti oldalra áthelyezett bejárati ajtó egy későbbi átalakítás eredménye is lehet.

A templom alapterülete 55,39 m^2. Mennyezete kazettás (48+16 kazetta), melyek közepén sárga színű csillagminták láthatók. A szószék a bejárati ajtóval szemben áll. Koronája hatszög alakú. A belső térség közepén az úrasztala van elhelyezve, de nagy részét a 15 templomi ülőpad tölti ki. A lelkész számára fenntartott padon egy ülőpárna található – A Kr. Cégényi ref. szent egyháznak, 1875. – felirattal.

Hasonlóan más kegyúri plébániatemplomokhoz a krasznacégényi is hosszú ideig torony nélküli volt. A harangok az utcai bejáratnál elhelyezett, fából készült haranglábban voltak találhatók. A jelenlegi torony építése az egyház tulajdonában levő lelkészi jelentés szerint 1954-ben fejeződött be. Tehát az építés ideje nem esik egybe a torony tetején elhelyezett zászlócskán olvasható évszámmal, 1883-al. Ez az évszám valószínű, hogy az előző téglából és fatetőzettel készült torony építésének ideje lehet. Amikor a jelenlegi torony elkészült, a kéznél levő zászlócskát annak tetejére helyezték – mondják a helybéli idősebb emberek.

A jelenleg is fennálló, téglából készült torony építésének előkészületi munkálatait 1944-ben kezdték el, amikor a gyülekezet fát vásárolt s önkéntes munkával kitermelte és a helyszínre szállította azt.[17] A következő évben az egyházközség anyagi gondjai miatt a faanyagot értékesíteni kellett. Már úgy tűnt, hogy a toronyépítés kérdése lekerül a megoldásra váró listáról, de a közösség makacs ragaszkodása újból előtérbe állította azt. 1946-ban újból megvásárolták a faanyagot s 1947-ben kiegészítették azt 20000 téglával.[18] Fekete Károly, a későbbi gondnok az akkor beszolgáló lelkésszel, Dr. Nagy Gusztávval a fő szorgalmazója lesz az építkezésnek. Megegyeznek a nagykárolyi Pakocs Károly mesterrel az elvégzendő munkálatokról. A mester 4000 lej ellenében vállalja a torony felépítését. A hívek az összegyűlt pénzadományokból meszet, szarufát, vasat, bádogot, cementet vásárolnak.[19] A szükséges homokot kitermelik a közeli Kraszna völgyéből, s a helyszínre szállítják. A közmunkában, amivel a mesterek munkáját segítik, teszik hatékonyabbá, gyorsabbá, 11 református család, és 14 más helybéli felekezetekhez tartozó személy vett részt.[20] Munkájuk értéke 9600 lejt tett ki. A szomszédos települések református gyülekezetei is a krasznacégényiek segítségére siettek pénzadományokkal, segítve az építkezést. A krasznamihályfalviak 340, a géresiek 271, a királydaróciak 163 lejt adtak a nemes célra. A helybeli egyházközség hívei a már említett közmunkán kívül 434 lejt fordítottak a torony építésére. Összegezve a fenti adatokat kitűnik, hogy a templomtorony építésére 17328 lejt használtak fel, mivel a mesterek végső munkadíja

---

[17] Az építkezéssel kapcsolatos adatok a krasznamihályfalvi anyaegyház tulajdonában, „Dr. Nagy Gusztáv beszolgáló lelkész jelentése – Ünnepi beszámoló" címmel.

[18] *uo.*

[19] *uo.*

[20] A más felekezetű családok közül közmunkát végeztek a következő személyek. Bohoni Endre, Görbe István, Kocsis István, Molnár László, Szaniszló Endre, Incze Imre, Kerezsi Sándor, Dersidán János, Dóka Bálint, Dóka Lajos, Bohoni György, Pataki Kálmán, István Sándor – összesen 3000 lej értékben. A református családok közül a közmunkában részt vettek, Fekete Károly, Balogh István, Bartha Gyula, Fekete Lajos, Szabó Sándor, Erdei Mihály, Kürthy Lajos, Szűcs István, Losonczy Mihály, Dóka Pál, Szilágyi Sándor és Liszkai Lajos családjai, összesen 6600 lej értékben.

6520 lej volt. Ez az akkor 50 lelket[21] számláló gyülekezetnek igen nagy erőfeszítést jelentett volna, s valószínű, hogy nem nélkülözhette a szomszédos gyülekezetek önzetlen és áldozatos segítségét.

A felépült, s ma is álló toronyban egyetlen, közepes nagyságú harang található. A rajta levő felirat szerint, készíttetője Balog Gerzon és felesége Szabó Rebeka helybeli lakosok. Készítője Rettegi Lázár Áron. A harangon olvasható felirat teljes szövege a következő: FUDIT ME ÁRON LAZAR DE RETTEG ANNO DOMINI 1805Ts. Ns. BALOG GERZON ES FELE CZ. SZABO REBEKA A SZ. SZ. MAGOK KÖL. A K. CZEGE R. SZ. EC. SZÁMÁRA ÖNTET. MINT K. CZEGENYI ÖRÖKÖS BIRTOKOSOK.

Az egyházközség a reformációt követő időből számos emlék- és kegytárggyal rendelkezik. Ezek közül a legrégibb és legértékesebb egy a XVI századból keltezett úrvacsorai kehely – S. P. betűkkel –, mely ezüstből készült. Magassága 16,6 cm, szélessége a talapzatánál 8,4 cm, felső részén pedig 9,5 cm. Felülete egymástól jól elhatárolható két részre (mezőre) van felosztva. A felső mezőnek (melynek magassága 12 cm) középső részén egy angyalfej látható, nyitott szárnyakkal. Az alján egy futó szarvas, melyet ebek űznek. Az egyik eb hosszúra elnyúlt testtel úszik a levegőben, a másik megtorpanva, ugrásra kész testhelyzetben. Az írás a kehely felső peremén olvasható. Szövege a következő: 1856-ban megaranyoztatta Hajnal Klára. Valószínű, hogy a túlzott használat (de lehetséges, hogy ütés következtében) elrepedt. Ez a kehely részt vett az 1885-ös budapesti és az 1900-as párizsi világkiállításon.[22] Ez utóbbiról tanúskodik az 1900. december 11-én keltezett levél. A magyar királyi kormánybizottság történelmi végrehajtó bizottsága tudatja egy másik, 1901. május 20-án kelt levelében, hogy – „Az 1900. évi párizsi világkiállításra küldött magyar történelmi emléktárgyak egyidejűleg útnak indított postai szállítmányként legmelegebb köszönetünk kíséretében van szerencsénk ezennel visszaküldeni"[23] a kegytárgyat.

Ugyszintén a közösség tulajdonát képezi egy nagyobb méretű önkancsó, amelyet az úrvacsorai bor felszolgálására használtak. Alulról fölfelé karcsúsított, magassága 28,5 cm. Szélessége, alapjánál 16,3 cm, felső részénél 11,0 cm. Ehhez tartozik még két hasonlóan ónból készült tálca is (melynek felirata „* Schlache Wald. Zin. Mathias Fauser").

Az összes emléktárgy közül a legcsodálatosabb, eredetisége révén, egy agyagból készült és kiégetett kehely (hasonlít a ma is használatban levő talpas borospohárhoz). Ennek magassága 17,4 cm, talpának szélessége 8,2 cm, a felső részén 9,5 cm. Oldalán a következő szöveg olvasható. – A Tzégényi Eccleae 1732. M. –. Sajnálatos, hogy a ritkaságszámba menő kegytárgy a felső részén függőleges irányban megrepedt.

Több, a közösség tagjai által készített asztalterítő is van az egyházközség tulajdonában. Közülük egyik különösen érdekes, készítési módja és a rajta található ábrák tekintetében. Vékony sötétzöld színű, bársonyszerű anyagból készült s a templomi úrasztal leterítésére használják. Négyzet alakú. Méretei 93x93 cm. Szélein körül 2,3-3 cm széles, rojtos pántlika található. A rojt színe fehér – közötte néhány ezüst szállal. A széleken a következő feliratú szöveg olvasható. „Őz. Mákk Józsefné sz. Székely Katalin – 1897. Ajánlja e Szent e. h.- nak Isten Dicsőségére". Közepére egy jellegzetes hatágú Dávid csillag van hímezve.

---

[21] Dr. Nagy Gusztáv, *Ünnepi beszámoló.*

[22] „A Kraszna Czégény ref. egyházközséghez küldött levél – az 1900. Évi Párizsi Nemzetközi Kiállítás m. kir. kormánybizottsága részéről". Budapest 1900. december 11. A levél eredetije a krasznamihályfalvi anyaegyház tulajdonában.

[23] Az 1901. május. 20-án kelt levélben a kormánybiztos köszönetét fejezi ki a nemzetközi kiállításon való részvételért. A levél eredetije a krasznamihályfalvi anyaegyház tulajdonában.

Egy másik fehér színű asztalterítő szintén négyzet alakú. Méretei. 164x164 cm. Felirat: Készítette Gyene Erszi 1899. Van még egy kisebb méretű egyszerű vászonból készült terítő is (73x54 cm mérettel) – írás nélkül.

A féltve őrzött emléktárgyak közé tartozik még az egyházközség aranykönyve. Sajnos, csak 1908 és 1946 közötti évekre vonatkozóan tartalmaz feljegyzéseket. Csak reménykedhetünk, hogy a Gencsen található egyházkerületi levéltárban megtalálhatók az élőző kötetek is, ami ismertebbé tehetné egy ősi magyar közösség múltját. A meglevő kötetben a bejegyzések azon személyekre vonatkoznak, akik az úrasztalához bort, vagy kenyeret adtak, pénzzel segítették az egyházat. Megtaláljuk még az újszülöttek, a megkereszteltek, s az elhunytak neveit és személyi adatait, s azokét is, akik közmunkát végeztek az egyház javára. Az egyházközség anyakönyve 1783-tói ismert. Papjainak neve 1777-től.[24] Petri Mór,, a már idézett művében, mielőtt felsorolná az 1777-től 1869-ig szolgáló lelkészek teljes névsorát, megemlíti Sóvári Györgyöt, akit az 1634. június 18-án Szatmáron tartott zsinat Cheghenre, Szatmári Andrást, akit az 1637. június. 14-én Debrecenben tartott zsinat Cheghenre, Geberjéni Jánost, akit az 1653. június 15-én Nagybányán tartott Zsinat Cegenbe, Szatmári Andrást, akit az 1668. június 10-én Fehérgyarmaton tartott zsinat Czegenre küldött papnak. A szerző megjegyzi a fenti lelkészekre vonatkozóan, hogy „mivel egyéb bizonyítékok híján" vannak biztosan nem sorolhatók a czégényi lelkészek sorába. Ezt követően a már fennebb említett időszakra következzék a lelkészek névsora: Csengeri István 1777–1783; Porcsalmi József 1783–1784; Telegdi János 1784–1787; Madarasi Péter 1790–1791; Örsi István 1791–1793; Lukács Ferenc 1793–1796; Bátorkeszi Fekete József 1796–1798; Vásárhelyi József 1798–1802; Baranyi László 1802–1803; Viski György 1803–1804; Porcsalmi József 1804–1806; Vásárhelyi József 1806–1808; Kónya György 1809–1811; Téglási János 1811–1815; Bajomi János 1815–1818; Lakó János 1818–1821; Téglási János 1821–1823; Cseh Mózes 1823–1828; Gál Zsigmond 1828–1829; Dombi Sámuel 1829–1833; Kellemesi Lakatos János 1833–1836; Filep Mihály 1835–1836; Csányi Dániel 1836–1839; Gidai János 1839–1845; Nagy Elek 1845–1847; Széles Imre 1847–1853 (lévita); Fekete János 1853–1857; Pataki Sándor 1857–1864 (sírhelye a templom melletti cinteremben található); Koltó László krasznamihályfalvi lelkész beszolgálása mellett Marosi József 1864–1866; Kolumbán Sándor 1866–1869 – léviták szolgáltak. Ezt követően a szomszédos falvakból – Királydarócról, Géresről, Krasznamihályfalváról, Ákosról – a lelkészek felváltva beszolgáltak.

Befejezésül szólnunk kell a templom közvetlen környezetéről is, amely a középkori cintermeket idézi emlékezetünkbe. Még most is jól kivehetők az egykori sírhantok helyei. Az utolsó három sírhant alatt néhai lelkészek találtak örök nyugvóhelyre, illetve közülük egyik egy családi temetkezési hely. Sajnos, ezeknél már nem a hagyományos fejfákat látjuk, hanem a modernebb korra emlékeztető sírköveket.

Már fentebb említettem, hogy az utóbbi években nagyon megfogyatkozott a helybeli hívek száma. Értesüléseim szerint napjainkban nem éri el a tízet sem. Nincs állandó lelkészük. Az utóbbi években a királydaróci, majd a krasznamihályfalvi lelkészek beszolgálóként végzik el a szükséges szolgálatokat. Ez szinte kizárólag az istentiszteletekre és a temetésekre szorítkozik. E szomorú lehangoló gondolatot már Jókai Mór megfogalmazta a térségről, amikor így írt a Szilágyságról „A Szilágyság olyan föld, hogy oda öröktől fogva mindig temetni jött, nép, nép után."

[24] Petri Mór: *i. m.* 716. o.

Biserica de la Țeghea

Rezumat

Aşezat pe cursul mijlociu al Crasnei, satul Țeghea se poate mândri cu una dintre cele mai vechi construcții ecleziastice medievale din județul Satu Mare: o biserică de la mijlocul secolului al XIII-lea. Purtând caracteristicile stilului romanic-târziu, actualmente biserică reformată, clădirea a supraviețuit urgiilor secolelor, însă în zilele noastre este frecventată doar de câțiva bătrâni, fideli credinței înaintaşilor lor. În proprietatea comunității se află un potir din secolul al XVI-lea, care a fost prezentat la expoziția clenodiilor ecleziastice de la Paris din 1900. De asemenea, comunitatea mai are şi o altă capodoperă, tot un potir, confecționat din ceramică şi datat în anul 1732. Turnul actual al bisericii a fost construit între anii 1946–1954. În interior se află un clopot turnat în anul 1805. Numele preoților este cunoscut din 1777. Fiind lipsiți de cele mai elementare condiții de trai, tinerii au părăsit acest lăcaş multisecular. Izolarea şi singurătatea vor distruge o mărturie păstrată din secolele anterioare.

The Church of Țeghea

Abstract

The village of Țeghea, located in the valley of river Crasna, has one of the oldest churches of the County of Satu Mare. The Calvinist church of the village was built at the middle of the 13th century in late Romanesque style. The building endured several devastations during the centuries, and today the community numbers only few members, mostly people in advanced age. Among the cultic vessels of the church there are two outstanding pieces: one chalice from the 16th century, exhibited even at Paris in 1900. The other chalice is even more rare, it is made from ceramic and it dates from 1732. The tower was built in the years 1946 and 1954 and there is a bell cast in 1805. The list of priests is known starting from 1777. The village lacks the most important resources for living, therefore it is gradually abandoned and the old church will be destroyed because of the isolation.

Pakocs (Pakots[1]) Károly
Az írói életmű és az alkotó személyisége kutatásának és értékelésének néhány kérdése és szempontja

Bura László

Életpályája, életműve négy évtizede lezárult,[2] írói, költői alkotásai immár irodalomtörténet. A két világháború közötti erdélyi magyar irodalmat, illetőleg ennek történetét teljességében, immár kellő távlatból és tárgyilagosan feltáró kutatók az ő személyét és munkásságát ma már világnézeti, politikai megfontolások mellőzésével vehetik számba és értékelhetik. Írói, költői munkássága, közéleti, irodalomszervezői tevékenysége a korabeli erdélyi valóság tényei.

A 74 éves korában elhúnyt írót/költőt Szatmár megyéhez köti születési helye (Nagykároly), valamint a szatmári római katolikus egyházmegyében kifejtett három és fél évtizedes lelkészi tevékenysége. Hivatása, foglalkozása ihlette írói munkásságát is.

Írói munkásságában – ez minden területére vonatkozik: a szépírói, világnézeti, lelki irodalmi, stb. írásaira egyaránt vonatkozóan – korszakhatárt jelent a II. világháború befejezése utáni magyarországi tartózkodása, illetőleg Romániába való visszatérése.

Az első időszak alkotásainak ihletői a szülőföldjéhez, tanulmányai színteréhez való kötődés, a papi pályafutása és közéleti szereplése élményei és állomásai. Papi pályájának első negyedszázadnyi idejéből egy évtizedet meghaladó idejében különböző irodai beosztásokban dolgozott, majd vidéken plébános (de egy ideig még püspöki irodaigazgató is). Az irodalmi- és közélet tevékeny résztvevője, szervezője.[3]

1939-ben Magyarországra szökött, ugyanis attól félt, hogy letartóztatják. 1940 szeptemberében tért vissza, októbertől behívott országgyűlési képviselő. 1941. október 1-jétől a szatmári egyházmegye kormányzásával megbízott erdélyi egyházmegye püspökének, Márton Áronnak helynöke, ugyanezt a tisztséget tölti be Dr. Scheffler János püspöksége idején is.

Az első, nyomtatásban megjelent munkája[4] világnézeti kérdésekkel foglalkozott, az utolsó, 1946-ban megjelent munkája drámai költemény.[5]

Szépirodalmi munkássága, költői, írói alkotásai – legalábbis a nyomtatásban megjelent művek szintjén – gyakorlatilag lényegében két évtizednyi időszak termékei. A két világháború közti két évtizedben termékeny, műfajilag sokoldalú alkotónak bizonyult, hét verskötete[6], három kötet elbeszélése[7], két regénye[8] jelent meg, kísérletezett színművel[9]

---

[1] Családnevét a régies Pakots formában is említik/írják (vö.: *Magyar Katolikus Lexikon X.* Bp. 2005. 430.). A családnév szlovák nyelvi eredete (Vö. *Magyar Nyelvőr*, LVIII. (1929) 156., LXI. (1932) 112.) valószínűleg valamelyik felmenő ősének etnikumára utal. [A szl. *pokušať* 'ingerel, bosszant; a bibliai nyelvhasználatban: kísért, kísértésbe visz (rosszra gerjeszt)' – Vö. *Szlovák – magyar kéziszótár.* Szerk. Stelczer Árpád és Vendégh Imre. Bp. 1973. 442. Hasonló jelentésű a lengyelben is (Varsányi István: *Lengyel – magyar szótár.* 1966. 385.)

[2] Életpályáját, megjelent műveit és a vele foglalkozó irodalmat közli a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 4. Kvár. 2002. 360–361., Bura László: *A második évszázad 1904–2004. A szatmári római katolikus egyházmegye kislexikona.* Csíkszereda 2003. 182–183., a *Magyar Katolikus Lexikon* X., Bp. 2005. 430–431.

[3] Az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja (1926), az Erdélyi Katolikus Akadémia egyik alapítója (1929), a Szent István Akadémia (III. osztályának) tagjává választják (1933); az Erdélyi Katolikus Nagygyűlések résztvevője, előadója.

[4] „Nemcsak kenyérrel él az ember". *Világnézeti kérdések* IV., Szatmárnémeti, 1919.

[5] *A teremtés éneke*. Budapest, 1946.

[6] *Forró szavak.* Szatmár, 1924; *Lélekország*. Szatmár 1927; *Jöttem Isten városából*. Szatmár 1929; *Istent kiált a tenger*. Nagyvárad 1934; *Költemények*, Actio Catholica 1941; *A lélek indul.* Bp. 1941.

[7]. *Hazafelé*. Nagykároly 1926.; *A lélek visszatér*. Bp. 1940.; *Különös emberek*. Bp, 1943.

is. Saját költői alkotásait műfordítással is megtoldotta, az olasz Savonarola verseit[10] fordította magyarra.

A szépirodalmi munkássága mellett három kötetnyi konferenciabeszédet, elmélkedést és szentbeszédet[11] is megjelentetett, egyháztörténeti tanulmányt is írt.[12]

A könyvekben megjelent munkái nem merítik ki írói, költői tevékenységét, elbeszéléseket és verseket írt az Erdélyi Szent Család Naptár több évfolyamába,[13] számos versét, novelláját, vallásos elmélkedését az Erdélyi Helikon, az Erdélyi Irodalmi Szemle, a Hírnök, a Keleti Újság, a Pásztortűz, a Vasárnap hasábjain is megjelentette, a Hozsánna című énekeskönyv hat énekének is szövegszerzője. Írói munkásságához hozzátartozik lapszerkesztői tevékenysége, 1929-1930-ban a Szatmárnémetiben megjelenő Katholikus Élet belső szerkesztője, 1942-1943-ban felelős szerkesztőként jegyezte a Katolikus Élet, 1944 elején a Nagybánya és Vidéke című lapot. Ez utóbbiakkal párhuzamosan (1942-től) belső munkatársa a Lélek Szava című budapesti lapnak.

A II. világháború befejeződését Szatmárnémetiben éli át, majd 1945 nyarától és 1946-ban (tizenöt hónapot) Magyarországon, Budapesten tartózkodott. Romániába való visszatérését megelőzően még verse jelent meg a Novemberi Mécsvilág[14] című lapban, hazatérését költői, írói életpályája első korszakát lezáró időhatárnak tekinthetjük.

A Szatmárnémetibe való visszatérését követő időszakban a romániai társadalmi, politikai viszonyok nem ösztönözték a költői-szépírói alkotó munkát, gyakorlatilag korlátozták a szépírói munkák megjelentetését, vallásos tárgyú munkák közlése pedig egyáltalán nem volt / lett volna lehetséges. Pakocs Károly életpályájának alakulása is valószínűleg visszahúzó hatású volt.

1946-tól továbbra is püspöki helynökként működött, Dr. Scheffler János püspök állami felfüggesztését követően ő írta alá a püspök intézkedéseit. 1949. december 17-én letartóztatták, 1950. októberének közepéig börtönben volt,[15] az október 15-e előtti héten szabadult[16]. Kiszabadulása után az állammal való kiegyezés szorgalmazója lett, szembekerült egyházmegyéje törvényes vezetőivel. A román kormány 1951. őszén teológiai tanárnak nevezte ki az állam által egyedülinek elismert római katolikus egyházmegye székhelyén, Gyulafehérváron államilag létesített teológiára, e teológia dékánja volt Márton Áron kiszabadulásáig. 1956. novemberétől a Iaşi-i teológián tanított, de 1957-ben letartóztatták[17], elítélték, 1963-ban szabadult ki, utána a Bukarest melletti Popeşti-Leordeni–i apácakolostor lelkésze volt 1966-ban bekövetkezett haláláig

Az első alkotói korszakában oly termékeny Pakocs Károlyt életének a második világháborút követő időszakában az események, a megváltozott társadalmi-politikai

---

[8] *Lélek-zuhanás*. Budapest 1928.; *Édua áldozata*. Budapest 1934.

[9] *Judás misztérium*. Kvár. 1938.; *A tékozló fiú*. Nagybánya 1939.

[10] *Savonarola versei*. Kvár. 1939.

[11] *Örömet akartok*? Nagyböjti konferencia. Bp. 1932.

[12] „A szatmári egyházmegye története". In: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton 1925. 425–476.

[13] *Erdélyi Szent Család Naptár* V. (1930), VIII. (1932) évf.

[14] A betiltott *Lélek Szava* című lap helyett 1946 november elején megjelent kiadvány.

[15] Az ókirályságbeli Piteşti börtönében volt, ebben az időszakban ez volt az értelmiségiek testi-lelki megtörésének a helye, itt folyt 1949–1952 között az „átnevelés" kísérlete. (Vö. *Fenomenul Piteşti*. Bucureşti 1990.)

[16] *Küzdelem a lelki vakság ellen* című kéziratában közli. A Tempfli Imre – Sípos Ferenc: *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai* (Otthonom Szatmár megye sorozat 10., Szatmárnémeti 2000.) című könyvben közölt időpont – 1951. október 17. – téves.

[17] A magyarországi események ürügyén Romániában is megindult leszámolási hullámnak áldozatául is eshetett, ugyanis ekkor más, az 1940-es években politikai szerepet vállalt személyt (papot is) bebörtönöztek, indíték lehetett külföldi követséggel tartott kapcsolata, akár a magyar forradalommal kapcsolatos költői megnyilatkozása, a (csak szóbeli utalásból ismert) Dávid és Góliát című verse.

helyzet, a bebörtönzések, egyházpolitikai küzdelmek, eltéríthették a költői, írói alkotómunkától, esetleges alkotásait a rendőrhatóságok elkobozhatták.[18]

A világháború utáni időszak írói terméke az 1950–1955 közötti egyházi tevékenységét indokló – magyarázó, tulajdonképpen ellenfeleivel csatázó (1953–1955 között megírt) terjedelmes emlékirata/vitairata, a *Küzdelem a lelki vakság ellen*. A kézirat egyik (gépírásos) példánya[19] a szatmári római katolikus egyházmegye püspöki levéltárában található.

Ugyanebben a korszakban – a világháború végén (1945-ben), illetőleg az 1950-es években, majd 1964-ben – a politikai közélet hazai és külföldi vezető beosztásban működő személyiségeihez, illetőleg a vatikáni diplomácia vezető személyiségeihez, sőt magához a pápához címzetten – több (magyar és latin nyelvű) levelet írt, ezek politikai, közéleti illetőleg egyházi vonatkozásúak, számbavételük, értékelésük szerzőjük személyiségéről és törekvéseiről tájékoztat.

Alkotásainak elemzésekor megválaszolásra váró kérdések és szempontok

A félévszázada lezárult, s az idő múlásával egyre növekvő távlatból tekintett életpályája és a közéleti-politikai megnyilvánulásai történeti hátterében írói/költői munkásságának elemzésére vállalkozó irodalomtörténésznek/kritikusnak két kérdésre kell majd választ keresnie: 1.) Hol a költő/író, illetőleg írói, költői munkájának helye a magyar irodalomban, ezen belül az ún. katolikus irodalomban; 2.) Emlékiratának, leveleinek forrásértéke. (A kutatónak nagyon bonyolult személyiséglélektani jelenséggel kell szembesülnie.)

Az írói/költői alkotásaiban megnyilatkozó szemléletmódjáról, a költő/író nyelvi eszközeiről az 1920-as években több kortársa is írt. Lírája kialakulásáról magát a költőt idézik. Ő azt vallotta, hogy ez Rabindranath Tagore hatása alatt alakult ki[20]. A Pásztortűzben megjelent méltatás[21] Mécs Lászlóval hasonlítja össze, de nála zártabbnak találja, papköltő társánál nyelvi eszközeiben is szegényesebbnek, s idegen tőle annak metafizikai játéka is. Legszebbik költői tulajdonságának a hitet találja. Prózáját méltatva úgy érzi, hogy elbeszélései, regényei vallásos moralitását követve nemegyszer vész el alakjainak realitása. Lélektanilag nem hitelesek, indoklásai a romantika ködébe vesznek – állapítják meg a szemléző kritikusok.[22]

A Pakocs Károly irodalmi alkotásainak elemzésére, újraértelmezésére költői fejlődésének értékelésére vállalkozó irodalomtörténésznek, irodalomkritikusnak több, a költő korában még háttérbe szoruló irodalomelméleti és esztétikai, alkotáslélektani kérdésre és szempontra is figyelemmel kellene lennie. Egyrészt nem kerülhető ki azt a tény, hogy az 1920–1940-es években magyar katolikus irodalomnak minősített alkotások tekintélyes részét konzervativizmus jellemezte, pasztorációs irodalom volt, papi célzattal. Ez rányomta a bélyegét ennek az irodalomnak a recepciójára is. A kutatónak arra is választ kellene adnia, hogy Pakocs Károly az ún. katolikus irodalom melyik áramlatához tartozott. A népi vallásosság hagyományos érzéseit, ünnepeit, a szociális igazságérzését öntötte versbe / írta meg prózájában? Igen fontos szempont annak a feltárása, hogy a költő/író életében milyen konfliktusok, belső lelki problémák késztették alkotásai megformálásába.

---

[18] Iaşi-ban történt letartóztatásakor elkoboztak minden, a szobájában található könyvet, dokumentumot.

[19] Az önigazolásul írt (több példányban legépelt) munkát Pakocs Károly mind a szatmári, mind a nagyváradi egyházmegye több személyiségének eljuttatta. A legtöbben elégették. A püspöki levéltárban megtalálható példányon Révész Gábor kézírásos megjegyzései olvashatók.

[20] Vajon mi hatott rá? A Brahma Szamádzs függetlenségi mozgalmat támogató Nobel díjas értelmiségi? Tagore sokműfajúsága? Hindu misztikája és filozófiája? Regényeinek, drámáinak moralizáló szentimentalizmusa?

[21] Molter Károly: *P.K.*: „Jöttem Isten városából". *Erdélyi Helikon*, 1929/7; Uő.: *Pásztortűz*, 1929/9.

[22] A vele foglalkozó írásokat lásd: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 4*. 361.

Nem kerülheti ki a kutató azt sem, hogy a költő/író egyházszemléletére a II. Vatikáni Zsinat szellemiségében is (fel)figyeljen.

A költészetben, szépprózában való helyének megállapításakor a katolikus költő, író fogalom pontatlansága miatt kerülni kellene ezt a minősítést. A költészetben (szépirodalomban) ugyanis nem katolikus költő, író van, hanem költő, író, aki katolikus: életében és hivatásában egyaránt, olyan, aki alkotásaiban a szépség eszközeivel munkálkodik. A katolikus művészet (költészet) forrása, kritériuma és belső törvénye nem a sajátos tárgyválasztás, hanem a katolikus megélés: természetnek és embernek, életnek és problémáknak az a látása, megszenvedése, alakítása, amelyet csak a katolikum ad hittételeiben és liturgiájában, Eukarisztiájában, szentségi életében és egyházában. A katolikus megélés alapja pedig: hit és kegyelem, mégpedig Krisztus titokzatos testével való közösségből. A költőnek, írónak, aki katolikus, túl kell lépnie a vizenyősség és problémátlanság jellemezte sekrestyeirodalmon, ugyanakkor az olvasóival szemben érzett erkölcsi felelősség tudatában kell alkotnia.

A költészetét, prózáját tanulmányozó kutatónak arra is figyelnie kell, hogy korábbi alkotásaiban felfedezhető-e valamilyen sajátos lelki, lélektani előzmény, amely összefüggésbe hozható életpályájának több, 1939 ősze – 1946 ősze közötti eseményével, élményével,[23] illetőleg ha igen, akkor a későbbiekben ezek milyen módon függ(het)nek össze szemlélete alakulásával, alkotásaival.

Kéziratos hagyatéka és forrásértéke, levelei

1. Kéziratban fennmaradt emlékirata, a 160 gépelt oldal terjedelmű *Küzdelem a lelki vakság ellen* a szerző egyházpolitikai felfogását és törekvéseit tárja elénk, megírásának valószínű szándéka a másként vélekedők meggyőzése volt, ugyanis írógéppel írottan többeknek megküldte.[24]

A Pakocs Károlyra jellemző olvasmányos stílusban megírt emlékirat (egészében és nemcsak kiszakított mondatokban történő) elolvasása a fentebbi vonatkozások (felfogása, törekvései) tényeinek megismerése mellett több szaktudomány művelői számára érdekes, a nyelvtudomány, s ezen belül a stilisztika és a szövegnyelvészet számára, a kommunikáció-elmélet szakembere, valamint a pszichológia (hangsúlyozottan a személyiséglélektan) művelői számára tanulmányok kiváló anyagául szolgálhat.

Az emlékiratát olvasták kortásai (lelkészek), akik személyesen ismerték a szerzőt, s akik szintén átélték a tárgyát képező időszakot,[25] néhány éve külföldön élő szerző[26] felhasználta a korról írott munka hátteréül,[27] ez felkeltette erdélyi és magyarországi (világi) szakemberek érdeklődését is.

---

[23] A konkrét események: 1939. október 14-én Magyarországra szökik, mert úgy érzi, letartóztatás fenyegeti. 1940. október 10.: a Romániától visszacsatolt területek országgyűlési képviselőit a magyar kormány jelöli ki; őt hívják be Szatmár képviselőjéül. 1941-ben a Nemzetvédelmi Kereszt kitűntetést kapja. 1942-ben a magyar kormány püspökjelöltje a szatmári egyházmegye számára. (Tudott róla és konkrétan készült a püspöki kinevezésre.) 1945. januárjában Debrecenben személyesen keresi meg a magyar kormány miniszterelnökét, majd több levélben tájékoztatja Erdei Ferenc belügyminisztert, egyuttal az egyházmegye Magyarországon maradó részének vezetőjéül jelentkezik. A megyéspüspök nem küldte, saját kezdeményezése volt Magyarországra távozása. A püspök (Pásztor Ferenc nagyszöllősi esperesnek, 1945. április 4-én írt levelében) közli: magánemberként él Magyarországon. 1946. márciusban Szegváron a csőcselék megtámadta a szociális nővérek otthonát, a kápolnába menekülve szemtanúja az eseménynek. Miután téves hírnek bizonyult, hogy ő a megüresedett győri püspökség várományosa, 1946. december 15-én hazatért Szatmárnémetibe.

[24] Egyházjogi vitájának feleleventése ma teljességgel idejétmúlt jelenség.

[25] Egyet nem értve a benne foglaltakkal többnyire elégették, hagyatékban – mind Szatmárban, mind Biharban – megőrződött egy-egy példány.

[26] Dr. Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora. 1892 – 1966.* Bp. 2002.

Az emlékiratból kitűnik, hogy Pakocs Károly cselekedeteit – amint ezt emlékiratában meg is fogalmazza – történelmi küldetéstudata mozgatja. Meggyőződése, írja, hogy az ő történelmi küldetése az erdélyi római katolikus egyház megmentése, ugyanis, gyakorlatilag minden kortárs erdélyi vezető egyházi személyiségre – különböző mértékben ugyan – de a „lelki vakság" [28] és a „tehetetlenség" jellemző. Ehhez kapcsolódóan leírja, hogy milyennek látta a római katolikus egyház helyzetét Romániában, (Bukarestben), a börtönből való kiszabadulásakor, 1950-ben az október 15-e előtti héten.

A kutató azonban a helyzetismeret forrására való utalás hiánya miatt, jogosan feltételezheti, hogy a külvilágtól tíz hónapnyi letartóztatása folyamán teljesen elzárt Pakocs Károly aligha rendelkezhetett valós helyzetképpel. Kitől értesült, ki tájékoztathatta a (részletes, valós) helyzetről? Sem a letartóztatásáról, fogsága körülményeiről,[29] a börtön(ök)ben eltöltött időszakról, sehol semmilyen említést nem tesz.

Az emlékirat szövege kapcsán pontosítást igényel az oly sokszor hivatkozott „egyház" fogalom tartalma is. Mit jelent ez a szerző számára? Az egyházmegyék vezetőit, tisztségviselőit? Milyen helye, szerepe van a híveknek Pakocs Károly egyház fogalmában?

Az emlékiratból megtudjuk, hogy hazatért Szatmárnémetibe, az egyházi illetékessége szerinti egyházmegyéjébe, s a bebörtönzött püspök által kinevezett ordináriustól át akarja venni az egyházmegye vezetését, olyan címen, hogy ő a püspök helynöke. Lényeges az állásfoglalása, ugyanis kijelenti, hogy a kormány nem akar nemzeti egyházat, az állammal meg kell egyezni, másként az egyházat pusztulás fenyegeti.

Pakocs Károlyt azelőtt más gondolkodásúnak ismerték, ezért megváltozott gondolkodásmódja alapján a szatmári egyházmegyében azt feltételezték róla, hogy a bebörtönzése idején „megdolgozták".[30]

A kutató számára azért érthetetlen az álláspontja, mert már a letartóztatása előtt ismernie kellett az állam és a párt felfogását, hiszen Gheorghiu Dej, az RKP főtitkára 1948. febuárjában jelentette ki: „A katolikus egyház az egyedüli szervezett akadály Romániában a népi demokrácia végleges megvalósításának útjában." Ugyanekkor a klérust a Vatikán bérencének nevezte.[31] Jóval letartóztatása előtt Takács Lajos nemzetiségi miniszter pedig éppen Szatmárnémetiben jelentette be, hogy „A kormány el van határozva, hogy a katolikus püspökökkel szemben feladja a békés megegyezés álláspontját. Lehetőséget

---

[27] Ugyanakkor Pakocs Károly több levelét is közli, amelyeket különböző (külföldi) egyházi tisztségviselőkhöz, illetőleg magához a pápához írt.

[28] Ezt megelőzően az emlékirat első részében a „lelki vakság" fogalmáról és történeti példáiról értekezik.

[29] A letartóztatása okát, célját, az ellene felhozott vádpontokat, a politikai rendőrség róla készített lélektani fényképét, a vele folytatott beszélgetéseket, az alkalmazott konkrét pszichikai – pszichológiai lépéseket¸ csakis a vizsgálati dosziék teljes ismerete alapján körvonalazhatnók. Tény: a hatalom ismerte az 1944 ősze előtti politikai, közéleti szereplését, tudtak az 1945 elején a debreceni kormányhoz küldött leveleiről. Zsarolásra kiválóan alkalmas adatokat, tényeket összegyűjthettek a püspökség 1948 utáni tevékenysége alapján is, ugyanis a római katolikus egyház hivatalosan ekkor már „megtűrt" státusban szerepelt, az erdélyi egyházmegyéket pedig (államilag) egyetlen közös egyházi kormányzat, a gyulafehérvári püspökség alárendeltségébe utalták, az államilag felfüggesztett dr. Scheffler János helyett egy ideig helynökeként ő írta alá és továbbította a rendelkezéseket, stb. – A Dr. Scheffler János püspöknek felrótt tények között szerepelt „Pakocs Károly kémtevékenysége". – Meg kell jegyeznünk, hogy a Pakocs Károly külföldet tudósító leveleiben leírt helyzetkép valós tényeken alapszik, javaslatai azonban, s az, hogy mindezt írásban küldte meg a debreceni magyar kormánynak, a politikai realitás, tisztánlátás teljes hiányáról tanúskodnak. Mindez a román állam szemszögéből nézve egyértelmű: „hazaárulás". – A levelek másik tanúsága: törtetésének, hatalomvágyának írásos bizonysága.

[30] Az állammal való tárgyalásaiban persze közrejátszhatott a magaféltése is, ugyanis amikor (még letartóztatása előtt) a Statutum ügyében folytatott tárgyalásokra utazott volna, Dr. Czumbel Lajos ordináriusnak kijelentette: „agetur de pele nostra", vagyis: (ez) a mi bőrünkre megy.

[31] Vö. *Biserica şi poporul*, 1948. III.28.

adunk, hogy a római katolikus egyház nemzeti egyházzá alakuljon és ne legyen kénytelen a külföldi irányításra hallgatni." (Beszédét a lapok teljes terjedelemben közölték.)[32]

Az emlékiratból megtudjuk: többször hivatják Bukarestbe, ahol Stanciu Stoian és Pogăcianu kultuszminiszterrel, dr. Ghertel János és Nistor Ioan miniszterhelyettessel, Visán László minisztériumi kultuszmegbizottal tárgyal. A kommunista oktatásügyi miniszterhelyettes (később egyetemi rektor) Bányai László, s Groza Péter miniszterelnök is vele beszéli meg az egyházpolitika kérdéseit. Megtudjuk, hogy az Elnöki Tanács terve az volt, hogy a közismerten együttműködő Pop Iosif nagyváradi kanonokra bízza a Kárpátokon túli, Pakocs Károlyra az erdélyi egyházmegye kormányzását. Az állam békepapi kezdeményezésének emberei (dr. Fery Vilmos, Török László, Hutás Pongrác) az ő támogatásával próbálkoznak érvényesülni Szatmárnémetiben. Őt keresik fel a minisztérium és a rendőrség (névtelenül említett) emberei.

Csodálkozhatunk-e azon (a fentebbiek ismeretében), hogy féltek tőle, nem közöltek vele olyan dolgokat, amelyekről a különböző hatóságoknak nem kellett tudniuk? Az emlékiratban a szatmári papságnak ezt a magatartását, hasonlóképp az ún. békepapok elmarasztalását is Pakocs Károly „szeretetlenség"-nek minősíti.

A kor viszonyait ismerve a kutató (olvasó) jogosan kérdezi meg: Miközben az erdélyi egyházmegyék püspökeit, törvényesen kinevezett utódait sorra bebörtönzik, miért ő a vezető egyházi tisztségre alkalmas választott személy? Miért őt keresik és hívják, s ő a tárgyalópartner? A választ találóan fogalmazza meg Tempfli Imre[33] a Pakocs Károlyról és koráról írt könyvében: „Miközben az állam állandóan tárgyalási készségét hangoztatta, amellyel az egyházi ügyeket építő párbeszéd formájában meg lehetne oldani, éppen az egyenlő tárgyaló felektől akart megszabadulni, „alkalmazkodóbb, az idők jeleit jobban megértő" személyeket akart magának kreálni, akikkel tető alá hozhatja az állam és az egyház szája íze szerinti megegyezését."

Az emlékirat sajátossága, hogy a múltját értelmező és magyarázó Pakocs Károly olyan tényeket (is) közöl, amelyek – a tényekről akkor, történésük korában tudomást szerzőkben – a vele kapcsolatos gyanú, illetőleg alapját képezhették. Ilyenek: a kultuszminiszter 1951. március 7-ére hivatja, s Nistor Ioan miniszterhelyettessel tárgyal, Bányai László közoktatási miniszterrel ebédel.

Négy nap múlva, március 11-én letartóztatták Dr. Czumbel Lajost, aki nem adta át neki az egyházkormányzást. (Ugyanekkor eszközöltek letartóztatásokat az erdélyi egyházmegyében is.)

A kormány az egykori egyházmegyék központjait olyan módon számolta fel, hogy a feltételezett vagy ismert vezetőket, befolyásos tisztségviselőket az egyedül elismert gyulafehérvári egyházkormányzat hivatalos átiratával távoli helységekbe, más megyékbe helyezte, esetenként kényszerlakhelyre. Szatmárról 1951. november 15-én kényszerlakhelyre helyezték Szvoboda Ferenc ordináriust, utódjelöltjét, Dobos Jánost Máramarosszigetre, Capdebo Lajost Brassó megyébe, Kőrösi Károlyt Biharba helyezték. Ugyanakkor viszont Pakocs Károlyt a kormány a Gyulafehérváron megalakuló teológia tanárvá nevezte ki, dékánná választották. Gyulafehérvárra érkezte után – mint írja – megbeszélést folytatott Adorján Károly kanonokkal, a gyulafehérvári egyházmegye államilag elismert vezetőjével, majd november 19-én kényszerlakhelyén, Körösbányán meglátogatta Dr. Scheffler János püspököt.

Az emlékiratban leírt események, tények, párbeszédek megjelenítése módja a teljesség hiányát, megítélésük akaratlan vagy szándékos elbizonytalanítását eredményezi.

Az említett elhelyezéseket például olyan módon mondta el a kényszerlakhelyen tartózkodó püspöknek, mintha az ő kinevezése is a szétszóratás céljával való áthelyezés

[32] Szatmárnémetiben a helyi lap, a *Szabad Élet* 1948. július 19-i száma közölte.
[33] Tempfli Imre, *i.m.* 184.

része lenne, holott az ő kinevezését már november 10-én jóváhagyták, és ő tudott is róla, ezt viszont nem említette.

A körösbányai látogatás leírása más források kontrollját is igényli, illetőleg a szöveg nyelvészeti és pszichológiai, valamint kommunikáció-elméleti elemzését is. Az emlékirat szerint János püspök „meglepődött" s „elkomorodott." Ezt az emlékirat írója az általa közöltekkel való azonosulásnak vélte, holott ezt az egész kialakult szomorú helyzet is okozhatta. A püspök jó emberismerő volt, – több korábbi (1945 elején írt) levele tanúsítja –, hogy érzékelte és ismerte mind Pakocs Károly félelmeit, mind hatalmi törekvéseit[34]. Az adott helyzetben tehát a világtól elzárt ember örülhetett is a találkozásnak, de kétségei is támadhattak, bár korábbi belső munkatársa céljára, szerepére, személyisége jellemvonásainak a hatalom általi kiaknázására csak később, a belügyminisztériumi ihallgatások, beszélgetések során ébredt rá.

Pakocs Károly emlékirata szerint a püspök kijelentette, hogy visszaveszi az egyházmegye kormányzását és őt kinevezi helynökének. Állítását azonban soha sem tudta bebizonyítani, a püspök Szatmárnémetibe eljuttatott levelei ezt megcáfolják.

Az emlékiratban Pakocs Károly (szándékán kívül) szemléletesen tanúsítja, hogy útjáról nemcsak a gyulafehérvári egyházi központ, hanem az államvédelmi hatóságok is tudtak.

Mindszenty József hercegprímás törvényszéki tárgyalásáról leírja, hogy mesének, propaganda hiresztelésnek tartja azt, hogy a bíboros akaratát a börtönben injekciókkal megbénították, s a tárgyalásán való teljes lelki letörését, ott elhangzott vallomását így befolyásolták. Szerinte egyszerű lélektani folyamat okán tűnt fel olyan megtörtnek, mert a volt magyar közjog első méltóságának roppant nagy lelki megrázkódtatást jelentett a bíbor magasából olyan politikai tényekért a börtönbe zuhanni, amelyekre meggyőződésből, de talán meggondolatlanul, vállalkozott.

Groza Péternek (1953-ban) elhiszi, hogy Pacha Ágoston és Boros Béla temesvári püspökök kémkedtek.

A papságban is egyedülálló ez a naív hiszékenység, ahogyan elfogadja a korabeli sajtó (és a koncepciós pereket megfogalmazó politikai rendőrség) állításait, torzító, történelmietlen beállításait.

Esemény: 1952. március 10-én Szatmárnémetiben tartózkodik, nem engedik misézni a Kálvária templomban, elutazik.

Az esemény nyilvánvalóan nem függ össze azzal, hogy Körösbányán éppen másnap, 1952. március 11-én letartóztatják Dr. Scheffler Jánost és Bukarestbe viszik. Ezzel kapcsolatosan azonban (minden megjegyzés nélkül) megírja: ő már 13-án tudta, hogy a püspököt kémkedéssel vádolják.

A kutató-olvasó kérdése. Kitől értesült?

1952. szeptember 22-én négy órán át tárgyalt a kultuszminiszterrel. Erről írja: „Odaadó figyelemmel hallgatta az egyházkormányzat ügyeibe hivatlanul beleavatkozó néhány szerzetes tevékenységéről szóló jelentésemet. Föltártam előtte azt az anarchiát, amely belső nyugtalanságot idéz elő a papság és a hívek egy részében és napról-napra nehezíti a kormányzatot. Őszintén föltártam előtte, hogy a lelki, illetve vallási nyugtalanság előbb-utóbb kihat az állami életre is. A lelkében megbolygatott tömeg, a vajudó világváltozás nehézségeit nem bírja ki s könnyen kapható zendülésre, ezért állami érdek is, hogy az egyházkormányzat nyugodtan működhessék. … A sugdosás, rágalmazás ellen, a titokzatosság és csodaváró beállítottság ellen a józan szónak nincs hatalma."

–„ Ez nagyon igaz! – szólt közbe a miniszter."

---

[34] Pásztor Ferenc nagyszőllősi esperesnek írt leveleiben utal arra, hogy tud a Magyarországra, „helyezkedése" szándékáról, de ő nem küldi, 1945. április 15-i levelében pedig megírja, hogy elment, de egyházi megbizatása nincsen. (A levelek a püspöki levéltár Scheffler gyűjteményében.)

Ugyanezeket még aznap a kultuszminisztériumon keresztül Rómába címzett levélben is leírta, latinra is lefordították.

Ez, a kommunista miniszternek elmondottak bizony egyenlő P. Godó Mihály jezsuita, a ferences szerzetesek és mások nyílt feljelentése tényével.[35]

(Esemény: 1952. november 15-én letartóztatták P. Godó Mihály és P. Fahrenkopf Ottó Canisius jezsuita szerzeteseket. 1953. július 7-én Szatmárnémetiben letartóztatták Rényi Ferencet, Talmácsi Erzsébet M. Agathónia irgalmas nővért, aki egy évvel azelőtt bezárta Pakocs Károly előtt a Kálvária templomot, Ormai (Obert) Annuntiata és Zagyva Aranka (Mirjam) nővért, akik élelmiszert és híreket vittek a Szamosújvárra internált jezsuitáknak.)

Az emlékiratban leírja a Groza Péter miniszterelnökkel 1954. január 11-én folytatott három órás tárgyalását, amikor neki is elmondja a szerzetesek és szerzetesnők által támasztott „anarchiát".

Érdekes (nevet nem említő) feljegyzését olvashatjuk az 1954. május 10-i gyulafehérvári gyülésük utóhangjai kapcsán. Megállapítja, hogy van közöttük olyan besugó pap, aki a kultuszminiszternek is és a belügyi hatóságoknak is mindenről jelentést küld.

Érdekes kérdés: ez eddig nem fordult meg a fejében?

Az emlékirat Márton Áron kiszabadulásának hírével zárul.

****

2. Levelei

Több, 1956 – 1966 között vezető egyházi személyiségeknek (latinul, németül) írt levelének nincs irodalmi, irodalomtörténeti vonatkozású. A szerzőjük személyiségével, közéleti és egyházi szemléletmódjával foglalkozó kutató számára nyújtanak támpontokat.

Kortörténeti vonatkozásaik miatt sem elhanyagolhatók.

Megértésükhöz nem mellőzhetjük a fenti időszak bizonyos eseményeinek, tényének ismeretét. Így Márton Áron püspök kiszabadulása után nem titkolta véleményét: az ellenálló papság bátor magatartása és hűsége volt szabadulásának záloga. Ha ők is Adorján Károly és Kovács Béla intézkedései szerint cselekedtek volna, még mindig börtönben volna.[36] Hangsúlyozta: Nem a jogi kánonok szószerinti előírása, hanem a szelleme az irányadó. A világi hatóságok pedig az egyház ügyeibe ne avatkozzanak be.[37]

A keresztény megbocsátás szellemében járt el az államot kiszolgálókkal szemben, de környezetéből fokozatosan eltávolította őket. Pakocs Károly 1956 októberétől a Iaşi-i teológián tanít.[38]

*****

Pakocs Károly nem tudott belenyugodni abba, hogy nem kapott és nem fog kapni joghatóságot. Tempfli Imre megállapítja: „Pakocsban egy jogi légvár omolhatott össze."[39] Leveleket írt Rómába, személyi megoldásokat ajánlott a romániai püspöki székek

---

[35] Dr. Tempfli Imre könyvében, korrajzában erről (az emlékirat szövegének ismeretében!) viszont így ír: „Pakocs Károly paptestvéreit nem denunciálta, őket és a híveket egyéni ambíciói oltárán soha nem áldozta fel." (Vö.: *i.m.* 945.)

[36] Idézi Simonfi Andor, az ún. jurisdikciós perben (1956-ban) elítélt apostoli delegátus. Vö.: Tempfli Imre: *i.m.* 764.

[37] Vö.: Tempfli Imre: *i.m.* 787.

[38] 1957.III. 19-én letartóztatták, 7 évre elítélték, 1963-ban szabadult.

[39] Vö.: Temfli Imre: *i.m.* 786.

betöltésére[40], jelentést ír Domenico Tardini államtitkárhelyettesnek és magának a Szentatyának. Rögeszméje lett, hogy hívni fogják Rómába jelentéstételre.

Dr. Czumbel Lajos ordináriusnak több levelet ír, megállapítja, hogy a szatmári egyházmegye az utolsó Európában, s hiszi, hogy „ő hivatott arra, hogy megváltsa és megreformálja".

Újabb leveleket ír Rómába: intsék meg a szerzeteseket, nem tartható a helyettes ordináriusok intézménye, idilli helyzetet fest a romániai viszonyokról.

A II. Vatikáni Zsinat utolsó napjaiban Augustin bukaresti ordináriussal (valószínűleg tapogatózni küldték) kijutott Rómába. Később újabb jelentést ír[41], nem helyesli Márton Áron magatartását.[42]

*****

Ellentmondásos[43], mindenképp tragikus eseményt követően (néhány kórházban eltöltött nap után) 1966. október 20-án halt meg.

Pakocs (Pakots) Károly.
Aspecte din cercetarea şi valorificarea operei şi a persoanei creatoare
Rezumat

Scriitorul poet stins din viaţă la vârsta de 74 de ani se leagă de Satu Mare nu numai prin faptul că s-a născut la Carei, ci şi prin activitatea ecleziastică de trei decenii şi jumătate desfăşurată în dieceza Sătmărului. Profesia şi cariera i-au prefigurat şi opera sa literară. În afara operei de artă, a mai scris trei volume de comunicări, a publicat meditaţii şi predici, şi a scris o lucrare de istoria bisericii.

Din punct de vedere al microistoriei contemporane sătmărene, lucrarea, poate, cea mai importantă, rămasă în manuscris, se intitulează: *Luptă împotriva orbirei spirituale*, care ne prezintă percepţia şi aspiraţiile din viaţa politicii bisericeşti, având 160 de pagini dactilografiate.

---

[40] Vö.: Tempfli Imre: *i.m.* 806.
[41] Vö.: Tempfli Imre: *i.m.* 901.
[42] Magatartását Márton Áron egyetlen szóval jellemezte: megszállottság.
[43] 1966-ban turista útra mehetett Magyarországra, életrajzírója – aki láthatóan nem ismeri a korabeli való körülményeket, azt írja, hogy az autóbusz a kítűzött idő előtt két órával hamarabb hazaindult. Ilyen nem fordulhatott elő, ui. abban az időben minden turistajárat az esetleges lemaradó utasa miatt akár órákat is várt, mert az utasokat számonkérték a (többnyire belügyi alkalmazott) utaskísérőtől. Állítását a román követségen nem hitték el, s – életrajzírója szerint – három napig ott tartották, a Securitate emberei verték, az egyik szemére megvakult, így hozták haza. – Sokkal valószínűbb, hogy a magyar határrendészeti hatóságok kiutasították s a magyar-román határon átadták a román határrendőrségnek. Az ügyintézés menete szerint ezután a Securitate vehette át – emberei bántalmazhatták, a fejét is verhették –, majd szállította bejelentett lakhelyére, Popeşti-Leordeni-be.

În 1939 a fugit în Ungaria îngrijorat de faptul că va fi arestat. S-a întors în luna septembrie a anului 1940, şi, din octombrie, a devenit deputat în parlamentul Ungariei. Din 1 octombrie 1941 este suplinitorul lui Márton Áron, episcop al Transilvaniei şi guvernatorul numit al diecezei Sătmarului. Îndeplineşte acestă funcţie şi în perioada episcopului Dr. Scheffler János.

Este un personaj contradictoriu al vieţii politice şi al politicii bisericeşti din Satu Mare. În perioada când liderii cunoscuţi sau presupuşi ai bisericii romano-catolice au fost revocaţi din funcţii şi au fost exilaţi în regiuni periferice – Dobos Ferenc la Sighetu Marmaţiei, Capdebo Lajos la Braşov, Kőrösi Károly la Biharia –, el este numit profesor la Facultatea de Teologie din Alba Iulia, unde este ales în funcţia de decan.

Az 1956-os magyar forradalom hatása és következményei Szatmár és Máramaros megyében

Bura László

1. A térség sajátosságai

A Románia északnyugati részén elterülő térség, – konkrétan Szatmár és Máramaros megye – a Bihar megyei Érkörtvélyestől a trianoni döntés folytán létrejött hármashatárig, Halmi községig Magyarországgal határos, illetőleg Halmitól Máramaros felé, a Kárpátok gerincéig Ukrajnával. A térség földrajzi helyzete folytán egész történelme folyamán összekötő kapocs volt az alföld, illetőleg a szomszédos hegyvidék között. A térség lakossága etnikai származását tekintve történetileg mindig több nemzetiségű volt, a sík vidéken többségében magyar, és (többnyire a XVIII. században) betelepített/betelepült svábok, szlovákok, ruszinok leszármazottai, a hegyvidéken többségében román, Máramarosban sok ruszin, az Avasban kevés szlovák. Meg kell jegyeznünk, hogy 1944 előtt Szatmárnémeti lakosságának 19 százaléka magát magyar nemzetiségűnek valló zsidó (izraelita) volt, s vidéken is – mind Szatmár, mind Máramaros megyében – számottevő volt (mintegy nyolc százalék) a számarányuk.

A térség lakossága a 20. században a világháborúk okozta traumák – frontátvonulások, harcok, bombázások, menekülések, betelepítések, deportálások – következtében sokat szenvedett, némelyik etnikum, némelyik társadalmi réteg a többieknél hangsúlyozottan többet, a II. világháború idején például elpusztult a Németországba hurcolt zsidóság többsége.

A térség sajátos vonása, hogy a négy évnyi magyar közigazgatás megerősítette a magyar lakosság identitástudatát, ugyanebben az időszakban a sváb etnikumú falvakban polarizálódott a magát svábmagyarnak tartó, illetőleg a német érzelmű népesség. Ez utóbbiból sokan a nemzetiszocialista eszme hívei (sőt katonái) lettek. A szovjet csapatok megérkezése előtt (valószínűleg ezért is) több sváb falu teljes népe Németországba távozott, míg más falvakból csupán egyének, családok távoztak.

A második világháborút követően a határok szigorú lezárása, gyakorlatilag az utazások lehetetlensége miatt az északnyugati térségben élők személyes kapcsolata megszakadt mind a Magyarországon, mind a Szovjetunióban (Kárpátalján) élőkkel, a németségé a Németországba távozottakkal.

Az országhatár mentén létesített ún. „határzóna", gyakorlatilag 10-15 km-es elszigetelt övezetté vált, lakói kiutazhattak, de oda beutazni nem vagy csak engedéllyel lehetett. Az északnyugati régió lakossága, akárcsak az egész országé a külföldi világról, a nagyvilág eseményeiről lényegében csak a romániai sajtó (központi lapok: *Scânteia*, *Előre*; megyei/rajoni (heti)lapok alapján tájékozódhatott, külföldi lapokhoz nagyon kevesen juthattak hozzá. A tájékozódás másik forrása a rádiók. A régió villamosításának elmaradottsága következtében lényegében csak a városlakók és kevés falu lakói hallgathattak rádiót, a telepes rádió ritka volt még a magyar falvakban is. A térség magyar lakossága előszeretettel hallgatta a budapesti Kossuth-rádiót, mind a románok, mind a magyarok közül sokan hallgatták a nyugati adókat (London, *Deutsche Welle*, *Szabad Európa*).

2. A hatóságok elnyomó intézkedései

1944 novemberétől kezdődően a térség lakosságát is a kommunista hatalom számos önkénye, elnyomó intézkedése sújtotta. 1945. január 3-6 között Szatmár és Máramaros megyéből is több ezer (német származású) svábot – 16-45 év között férfiakat

és 16-31 év közötti nőket – csukott teherkocsikban kényszermunkára vittek a Szovjetunióba. Ugyanebben a hónapban sokszáz, a frontról hazatért (megszökött, „lemaradt") katonát fogdostak össze s a (hírhedt) Földvárra, internálótáborba (gyakorlatilag haláltáborba) vitték őket.

A politikai ellenfelekkel való leszámolás első nagy pere, a Iuliu Maniu elleni per (1947. XI. 16.) megtorló következményei elsősorban román nemzetiségűeket érintettek.

1948-ban a térség öt magyar középiskoláját és jelentős számú elemi iskoláját, illetőleg a gyermekeiket ezekben taníttató családokat érintette az egyházi iskolák államosítása, a Vatikánnal kötött konkordátum felmondása pedig az egész térséget átfogó Szatmári Római Katolikus Püspökség és Nagybányai Görög Katolikus Püspökség tevékenységét korlátozta, egyrészt megtiltották az egyháznak külföldi kapcsolatok fenntartását, illetőleg az állam ellenőrzése alá vont minden kapcsolatot. A görög katolikus egyház 1948-ban kormányrendelettel történt megszüntetése és az ortodoxiába való beolvasztása mind a papság, mind a térség román (többségében görög katolikus), lakossága, mind a számottevő magyar görög katolikusok számára kényszerhelyzetet teremtett. A papság és a hívők egy része elfogadta, beletörődött a kényszerbe, mások (sokan) illegalitásba vonultak.

A Nagy Nemzetgyűlés elnökségének 1950. I. 14-én kelt Rendelete alapján létrehozták a munkaszolgálatos egységeket, amelyekbe 6 hónaptól 2 (később 3) éves időtartamra vitték szolgálatra a rendszer számára nem megbízható elemeket. Ugyanebben az évben a Jugoszláviával szomszédos határmenti övezetből a német nemzetiségűek lakta falvakat telepítették ki sorát a Bărăganba, helyükbe olténiai származású lakosságot telepítettek. Munkatáborokat létesítettek: Rubla, Bumbăcari (Călmățui rajon) helységekben, illetőleg Călăraşi és Brăila vidékén, Slobozia és Feteşti rajonban.

1951-ben a Minisztertanács 326. számú rendelete alapján a Belügyminisztérium 200. számú határozatával elrendelte, hogy „helyéről kimozdítja és kényszerlakhelyre küldi a volt földbirtokosokat, kulákokat, vasgárdistákat, német, magyar, szerb nacionalistákat, hogy ne fertőzzék meg eszméikkel a párt ügyéhez és az ország haladásához hű állampolgárokat." Az ország nyugati határa övezetéből több mint tízezer családot költöztettek az ország más vidékeire, több százra rúg az ország északnyugati övezetéből (a kiskorú gyermekeikkel együtt) kiköltöztetett családok száma is. Többségüket 5-10 év, némelyeket 14 év kényszerlakhelyre kötelezték.

A Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége határozata alapján 1952-től a korábban létesített munkatáborokat átnevelő munkatáborokká alakították át, amelyekbe az átnevelendőket 6 hónaptól 5 évig terjedő időszakra vitték. Ugyanilyen időtartamot kellett eltölteniük a Duna–Fekete-tenger csatorna építőtáboraiba vitt elítéltek, és azok, akik nem javultak meg a kényszermunka idején, illetőleg mindazok, akik szembehelyezkedtek a rendszerrel, az állami hatóságok (vagy a szovjet) ellen beszéltek, akiknek „nyugati (kapitalistákkal) kapcsolatuk", vagy „reakciós" múltjuk volt.

A letartóztatások a munkaerő-szükséglet szerint történtek, a BM Vizsgálati Igazgatósága kiadta a rendeletet, hogy az ország egyes övezeteiből hány elítéltet kell munkára küldeni. E célból megszülettek a 6 hónaptól 2 évig (de 5 évig is) terjedő ítéletek. (1950–1968 között az országból közel százezer parasztot, munkást, tisztviselőt, kereskedőt, tanítót, tanárt, orvost, egyetemi hallgatót, (823) papot vittek a Duna-csatornához.) Érthető, hogy a romániai társadalmat az ötvenes évek első felében a félelem és az embertársakkal szembeni bizalmatlanság uralta.

3. A szellemi erjedés, a szabadságvágy megnyilatkozásai

A szovjet megszállás alatt levő Kelet-Európában az ötvenes évek derekán a kommunista rendszerrel szembeni fenntartások, bírálatok a berlini, lengyelországi,

magyarországi munkások körében is megnyilvánultak, az értelmiség, a filozófusok, írók, ideológusok körében is erőteljes szellemi erjedés indult el. A folyamat Romániában is jelentkezett, Bukarestben, Temesváron, Kolozsváron. Mindez annak ellenére, hogy a román kommunista rendszer bebörtönzésekkel, 1949-ben negyedmilliót meghaladó ember deportálásával, s a fentebb említett úgynevezett „átnevelő" munkatáborokkal félemlítette meg a lakosságot, az ötvenes években pedig termése beszolgáltatásával külön megnyomorította a földműves lakosságot.

A lengyelországi, illetőleg a magyarországi hangulat ösztönözhette az 1948 után illegalitásba vonult, titkos pasztorációt folytató román görög katolikus papokat, hogy a kormánytól a görög katolikus egyház elismerését (betiltásának megszűntetését) kérjék. Dr. Petru Groza miniszterelnök azonban a hozzá eljuttatott memóriumra reagálva kétségbe vonta létezésüket, illetőleg ennek bebizonyítását kérte. A Cocoş kolostorába internált Alexandru Rusu nagybányai püspök titkos pásztorlevele nyomán a román görög katolikusok nyilvános akciót kezdeményeztek: Kolozsváron 1956 őszén az egyetemi templom előtt szabadtéri misét mutattak be, létezésük bizonyságául pedig minden görög katolikus egyházmegyékben – térségünk a nagybányai és a nagyváradi egyházmegyéhez tartozott – aláírásgyűjtést szerveztek.

Mind a korabeli gazdasági – társadalmi állapotok, mind az ország politikai helyzete folytán érthető, hogy a lakosságban már az 1956-os magyar forradalom előzményei a változások reményét ébresztették, a magyar forradalom 1956. október 23-i kitörését követő események pedig Erdély, illetőleg a tanulmányban vizsgált északnyugati régió elnyomott népében is felcsillantották a csendes, titkolt reményt, hogy elkezdődött a zsarnokság összeomlása. Az emberek féltek a megtorlásoktól, bezárkóztak, s ha beszéltek az eseményekről, nyilvánosan csak óvatos megnyilatkozások hangzottak el. A tartományi pártbizottság irattárának dokumentumai azonban tanúsítják, hogy az emberekben valójában nagyon mélyen élt a szabadság vágya, nem rokonszenveztek a kommunista hatalommal.

A párt nagyon éberen figyelt az eseményekre, a Központi Bizottság 20. számú Határozata alapján kapott utasítás alapján a tartományi pártszerveknek naponta kétszer kellett Bukarestbe jelenteniük a tartományban történteket és a közhangulatot. A tartományi pártbizottsághoz Nagybányára beérkezett jelentések, jegyzőkönyvek (akár a belügytől, akár a pártaktívától származtak) általában a cselekményekről szóló – de neveket ritkán említő – tudósítások. Az kitűnik belőlük, hogy városon is, vidéken is a lakosság elégedetlen a közállapotokkal (élelmiszerellátás, terménybeszolgáltatás), a falusiak sok községben szembeszálltak a hatóság képviselőivel (a terménybegyűjtőkkel), a Központi Bizottsághoz küldött jelentések a magyar forradalommal rokonszenvező megnyilvánulásokat közölnek, falvakból, de a városokból is, ezek javarészt egyéniek, de több csoportos megmozdulást is említenek. Azt is jelentik, hogy több községben, de városon is kommunistaellenes és szovjetellenes röpcédulák és falragaszok jelentek meg.

A tartományi pártbizottság jelentéseit olvasva azt érezzük, hogy a pártszervek mindezeket tudatosan igyekeztek szórványos cselekedetekként vagy jelenségekként feltűntetni.

Románoknak a magyar forradalommal titokban érzett rokonszenvét tanúsítja az is, hogy a forradalom kitörésekor már bebörtönzött politikai elítélteknek titokban román börtönőrök súgták meg a forradalom kitörését és eseményeit (a november 4-i szovjet beavatkozásig).

A magyarországi események hátteréhez hozzátartozik az is, hogy a kommunista hatalom a lakosság erőteljes és fokozott megfigyelése mellett a határmenti övezetben, – Szatmárnémetiben is – (titokban mozgósított és működő) egységek révén segítette a Magyarország keleti részében működő kommunista erőket, élelmiszert és fegyvert szállítottak, másrészt innét szállították a számukra készült újságot is.

4. A forradalom hivatalos visszhangja, a megtorlások céljai és módjai

A forradalom leverését követően mély csend szállta meg az országot. A romániai lapokban (és a rádióban) csak az „ellenforradalom feletti győzelemről" szóló, azt elmarasztaló, a résztvevőit elítélő, éket horthystáknak, fasisztáknak minősítő írások (közlések) jelentek meg (hallhatók). Sem a központi sem a megyei lapokban nem jelentek/jelenhettek meg olyan írások, amelyek a népi rokonszenv bármely (egyéni vagy csoportos) megnyilvánulására utaltak volna. A lakosság nem szerezhetett tudomást semmilyen, a román kommunista rendszer elleni hazai akcióról sem.

A magyarországi forradalom nagyszerű alkalmat nyújtott a román kommunista hatóságoknak a még meglevő vagy vélt politikai ellenfelekkel való leszámolásra, egyben a párt iparosítási céljainak, a mezőgazdaság kollektivizálásának megvalósítására, esetleg a lakosság egy részének tervezett elköltöztetésére.

A letartóztatásokat (s egyéb megtorlásokat) országosan (s magától értetődően az ország északnyugati térségében is) három időszakba csoportosíthatjuk:

a) 1956–1959 között;

b) a hatvanas évek elején (1963–1964) bebörtönzöttek,

c) az 1964 után vizsgált vagy letartóztatott személyek.

Mind az 1956–1959 közötti időszakban, mind a későbbiekben az északnyugati régióban politikai tevékenység címén letartóztatottakat két kategóriába csoportosíthatjuk:

– a térség területén kifejtett (csoportos vagy egyéni) tevékenységük alapján,

– Erdély más területeihez kötődő tevékenységük kapcsán letartóztatottak.

A magyar forradalom kapcsán 1956. novemberében – decemberében Nagybánya tartományban politikai okból mindössze négy személyt tartóztattak le Szatmárban: Nagykárolyban a Budapesten született Tarnay Károlyt és vele kapcsolatosan Reszegei István asztalosmestert, beszéltek az eseményekről (3, utóbbi 2,5 évet kapott); Magyar Bálint szaniszlói költő – plébánost, aki a magyar közigazgatás idején (1940 szeptembere – 1944 október vége között) polgári politikai párt tagja volt, s olykor a rendszerrel nem rokonszenvező véleményt is nyilvánított (1 év), Paul Sever román görög katolikus lelkészt, aki 1956 októberében részt vett a kolozsvári egyetemi templom előtti téren tartott szabadtéri görög katolikus misén, s részt vett a görög katolikusok létét bizonyítandó, elismertetését kérő aláírásgyűjtési akcióban.

A számottevő, illetőleg csoportos bebörtönzések ideje 1957-ben kezdődött, de sokakat tartóztattak le és ítéltek el politikai indokkal a következő két évben is, 1957-ben 54, 1958-ban 12, 1959-ben 21 személyt. A csoportos letartóztatások közé tartozott az 1957-ben letartóztatott (avasi falvakbeli lakosokból álló) ún. Botos-csoportot. A katonai bíróság ítélete szerint „Botos József és Bodnár Lajos hallgatták az imperialista Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádiót, s megegyeztek, hogy ellenforradalmi szervezetet hoznak létre, amelynek célja a Román Népköztársaságbeli rendszer megdöntése. A csoportba 18 tagot szerveztek be: Badar Sándor, Barta László, Chindrici Petru, Ciorba Vasile, Demeter Mihály (18 évre ítélték), Demeter Sándor (12), Elek János, Ierima [Jeremia] György (8 év), Kiss György, Lohan Pál (8), Madák János (8), Mali Géza (8), Nonn Gyula (10), Osváth Ferenc (12), Sándor Antal, Somlyai János (12), Tamás János (12).

A két fővádlott megkísérelte még 6 személy beszervezését: Boitor Vasile, Ieremia Traian, Nagy István (10), Német Károly (4), Osváth Elemér, Sándor János, akikkel közölték a szervezet létét, a céljait. Nevezettek nem értettek egyet, de nem jelentették fel az illetékes szerveknél."

A csoport tagjait a társadalmi rend elleni összeesküvés vádjával 6 és fél – 20 év közötti börtönbüntetésre, illetőleg kényszermunkára ítélték, a feljelentést elmulasztókat pedig 4-10 évre. A vád megfogalmazásakor azt is megfogalmazták, hogy a szervezetet „magyar mintára" hozták létre.

A másik 1957-ben letartóztatott csoport az ún. Paul Gergel(y) féle avasfelsőfalusi – vámfalusi csoport, amelyik a vád szerint Tartolcon (román hivatalos neve: Târşolţ), illetőleg az Avas hegység övezetében, kommunista-ellenes szervezetet hozott létre. A fővádlott írásos feljegyzésében még 9 letartóztatott nevét említi: Cardoş Simion, Chindrici Doroş Ioan, Mali Géza, Nagy István, Osváth Ferenc, Pop Ioan, Pop Vasile, Solomeş Nicolae. Paul Gergely említi: tanítókat is elítéltek; Nagy István tanító volt. (A törvényszéki ügyiratcsomóhoz nem jutottunk hozzá így a némely esetben pontatlannak tűnő állításait nem sikerült ellenőrizni.)

Az ún. „Telefonos csoport" tagjai a posta és telefontársaság Nagybánya tartományi igazgatóságának az alkalmazottai voltak. Három csoportban ítélték el őket.

Az első csoportban – a Securitate vizsgálati dossziéjának elnevezése szerint: a „Popescu zis „guvernatorul" [kormányzónak mondott Popescu] csoportja (ő a Kárpátokon kivüli területről származott) 7-25 év közötti börtönbüntetésre, illetőleg kényszermunkára elítéltek hat szatmárnémeti illetőségű (Nagybányán dolgozó) lakost is : Pop Ioan (18) Pop Victor (7), Pop Virgil (25), Rácz Sándor (20), Sipos György (16), Tomoioagă Nicolae (8). A legsúlyosabb ítélet, a Pop Virgilé először életfogytiglani börtön volt, később ezt megváltoztatták 25 év börtönbüntetésre.

A vádlottak (a vád szerint) a magyar forradalmon felbuzdulva szervezkedtek, telefonvonalakat vágtak el, rövidzárlatot okoztak a központban / a hálózatban, ezzel zavarkeltésre törekedtek. (Ezek valóban igaz tények.]

A harmadik csoportban a feljelentés elmulasztása miatt ítélték el (a szintén Szatmárnémetiből ott dolgozó) a cselekmény éjszakáján (1956. november 7-én éjjel) szolgálatos Botos Valéria felügyelőt (2 év).

Ugyancsak 1957-ben letartóztatott, de egyénileg elítéltek: Bódi Sándor (Esztró, 7 év), Boér László (Érszakácsi, 3), Nonn Gyula (Nagymadarász, 10), Rácz Károly (Szatmárnémeti, 5), Reich János (Mezőfény), Szabad István (Mikola, 17). Feljelentés elmulasztása miatt ítélték el 6 évre (a Kanadában 1915-ben született) Bige (másutt: Bighe/a/) János postai ellenőrt. (A kommunista hatóságok a megtorlást az elítéltek családjára is kiterjesztették. (Így Bige János felesége sehol sem kapott munkát, gyermekét nem vették fel az iskolába.) Hasonlóképp feljelentés elmulasztása miatt ítélték el 5 évre a nagykárolyi illetékességű Erdélyi Sándort.

Ugyanebben az időszakban sok szatmári, máramarosi lakost tartóztattak és ítéltek el nem az illetőségük szerinti helységekben, hanem másutt kifejtett tevékenységük kapcsán. Az ítéletek egy részére még 1957-ben, másokra csak 1958-ban került sor.

Páskándi Géza egyetemi hallgatót, 1957. április 28-án ítélték el 7 évre a Bolyai Tudományegyetem bölcsészkari Diákszövetségének vezető testülete elleni politikai perben. Szatmár megyei illetőségű volt Pakocs Károly római katolikus lelkész, költő, 1956 őszén a Iaşi-i teológia tanára. A forradalom előtt (s talán azt követően is) kapcsolatot tartott fenn a bukaresti francia nagykövetséggel. A magyar forradalom ihlette Dávid és Góliát című versét, ezt (állítólag) Iaşi-ban terjesztették. 1957 elején 7 évre ítélték. Komáromy József nagykárolyi születésű, Kolozsváron tanító matematikatanárt a Kolozsvári Katonai Bíróság az ún. Dobai-csoport keretében 1957. november 7-én ítélte el (az 199/1950. sz. BM Dekrétum alapján) hazaárulásért, az RNK belső és külső biztonsága elleni tevékenységért 25 évre, a társadalmi rend elleni mesterkedését 8 évre (209. §), tiltott kiadványok (közlemények) tartásáért és terjesztéséért 8 évre (325. §).

1958. szeptember 6-án tárgyalta a Temesvári Katonai Bíróság az ún. „Bethánisták" ügyét, amelynek fő vádlottja az egri születésű Visky Ferenc (akkor Hegyközpályi községben református lelkipásztor). A vádirat szerint a „Bethánia" nevű illegális szervezet „a református egyházon belüli frakciót képezett, amely álláspontja miatt [az eredeti kálvini eszmékre hivatkozva, szigorú, aszkétikus életmódot, passzív magatartást követelt] károkat okozott a Román Népköztársaságnak és magának a református egyháznak is, amely miatt a bethánista frakciót felszámolták". A szervezetet felfedezéséig Papp Antal (Szatmár megye, Egri községbeli) földműves, vádlott-társ vezette. A bíróság 22, illetőleg 20 év kényszermunkára ítélte őket. (A per többi vádlottja közül 20 évet kapott: Dézsi Zoltán, Szilágyi Sándor, Varczagi Sándor, 18-at: Jakab Sándor, Kiss Sándor és Patócs Erzsébet.)

A Nagykárolyból származó (1911-ben született) Visky Józsefet 1958. október 4-én a Nagyváradi Katonai Törvényszék az érmihályfalvi, ún. Sass-Kálmán csoporthoz kapcsolva ítélte el.

1958. végén ítélt el a Nagyváradi Katonai Törvényszék három mezőpetri lakost: Heinrich Pál, Karádi Mátyás, Lovas Lajos. A vád: 1956-ban kocsmai beszélgetés során rokonszenvüket fejezték ki a magyar forradalommal. (A per, illetőleg elítélésük célja a falu megfélemlítése, a kollektív gazdaság szervezésének meggyorsítása volt.

Az októberi forradalom napjaiban kifejezésre juttatott rokonszenv megnyilvánulások alapján a Kolozsvári Katonai Bíróság 1959. május 25-én ítélte el a protestáns teológusok és hallgatók egy csoportját. A csoporttal kapcsolatban (Szatmár megyéből) elítélték Mózes Árpád (Nagykároly) unitárius lelkészt, Márton Attilát (Nagykároly), Szabó Ibolyát (Királydaróc).

1958-ban „politikai indokkal" elítélt, csoporthoz nem tartozó személyek: Papp Gyula (Dobrácsapáti, 7 év), Szilágyi István (Ákos, 6 év).

A kommunista hatalom 1958-1959-ben látta elérkezettnek az időt több célkitűzése megvalósítására, kivitelezésére. Ekkor szüntették meg az önálló Bolyai Tudományegyetemet és az önálló (elemi- és középfokú) magyar oktatási intézményeket. Valamennyit a román intézményekkel egyesítették, a következőkben azok tagozataként, (szinte kivétel nélkül) román vezetők irányításával működhettek.

Az oktatáspolitikai célkitűzések kapcsán előbb az értelmiségre kellett kiemelten nyomást gyakorolni, a teljes kollektivizálás megvalósítása érdekében pedig a kollektív gazdaságba belépni nem akaró parasztságot kellett megfélemlíteni.

A tanügyiek megfélemlítésére szolgáló, 1958 őszén végzett „tisztogatás" során különféle okokkal felfüggesztettek, illetőleg eltávolítottak az oktatásból jelentős számú tanítót, tanárt. Bălăneanu Gheorghe Mezőpetriben működő román tanítót egykori vasgárdista kapcsolata miatt, másokat ún. klerikális kapcsolatuk miatt távolították el. (Ilyennek kapcsolatúnak tekintették a templomba nem járó, de a pappal kártyázó tanítót is.)

Kovács Antal (Szatmárudvariban), Leitner Ferenc (Nagybányán tanított) tanárokat büntetett előéletük miatt távolították el. (Őket 1956. februárjában ítélték el Kolozsváron államellenes szervezkedés vádjával, az egyetemi hallgatók „szervezett önképzőkörében" való részvételük miatt.) Haller Teréz tanárnőt (Szatmárnémetiben), Véső Ágoston tanárt (Nagybányán) e csoporttal való kapcsolata miatt bocsátották el.

A román politikai rendőrség „körültekintő" vizsgálódásaira jellemző, hogy ebben az időben (egykori névsoruk alapján) ellenőrizték, hogy az 1919-ben Szatmárnémet térségében is tartózkodó/átvonuló székely hadosztály katonáinak a megyében ekkor élő leszármazottai milyen magatartásúak.

1958-ban több Szatmár megyei faluban is letartóztattak egy-egy parasztot, esetenként még más foglalkozásút is, hogy ezáltal félemlítsék meg a falubelieket. Ebbe a letartóztatási hullámba került bele Ágoston (Altfatter) György (Krasznabéltek), Csáky Pál

(Börvely, 4 év), Dallos Lajos (Ákos, 6), Heinrich Pál, Karádi Mátyás, Lovas Lajos (mindhárman: Mezőpetri, 6-6), Papp György (Dobrácsapáti, 7), Szilágyi István (Ákos, 6), Vakarcs Béla (Börvely).

1959-ben tartóztatták le az érendrédi csoportot. Érendréd földművesei nem akartak belépni a kollektív gazdaságba. Megfélemlítésük céljából 1959. február 13-án letartóztattak, majd 11 hónapnyi vizsgálati fogság után (1960. IX. 3-án Nagybányán) elítéltek 8 érendrédi lakost, köztük az iskola igazgatóját, tanítót, állatorvost, agronómust, asztalost, kovácsmestert. Bujdosó Géza állatorvost 15 évre, a többieket 3 -7 évre ítélték el. A katonai törvényszék ítélete szerint" Bujdosó Géza és társai a Magyar Népköztársaság népi demokratikus rendszerét rágalmazó és becsmérlő beszélgetéseket folytattak, ugyanakkor dicsérték az ellenforradalmi bandák büntetteit." Fischer Lajos iskolaigazgató bűne az volt, hogy „Tudott Bujdosó Gézának egy ellenforradalmi szervezet létesítésére irányuló kezdeményezéséről, amelynek célja a fasiszta-horthysta elemek támogatása volt, hogy harcoljanak népi demokratikus rendszerünk ellen." A feljelentés elmulasztásáért őt négy év börtönre és izgatásért ugyancsak négy évre ítélték.

Az érendrédi csoport bebörtönözöttjei: Ábrám Sámuel (5), Avasán Gyula (5+4), Bujdosó Géza (15), Fischer Lajos (4+4), Kiss Miklós (2+1), Kovács Lajos (10), Szaleczky Miklós (7), Truczkai Sándor (3+3). Letartóztatták még (a korábban, 1950-ben elítélt, 1 és féléves büntetését letöltött) Szilágyi Kálmán egykori földbirtokost, aki később – mivel nem sikerült kapcsolatba hozni a többiekkel – a vizsgálati fogságból kiszabadult. Valamennyi elítéltet (mint minden politikai esetben) teljes vagyonelkobzásra ítélték.

Az ítélet érdekessége, hogy azokat, akik csak 3-4 év börtönbüntetést kaptak (Fischer Lajos, Kiss Miklós, Truczkai Sándor), a börtönbüntetésen kívül még 3-4 év (munkatáborban eltöltendő) átnevelő munkára is ítélték.

A politikai perek ügyiratcsomóit mindig a politikai rendőrség vizsgáló tisztjei készítették, ők fogalmazták meg, a kihallgatási jegyzőkönyveket, ezek az ő stílusukat tükrözik. Gyakorlatilag erre alapozódnak (esetenként szinte azonosak) az ügyészségi vádiratok is. A korabeli politikai rendőrség eljárására nagyon jellemző az érendrédiek (760/1960. sz.) ügyiratcsomójának megvizsgálása. Az ügyiratokból nem derül ki, hogy a vádlottak szervezetet alapítottak vagy kezdeményeztek volna. Csak az állapítható meg, hogy a vádlottak rendszertelenül beszélgettek. Az sem derül ki, hogy bárkit úszítottak volna, esetenként saját véleményüket fogalmazták meg.Ábrám Sámuelról például a vádirat azt állítja, hogy „Egyetértett a lázadó magyar ellenforradalmárok atrocitásaival. Tudomást szerzett az ellenforradalmi szervezet létesítésének kezdeményezéséről; tervet készítettek a demokratikus rendszer megdöntésére." A tárgyalás bírósági jegyzőkönyve szerint Ábrám Sámuel ezt mondta: „Bujdosó Géza azt mondta neki, hogy a forradalomban nem tudni, ki kinek barátja és ki az ellensége."

Ugyancsak 1959-ben került sor az 1956 októberében Kolozsváron tartott szabadtéri misén résztvevők, illetőleg az aláírásgyűjtést szervezők és számos aláíró elítélésére. A Szatmárban illegalitásban működő (az egykori Nagybányai Görög Katolikus Egyházmegye alárendeltségébe tartozó) görög katolikus lelkészek közül ekkor ítélték el az 1956-ban letartóztatott Paul Severt (Avasfelsőfalu).

Ugyanebben az évben került sor Căpâlnă Corneliu és 11 lelkész, köztük a Szatmár megye különböző helységekben tartózkodó, illegálisan tevékenykedő Fanea Vasile, Gavriş Vasile, Mureşan Gheorghe, Tămăian Coriolan, Ţinca Vasile, illetőleg a Piskolt községbeli földműves, Csalinszki George és több társa elítélésére.

1959-ben egyénileg elítélt politikai letartóztatottak: Balogh Sándor (Börvely, 6 év), Berenczei Kováts Sándor (Szatmárnémeti, 5), Madácsi István (Gencs,4), Tankóczy Gyula Lajos (Szatmárnémeti, 4). Dohi Árpád (Kőszegremete) egyetemi hallgatót 1959-ben a kolozsvári magyar egyetemisták csoportjában ítélték el 6 évre.

Az 1960–1963 közötti perekben három csoportban (és időpontban) ítélték el a (még 1953. őszén alakult) nagyváradi diákok szervezete, a Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége tagjait. A csoport Szatmár megyei tagjait – mindhárman tasnádiak – az 1956-os események kapcsán, de csak 1960 novemberében, 1961 januárjában tartóztatták le, de Bikkfalvi Lajos György (15 év), Ruff Mihály (6), Tassy Gyula elítélésére csak 1961. szeptember 17-18-án került sor. Az 1956 után bebörtönzött fiatalok a külföldi rádiók híradásait hallgatták, beszélték meg, a külföldre kijutás gondolatával foglalkoztak.

Efectul şi consecinţele revoluţiei maghiare din 1956 în judeţele Satu Mare şi Maramureş

Rezumat

Declanşarea revoluţiei maghiare din 23 octombrie 1956 a determinat evenimente de rezistenţă şi în Transilvania, inclusiv în partea nord-vestică a acestei regiuni. Deşi, oamenilor le era frică de represiunile puterii comuniste, şi, în public circulau doar afirmaţii foarte prudente legate de revoluţia din Budapesta, din dosarele arhivei comisiei de partid regional reiese că majoritatea oamenilor din judeţele Satu Mare şi Maramureş nu au simpatizat cu puterea comunistă.

Partidul era foarte vigilent, în urma hotărârii comitetului central, organele regionale trebuiau să raporteze de două ori pe zi evenimentele desfăşurate şi situaţia generală din regiune la centrala din Bucureşti. În rapoartele ajunse la centrul comitetului regional de partid, din Baia Mare, apar descrieri despre evenimente şi mai puţine nume. Din aceste rapoarte reiese că activitatea anticomunistă exista atât în sate cât şi în oraşe. Rapoartele trimise în Bucureşti la comitetul central ne informează despre activităţi simpatizante cu revoluţia maghiară, în general personale, dar şi în grup. Aflăm din rapoarte că în mai multe localităţi au apărut fluturaşi anticomunişti şi antisovietici.

După înfrângerea revoluţiei, puterea comunistă din România a avut încă o ocazie de a scăpa de persoanele nedorite în viaţa publică sau politică. S-au făcut multe arestări în mai multe etape. În prima etapă, încă din 1956, în regiunea Baia Mare doar patru persoane au fost arestate. În a doua etapă, între 1957–1959 au început arestările masive. Până atunci au durat investigaţiile legate de activitatea anticomunistă şi antisovietică. Arestările s-au încheiat doar între 1960–1963 (etapa a treia).

ETNOGRAFIE

Alimentația la ucrainenii din Ruscova

Liuba Horvat

O importantă componentă a culturii materiale a fiecărei etnii este alimentația. Caracterul acesteia depinde de foarte mulți factori: situația social-economică a omului, condițiile istorice, mediul natural-geografic, activitatea gospodărească.

Se hrăneau cu produsele obținute în gospodăria proprie. Sătenii cultivau porumbul, cartofii, ovăzul, grâul lipsind cu desăvărşire datorită mediului natural. O importanță deosebită în alimentația ucrainenilor o aveau legumele (cartoful, varza, usturoiul, ceapa, castraveții, fasolea).

Una din principalele activități ale ruscovenilor era creşterea animalelor - cornutelor mari, ovinelor, porcinelor. Ca urmare, un important produs alimentar a fost laptele, şi produsele din lapte, caşul, brânza, urda, laptele acru. Carnea era folosită mai mult de sărbători. Creşteau şi păsări pentru carne şi ouă.

Produsele care se stricau repede, erau conservate: se uscau, se sărau, se făceau acrituri. Una din metodele cele mai des întâlnite de pregătire pentru iarnă era uscarea hribelor, a fructelor (merelor, perelor, prunelor – suşeneți).

Răspândită era şi metoda sărării slăninei şi a cărnii, după care erau duse la afumat în pod.

Pentru iarnă ruscovenii puneau murături - castraveți, varză. Din varză mai apoi se făceau sarmale (holubți, supe de varză acră, sau o mâncau sub formă de murătură cu ulei în zilele de post sau ca acritură la mâncărurile din carne)

Alimentația ucrainenilor ruscoveni după modul de folosire şi în funcție de prestigiu o putem împărți în două grupe: alimentația de fiecare zi şi de sărbătoare.

Alimentația de fiecare zi

În alimentația de fiecare zi predomina mai demult porumbul deoarece grâul lipsea, făina de grâu era cumpărată şi era folosită numai de sărbătorile mari, sau la nunți. Din făina de mălai se făcea pâine de mălai dospită (hlib melainey, korj) care se mânca cu sarmale, şi cu răcituri de Crăciun, sau cu smântână, cu lapte dulce sau lapte acru. Mămăliga era şi ea pregătită ori simplu, ori se făcea mămăligă pe cartofi, care se servea cu carne, fiartă mai demult şi cu mujdei, cu lapte, smântână sau lapte acru.

Mai demult pâinea se cocea odată pe săptămână şi se făcea din grâu (grâul se cumpăra şi se măcina la moară), sau de secară sau cum am mai arătat din făină de porumb.

În culinaria ruscovenilor erau multe (şi sunt şi azi) mâncărurile fierte din făină de grâu, sau porumb: mămăliga simplă sau pe cartofi, vareneke, haluşke, se făceau din făină, fierte se ungeau cu ulei sau cu slănină, zatirka, boțeke - cartofi fierți amestecați cu făină, se fierbeau şi se serveau cu ceapă şi ulei. Se mânca în zilele de post, keseleția - borş, care se asocia mai ales în zilele de post cu cartofi, fasole, sau pâine, acest aliment mai târziu dispare din alimentația ruscovenilor.

Un aliment important folosit de ruscoveni era cartoful, foarte important mai ales că grâul lipsea în cultura ruscovenilor. Cartoful a fost a doua pâine, aşa cum se spunea că nu trebuie „nici măcinat, nici la moară, pur şi simplu – în oală". Cartofii se mâncau cu varză murată, cu lapte, se ungeau cu ulei sau cu slănină, se foloseau la prepararea mămăligii, se făceau hremzleke- cartofi răzuiți apoi, prăjiți, se coceau la cuptor, sau se fierbeau în coajă se mâcau cu mujdei, mai ales în timpul postului. Era folosit în alimentație de obicei dimineața şi seara.

Folosită foarte des în alimentație era şi varza, mai ales cea murată. Se făceau supe din varză cu carne care se mânca cu mămăligă, se prăjea cu ulei şi ceapă, în zilele de post se fierbea cu hribe, sau se făceau sarmale cu hribe şi cu păsat.

Usturoiul şi ceapa erau folosite la gătirea mâncărurilor. Vara împreună cu pâinea erau alimentele de bază ale săteanului la muncile câmpului. În credințele ucrainenilor usturoiul avea un rol de apărare împotriva duhurilor rele. Femeile purtau la brâu un cățel de usturoi „împotriva deochiului", se cosea la cununa miresei mai demult o bucățică de usturoi.

Un alt aliment de bază era fasolea, folosită tot foarte des la ruscoveni, supe de fasole, fasole frecată, fasole murată, fasole uscată, era gătită mai ales în post, era prezentă şi la Crăciun, ca mâncare tradițională.

Alte alimente folosite erau laptele, caşul, brânza, urda.

Alimentația de sărbătoare

În această grupă este inclusă –alimentația rituală, care îndeplinea funcția magico-religioasă şi fără de care ritualul nu putea să aibă loc. Alimentația de sărbătoare şi cea rituală o putem împărți în două grupe: mâncărurile şi prăjiturile gătite cu ocazia sărbătorilor şi ritualului de familie (naştere, nuntă, înmormântare, pomeni) şi alimentația de sărbătorile calendaristice. Ea se deosebea de cea de fiecare zi, prin calitate. De obicei carnea era folosită mai des de sărbători, la fel ouăle şi untul.

La sărbătorile de familie (naştere, botez, nuntă) şi de asemenea la înmormântări şi la pomeni se serveau aproape aceleaşi mâncăruri: supă de găină (sau oaie, vită) cu tăiței de casă, sarmale, carne cu cartofi, chec (medeanek), fanke (pancove).

La naştere, botez, nuntă, înmormântare se pregăteau mâncăruri rituale şi prăjituri: colaci, care de exemplu se făceau şi la nuntă, şi la înmormântare. La naştere alimentația avea un rol atributiv important în timpul vizitelor la lăuză. Potrivit tradiției - o făceau numai femeile, duceau cu sine supă de găină, produse din lapte (laptele - aliment primordial, laptele şi substanțele lactiforme sunt asociate cu Luna, cu lumina ei lăptoasă, dar şi cu focul solar, în creştinism, laptele e simbolul binelui suprem şi unul din simbolurile învățăturii Domnului), compoturi din fructe, în aşa fel ajutau lăuzei slăbite în urma naşterii să aibă destule calorii pentru întremare.

Aceste alimente în credința oamenilor erau considerate ca având atribute magice.

În obiceiul de nuntă, pâinea şi colacul de nuntă, aşa după cum se ştie, au fost cele mai importante alimente rituale - cu ele, îi blagosloveau pe tinerii căsătoriți cu urări de casă de piatră, îi întâmpinau şi îşi luau rămas bun de la tineri etc. Un conținut simbolic de importanță semnificativă la nuntă l-a avut bobul de grâu, cu care îl "însămânțau" pe mire, atunci când acesta pleca după mireasă acasă, şi apoi când se întorceau mirii de la biserică, înainte de a intra în casă.

Mai nou se folosesc bomboanele - ele se dau la copii la ieşirea din biserică- să le fie viața dulce aşa cum sunt dulciurile.

În obiceiul de înmormântare, masa avea un rol foarte important - la ucraineni se numea şi "obid" (masa de prânz). Şi aici pâinea şi colacul erau obligatorii, erau făcute acasă. Ele aveau rol simbolic - pâinea, colacii, prăjiturile erau împărțite la înmormântare sau la pomeni, cu grâu se presăra locul unde se punea sicriul. Bobul de grâu, colacii, simbolizau siguranța neamului omenesc, bunăstarea familiei care a suferit pierdrea celui drag.

La fel de importantă era pâinea, colacii, produsele din grâu în obiceiurile de peste an.

De exemplu la nuntă, mai demult (şi acum) se împărțeau la copii şi la nuntaşi de către miri, se rupeau de către stegari (după ce mirii înconjurau masa şi atingeau colacul cu capul) şi dădeau la nuntaşi să mănânce din colac. În credința populară colacii reprezentau iubire, bogăție, bunăstare. Erau rotunzi, împletiți în 3, iar în mijloc aveau gaură. Aveau mărimi diferite, cei care se dădeau la copii şi nuntaşi erau mai mici, colacii mirilor mai mari. Colacul de nuntă care se ducea la biserică era mare.

Şi la înmormântare se făceau colaci care se împărțeau la cei prezenți, iar mai apoi după masă se dădeau, împreună cu o lumânare, la fiecare participant. La masa de prânz (obid) se pregătea tot supă de găină sau vită, cu tăiței de casă, sarmale, pancove, medianek.

Dintre sărbătorile calendaristice cele mai importante erau cele din ciclul de iarnă (Crăciun - Rizdvo, An nou - Novei Hud, Bobotеaza – Odorşci) şi Paştele. În timpul acestor sărbători se împleteau credințele creştine cu ritualurile populare. Mâncarea de Crăciun şi Bobotează era de post, cea de Anul Nou era de dulce.

Sărbătorile de iarnă, începeau cu seara de ajun, era ultima seară a postului, de aceea - după obicei - pregăteau mâncare de post. În ajunul Crăciunului se pregăteau 7 feluri de mâncare (cu toate că nu toți sătenii aveau această posibilitate), între acestea se numărau: mai demult obligatoriu, coliva – din grâu fiert, cu miere, nucă şi mac, care acum nu se mai găteşte şi compotul din fructe uscate – var. În afară de acestea se pregăteau ciuperci uscate, supa de fasole uscată cu prune şi cu pere uscate – obligatoriu cu rântaş, sarmale cu ciuperci uscate şi cu păsat, sau cu arpacaş, acum, cu orez, boțeke (cartofi fierți, amestecați cu făină se fierbeau şi se serveau cu ceapă prăjită şi cu ulei, de formă rotundă, poganski (aluat dospit, se cocea sau se fierbea, peste care se punea mac şi miere. (Horvat Irina, Ruscova, 60 ani).

De Anul Nou se pregăteau mâncăruri din carne „ca apoi tot anul să nu le duci dorul".

În timpul postului de Paşti nu prea se găteau mâncăruri alese, se mâncau cartofi, fasole, varză, mămăligă, haluşke, boțeke. Nu aveau voie să mânânce ouă, carne, lapte sau preparate din aceste produse. Toată mâncarea se făcea şi se mânca cu ulei. Se făceau supe din varză, cartofi copți sau fierți în coajă, ciuperci, peşte, varză etc.

De Paşti se cocea pasca, care era însoțită de o serie de practici magice, pentru ca să nu crape, să crească mare şi frumoasă, exista credința că atunci casa şi membri familiei vor fi feriți de boli, vopseau ouăle, perepicike (chifle frumos ornamentate care se dădeau la cei sărmani care veneau la biserică în timpul sfințirii păştii, care la noi era Duminică dimineața).

Acum, mâncarea care se gătea cândva de sărbători se găteşte şi în alte zile. Totuşi multe mâncăruri, au suferit schimbări, sunt mult mai gustoase, mai alese, cu mai multe calorii.

Ucrainenii întotdeauna au fost renumiți prin ospitalitatea lor, călătorul, musafirul invitat sau neinvitat era întotdeauna hrănit, era servit cu cele mai alese bucate, pe care gazda nu le putea mânca în fiecare zi. Se considera că dacă în timpul mesei îți intra un musafir în casă, atunci bunăstarea şi norocul îți va fi adus în casă. Gospodina obligatoriu invita musafirul la masă: "Luați loc cu noi la masă", sau „Vă rugăm şi pe Dumneavoastră".

The food at the ukrainians from Ruscova

Abstract

A very important part of the cultures of each nation is the nourishment. The character of these depend of many factors like the economical situation of man, the historian conditions, the natural geographic medium, the household activity.

The ukrainians from Ruscova has nourished with farm produces obtained in own farm. The villagers cultivated maize, potatoes, oats and many vegetables.

One of the main activity of ukrainians from Ruscova was animals breeding in specially big horned, sheeps and swine. That's way a very important food produce was the milk and produces obtained by milk like green ewe cheese, cheese, soft cottage cheese, yoghurt etc.

The (maintenance) conservation methods of the food was the drying, the salting and the making sour.

The food is divided at the ukrainians in two different parts: one is the food of every day and the other is the festive food.

Cultura spirituală a ucrainenilor (huțulilor) ruscoveni din Maramureș

Liuba Horvat

Denumirea localității Ruscova provine de la râul, numit în documentele vremii „de fluvii Oroszviz" („apa rusului"), pe malurile căruia şi-au întemeiat gospodăriile primii veniți, începând cu sfârşitul veacului al XIII-lea şi prima jumătate a veacului al XIV-lea, păstrându-şi de-a lungul veacurilor limba, credința, obiceiurile şi tradițiile specifice etniei ucrainene.

Înainte de a trece la descrierea culturii spirituale a huțulilor ruscoveni vom arăta proveniența cuvântului *huțul.*

*Huțul_*– proveniența cuvântului are mai multe variante: apariția denominativului "cociuvate" (a migra), "horul" (locuitor al munților)", "hotul" (războinic).

Problema etnogenezei huțulilor nu este încă soluționată nici astăzi, nici măcar în lucrarea de amploare "Huțulia". Bazându-ne pe datele etnografice şi cele lingvistico-dialectologice şi comparându-le cu cele arheologice şi etnologice, V. Diacenko a ajuns la concluzia că "huțulii" sunt înrudiți cu ucrainenii de pe văile Prutului şi Nistrului, au analogii cu populațiile din Balcani şi Caucaz, incluzând câteva elemente iliro-tracice şi indo-iraniene. Mai apoi, a precizat că huțulii sunt urmaşii acelei părți a poporului străvechi slav, care s-a format pe baza tiverților-ulecilor şi a croaților albi cu includerea unor elemente din grupuri slave estice[1]. Etnografi renumiți ca M. Tivadar, P. Fedaca, S. Pavliuc etc. subliniază că cultura tradițională a huțulilor se caracterizează prin: sistem gospodăresc şi mod de viață de producție specific, în care un loc de frunte deține păstoritul alpin transhumant, în special oieritul; principalul tip de aşezări cu gospodării de tip împrăştiat (înfundate) pe vârfurile şi costişele munților, adică mai aproape de păşuni şi rezerve de hrană; importanța secundară a agriculturii cu mici loturi de pământ arabil şi cu unelte de lucru primitive; lărgirea ocupațiilor, precum culesul fructelor, butinăritul, prelucrarea şi exploatarea lemnului, apicultura şi a meşteşugurilor ca: țesutul, olăritul, prelucrarea lânii şi a pieilor; baze morale patriarhale puternice în viața de familie şi mod de trai; trăsături arhaice pronunțate în obiceiuri, în viața spirituală etc[2].

Cuvântul huțul are uneori sens de ocară "hainali" (murdar, nespălat, unul care îşi petrece timpul la munca în agricultură şi se murdăreşte)[3].

Grupa etnografică a huțulilor din România sau Huțulia Românească cuprinde partea de nord a țării, de-a lungul graniței româno-ucrainene din județele Maramureş şi Suceava. Puțin studiată, nici acum nu sunt stabilite granița şi teritoriul huțul din România de către etnografi. Huțulii maramureşeni şi cei din Bucovina de Nord sunt foarte asemănători cu populația huțulă din Ucraina. Din grupa etnografică a huțulilor fac parte şi locuitorii comunei Ruscova. Graiul huțul este un grai al limbii ucrainene. De-a lungul timpului acesta a fost studiat de o serie de cercetători de seamă. Astfel, între anii 1936-1937, academicianul S. Petrovici a adunat materiale dialectale de pe valea Sucevei, pentru Atlasul lingvistic român. Profesorul Universității clujene Ion Petruț, şi-a susținut teza de doctorat pe această temă, 1948 (*Fonetica graiului huțul de pe Valea Sucevei*). Conf. univ. Timoftei Macovei de la Universitatea „Al. Ioan Cuza" din Iaşi, şi-a susținut şi el doctoratul pe această temă – graiul huțul. Colectivul de slavistică al Institutului de Lingvistică Bucureşti, condus de dr. Gheorghe

---

[1] Diacenko V. D., *Componența antropologică a poporului ucrainean*, Kiev, 1965, p. 106, 110, 113, 115; *Huțulşcina*, p. 45.

[2] Mihailo Tivadar, *Zakarpatia: Narodoznavci rozdume*, Ujgorod, 1995, p. 186.

[3] Fedor Putuşneac, *Iak narod dyledy sebe,* Literaturna nedylea, Uigorod, 1942, p. 186.

Bologan şi colaboratorii ştiinţifici dr. Corneliu Reguş, dr. Ion Robciuc, dr. Aspazia Reguş, au o serie de lucrări interesante pe această temă.

Ca orice grai, graiul huţul diferă de limba ucraineană literară, el are multe influenţe ale limbii germane ca urmare a stăpânirii austriece (Valea Sucevei). În prezent acest grai conţine şi multe cuvinte româneşti. În graiul huţulilor din satele maramureşene Crasna, Ruscova, Valea Vişeului, Bistra, sunt prezente şi multe cuvinte maghiare, ca rezultat al convieţuirii populaţiei din aceste sate cu maghiarii.

Mikola Pavliuk, dr. Ion Robciuc, au o serie de lucrări privind graiul huţul (N. Pavliuk – *Graiurile ucrainene ale Maramureşului*, apărută la Harkov în 1958 şi M. Pavliuk, dr. Ion Robciuc – *Graiurile ucrainene din România*, o lucrare de 784 pagini). Alţi cercetători care s-au ocupat de graiul huţul sunt: Fedir Vovk (Ucraina), I. Pankevici - *Graiul satelor Văii Ruscovei*, studiu apărut în revista Naukovei zbirnek, 1934, p. 185-216)[4].

Comunitatea sătească era, în primul rând, o uniune teritorială, care se susţinea pe baza legăturilor de vecinătate. Foarte răspândit printre ucraineni era obiceiul tradiţional de ajutor colectiv – *toloaca*. Particularităţile acesteia constau în faptul că ea avea loc de obicei în zilele de sărbătoare sau sfârşit de săptămână, fără plată şi din proprie iniţiativă. De cele mai multe ori, participanţii ei erau vecinii şi rudele apropiate. Toloaca era aplicată în timpul lucrărilor agricole (arat, însămânţat, culesul recoltelor, cosit, strânsul cartofilor), dar şi a muncilor casnice (torsul lânii, cânepii, depănuşatul porumbului, construcţii de case etc.).

O altă formă foarte răspândită de întrajutorare era achitarea prin muncă. Era folosită în special de femei – de exemplu, la muncile agricole, azi la una, mâine la alta. *Toloaca*, de obicei, avea loc într-o atmosferă de concurs, cu glume şi bună dispoziţie. După tradiţie, gospodarii, care obţineau ajutor, pregăteau mâncăruri şi aduceau lăutari.

Frecventarea bisericii era considerată o obligaţie religioasă şi morală a fiecărui ruscovean. Acest lucru era bine controlat de reprezentanţii bisericii. Se ştia că de multe ori nu se mergea la biserică, ci "sub biserică", pentru a se conversa, pentru a se lăuda, pentru a se mândri cu hainele noi, pentru a asculta ultimele noutăţi. La marile sărbători religioase (Paşti, Crăciun, Bobotează, Hram-Sf. Ilie) la biserică şi în curtea bisericii aveau loc ceremonii rituale, jocuri.

Vara, tineretul, mai ales seara, se strângea în locuri cunoscute pentru dans iar iarna se strângea pe la case şi organizau şezători (veciorneţi), care reprezentau un ceremonial de relaţii dintre băieţi şi fete. Seara, fetele torceau, se spuneau poveşti şi se cânta, iar băieţii furau fuioarele, iar dacă nu primeau un sărut, desfăceau fuioarele împrejurul casei.

Sărbătorile şi obiceiurile ruscovenilor

Sărbătorile reglementau toate sferele vieţii economice a ucrainenilor. Ciclurile calendaristice ale muncii corespundeau cu muncile câmpului, de acasă, erau urmate de sărbătorile bisericeşti şi ritualuri magice, credinţele şi obiceiurile, multe din ele proveneau din credinţa că omul depinde de forţele supranaturale.

Obiceiurile calendaristice şi ritualurile magice ale ruscovenilor corespund cu ciclul liturgic anual al bisericii, aşa numitul „al celor 12 sărbători şi posturi".

Obiceiuri de peste an

Principala caracteristică este ţinerea tuturor sărbătorilor religioase pe stil vechi, decalate cu 13 zile faţă de calendarul ortodox oficial. (Benzar Năstaca,74 ani din Ruscova

[4] Naş Holos nr. 115-116, ianuarie-februarie 2004, p. 6, 7.

ne spunea că e mai bun stilul vechi fiindcă noi avem Crăciun cu zăpadă, pomii înfloresc pe stilul vechi, fructele se coc tot aşa).

Cel mai important era calendarul muncilor agricole care îi reprezenta pe ţărani. Caracterul social al ritualului tradiţional era legat de începutul diferitelor munci agricole şi gospodăreşti. Adesea, locuitorii satului făceau împreună procesiuni şi se rugau când începea aratul, semănatul, prima plecare a oilor la munte, recoltatul roadelor. O ocazie pentru biserică era faptul că se făceau rugăciuni şi cu alte ocazii: construcţii de casă, diferite fenomene ale naturii, sărbătorirea hramului bisericii - la ruscoveni, Sf. Ilie, în data de 2 august (stil vechi). Înainte de hram gospodinele fac curat, atât în casă cât şi în ogradă. Este o zi specială datorită faptului că în această zi după slujba de la biserică, la care participă tot satul cu mic cu mare, sunt invitate la masă rudele şi străinii veniţi din satele vecine.

Un alt ciclu deosebit al sărbătorilor era cel din perioada toamnă – iarnă, caracterizat prin numeroase obiceiuri.

O sărbătoare deosebită era „Vovidenia" (Intrarea în biserică a Maicii Domnului). De această sărbătoare se leagă o serie de credinţe în semne care prevestesc fenomene ale naturii şi care ilustrează dorinţa ţăranului de a vedea în viitor cum va fi iarna şi cum va influenţa ea recoltele. Astfel, se considera că aşa cum este această zi, aşa va fi întregul an (frig sau cald). Tot acum, se ţinea cont de prima persoană care intra în casă (de sex masculin – de bun augur, care aduce bunăstare şi fericire în casă sau de sex feminin – de rău augur).

Nu se mânca din farfurie hrană gătită, ci doar hrană rece, pâine cu prune, cu mere, nu se utiliza cuţitul, nu se rupeau florile, în semn de omagiu adus Sf. Ioan Botezătorul (Holovosica – Tăierea capului Sf Ioan Botezătorul)[5].

Un rol deosebit în viaţa tinerilor era sărbătoarea Sfântului Andrei, o repetiţie a sărbătorilor Anului Nou şi a Crăciunului. Practicile de ghicire a ursitei de Sfântul Andrei (fata mergea la coteţul porcilor şi rostea o formulă - întrebare pentru porc; dacă porcul grohăia, se mărita în anul respectiv; sau mergea la miezul nopţii la fântână şi o întreba când se va mărita; o altă practică era număratul invers al parilor; făcutul unor turtiţe cu hârtii pe care erau scrise nume de băieţi şi erau date pisicii înfometate să aleagă), plânsul copilului la geam, furatul porţilor de la casele cu fete de măritat etc. O altă practică premaritală: seara, se adunau fetele şi răsturnau farfurii sub care erau puse diferite obiecte: pieptene (sortitul va fi dinţos), creion (învăţat), oglindă (frumos), bani (bogat), pâine (bun ca pâinea) etc.

O altă perioadă foarte frumoasă a sărbătorilor de iarnă erau câşlegile ("sviatke"), perioadă în care se contractau angajamente sociale: peţit, logodnă, nuntă, care se încadrează în categoria obiceiurilor de familie.

Crăciunul se sărbătoreşte în seara de 6 ianuarie, până atunci se respectă postul. Masa este un adevărat ritual (se mânca de post, pregătindu-se 7 sau 9 feluri de mâncare: ciuperci uscate, sarmale cu păsat şi cu ciuperci, ciorbă de fasole boabe cu prune şi îndulcite cu zahăr, păstăi uscate cu usturoi, poganţi- găluşte mici din aluat- cu mac, coliva –„cutia", var-compot din fructe uscate etc). În ajunul Crăciunului, colindatul îl încep grupurile de copii, apoi grupurile de feciori mergeau la casele cu fete de măritat mai ales; ca daruri se dădeau nuci, mere, porumb, acum şi bani. Era colindatul la fereastră, se cerea permisiunea de a intra în casă şi se mai colinda odată. Obiceiurile acestei perioade au trăsături specifice: apărarea împotriva duhurilor, aducerea fericirii şi bunăstării casei, prognoze, semne, perspective de viitor. Dintre jocurile cu măşti, se practicau: "coza" (capra), "zvizda" (steaua); teatru religios popular - Viflaiemul. Colindătorii erau vestitori ai bunăstării în casele vizitate. La început, colindele au avut un caracter laic, ulterior căpătând un caracter pregnant religios.

---

[5] Horvat Irina, Ruscova, învăţător, născută la 10.10.1936.

La *Sfântul Vasile* (în 13 ianuarie) se mergea "do Vaselea": cei cu numele de Vasile erau colindați și legați la mână cu o batistă cu bani, cu urările de rigoare, iar Vasile, trebuia să-i cinstească pe colindători cu mâncare și băutură din belșug.

La Bobotează, la fel se făcea cu cei pe care-i chema Ioan. La sfințitul apei, bărbații se aruncau unul pe altul în apă.

Sărbătoarea Sfântului Vasile cuprindea, alături de colinde, și urări ("vinciuvania"); se umbla cu capra, care, în perioada actuală, s-a transformat într-o parodie umoristică.

În cadrul sărbătorilor de primăvară se remarcă ciclul pascal, care începea cu Duminica Floriilor ("Becikova nidilea"). În această zi se duceau mâțișori la biserică; după ce se sfințeau, se loveau ușor cu aceştia, incantând următoarele: "nu te bat eu, te bate mâțișorul, peste o săptămână vine Paştele" Astfel, copiii se anunțau că peste o săptămână vine Paştele.

Începând cu Duminica Floriilor, avea loc o activitate asiduă până la Paşti. Se făcea curățenie, se vopseau ouăle, se făceau prăjituri, pasca. Joia copii mergeau prin vecini după ouă, să-şi strângă, cât mai multe ouă pentru paşti. Tot în seara zilei de joi se mergea la biserică, unde se sfințeau lumânările care erau aduse şi aprinse în casă, existând credința că îi va apăra de duhurile necurate. Sâmbătă seara se participa la slujba de Înviere iar duminică dimineața se mergea cu coşul la sfințit (pască, şuncă, ouă, vin, sare, caş). La *Paşti* se vopseau ouăle cu coji de ceapă, ornamentate cu frunze; se făcea pască, ornamentată cu simbolul crucii sau cu flori. Pentru cerşetori, se făceau "perepicike" (păscuțe mici, frumos împletite) şi colaci.

Un repertoriu deosebit îl aveau jocurile din a doua şi a treia zi de Paşti, împărțite pe categorii, jocuri de copii, de fete şi băieți: ciocnitul ouălor, "al treilea fuge", "poarta", "ultimul fuge", "nouă pietre" etc.

Un alt obicei era Mira Huțulă (Sâmbra oilor). Oile sunt duse la păşunat, se despart oile de miei. Fiecare gazdă se organizează pentru petrecere cu mâncare cu băutură şi cu muzică.

Ciclul de primăvară şi începutul ciclului de vară era legat de sărbătoarea Sânzienelor ("Ivandely") sau „Naşterea Sf. Ioan Botezătorul", la baza căreia stătea cultul plantelor, magia utilizată pentru viitoarea recoltă, practici magice, premaritale etc. O practică uzitată era spălatul cu rouă. În această zi, se credea că primăvara coboară pe pământ iar roua care cade în această zi are proprietăți magice: fetele se spălau ca să fie frumoase, iar bolnavii ca să se vindece. Fetele se strângeau în grup, mergeau în pădure, culegeau plante din care îşi împleteau cununițe, ce erau apoi aruncate pe acoperiş, pentru a afla momentul căsătoriei. Tot acum se recoltau plantele medicinale cu rol benefic pentru sănătate.

O altă practică era cea a spălatului cu flori. Înainte de a merge la biserică, se rupea o floare care se punea pe altar. La întoarcere, floarea se punea în apă curată de izvor şi se incantau următoarele: "spală-mă, curăță-mă, să fiu frumoasă, veselă, bună, dulce, aşa cum eşti tu vara să fiu şi eu la fel", după care apa se arunca într-un râu (aceste practici se efectuau şi cu ocazia Sf. Gheorghe, "Iuria", când băieții aruncau găleți cu apă pe fete)[6].

Tot de Sânziene, sătenii împodobeau porțile caselor, streşinile, geamurile şi icoanele cu crengi de tei, iar podeaua era acoperită cu ierburi frumos mirositoare.

De Bunavestire (Blagovişcenia), se practica scăldatul fetelor în apa râului, până la răsăritul soarelui, pentru a fi frumoase şi pentru a obține o căsătorie bună. Era interzis să dai, să primeşti sau să aduci lucru străin în casă. Gospodinele, înainte de răsăritul soarelui, aprindeau tămâie sau o pânză, iar cu fumul înconjurau casa, ritualul fiind menit să alunge răul din preajma gospodăriilor, respectiv a şerpilor şi a lucrurilor necurate.

Dintre *sărbătorile de vară*, se celebrau mai ales Sfântul Ilie (despre care existau credințe legate de meteorologia populară), Sfânta Maria - când se practică pelerinajele etc.

---

[6] Informator Ruscova , 45 ani.

Tradiţii şi obiceiuri de familie

Obiceiurile de familie sunt cele mai importante etape în viaţa unui om. De ritualul tradiţional familial aparţin obiceiurile legate de ciclul biologic al existenţei omului: naşterea (ritualuri în timpul graviditătii şi botezului), căsătoria (peţit, logodnă, nuntă), moartea (înmormântarea şi pomenile).

Tradiţiile şi obiceiurile legate de perioada de graviditate se împart în trei cicluri, legate de: perioada prenatală, naşterea şi perioada postnatală. Primele două cicluri includ obiceiurile, credinţele şi actele rituale, cu scopul de a proteja şi a-i uşura gravidei această perioadă. Iată ce ne povesteşte o bătrână a satului: gravida avea voie să mănânce numai anumite mâncăruri, nu avea voie să se uite la şerpi, calici, orbi, bolnavi sau oameni urâţi, că era copilul urât. Trebuia să te *miri pe cineva*, care era frumos ca şi copilul tău să fie frumos. Nu trebuia să te certi, să te enervezi altfel copilul tău va fi nervos şi va plânge noaptea. Gravida nu avea voie să fure fructe sau să rupă frunze şi flori şi nici să le pună la sân (copilul se năştea cu semne sau dacă fura în timpul naşterii, copilul avea obiceiul să fure.

Naşterea începea cu chemarea moaşei de către soţ sau rude. Aceiaşi informatoare ne povesteşte că mai demult „năşteam acasă, în pat sau pă jos, ca să fie naşterea mai uşoară". „Eu am născut 8 copii şi aproape pe toţi i-am născut acasă. Îmi era mai uşor să fac un copil decât să coc un cuptor de pâine"[7]. După ce se năştea copilul i se tăia cordonul ombilical cu foarfeca şi se îngropa undeva unde nu ajungea nimeni la el. Copilul se spăla, iar, în scaldă se puneau flori şi bănuţi, ca să fie copilul frumos şi bogat.

Perioada postnatală este reprezentată de obiceiuri îndreptate spre apărarea şi curăţirea mamei şi a copilului, apropierea noului născut de familie, comunitate şi biserică. După ce copilul era îmbrăcat i se punea ată roşie la mână să-l apere de deochi (*erau femei rele care puteau deochea copilul şi trebuia să-i cauţi de deochi*), sau, se lua o bucăţică mică de pânză în care se punea un căţel de usturoi, după care se lega cu nod şi se punea la perna copilului. Lăuza nu avea voie să meargă la biserică numai după ce era curată (i se făcea molitva). Timp îndelungat nu avea voie să iasă din casă şi din curte.

În ritualul botezului, pe primul plan erau naşii, care erau la mare cinste. Erau consideraţi ca un fel de părinţi. Mai demult naşii de cununie botezau copilul, acum se chemă prieteni sau rude. Naşii de botez aveau obligaţia să aducă crejma (pânza albă pe care era ţinut copilul în timpul botezului) iar mama trebuia să-şi pregătească o pernă albă, frumos brodată în care era dus copilul la biserică. Acum se aduc alte cadouri şi bani.

Numele se alegea de către părinţi în cinstea tatălui, mamei sau a bunicilor, iar dacă copilul se năştea în preajma unor sărbători i se alegea numele sfântului sărbătorit.

În caz de boală numele copilului putea fi schimbat, de exemplu practica rituală *vândutul peste geam*.

După botez naşii, rudele şi vecinii erau invitaţi la masă. După tradiţie, invitaţii nu aveau voie să vină la copil fără un cadou, oricât de mic, care se punea lângă perna copilului.

Obiceiurile de nuntă

Obiceiul tradiţional de nuntă al ucrainenilor se împarte în trei cicluri: ciclul de dinaintea nunţii (peţit-svatania şi logodnă-zarucenea), nunta-svaliba şi ciclul de după nuntă - propui şi colacene.

---

[7] Bumbar Maria, 70 de ani, Ruscova.

Ciclul întâi cuprinde obiceiuri şi ritualuri legate de ajungerea la un consens între tineri şi rude privind căsătoria: peţitul-svatania şi logodna - zarucenia.

Peţitul-svatania-prima întâlnire a tinerilor şi a părinţilor , împreună cu un bărbat respectat în sat, care ştie să vorbească, să fie comunicativ. Iată ce ne relatează, Pop Ana - Oblaz - (76 ani) din Ruscova: „A venit o stea şi ne-am luat după ea. Steaua s-a oprit deasupra casei în care trăiesc oameni de omenie, de familie bună, în care locuieşte viitoarea mireasă". O altă informatoare, Benzar Năstaca din Ruscova, 74 de ani „La noi, la peţit mergeau şi femeile bune de gură" care ştiau să conducă conversaţii legate de zestrea tinerilor, pentru a obţine o zestre cât mai mare pentru tineri, „mai de mult se luau din dragoste, bogaţii cu bogaţii, săracii cu săracii", că nu se mărita fata bogată cu unul sărac, băiatul trebuia să fie „din familie bună" şi din sat. Acum nu mai este aşa, se mărită şi îşi iau băieţi, şi din alte locuri, şi de altă etnie.

Logodna (Zarucenia), se făcea odată cu peţitul, formal, deoarece în sat se ştia bine familia din care fac parte tinerii, starea lor materială. Aceaşi informatoare ne spune că: „logodna se mai putea sparge, „îşi băgau nasul binevoitoarele". Logodna ţinea 3 săptămâni, timp în care tinerii mergeau la biserică şi în care preotul în 3 duminici anunţa căsătoria. Tot acum tinerii învăţau rugăciunile pe care trebuiau să le ştie în timpul cununiei (crezul – viruiu).

Perioada dinaintea cununiei: începea cu invitaţia la nuntă. Mireasa (moloda) împreună cu domnişoara de onoare (druşca), care era cea mai bună prietenă a ei, îmbrăcate în costum popular, cu cununa pe cap, mergeau să invite din casă în casă tot satul la nuntă, iar mirele (molodei) împreună cu cavalerul de onoare (stegar) invitau separat, tot satul la nuntă. Înainte de nuntă, începeau pregătirile. În prima zi erau invitaţi vecinii, rudele şi prietenii „la tors" - obicei specific satului, se făcea un fuior din lână (kejili). Fiecare invitat era poftit să toarcă (răsucească) un fir din fuior şi să ureze la tineri bogăţie, fericire, viaţă lungă, mulţi copii, bunăstare şi multă lume la nuntă. Aceaşi informatoare ne relatează: se tăiau animalele, iar vecinii, rudele, la casa unde se făcea nunta, aduceau, ulei, ouă, făină, fiecare ce avea pentru a-i ajuta pe tineri.

Mai demult pregătirile de nuntă se făceau la casa miresei şi casa mirelui, separat. Toţi cu mic cu mare ajutau la pregătirea pâinii, a prăjiturilor, a împodobirii torturilor, că la noi „trebuia să faci câte un tort pentru fiecare naşă". Cu o seară înaintea nunţii druştele coseau la stegari florile pe clopuri, se făcea cununa, steagul şi se pregătea porteşce – care în prezent a dispărut - era o pânză frumos brodată care se punea miresei pe cap, se lega după urechi , pe dinspate, de care apoi era unit şi mirele, la mijoc se punea un colac al mirilor, ce reprezenta uniunea celor doi tineri). Cu această ceremonie se începea cea mai importantă acţiune „seara miresei". În această seară tinerii îşi luau rămas bun de la părinţi, de la prieteni, de la comunitate, intrau în rândul celor căsătoriţi. După ce terminau de cusut şi împodobit se punea masa, se cânta şi se dansa. De multe ori îşi aduce aminte informatoarea noastră „aici se mai întâmpla ca şi alţi tineri să se placă şi să se hotărască să facă şi ei nunta".

Nunta, cel mai frumos obicei, începea cu ceremonia de îmbrăcare a tinerei de către druşte şi prietene, timp în care femeile cântau cântece de rămas bun, de jale. La fel, la casa mirelui avea loc acelaşi ritual. Mai demult, tinerii trebuiau să aibă costum de mire şi mireasă nou, se coseau costume populare specifice de nuntă, care erau păstrate cu mare grijă toată viaţa. Mai demult nunta se făcea separat atât la mire, cât şi la mireasă. Mirele cu alaiul de nuntaşi venea după mireasă. Se mergea la cununie. După cununie, fiecare pleca cu grupul de nuntaşi acasă la mire şi la mireasă „că mai de mult nu era cămin, casele erau mici şi nu erau copertine" relatează informatoarea noastră. Spre dimineaţă mirele cu nuntaşii săi mergea la mireasă acasă. După ritualul „acoperirii capului miresei" ce simboliza trecerea miresei în rândul femeilor căsătorite, nunta contina până dimineaţa după

care tinerii căsătoriți plecau la mire acasă. Acum, mirele vine după mireasă, împreună cu nuntașii pleacă la biserică, după care merg la cămin. După obicei, la intrarea mirilor în casa unde avea loc nunta, aceștia erau întâmpinați cu țuică și colaci înstrițați puși pe o farfurie în care se găsea grâul, care era aruncat peste aceștia – să fie bogați și să aibă copii mulți. Un alt obicei specific tot înainte de a începe nunta era „dansul colacului". Doi bărbați înalți prindeau colacul ținându-l cât mai sus. Nuntașii trebuiau să treacă sub colac, tinerii trebuiau să sară cât mai sus, să-l atingă cu capul sau să încerce să-l apuce cât mai repede. Cel care obținea colacul, îl împărțea cu mirii, cu iubita și apoi cu ceilalți nuntași. De obicei, rolul principal la nuntă îl aveau nașii, ei strângeau darurile. Nunta se termina dimineața.

Obiceiurile de după nuntă aveau ca scop întărirea legăturilor dintre rudele tinerilor căsătoriți și obișnuirea soției cu socrii, cu noul loc. A doua zi se făcea „propui" - un fel de nuntă mai mică la care erau invitați prietenii, nașii, rudele, vecinii. Se punea masa, se dansa.

Un alt obicei era „colacenea" - cinstirea, mulțumirea, avea loc peste 2 săptămâni sau la o perioadă stabilită între nași și fini de comun acord. Tinerii căsătoriți făceau colaci pentru nași, ca semn de cinstire, pentru că au avut bunăvoința să vină să-i cunune, iar nașii pregăteau masa, cu care ocazie se ofereau cadouri reciproce. Se lăsa cu petrecere mare.

Înmormântarea și obiceiurile de înmormântare

Oamenii credincioși mai în vârstă se comportau în fața morții cu detașare. Ei aveau convingerea că, pe acest pământ își pierd doar corpul, iar sufletul merge la cer. De aceea o mare importanță i se acorda sufletului: încercau să se poarte creștinește, să nu păcătuiască, să meargă cât mai des la biserică să se spovedească, să se roage, să citească cât mai des cărțile de rugăciuni.

Simțind că le vine ceasul, chemau preotul pentru iertarea păcatelor și curățarea sufletului. Fiecare creștin - ucrainean dorea să moară cu sufletul curat, să moară nu într-un accident sau bolnav, ci numai de moarte bună. De exemplu, la înmormântarea sinucigașilor, preotul nu îi îngropa laolaltă cu ceilalți, ci separat, la marginea cimitirului, preotul nu participa la ceremonialul înmormântării care se făcea acasă, aștepta la groapă, toată ceremonia era făcută de către cantor. În tradițiile de înmormântare ale ucrainenilor, ritualurile legate de mort, s-au împletit cu ritualurile legate de apărare a celui viu: pe de o parte, grija pentru trupul și sufletul celui mort, dorința de a-i da toată cinstea cuvenită (spălarea mortului, îmbrăcarea mortului, aprinderea lumânării, priveghiul, înmormântarea, pomenile); pe de altă parte, apărarea familiei de mort (acoperirea oglinzilor, aruncarea apei de la mort în locuri neumblate, și aprinderea cârpei cu care a fost spălat decedatul.

La moartea unui membru al familiei, rudele sau prietenii apropiați spală mortul. Mortul era îmbrăcat în haine noi, pregătite din vreme, uneori în haine de sărbătoare. Mai demult, femeile își păstrau costumul de sărbătoare pentru a fi îngropate cu el. Femeile se îngropau cu batic pe cap, bărbaților li se punea, alături, pălăria, iar fetelor – cununița. Ritualul de înmormântare a tinerilor necăsătoriți avea câteva elemente specifice ritualului de nuntă: îmbrăcarea în mireasă sau mire; în timpul înmormântării jucau rolul de logodnic sau logodnică; prohodul era însoțit de muzică. În timpul priveghiului, mai demult și numai la morții în vârstă, se practicau jocurile și glumele: de-a bâza, „u carte" - în cărți, „Fierb bere și prăjesc gâscanul" - o glumă cu prilejul căreia, se divulgau secrete intime ale prietenilor („prăjesc găscanul și fierb berea ca să bea „cutare", care fuge în seara asta, sau care se iubește cu vecinul, cu nănașul sau vecina, sau care a dormit în podul grajdului cu „cutare"). Nu se divulga numele celor în cauză, dar cei prezenți știau la cine se referă gluma. Aceste jocuri aminteau cumva oamenilor că viața există, risipind, astfel, cât de cât, durerea familiei. Seara se citea Psaltirea. Toată noaptea cineva trebuia să rămână lângă

mort, nici un moment nu era voie să fie lăsat singur. Când scoteau sicriul din casă, mortul era scos cu picioarele în față, închideau repede uşa casei, stropeau cu apă sfințită locul unde a fost aşezat, făceau curat în camera respectivă, exista credința că aşa nu se mai întoarce sufletul în casă. Obiceiul de rămas bun („proşcia") de la toți: rude, prieteni şi bocetele se făceau atât în casă, cât şi pe drumul spre cimitir.

După înmormântare era obiceiul ritual de a invita oamenii la masă („comaşnia"). Apoi, îl pomeneau pe mort la 3 zile („tretena"), la 40 de zile „şestena" şi la un an „obid". Pomenirea morților la ruscoveni se mai face tot postul Paştelui, Duminica Floriilor - „parastase", de Sf. Gheorghe (6 mai - slujbe pentru cei căzuți în războaie) şi toată săptămâna înainte de Sâmbăta morților „Subota Dmetriuska" (înainte de Sfântul Dumitru), se fac parastase, se aprind lumânări. Doliul se ținea şi se ține timp de 1 an după rude apropiate. Femeile poartă părul despletit numai la înmormântare, iar bărbații îşi lasă barbă (6 săptămâni) şi umblă fără pălărie pe cap timp de trei zile, până la „tretena". Timp de un an nu aveau voie să danseze, să cânte.

Concluzii

Sărbătorile şi obiceiurile populare perpetuate prin tradiție reprezintă un indicator semnificativ al specificului etnic din orice regiune sau spațiu istoric. Ceea ce se remarcă în primul rând în cercetarea culturii spirituale ruscovene este modul în care s-au păstrat nealterate obiceiurile şi tradițiile ucrainene. Prin aspectul de enclavă culturală ucraineană, Ruscova oferă şansa unui studiu original al unei comunități mai puțin influențată de grupurile culturale înconjurătoare.

Cercetarea zonei din punct de vedere etnografic trebuie să constituie o prioritate în momentul actual. Sub impactul lumii contemporane, caracterizată de dinamism şi modernizare accentuată, cultura materială şi spirituală a ucrainenilor de pe valea Ruscovei îşi pierde din ce în ce mai mult tradiționalismul definitoriu. De aceea, este nevoie ca cercetătorii interesați să reconstituie aspectele etno - istorice ale zonei, să profite de timpul în care această reconstituire mai este încă posibilă.

The spiritual culture at the ukrainians from Ruscova (Maramures)

Abstract

The holidays and the folk custom perpetuated through tradition represents an considerable indicator of the ethnicity from any region or historian space. What is remarkable in the investigation of the spiritual culture of the ukrainians from Ruscova is the way how the ukrainian customs and traditions are retained unspoiled. Ruscova, like a cultural ukrainian enclave gives the chance of a original study of a community less influenced by cultural groups environing.

In this article are treated the holidays and the folk custom of the ukrainians from Ruscova beginning with the customs over the year as the holiday of Saint Andrew, the Christmas, the holiday of Saint Vasile, Epiphany etc. As well are treated traditions and customs from family life like wedding and funeral.

Oluri de nănaş din colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare - ceramică de Vama

Maria Lobonţ Puşcaş

Ţara Oaşului a fost şi este recunoscută, ca una din cele mai interesante regiuni etnografice din ţara noastră, o zonă bogată în creaţii artistice populare. Una din marile moşteniri oferite de aceată zonă, este ceramica. Distinctă prin culoare (tonurile intense de verde şi roşu) şi decor (motivele stilizate), ceramica de Vama (centru ceramic situat lângă oraşul Negreşti-Oaş) era socotită, la mijlocul secolului al XX-lea, una din cele mai valoroase din ţară.

Tehnica de confecţionare şi ornamentare a ceramicii de Vama nu diferă, în mare, de cea a altor centre din ţara noastră, pregătirea lutului se făcea manual, iar ornamentaţia prin zgrafitare şi colorare cu cornul sau pensula[1]. Culorile folosite erau preparate de olari, culori naturale.

Obiecte de ceramică se foloseau în gospodărie, utilizate de obicei ca şi podoabe de interior, pe pereţii locuinţelor sau pe grinzile tavanului, pentru a accentua prestigiul social al gazdelor acelei case.

Despre ceramica de Vama, în general s-a scris, dar prin intermediul acestui studiu, dorim să facem o scurtă prezentare a unei mici părţi din colecţia de ceramică a Muzeului Judeţean Satu Mare, mai precis a unui tip de vase create de meşterii olari din Vama şi anume a *olurilor de nănaş*.

Producţia de ceramică, realizată la Vama, cunoscută până azi, este de cinci feluri, cu criterii diferite de clasare. Una din cele cinci categorii este cea a urcioarelor *oluri albe* sau *oluri de nănaş*, a căror utilizare este strâns legată de anumite obiceiuri: botez, nuntă, înmormântare. Un obicei specific Oaşului la care era utilizat acest tip de oluri este „ţinutul naşilor" de Paşti[2], finii duceau naşilor un ol plin cu ţuică, olul era atârnat de grindă în casa „dinainte" (casa curată) în loc văzut, motiv de fală, cu cât era mai mare numărul de oluri cu atât creştea prestigiul acelei familii, numărul de oluri indicînd numărul de fini.

Olurile de nănaş au o formă aparte "corpul foarte bombat, este legat direct de gura trilobată a urciorului, o toartă mare, în formă de semicerc, groasă şi rotundă cu o „ţâţă" întregeşte aspectul rotund, accentuat şi de ornamentele caracteristice, fără însă să-l facă disgraţios sau disproporţionat, într-un cuvânt *olurile de nănaş* au o formă aproape unică în ţară şi un farmec deosebit"[3].

Motivele utilizate pentru realizarea decorului *olurilor de nănaş* sunt cele geometrice (puncte, linii, cercuri, spirale) asociate cu motive vegetale şi florale stilizate, în cele mai multe cazuri aceste motive se descompun în variante inedite, datorate imaginaţiei libere a creatorului.

Pentru exemplificarea celor spuse vom prezenta în cele ce urmează, şase *oluri de nănaş*, alese selectiv, din colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare.

1. *Ol de nănaş* - nr. inv. 180, ceramică populară, datează de la începutul secolului al XX-lea, în colecţia MJSM se află din anul 1966. Decor: motive florale şi vegetale stilizate, decor aşezat central şi simetric pe laterale, iar în partea superioară şi cea

---

[1]Ligia Fulga, *Contacte culturale în ceramica transilvăneană a secolelor XVIII şi XIX*, Sibiu, 1983, p. 20

[2] Inf. Fedorca Ana, 54 ani, Călineşti Oaş, Satu Mare, 2003

[3] Tancred Bănăţeanu - *Ceramica populară din Ţara Oaşului*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p.21

inferioară a decorului principal sunt linii paralele circulare. Acest decor policrom (ocru, verde, negru) este realizat pe un fond alb-gălbui. Înălțime: 29 cm.

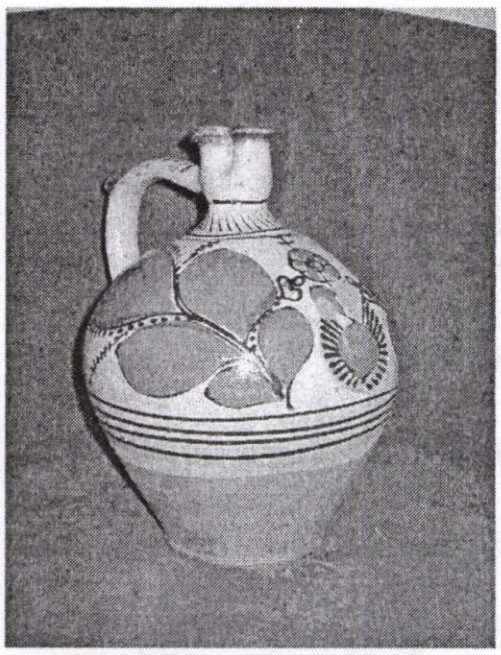

1.Ol de nănaş, nr.inv. 180

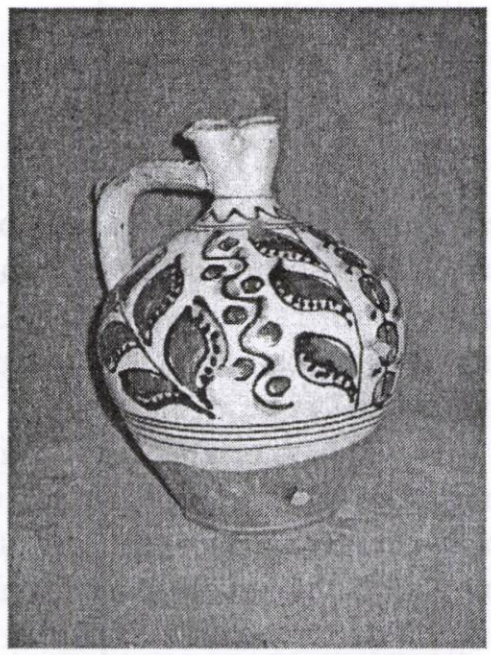

2.Ol de nănaş, nr.inv. 1092

2. ***Ol de nănaş*** - nr. inv. 1092 ceramică populară, datează din prima jumătate a secolului al XX-lea, în colecția MJSM se află din anul 1976. Decor: motive vegetale stilizate şi geometrice- spirală linii şi puncte care marchează limitele, decor aşezat central şi simetric pe laterale, iar în partea superioară şi cea inferioară a decorului principal sunt linii paralele circulare şi o spirală la baza gâtului. Decorul policrom (brun, verde, negru) este realizat pe un fond alb-gălbui. Înălțime 22 cm.

3. ***Ol de nănaş*** - nr. inv.1093 ceramică populară, datează din prima jumătate a secolului al XX-lea, în colecția MJSM se află din anul 1976. Decor: motive florale, vegetale stilizate şi geometrice- spirală linii şi puncte care marchează limitele, decor aşezat central şi simetric pe laterale, iar în partea superioară şi cea inferioară a decorului principal sunt linii paralele circulare şi o spirală la baza gâtului. Decorul policrom (ocru, verde, negru) este realizat pe un fond alb-gălbui. Înălțime 24 cm.

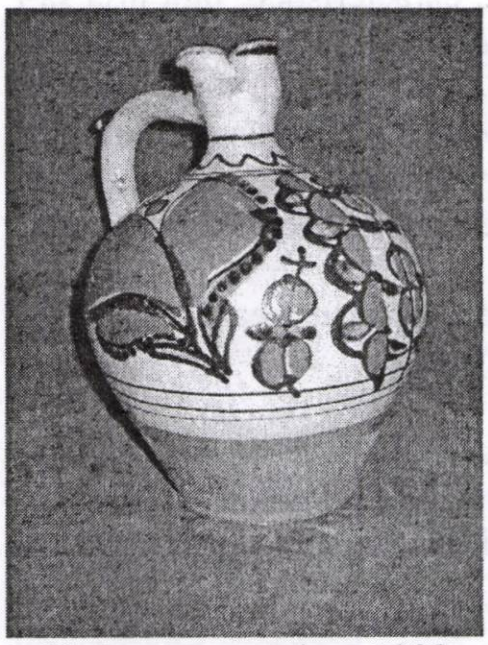

3.Ol de nănaş, nr. inv. 1093

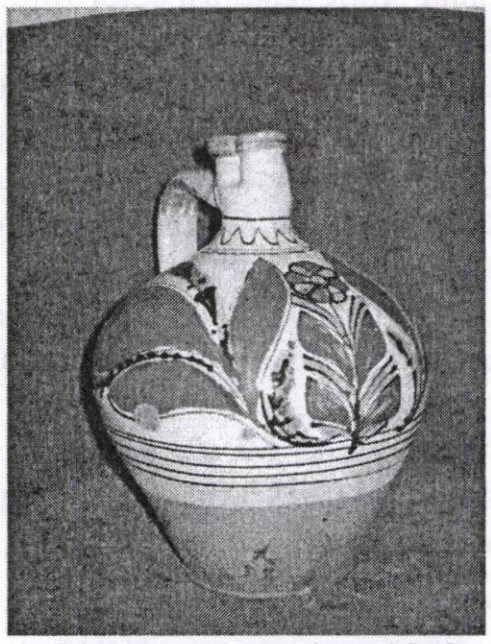

4. Ol de nănaş, nr. inv. 2018

4.*Ol de nănaş* - nr. inv. 2018 ceramică populară, datează din prima jumătate a secolului al XX-lea, în colecţia MJSM se află din anul 1976. Decor: motive florale, vegetale stilizate şi geometrice - spirală linii şi puncte, decor aşezat central şi simetric pe laterale, iar în partea superioară şi cea inferioară a decorului principal sunt linii paralele circulare şi o spirală la baza gâtului. Decorul policrom (ocru, verde, negru) este realizat pe un fond alb-gălbui. Înălţime 24,5 cm.

5. *Ol de nănaş* - nr. inv. 3940 ceramică populară, datează de la începutul secolului al XX-lea, în colecţia MJSM se află din anul 1997. Decor: motive vegetale stilizate şi geometrice- spirală linii şi puncte care marchează limitele, decor aşezat central şi simetric pe laterale, iar în partea superioară şi cea inferioară a decorului principal sunt linii paralele circulare şi o spirală la baza gâtului. Decorul policrom (brun, verde, negru) este realizat pe un fond alb-gălbui. Înălţime 27 cm.

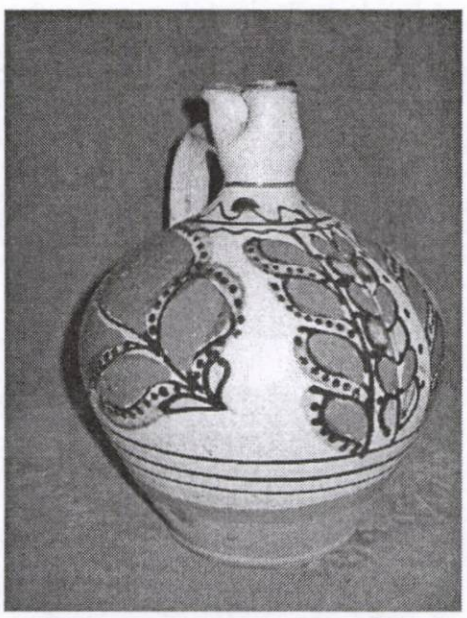

5.Ol de nănaş, nr. inv. 3940

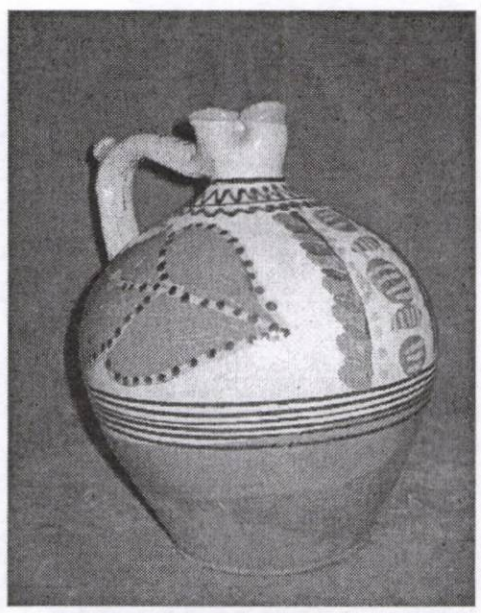

6.Ol de nănaş, nr. inv. 1027

6. *Ol de nănaş* - nr. inv. 1027 ceramică populară, datează de la mijlocul secolului al XX-lea, în colecţia MJSM se află din anul 1975 . Decor: motive vegetale stilizate şi geometrice- spirală linii şi puncte care marchează limitele; decor aşezat central şi simetric pe laterale, iar în partea superioară şi cea inferioară a decorului principal sunt linii paralele circulare şi o spirală la baza gâtului. Decorul policrom (ocru, albastru, verde, brun) este realizat pe un fond alb-gălbui. Înălţime 27 cm.

Colecţia de ceramică de Vama aflată la Muzeul Judeţean, este numeroasă, variată şi valoroasă, am ales să prezentăm aceste şase *oluri de nănaş* deoarece le considerăm a fi reprezentative pentru întreaga colecţie de *oluri de nănaş*.

Godparents vases from the pottery collection of Satu Mare county Museum

Abstract

This study presents a small part of a very large pottery collection from Sate Mare county Museum, specially the part made by pottery artists from Vama. We refer here to the godparents vases. One of the five categories of the vases made by this particularly artists is the white vases or godparents vases. They were used on special occasions: on baptize, on weddings, on funerals.

The geometric ornaments found on this category of vases are associated with floral and vegetable ornaments, but is well-known that the imagination of this group of

artists composed and decomposed this ornaments in a very unique way. We choose, for this study, six godparents vases from our museum collection, the most representative

Bibliografie:

Bănățeanu, Tancred, *Ceramica populară din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1958.
Fulga, Ligia, *Contacte culturale în ceramica transilvăneană a secolelor XVIII şi XIX*, Sibiu 1983.
Iuraşciuc, Ivan, *Vase de mare capacitate din centrul de olărit Vama*, în Studii şi Comunicări, Satu Mare, 1975.
Toth, Zoltan, *Ceramica de Vama în colecția Muzeului Județean Satu Mare*, în Studii şi Comunicări, Satu Mare, 19.

Egy Szovjetunióba deportált szatmári mesterember 1945 és 1948 közötti levelei

Szilágyi Levente

Dolgozatomban egy 30 levélből álló gyűjteményt vizsgálok, a létrejöttüket szabályozó normák és motivációk valamint az írójukra ható cenzúra(ák) megközelítésében. A gyűjtemény családi hagyaték részeként feldolgozásra került hozzám. A további források hiányában az elemzés során csak a már másodlagos – szövegtárgy – funkciójukat[1] is elveszítő levelekre, az általuk hordozott információkra szorítkozhattunk.

A leveleket mindig egyfajta titok övezi: a levelek (primer értelemben) csak a szerzőre és a címzettre tartoznak. De ez a védettség a szerzők és a címzettek halála után szertefoszlik; s ezt követően már semmi sem állhat az olvasók kíváncsiságának útjában. Közelebbről tekintve azonban a kíváncsiságunk általában nem a mások – a levél írója és primer olvasója – barátságára vonatkozik, hanem sokkal inkább a levelek által hordozott kontextusokra, történetekre. Bálint Péter az irodalmi levelek, illetve az irodalmárok, írók levelei kapcsán kritkisusan fogalmazza meg azt, hogy az érdeklődés irántuk a levelek azon pozíciójából ered, melybe őket a(z) (irodalom)kutatás helyezte, az irodalmi-kulturális kánon perifériája, s mint ilyenek információkat hordozhatnak az alkotások hátteréről[2], esetünkben pedig arról a társadalmi, pszichikai háttérről, melyben születtek.

A levelekben is (a bennük rejlő dialogikus szerkezet miatt) benne van egyfajta "megjátszás", torzítás.

A leveleket – 1945 – 3 levél, 1946 – 10 levél, 1947 – 3 levél, 1948 – 14 levél (összesen: 30 levél) – Lath Jenő szatmárnémeti asztalosmester írta oroszországi deportálása[3] ideje alatt feleségének, leányának és szüleinek címezve őket, a család többi tagjának nevét is említve olykor a szövegekben. Ezeken kívül a család más tagjaihoz került még 4 levél. A megmaradt levelek száma valószínűleg csak töredéke a megírt és elküldött levelek számának, ezt a leveleket olvasva valószínűsítjük. A gyűjteményhez tartozik további 4 levél az 1940–44-es periódusból, továbbá még egy levél, melyet a feleség írt a honvédség mándoki internáló táborában tartózkodó férjnek. Egyetlen levél sem maradt meg azok közül, melyek eljutottak Oroszországba. Arról hogy egyáltalán volt ilyen a hazaírt levelekből szereztünk tudomást.

Az első levél 1945. január 24-én, az utolsó 1948. május 12-én kelteződött. Az írásokról szakértői vizsgálat hiányában is megállapítható, hogy azok nem egyetlen kéz munkái, saját becslésem szerint legkevesebb hat kézírás számolható meg. Lath Jenő kézírásának meghatározásában ő maga nyújt segítséget. Egy 1945. X. 29-i levélben a

---

[1] A család tagjai által fontos szövegekként kezelt és általánosan ismert szövegtárgyként való lét. Ebből kikerülve jutahatott el a múzeumunkba, a család olyan tagja által aki magát utolsóként nevezi meg mint a szövegek iránt érdeklődőt.

[2] Bálint Péter: *Nyílt kártyákkal*. Nagyvilág Kiadó, 2001. 26–27.

[3] A romániai, magyarországi, csehországi stb. németek és sváb lakosságot kollektív bűnösséggel vádolták, s ennek alapján hurcolták el őket. Elveszítették állampolgárságukat, állampolgári jogok nélküli, gyakorlatilag megtűrt csoportként éltek. Romániában 1955-ben nyerték vissza jogaikat, s váltak ismét teljes jogú állampolgárrá. A romániai deportálást egy 1944. december 31-i, a belügyminisztériumtól a Csendőr Főigazgatósághoz eljuttatott 32.137-es számú parancs értelmében hajtották végre a román csendőri és rendőri hatóságok 1945. január 3-tól kezdődően. Az 51.093-as számú eligazítás értelmében a 17 és 45 év közötti férfiakat, továbbá a 18 és 30 év közötti, egy évesnél nagyobb gyerekkel bíró német származású nőket összegyűjtötték. (Dărăban Dorin: Eliberarea din lagărele sovietice şi întoarcerea acasă a deportaţilor din judeţul Satu Mare. In: *Cultura materială şi spirituală din Bazinul Tisei Superioare. Influenţa populaţiei germane asupra culturii celorlalor etnii din regiune*. Satu Mare – Tübingen, 2003. 105–120.)

következőket írja: „Saját kezem kezem irásával nyuktatlak meg hogy élek egéségesek vagyunk nagyon sokat gondolok rátok már töbször irtam nem tudom hogy meg kaptátok e." Semmiféle rendszert nem sikerült felfedezni a saját kezűleg illetve a mások által írt levelek kronológiájában. Lath Jenő nem az események hatására vált szorgos levélíróvá, fogsága előttről is maradtak meg levelek, így megmagyarázhatatlannak tűnik, hogy egyes leveleit más írta meg. A felmerülő kérdőjelekre kielégítő választ nem kaphatunk, Lath Jenő már nincs az élők sorában, a leszármazottak pedig nem tudtak választ adni erre a kérdésre. Az okok találgatása pedig nem tárgya ennek a dolgozatnak.

Kokó Juliánna megállapítása, mely szerint „A levélírók gyakorlati célja a kommunikáció megvalósítása, és nem az írás esztétikai élvezete. Fontos szempont tehát az elemzés során annak a tudatosítása, hogy a levelek nem esztétikai értékképzés szándékával íródtak, hanem a frusztrált kommunikáció megvalósítása céljából."[4] látszólag áthidalja ezt a problémát, hiszen a meghatározás szerint a levél elsődleges funkciója az információk áramoltatásában és célbajuttatásában van, márpedig ez megvalósulni látszik, függetlenül megírásának körülményeitől. Kokó Juliánna kijelentése véleményünk szerint túlzott leszűkítése a levélírást működtető motivációknak, és csak akkor állhatja meg a helyét, ha a kommunikáció fogalmát rendkívül tágan értelmezzük. Az emberi kommunikáció létrejötte mint tudjuk öt kihagyhatatlan tényező függvénye, szükség van két (vagy több) egyénre, egy kommunikációs nyelvre (kód) és útvonalra (szóban nagy írásban) és az üzenet recepciójának visszaigazolására. Ugyanígy a levelezésnek is alapvetően két pólusa van: az elrejtőzés és az önmegmutatás játéka, valamint a válaszra való várakozás.[5] És esetünkben a válaszra való várakozás teszi kérdőjelessé a szerző megállapítását, hiszen a levelek nagy része el sem jutott a címzetthez, ha el is jutott gyakran a megérkezés pillanatára már elveszítette információértékét.[6] Így lennie kellett egy sokkal nagyobb mobilizáló erővel rendelkező motivációnak. Keszeg Vilmos az írás funkcióinak nyolc halmazát különbözteti meg.[7] Ezek közül az élettér kitágításának igényét emelnénk ki mivel ennek narratívumai azok, amelyek túllépnek a levélírás sztereotípiáin, divatos formuláin. Ezek során lép elő Lath Jenő egyénisége az addig szinte névtelenségbe burkolózó, „egészségesek vagyunk", „ha ennek vége lesz" típusú kijelentéseket termelő kollektívumból. Nem törődik a földrajzi távolsággal, kizárja leveleiből a neki életteréül szolgáló tábort, Oroszországot – az otthoni életvitelbe, az otthoniak életébe igyekszik aktívan bekapcsolódni, persze a fogság első felében inkább:

> [...] Ha a mühely még megvan én nagyon szeretném ha megmaradna.
>
> Koosa a mozi igazgató urnál volt 1 drb 3000 pengős váltóm. Ezel szemben neki meg nálam volt egy drb 3000 pengőn felüli számlája valahogy ha lehet várni míg haza megyek jó hanem akor megint ahogy jobbnak tecenek gondolni [...]

---

[4] Kokó Juliánna: Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. In: Keszeg Vilmos (szerk.) Írás, írott kultúra, folklór. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 7. Kolozsvár. 1999. 240.

[5] Weiss János: A levelek öröme (recenzió). Bálint Péter: Nyílt kártyákkal. Nagyvilág Kiadó, 2001. forrás: http://www.inaplo.hu/nv/200202/23.html (2006. január 9.)

[6] A címzett, Lath Jenőné pontosan megjelölte szinte valamennyi levél kézbesítési dátumát, így pontos képet kaphattunk a levelek vándorlásáról. Leghosszabb ideig egy 1945 augusztusában küldött levél vándorolt, 1946. január 14-én jutott el a címre, de legkevesebb egy hónap, leginkább hónapok teltek kel a feladás és a megérkezés között.

[7] Keszeg Vilmos*: Kelt levelem. Egy mezőségi parasztasszony levelezése*. Györffy István Néprajzi Egyesület. Debrecen. 1996. A funkció-motiváció szópárt ebben az esetben szinonímaként kezeljük. Az eltérést az adja, hogy a fenti szerző a szövegekből indul ki a kategorizáció során, esetünkben pedig egyetlen személy írott szövegeivel való kapcsolatából indultunk ki.

A levelek két úton juthattak célba, az egyik út a hivatalos postai úton történhetett míg a másik a korábban hazatérők[8] közvetítésével. A levelek terjedelmén is tetten érhető a postázás különbözősége, míg a tábori lapok szövegterjedelmét a lap mérete eleve meghatározza a mások által küldött levelek lényegesen hossszabbak, olykor több oldalasak. Előfeltevés alapján nagy eltéréseket vártunk az előbbi és utóbbi módon elküldött levelek tartalmában. A mások által szállított levelek kikerülték a hivatalos szovjet cenzúrát, így lehetőség nyílott a valós állapotok bemutatására. A levelek azonban nem igazolják ezt. A 30 levélből 11 tartozik a második kategóriába, mint levélírónk mondja nem egy levelében „ez így biztosabb", és ebben az esetben kizárólag a kézbesítés eredményére utal. Ezen levelek sem tartalmaznak érdemi leírást a tábori életről ugyanúgy mint azok amelyek átestek a hivatalos cenzúrán. Egyetlen kivétel van, s az is csak jelzésértékűen számol be, és nem is a lágerben uralkodó állapotokról, hanem kizárólag csak a saját testi és lelki állapotáról. Sajátos az is hogy ezt a levelet nem a feleségnek, hanem a szüleinek címezte, ráadásul egy négyoldalas levél utolsó negyedében.

„Kedves Anyu és Apuka most magamról irok egy pár őszinte szót. December 1 óta a fürdőnél vagyok mint vizkezelő vagyis csapos ivóvizet adoki csak kinyitom meg elzárom ugyhogy a tél borzalmait eltudtam kerülni 2ten vagyunk az 1ik éjeles a másik napalos és 1 hét mulva meg forditva. Itt már nagyon hoszuk a napok mindösze 1 órát vagy 1½ van csak sötét. *Sokat vagyok éhes de mind a melet még jutatok azoknak is akik jobban rávanak szorulva."* (kiemelés tőlem) 1946. V. 12.

Az utolsó mondat kivételével a test állapotára vonatkozó egyetlen konkrét kijelentés sem olvasható, nemhogy panasz. Az elkeseredettség, a tehetetlenség érzése viszont gyakori motívuma a leveleknek:

Drága jó Bözsikém, Édes gyermekem Gyöngyi
Jól vagyunk egéségesek mind a hárman. Bözsikém a Cvitli ismét be ugrott A haza menetelt ismét bizonytalan időre el marasztalták. Képzelhetitek hogy mibe vagyunk _ _ _ _ _ Semmi kedvem semmihez. Már nem sokára négy éve hogy a sors elszólított egymástól ki tudja medig tart e még? Csókolak k Sz F Jenő (1948. május 9.)

Az írás társadalmi jelenség, sajátos társadalmi kontextusban értelmeződik és jelenik meg, vagy ahogyan Kosárkó László továbbviszi e gondolatot: az írásbeliség minden elemének egyidejű vizsgálatát kell elvégezni, azaz a keletkezés valamennyi körülményét körül kell járni, magát az írást, az írásgyakorlatot, az írót mindezt ezeknek társadalmi kontextusának hálójában.[9] Amennyiben elfogadjuk ezt a meghatározást kénytelenek vagyunk beismerni, hogy jelen dolgozat nem felelhet meg az írás(beliség)-kutatás tudományos elvárásainak, hiszen a kutatás módszertanából – bár objektív okok miatt – hiányzik a fentebb felsorolt tényezők nagyobbik hányada. Nem tudunk pontos képet rajzolni a szövegek írójáról, ennek halála okán, még kevesebbet tudunk a keletkezési körülményekről, egyrészt ugyanezen oknál fogva, nem ismerhetjük meg a (szerző által vallott) motivációit az írásnak, bár erre vonatkozóan segítségünkre lehet a szakirodalom, természetesen a valószínűsíthetőség nem egyenlő az azonossággal. Továbbá ismét csak a visszaigazolás hiánya miatt semmit nem tudtunk meg arról a társadalmi keretről, amelyben ezek a levelek megszülettek, pedig mint fentebb szó volt erről a többszerzőjűség vagy „feminin írásmód"[10] számos kérdést felvet és megválaszolatlanul is hagy.

---

[8] Idő előtti hazatérés két módon volt, lehetséges: a betegszállítmányokkal illetőleg a magyarországi deportáltak hazaszállításakor a magyar állampolgárságra történő hivatkozással.

[9] Kosárkó László: Írástörténészek és szociográfusok. Hajnal István recepciója az 1930-as és 1940-es években. *Korall*. 2000. (Tél) 110–127.

[10] A nők írásba való bekapcsolódásának történetét vizsgáló francia íráskutató iskola által bevezetett terminus, mely a diktálás (férfi) utáni automatikus lejegyzést jelenti.

***

A hatalom, az irányítás szempontjából a fogságlevelek olyanok mint a valóságshowk adásba kerülő anyagai, különös tekinetettel az ún. titokszobában[11] elhangzottakra. Közös ismérvük a cenzúra, mely ezekben az esetekben egy-egy megkreált világot promovál. A valóságshowk egy reális világ élethelyzeteit próbálják belezsúfolni egy megkreált, humán-etológiai kísérletre emlékeztető kontextusban. A valósághűség látszatát keltik, azonban az adásba kerülő jelenetek egy rendezői terv és akarat képződményei. A nézettség elérésének legfontosabb eszköze a célközönség megtévesztése. A lágerlakók számára is adott a választás lehetősége írnak, s ezzel egy elferdített esetleg elhallgatott valóság reprezentációját továbbítják, vagy pedig nem írnak, de ezáltal kiszakítják magukat az otthoni lét – a deportálás által virtuálissá vált – világából. A valóságshowk résztvevői a nyereményért a hírnévért önként vállalják a szerepjátékot, ezzel szemben a munkatáborok lakói akaratuk és gyakran értelmük[12] felett álló hatalmak eszközeiként kerülnek bele ebbe a sokak számára végzetes játszmába. Az egybevetés természetesen csak egy hasonlítási játék, hiszen két alapvetően más kontextusról van szó, előbbi lételeme a megmutatás a másiké az elrejtés. A fenti fejtegetésből értelemszerűen kizártuk az embert, hiszen gorombaság lenne összehasonlítani a tudatlanul és túlnyomó részben ártatlanul elhurcoltakat, a kereskedelmi televíziók szerződéseit önként aláírókkal. Nehéz lenne összevetni az oroszországi, ukrajnai vagy esetleg szibériai barakkokat a való világok luxusházaival. Amit ezzel a hasonlattal jelezni szerettünk volna az, hogy az időben és térben eltérő gazdasági vagy politikai hatalmak mennyire hasonló kizárási illetőleg bekebelezési technikákkal befolyásolják a diskurzusoknak[13] ezen hétköznapi szintjeit is.

További megválaszolatlan kérdés hogy miért lehetett olyan fontos a szovjet hatalom számára, hogy a lágerek valóságait elhallgattassák? A hazatértek így is úgy is tájékoztatták az otthoniakat a valós helyzetről. Ennek magyarázatát csak egy erősen dokumentumközpontú, írásorientált társadalmi berendezkedés kontextusában adhatjuk meg, s a sztálini rezsim ilyen volt. Az írás oralitásnál való feljebbvalóságába vetett hit azt eredményezte, hogy minden írott szöveget cenzúráztak, ez alól nem volt kivétel a levelezés sem. S bár létezett a cenzúrának egy szóbeliségre vonatkozó változata is ennek hatómezeje távolról sem közelíthette meg írott változatát. Sarkítva a fentebbieket azt mondhatnánk, hogy nem érdekelte őket (mármint a szovjet cenzorokat) hogy otthon ki mit beszél, de írásban nem szabad megjelennie semminek. Itt visszautálnánk a valóságshow hasonlatra. A résztvevőket köti a szerződésük a produkciós csatornákkal, így nem nyilatkozhatnak akármit, a szerződés érvényességén kívül az egyének intimebb, nem referenciaérvényű szférájában szabad a szólás.

A cenzúra önmagát is generálja, megkerülhetetlensége együttműködésre kényszerít. Azok akik el akarnak mondani valamit, azoknak el kell adni magukat a hatalomnak ha csak részben és korlátozott időre is. Míg az oralitást ellenőrző cenzúra jobbára passzív magatartást generál, minthogy hazudjanak inkább nem beszélnek a dolgokról, addig írásban a passzív magatartás mellett létezik egy aktív magatartás is: hazudni kell, az írás lehetőségének megteremtéséért. S ez az írás legalább annyira öncélú mint a másokat, az otthon levőket biztató, megnyugató. Fogságról készített interjúk során elhangzott többször is, hogy sokan nem írtak mert nem lehetett igazat írni, hazudni meg

---

[11] A titokszoba az a hely ahol a show szereplői megszakítva benti szerepjátékukat „kiszólhatnak" a műsorból, ahonnan üzenhetnek haza, illetőleg ahol „négyszemközt" beszélhetnek a házat irányítóval.

[12] „Én nagyon bizom a viszont látásba csak az az egy nagyon fáj hogy se német nem vagyok hanem magyar sem senkinek semi féle rosszat tudtommal nem tettem és semi féle politikai póztba nem voltam.„ Lath Jenő 1945. Január 24-i keltezésű levele.

[13] Michel Foucault: *A diskurzus rendje.* In: A fantasztikus könyvtár. Pallas Stúdió. h. n., é. n.

nem akartak. Mások számára pedig inkább fontos volt az otthon maradottak – lehetőségekhez képest – folyamatos informálása, még ha nem is a valós állapotokról.

A levélíró-én ugyan nem egybevágó az alkotó-énnel, de nem azonos a köznapi-, vagy mondjuk inkább kendőzetlenül föltárulkozó énnel sem.[14] Fekete J. József: A levél- és naplóírásról. http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/66/fekete4.html (2006. jan. 9.)

Véleményünk szerint a levélíróra, s talán általánosíthatunk a fogságba került személyek egy nagyobb halmazára, háromszoros cenzúra hatott egyidőben: a hivatalos szovjet cenzúra, a francia íráskutató iskola képviselői által csak betolakodóknak nevezett írókra – az szó melléknévi igenév értelmében – ható sematikus, sztereotípiákból kilépni nem tudó szerkesztésmód zárkája, harmadikként pedig a levélíró felelősségtudatának korlátozó ereje.[15]

Scrisorile unui tâmplar dintr-o breaslă sătmăreană deportat în Uniunea Sovietică între 1945 şi 1948

Rezumat

Autorul studiază o colecţie de 30 de texte din scrisori şi cărţi poştale, trimise de un tâmplar dintr-o breaslă din Satu Mare, deportat în Uniunea Sovietică după al doilea război modial, scrise soţiei şi părinţilor săi, în contextul motivaţiilor scrierii şi a cenzurii practicate de către autorităţile sovietice. Prima scrisoare datează din 24 ianuarie 1945, iar ultima din 12 mai 1948. Două tipuri de scrisori se găsesc în colecţie, cărţile poştale de lagăr (care transmit informaţii minime şi doar pozitive – se resimte cenzura puterii sovietice, şi scrisorile expediate prin alţi deportaţi trimişi deja acasă, care în afară de „Mă simt bine", „Salutări la..." conţin şi informaţii mai personale despre situaţia deportatului sau a celorlalţi colegi. Scrisorile au dublă funcţie, odată transmit ştirea că încă este în viaţă, iar pe de altă parte crează posibilitatea de a rămâne persoană activă în viaţa normală de dinaintea deportării, acasă împreună cu cei dragi.

[14] Fekete J. József: A levél- és naplóírásról. Forrás: http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/66/fekete4.html (2006. jan. 9.)

[15] A cenzúrának ezt a szintjét az írás azon motívációjához kötném, mely az élettér kiterjesztését célozza meg. Feltételezzük hogy Lath Jenő tudatosan nem írta meg részletesen szenvedéseit, az otthoniak megnyugatatása végett, ugyanakkor az otthoni társadalmi életben való virtuális részvételének fenntarthatósága érdekében.

Arhitectura satelor din Maramureşul istoric populate de ucraineni

Tóth Zoltán

În Maramureşul istoric pe văile râurilor ce străbat acest ţinut se găsesc 13 sate în care trăiesc de 34027 de ucraineni, conform recensământului din 2002. Aceste râuri, pe malurile cărora locuiesc ucraineni, sunt Tisa, Vişeul şi Ruscova.

Din toate satele ucrainene, privind teritoriul şi după numărul de locuitori, cea mai mare comună este ***Poienile de sub Munte.*** Aici, alături de români, majoritatea - 9696 de locuitori - sunt ucraineni (recensământ 2002). Prima atestare documentară a localităţii a fost în anul 1411 sub denumirea de *Polyana*, ca aparţinând lui Ioan Voievod, fratele lui Bogdan Vodă.

Următoarea comună după mărime şi număr de locuitori este ***Repedea*** cu 4650 de locuitori (recensământ 2002), atestată documentar în anul 1913 sub denumirea de *Oroszkő.*

La o distanţă de 15 km. de Poienile de sub Munte există satul ***Ruscova*** unde alături de români trăiesc 4578 de ucraineni (recensământ 2002). Satul a fost atestat documentar în anul 1353.

Pe cursul râului Vişeu se află comuna ***Crasna*** (Crasna Frumuşoara) cu 1663 de locuitori (recensământ 1992), satul a aparţinut de Petrova iar acum aparţine de Bistra.

La distanţă de 4 km. de Crasna se află satul ***Bistra***, denumire ce vine de la Pârâul Repede şi are 1035 de locuitori (recensământ 1992). A. Filipaşcu aminteşte satele Bistra şi Crasna ca aparţinând de Petrova (sat iobăgesc).

Valea Vişeului este ultimul sat de pe Valea Vişeului. În această localitate râul se varsă în Tisa. Are denumirea maghiară Visovölgy. Are 1704 de locuitori (recensământ 1992) şi a fost iniţial un sat de iobagi.

De partea stângă a Tisei: ***Bocicoiu Mare*** a fost atestat documentar în anul 1373 odată cu satul ***Lunca la Tisa***.

Crăciuneşti (Karácsonyfalva) este un sat cu 1301 de locuitori (recensământ 1992) urmat de ultimul sat ***Remeţi*** (Pálosremete) cu 2384 de locuitori (recensământ 1992) atestat documentar în anul 1363.

În afară de aceste sate mai sunt: ***Tisa*** (Tiszaveresmart), ***Câmpulung la Tisa***, ***Rona de Sus*** care a fost atestată documentar în anul 1360.

Ucrainenii din aceste sate locuiesc în zona muntoasă a Maramureşului, de fapt în condiţii de "enclave", excepţie făcând Coştiui, Rona de Sus, Lunca la Tisa, Tisa[1].

În sudul Tisei, în zona Oaş - Ugocea, încă din secolul al XVI-lea a început o convieţuire a românilor oşeni cu rutenii. Începutul populării rutene s-a realizat în localităţile de la poalele Oaşului, în zona mlăştinoasă a Văii Tisei între Tarna Mare şi Gödényháza, în localităţile Tarna Mică, Porumbeşti, Tarna Mare, Valea Seacă şi Turulung.

Odată cu rărirea populaţiei maghiare, în secolul al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea, zona începe să fie locuită de rutenii coborâţi din Munţii Maramureşului în Valea Turului[2].

O altă perioadă de colonizare a ucrainenilor din Maramureş se continuă înainte şi după cel de-al doilea război mondial. Primii ruteni din zona Sătmarului s-au stabilit în

---

[1] Datele au fost luate din Coriolan Suciu, *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*, vol.I – II, Bucureşti, 1967 - 1968, passim

[2] P. Dancu, *Stabilirea rutenilor de-a lungul secolelor în aşezările actualului judeţ Satu Mare* în „Relaţii româno – ucrainiene, istorie şi contemporaneitate", Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare,1999, p. 214 – 215.

comuna Micula formând în ultimii ani o zonă aparte care se numeşte Micula Nouă. Alte comune şi sate populate de ucrainenii maramureşeni, proveniţi din zona comunei Poienile de sub Munte s-au stabilit în zona Câmpiei Sătmărene în localităţile Dumbrava, Livada Nouă, Ciuperceni, Păulean, Dacia şi Traian.

Această migrare a rutenilor s-a continuat după al doilea război mondial până în zilele noastre. Datorită reliefului muntos şi împădurit din Maramureş aceşti oameni au îndrăgit şi au folosit şi perfecţionat arta prelucrării lemnului.

Începând de la ultimele anexe ale gospodăriei până la casa de locuit toate elementele componente erau executate din materie lemnoasă. Lemnul preferat pentru aceste construcţii era stejarul (gorunul) şi esenţele de răşinoase.

Arhitectura populară tradiţională din Maramureş este o izbândă a spiritului creator asupra materiei.

Satul şi gospodăria constituie un univers, reflectat în suprafeţe viguroase şi în volume legate puternic de acest peisaj.

Construcţiile din zona Şugatagului sunt realizate în exclusivitate din lemn de stejar iar în zona Vişeului şi în zona Izei predomină construcţiile din brad.

Una din gospodăriile huţule specifice zonei montane se află în Valea Vişeului 74, proprietatea lui Iurcuţ Vasile având meseria de bază agricultor şi cea secundară de fierar (căuac). Gospodăria de huţuli se cheamă *grajda,* ceea ce înseamnă un punct izolat, întărit şi împrejmuit cu ferestre mici şi cu gratii. Casa de locuit construită în pantă are o fundaţie de piatră crăpată care este înălţată până la aducerea la orizontală a tălpii casei. Porţiunea de fundaţie din pantă este folosită într-un mod eficient, dând spaţiu unui grajd pentru animale şi unui beci pentru alimente. Talpa casei este cioplită din lemn gros de gorun pe care se înalţă pereţii clădiţi din lemn de brad tăiat în formă dreptunghiulară la joagăr sau la gatăr şi îmbinat la colţuri după tipologia coadă de rândunică. Casa este compusă din două camere în care se intră printr-o tindă care serveşte ca bucătărie. Una din camere este cea de locuit iar camera mare sau curată este folosită doar ocazional. În porţiunea din faţă, casa are un târnaţ pe toată lungimea ei. Acoperişul casei este făcut din şiţă de brad. Paralel, pe porţiunea opusă casei se află şura compusă dintr-o încăpere unde se află cămara de lemne şi cotecele, în partea din stânga se află atelierul de căucie iar în mijloc o suprafaţă acoperită şi în faţă deschisă care se cheamă *calejnă.* Alături de căucie se află un şopron care serveşte pentru potcovitul animalelor. Casa este împrejmuită de un gard din bârne subţiri (rude).

O altă tipologie de casă ucraineană specifică zonei de munte se află în satul Crasna 139 proprietatea lui Banianski Maria construită de bunicul gazdei Boiciuc Iura în jurul anului 1945. Casa în pantă are o fundaţie de piatră calcaroasă, crăpată, provenită din dealurile din zonă. Fundaţia în pantă era folosită drept grajd şi beci. Talpa casei este din bârne de stejar iar pereţii laterali sunt clădiţi din bârne dreptunghiulare de brad îmbinate prin plătuire iar pereţii intermediari îmbinaţi prin cep şi uluc. Învelitoarea casei este în trei ape, iniţial cu draniţă, ulterior schimbată cu internit. Casa este compusă din trei încăperi: camera mare (curată) prevăzută cu un cuptor, tinda şi camera bucătărie. Porţiunea frontală şi pe lungimea casei este un târnaţ prevăzut la intrare cu un foişor. În porţiunea dinspre stradă frontonul este decorat printr-un ornament în formă de semicerc compus din baluştri ciopliţi şi strunjiţi şi scânduri cu elemente traforate. Casa, în porţiunea dinspre stradă (în vale) este completată cu o calejnă pentru lemne, folosită şi ca bucătărie de vară. În ultimii ani şura şi anexele au fost demolate nemaifiind funcţionale pentru tânăra generaţie care nu se mai ocupă de creşterea animalelor, ei lucrând la muncile din pădure (exploatarea lemnului).

O altă gospodărie din Valea Vişeului, strada Zapoderi 28 este a lui Iorcuţ Vasile. Construită în pantă casa are o fundaţie din piatră crăpată calcaroasă din valea Vişeului.

Talpa şi şaranţii sunt din bârne de stejar iar pereţii din lemn de brad îmbinat în coadă de rândunică la colţuri iar între camere îmbinate în cep şi uluc. Învelitoarea casei era iniţial cu draniţă (şindrilă). Componenţa casei este de două camere cu intrarea în tindă, cu târnaţ pe două laturi. Grajdul este construit din blocuri de piatră pe un sfert îngropat în pantă, acoperişul fiind cu şindrilă. Alăturat se află coteţul de păsări cu două compartimente şi cu un ocol. Pe fundaţia de piatră calcaroasă, pereţii sunt din bârne de brad îmbinate la colţuri (planşa 3).

O altă clădire construită de o familie de evrei în secolul al XVII-lea avea o triplă funcţionalitate: casă de locuit formată din cameră şi bucătărie, continuată cu o prăvălie cu două intrări, una din casă şi una din stradă. Porţiunea din spatele casei este în formă de tunel având scop de cântărire a mărfurilor (vămuire).

Clădirea este construită din piatră calcaroasă iar la uşi şi geamuri boltirea este făcută din cărămizi. Suprafaţa casei este de 15x6 m² (planşa 4).

Şi în localitatea Bistra marea majoritate a caselor bătrâneşti sunt construite din bârne de stejar şi brad. Aşa este şi gospodăria lui Grecemiuc Ioan din Bistra 220A.

Pe fundaţia de piatră se ridică pereţii din bârne de brad îmbinaţi în cheotori. Casa are o cameră şi o tindă iar învelitoarea este din draniţă. Anexele sunt din lemn de brad îmbinate în cheotori iar coteţul în cep şi uluc. Casa este înconjurată de un gard din bârne de stejar (planşa 5).

O gospodărie mai simplă construită prin anii 1970 am găsit-o la Crăciuneşti 121, proprietatea lui Boiciuc Maria. Terenul fiind de câmpie construcţiile nu necesitau o fundaţie întărită. Pe câteva pietre de râu se monta talpa casei din stejar pe care se clădesc pereţii laterali din bârne de brad înclinaţi în sistemul cep şi uluc. Casa este compusă din două încăperi: o cameră şi o bucătărie şi un târnaţ închis în faţa bucătăriei. Anexele sunt dispuse pe un plan linear pe axa casei. Şura şi calejna serveşte pentru depozitarea lemnelor şi a obiectelor necesare în gospodărie. Următoarea anexă este un grajd deasupra căruia se ridică oborogul. Ultima anexă este coteţul de porci cu două compartimente. Toate aceste anexe sunt construite din lemn de brad (planşa 6).

În comuna Coştiui pe lângă ucraineni şi maghiari trăiesc şi români. Ei convieţuiesc într-o bună înţelegere ajungându-se la multe căsătorii mixte. Una dintre casele impunătoare din comună este cea de pe uliţa de Sus 31, proprietatea lui Sefler Péter Pál construită în 1880 de tatăl său care era tâmplar împreună cu meşteri ucrainieni locali. Construită în pantă cu o fundaţie de piatră spartă calcaroasă în porţiunea dinspre stradă are două pivniţe: una pentru zarzavaturi şi una pentru hrană şi vin. Casa este formată din două încăperi mari de 5x5 m, una fiind bucătăria şi una camera de locuit. Pe toată lungimea ei casa are un târnaţ închis întregit cu un foişor în porţiunea din mijloc unde se află intrarea. Paralel cu casa, în partea dreaptă se află anexele gospodăreşti. Primul spaţiu constituie atelierul de tâmplărie, al doilea fiind grajdul iar al treilea spaţiu fiind cămara. Pereţii laterali, atât la casă cât şi la anexe sunt construiţi din bârne de brad îmbinate în cep şi uluc (planşa 7).

În zona de câmpie, o casă specifică zonei se află la Lunca la Tisa pe uliţa Patuc 151, proprietar Boiciuc Irina. Casă ţărănească pe fundaţie de piatră întărită ulterior cu o centură de beton. Pereţii laterali sunt din bârne de stejar îmbinate prin cheotori. Casa este compusă din două încăperi. În faţă o cameră mare de 5x5 m (camera curată) iar în spate o cameră bucătărie (camera de locuit). În faţa casei, pe jumătate din porţiunea ei se află un târnaţ. Ancadramentele ferestrelor şi târnaţul au ornamente decorative traforate. Iniţial casa era învelită cu draniţă, ulterior acoperişul fiind înlocuit cu internit. Între casă şi gard spaţiul era folosit pentru o colejnă pentru lemne şi scule. Grajdul construit tot din bârne de stejar îmbinate în cheotori, iar peretele despărţitor dintre cele două spaţii, din lemn îmbinat în cep şi uluc. În continuarea grajdului se află coteţul de păsări (planşa 8).

O altă gospodărie din zona de câmpie se află la Bocicoiu Mare, strada Principală 125, propritar Şumuleac Ana de 84 ani, construită în 1938 de meşterul lemnar Şumuleac Fedor. Casa este construită pe o fundaţie de piatră de râu, pe o talpă de gorun. Casa este construită pe o pantă domoală neavând pivniţă. Pereţii laterali sunt din grinzi de brad îmbinate în cheotori. Componenţa casei este o cameră mare de 5x4 m, o bucătărie (cuhnea) de 4x4 m, la intrare are un foişor cu o întregire de tip cămară. În gospodărie se mai află un coteţ de porci cu două compartimente, un coteţ pentru găini, o fântână, un cuptor pentru pâine şi o afumătoare (planşa 9).

The arhitecture of the villages from the historical Maramures populated by ukrainians

Abstract

In the historical Maramures, on the rivers valley that traverse these region we found 13 villages in which lives almost 37000 ukrainians. These rivers, on which banks lives ukrainians are Tisa, Viseul and Ruscova.

The ukrainians has been colonized in the region Oas Ugocea beginning with the XVI century at the foot of the Oas mountain, in the swampy region of Tisa's Valley between Tarna Mare and Gödényháza. In the XVII century and after the second world war has been colonized more ukrainians in different region of Maramures and Satu Mare.

The arhitecture of these region is based only on wood. The most used wood for the construction was the oak tree and the resin trees.

Bibliografie:

Dancu, P., *Stabilirea rutenilor de-a lungul secolelor în aşezările actualului judeţ Satu Mare* în „Relaţii româno – ucrainiene, istorie şi contemporaneitate", Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare,1999

Filipaşcu, A., *Istoria Maramureşului,* Bucureşti, 1940

Suciu, Coriolan, *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*, vol.I – II, Bucureşti, 1967 – 1968

Planşa 1

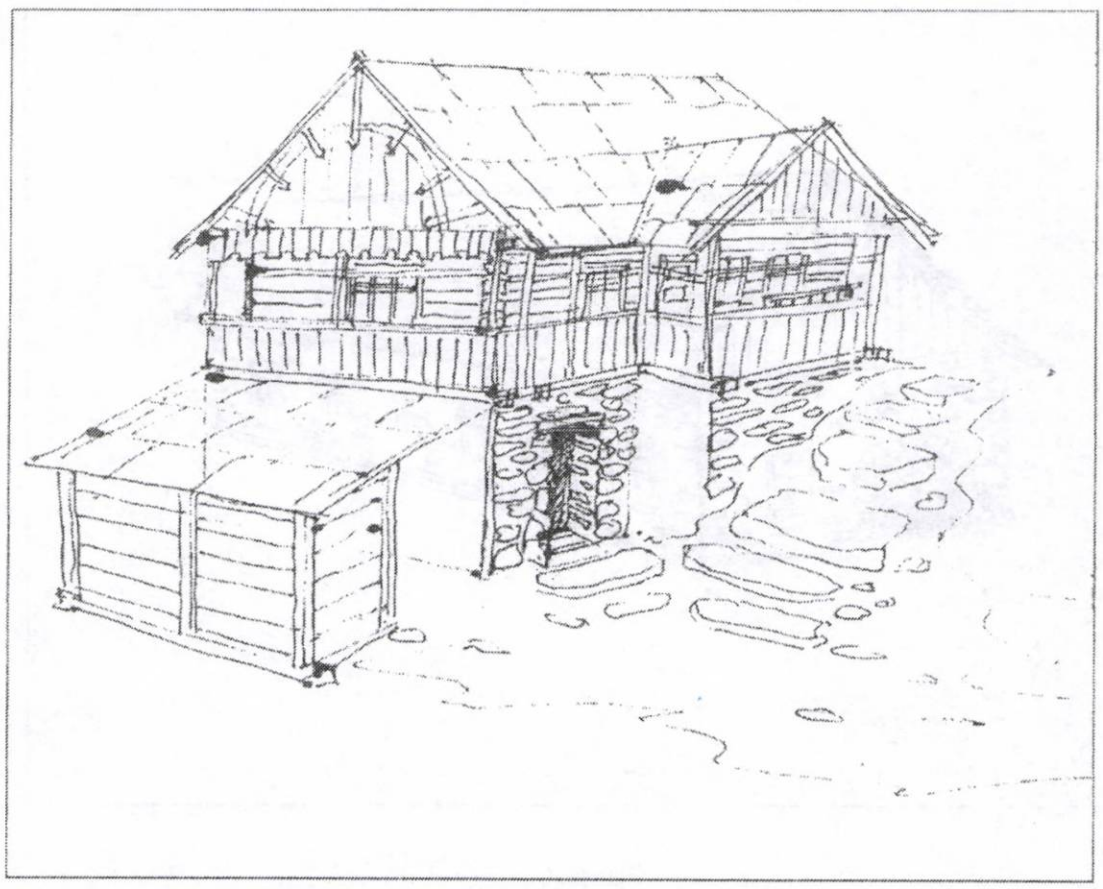

Planşa 2

Planşa 3

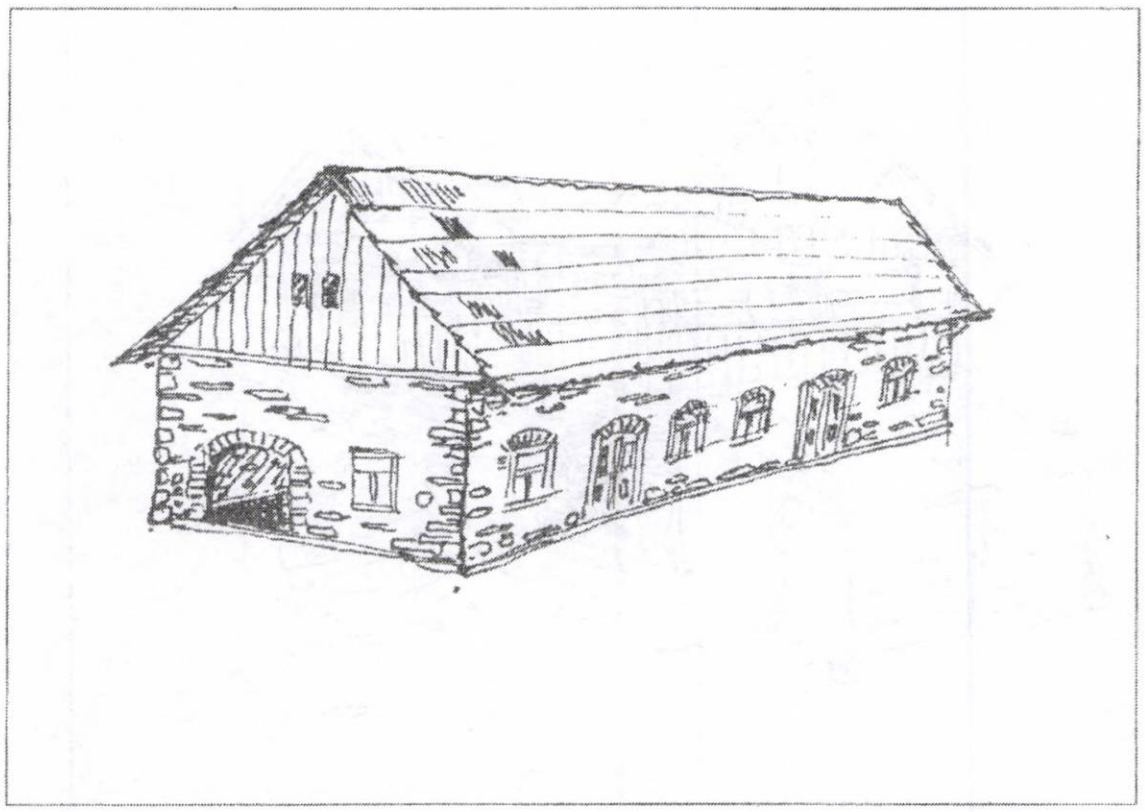

Planşa 4

Planşa 5

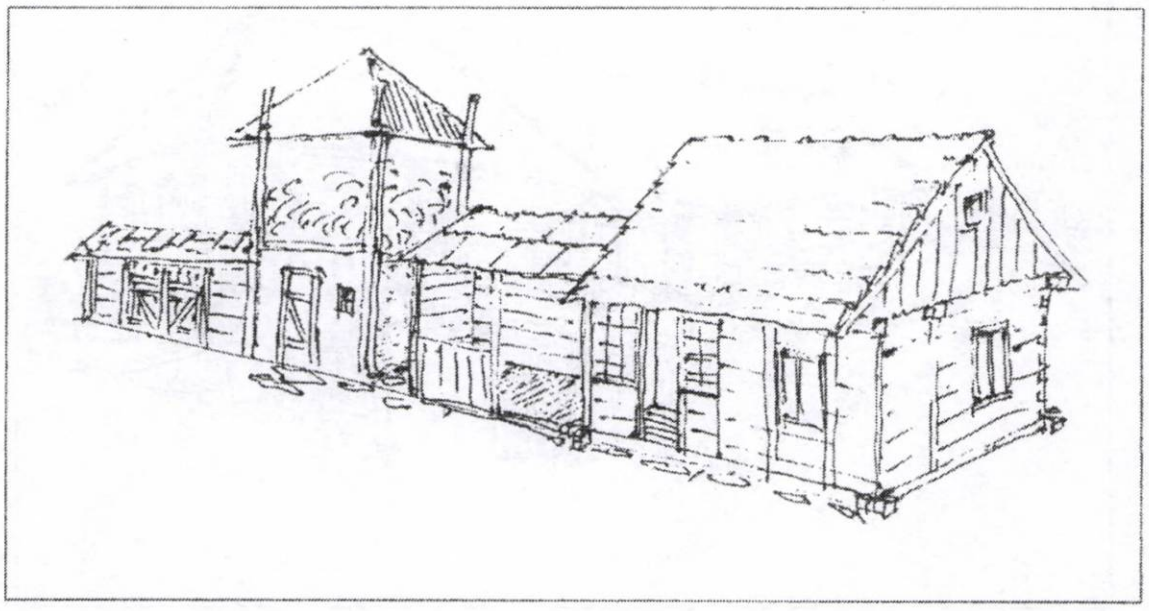

Planşa 6

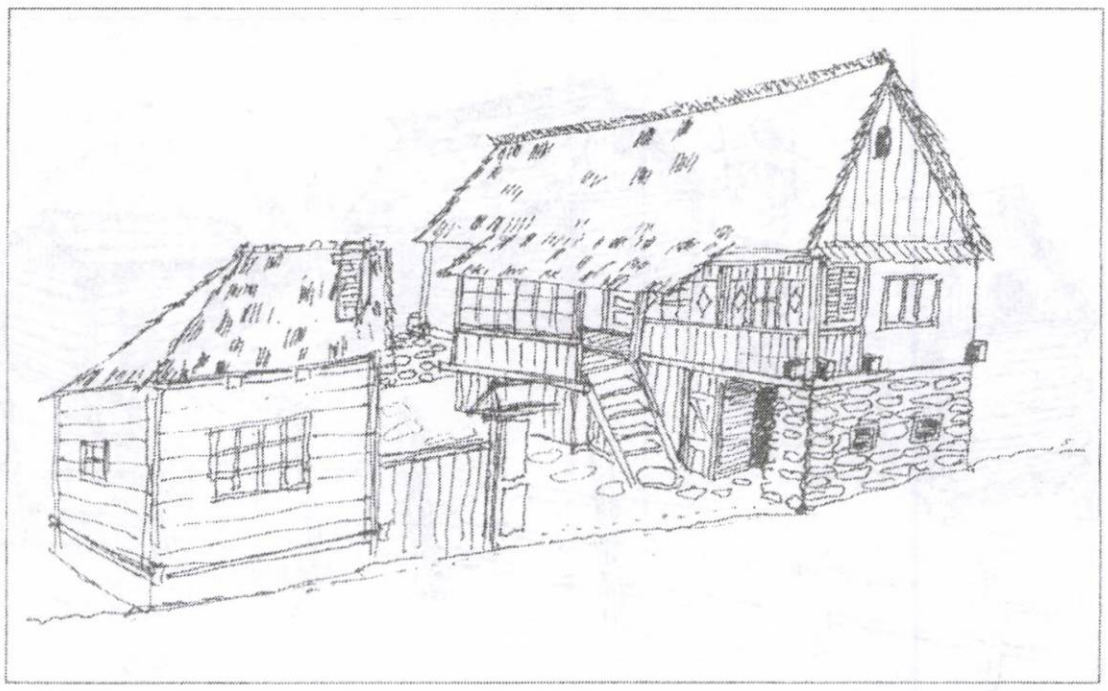

Planșa 7

Planșa 8

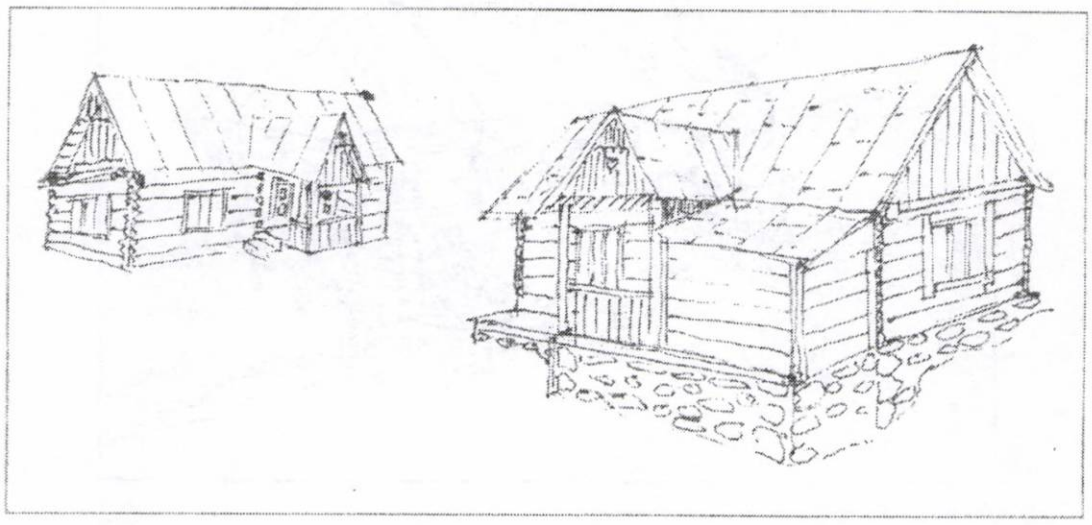

Planşa 9

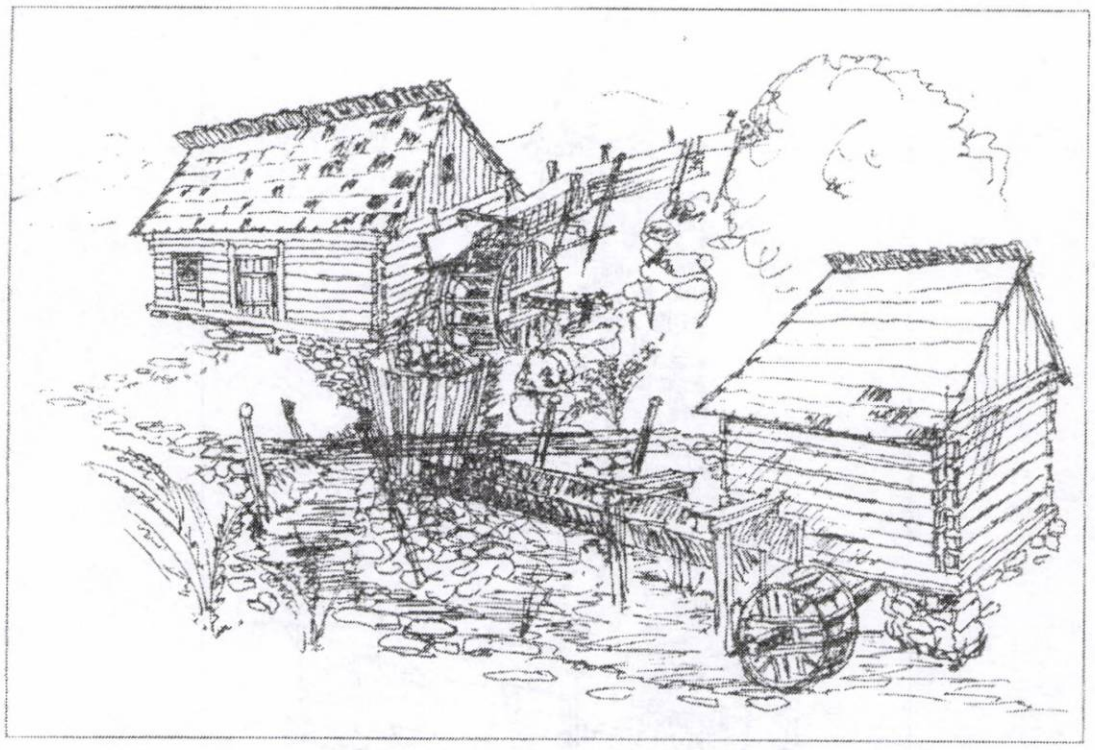

Planşa 10

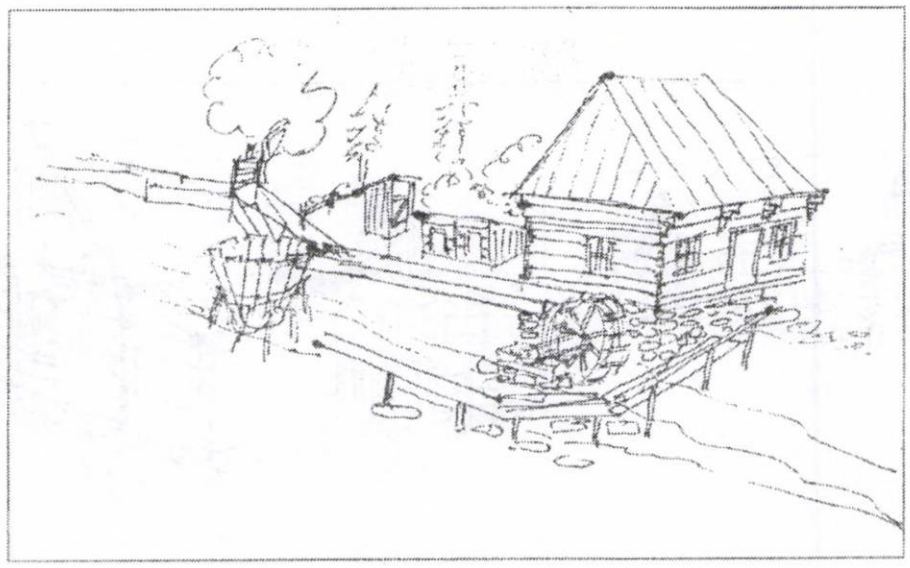

Planşa 11

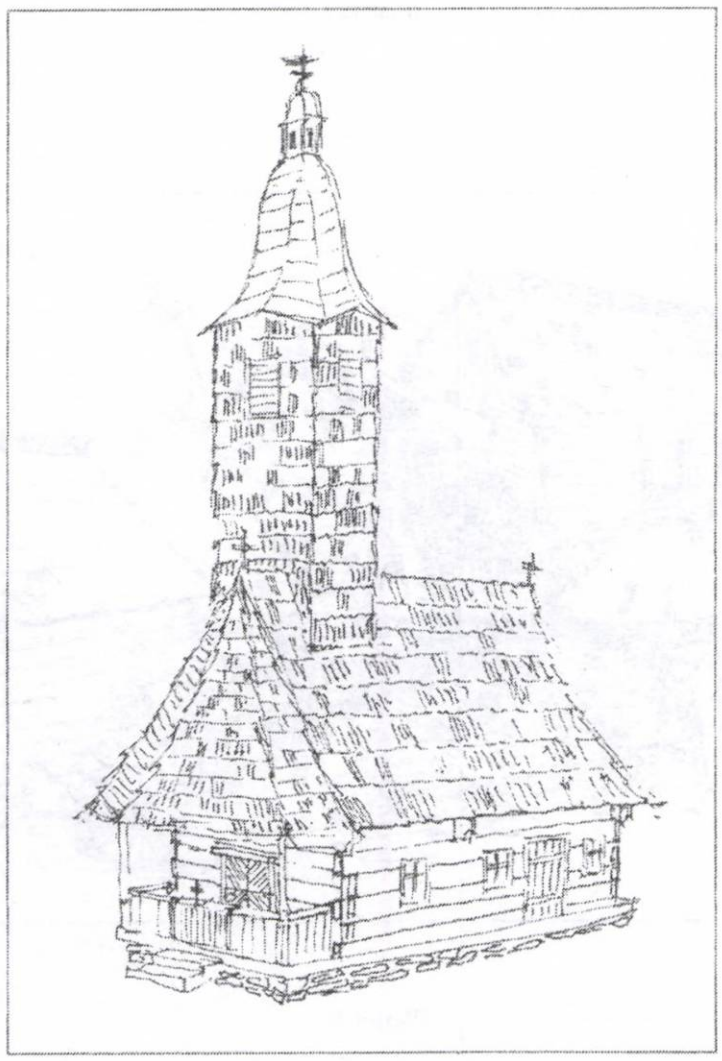

Planşa 12

ARTĂ

Figuri biblice în desenele lui Paul Erdős (1916-1987)

Erdős Judit

Opera unui artist devine cu adevărat accesibilă în plenitudinea ei, din momentul în care ea este încheiată. Din acel moment, calea istoricului şi criticului de artă spre interpretarea operei, spre cele mai ascunse, mai tainice gânduri ale autorului, devine liberă.

Creaţia graficianul Paul Erdős (1916 – 1987) este cunoscută ca una dintre creaţiile de seamă ale graficii contemporane româneşti. Puritatea desenelor sale, claritatea imaginii, dimensionate în permanenţă pe gravitatea profundă a mesajului, artistul apelând la o bogată paletă de simboluri ale valorilor umanismului, oferă imaginilor o deosebită sensibilitate.

Găsesc necesară amintirea unor caracteristici ale desenelor aparţinând anilor '70-'80, deoarece dincolo de frumuseţea limbajului plastic deloc sofisticat, fac ca lucrările lui Erdős să fie inconfundabile prin virtuozitatea, muzicalitatea desenului, orchestrarea armonioasă a liniei şi nu în ultimul rând prin atracţia spre **lumea mitologiei.** În această lume Erdős se simte poate cel mai mult în largul său, este o lume plină de spiritualitate, de poezie, care oferă numeroase posibilităţi de deschidere, de exprimare a multor adevăruri simţite dar nespuse, o lume a imaginilor încărcate de tensiune şi pasiune, de prospeţime şi sinceritate, deseori de o senzualitate vibrantă. Printre desenele acestei perioade (sau chiar mai devreme, încă de la sfârşitul anilor '60), apar nu odată lucrări ce constituie o mărturie a preocupărilor sale faţă de această lume ideatică. Amintim lucrări ca: *„Mituri" (1967), „Susana şi bătrânii" (1968,1981,1982), „Genesis"(1970), „Electra"(1973), „Oedip"(1977),* ciclul *„Hellas postscriptum"(Victorie, Desen, Penelopa, Zeus, etc.)(1978-1979), „Icar" (1981), „Cariatidă" (1981)* Erdős îşi construieşte imaginea printr-o asociere firească a personajelor, cu acele elemente simbolice care le definesc, simpla lor vizualizare, sau vaga lor sugerare oferind o atmosferă aparte, purtând astfel un dialog permanent. Admirabila sa capacitate de concentrare a mesajului, utilizarea unei deosebit de bogate palete de simboluri, conduce în cele din urmă la o sinteză a formei şi sensului, reconstituind astfel întreaga complexitate a episodului redat. Aproape în fiecare desen însă apare în mod insistent ca o permanenţă aluzia la efemer, la contrastul dintre frumos şi urât, dintre tinereţe şi bătrâneţe, meditaţia asupra vieţii şi morţii. Istoricul şi criticul de artă Vasile Drăguţ spunea despre grafician: *„Obsesia timpului subiectiv care trece este proiectată în spaţiul devenirii infinite conjugată cu miturile antichităţii. S-ar putea spune că în cea mai mare parte opera lui Erdős stă sub semnul devenirii – al neîncetatei treceri, artistul şovăind* ***între gînduri şi imagini****, între* ***legende şi evocări****, între* ***poeme*** *şi* ***balade****, între* ***memento mori*** *şi speranţa* ***renaşterii."***

Imaginile lui Erdős nu au intenţia doar de a evoca scene sau episoade eroice ale mitului, **ele comunică,** autorul dialoghează şi astăzi cu aceeaşi tensiune şi emoţie, proiectând pe albul imaculat al hârtiei tumultul ideilor şi sentimentelor sale. Cu o putere specială exprimă raporturile universale sau cele mai intime, raportul dintre om şi lume.

După dispariţia sa în anul 1987 (la vârsta de 71 de ani), atelierul artistului – ca de altfel oricare atelier de artist - a oferit numeroase surprize în privinţa desenelor „descoperite". Studiind mapele, s-au găsit alături de lucrările din tinereţe, un număr de peste 20 de lucrări noi, unele neterminate altele nesemnate, nedatate, presupunând că artistul n-a mai avut timp să le definitiveze. Ele au fost expuse pentru prima oară în anul 2006 cu ocazia expoziţiei aniversare de împlinire a 95 de ani de la naşterea artistului, organizată de Muzeul Judeţean Satu Mare. Aceste desene executate în ultimii ani de viaţă,

constituie o continuare clară a ideii **mitului** ce apare deja în unele desene de la sfârşitul anilor '60, devenind tot mai frecventă în anii '70,'80 prelungindu-se până la sfârşitul vieţii.

Lucrările cu o bogată încărcătură meditativă, trădează gândurile cele mai lăuntrice ale artistului, Erdős parcurgând şi de această dată labirintul ideilor ce oscilează între acel Început şi Sfârşit, frământat de trecerea timpului, de trăirile sale din trecut sau mai recente, de experienţele fericite şi nefericite, obsedat parcă de fenomenul binelui în contrast cu cel al răului distrugător. Se poate presupune că ideea „mitului" a fost păstrată ca idee centrală a unui întreg ciclu, intitulat de artist **„Învierea mitului"**. Dacă desenele ce datează de la începutul anilor '80 au ca preocupare lumea antică greacă, desenele la care ne referim – datând din anii 1984-1985 – îşi ţes „naraţiunea" în jurul personajelor emblematice ale Vechiului Testament: David şi Solomon, Judit, Moise. Pentru Erdős evocarea acestor personaje se pare a fi o camuflare a stării sale de spirit, o formulă de comunicare indirectă.

Compoziţia intitulată **„Cânt"** aduce în prim plan figurile regilor David şi Solomon. Se poate observa că intenţia artistului aici nu este aceea de a accentua esenţa monumentală a personajelor, ci sublinierea semnificaţiilor umaniste, cultural universale cu care sunt înzestrate aceste personaje.

În artele plastice David este redat în psaltiri, pe portalurile domurilor, în sculptura Renaşterii la Donatello, Verrochio, cea mai impunătoare şi emblematică însă, care domină întreaga istorie a artei este indiscutabil statuia lui Michelangelo, al cărui David nu este copilul învingător din Biblie ci uriaşul dăltuit în marmură, întruchiparea lumii renascentiste, sau să nu uităm de marii pictori contemporani cum este Marc Chagall. Figura lui Solomon, apare în lucrări de Piero della Francesca, Veronese, Rafael, Giorgione, sau de artişti ai secolului al XX-lea ca E. Nolde, F. Krupka sau L.Hoffmann.

Erdős nu tratează un episod anume, el redă mai curând o imagine ce se derulează în gând. În conştiinţa sa cele două personaje îmbină tradiţia, devotamentul, cultura unui popor. David – cel drept, cu privirea aţintită spre infinit ţine la piept Tora (sulul legii), Solomon – cel paşnic, privind înainte, într-o mână ţinând o crenguţă de măslin, simbol al păcii, cu cealaltă aşează palma într-un gest delicat de grijă deasupra coroanei. În fundal apare un fragment din zidul Templului (zidul plângerii), iar în colţul din dreapta planează îngerul – ocrotirea divină. Tora, măslinul, coroana, zidul plângerii, îngerul, sunt elemente simbolice selectate de memoria artistului, prin semnificaţia cărora pe de o parte învie mitul, pe de altă parte trimite spre numeroase asocieri contemporane.

Dar acest mit nu-l poţi învia fără personajul central al Vechiului Testament, care a fost **Moise**, apărător şi slujitor fidel a lui Dumnezeu.

Numeroşi artişti (Botticelli, Veronese, Correggio, Poussin) de-a lungul secolelor au imortalizat diferite momente din viaţa lui Moise. Însă opera de artă cea mai majestuoasă, a acestui personaj magnific, dar totodată enigmatic, rămâne figura centrală a uriaşului monument funerar al papei Iuliu al II-lea, executat de marele Michelangelo, aflat în biserica *San Pietro in Vincoli* din Roma. Figura legendară a lui Moise iniţiatorul, legiuitorul, ctitor al iudaismului, conducător de popor, a incitat fantezia creatoare a titanului artei, dând lumii una dintre marile sale capodopere.

Episodul biblic al vieţii şi faptelor lui Moise este binecunoscută. Ceea ce este provocator pentru artist, este esenţa menirii lui Moise, a destinului său, a puterii sale copleşitoare ce derivă din crez, este simbolul înţelepciunii, şi intransingenţei, este personajul cel mai palpitant, care-l stimulează şi-l instigă în egală măsură.

Erdős redă în mod gradat personajul în patru desene, propriu-zis patru reprezentări portretistice, fiecare „portret" imortalizând o anumită perioadă semnificativă din viaţa lui Moise, „însoţindu-l" pe acest drum, de la tinereţe până la bătrâneţe. Şi iată-l pe artist revenind la ideea centrală a lucrărilor sale: tinereţea – bătrâneţea, viaţa – moartea.

Expresia acestor interpretări poartă mai mult amprenta experienţelor, trăirilor omeneşti decât eroice, dând loc frământărilor lui Erdős legate de destinul şi menirea artistului, legate de însăşi existenţa umană, gânduri frecvent transpuse în imaginile sale. Cele patru desene se reduc în esenţă în mod original la redarea a două elemente: capul şi mâinile.

În primul portret *(„Moise 1")*, artistul înfăţişează imaginea cea mai reprezentativă a lui Moise, în prezenţa tablelor de legi. Întregul spaţiu este dominat de portret, adus în prim plan, desprins din mulţimea poporului ce-l înconjoară (sugerat de figurile de iudei din fundal, ce flanchează portretul propriu-zis). Este acel Moise plin de elan tineresc, încrezător în puterea sa, ţinând în palme cu un evident gest de ocrotire tablele legii. Dar palmele sugerează şi gestul de rugă pentru iertare în faţa Domnului pentru păcatul săvârşit de poporul său prin făurirea chipului cioplit. Privirea îndrăzneaţă trădează totodată dezamăgire, regrete, reproş, o supărare reţinută. Moise se află singur în faţa decepţiei pe care a produs-o poporul său în faţa lui Dumnezeu. Sub pretextul episodului biblic, Erdős retrăieşte experienţele tinereţii, sentimentele artistului optimist, încrezător în talentul său, în puterea şi tinereţea sa, în menirea aleasă. Pe fondul unui desen precis, sensibil, specific artistului, imaginea este dominată de puternice pete închise ce împrumută lucrării o picturalitate aparte.

În următoarele trei desene *(„Moise2", „Moise3", „Moise4")* Erdős reduce detaliile. Motivele simbolice care ar trimite spre asocieri, lipsesc, totul concentrându-se pe expresivitatea feţei care este în armonie cu derularea evenimentelor din viaţa lui Moise. Dacă în primul desen imaginea în ansamblul ei este tratată mai narativ, mai puţin tensionat, accentul fiind pe contrastul suprafeţelor de alb-negru, în următoarele trei desene se poate observa o evidentă schimbare stilistică în redarea personajului, o trecere gradată spre abstractizare, spre o transpunere într-o lume spiritualizată. De asemenea aşezarea desenului în pagină, precum şi gestica mâinilor este identică *(„Moise 2", „Moise3")*.

Al doilea portret *(„Moise 2")* păstrează parţial caracteristicile desenului anterior, artistul concentrându-se pe expresivitatea portretului propriu zis. Moise încă în puteri, deşi trecut prin încercări, apăsat parcă de greutatea destinului, are faţa brăzdată, privirea începe să-i obosească, dar mai păstrează severitate, profundul simţ al datoriei. Se simte deja copleşit de povara menirii sale divine, apăsat de gânduri grele, dar conştient de însemnătatea faptelor sale pe care le duce la bun sfârşit cu dârzenie, cu înţelepciune şi fidelitate. Privirea este de altfel elementul cheie care devine dominant în redarea fiecărui portret. Alături de desenul puternic conturat al feţei, se reliefează braţele puternice, sculpturale (cel drept ridicat, cu palma strânsă în pumn), ce amplifică efectul dorit.

În al treilea portret *(„Moise 3")* apare în faţa noastră un Moise obosit, extenuat, cu privirea voalată, arsă, goală. Este un Moise răvăşit, îmbătrânit care s-a străduit din răsputeri să-şi îndeplinească datoria cu zel, pasiune, spirit de sacrificiu şi conştiinciozitate. Deşi aparent are încă braţele vânjoase, el este la capătul puterii. Desenul devine mai aspru, liniile mai aşchioase.

În ultimul desen *(„Moise 4")* Moise este un bătrân vlăguit cu faţa veştejită, osoasă, are braţele ridicate parcă în semn de predare, îşi sprijină capul cu o mână, având privirea aţintită în infinit. Este o privire aproape lipsită de viaţă, frântă, resemnată, supunându-se poruncii divine de a nu călca pe „pământul făgăduinţei", realizând apropierea de acel enigmatic Sfârşit. Deşi desenul aparent emană linişte, echilibru, devenind mai curat, el ascunde o nelinişte înăbuşită, linia se simplifică, dar pe neobservate ţese un păinjeniş de detalii (barba aţoasă aproape rigidă, braţe vlăguite), nervoase şi agitate. Figura păleşte, parcă se depărtează păşind încet spre o altă lume. Ductul liniei, suprafeţele albe netulburate de pete întunecoase stăpânesc întreaga imagine, susţinând atemporalitatea monumentalului personajului. Artistul încheie acest ultim desen prin închiderea imaginii cu un chenar ce trasează graniţa dintre gândurile sale şi lumea dinafară.

În concluzie Erdős în ciclul de desene consacrat figurii lui Moise, nu face o relatare biblică, ci mai degrabă o paralelă cu ceea ce înseamnă destin uman, menire, datorie, crez de neclintit. Cunoscându-i opera, se poate constata cu certitudine existența unor aspecte autobiografice în numeroase idei pe care artistul le împărtăşeşte în lucrările sale. Moise a constituit pentru el cel mai relevant exemplu în ideea desăvârşirii destinului, monumentalul personaj biblic oferindu-i un pretext ideal în oglindirea propriilor tensiuni, a gândurilor ce-l preocupau aproape obsedant spre sfârşitul vieții. Frământările, îngrijorările sale legate de destinul umanității, se ivesc nu odată în privirea lui Moise. Erdős se simte părtaş în aceste idei, astfel că selectând adevărurile biblice, transpune acest univers în lumea desenului său, dorind să comunice experiențele proprii, văzând în destinul lui Moise destinul omului, şi de ce nu propriul destin artistic.

Biblical figures in the drawings of Paul Erdos (1916-1987)

Abstract

The study is introducing us in the creation of the artist, who was one of the most famous drawer of the XXth century Romanian graphic arts. The theme of the drawings is mythology, and they are dated 1970-1980. The study is underlining this drawings (that were discovered after the death of the artist) in witch we can find the most emblematic figures of the Old Testament: David and Solomon, Judith and Moses.

Bibliografie

***, *Művészettőrténeti ABC,* Budapest, 1961.
Graves, Robert–Patai, Raphael, *Héber mítoszok. A Genezis kőnyve*, Budapest,1969.
Dr. Rosen, Moses, *Învățături biblice,* Bucureşti, 1978.
Freud, Sigmund, *Scrieri despre literatură şi artă,* Bucureşti, 1980.
Drăguț, Vasile, *Paul Erdős,* în „Arta„ nr.4, 1982
***, *Bibliai nevek és fogalmak,*Budapest, 1988.
Dr. Hârlăoanu, Alfred, *Istoria universală a poporului evreu,* Bucureşti, 1992.
Constantinescu, S., Baruch, Viorica–Tercatin, *Dicționar de personaje biblice şi reprezentarea lor în arte*, Bucureşti, 2002.
Banner Zoltán, *Erdős I. Pál,* Satu Mare,2002

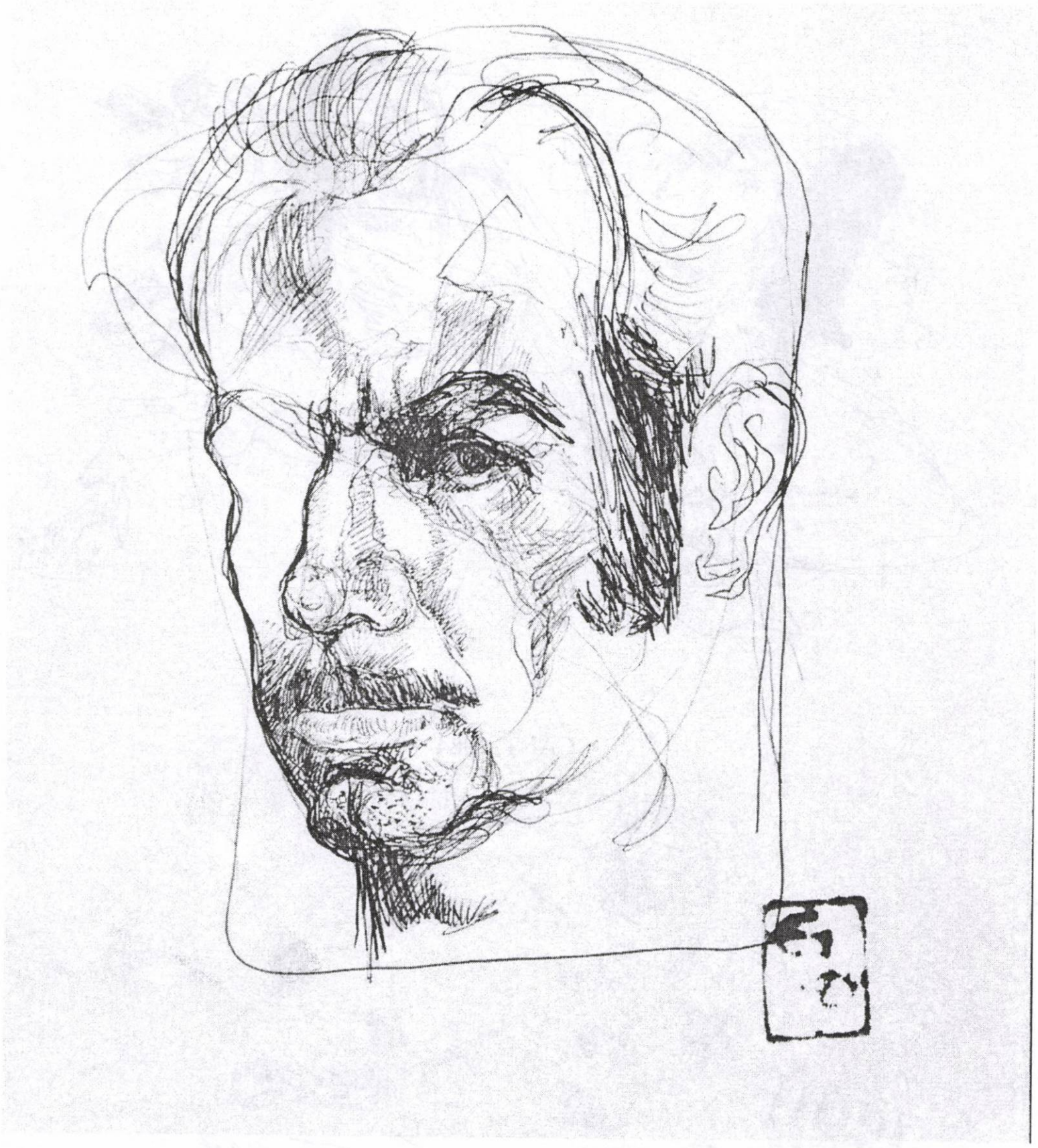

AUTOPORTRET, 1980

CÂNT, 1984

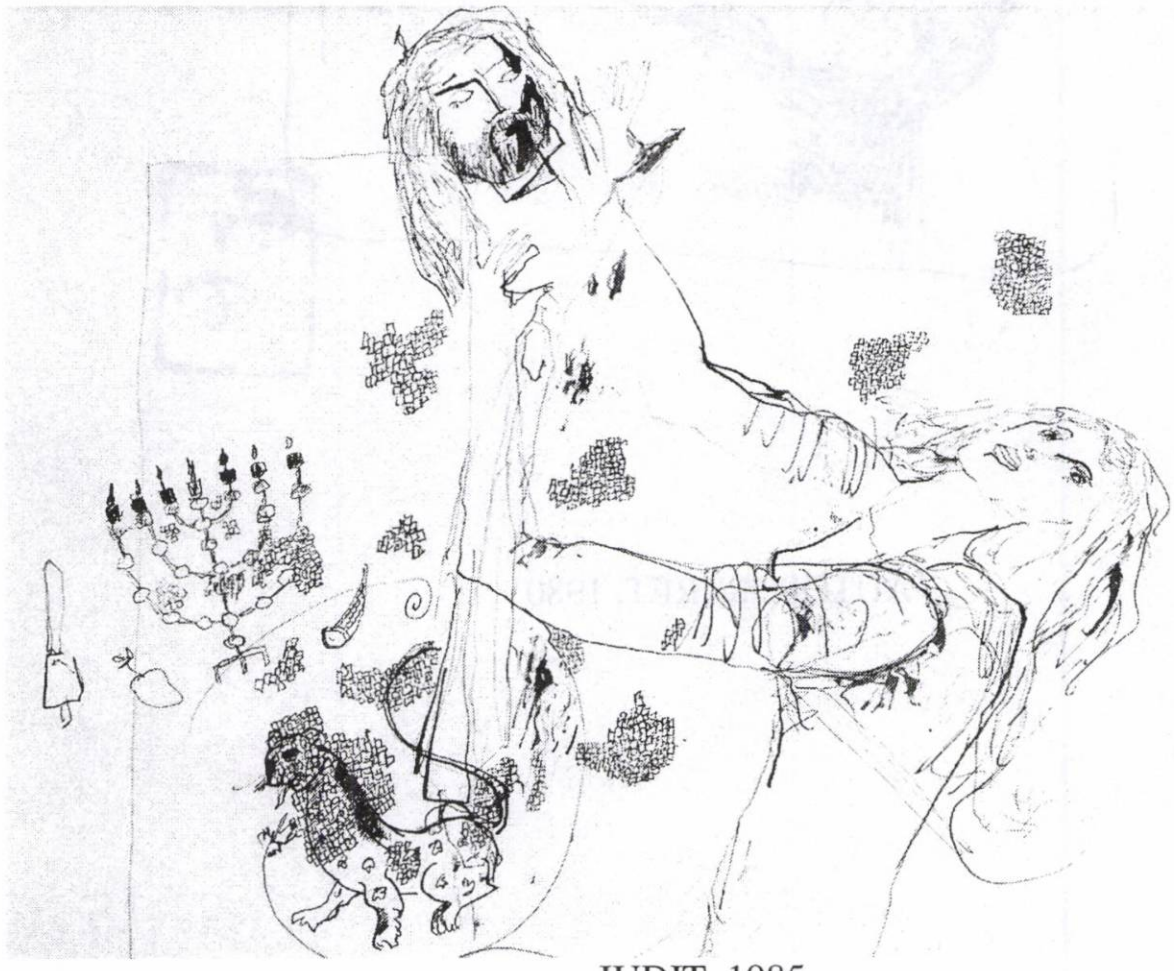

JUDIT, 1985

MOISE

Cimitirul evreiesc ortodox de la Satu Mare

Felicia Grigorescu

Comunitățile evreieşti au avut ca prioritate, după stabilirea într-o localitate, achiziționarea unei parcele de pământ destinată cimitirului[1]. Primul cimitir menționat în Biblie este cel de la Hevron în Eretz Izrael, întemeiat de cel dintâi evreu, Abraham[2]. Abia generația Iacov-Israel se va îngriji de casa lui Dumnezeu[3], sinagoga.

Cimitirul, în ebraică Beth (bet, beit) Hahaim, tradus cuvânt cu cuvânt "casa vieții", a fost în societatea evreiască o adevărată instituție, funcționând după prescripții respectate cu strictețe. Cuprindea băi rituale, capele funerare şi diverse anexe. Ritualurile funerare sunt în iudaism de o mare simplitate[4]. Responsabilă de buna desfăşurare a ritualului funerar este Hevra Cadişa[5] o frăție sfântă alcătuită din 18 membri[6], care se bucurau de stima comunității. Frăția funcționa după un statut[7]. În iudaism îngroparea morților este o poruncă religioasă[8] – o mițva, care are întâietate şi față de studiul Torei. Nu există un cult al morților[9]. Pentru biblie şi tradiția evreiască moartea este o realitate biologică şi rezultatul păcatului[10]. Sunt interzise martiriul şi sinuciderea. Conform Legii, defunctul trebuia să ajungă în pământ[11]. Nu se practică incinerarea. Întreținerea cimitirului este tot o obligație a frăției.

Studierea cimitirelor evreieşti reprezintă în fapt, accesarea unei baze de date, în condițiile în care documentele şi arhivele comunităților au fost distruse, uneori în totalitate. Monumentele funerare oferă informații exacte din domenii diverse: demografie, lingvistică, sociologie şi nu în ultimul rând ele sunt suportul unui prețios discurs artistic.

Pietrele de mormânt, aşezate pe un soclu sau înfipte direct în pământ, au o parte ornamentală, câmpul sculpturii, de obicei în partea lor superioară, şi o parte care conține epitaful[12], câmpul inscripționat. Epitaful conține un număr de elemente esențiale: „aici

---

[1] *Dicționar de civilizație iudaică,* Larousse, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, pag.70

[2] Rosen Moses, *Eseuri biblice,* Ed. Hasefer, Bucureşti, 1992, pag. 16. Abraham, la moartea soției sale Sara, a cumpărat de la Efron, prințul hitiților, grota Mahpelah la prețul de 400 de talanți, fapt evidențiat în Tora, pentru a nu exista nici un dubiu asupra proprietății de veci a familiei abrahamice. Aici îşi vor găsi odihna şi urmaşii Itzhac şi Rivca, apoi Iacov şi Lea.

[3] *Geneza 28*, 17-19.

[4] Regine Azria, *Iudaismul*, Ed. C.N.I. "Coresi" SA, Bucureşti, 2000, pag. 56.

[5] Tereza Mozes, *Evreii din Oradea,* Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997, pag. 36, Membrii frăției aveau obligația de a vizita bolnavul pe patul de moarte şi a se ruga pentru el, de a se ocupa de pregătirea rituală a trupului celui decedat – tahara, de a-l îmbrăca în kittel, bărbații şi în talit, de orientarea spre răsărit a defunctului şi aşezarea sub capul acestuia a unui săculeț cu pământ din țara sfântă, de consolarea familiei după înmormântare. Apoi se purificau la baia rituală şi luau masa împreună. Pentru serviciile prestate erau retribuiți. În Lituania s-au fixat, începând din secolul al XVII-lea, tarife maximale pentru evitarea abuzurilor. În comunitățile mari exista şi Hevra hesed sel emet – societatea datoriei dezinteresate, pentru cei săraci.

[6] *Dicționar de civilizație iudaică,* Larousse, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, Conform valorii numerice a consoanelor ebraice cifra 18 este echivalentul cuvântului "hai" = "vii".

[7] *Ibidem*, pag. 328. Statutul a fost redactat după modelul conceput de Rabi Iuda Love ben Betalel din Praga, spre sfârşitul secolului al XIV-lea

[8] Regine Azria, *Iudaismul*, Ed. C.N.I. "Coresi" SA, Bucureşti, 2000, pag. 58.

[9] *Ibidem*. Se oficia o rugăciune pentru a nu se fi comis o ofensă față de moarte care se face pe 7 adar sau între 15-20 kislew când se ține şi o zi de post iar la sfârşitul zilei un ospăț.

[10] *Geneza 3*, 22-23

[11] Regine Azria, *op. cit.*, p.56

[12] Originea epitafului o găsim în Epitaphia greacă, festivitate în onoarea eroilor patriei din timpul războaielor cu perşii, sec. V î.e.c. şi în Epitafios logos, adică recitarea unui discurs funebru de către o personalitate politică în cinstea cetățenilor Atenei căzuți în lupte, primul astfel de discurs fiind rostit după o gravă înfrângere în Tracia.

odihneşte", numele defunctului, numele tatălui celui decedat, data decesului şi binecuvântarea, şi elemente secundare: funcţii, vârstă, lamentaţii. Diferenţierea între pietre o fac elemente ca: proporţia între spaţiul destinat ornamenticii şi cel destinat textului - uneori decorul poate întrepătrunde epitaful, forma şi dimensiunea monumentului, materialele din care sunt confecţionate acestea.

Acest tip de pietre tombale sunt bine cunoscute încă de la sfârşitul Republicii[13] romane.

Cercetătorii din România presupun că lespezile mormintelor au fost la început din lemn (nu se cunosc păstrate) dar din a doua jumătate a sec. al XIX-lea ele sunt numai din piatră. Când roca a fost mai dură, monumentul s-a păstrat în condiţii bune, rocile slabe s-au măcinat pierzând stratul exterior cu decoraţia. Dimensiunile şi formele diferă de la o zonă la alta, aceste caracteristici născând tipologiile "domeniului".

Tehnica folosită la confecţionarea monumentelor era fie incizia, fie relieful. Făuritorul pietrei de mormânt era un meşter popular local sau din apropiere, cunoscător de carte, cu meseria moştenită probabil de generaţii, ceea ce ar explica o anumită omogenitate a formelor şi a simbolisticii folosite într-o zonă. Bogăţia ornamentală nu depinde exclusiv de dimensiunea pietrei ci mai mult de zona unde este localizată, de influenţele primite.

Primele menţiuni despre cimitirele evreieşti din România apar încă din secolul al XVIII-lea la unii călători străini[14]. Descrieri mai amănunţite ale unor cimitire evreieşti apar în Germania, Austria şi Cehia. În România, printre primii care au scris despre cimitirele evreieşti a fost Paul Petrescu. În 1980 apare cartea lui Lajos Erdelyi, *Régi Zsidó temetök müvészete*. Lucrarea lui Silviu Sanie, *Dăinuire prin piatră. Monumentele cimitirului medieval evreiesc de la Siret* apărută la editura Hasefer în anul 2000 face o descriere completă a întregului cimitir. În Ungaria, la Nyiregyháza, s-a editat lucrarea lui Kopka Janos, *Zsidó emlékek a Felső-Tisza vidékén*, în care se face şi o sumară prezentare a cimitirelor iudaice din bazinul superior al Tisei, fiind incluse părţi din Ungaria, Ucraina şi România (Szabolcs – Satu Mare – Bereg).

Evreii sunt menţionaţi în oraşul Satu Mare din secolul al XVIII-lea[15], dar nu se cunoaşte data achiziţionării terenului destinat primului cimitir. În oraş există două cimitire evreieşti, alăturate, unul ortodox şi unul neolog. Cel mai vechi şi mai valoros prin informaţiile oferite este cel ortodox, situat pe strada 9 Mai colţ cu strada Zorilor. Cimitirul are o suprafaţă de 2 ha, intrarea făcându-se din strada 9 Mai. Este împrejmuit de un gard înalt din cărămidă în care, din construcţie, au fost amplasate ferestre metalice ce pot fi manevrate doar din interiorul cimitirului. Are forma de L şi este împărţit în 18 sectoare de alei de-a lungul cărora mormintele se înşiră ordonat. Cimitirul are aproximativ 3000 de morminte[16].

În dreapta intrării sunt capele funerare destinate personalităţilor rabinice. În partea nordică a cimitirului pietrele lipsesc ori sunt rare şi măcinate de vreme. În această zonă cele mai multe inscripţii nu pot fi citite iar decorul se desluşeşte doar sporadic. Nici împărţirea pe sectoare nu se distinge. Este partea cea mai veche a cimitirului.

Urmează o zonă în care pietrele sunt vechi, dar apar ordonate. Şi aici sunt pietre deteriorate, fiind evidentă diferenţa de duritate între materialele din care au fost confecţionate. Există şi monumente căzute sau rupte. Totuşi, cercetarea pietrelor se poate

---

[13] În afara bustului portret cuprindeau date biografice, prezentarea personalităţii defunctului, ajungând adevărate naraţiuni. Partea iconografică cuprindea alegorii despre virtuţile, activitatea desfăşurată şi opţiunile religioase ale defunctului.

[14] Silviu Sanie, *Dăinuire prin piatră. Monumentele cimitirului medieval evreiesc de la Siret,* Ed. Hasefer, Bucureşti, 2000, pag. 20.

[15] Csaba Csirák, *Szatmári zsidó emlékek,* Othonom Szatmármegye 12, Szatmárnémeti, 2001, pag. 17.

[16] Nicolae Decsei, preşedintele comunităţii evreilor Satu Mare, informaţie orală.

face în condiții bune în această zonă. Monumentele sunt puțin intrate în pământ dar sunt vizibile soclurile şi s-a păstrat relieful sculptat. Zona dinspre sud este cea mai nouă. Monumentele păstrează forma celorlalte mai vechi, suta de ani ce le desparte nealterând omogenitatea tipurilor şi formelor, doar că unele sunt de dimensiuni mai mari, semn de prosperitate a comunității,

Cimitirul evreiesc ortodox de la Satu Mare impresionează prin monumentalitatea sa. Majoritatea pietrelor au un soclu înalt, proeminent, care permite încărcarea cu o piatră funerară de mari dimensiuni. Pietrele au o înălțime cuprinsă între 1,5 m şi peste 2,5 m. Monumentalitatea este accentuată şi de forma pietrelor tombale, sculpturi pseudo - arhitectonice: frontoane, colonete, acrotere, cornişe, de o uimitoare diversitate. Astfel, colonetele apar singulare sau alăturate două câte două, netede, canelate sau în torsadă. Ele susțin arcuri simple, duble, treflate, frânte ogival sau în multiple retrageri. Altele susțin frontoane unghiulare sau în semicerc, separate de cornişe proeminente, uneori cu denticuli la partea inferioară. Nu putem să nu asociem acestor elemente de arhitectură antică din cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare, dorința evreilor de a-şi refigura prin monumentul funerar, cel mai prețios simbol al lor, Templul din Ierusalim. Această varietate de forme, aparținând curentelor artistice ce au înfrumusețat Europa în mileniile creştine, alăturate în cele mai suprinzătoare moduri, dar întotdeauna în prezența simbolului iudaic, face ca şi arta cimitierială, asemenea celei sinagogale, să se înscrie într-un stil bine individualizat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi prima jumătate a celui de-al XX-lea în această zonă, eclectismul iudaic.

Partea superioară a monumentului este rezervată câmpului decorativ, în care este reprezentat un singur simbol iudaic. Cel mai frecvent apare menora[17] – candelabrul cu şapte brațe şi scutul lui David[18] Alte simboluri iudaice care apar sunt: Tora deschisă, pomul vieții, binecuvântarea cohanimilor, vreji vegetali, flori, ghirlande, carafe, ulcioare, stejari reprezentați cu frunziş şi trunchi, jocuri de linii geometrice, coronițe de laur, boboci de flori, obiecte rituale uneori reprezentate agățate într-un cui cu un şnur, litere din alfabetul ebraic, păsări, mai rar animale. La bogăția ornamentală contribuie şi elementele de arhitectură: profile de templu, coloane, capiteluri, baze de coloană, bolți, ferestre, acrotere, frontoane, cornişe, denticuli. Acest registru ornamental este prezent în toate cimitirele evreieşti urbane din nord-vestul Transilvaniei precum şi în zonele apropiate din Ungaria şi Ucraina. Spre deosebire de monumentele siretene, la Satu Mare câmpul sculpturii este mult mai redus şi bine delimitat de elemente arhitectonice, câmpul inscripției ocupă de obicei între 2/3 şi 3/4 din piatra tombală. Un singur monument, aflat în partea de sud a cimitirului, prezintă un acoperiş metalic, asemenea celor din cimitirul de lângă sinagoga Remuh din Cracovia.

---

[17] Nadia Badrus, *Două simboluri identitare evreieşti: menore şi maghen David*, în „Istorie şi tradiție în spațiul românesc", VI, pg. 91-93, ULB Sibiu, 2006 Menora este prezentată în Tora ca proiect divin, este descrisă în detaliu şi are o puternică conotație religioasă. Este un simbol cunoscut în lumea iudaică încă dinaintea construirii primului Templu din Ierusalim. O găsim şi pe Arcul de triumf al lui Titus figurată ca pradă de război, după distrugerea celui de-al doilea Templu în anii 70 d. C. La sărbătoarea Hanuca menora are opt brațe.

[18] *Ibidem* pg.93-95 Acesta nu este un simbol iudaic vechi, el regăsidu-se în antichitate în spații culturale diverse iar în evul mediu în bisericile creştine. În secolul al XIV-lea David ben Iuda îl asociează regelui David care avea pe scutul său o stea cu şase colțuri ce-i oferea protecție magică. A existat şi presupunerea că hexagrama figura pe inelul lui Solomon - „pecetea lui Solomon". Cele două sintagme au circulat în paralel în evul mediu, în final impunându-se steaua lui David. Carol al IV-lea în 1345 acorda comunității evreieşti din Praga dreptul la steag propriu, evreii figurându-şi pe acesta hexagrama care astfel devine simbol oficial. În secolele următoare scutul lui David va fi preluat ca simbol identitar evreiesc de comunitățile evreieşti din centrul Europei. O mare răspândire o cunoaşte acest simbol în secolul al XIX-lea, probabil şi în concureanță cu crucea creştină.

Monumentele din secolul al XIX-lea şi prima jumătate a secolului al XX-lea sunt scrise în ebraică, foarte rar bilingv, în ebraică şi maghiară.

În judeţul Satu Mare au fost identificate 125 de cimitire evreieşti, toate fiind în prezent în administrarea comunităţii sătmărene. Aceste instituţii religioase, după dispariţia tragică a marii mase de evrei din zonă, nu au suferit distrugeri intenţionate, ele au fost împrejmuite şi închise, urmărindu-se o izolare a lor pentru a nu fi profanate. La sfârşitul anilor `80 fosta I.J.G.C.L. Satu Mare a efectuat lucrări de împrejmuire a cimitirelor evreieşti în judeţ. Aceste acţiuni au contribuit la o mai bună conservare a lor, ferindu-le de un posibil factor distrugător uman dar şi de accesul în incita cimitirelor a animalelor.

Cimitirele evreieşti sătmărene sunt în majoritatea cazurilor încă necercetate, bogăţia lor de mesaje fiind insuficient receptată de acest început de mileniu III. Atunci când valoarea culturală a acestor cărţi deschise de istorie şi dovezi seculare de multiculturalitate locală o impune, este necesar să fie gândite strategii care să le asigure dăinuirea. În România o situaţie fericită o au cimitirele evreieşti clasate în patrimoniul naţional cultural (cum este cazul unor cimitire evreieşti din jud.Maramureş, Suceava) a căror conservare este asigurată prin lege. În acest sens trebuie dirijate eforturile de conservare.

La cimetière juives orthodoxe de Satu Mare

Résumé

La cimetière a été pour les communautés des juifs une véritable institution parce qu'elle avait: d'une part des chapelles, des salles de bains rituelles,des diverses annexes, et, l'autre part les ordres religieux, dont l'association Hevra Cadisa s'occupait strictement.

La pierre tombale dans la cimetière juive contient deux parties distinctives: l'une réservée à l'ornementation, d'habitude dans la partie supérieure et l'épitaphe. Leur proportion spaciale génère des typologies zonales.

Au nord-ouest de la Transylvanie la partie réservée à l'ornamentation, bien que plus reduit, ayant d'habitude un seul symbôle juif, est pourtant individualisée. L'aspect général du monument est extrememement spectaculeux, la conception d'ensamble étant l'une fortement architéctonique; l'encadrement entre des colonnettes seules ou doubles, simples, canelées ou en torsade et finalisé avec des corniches ou des frontons d'une grande richesse de formes. Pendant que les témoignages de la présence juive devient de plus en plus rare la valorisation des cimetières juives est très importante pour le trésor artistique et documentaire qu'elles contiennent.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

¤¤¤, *Biblia. Vechiul Testament*

¤¤¤, *Dicţionar de civilizaţie iudaică*, Larousse, Bucureşti, 1997

¤¤¤, *Dicţionar enciclopedic de iudaism*, Bucureşti, 2000

¤¤¤, *Enciclopedia Universalis Corpus 13*, Paris, 1994

¤¤¤, *Evreii din România în texte istoriografice*, Bucureşti, 2002

¤¤¤, *Insula. Despre izolare şi limite în spaţiul imaginar*, Centrul de Istorie a Imaginarului, Colegiul Noua Europă, Bucureşti, 1999

¤¤¤, *Recensământul general al populaţiei României 1930*, Bucureşti, 1930

¤¤¤, *Satu Mare. Studii şi comunicări, vol. XIII, 1996*, Satu Mare, 1996

Azria, Regine, *Iudaismul*, Bucureşti, 2000

Badrus, Nadia, *Istorie si tradiţie în spaţiul românesc, Două simboluri identitare evreieşti: menora şi maghen David,* ULB Sibiu 2006

Benjamin, Lya, Cajal-Marin, Irina, Kuller, Hary, *Mituri, rituri şi obiecte rituale iudaice, Culegere de texte şi comentarii*, Bucureşti, 1994

Besançon, Alain, *Imaginea interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasmului de la Platon la Kandinski*, Bucureşti, 1994

Carmilly-Weineberger, Moshe, *Istoria evreilor din Transilvania(1623-1944)*, Bucureşti, 1994

Corneanu, Ioan, *Statistica cuprinzând numărul populaţiei evreieşti din judeţul Satu Mare între anii 1890-1940*, studiu, Comunitatea Evreilor din Satu Mare

Csirák, Csaba, *Szatmári zsidó emlékek,* Othonom Szatmármegye 12, Szatmárnémeti, 2001

Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii şi civilizaţiei, Vol. I-IV*, Bucureşti, 1985

Erdelyi, Layos, *Regi Zsidó temetök müveszete (Arta vechilor cimitire evreieşti)*, Bucarest, 1980

Glük, Eugen, *Contribuţii cu privire la integrarea evreilor din Transilvania în viaţa politico religioasă a României (1918-1922)*

Haiduc, Gheorghe, *Istoria comunităţii evreieşti din comuna Vama, judeţul Satu Mare, studiu, Comunitatea Evreilor din Satu Mare*

Hârlăoanu, Alfred, *O istorie a mozaismului şi a Israelului antic*, Bucureşti, 2001

Kopka, János, *Zsidó emlékek a Felső-Tisza vidékén*, Nyiregyhaza, 2004

Moses, Rosen, *Eseuri biblice*, Bucureşti, 1992

Mozes, Tereza, *Evreii din Oradea*, Bucureşti, 1997

Petrescu, Paul, *Istorie şi simbolistică în arta populară a evreilor din România*, Secolul 20,282-283,6-7, Bucureşti, 1984

Petrescu, Paul, *Obiecte rituale iudaice din România*, Bucureşti, 1999

Sanie, Silviu, *Dăinuire prin piatră. Monumentele cimitirului medieval evreiesc de la Siret*, Bucureşti, 2000

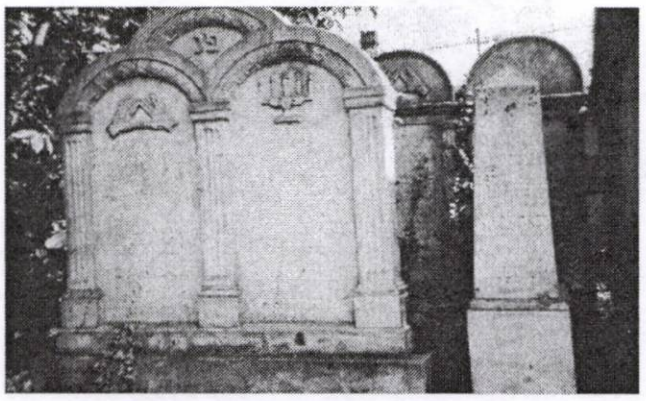

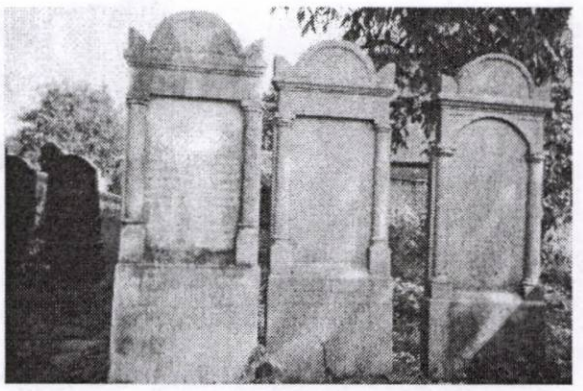

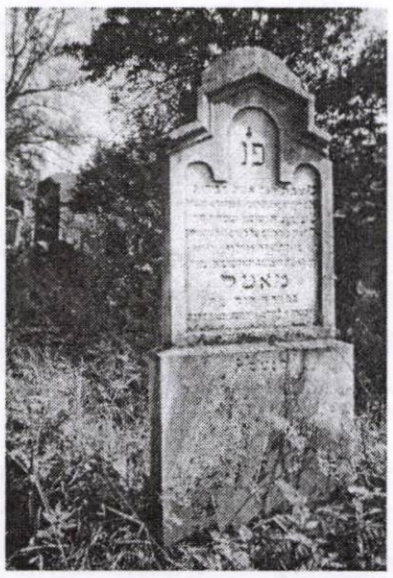

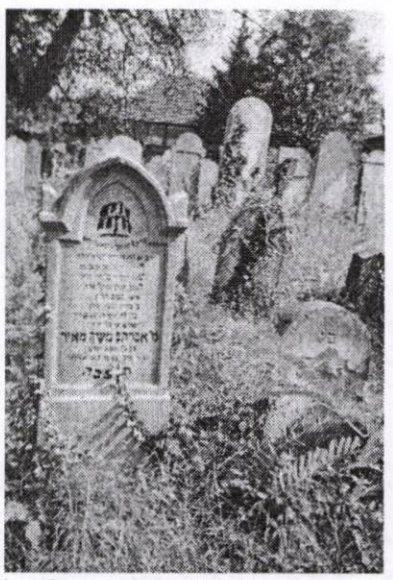

Pietre funerare din cimitirul din Satu Mare

Pietre funerare din Cracovia

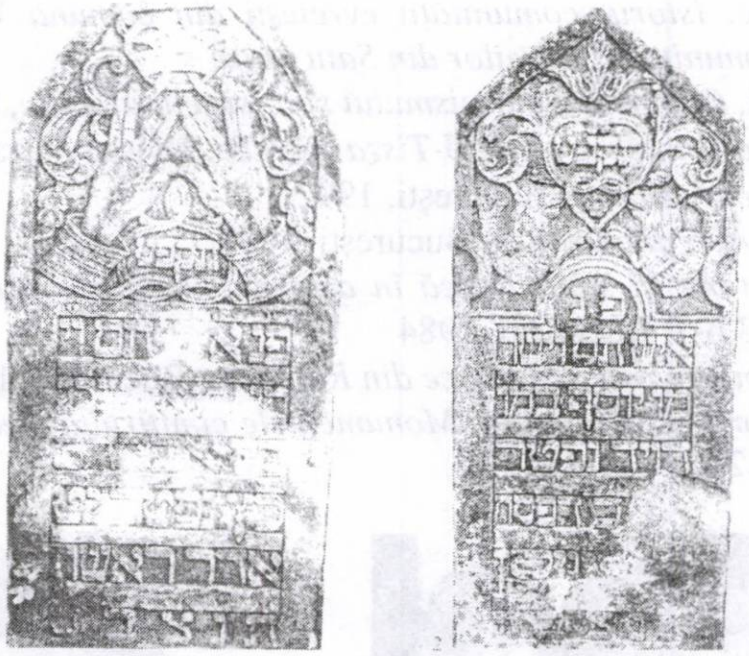

Pietre funerare de la Siret

Arhitectura sinagogală în nord-vestul Transilvaniei la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Eclectismul iudaic al fațadelor

Felicia Grigorescu

Prezența unei etnii în limitele unei anumite perioade de timp şi ale unui anumit spațiu, poate marca esențial arhitectura locului respectiv. Dintre cele două variabile - timpul şi spațiul - necesită o mai mare întindere, variabila timp, respectiv durata existenței etniei în locul respectiv. Sunt necesare mai multe generații pentru ca urmele materiale rămase prin programe constructive proprii, să se evidențieze în context. Spațiul, poate să fie mai întins sau mai restrâns, fiind suficiente chiar şi două sau trei localități care să poarte amprenta specificului etniei.

Dintre mărturiile de civilizație iudaică existente, prezentul studiu se referă la arhitectura sinagogală. Ca arie, s-au ales județele din partea de nord-vest a României respectiv: Maramureş, Satu Mare, Bihor. În întreaga zonă, în secolul al XIX-lea şi al XX-lea, are loc o creştere progresivă a populației evreieşti.

Iată o selecție de date referitoare la numărul şi ponderea populației evreieşti într-o serie de unități teritoriale, extrase din Recensământul general al populației României efectuat în anul 1930[1]. Acest an este foarte apropiat de apogeul economic, social şi cultural al evreimii europene şi al celei româneşti.

Locul	Total populație	Cea mai numeroasă etnie	%în total populație	Evrei	%în total populație
România[2]	18057028	1425507	7,9	728115	4,0
Crişana Maramureş	1390417	320795	23,1	88825	6,4
Maramureş[3]	161575	33828	20.9	33828	20,9
Sighet	27270	10526	38,6	10526	38,6
Bihor	510318	152042	29,8	21982	4,3
Oradea	82687	42630	51,6	14764	17,9
Carei	16042	5637	35,1	2329	14,5
Satu Mare (județ)	294875	74191	25,2	23967	8,1
Satu Mare	51495	21916	42,6	10693	20,8

Puterea economică va determina susținerea unor programe arhitectonice, care spre sfârşitul perioadei devin de-a dreptul exuberante stilistic şi ornamental. 1930 este anul în care s-a construit ultima sinagogă de mari dimensiuni din aria selectată, cea de pe strada Primăriei din Oradea. În acelaşi an este construită în Israel o sinagogă de factură modernă, Marea sinagogă din Tel Aviv[4], cu care se consideră că începe o nouă eră a arhitecturii

---

[1]Institutul Central de Statistică, *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930*, Ed. ICS, Bucureşti, 1940, p. 345

[2]*Ibidem. România în granițele de la 1930.* Provinciile recenzate au fost: Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova, Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş

[3]*Ibidem. România în granițele de la 1930.* Provinciile recenzate au fost: Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova, Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş

[4]*Ibidem*, p. 163

sinagogale. Într-o perioadă foarte scurtă arta iudaică reuşeşte să recupereze secolele de "tăcere".

Sinagoga este un complex relevant monoteismului prim, cu o configuraţie concretizată după nenumărate căutări de expresie. După emanciparea evreilor sinagoga a intrat într-o adevărată competiţie cu celelalte monoteisme şi cu ea însăşi. Are loc o extrovertire, prin ferestre de mari dimensiuni în faţade de o mare bogăţie ornamentală. O abundenţă de stiluri şi neo-stiluri debordează: eclectismul, neo-clasicismul, neo-romanicul, neo-barocul şi neo-maurescul. Emulaţia a fost atât de puternică încât s-a considerat necesar a se atrage atenţia evreilor că ei vin în sinagogă pentru reculegere, şi "să vă recăliţi în rugăciune…aceasta este maniera cea mai bună de a o înfrumuseţa"5.

Sinagoga este principala instituţie în iudaism. Deşi în cadrul ei se desfăşurau mai multe activităţi, ceea ce îi şi conferă caracterul de instituţie, sinagoga este percepută în primul rând ca loc de exercitare a cultului. A fost din cele mai vechi timpuri loc de rugăciune, de instrucţie, centru comunitar.

Deoarece la nici una din comunităţile evreieşti din zona cercetată nu se mai păstrează arhive, studiul nu s- a bazat pe hărţi sau proiecte de construcţie, "citirea" monumentelor făcându-se in situ.

***SIGHETUL* MARMAŢIEI.** *TEMPLUL VIJNIŢER KLAUS.*

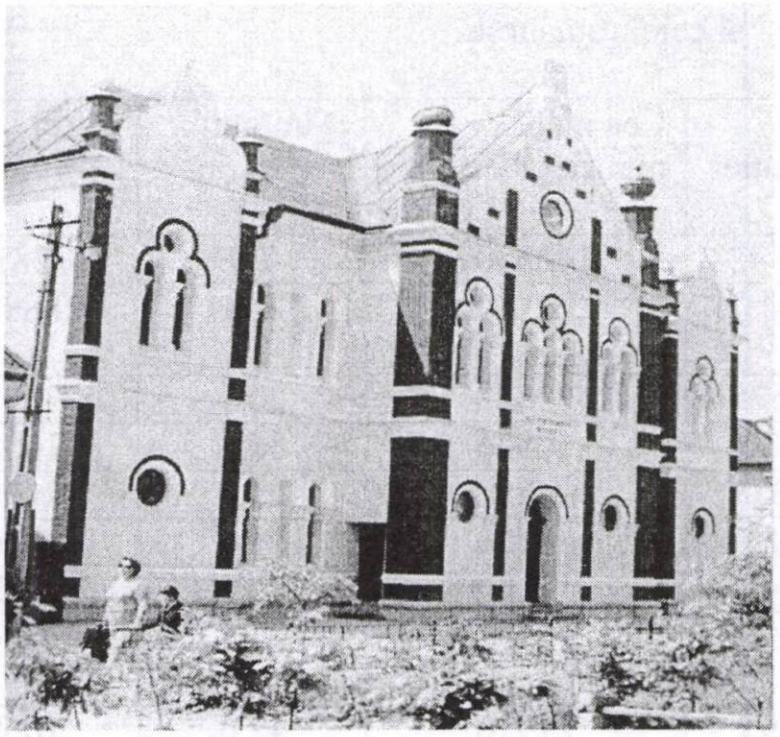

Fig.1. Templul Vijniţer Klaus, Sighetul Marmaţiei, exterior

În 1930 evreii reprezentau 38,6% din populaţia oraşului. În oraş funcţionau şase sinagogi, două temple şi numeroase case de rugăciune. Astăzi se mai păstrează doar o singură sinagogă, cea de pe strada Vişeului nr. 10, templul Vijniţer Klaus. construit în anul 1885[6]. Clădirea a fost reparată şi restaurată de mai multe ori. Este situată la aliniamentul străzii, peretele nordic este lipit de clădirea vecină, deci nu are toate faţadele libere.

Planimetria nu este regulată, reflectând adaptarea necesităţilor funcţionale la spaţiul existent. Clădirii iniţiale i s-a adăugat la un moment dat, pe o parte a laturii nordice, un corp de clădire nou, în care a funcţionat o şcoală.

---

[5]M.R. Hayoun şi D. Jarrase, *Les synagoges*, PUF, Paris, 1999, p.28-29, citat din Zadoc Kahn într-un discurs în sinagoga din Rue de la Victoire

[6] A. Streja, L. Schwarz, *Sinagogi din România*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1996., p. 122.

În elevaţie, faţada principală este cea mai spectaculoasă, fiind organizată în axe: cele din flancuri şi încă trei centrale, sunt cuprinse în cadrul unor rezalite. Rezalitele laterale sunt simetrice având la parter câte o fereastră rotundă cu ancadrament în retragere şi o decoraţie în arc de cerc ce se sprijină pe două console mici. La etaj câte o fereastră biforă iar deasupra stâlpului separator al ferestrei, o fereastră rotundă. Un ancadrament trilobat sprijinit la extremităţi pe mici console, îmbracă grupul de ferestre. În axele doi şi cinci câte o fereastră trilobată atât la parter cât şi la etaj. Rezalitul central are la parter un acces central în arc semicircular, flancat de câte o fereastră circulară iar la etaj deasupra intrării o fereastră triforă, alături câte una biforă, după modelul celor din axele marginale. Pe părţile laterale ale rezalitului central, la parter, mai există câte o intrare pentru accesul la etaj, la locurile rezervate femeilor. Clădirea are un soclu scund, la nivelul a două trepte, şi puţin deasupra lui, un brâu subţire dublu profilat. Etajele sunt separate printr-un dublu brâu profilat, cel superior constituindu-se şi în solbanc pentru ferestre. Deasupra intrării, este un text în ebraică. Rezalitele sunt mărginite de lesene din cărămidă aparentă, stâlpii continuă şi deasupra cornişei şi poartă în vârf ornamente metalice. Perimetral clădirea prezintă o cornişă proeminentă. Axele marginale au câte un timpan cu extradosul trilobat, de inspiraţie barocă, având în mijloc o fereastră rotundă neperforată. Deasupra rezalitului central un fronton triunghiular în care fereastra rotundă este obturată. La mijloc frontonul se închide cu *Tablele Legii*. Repertoriul ornamental cuprinde elemente maure, baroce si cu pondere mai însemnată neoromanice.

SATU MARE.

Primele atestări ale evreilor la Satu Mare datează din al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea. Până la începutul secolului al XX-lea numărul evreilor a crescut continuu, având condiţii favorabile pentru a dezvolta diferite activităţi economice.

Prima sinagogă din piatră a fost construită în anul 1856[7]. Când nu a mai făcut faţă creşterii numerice a comunităţii, aceasta a fost demolată şi pe acelaşi amplasament, în anul 1892, a fost construit Templul Mare[8]. Surprinzător este faptul că la distanţe de mai puţin de 150 de km. respectiv între Oradea, Dej şi Satu Mare există o triadă de temple construite după acelaşi proiect, ele având arhitectura exterioară şi cea interioară aproape identice. În oraş s-au construit mai multe sinagogi, populaţia evreiască ajungând în 1930 la 10693 persoane, ceea ce însemna 20,77 % din totalul populaţiei[9].

Pe strada Hám Iános se găsea până în anul 2007 o sinagogă care din nefericire s-a prăbuşit. Date despre această sinagogă nu se cunosc .

SINAGOGA STATUS QUO. În anul 1905 s-a construit pe actuala stradă Cuza Vodă, pe amplasamentul prezent al sediului Poliţiei, o sinagogă a grupării Status-quo[10]. Sinagoga avea o arhitectură remarcabilă şi un amplasament de excepţie, cu expunere la aliniamentul a trei străzi: actualele străzi Cuza Vodă, M. Eminescu şi Mircea cel Bătrân. Cunoaştem această sinagogă doar dintr-o fotografie păstrată la sediul comunităţii. Ea a fost demolată în 1965.

---

[7] Csaba Csirák, *Szatmári zsidó emlékek,* Othonom Szatmármegye 12, Szatmárnémeti, 2001, p. 35

[8] Va fi tratat la subcapitolul *Trei temple gemene*

[9] Institutul Central de Statistică, *Recensământul General ... 1930*, Ed. ICS, Bucureşti, 1940, p. 345

[10] Cs. Csirák, *op. cit.*, p. 167. În sânul comunităţii evreieşti din Transilvania există în afara cultelor ortodox şi neolog şi un al treilea cult, Status-quo-ante, şi acesta reformator, care a ales calea de mijloc între celelalte două, dorind să salveze unitatea comunităţii

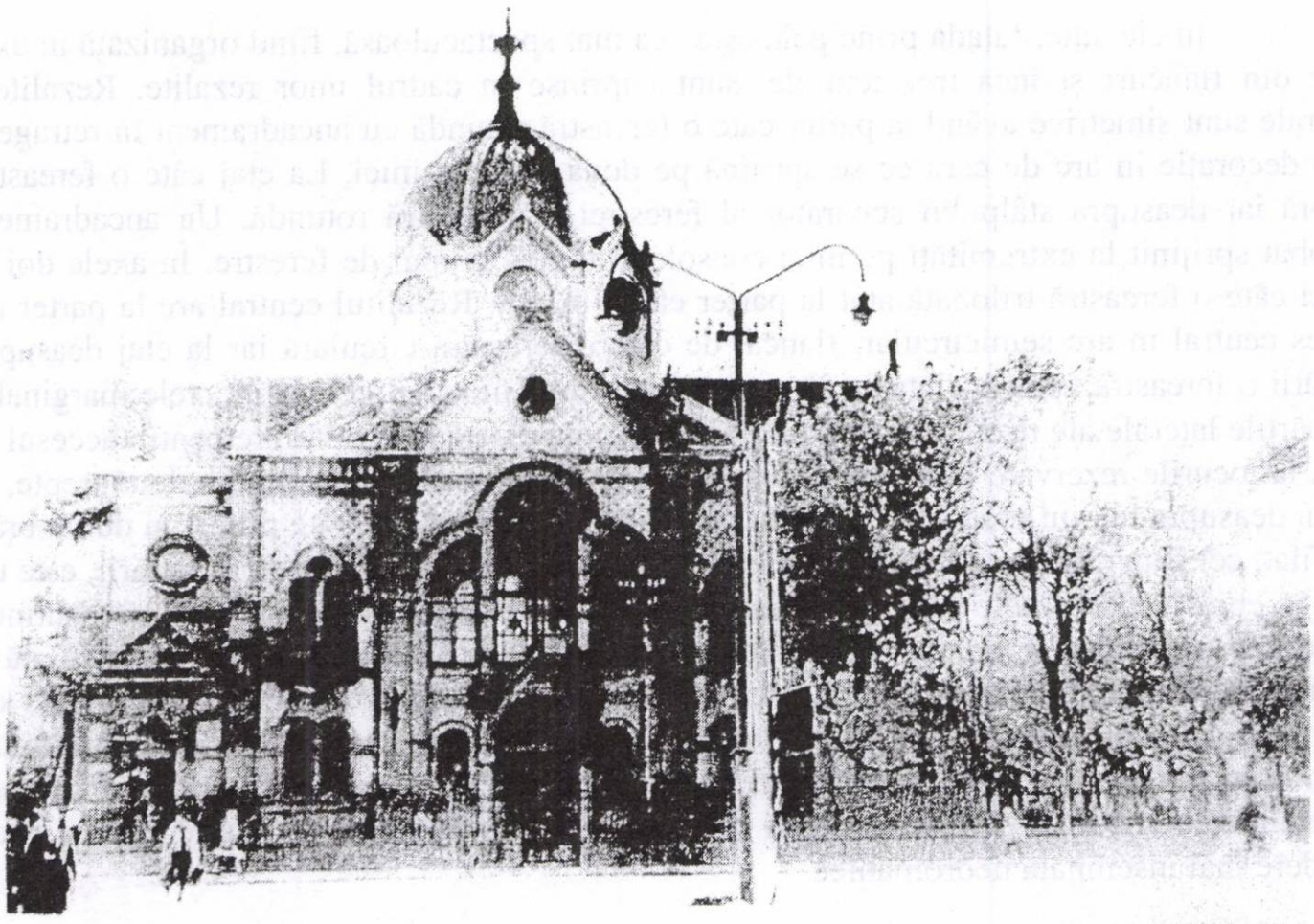

Fig.2. Sinagoga Status Quo din Satu Mare, exterior.

Spre str. Cuza Vodă se desfăşura faţada vestică dominată de un rezalit central în trei axe determinate de patru pilaştri. Axul central era dezvoltat şi cuprindea la parter un potal mărginit de colonete adosate. Deasupra lintelului un timpan în semicerc peste care se mai profila un fronton triunghiular. Pe flancuri câte două ferestre romanice. La etaj pe toată lăţimea o fereastră din trei secţiuni, una centrală terminată în semicerc, mai înaltă, iar lateral alipite două aripi terminate în formă de sferturi de cerc. Partea superioară a ferestrei în toate cele trei aripi avea o broderie în lemn sculptat. În axele alăturate celui central, se găseau la parter câte două ferestre romanice alăturate iar la etaj aceleaşi ferestre alăturate dar care în plus aveau deasupra, între curburile ferestrelor încă un lob. Partea superioară a faţadei era decorată cu cărămidă aparentă. Faţadele dinspre nord şi sud repetă aceeaşi arhitectură, această tratare de ansamblu este singulară în zonă, sinagoga arătând chipul aceleaşi faţade spre fiecare din cele trei străzi care o mărgineau.

SINAGOGA SAARE TORA. Sinagoga Saare Tora a fost construită în anul 1927, pe strada Decebal nr. 4 în imediata apropiere a Templului Mare, de care se deosebeşte atât prin mărime cât şi prin stil. De dimensiuni mai reduse, sinagoga are personalitatea ei, dată de ritmarea faţadelor şi varietatea formei ferestrelor. Ritmarea este realizată de lesene, care depăşesc doar cu puţin cornişa clădirii. Acestea sunt reliefate doar de la un anumit nivel al elevaţiei şi se termină cu capiteluri înalte. Fiecare lesenă are trei nuturi verticale care nu ajung până sub capitel dar contribuie la accentuarea ritmării pe verticală.

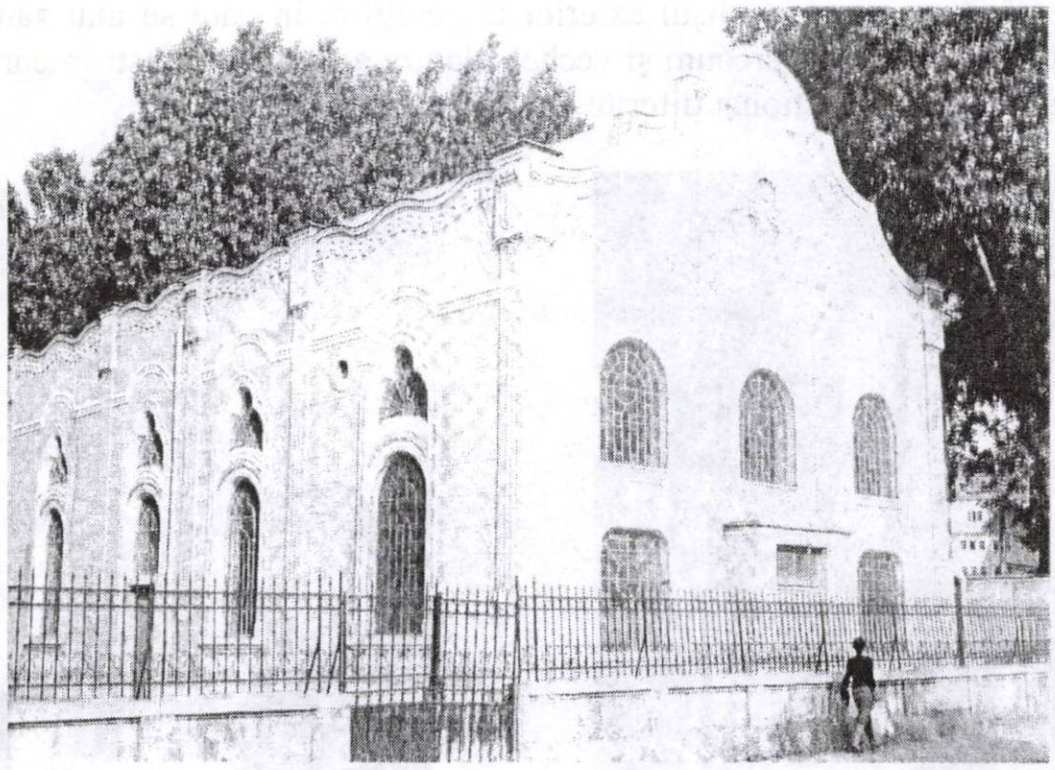

Fig.3. Sinagoga Saare Tora din Satu Mare. Exterior.

Faţada vestică are trei axe egale. Cele două din flancuri, cuprind într-un acelaşi ancadrament două ferestre, una inferioară teşită la colţuri şi una superioară arcuită în plin cintru. În axul central sub fereastră este un ieşind cu un mic acoperiş, în care este amplasată uşa. Un decor liniar face trecerea spre un fronton realizat dintr-o succesiune de curburi de factură barocă. Lesenele centrale sunt reliefate şi în fronton, grupând în centru câteva ornamente discrete, între care distingem o stea a lui David, o scoică şi scriere ebraică.

Faţadele de nord şi sud au patru axe inegale, cele marginale fiind mai late decât cele centrale. Fiecare ax cuprinde câte o combinaţie de ferestre de acelaşi tip: în acelaşi ancadrament, precum în faţada vestică, combinaţia de ferestre cuprinde inferior o fereastră înaltă în plin cintru, şi deasupra ei o fereastră trilobată. Separarea lor se face printr-un arc în mai multe retrageri. Un chenar, accentuează prin arcuirea din dreptul ferestrelor, jocul şi diversitatea acestora. Sub cornişa îngustă, se ondulează asemenea ei, un decor de denticuli separaţi de mici cercuri. În primul ax al faţadei nordice, în dreptul lobului superior al ferestrei este o obturaţie pentru aerisire. Fereastra din axul al treilea este scurtată inferior de aşezarea în acest ax a unei uşi. Faţada sudică, are alăturat un corp de clădire care adăposteşte scara de acces la balcon. Toate ferestrele sunt mărunţite simetric de şprosuri fine. Clădirea are un acoperiş în două ape din tablă.

SINAGOGA DE LA CAREI.

La Carei, în 1930 exista o comunitate evreiască de 2329 de persoane[11], din care în aprilie 2004 mai trăia 1 persoană. Primele date cunoscute despre prezenţa evreilor la Carei sunt cele referitoare la evreii stabiliţi pe domeniul Karoly. Ei şi-au amenajat o sinagogă şi o şcoală iar în 1724 contele le aduce un rabin[12].

Pe strada Progresului, colţ cu strada Morii se găsea la începutul secolului un adevărat complex sinagogal. Existau aici o sinagogă mare, o sinagogă mică, o şcoală evreiască, precum şi alte anexe. Din toate acestea se mai păstrează la nr. 6 sinagoga mare, clădirea sinagogii mici, care a fost vândută unei firme şi transformată în mare măsură,

[11] Institutul Central de Statistică, *Recensământul General... 1930*, p. 345
[12] M. Carmilly- Weinberger, *op. cit.*, p. 94

păstrându-se până azi doar învelişul exterior al pereţilor, în care se mai zăresc lesene ce fragmentau cândva faţadele, precum şi vechea clădire a şcolii evreieşti în care de-a lungul perioadei postbelice au funcţionat diferite instituţii de stat.

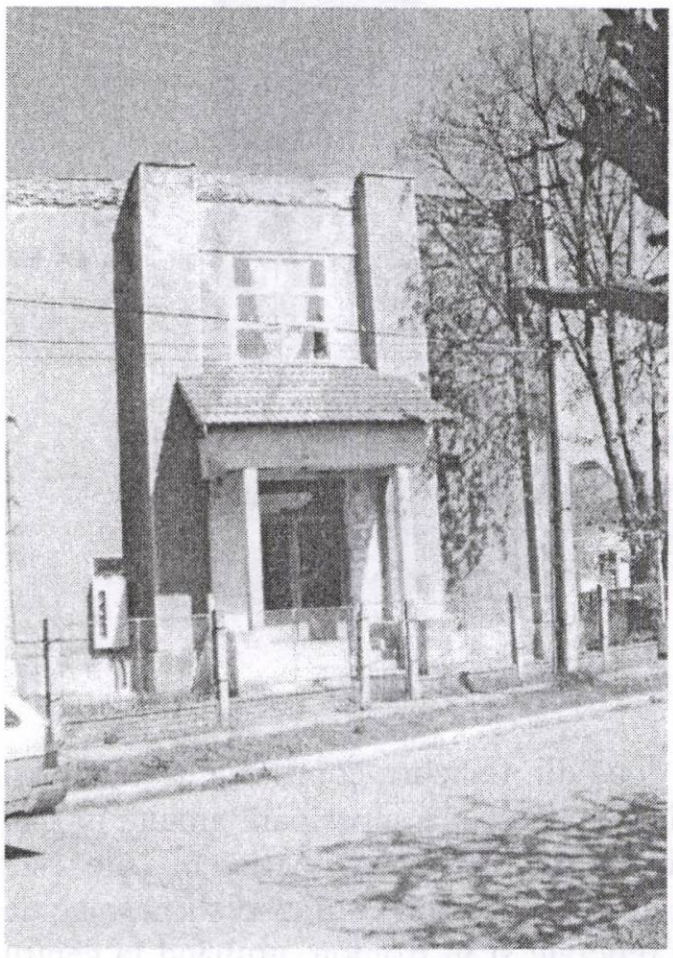

Fig.4.Fostă sinagogă din Carei, jud. Satu Mare.

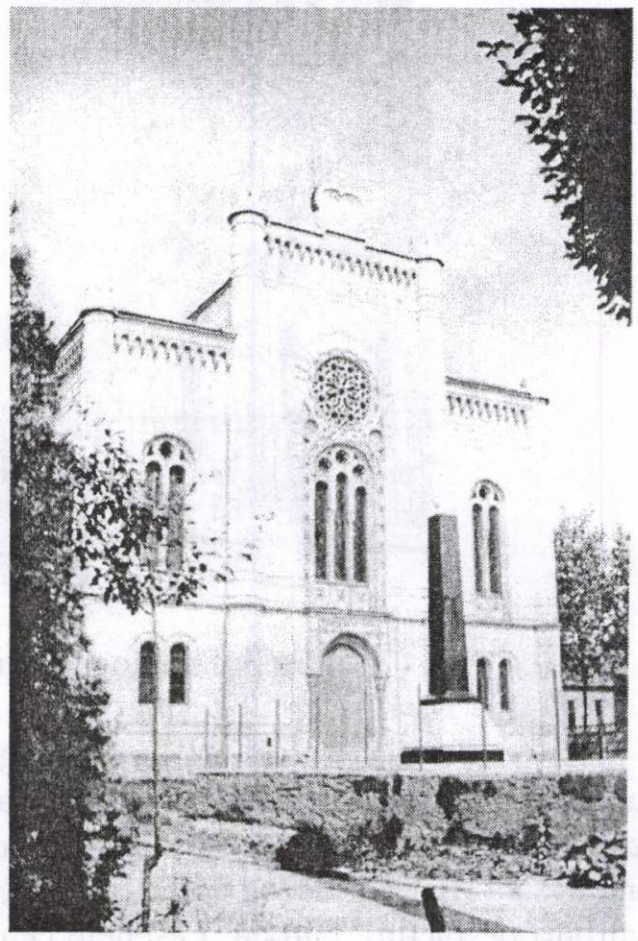

Fig. 5.Sinagoga din Carei, jud Satu Mare.

Sinagoga păstrată este una de tip mare, amplasată într-un spaţiu larg. Clădirea este retrasă de la aliniamentul stradal cu peste 15 m.

Faţadele prezintă două registre orizontale, separate de un mănunchi de chenare realizate din muluri simple, mulura inferioară fiind puţin mai accentuată decât următoarele trei. Registrul inferior este de înălţime mai mică decât cel superior. Panourile verticale sunt născute de patru pilaştri, terminate superior cu mici turnuri ornamentate.

În faţada vestică, panoul central este cel mai bogat ornamentat. În registrul inferior se găseşte intrarea în sala de rugăciune. Accesul se face printr-o uşă de lemn cu ornamente metalice. Partea superioară a uşii este în arc romanic. Uşa este încadrată de două coloane adosate, cu capiteluri mari, deasupra cărora este evidenţiat un joc geometric din linii perpendiculare şi cercuri. Deasupra intrării în registrul superior se află o mare fereastră triforă cu arc în plin cintru dar cu traforuri ce amintesc de stilul gotic. Triforurile sunt separate de colonete cu capitel asemeni celor încastrate în usciori. Ancadramentul este ornamentat cu bulbi. Deasupra ferestrei, legată prin ancadrament, se găseşte o mare rozasă traforată, care prezintă un model floral. Un al doilea ancadrament îmbracă fereastra şi rozasa împreună.

Panourile laterale au în registrul inferior câte două ferestre romanice, alăturate, iar în registrul superior câte o fereastră biforă, asemeni celei centrale. Partea superioară a panourilor are o cornişă cu profilatură maură cu denticuli lungi (mai mult nişte ţurţuri) cu bulbi mici pe intradosul denticulilor. Sub cornişă un ornament discret din bulbi între două perechi de chenare. Cornişa şi decoraţia cu bulbi îmbracă clădirea de jur împrejur. *Tablele Legii* se găsesc deasupra panoului central.

Deşi combină elemente din stiluri diferite – maur, romanic, gotic – eclectismul acestei faţade este de un mare rafinament prin ştiinţa alăturării elementelor decorative, a discreţiei, a echilibrului.

Faţadele laterale sunt mai lungi, ritmate de succesiunea de pilaştri masivi faţetaţi şi de lesene, între care se găsesc ferestre identice cu cele din faţada vestică, corespunzătoare registrelor orizontale în care se află. În primul sector al faţadelor laterale, spre nord şi sud, se găseşte câte o uşă de acces la balcoanele rezervate femeilor. Accesul se face prin scări de lemn.

Faţada estică are o absidă semicirculară în registrul inferior, în dreptul chivotului. De o parte şi de alta a acesteia un decor în parament cu steaua lui David, de dimensiuni foarte mari. În registrul superior, deasupra absidei, o rozasă mare iar deasupra ei trei ferestre arcuite superior în plin cintru, cea din mijloc mai înaltă. Lateral sunt desene geometrice. Şi în faţada estică panoul central este mai înalt, dar acesta se termină în unghi la partea superioară, formă pe care o ia şi cornişa, şi decorul cu bulbi.

ORADEA.

SINAGOGA NEOLOGĂ SION. La sfârşitul anului 1871, comunitatea neologă, pune în discuţie intenţia de a ridica o sinagogă proprie, necesară după desprinderea curentului reformator de comunitatea ortodoxă. Asociaţia constituită în acest scop, a cumpărat o casă pe str. Independenţei nr. 22, ca pe acest amplasament să fie construit propriul lăcaş de cult. În 1877 este elaborat proiectul pentru construcţia unui templu neolog, de către Busch David[13], inginerul şef al oraşului în perioada respectivă. Execuţia a fost încredinţată arhitectului Rimanoczy Kálmán senior[14]. Sinagoga a fost ridicată în perioada 9 aprilie 1877–24 septembrie 1878. Unii specialişti o găsesc asemănătoare sinagogii din Nürnberg.

Fig.6. Sinagoga neologă Sion. Oradea, jud. Bihor. Exterior.

[13] T. Mozes, *Evreii din Oradea*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997, p. 58
[14] *Oradea*, (coordonator Aurel Chiriac), Ed. Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 2001, p. 70

Planul construcției este rectangular. Fațada principală este cea orientată spre strada Independenței. Un brâu perimetral împarte pe orizontală clădirea în două sectoare: unul inferior care în toate fațadele are mai multe accese, şi unul superior, mult mai înalt în care sunt amplasate ferestre monumentale, delimitate de pilaştri. Ferestrele sunt confecționate din lemn, traforurile sculptate născând o adevărată dantelă. Cea mai spectaculoasă este aceea din rezalitul central, de o mare complexitate a formei. Într-un ancadrament uşor în retragere format din câte două colonete alăturate unite de un arc larg, este aşezată o fereastră cvadriforă cu foriile centrale mai înguste, având suprapuse două ferestre rotunde ce se întrepătrund în zona tangentă, cele laterale fiind şi mai late şi mai înalte cu o singură fereastră rotundă deasupra. Ferestrele din flancuri sunt de dimensiuni mai mici dar de acelaşi tip cu fereastra din centru; bifore, închise cu o fereastră rotundă, deasupra un sector ornamentat, acesta ajungând până aproape sub cornişă. Accesul în sinagogă se face prin zona inferioară a fațadei vestice, prin cele trei uşi în arc semicircular, din rezalitul central, destinate bărbaților, şi două uşi rectangulare, laterale pentru femei.

Fațada sudică şi cea nordică sunt identice. Sub cornişa proeminentă se află o înşiruire de mici console delimitate de un chenar liniar. O turlă centrală, divizată de o salbă de ferestre lungi, în plin cintru, susține o cupolă imensă. Distincția construcției este dată de forma ei echilibrată, aproape cubică, de cupola ce domină clădirea prin dimensiune şi înălțime şi de măiestria realizării ferestrelor.

SINAGOGA DE PE STRADA PRIMĂRIEI. Acesta este ultimul lăcaş de cult pe care evreii l-au ridicat în partea de nord-vest a României. După anul 1930 nu s-au mai construit sinagogi de asemenea dimensiuni. Lucrările de construcții au fost conduse după proiectul propriu, de Pinter István[15]. Locul în care s-a amplasat sinagoga, este unghiul de bifurcație a două străzi. Chiar în unghiul străzilor, este avansată absida chivotului. Aceasta prezintă trei ferestre oarbe arcuite în plin cintru, care se prelungesc până spre soclu, având în partea arcuită o obturație ovală. Absida este acoperită cu o semicalotă din tablă, sub care prezintă o cornişă. Lateral de absidă, fațada estică are în partea superioară câte o fereastră ovală de mari dimensiuni, iar inferior câte o fereastră în plin cintru. Dar, ceea ce îi conferă spectaculozitate şi inedit, sunt patru coloane groase în torsadă, având un diametru de aproximativ de 1m., adosate colțurilor sinagogii.

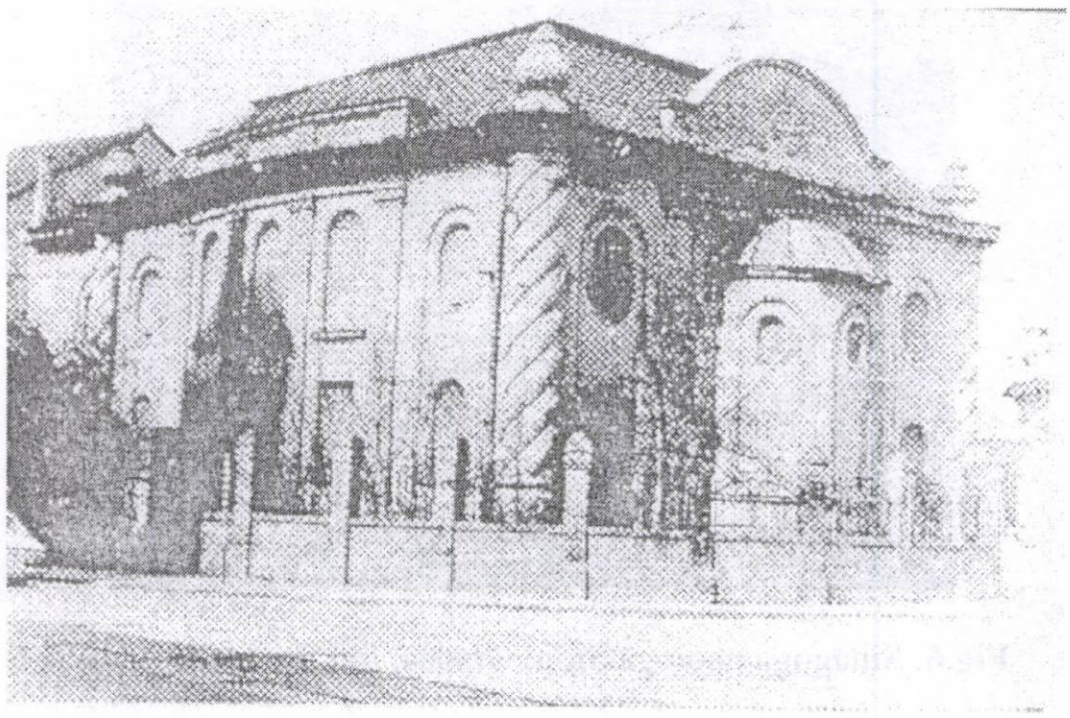

Fig.7. Sinagoga de pe strada Primăriei din Oradea, jud. Bihor. Exterior

[15] Péter Zoltán, *3 secole de arhitectură orădeană*, Ed. Muzeului Țării Crişurilor, Oradea, 2003, p. 99

Acestea străpung cornişa şi au în partea superioară o sferă pe care este aşezat un trunchi de con. Faţadele lungi de nord şi sud au cinci axe. Cele trei centrale, au superior câte o fereastră în plin cintru iar inferior ferestre dreptunghiulare. Axele marginale, au superior câte o fereastră ovală iar inferior ferestre în plin cintru.

Acoperişul este un trunchi de piramidă, în patru ape. În dreptul celor trei axe centrale, ale faţadelor laterale se găseşte un atic nu prea înalt, iar un altul, curbat şi mai înalt, este amplasat deasupra absidei din faţada estică. Faţada vestică are lateral câte două abside mari semicirculare. Prin poziţia avansată a absidei vestice, prin spirala nervoasă a torsadelor, prin jocul formelor ferestrelor şi varietatea aticelor se realizează un compus arhitectural original. Interiorul este degradat, în prezent sinagoga fiind folosită ca depozit de o societate comercială.

După mai multe tentative de construire a unei sinagogi, respinse de comunitatea ortodoxă, şi hasizii reuşesc să construiască pe actuala str. Brezoianu "*Casa de rugăciuni a asociaţiei sefarde şi a învăţăceilor misnaioţi*". Aceasta era cunoscută orădenilor sub numele de Klauz. În timpul războiului a fost distrusă[16].

Trei temple gemene.

Deşi, nu sunt construite concomitent, cele trei temple din Oradea, Satu Mare şi Dej sunt evident rodul unui proiect comun. Ceea ce le deosebeşte este doar modul lor de amplasare, într-un spaţiu mai liber sau cu vecinătăţi mai apropiate. La Dej templul a avut şansa unui spaţiu mai liber de clădiri vecine, punându-se în evidenţă mai bine monumentalitatea clădirii, în timp ce la Oradea, dar mai ales la Satu Mare spaţiul în care a fost amplasat este mult mai restrâns.

Datările construcţiilor sunt făcute astfel: Oradea 1890, Satu Mare 1892, Dej 1907. S-a avansat ideea că primatul aparţine templului din Satu Mare[17], în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mai multe surse îi citează ca autor al proiectului de la Oradea pe Bach Nándor, iar constructor pe inginerul Knapp Ferenc[18]. Dacă aşa este, pare puţin probabil ca proiectantul să fi executat proiectul mai întâi pentru Satu Mare, iar la Oradea să fie vorba de o replică. Există şi posibilitatea ca proiectul să fie unul tip, pentru sinagogă, adus dintr-o zonă cu influenţă în Transilvania, de la Viena sau Budapesta.

Monumentalitatea construcţiei este dată de înălţime precum şi de elementele de arhitectură folosite: pilaştri masivi faţetaţi, ferestre înalte arcuite în plin cintru, cu toate ancadramentele în accentuate retrageri succesive, uşile au suprapuse timpane alungite, aticuri supraînălţate. Cea mai spectaculoasă este faţada vestică, divizată în trei axe. Axul central este un rezalit flancat de doi pilaştri faţetaţi. Pe orizontală două brâie late, perimetrale, evidenţiază trei nivele. Nivelul inferior prezintă în rezalitul central accesul în sala de rugăciune şi câte două ferestre de dimensiuni diferite, toate arcuite în plin cintru. La nivelul superior, într-un acelaşi ancadrament, se desfăşoară un ansamblu de ferestre cuprinzând şi o parte din aticul înalt. Ferestrele din ancadramentul central, sunt trei perechi de câte o fereastră inferioară îngustă şi înaltă prelungită cu un lob superior şi una superioară rotundă. Ele au adosate pe zidul separator şi pe margini, câte o colonetă cu dublu capitel. Lateral câte o fereastră îngustă şi înaltă, asemeni celei de sub ea. În axele laterale, parterul prezintă câte o uşă cu timpan înalt, ce conduce spre balcoanele rezervate femeilor, iar la nivelul superior o fereastră înaltă în plin cintru. Cele două niveluri sunt încoronate de un atic pronunţat divizat ca şi restul faţadei în trei axe de prelungirea peste cornişă a pilaştrilor, care se încheie superior îngroşaţi de un mănunchi de chenare tot mai accentuate spre exterior. Între terminaţiile pilaştrilor se găseşte lateral, câte un fronton

[16] T. Mozes, *op. cit.*, p. 95
[17] A. Sreja, L. Schwarz, *op. cit.*, p. 154.
[18] Péter Zoltán, *op. cit.*, p. 258; *Oradea*, 2001, p. 71

triunghiular cu o fereastră rotundă iar central un fronton mai dezvoltat şi mai înalt cu trei ferestre rotunde. Nivelul superior şi aticul au paramentul din cărămidă aparentă. Pe toată lungimea aticului, în partea superioară se desfăşoară un chenar de denticuli care îmbracă şi pilaştrii şi se frâng după forma aticului. Vase mari metalice şi central *Tablele Legii*, împodobesc vârfurile frontoanelor şi ale pilaştrilor.

Fig.8. Templul Mare din Satu Mare, jud. Satu Mare

Fig.9. Templul "Înfrăţirea" din Dej, jud. Cluj

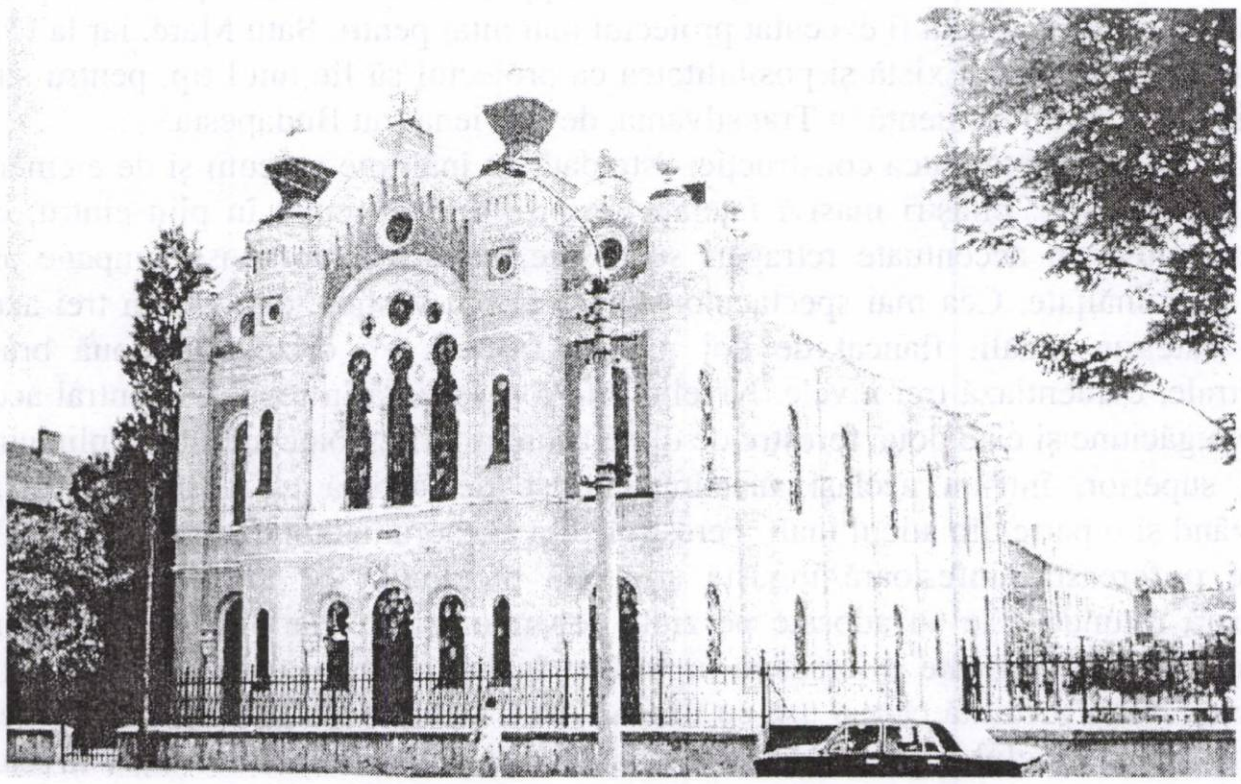

Fig.10. Templul ortodox din Oradea, jud. Bihor.

Faţadele laterale sunt accentuat ritmate de pilaştri, născând şase axe. Primul ax, care are şi atic, este identic axului lateral din faţada principală, mai puţin în sectorul inferior unde în locul uşii are o fereastră. Celelalte axe sunt egale, prezentând câte o

fereastră, la nivelul superior mai înaltă, în plin cintru, în fiecare ax. În axul patru la parter fereastra este înlocuită de o uşă flancată de doua colonete adosate. În faţada de est este marcat locul chivotului de un ieşind în afara zidului, care pe laterale are două ferestre la fel cu cele din faţadele prezentate. Toate ferestrele sunt ornamentate cu şprosuri ce desenează figuri geometrice: triunghiuri şi cercuri.

Tot în acest spaţiu amintim sinagoga de la Valea lui Mihai, părăsită, dar recent renovată în exterior, sinagoga de la Baia Mare, sinagoga de la Beiuş şi sinagoga Şas Chevra situată lângă Templul Mare din Oradea, asemeni sinagogii Saare Tora de lânga templul Mare de la Satu Mare. Pe lângă acestea, în unele sate se mai păstrează sinagogi sau case de rugăciune cărora li s-au dat alte destinaţii, populaţie evreiască nemaiexistând.

După emanciparea evreilor s-a acordat o mai mare atenţie valorii estetice şi ancorării în spaţiu a arhitecturii ecleziastice iudaice. Aşa începe competiţia sinagogii cu lăcaşurile de cult ale celorlaltor religii şi devin mai evidente diferenţele. Inevitabil, sinagoga este supusă influenţelor prezenţelor arhitectonice în care se naşte. Interioarele nu suferă modificări majore. Eforturile de individualizare se concentrează mai mult pe exterioare. Acestea devin din ce în ce mai monumentale şi nasc acel stil original propriu: ECLECTISMUL IUDAIC, care le individualizează în contextele arhitecturale în care apar. Când Europa îşi încheiase defilarea de stiluri prin milenii şi în spaţii, când se consumaseră variantele, adaptările, reinterpretările fiecărui stil, până la epuizare, arhitectura iudaică, cu o foame de secole începe a gusta din praznicul roadelor arhitecturii europene. Combinaţiile sunt dintre cele mai neobişnuite, şi mai întotdeauna câte puţin din mai multe stiluri. La început sunt utilizate expresiile arhitecturii neoclasice, mai ales din zona de influenţă germană. Prin asocieri eclectice se ajunge la forme stilistice dorite, surprinzătoare, inovatoare şi se parcurge tot mănunchiul neo: roman, egiptean romantic, romanic, bizantin, gotic, renascentist, baroc. Şi noul stil al începutului de secol XX, art nouveau-ul este receptat din mers.

Savoarea stilului dezvoltat de evrei în arhitectura faţadelor este dată de infiltrarea maurescului şi de folosirea în ornamentică a simbolurilor iudaice. La acestea trebuie menţionată şi ştiinţa de a combina elemente aparţinînd stilurilor consacrate într-un echilibru şi o armonie de mare finete. Elementele maure cele mai frecvente sunt: prelungirea pilaştrilor deasupra cornişei, uneori destul de mult, purtînd deasupra mari vase ornamentale, acoperişuri bulbate, ferestre ovale sau grupate cîte 2 -3, terminate cu curburi bulbate, arcuri în formă de potcoavă, decoraţii parietale cu bulbi, turnuri faţetate la colţurile clădirii, torsade. Fiecare din sinagogile urbane din aria selectată accentuează cel puţin unul din aceste elemente. Sinagoga de la Carei exemplifică prezenţa mai multor elemente maure: ancadramentele şi o friză cu bulbi ornamentali sub cornişă, pilaştri terminaţi superior cu mici turnuri ornamentale. Tripleta Satu Mare–Oradea–Dej[19] îşi impune monumentalitatea mai ales prin dimensiunile pilaştrilor masivi faţetati, prelungiţi peste cornişă, purtînd deasupra lor mari vase ornamentale metalice. Sinagoga de pe strada Primăriei din Oradea are puternice influenţe maure, accentuate de spirala nervoasă a celor patru torsade ale colţurilor clădirii. Simbolurile iudaice folosite în ornamentarea faţadelor exterioare ale arhitecturii de cult cele mai frecvente sunt: *Tablele Legii*, scutul lui David şi scrierea ebraică. Aceste elemente decorative apar cel mai frecvent în zona timpanelor prelungite, specifice arhitecturii cultice iudaice, unde acestea sunt foarte vizibile, evreii subliniindu-şi astfel identitatea.

---

[19]La Oradea, Dej şi Satu Mare, la distanţă mai mică de 150 de km între ele, în mod surprinzător există o triadă de temple construite după acelaşi proiect, ele având arhitecturi exterioare identice. La Oradea Templul a fost construit în 1890, la Satu Mare datarea este incertă, probabil 1892, iar la Dej 1907.

L'architecture de synagogue dans la nord – ouest de la Transylvanie à la fin du XIX-e siècle et de debut de XX-e siècle

Résumé

La synagogue est percevue comme une institution de culte – maison de prière , mais elle etait aussi maison de réunion, maison d'étude, parfois aussi maison de jugement, fonctions multiples en justifiant son statut d'institution.

Le plan de la synagogue a été dès le commencement l'un très simple. Les influences reçues des cultes avec lesquels elle était en contact se sont surtout à l'éxtérieur. La moitier du XIX-e siècle apport en Transylvanie du nord-ouest un appétence stylistyque debordante de l'architecture synagogale. Après l'émancipation de Juifs la synagogue entre dans une véritable compétition avec les autres cultes et avec soi-même par des fenêtres de grand dimensions et par de façades d'une grand richesse ornamentale. Une abondances des styles: néo-gothique, néo-classique, baroque, néo-romane, néo-mauresque; un éclectism agreablement pigmenté de l'élément mauresque:l'éclectism juif.

Bibliografie:

Institutul Central de Statistică, *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930*, Ed. ICS, Bucureşti, 1940

***, *Biblia. Vechiul Testament*

***, *Dicționar de civilizație iudaică*, Bucureşti, 1997

***, *Insula. Despre izvoare şi limite în spațiul imaginar*, Centrul de Istorie a Imaginarului, Colegiul Noua Europă, Bucureşti, 1999

***, *Oradea*, (coordonator Aurel Chiriac), Ed. Muzeul Țării Crişurilor, Oradea, 2001

Carmilly-Weinberger, Moshe, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Bucureşti, 1994

Csirák, Csaba, *Szatmári zsidó emlekek*, Othonom Szatmámegye 12, Szatmárnémeti, 2001

M.R. Hayoun şi D. Jarrase, *Les synagogues*, PUF, Paris, 1999

Mircea, Moldovan, *Sinagoga arhitectură a monoteismului,* Bucureşti, 2003

Mozes, Tereza, *Evreii din Oradea,* Bucureşti,1997

Petrescu, Paul, *Istorie şi simbolistică în arta populară a evreilor din România în "Secolul 20"*, 282-283,6-7, Bucureşti,1984

Streja, Aristide, Schwarz, L, *Sinagogi din România,* Bucureşti,1996

Zoltán Péter, *3 secole de arhitectură orădeană,* Oradea, 2003

RESTAURAEA, CONSERVAREA ȘI INVESTIGAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Restaurarea unei servante (mobilier de sufragerie)

Baltoş Ioan

Obiectul datat din secolul al XIX-lea, confecţionat din lemn de brad , tei, fag şi furniruit cu nuc american, aparţine Muzeului Judeţean Satu Mare.

Obiectul este compus din două corpuri suprapuse.

Partea superioară a servantei are un element decorativ central cu volute la cele două extremităţi. Această parte superioară este formată din două uşi bogat ornamentate cu ornamente inspirate din domeniul vegetal (scoici), ornamente lucrate în bazoreliefuri, două figurine sculptate, lateral cu două polițe suprapuse iar în partea de sus având două polițe rotunjite. Întregul ansamblu este susţinut de patru baluştrii strunjiţi, la terminaţia cărora se află două sertare cu diamante laterale. Tot ansamblul stă pe o talpă sprijinită de doi baluştrii mici.

Partea inferioară a servantei este compusă din două sertare cu diamante la mijloc şi extremităţi, două uşi mari cu tăblie interioară ornamentată prin sculpturi cu ornamente vegetale. Întreg ansamblul este sprijinit de doi baluştrii şi se termină cu o talpă susţinută de patru picioare rotunde.

La primele observaţii s-a evidenţiat starea de degradare a obiectului de mobilier, stare cauzată de atac masiv de insecte xilofage (neactive) şi de mucegai, elementele servantei fiind degradate în proporţie de 35%.

Obiectul a intrat în laboratorul de restaurare cu depuneri de impurităţi, deslipiri, crăpături, lemnul având în unele locuri aspect buretos, îmbătrânit.

S-a pregătit obiectul pentru restaurare urmărind refacerea integrală a pieselor distruse şi înlocuirea acestora cu elemente noi.

S-a făcut demontarea în întregime a tuturor componentelor, urmată de reconstrucţia şi consolidarea lor.

Apoi am realizat îndepărtarea stratului de impurităţi depuse şi urmele de politură învechită.

A urmat consolidarea stratului lemnos prin injectarea în adâncime cu soluţie de sadolin la toate componentele afectate, injectarea cu paraloid 50% în solvent de xilen (elemente decorative, baluştrii şi frize decorative.). S-a trecut apoi la consolidarea elementelor decorative de pe suportul de bază cu următoarele soluţii: covidez, lemn lichid, clei de oase amestecat cu rumeguş fin.

S-a realizat şi completarea elementelor decorative care lipseau, a furnirurilor uzate, a crăpăturilor dintre straturi, şi a ornamentului de bază astfel:

- furniruirea prin lipire cu clei de oase
- completarea crăpăturilor cu soluţie de covidez şi şelac solid prin topire
- montarea cu icuri de lemn şi clei de oase a elementelor

S-a procedat la curăţirea de impurităţi a întregii suprafeţe a servantei cu ajutorul soluţiei de cromofag, prin pensulări repetate pentru a se îndepărta stratul vechi de politură. Prin raşchetare şi şlefuire cu hârtie abrazivă şi lână de oţel s-a pregătit suprafaţa pentru finisare finală, iar refacerea politurii prin procesul de polisare cu şelac 10%.

The restoration of a trolley

Abstract

The object, dating from XIXth century, is made from pine tree, linden tree, beech tree and veneered with american nut tree belongs to the Satu Mare County Museum.

It has been restored and preserved with special substances specific to the wood restoration.

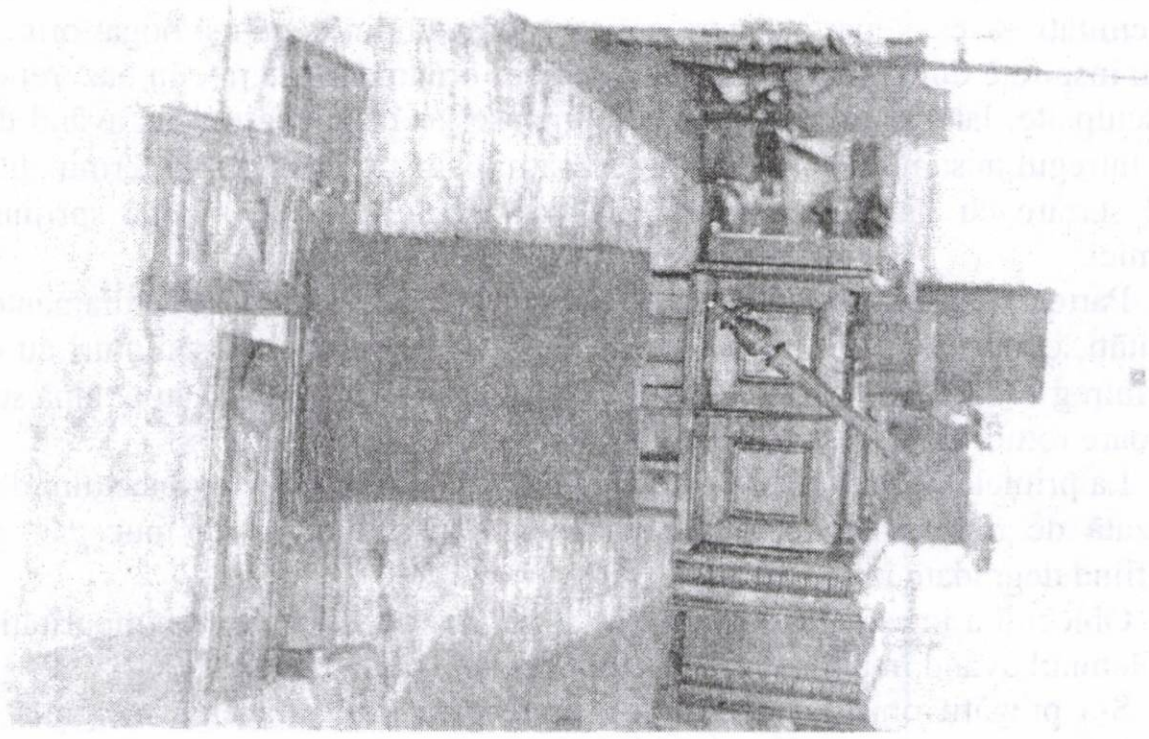

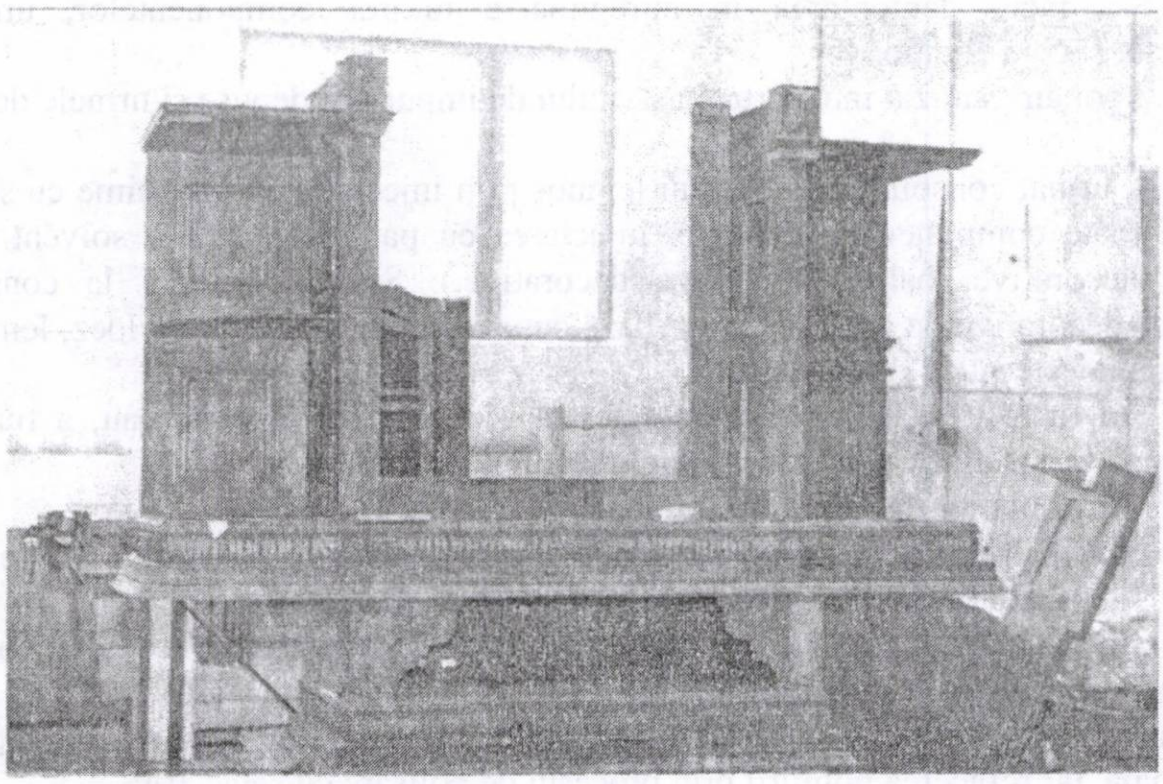

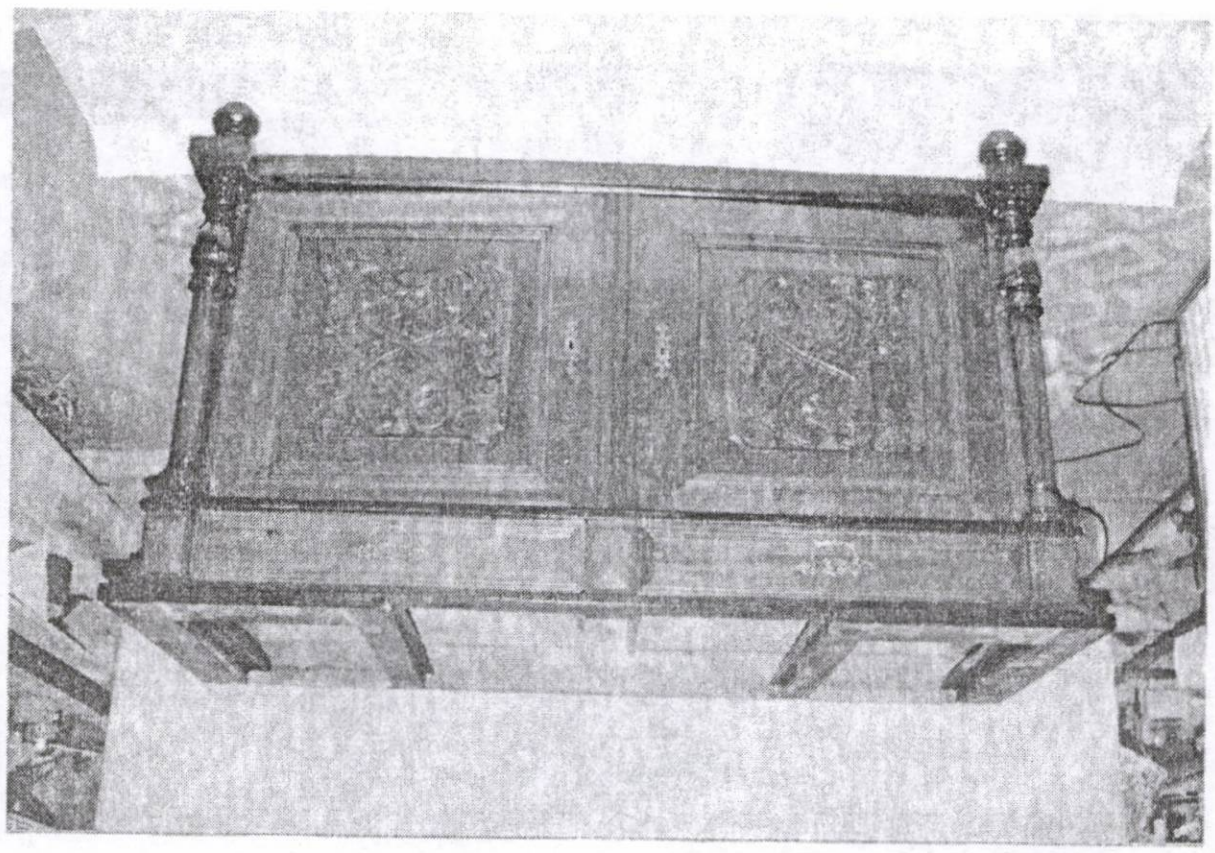

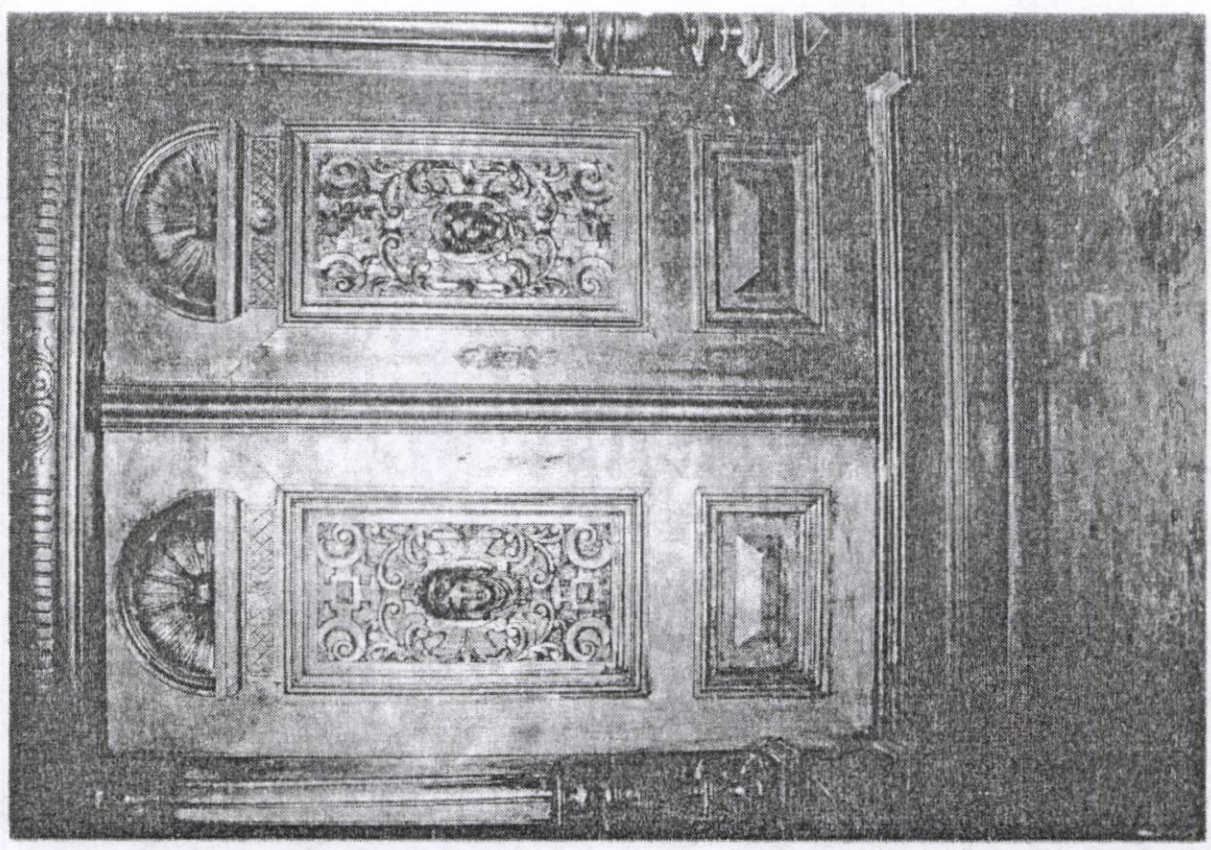

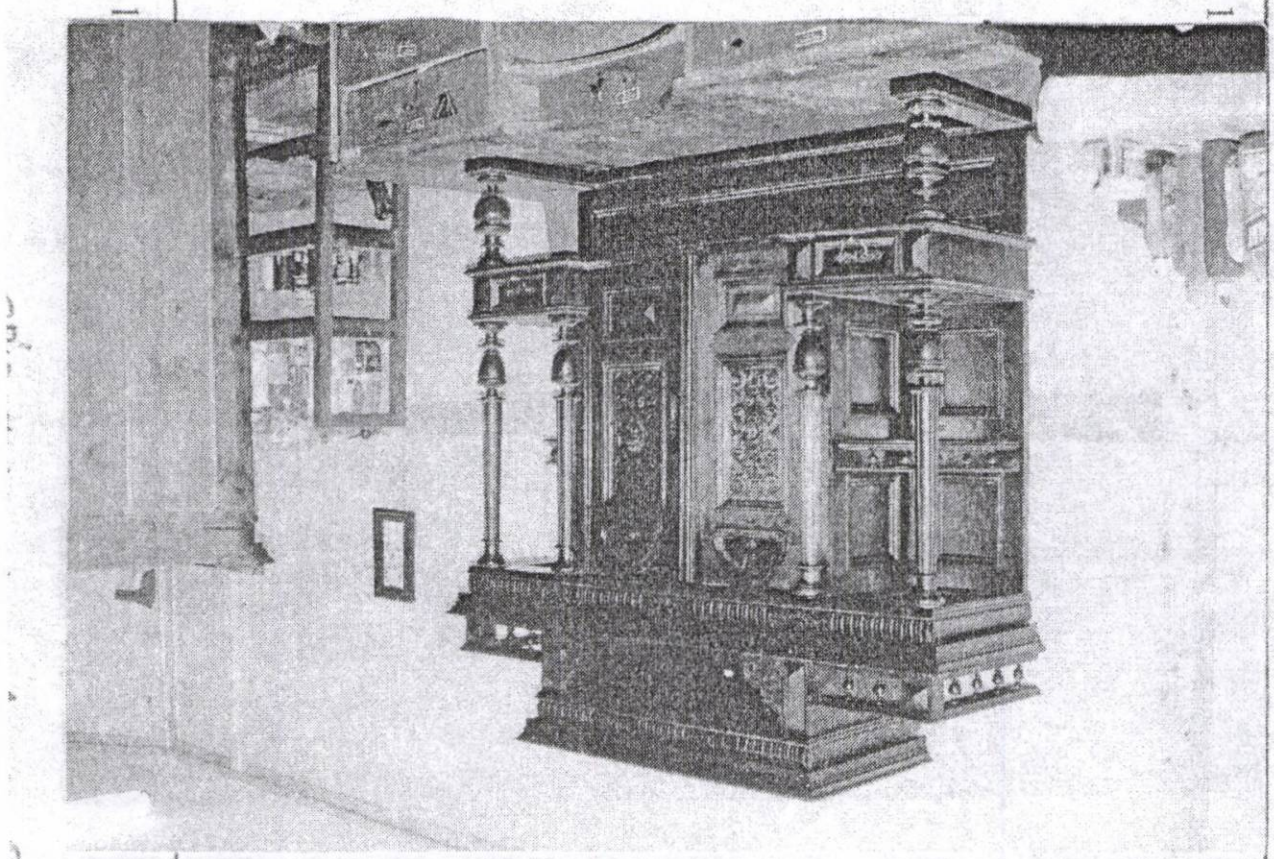

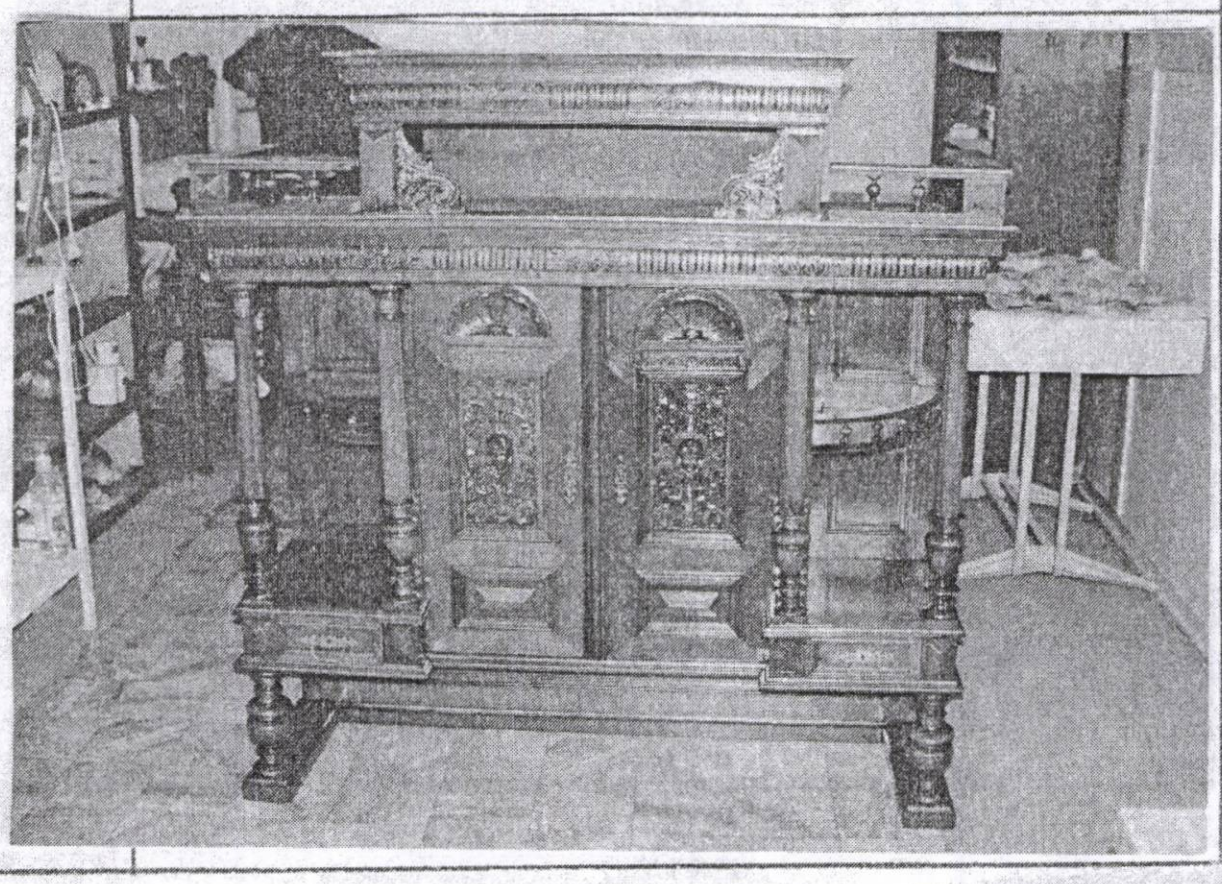

Restaurarea unei icoane pe sticlă din colectia Muzeului Judetean Satu Mare

Cristina Busuioc

Icoana face parte din colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare şi se presupune că a fost pictată la începutul secolului al XIX-lea.

Suportul icoanei este sticlă de glăjărie, iar pictura este executată în culori de apă cu emulsie de gălbenuş de ou.

Rama este profilată, are un strat de baiţ iar materialul din care este confecţionată este lemn de brad.

Sticla plană, necesară suporturilor s-a confecţionat abia în a doua etapă a evoluţiei glăjăriilor, fiind suflată sub formă de cilindri, apoi tăiată şi călcată. Această sticlă veche este subţire de 0,5-1,5 cm. conţine bule de aer şi noduleţe, datorită faptului că nu se reuşea menţinerea unei temperaturi egale la un înalt grad de încălzire necesar înmuierii şi topirii pastei.

Sticla manuală are o sclipire specifică, deosebită care este determinată de înclinarea neuniformă a planurilor care refractă lumina în unghiuri diferite.

Icoana reprezintă "Răstignirea lui Iisus" iar forţa expresivă a acestei icoane este ilustrată prin imaginea desfigurată a lui Iisus – imaginea suferinţei. Imaginea răstignirii lui Iisus la care participă Maria şi Ioan, în dreapta şi stânga crucii, este o reprezentare tipic ortodoxă de tradiţie bizantină.

Pe fundalul crucii este inscripţionat cu litere chirilice „Răstignirea lui Iisus Hristos". Foiţa de aur este destul de bine conservată în zona crucii şi pe aureole.

În momentul începerii restaurării icoana avea ramele descleiate, capacul de lemn desfăcut şi fisurat, cu atac de insecte xilofage, atacul fiind activ.

Pelicula de culoare este exfoliată, are aderenţa slabă pe 20% din pictură.

Între capac şi sticlă sunt depuneri de insecte uscate(deshidratate).

Capacul icoanei a fost desfăcut cu grijă astfel încât să protejăm stratul pictural. Pe faţa pictată a icoanei am făcut nişte teste de consolidare cu emulsie de gălbenuş de ou 2 la 1.

Lemnul a fost tratat prin injectare de soluţie Sadolin în orificiile de carii.

Faţa pictată a icoanei a fost pulverizată la început cu emulsie de gălbenuş de ou apoi am spatulat pelicula de culoare desprinsă.

S-a făcut apoi integrare cromatică cu culori de apă şi gălbenuş de ou 3 la 1 în laviuri, în zonele lacunare ale peliculei de culoare.

După uscare s-a pulverizat un strat subţire de verni dammar 8% în esenţă de terebentină.

La montarea icoanei în ramă, între sticlă şi capac s-a aşezat hârtie de filtru cu pH neutru.

Lemnul a fost băiţuit şi a fost dat cu un strat protector de shellac.

Un sistem de suspendare a fost montat pe spatele icoanei astfel icoana poate fi expusă, iar în depozit ea este aşezată pe raft în poziţie orizontală cu faţa pictată în sus.

Cristina Busuioc

The restoration of a glass ikon that belongs to Satu Mare County Museum

Abstract

The article presents the problems occurred during the restoration of an ikon painted on glass. The glass is made manually and the paint is made with aqua colors with yellow egg. The theme of the religious picture is "The Resurrection of Jesus Christ".

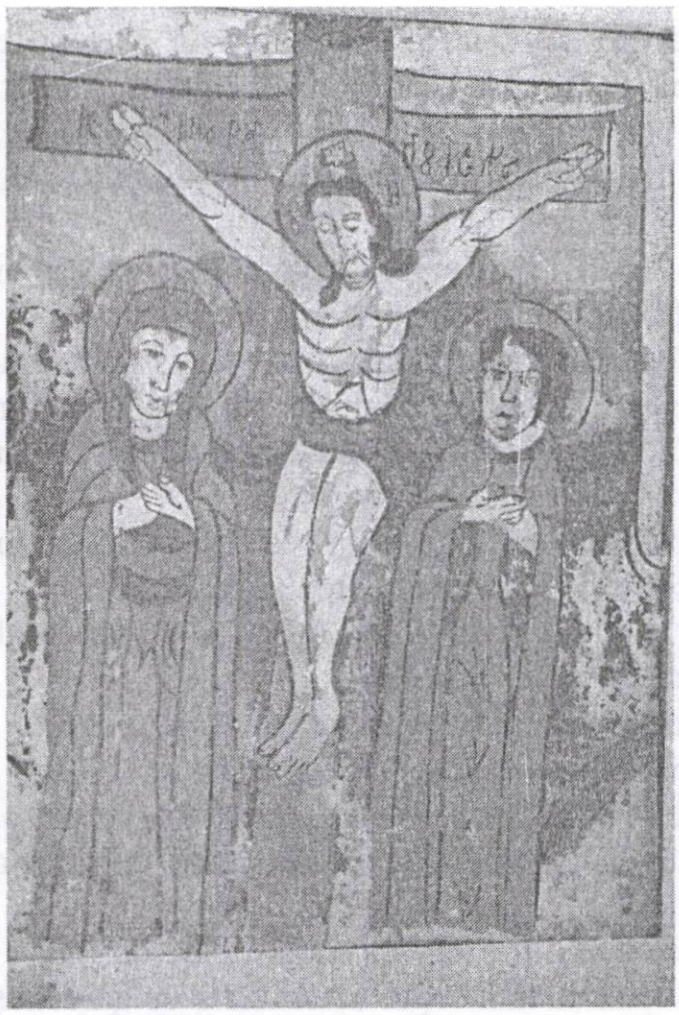

Înainte de restaurare – față

Înainte de restaurare - spate

Înainte de restaurare – detaliu

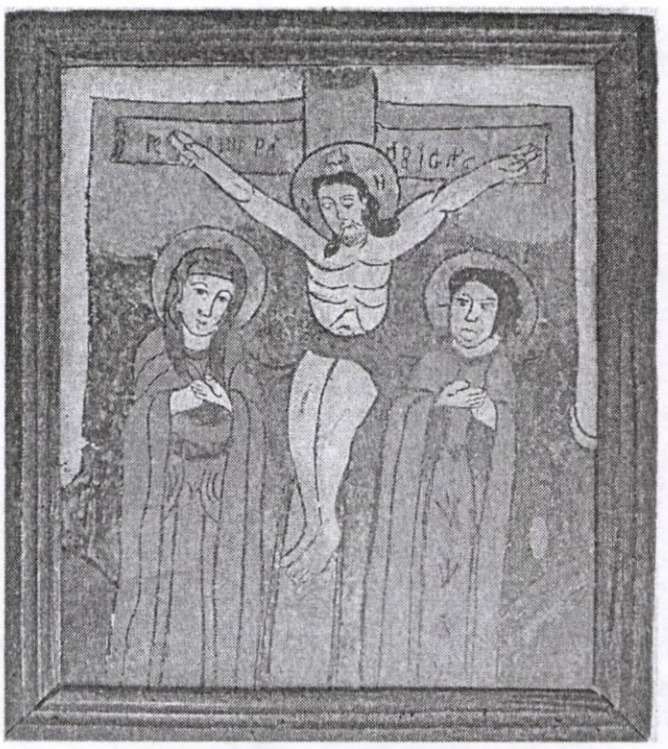

După restaurare

Restaurarea unor vase ceramice dintr-un mormânt de inhumaţie

Cobusceanu Roxana

În perioada 2003 – 2005, în zona liberă a frontierei româno–maghiare din localitatea Urziceni – Vallaj, pe un grind din valea mlaştinoasă a Pârâului Negru cu ocazia lucrărilor de construire a vămii, săpătura efectuată a scos la iveală existenţa unei importante aşezări neolitice încadrată cronologic în orizontul mai larg al unei civilizaţii cu ceramică pictată. De menţionat este faptul că necropola eneolitică de la Urziceni constituie necropola cu cele mai multe morminte dezvelite aparţinând culturii Bodrogkeresztur, descoperită până în prezent în România.

Importanţa acestor descoperiri din 2003 respectiv 2005, determină continuarea cercetărilor arheologice cu atât mai mult cu cât zona este ameninţată de distrugere prin realizarea unor construcţii edilitare.

Astfel în cadrul săpăturii din anul 2003 s-au descoperit 16 complexe preistorice şi de epocă romană târzie cu un inventar ceramic foarte numeros, iar în anul 2005 au fost descoperite 2 complexe neolitice, 21 morminte de inhumaţie aparţinând culturii Bodrogkeresztur şi 7 complexe de epocă hallstattiană.

Voi prezenta în continuare restaurarea unor vase ceramice provenite dintr-un mormânt de inhumaţie (M16) descoperit în anul 2003 la Urziceni – Vama. Inventarul acestui mormânt cuprinde 6 vase ceramice şi un capac – vas tip "ghiveci de flori", castron adânc; vas tip "oală de lapte"; vas tip "oală de lapte" cu brâuri alveolare şi capac; oală. Vasele descoperite diferă ca formă şi mărime şi sunt păstrate fragmentar, forma lor păstrându-se datorită pamântului existent în interiorul vaselor.

Deoarece vasele prezentau aceeaşi problemă, fazele procesului de restaurare sunt aceleaşi pentru fiecare.

După introducerea vaselor în laborator, primul pas a constat în înlăturarea pământului din interior, lucru realizat cu foarte mare atenţie deoarece am constatat că pasta din care sunt modelate vasele este de calitate inferioară, arderea este neuniformă şi incompletă ceea ce a dus la obţinerea unei ceramici foarte friabile, fapt ce ar îngreuna procesul de reîntregire al vaselor. În asemenea cazuri, etapa de spălare sub jet de apă sau imersie a fost evitată deoarece exista pericolul pierderii vaselor. Pentru a evita această problemă, fragmentele ceramice au fost curăţate de pământ cu ajutorul bisturiului şi a sondelor dentare, apoi cu ajutorul unui tampon de tifon umezit în apă am curăţat fragmentele până la îndepărtarea totală a pământului. Astfel curăţate fragmentele au fost aşezate pentru uscare pe o sită, la temperatura mediului ambiant. După uscare fragmentele au fost imersate într-o soluţie de nitrolac cu acetonă cu scopul de a consolida structura ceramicii care era foarte friabilă.

Etapa următoare a constat în sortarea fragmentelor vaselor în funcţie de grosime, formă şi culoare, urmând asamblarea începând de la fund spre buză, circular. Ca adeziv am folosit acetatul de polivinil fără plastifiant, iar plombarea s-a făcut cu gips de modelaj.

Descoperirea acestei necropole oferă prilejul de a clarifica aspecte ale practicilor funerare din eneolitic precum şi un studiu asupra ceramicii descoperite în aşezări şi necropole.

The restoration of some ceramics pots from a burying grave

Abstract

The article is about the restoration of 6 ceramics pots from a burying grave dated in neolithic period.

Bibliografie:

H.G.Plenderleith şi A.E.A.Werner vol.I

Virag Cristian, *Cercetări arheologice la Urziceni-Vama* în Acta M P, 2004

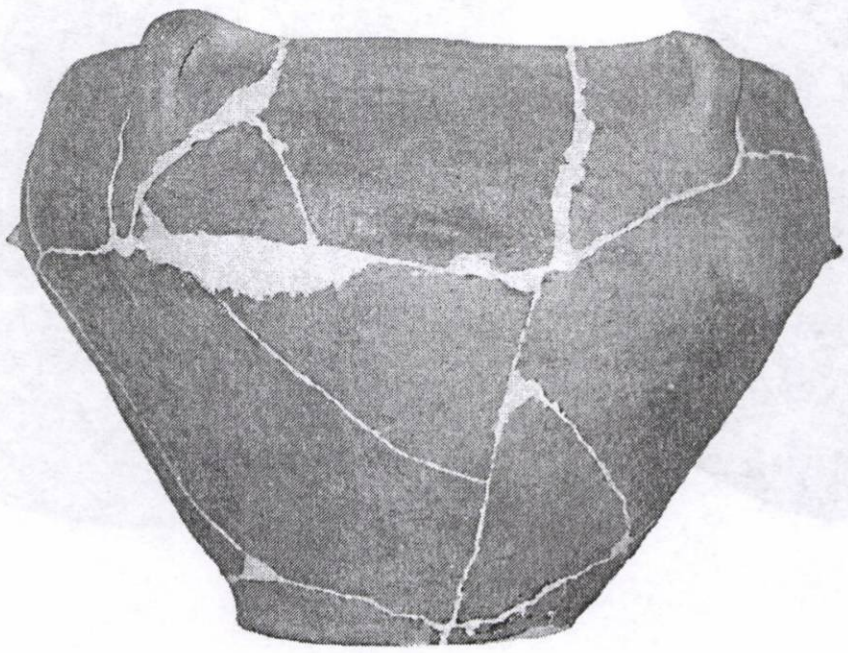

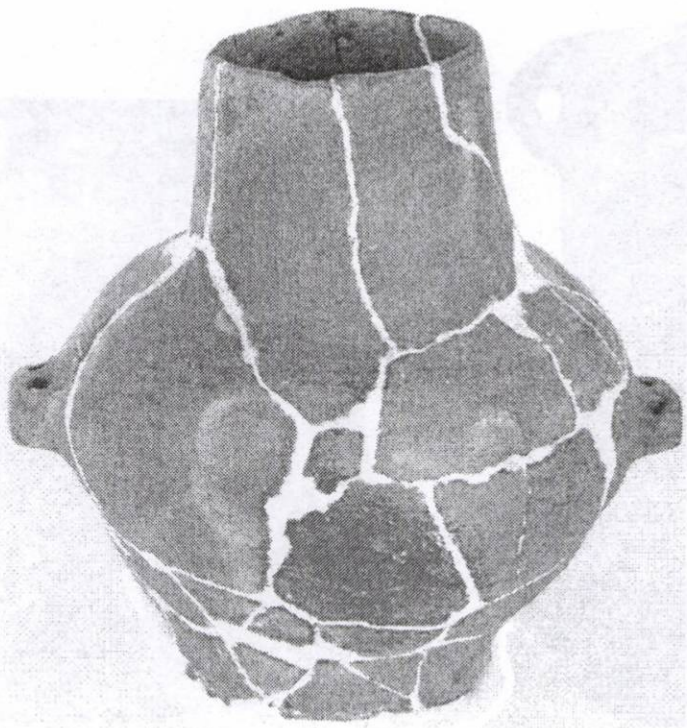

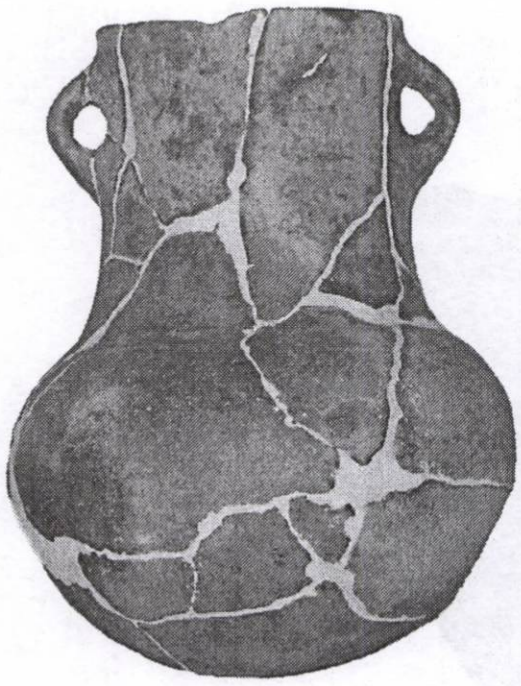

Restaurarea unui acoperământ de mormânt de la 1659

Adela Dobrescu

În anul 2000 am primit spre restaurare o piesă textilă care în momentul sosirii în laborator era într-o stare avansată de degradare, era şifonată, culoarea ţesăturii se distingea cu greu, cantitatea de murdărie şi praf făceau aproape imposibilă întinderea ei. În acel moment nu eram sigură cu ce am de a face. Totuşi, în unele locuri se întrezăreau urme vagi de pictură. Am preluat piesa şi i-am creat un microclimat care să-i redea treptat higroscopicitatea, lucru care ar fi făcut posibilă întinderea ei şi prin urmare determinarea ei. Din primul moment am aşezat piesa pe masa de sticlă peste care am aşezat hârtie de filtru umezită (prin pulverizare cu apă distilată) si am urcat umiditatea încăperii cu 5-10 procente timp de o săptămână. Încet, piesa şi-a recăpătat din higroscopicitate şi am ajuns la faza în care am putut-o întinde, cu foarte mare atenţie.

Încă de la început piesa a dezvăluit o serie de detalii care m-au făcut să realizez că este un obiect de excepţie. După îndepărtarea, în mare, a prafului şi a murdăriei piesa a căpătat formă şi culoare. Au început să se distingă motivele pictate, culorile şi inscripţiile. Momentul culminant a fost acela în care pe o parte a piesei am descoperit o inscripţie din care se distingeau următoarele cuvinte „BALDASARE", „AETATIS SUAE 19" „UBIT" „1659". Surpriza a fost şi mai mare, când întorcând piesa, am descoperit că întreaga suprafaţă poartă o inscripţie în limba maghiară. După descifrarea ei am realizat că e vorba de un citat din Biblie (cartea lui Iov, capitolul XIX). Dintr-o dată aveam o serie de detalii despre o persoană care a murit la 19 ani, anul morţii fiind 1659 şi care se numea Baldasare. În câmpul central al piesei se distingea o stemă, pe care în scurt timp am identificat-o ca aparţinând familei Bathory. Adunând toate aceste date am dedus că piesa era un acoperământ de mormânt care a fost creat pentru unul din membri familiei Bathory, al cărui nume era Baldasare. Cu această concluzie se încheie şi prima fază, aceea de determinare a obiectului.

Următorul pas a fost cel al investigaţiilor fizico-chimice, investigaţii care au avut ca rezultat următoarele:

- materialul textil era mătase naturală, mătase care-şi pierduse higroscopicitatea şi care era foarte friabilă;
- firele din cusături erau din in;
- motiv pictat - aur pe bolus roşu (bolusul era compus din ocru roşu de Fe şi clei);
- motiv pictat – tempera.

Odată determinate toate acestea am realizat releveele pe care le-am folosit în decursul restaurării. Am realizat relevee, în special, după motivele florale din ţesătură şi motivele florale pictate. În tot acest timp am menţinut un microclimat cu o umiditate uşor peste cel corespunzător pentru a permite o rehidratare corectă a mătăsii. În acelaşi timp am ţinut cont şi de motivele pictate care impuneau un ritm mai lent în rehidratarea piesei şi am încercat să găsesc un echilibru a cărui rezultat să fie corect atât pentru partea textilă cât şi pentru partea pictată. Când piesa a ajuns la un grad satisfăcător de rehidratare am făcut teste pentru a determina gradul de stabilitate a culorii ţesăturii, a pigmenţilor din inscripţii si a motivelor pictate. Culoarea damascului s-a dovedit a fi stabilă şi deci din acest punct de vedere puteam trece la următorul pas şi anume la tratamentul umed de curăţire. Pigmenţii din motivele pictate şi din inscripţii s-au dovedit a fi şi ei destul de stabili, atât încât să reziste unui tratament umed.

Tratamentul umed s-a desfăşurat pe masa de sticlă, cu pensule moi (din păr natural) care să nu îndepărteze motivele pictate şi pe un pat absorbant realizat dintr-un netex de o grosime medie şi hârtie de filtru. Rolul acestui pat era de a prelua foarte repede toată cantitatea de umezeală în exces. Timpul acordat acestei faze a fost foarte scurt pentru a nu periclita stabilitatea culorilor din motivele pictate. Datorită faptului că mătasea era foarte uscată, că piesa nu suporta spălări şi clătiri repetate şi o expunere îndelungată în mediu umed am recurs pentru curăţirea umedă la o soluţie de apă distilată cu glicerină şi o cantitate mică de alcool etilic. Această soluţie nu era destul de puternică pentru a îndepărta petele, dar a fost destul de puternică pentru a îndepărta cantităţile mari de praf acumulate şi să redea mătăsii culoarea originală. Întreaga curăţire s-a efectuat prin tamponarea cu grijă a locurilor cu motive pictate. Am repetat curăţirea de trei ori, atât pe faţă cât şi pe spate. Rezultatele au fost satisfăcătoare, murdăria care s-a absorbit pe hârtia de filtru, fiind din ce în ce mai puţină.

Am reluat faza de rehidratare a piesei ştiut fiind faptul că alcoolul etilic usucă firele de mătase. Am lăsat piesa pe masa de sticlă să se usţe şi să stea într-o poziţie relaxată şi am pregătit următorii paşi şi anume am testat adezivii. Am efectuat teste cu Sarpifan (soluţie şi praf), dar din păcate acest adeziv rigidizează mătasea, nefiind corespunzător. Atunci am recurs la o tehnică mixtă: lipirea cu carboximetilceluloza şi coasere. Această metodă s-a dovedit a fi cea mai adecvată.

Am ales pentru consolidare borangicul atât ca suport cât şi ca fire pentru cusături. Din păcate lăţimea materialului de borangic este de 50 cm iar lăţimea piesei este de 98 cm. Am fost nevoită, astfel, să pun mai multe rânduri de material de borangic, să-l adaug prin coasere, ca să obţin o lăţime corespunzătoare. Materialul suport a fost vopsit în culoarea pisei. După vopsire am îndepărtat liziera borangicului pentru a evita crearea unor dungi inestetice de-a lungul piesei. Îmbinarea materialului de borangic s-a realizat în timpul lipirii şi a fost un proces lung şi dificil. Prin adăugarea laţilor de borangic s-au creat dungi de-a lungul piesei, dungi pe care am încercat să le diminuez ca şi grosime şi ca impact vizual. Odată terminată lipirea am putut trece la următoarea fază şi anume consolidarea cu acul şi fire de mătase. Această fază s-a realizat anevois. Piesa nu a putut fi prinsă în gherghef într-un mod normal şi prin urmare manevrarea ei era destul de anevoioasă. În timpul consolidării a trebuit să ţin seama de motivele pictate pe piesă şi de inscripţiile de pe faţa şi spatele piesei.

Ultima fază a fost aceea de prelucrare a marginilor piesei.

The restoration of a grave roost from 1659

Abstract

The article is about a beautiful XVII century object hand painted with gold and attemper on a silk support. It was dated 1659 and it was restored using crape and natural silk thereads.

Bibliografie:

Vasile Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă*, Bucureşti, 1976

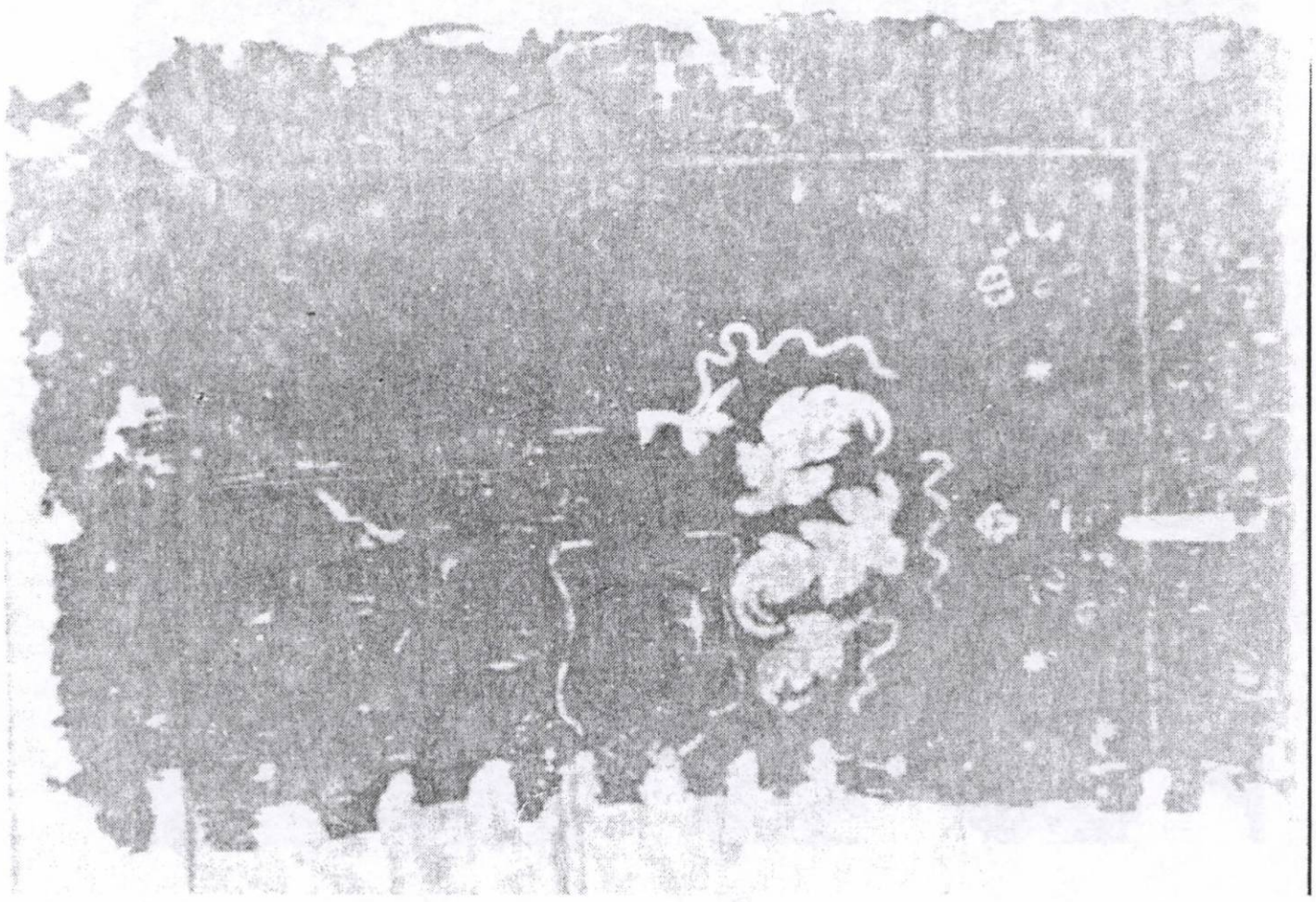

Înainte de restaurare

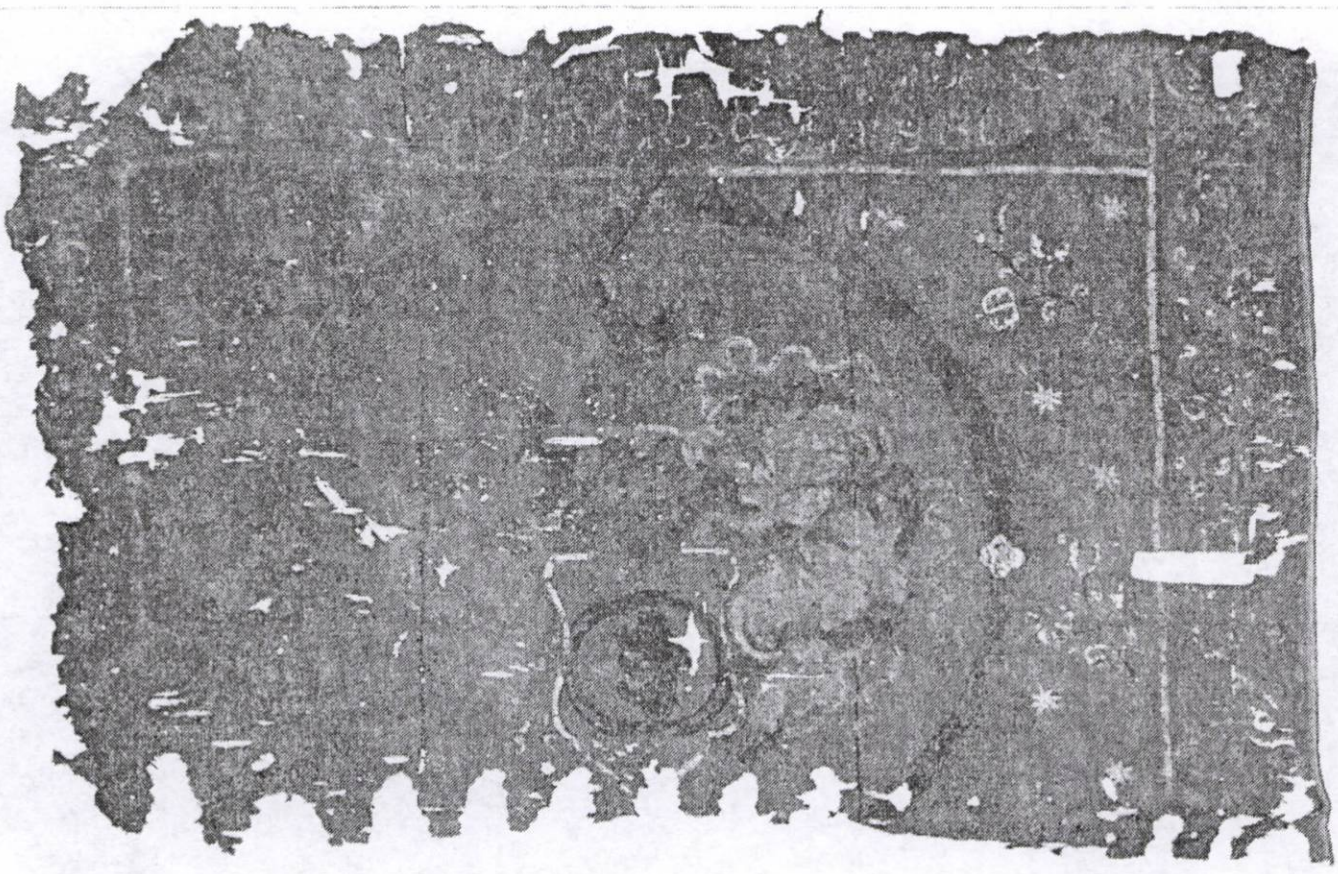

În timpul restaurării

Detaliu

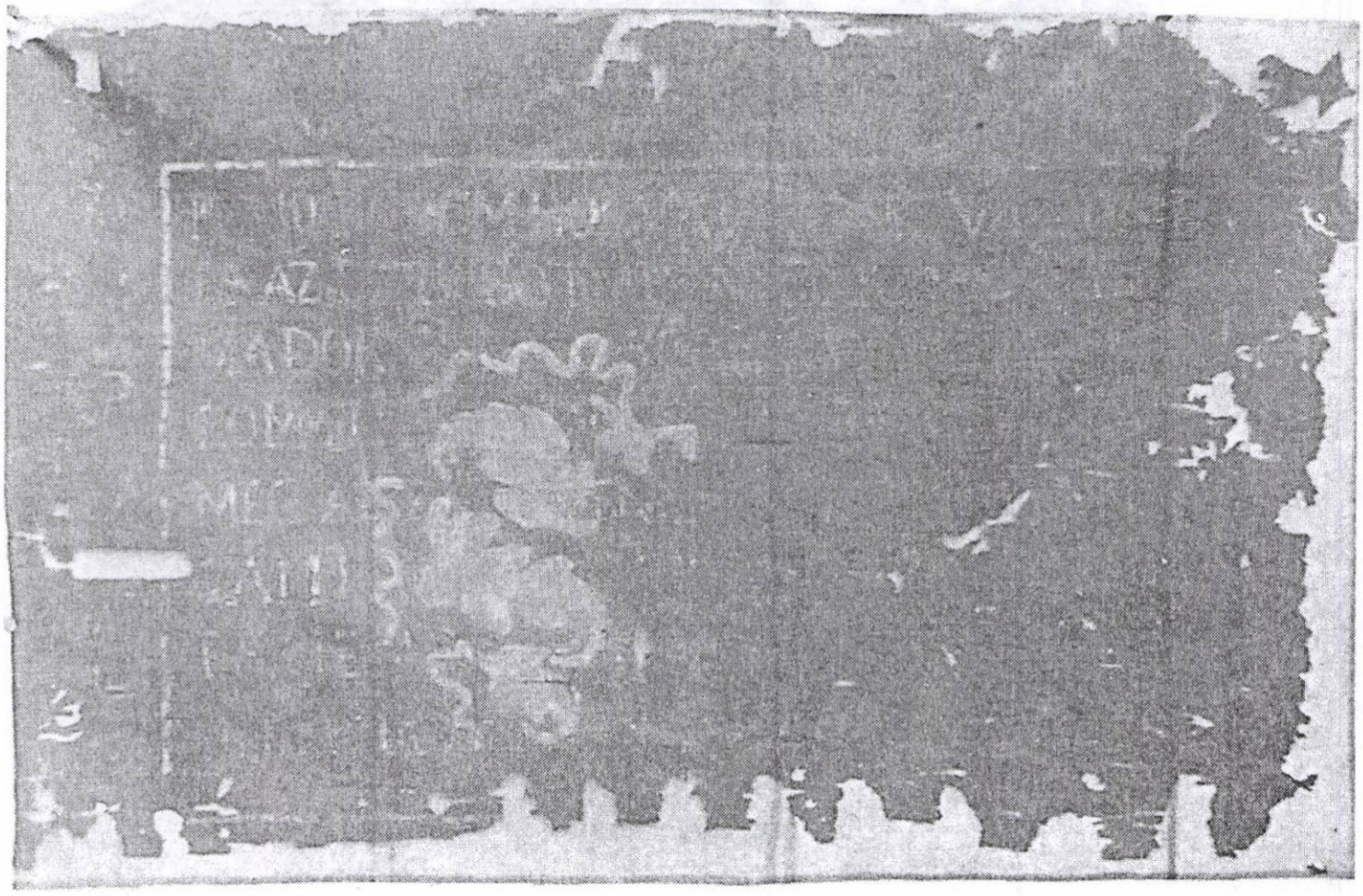

După restaurare

Filigranele
- scurt istoric-

Gabriela Paul

În strânsă legătură cu evoluția omului şi a civilizațiilor se află cartea. Indiferent dacă este manuscrisă sau tipărită, cartea veche - românească sau străină - formează un fragment al patrimoniului național şi universal, având nu doar o menire culturală şi morală, cât şi rolul de a defini spiritualitatea unei națiuni care ştie sau nu să-şi apere, să-şi conserve, să-şi pună în circulație valorile.

Cu prilejul restaurării, deci a restabilirii semnificației originare, pierdută parțial sau estompată în timp şi consolidarea structurii suport, ni se oferă o serie de informații în plus asupra cărților şi documentelor vechi, prin intermediul diferitelor tehnici şi investigații la care sunt supuse acestea în timpul procesului de restaurare.

Pe de altă parte, pe lângă informațiile strict tehnice obținute în timpul procesului de restaurare ale unei cărți vechi, o atenție mare se acordă filigranelor prezente în hârtia suport. În contactul direct pe care-l are cu cartea, restauratorul are acces în zonele ''ascunse" ale acesteia, acolo unde istoricul şi cercetătorul nu pot pătrunde. Aceste zone se situează la nivelul cotorului interior al cărții, al cusăturilor, în locurile de îndoire ale caietelor, precum şi la foile de gardă lipite pe scoarțe sau sub acestea, acolo unde pot fi scoase la iveală file de diferite proveniențe. Filigranele ne ajută la datarea unor manuscrise sau tipărituri.

Studierea filigranelor sub diferite aspecte pe care le implică această problemă, a început încă din secolul al XVIII-lea.

Filigranologia ca disciplină ştiintifică a fost prezentată la noi de către Damian P. Bogdan, care s-a ocupat de definiția şi obiectul ei, explicând termenul. Astfel filigranologia este definită ca o ştiință specială istorică care se ocupă cu studierea desenului liniar fixat în hârtie în timpul fabricării acesteia.

Filigranul este amprenta în adâncime produsă în foaia de hârtie de un desen liniar în fir metalic, fixat pe forma de fabricare a hârtiei. Pentru a deosebi o hârtie de alta, filigranul constituie un element esențial.

Pentru că forma, mărimea şi locul de amplasare în coala de hârtie diferă de la un fabricant la altul, cercetările în acest domeniu au demonstrat că aceeaşi moară putea utiliza în acelaşi timp mai multe filigrane.

Pornind de la semnificația lor, filigranele au cunoscut o mare varietate, omul creând o mare diversitate de imagini. Uneori filigranele au ca imagine diverse personaje, părți din corpul omenesc, animale, himere, blazoane, unelte, flori. Alteori apar reprezentate steme ale oraşelor. Interesante sunt imaginile cu scuturi apărute ca filigrane sau nume de locuri. În timpul activității mele ca restaurator am întâlnit o varietate mare de astfel de filigrane. Unele dintre cele mai interesante sunt cele care au ca reprezentare scuturi. Un astfel de exemplu este cel întâlnit în *Cazania lui Varlaam*, Iaşi 1643, unde este reprezentat un scut care are în interior două săbii încrucişate (fig. 1). Un alt filigran este o inițială (*W*) având surmontată o coroană princiară (fig. 2). Hârtia care poartă drept marcă aceste filigrane provine dintr-o moară germană.

În manuscrisul "*Cărticica năravurilor bune pentru tinerime*", Alba Iulia 1828, am întâlnit exemple de filigrane: inițiale (*P.G*) aparținând meşterului care a fabricat hârtia (fig. 3), acvila bicefală, având pe cap o coroană ecleziastică şi în gheare un sceptru şi o spadă (fig. 4). Această tip de hârtie aparține morii de hârtie din Sibiu.

În tipăritura *"Chiriacodromion"*, Bălgrad 1699, am întâlnit un filigran care reprezenta o acvilă bicefală având aripile întinse, pe cap purtând o coroană (fig. 5). Filigranul a fost identificat doar pe unele coli.

În ceea ce priveşte dimensiunea filigranelor, aceasta era foarte variată, în funcţie de epoca în care au fost produse şi folosite, precum şi de imaginea pe care o reprezintă. Locul de plasare pe coala de hârtie a fost la început ales în mod arbitrar de către fiecare producător în parte, pentru ca apoi să fie stabilite reguli clare atât a filigranului propiu-zis cât şi a contramărcii.

Odată cu începutul producţiei industriale de hârtie, filigranul aşa cum era el conceput de meşterii medievali, ca semn distinctiv al hârtiei, începe să dispară încetul cu încetul pentru ca la începutul secolului al XIX-lea, acesta să fie cu totul abandonat.

Deci se poate spune că filigranele au fost create de meşteri, cu scopul de a marca formatul, calitatea şi proveniența hârtiei fabricate de ei împiedicând astfel falsificarea ei.

Filigrees

Abstract

In this article ar presents some ideas about what is a filigree and how there were used, who made it and who used it.

Bibliografie

Sofia Ştirban, *Din istoria hârtiei şi filigranului: tipografia romanească a Balgradului(sec. XVIII)*, Alba Iulia, 1999

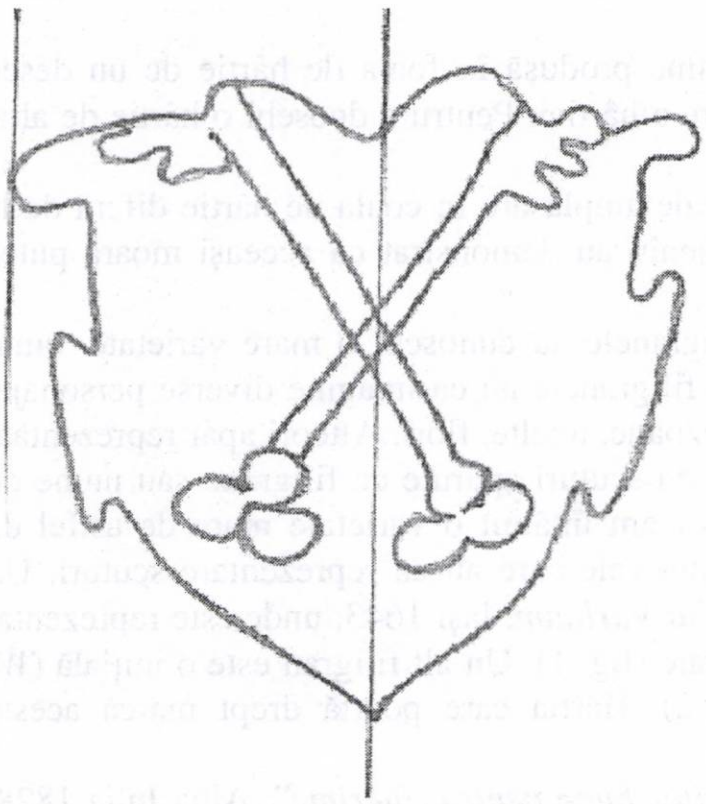

Fig. 1

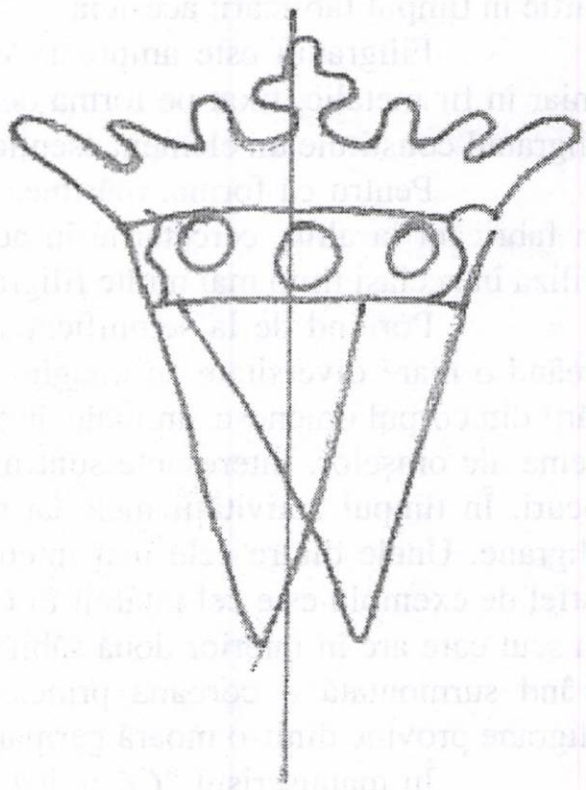

Fig. 2

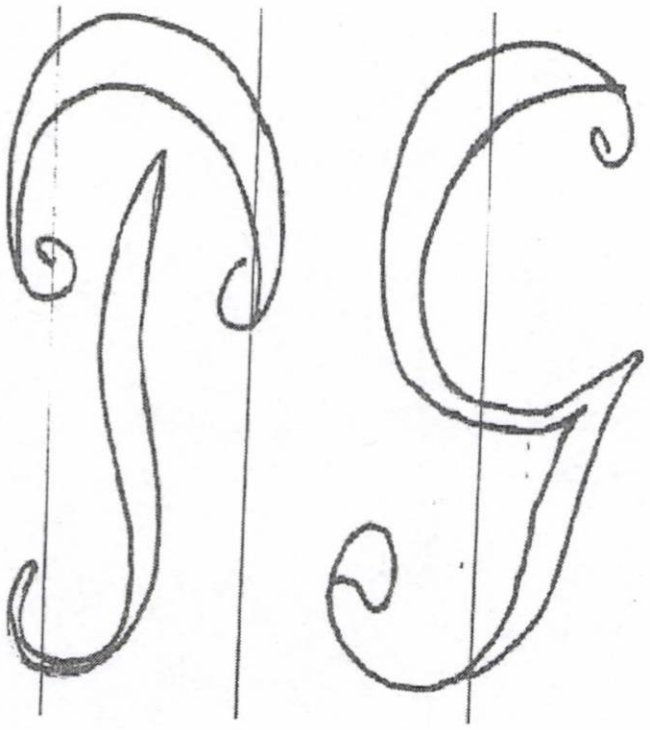

Fig.3

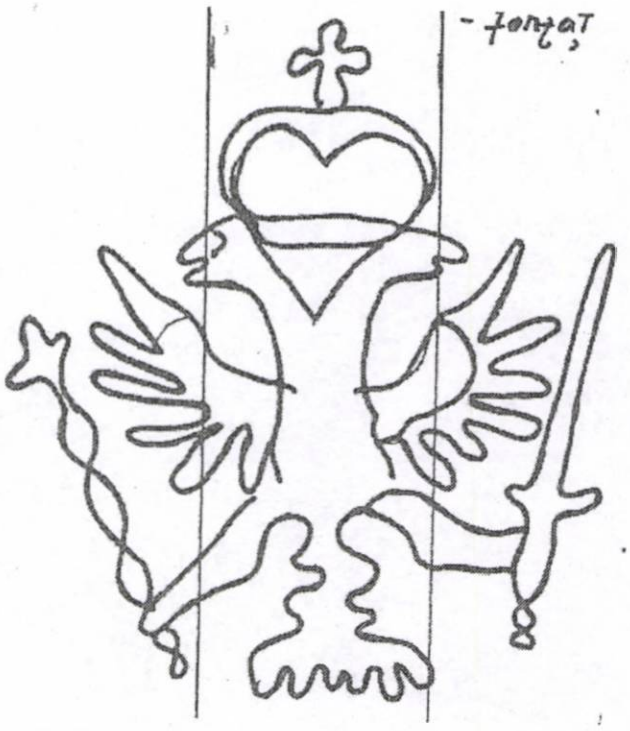

Fig.4

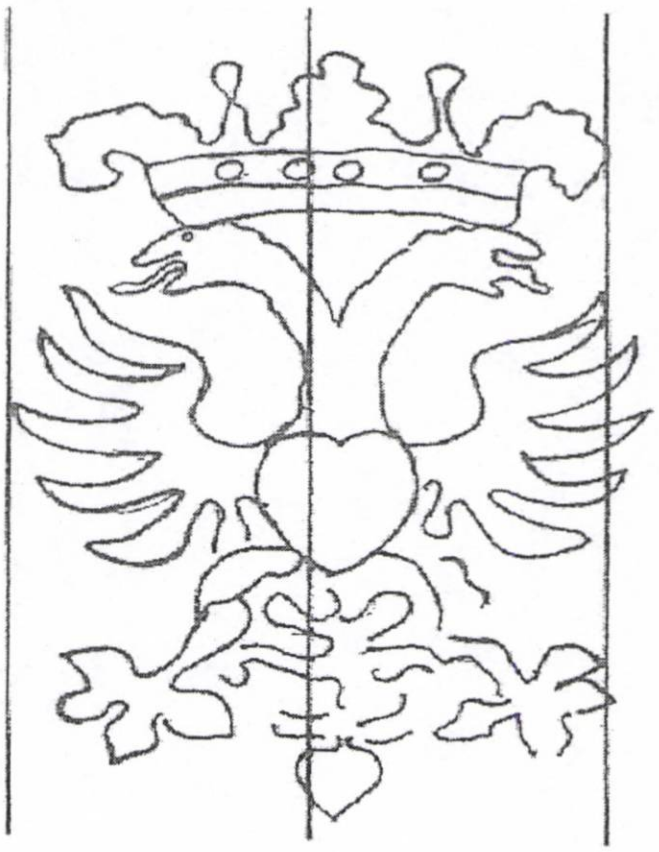

Fig. 5

Restaurarea unui felon

Emese Varga

Felonul este un veşmânt liturgic specific cultului ortodox, simbol al mantiei din episodul batjocoririi lui Iisus. La evrei era o bucată de stofă în patru colţuri cu care îşi înfăşurau corpul. Este semnalat în secolul al V-lea ca veşmânt comun indiferent de ierarhie. În cultul ortodox şi greco-catolic este o pelerină largă fără mâneci cu o singură deschizătură pentru cap, care se poartă peste stihar în timpul slujbei. În răsărit s-au făcut modificări: partea dinainte s-a scurtat iar cea din spate a rămas lungă. Iniţial a avut culoarea albă apoi şi alte culori (albastru, violet, purpuriu, negru). Erau confecţioante uneori şi din ţesături scumpe ornate cu broderii sau aplicaţii - pe spate au întotdeuna o cruce sau o icoană.

Această piesă cu valoare istoric-documentară aparţine Muzeului Judeţean Satu Mare. Felonul are forma conică, în faţă mai scurt iar în spate mai lung cu deschizătura în „V". Este realizat dintr-o ţesătură tip brocard cu fire de lână şi mătase de culoare galbenă şi albă. El este decorat cu pasmanterie cu fir metalic (aliaj de Cu) la poale, la gât, pe faţă şi pe spate. Este căptuşit cu o ţesătură de culoare maro-roşcat. Ornamentica ţesăturii suport este predominant vegetală. Piesa este croită din şase bucăţi. Pasmanteria cu care este decorată este aurie, lată de 2,2 cm cu motive vegetale. Pe spate are aplicată o cruce cu lungimea de 25 cm şi lăţimea 22 cm. În partea superioară a spatelui apare o bucată de ţesătură dreptunghiulară (ca un petec) identică cu ţesătura suport a piesei. Pe căptuşeală, în partea superioară a spatelui, apare inscripţia „Maria şi Maria" şi anul 1954 S<a>t<u> - M<are>.

Piesa prezintă o stare avansată de degradare asupra ei acţionând în timp factori de degradare fizico-mecanici şi fizico-chimici: depuneri de praf şi murdărie, cutări, plieri, destrămări, rupturi, lipsuri. Îmbătrânirea materialului textil prin pierderea higroscopicităţii, decolorarea, fragilizarea şi deformarea ţesăturii, migrarea coloranţilor şi cearcăne de umezeală care au dus la pătarea ţesăturii (pete de culoare roşie, maro, gri).

Datorită degradărilor existente metoda de restaurare aleasă este cea clasică.

După dezasamblarea părţilor componente cu foarte mare atenţie şi desprăfuire, am efectuat scoaterea petelor de ceară cu ajutorul fierului de călcat şi a hârtiei de filtru. Tratamentul umed de curăţire pentru ţesătura suport s-a efectuat în mai multe etape. După baia de înmuiere, scoaterea petelor de mucegai am realizat-o cu o soluţie amoniacală 0,2%, iar petele de culoare roşie au fost estompate cu o soluţie de acid citric 2%. Petele fiind foarte vechi, tratamentul pentu scoaterea lor nu a adus nici un rezultat satisfăcător. In continuare am realizat o spălare prin pensulare uşoară cu o soluţie de Romopal OF 10, urmată de clătiri repetate pe plasa cu jet de apă . Rehidratarea s-a făcut prin imersare în soluţie de glicerină 1%.

Fiecare bucată din ţesătura suport a fost aşezată pe sticlă şi întinsă cu o soluţie CMC 2% cu ajutorul unei pensule şi a unui ac întinzând perfect toate firele destrămate, respectând perpendicularitatea firelor şi redând forma şi dimensiunile iniţiale ale ţesăturii.

Operaţiunea de consolidare s-a realizat pe ramă, pe suport de bumbac cu pasul „cărămidă" folosind fire de mătase naturală nedegomată. Pentru firele destrămate au fost trase reţele, iar acolo unde au apărut lipsuri am efectuat reîntregirea folosind fire compatibile cu ţesătura suport.

Tratamentul umed pentru căptuşeală şi pasmanterie a constat în baie de înmuiere, baie de spălare cu decoct de Radix Saponarie, clătiri repetate şi uscare pe pat absorbant astfel încât pasmanteria să nu-şi modifice forma.

Deoarece dublura originală era mai mică decât piesa a fost înlocuită cu una noua realizată dintr-o țesătură de bumbac vopsită într-o culoare asemănătoare cu a țesăturii suport.

Pe spatele dublurii confecționate ulterior a fost brodată inscripția *„Maria şi Maria 1954 St-M”.*

Dimensionarea, asamblarea părților componente ale țesăturii suport, aplicarea pasmanteriei după înseilare s-a efectuat la maşina de cusut.

După dimensionarea, înseilarea şi asamblarea dublurii, aceasta a fost prinsă pe piesă şi cusută pe marginea inferioară de jur împrejur. În zona deschizăturii a fost fixată manual. Finisarea s-a realizat prin călcare.

Restaurat cu foarte multă migală şi atenție, felonul a devenit o piesă importantă prin încărcătura istorico-documentară şi artistică redând-o circuitului muzeal.

The restoration of a canonical coat

Abstract

This article presents the restorartion of a canonical coat. The object, which was a complex one, was restored with mixt techniques.

Bibliografie:

Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă*, Bucuresti, 1976

Înainte de restaurare

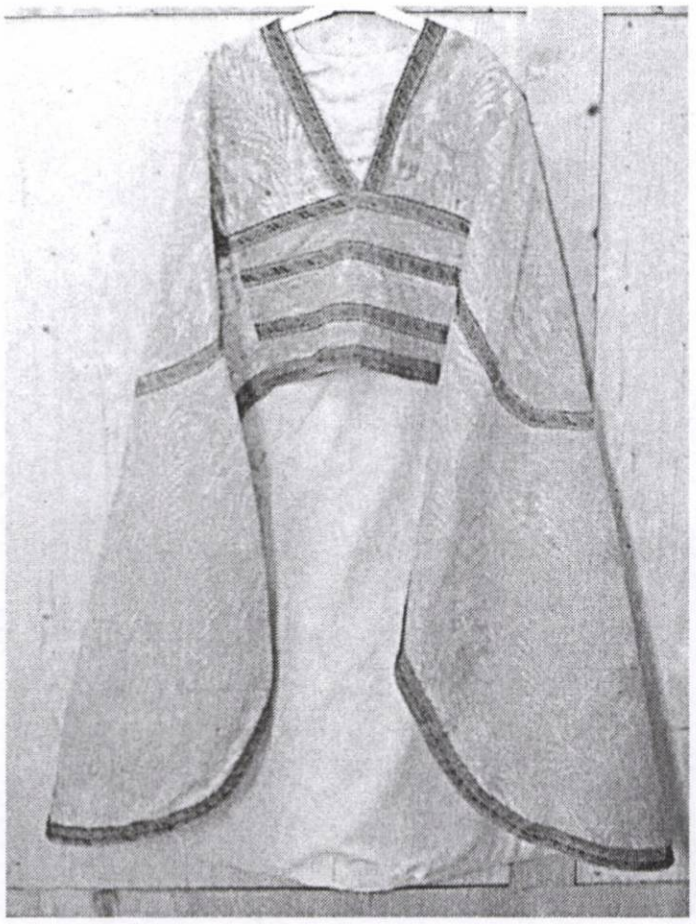

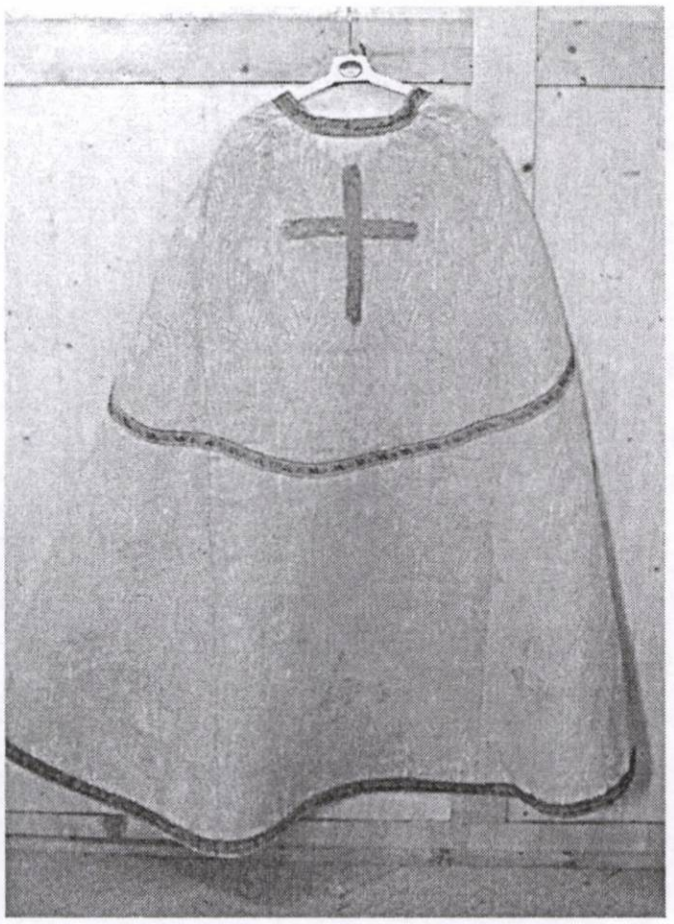

După restaurare

MUZEOLOGIE

MUNEROLOGIE

Ziua Veteranului – 22 Octombrie

Daniela Bălu

"Răsplata cea mare pentru tine, camarade,
este conştiinţa datoriei împlinite!"
General Avramescu
(Ordinul de zi Nr. 177/14 octombrie 1941*)*

În anul 1997 conducerea Muzeului Judeţean Satu Mare a iniţiat o manifestare unică în România, Ziua Veteranului, adresând Asociaţiei Veteranilor de Război, filiala Satu Mare, propunerea de a ne întâlni în fiecare an, la data de 22 octombrie, în apropierea Zilei Armatei Române, pentru a-i sărbători pe cei ce au fost, într-un fel sau altul, implicaţi în bătăliile celui de-al doilea război mondial. Ca şi istorici, am considerat că avem obligaţia morală de a le oferi prilejul şi cadrul în care domniile lor să-şi poată rememora o perioadă complexă din viaţă, anii în care au fost supuşi unor încercări dificile, ani în care şi-au dovedit curajul, dârzenia sau chiar eroismul, o epocă în care dânşii au fost cei ce au creat istoria!

Ştim cu toţii că mulţi dintre soldaţii români nu s-au mai întors de pe câmpul de luptă, iar mulţi dintre cei care au avut marele noroc de a rămâne în viaţă, sunt, din păcate, nişte anonimi. Poate ne întâlnim zilnic cu ei, poate trecem pe lângă ei nepăsători sau îi tratăm cu indiferenţă, fără a cunoaşte că "anonimii" de lângă noi, în urmă cu mai bine de 60 de ani, au plecat să moară pentru libertatea acestui popor, având conştiinţa jertfei darului suprem: viaţa!

De aceea, simpozionul dedicat Zilei Veteranului nu este un simpozion ştiinţific, el este o modalitate, desigur modestă, de a ne arăta respectul şi gratitudinea faţă de aceşti bravi soldaţi români, care, sub povara bătrâneţii, se întâlnesc de 10 ani în muzeul nostru pentru a-şi reaminti faptele lor de vitejie, sau... clipele în care s-au întâlnit cu moartea, frigul, foamea, frica, dorul de cei dragi, iar deasupra tuturor, cu speranţa biruinţei şi a revenirii acasă!

Aflată la cea de-a X-a ediţie, Ziua Veteranului ne-a reamintit, şi în acest an (2007), unul din citatele celebre care spune că *"istoria nu seamănă niciodată cu istoria – atunci când tu o trăieşti"* (John W. Gardner). Prin mărturiile lor, veteranii prezenţi ne-au reamintit că ei au trăit istoria şi că percep războiul la care au participat în mod direct, cu totul altfel decât îl vedem sau îl înţelegem noi. Generaţiile contemporane cunoaştem războiul din cărţi, din filme sau de la orele de istorie, de aceea, mărturiile veteranilor de război reprezintă tot atâtea documente de istorie orală care ne redau, direct "de la sursă", realităţile războiului. Acesta a fost unul din motivele principale pentru care de 10 ani îi invităm în muzeu. Să aflăm, din poveştile lor "de front", fapte despre care nu s-a scris, realităţi despre care, din diferite considerente, nu s-a vorbit, şi mai ales să aflăm ceea ce au simţit atunci când au plecat la război, ştiind că merg, poate, la moarte!

Există mii de statistici ale celui de-al doilea război mondial care ne spun câţi soldaţi au luptat, câţi au murit, cât şi ce fel de armament a fost utilizat, ce strategii au fost urmate pe câmpul de luptă, statistici pe care citindu-le avem impresia că a fost un război al cifrelor! Dar, ascultând mărturiile veteranilor de război, avem oportunitatea de a cunoaşte faţa nevăzută a acestuia, realităţile pe care nu le vom afla niciodată din statistici, pentru că aceste realităţi au stat tăinuite în sufletele celor care, deşi nu-şi doreau războiul, au făcut parte din el! Ce au simţit aceşti oameni, l-a ce s-au gândit, ce şi-au dorit, cum au rezistat,

ce idealuri le-au dat tăria de a lupta, ce i-a ținut în viață, sunt întrebări la care doar ei ne pot răspunde!

Ziua Veteranului este, aşadar, un prilej de rememorare sau cunoaştere a "faptelor de arme", dar este în acelaşi timp şi o ocazie de a ne arăta recunoştința față de cei ce încă mai sunt în viață, din an în an tot mai puțini şi, din nefericire, tot mai scufundați în uitare! Aproape fiecare dintre noi a avut, sau poate mai are, un părinte, un bunic sau un unchi care a luptat pentru libertatea noastră. De câte ori le-am mulțumit pentru acest sacrificiu? De câte ori le-am spus că suntem mândri de ei? Ce cunoaştem din calvarul războiului pe care ei l-au purtat? Poate mult, poate puțin, dar cu certitudine se cuvine, ca cel puțin o dată într-un an! să ne amintim cât de mult le datorăm! Şi de ce nu, să ne gândim câți dintre noi şi-ar da astăzi viața pentru țară?!

Ascultându-le mărturiile, despre care ne spuneau cu fermitate că *"nu sunt poveşti! sunt realități"*, cu preponderență s-a evidențiat expresia folosită de absolut toți cei ce au luat cuvântul: ***"mi-am făcut datoria!".***

Iar modestia ce-i caracterizează transpare atât din atitudine, cât mai ales din analiza propriilor fapte despre care declară: ***"cu ce să ne lăudăm?"!*** Modestia acestor veterani de război a demonstrat, odată în plus, că doar faptele, şi nu declarațiile patetice, sunt cele care confirmă şi susțin sentimentul real al iubirii de țară! Acest sentiment există cu adevărat în sufletele veteranilor de război! Va muri oare odată cu ei?

Deşi a trecut peste o jumătate de veac de când ei au trăit infernul războiului, lacrimile ce le curg pe obraz, tonalitățile vocilor, mimica sau gesturile, se transformă toate într-un portret care reflectă cu evidență cât de vii şi dureroase sunt încă aceste amintiri!

Privindu-le chipurile, ascultându-le mărturiile, cu uşurință înțelegem că cea mai mare mulțumire pe care le-o putem aduce este liniştea, iubirea şi pacea, dorință exprimată chiar în mărturia unui veteran de război: *"doresc ca urmaşii mei să nu mai scrie despre război! Ei să scrie despre viața lor trăită în fericire şi-n pace!"*

Avem puterea şi voința de a le îndeplini această dorință? Indiferent de răspuns, sărbătorirea lor în ziua de 22 octombrie ne dă prilejul de a trăi o oră de istorie, alături de cei ce au făcut istoria: **VETERANII DE RĂZBOI.**

Day of vetereran

Abstract

Had been pased 10 zears since the leaders of the County Museum of Satu Mare had initiated a unique manifestation in Romania, Day of Veteran, addresing to Association of Veterans of War, branch of Satu Mare, the proposal to meet once a year, on 22 October, nearly of the Day of Army to celebrate the one who had been involved in a way or another in the battles of the Second World War. That's way the symposium dedicated to the Day of Veteran isn't a scientific symposium, it is a modality, modestly of course, to show our respect and recompense for these valiant Romanian solders who under the poverty of oldness meet for 10 years in our museum to remember their bravery exploits, or....the moments when they had met with dead, frost, hunger, fear, homesickness but above all these with hope in victory and in coming back home!

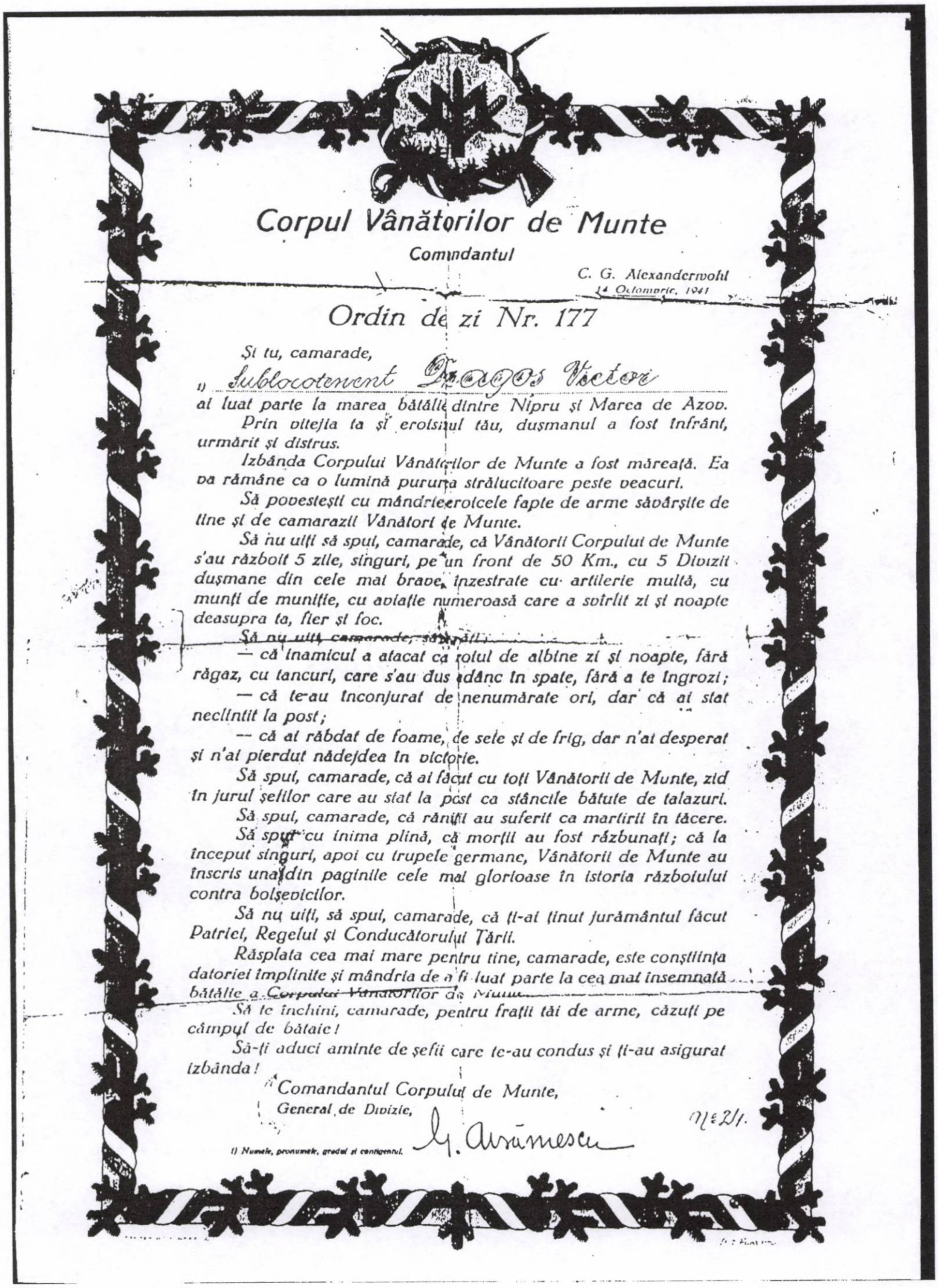

Corpul Vânătorilor de Munte

Comandantul

C. G. Alexanderwohl
14 Octombrie, 1941

Ordin de zi Nr. 177

Și tu, camarade,

1) Sublocotenent Dragos Victor

ai luat parte la marea bătălie dintre Nipru și Marea de Azov.

Prin vitejia ta și eroismul tău, dușmanul a fost înfrânt, urmărit și distrus.

Izbânda Corpului Vânătorilor de Munte a fost măreață. Ea va rămâne ca o lumină pururea strălucitoare peste veacuri.

Să povestești cu mândrie eroicele fapte de arme săvârșite de tine și de camarazii Vânători de Munte.

Să nu uiți să spui, camarade, că Vânătorii Corpului de Munte s'au războit 5 zile, singuri, pe un front de 50 Km., cu 5 Divizii dușmane din cele mai brave, înzestrate cu artilerie multă, cu munți de muniție, cu aviație numeroasă care a svîrlit zi și noapte deasupra ta, fier și foc.

Să nu uiți, camarade, să spui:

— că inamicul a atacat ca roiul de albine zi și noapte, fără răgaz, cu tancuri, care s'au dus adânc în spate, fără a te îngrozi;

— că te-au înconjurat de nenumărate ori, dar că ai stat neclintit la post;

— că ai răbdat de foame, de sete și de frig, dar n'ai desperat și n'ai pierdut nădejdea în victorie.

Să spui, camarade, că ai făcut cu toți Vânătorii de Munte, zid în jurul șefilor care au stat la post ca stâncile bătute de talazuri.

Să spui, camarade, că răniții au suferit ca martirii în tăcere.

Să spui cu inima plină, că morții au fost răzbunați; că la început singuri, apoi cu trupele germane, Vânătorii de Munte au înscris una din paginile cele mai glorioase în istoria războiului contra bolșevicilor.

Să nu uiți, să spui, camarade, că ți-ai ținut jurământul făcut Patriei, Regelui și Conducătorului Țării.

Răsplata cea mai mare pentru tine, camarade, este conștiința datoriei împlinite și mândria de a fi luat parte la cea mai însemnată bătălie a Corpului Vânătorilor de Munte.

Să te închini, camarade, pentru frații tăi de arme, căzuți pe câmpul de bătaie!

Să-ți aduci aminte de șefii care te-au condus și ți-au asigurat izbânda!

Comandantul Corpului de Munte,
General de Divizie,
G. Avrămescu

Nº 21.

1) Numele, pronumele, gradul și contingentul.

Participarea județului Vâlcea la expozițiile universale

Gabriela Constantin

Participarea județului Vâlcea la expozițiile universale internaționale a fost susținută de autoritățile de la București. Autoritățile de la Bucureşti care au susținut participarea județului Vâlcea la expoziția universală de la Paris din anul 1867 au fost Ministerul Agriculturii, Comerțului şi Lucrărilor Publice; Ministerul de Interne; Comisiunea Română pentru Expoziția Universală din Paris, la 1867. Aceste instituții au emis circulare, ordonanțe etc. Comisiunea Română pentru Expoziția Universală din Paris, la 1867 a emis la Bucureşti în data de 10 octombrie 1866 a doua Circulară privitoare la expoziția universală din Paris. Această circulară a fost adresată Consiliilor Județene ale Expoziției Române, Consiliilor Comunale din oraşe şi domnilor prefecți. Circulara cuprindea liste tipărite în care erau trecute toate produsele clasificate de Comisiunea Imperială din Paris. Aceste produse erau împărțite în mai multe secțiuni şi prefecții erau invitați să adune specimene din toate produsele ce se găseau în județ.

Rolul Comisiilor Județene, a Consiliilor Comunale de oraşe şi al prefecților era de a-i îndemna prin cuvinte convingătoare pe producători despre marele bine ce-l făceau țării şi lor contribuind la alcătuirea unei expoziții complete de produse, să adune produsele, dându-le proprietarilor încredințarea că dacă produsele nu se vindeau le erau înapoiate după închiderea expoziției din Paris (1 octombrie 1867) şi după ce se întorceau în țară şi astfel nu pierdeau nimic. Pentru fiecare obiect predat propritarii au primit câte o adeverință provizorie, iar după ce produsele erau predate Comisiunii Expoziției Române din Bucureşti, adeverințele deveneau definitive.

Premiile se împărțeau prin prefecturi între 15 decembrie 1866 şi 31 ianuarie 1867, după alegerea juriului. Tabelele alcătuite şi completate care conțineau listele cu obiectele expediate la Bucureşti s-au predat până la 20 octombrie. Această Circulară a fost semnată de comisarul expoziției Române, Alexandru Odobescu.

Comisiunea Română pentru Expoziția Universală din Paris, la 1867 a emis a treia Circulară la Bucureşti în luna octombrie 1866 privitoare la produsele agricole şi la industriile rurale. Era publicată lista cu produsele ce erau trimise: instrumente de muncă, mobilier, ceramică, covoare şi învelitori, sobe şi cuptoare, mirodenii, mărunțişuri portative, bumbac, in, cânepă, mătase, veşminte, minerale, lemnărie şi produse silvice, animale sălbatice şi blănuri, ape minerale, piei şi curele, planuri de moşii, fabrici, unelte de pescuit şi plutit, fabrici de materii hrănitoare, felurite materii de lemn, mori, fierării, unelte de țesut, cereale şi fânuri, materii grase, cărnuri, legume, dulcețuri, vinuri şi băuturi, animale domestice.

A patra Circulară semnată de Alexandru Odobescu la Bucureşti în octombrie 1866 era privitoare la industriile de oraşe şi de târguri. În această Circulară era o listă cu industriile practicate în oraşele României, ale căror produse puteau figura şi la Expoziția universală din Paris la 1867. *Despărțirea I* era rezervată Artelor Frumoase. *Despărțirea II* era material şi aplicarea artelor liberale. *Despărțirea III* cuprindea colecții de țesături şi de covoare fabricate de țărani români, obiecte bisericeşti. *Despărțirea IV* cuprindea costume naționale, unele erau aşezate în dulapuri, altele îmbrăcate pe manechini. *Despărțirea V* cuprindea materii minerale: sare, păcură, lemn, plante, piei, blănuri. *Despărțirea VI* era rezervată pentru unelte de plug, modele de mori şi vase plutitoare. *Despărțirea VII* era rezervată pentru grâne, vin, rachiu, dulceață, brânză, produse alimentare.

Participarea Județului Vâlcea la expoziția universală de la Paris din anul 1867 a fost modestă.

În Județul Vâlcea pregătirile pentru participarea la expoziția universală de la Paris din anul 1867 au început în urma primirii scrisorii de la Ministerul de Interne, Agricultură şi Lucrări Publice în data de 11 noiembrie 1865, care dispunea strângerea de obiecte şi expedierea lor la Bucureşti. Prefectura Județului Vâlcea a fost înştiințată prin această scrisoare că la marea expoziție universală de la Paris din 1867, era rezervat un loc anume şi pentru produsele țării noastre. Guvernul României convins de foloasele pentru țară a format o Comisie compusă din bărbați care cunoşteau bine produsele țării şi modul de organizare a expozițiilor şi din membrii ei a fost numit un comisar care era în relații cu toate autoritățile administrative, indicând care produse din județ puteau fi trimise la Bucureşti pentru expedierea la Paris[1].

Comisiunea Română pentru Expoziția Universală din Paris la 1867 a adresat un apel către toți producătorii României: artişti, industriaşi, comercianți şi agricultori prin care erau invitați a lua parte la această expoziție spre câştigarea simpatiei popoarelor lumii, pentru deschiderea de noi relații de comerț, noi căi de exploatare a bogățiilor pământului nostru şi pentru atragerea în țară de capital străin. Ministerul îl ruga pe prefectul județului Vâlcea, Dumitru Simulescu să facă cunoscute pentru toți locuitorii județului dispozițiile şi să îi convingă să-şi dea toată silința spre a figura cât mai avantajos în această luptă paşnică[2].

Marea expoziție universală şi internațională se va desfăşura la Paris în anul 1867 şi se va deschide la 1 aprilie. Această expoziție internațională este cea dintâi la care România va lua parte sub denumire proprie în rândul celorlalte națiuni. Obiectele admise la expoziție se împart în zece grupe principale, care la rândul lor se subîmpart în diferite clase. Spațiul rezervat țării noastre este de asemenea împărțit în zece diviziuni principale cu subdiviziunile respective[3].

Comisiunea formată invită pe toți producătorii care doresc să participe la expoziție să declare cel mult până pe data de 15 decembrie primirea lor în scris de a lua parte la expoziție, cuprinzând pe lângă numele şi prenumele lor, locul locuinței, natura obiectului ce doresc a trimite, cantitatea, volumul şi prețul lui. Vor scrie dacă obiectul este gata sau dacă este încă în lucru, în cazul din urmă cât timp va trebui pentru confecționarea sau trimitere lui[4].

Producătorii care vor expune articole precum vinuri, cereale, spirturi, piei, lână şi altele vor arăta şi câtimea producției locale într-un an, prețul de mijloc, mijloacele de transport, dând toate explicațiile ce îi pot interesa pe cumpărători. Obiectele rămân proprietatea expozanților, care vor declara dacă doresc să-şi vândă produsele, prețul sau din contră vor şti că tot cu cheltuiala guvernului obiectele se întorc spre a li se înapoia. Toate obiectele destinate pentru expoziție se vor trimite la Bucureşti într-un loc special destinat pentru acest scop. Doritorii de a lua parte la această expoziție se vor adresa în scris la *Comitetul Expoziției Universale şi Internaționale (Direcția Generală a Agriculturii şi Lucrărilor Publice)* în Bucureşti[5].

Între produsele țării ce urmează a fi trimise la expoziția de la Paris sunt şi lemnele şi cu toate pustiirile cauzate pădurilor ele cuprind încă imense bogății. Domnul Rişmunt a fost însărcinat cu pregătirea eşantioanelor necesare din următoarele lemne şi anume: pârnița (acerris), stejar, cerul, stejar noduros pentru fabricarea buților, părul sălbatic, arțarul, platanul mincinos şi frasinul fiind cerute ca lemne de strungărie; lemne

---

[1] Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Vâlcea (de aici prescurtez DJANVL), fondul *Prefectura Județului Vâlcea (de aici prescurtez PJVL)*, dosarul nr. 140/ 1865, fila 64. (de aici prescurtez f).
[2] *Ibidem*, f. 65.
[3] *Ibidem*, f. 67.
[4] *Ibidem*, f. 68.
[5] *Ibidem*, f. 69.

răşinoase precum bradul, molidul şi pinul fiind cerute pentru confecționarea pianelor şi tablelor de armonie, rare pretutindeni, dar la noi se găsesc de prima calitate, iar fiecare esență din varietățile de mai sus va fi prezentată printr-un trunchi de 0,40 m înălțime spintecat pe lung şi o bucată de lemn în grosime de 0,20 m, tăiat cu fierăstrăul perpendicular axei. Prefectul județului Vâlcea trebuie să-i dea domnului Rişmunt un dorobanț pentru a-l însoți în vizita prin pădurile din județ[6].

Sunt trimise listele cu produsele țării ce se cer a fi prezentate la expoziția de la Paris. Aceste liste trebuie să fie distribuite în județ spre a ajunge la toți producătorii. Listele sunt imprimate pe jumătate şi pe pagina albă se scriu de fiecare producător obiectele ce doreşte a le expune. Prin intermediul primarului județului Vâlcea se va face această înscriere, explicându-se fiecărui producător natura produselor şi obiectelor ce are a le expune după natura celor arătate în liste şi după ce înscrierea se termină, se vor trimite listele la Minister[7].

Se trimite declarația domnului Dimitrie Simulescu pentru vinurile ce doreşte a le trimite la expoziția de la Paris[8].

Mulți producători nu se aflau în oraş, de aceea declarațiile au fost puține şi a fost imposibil de primit de la mai mulți producători. Domnul Dumitrescu oferea gratis zece butelii cu vin negru.[9].

Pentru a se strânge, a se cumpăra şi a se trimite obiectele pentru expoziție era nevoie de bani şi s-a cerut Consiliului Județean a se aloca în bugetul anului viitor o sumă până la o mie de lei pentru lucrări necesare organizării de expoziții şi adunare de produse locale. Acest sacrificiu va aduce mare folos țării din punct de vedere al politicii industriale şi comerciale[10].

Nu s-a mai putut reveni asupra bugetului, acesta fiind votat încă din 19 octombrie, decât pentru întâmpinarea cheltuielilor pentru adunarea produselor locale necesare expoziției. Comitetul permanent autoriza să fie cheltuiți până la o mie de lei din suma de două mii de lei alocată în bugetul anului[11].

Guvernul României l-a numit pe Alexandru Odobescu comisarul expoziției şi l-a autorizat să dirijeze lucrările expoziției. În timpul scurt ce mai rămăsese pentru a face lucrările expoziției, prefectul județului Vâlcea avea obligația să îndeplinească toate cererile ce sunt adresate de domnul comisar. Această dispoziție se va pune în vedere autorităților comunale spre a fi urmată[12].

Prin Ordonanța nr. 1451 Consiliile Județene sunt autorizate să se ocupe de chestiunea participării la expoziția universală de la Paris din anul 1867, numind o comisie care să adune produse de tot felul din județ, conformându-se instrucțiunilor ce se dau de comisarul expoziției şi aceste operațiuni să se execute cu grabă pentru ca produsele adunate din județ să fie expediate la Bucureşti[13].

Comisiunea Română pentru Expoziția Universală de la Paris din 1867 a înaintat a doua Circulară semnată de comisarul general, Alexandru Odobescu. Circulara a fost emisă la Bucureşti în data de 10 octombrie 1866 şi cuprindea dispozițiile generale ale expoziției ce se pregăteşte la Paris, prefectul județului Vâlcea trebuia să împartă în grabă

---

[6] *Ibidem*, f. 71.
[7] *Ibidem*, f. 86.
[8] *Ibidem*, f. 82.
[9] *Ibidem*, f. 83.
[10] DJANVL, fond *PJVL*, dosar nr. 1/ 1866, f. 124.
[11] *Ibidem*, f. 130.
[12] *Idem*, dosar nr. 95/ 1866, f. 14.
[13] *Ibidem*, f. 21.

un număr de 12 exemplare membrilor Consiliilor Județene, primarilor şi membrilor Consiliilor Comunale de oraşe şi târguri, subprefecților de plase/ ocoale şi plaiuri[14] .

Se va înainta de către Comisiunea Română pentru Expoziția Universală din Paris, la 1867 în luna octombrie 1866 şi a treia Circulară privind produsele agricole şi industriile rurale ce pot figura la expoziția de la Paris, în număr de 179 de exemplare. Prefectul trebuie să le împartă consiliilor județene, subprefecților şi la altor autorități sau persoane particulare[15].

Primăria Drăgăşani a trimis listele de produse ce urmau să fie expuse la expoziția de la Paris din 1867. Din această listă reiese că la 11. 01. 1866 numai o persoană s-a înscris pentru a participa la expoziție[16] .

Primăria Drăgăşani înainta declarațiile domnilor Paraschiv Nicolau şi Dimitrie Simulescu şi lista cu obiectele oferite de Schitul Mamu în care sunt prevăzute obiectele: lada cu vinuri a domnului Paraschiv Nicolau şi două pachete cu obiecte oferite de Schitul Mamu[17].

Dintre obiectele necesare la expoziția universală de la Paris din 1867 s-au mai adunat: un pachet cu prune opărite de la oraşul Ocna; un pachet cu drugi de porumb; un pachet cu pere; un pachet cu mătase borangic; un pachet de la comuna Mihăeşti cu grâu[18] .

Din Plasa Otăsăului s-au adunat porumb şi rachiuri, alte obiecte lucrate de mână care să merite a fi văzute nu erau[19] .

Comisiunea Română pentru Expoziția Universală de la Paris din 1867 atrage atenția asupra obiectelor ce se pot aduna din județul Vâlcea. Se cerea a se alege obiectele ce se lucrau prin mănăstirile chinovale şi schiturile atât de călugări cât şi de maici, precum pânzeturi şi țesături, postavuri şi covoare, cingători, mătănii, obiecte lucrate cu păr, obiecte sculptate în lemn şi în os, veşminte (straie) şi orice alte mărunțişuri interesante în special de la mănăstirile Mamu, Surupatele, Dintr-un Lemn[20].

Se înainta de către Comisiune a patra Circulară emisă la Bucureşti în luna octombrie 1866 privind industriile de la oraşe şi târguri în număr de 31 de exemplare pe care prefectul să le împartă în grabă[21].

Subprefectura Plasei Otăsăului la data de 26. 10. 1866 a trimis o scrisoare din care reiese că în cuprinsul acestei plăşi nu se află nici o mănăstire sau schit de la care să se adune obiecte pentru expoziție[22].

Comisiunea Română l-a numit pe domnul P. Munteanu responsabilul cu adunarea produselor, atât ale proprietății sale Olăneşti, cât şi ale întregului district Vâlcea: pietre felurite şi marmură, ape minerale, costume naționale, produse din lemn, vinuri de Drăgăşani şi altele. Domnul Munteanu trebuia să realizeze în district două strunguri, o moară cu făcău, cu joagăr pentru tăiatul lemnelor[23] .

Subprefectura Ocolului a trimis lista cu obiectele adunate: o bucată de fundă de bumbac dată de cuvioasa Magnisia Monahia de la Schitul Surupatele pentru care pretindea a i se plăti 13 sau 20 lei; o bucată fundă de bumbac dată de cuvioasa Varvara Schimonahia

---

[14] *Ibidem*, f. 25.
[15] *Ibidem*, f. 44.
[16] *Ibidem*, f. 11.
[17] *Ibidem*, f. 7.
[18] *Ibidem*, f. 15.
[19] *Ibidem*, f. 24.
[20] *Ibidem*, f. 50.
[21] *Ibidem*, f. 60.
[22] *Ibidem*, f. 81.
[23] *Ibidem*, f. 82.

Eclisiarha de la Schitul Surupatele pentru care pretindea 13 sau 20 lei; doi săculeți mici de la Ion Negreanu cu prune uscate pentru care nu pretindea nici o plată[24].

În privința strângerii obiectelor destinate expoziției de la Paris din 1867 s-au luat toate măsurile posibile pentru dobândirea şi completarea lor, dar de la Comuna Costeşti până la Malaea unde se pot găsi multe obiecte era o distanță de 5 poşte şi trebuia acordat un timp mai îndelungat în care să se completeze fişele de obiecte[25].

Multe obiecte s-au pierdut din neglijența subalternilor care vor fi răspunzători de toate obiectele predate. Toate obiectele adunate trebuie să fie trimise cât mai repede la Bucureşti pentru că peste puțin timp se făcea ultima expediere de obiecte la Paris[26].

De la domnul Dobriceanu s-a trimis lista cu obiectele trimise la expoziție pentru care cere despăgubire sau înapoierea următoarelor obiecte: un velniceu nou; o cămaşă de femeie cusută cu mătase; o cârpă de borangic aleasă; o pereche bete cu mărgele şi o pereche ciorapi de lână[27].

Cu ocazia înapoierii obiectelor de la expoziția universală de la Paris s-au găsit şi trei colete cu patru piedestale şi capiteluri de marmură care după cum reiese din etichetele puse aparțineau domnului Munteanu de la Olăneşti, de aceea domnul Munteanu trebuia întrebat dacă a primit sau nu costul lor de la domnul comisar general Alexandru Odobescu şi dacă dânsul doreşte să lase obiectele Muzeului Național[28].

Pentru despăgubirea proprietarului celor două căciuli date pentru expoziția din 1867, prefectul județului Vâlcea trebuia să se ocupe ca după primirea mandatului să-i dea suma de 26 lei şi să trimită Ministerului scrisoarea cu adeverința[29].

Deoarece obiectele trimise la expoziția universală de la Paris au fost vândute cu suma de 458 lei s-a trimis despăgubirea domnului Dobriceanu, proprietarul lor.

Cu ocazia primirii recompenselor acordate expozanților români la expoziția de la Paris din 1867 s-au trimis prefectului județului Vâlcea o medalie de bronz şi diplome şi mențiuni onorabile, o medalie de bronz cu o diplomă pentru domnul Simulescu[30].

Între obiectele înapoiate de la expoziție figurează şi o pereche de ciorapi de bumbac de la Mănăstirea Dintr-un Lemn care s-au dat în primire maicii Assinapta[31].

Din partea comunității Schitului Mamu au fost prezentate mai multe cereri de a se interveni pentru înapoierea obiectelor ce le-au dat pentru expoziția de la Paris din 1867. Pentru despăgubirea comunității Schitului Mamu s-a trimis un mandat pe suma de 574 lei[32].

De la Mănăstirea Dintr-un Lemn maica Agapia a cerut înapoierea unei camilafce ce a fost dată în anul 1866 pentru expoziția universală de la Paris din 1867. Acest obiect nu s-a mai întors de la Paris. Costul acestei camilafce era de 150 lei care i s-au trimis maicii[33].

În anul 1867 s-a depus la Comisia din județul Vâlcea o cămaşă de bumbac femeiască cusută cu mătase. Cămaşa era a doamnei Haricli Oromolu şi a rămas la Paris. I se cere doamnei să predea chitanța ce o posedă pentru predare cămăşii, spre a i se plăti prețul de 80 lei[34].

---

[24] *Ibidem*, f. 84.
[25] DJANVL, *fond PJVL*, dosar nr. 87/ 1867, f. 2.
[26] *Ibidem*, f. 16.
[27] *Idem*, dosar nr. 128/ 1868, f. 1.
[28] *Ibidem*, f. 6.
[29] *Ibidem*, f. 23.
[30] *Ibidem*, f. 30.
[31] *Ibidem*, f. 39- 40.
[32] DJANVL, *fond PJVL*, dosar nr. 130/ 1869, f. 1-2.
[33] *Ibidem*, f. 10.
[34] *Ibidem*, f. 14-15.

Maica Agapia de la Mănăstirea Dintr-un Lemn nu are nici o chitanță din partea celui căruia i-a dat camilafca, i s-a spus că dacă această camilafcă nu i se va înapoia, v-a primi 4 galbeni de la Minister. I s-au plătit 47 lei şi s-a cerut adeverința în două exemplare, unul trebuia anexat la mandatul de plată, iar altul trebuia prezentat spre justificare[35].

Județul Vâlcea a mai participat şi la Expoziția Universală de la Viena din anul 1873. Această participare a fost susținută de Ministerul Agriculturii, Comerțului şi Lucrărilor Publice care a semnat un document la Bucureşti în data de 6 august 1870 prin care s-a hotărât participarea României la marea expoziție universală de la Viena din primăvara anului 1870. Participarea la această expoziție era importantă pentru demnitatea națională şi pentru interesele comerțului. Prin acest document se cerea prefectului județului Vâlcea, domnul Dumitru Simulescu sprijinul pentru convingerea agricultorilor şi industriaşilor din județ pentru participarea la expoziție.

Expoziția română de la Viena din anul 1873 era pregătită de o Comisie compusă din bărbați care cunoşteau bine produsele țării şi modul de organizare al expozițiilor. Documentul era semnat de ministrul G. Gr. Cantacuzino[36].

Prefectura județului Vâlcea a primit de la Mănăstirea Mamu lista cu obiectele trimise pentru expoziția universală de la Viena. Această listă cuprindea următoarele obiecte: o camilafcă femeiască, o bucată de pânză de borangic alb, 10 coşuri cu pânză de bumbac topit, o pereche ciorapi de lână, o pereche bete şi două cămăşi bărbăteşti de bumbac cusute cu mătase şi lână[37].

Prefectura județului Vâlcea a mai trimis la Viena şi alte obiecte cum ar fi : o rasă de materie lână cu mătase, o camilafcă de lână, 10 coți materie albă cu lână şi mătase, 10 coți pânză de bumbac topit cu cinci vergi, o pereche ciorapi de lână, bete lâniță, o cămaşă femeiască pânză cusută cu mătase, o cămaşă pânză de bumbac topit cu vergi de bumbac cusută cu lâniță neagră de la maica Polixenia Niculsca de la Mănăstirea Mamu. Această listă a fost semnată de comisarul Em. Crețulescu.[38].

Domnul Em. Crețulescu, comisar general al expoziției a trimis un raport cu nr. 14 305 în care era cuprinsă descrierea, numărul şi felul obiectelor trimise de județul Vâlcea pentru expoziția universală de la Viena din anul 1873.[39].

Obiectele trimise la expoziția universală de la Viena din anul 1873 au fost înapoiate într-o colecție sub sigiliul Ministerului Agriculturii, Comerțului şi Lucrărilor Publice. Comisarul general al expoziției, Em. Crețulescu a înaintat Ministerului un raport care conținea lista obiectelor trimise de județul Vâlcea pentru expoziția de la Viena: două şube de bumbac cu lână, o pereche bete şi cămăşi care făceau parte din obiectele de manufactură ale acestui raport care au fost vândute, iar covorul doamnei Maria Mărculescu din Comuna Horezu în valoare de 35 lei care făcea parte din obiectele citatului raport i s-au dat în schimbul altor obiecte[40].

---

[35] *Ibidem*, f. 21-22.
[36] D. J. A. N. VL., fond P. J.VL., dosar nr. 62/ 1870, f. 56.
[37] *Idem,* dosar nr. 90/ 1874, f.1.
[38] *Idem,* f. 7.
[39] *Idem,* f. 10.
[40] *Idem,* f. 12.

The participation of Vâlcea county at the international exhibition

Abstract

The participation of Vâlcea county at the international exhibition was suported and encouraged by the authorities from Bucharest. The Ministry of Agriculturure, Commerce and Public Works, Ministry of Interior and the Romanian Committee for the Universal Exhibition from Paris was the authority from Bucharest who suported the participation of Vâlcea county at the international exhibition from Paris in 1867. The Vâlcea County also participated at the Universal Exhibition from Viena in 1873 with the assistance of the Ministry of Agriculturure, Commerce and Public Works.

Muzeul Cercului Kölcsey.
Primii paşi în crearea Muzeului Judeţean Satu Mare

Diana Kinces

La Satu Mare primele încercări şi preocupări de organizare a unor colecţii muzeale, constând din piese arheologice şi istorice datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi apaţine unor profesori şi elevi ai Gimnaziului Reformat din Satu Mare[1]. O altă iniţiativă de înfiinţare a unei instituţii muzeale i-a aparţinut procurorului Herman Mihaly care în 1881 a propus înfiinţarea unui muzeu, însă treptat ideea înfiinţării se estompează prinzând din nou contur abia în anul 1891 când din iniţiativa municipalităţii şi a unor intelectuali se pun bazele unei societăţi culturale numite „Cercul Kölcsey", împlinindu-se 100 de ani de la naşterea poetului Kölcsey Ferenc, născut la 8 august 1790 în localitatea Săuca, judeţul Satu Mare[2]. O contribuţie deosebită la înfiinţarea muzeului au avut-o şi colecţionarii particulari care anterior adunaseră colecţii bogate de raritäţi şi diferite piese istorice şi arheologice. Un astfel de colecţionar a fost şi ofiţerul Kiss Gedeon, născut în 1823, deţinând numeroase funcţii importante în conducerea oraşului Satu Mare printre care şi cele de prim căpitan al oraşului, notar, preşedinte al tribunalului, preşedinte onorific al Asociaţiei Pompierilor având şi o deosebită contribuţie la înfrumuseţarea oraşului prin plantarea de plante şi copaci ornamentali şi prin efortul imens depus pentru fondarea Grădinii Kossuth fiind supranumit şi „colonelul copacilor"[3].

În urma demersurilor intelectualităţii sătmărene şi a conducerii societăţii nou înfiinţate la adunarea de constituire a „Cercului Kölcsey" din „oraşul regesc Satu Mare" din 10 noiembrie 1891 s-a adoptat regulamentul societăţii, acesta fiind întocmit de preşedintele temporar al societăţii, Kölcsey Antal şi vizat juridic de juristul Mátray Lajos[4]. Conform regulamentului, scopul societăţii era emanciparea spirituală, promovarea literaturii, a artelor şi ştiinţelor. De asemenea, se urmărea înfiinţarea unei „camere Kölcsey" în care să fie adunate bunurile care au aparţinut poetului. Tot din obiectivele societăţii făcea parte şi înfiinţarea a trei secţii culturale: socială, literară şi muzeală.

Primul preşedinte al „Cercului Kölcsey" a fost baronul Vécsey József urmându-i apoi Kende Zsigmond. Vicepreşedinte al societăţii era Dr. Farkas Antal, iar secretar dr. Fechtel János.[5]

Din *Regulamentul Cercului* reise că membru al societăţii putea să fie „orice femeie sau bărbat", cetăţean al ţării sau străin, indiferent de origine, care s-a înscris şi a fost acceptat de comisie. Taxa de membru pentru un an era de un forint, sumă care era înmânată trezorierului „Cercului Kölcsey". Membri fondatori aveau obligaţia de a plăti „o dată şi pentru totdeauna" o sumă de cel puţin 20 de forinţi. Membrii societăţii trebuiau să depună o muncă de voluntariat în secţiile literară, socială şi muzeală.

Adunarea generală reprezenta principalul organism al societăţii. Această adunare se întrunea o dată pe an, fiind anunţat fiecare membru în parte al societăţii. La cererea scrisă a cel puţin 25 de membri alegători se întrunea adunarea generală

---

[1] Borovszky Samu, *Magyarország-Vármegyéi és városai. Enciklopédiája. Szatmár Vármegye*, Budapesta, 1908, p.294

[2]Borovszky Samu, *op.cit.*, p.294

[3]Borovszky Samu, *op.cit.*, p.124

[4] *Regulamentul Societăţii Kölcsey* este un manuscris in folio ce conţine patru file, conţinând informaţii atât pe faţă cât şi pe verso. Documentul a fost emis la Satu Mare, la 10 noiembrie 1891. astăzi el este păstrat în dosarul număr 182, al fondului *Colecţia de documente a Muzeului Judeţean Satu Mare*, având numărul de inventar 139 la Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Satu Mare.

[5] Fechtel János, *A Szatmári Kölcsey – kör. Évkönyve 1895 - 1898*, Satu Mare, 1899, p.5

extraordinară. În ceea ce priveşte adoptarea unei hotărâri era necesar să fie prezenţi cel puţin 25 de membri, în caz contrar şedinţa era amânată cu 11 zile.

Un alt organism foarte important al societăţii era *comitetul de conducere* care era format din preşedinţii celor trei secţii plus alţi patru membri cu drept de hotărâre. Acest comitet se ocupa de funcţionarea în bună regulă a cercului, făcea propuneri pentru adunarea generală din fiecare an şi depunea situaţii şi rapoarte despre funcţionarea societăţii.

Un document foarte important emis de "Cercul Kölcsey" a fost *Anuarul Cercului Kölcsey*[6], de editarea căruia s-a ocupat un colectiv condus de dr. Fechtel János.

Un exemplar al acestui Anuar datat cu anul 1899, cuprinzând activitatea societăţii în perioada 1895-1898, ne înfăţişează bogata activitate culturală şi ştiinţifică pe care a întreprins-o societatea în perioada menţionată. Prin intermediul acestui *Anuar* aflăm că numărul membrilor fondatori ai societăţii era de 27, iar numărul membrilor activi era de 244. Numărul total al membrilor societăţii se ridica la nu mai puţin de 271 de persoane, o creştere destul de importantă, fapt ce arăta interesul pe care-l manifestau intelectualii din oraş, în ceea ce priveşte promovarea culturii.

Din *Regulamentul de funcţionare*, reiese că fiecare secţie a societăţii îşi alegea un preşedinte şi un referent care se ocupau de buna funcţionare a acestora. Secţia literară era compusă iniţial din zece membri aleşi la adunarea generală, din rândul cărora a fost ales şi un preşedinte. Secţia literară reprezenta "coloana vertebrală a întregii societăţi"[7]. Preşedinte al acestei secţii a fost Jandrisics Janos iar vicepreşedinte era Jaskovics Ferencz. Un rol deosebit în evoluţia secţiei literare l-a avut dr.Fodor Gyula, referent al secţiei, care s-a ocupat de organizarea conferinţelor, discursurilor, concertelor şi seratelor, spectacolelor de teatru. O creştere evidentă a interesului intelectualităţii sătmărene pentru activitatea culturală o relevă şi dublarea numărului membrilor acestei secţii, care în 1898 erau deja în număr de 20[8].

Secţia socială era compusă iniţial tot din zece membri, ajungând ca în anul 1898 să aibă deja nu mai puţin de 26 de membrii, aleşi de adunarea generală, avându-l în frunte ca preşedinte pe Hérmán Mihaly. Referent al acestei secţii era dr. Böszörmény Emil, care se ocupa de organizarea diferitelor sărbători, antrenând în aceste activităţi toate instituţiile din oraş, precum şi marele public.

Secţia muzeală era compusă iniţial din şase membri, avându-l ca preşedinte pe ofiţerul Kiss Gedeon. Muzeul nu a avut un nume oficial, el a funcţionat, aşa cum am mai menţionat ca secţie a *Societăţii Culturale Kölcsey*, iar în continuare pentru a înţelege mai bine evoluţia instituţiei muzeale sătmărene va fi numit *Muzeul Cercului Kölcsey*.

Aşa cum reiese din *Regulamentul de funcţionare* al Cercului Kölcsey, scopul secţiei muzeale era de a "expune valorile istorice, reprezentările istorice şi locurile istorice ale judeţului". De asemenea, se avea în vedere expunerea acelor situri arheologice din judeţ unde s-au efectuat săpături, "de unde s-a scos la iveală o lume veche"[9]. Expunerea în muzeu a istoriei culturale şi literare şi a multor valori care aşteaptă să fie răspândite reprezenta atingerea scopului final la momentul înfiinţării.

Patrimoniul secţiei muzeale a fost constituit în cea mai mare parte din donaţii din partea unor oameni de seamă ai oraşului cum au fost: ofiţerul Kiss Gedeon, baronul Vécsey Iosif sau episcopul romano catolic Meszlény Iuliu dar şi din partea unor instituţii de stat din oraş: liceul reformat, biserica reformată, corul sătmărean.

---

[6] Fechtel János, *op.cit.*

[7] *Ibidem*, p. 31.

[8] *Ibidem*, p. 5.

[9] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Satu Mare, Fond Colecţia de documente a Muzeului Judeţean Satu Mare, inventar 139, dosar 182, fila 4.

Sarcina principală a membrilor secţiei muzeale era de a se ocupa de sporirea patrimoniului istoric şi bibliofil. Membrii secţiei muzeale erau obligaţi să ţină o evidenţă a obiectelor şi pieselor achiziţionate şi să prezinte anual rapoarte în acest sens pentru adunarea generală proprie şi pentru Muzeul Naţional de Istorie din Budapesta.

Şapte ani mai târziu, în 1898, aşa cum reiese din Anuarul Cercului Kölcsey, preşedinte al secţiei era Kiss Gedeon, vicepreşedinte era dr. dr. Fechtel János şi referent era Bakcsy Gergely, fost director al Gimnaziului Reformat din Satu Mare. Numărul membrilor secţiei muzeale s-a modificat, ajungând la un număr de treisprezece membri, care erau profesori sau diferiţi intelectuali din oraş.[10]

Muzeul era structurat în cinci secţii:

Bibliotecă

Arheologie şi antichităţi

Etnografie

Artă

Ştiinţele naturii

În cadrul *bibliotecii* s-a realizat o clasificare a pieselor pe materiale papiracee eficace şi în acelaşi timp foarte modernă pentru acea dată. Erau organizate în colecţii individuale cărţile, jurnalele, ziarele, hărţile, manuscrisele, certificatele şi o ultimă categorie în care intrau diferite piese cum ar fi fotografiile.

A doua secţie care cuprindea obiecte de *arheologie şi antichităţi* era clasificată după perioada istorică la care se făcea referire şi cuprindea obiecte din preistorie, epoca romană, ev mediu şi epoca modernă plus o însemnată colecţie numismatică.

Secţia de *etnografie* era clasificată şi ea şi cuprindea: piese etnografice ungureşti, piese etnografice autohtone, piese etnografice ale ţărilor prietene, obiecte finisate şi nefinisate din străinătate şi o categorie de piese primitive din străinătate.

Secţia de *artă* avea colecţii de busturi, pictură, grafică şi obiecte din industria modernă.

Secţia de *ştiinţele naturii* avea colecţii care cuprindeau piese precum animale, plante şi roci.

La adunarea generală din 2 ianuarie 1900 s-a prezentat un raport inventar al obiectelor potrivit căruia la acea dată în muzeu exista un număr de 612 obiecte, obţinute prin donaţii succesive în principal din partea membrilor secţiei muzeale.

Creşterea vertiginoasă a numărului de obiecte păstrate determină membri societăţii, încă din anul 1902, să întreprindă demersuri pe lângă Primăria oraşului şi Episcopia Romano – Catolică din Satu Mare în vederea obţinerii unui spaţiu corespunzător amenajării unui muzeu public.

Pentru a ajuta la realizarea dezideratului muzeului, la 14 octombrie 1896, cu ocazia alegerii noului primar al oraşului Satu Mare, Herman Mihaly, are loc o defilare la care participă baronul Vécsey Iosif, Lengyel Marton, Rogozi Pap Endre şi alţi intelectuali ai comunităţii alături de locuitorii oraşului, toţi îmbrăcaţi în costume tradiţionale maghiare[11]. Acest specatcol i-a impresionat pe intelectualii sătmăreni determinându-i să preţuiască şi să adune ei înşişi valori neprecuite pentru a fi valorificate în cadrul muzeului Cercului Kölcsey.

În paralel, în rândul populaţiei româneşti, începând cu anul 1898, odată cu constituirea Despărţământului Sătmar – Ugocea al ASTREI, se iniţiază o vastă activitate de colecţionare a pieselor etnografice (ţesături, port popular, obiecte casnice şi ţărăneşti româneşti), organizându-se la finele secolului al XIX-lea mai multe expoziţii temporare[12].

---

[10]Fechtel János, *op.cit.*, p.5

[11]Borovszky Samu, *op. cit.*, p.303.

[12] Aristide Ştefănescu, *Ghidul muzeelor*, Bucureşti, 1984, p.380.

În anul 1905 Muzeul "Cercului Kölcsey" primeşte o denumire oficială şi astfel ia fiinţă Muzeul Municipal Satu Mare având la bază colecţiile muzeului înfiinţat în cadrul Societăţii Kölcsey. La aceeaşi dată muzeul a fost deschis pentru prima oară şi pentru public[13].

În acelaşi an Asociaţia Muzicală din Satu Mare a vândut Cercului Kölcsey, secţiei muzeale, câteva piese de mare valoare printre care două cupe de argint câştigate ca premiu de Asociaţia Muzicală, la Debrecen în anul 1892 şi la Miskolc în anul 1884, diferite monede, o coroană de argint câştigată la Szeged şi un corn din bronz câştigat la Budapesta. Toate aceste obiecte au fost obţinute în schimbul sumei de 1060 de koroane[14].

Cu ocazia deschiderii publice a Muzeului Municipal Satu Mare, începând cu anul 1905 şi apoi şi în anii următori, membri muzeului au editat un *Registru al pieselor de muzeu şi al bibliotecii*[15]. Registrul a fost tipărit la Tipografia Presa Liberă din Satu Mare şi putea fi achiziţionat de către oricine în schimbul a 30 de filleri, de la portarul muzeului. Acest registru tipărit este o raritate pentru acele timpuri. La începutul secolului al XIX-lea în Transilvania nu s-au realizat registre – inventar tipărite pentru colecţiile muzeale. Ce este şi mai surprinzător, este hârtia de bună calitate pe care a fost tipărit, care are chiar şi filigran, foarte bine vizibil, fapt ce ne arată interesul deosebit manifestat pentru păstrarea şi transmiterea evidenţei bunurilor culturale[16]. Din acest registru aflăm că din bibliotecă puteau fi împrumutate cărţi de două ori pe săptămână, şi anume miercurea şi duminica. Biblioteca era deschisă între orele 11 şi 12. Membri bibliotecii puteau împrumuta cărţi pe gratis iar cei ce nu erau membri trebuiau să plătească o sumă de două koroane pentru folosinţa anuală. O dată cu plata celor două koroane cel care plătea putea deveni membru al bibliotecii. Pentru a păstra evidenţa cititorilor şi a cărţilor era întocmită o fişă de evidenţă care trebuia semnată la fiecare împrumut[17].

La fel ca şi biblioteca, muzeul era deschis în fiecare miercuri şi duminică, tot între orele 11 şi 12, timp în care puteau fi vizitate colecţiile în schimbul plăţii a 20 de filleri pentru adulţi şi 10 filleri pentru copii care puteau vizita colecţiile numai însoţiţi de o persoană adultă. Pentru străinii care erau condiţionaţi de timp şi nu puteau vizita muzeul în zilele şi orele indicate se percepea o extrataxă de o koroană care reprezenta taxa de intrare. Pentru a primi acest drept de vizitare străinii trebuiau să primească acordul preşedintelui instituţiei sau al paznicului muzeului. (de observat rolul important care îi revenea paznicului acestei instituţii)

Muzeul era închis în prima şi a doua zi de Crăciun, de Paşti şi de Rusalii. Umbrelele, bastoanele şi bagajele trebuiau lăsate la intrare, la garderobă în grija servitorului. Pentru păstrarea acestora se plătea o taxă de 6 filleri pe bucată. De asemenea fumatul în incinta muzeului era strict interzis[18].

Acest regulament de organizare a muzeului şi al bibliotecii era publicat în introducerea la *"Registrul pieselor de bibliotecă şi muzeu"* din 1905 şi avea drept scop informarea publicului vizitator.

Registrul poate foarte bine să reflecte organizarea muzeului şi a bibliotecii. Modul în care sunt ordonate obiectele în registru ne arată şi modul de aranjare a obiectelor din muzeu. Cărţile din această bibliotecă erau aranjate în ordine alfabetică şi erau în număr de 1059. Aici se aflau volume scrise în principal în limba maghiară, dar şi volume în limba

---

[13] Coriolan Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, Bucureşti, 1922, p.127.
[14] DJANSM, Fond *Colecţia de documente a Muzeului Judeţean Satu Mare*, inventar 139, dosar 184, fila 1.
[15] *Szatmari Kölcsey-kör. Muzeumi targyainak es könyvtárának. Névjegyzéke*, Szatmáron, 1905
[16] Se disting pe hârtie cuvintele PAPIRGYAR şi PETERFALVAI, alături de o imagine foarte frumoasă ce ar putea reprezenta blazonul fabricii de hârtie care a realizat hârtia pe care s-a tipărit registrul.
[17] *Szatmari Kölcsey-kör. Muzeumi targyainak es könyvtárának. Névjegyzéke*, Szatmáron, 1905, p.2
[18] *Ibidem*, p.4.

germană, franceză, latină dar nici un volum în limba română sau manuscrise şi cărţi cu caractere chirilice. Este evident că acest centru de cultură reprezentat de *"Cercul Kölcsey"*, nu era unul de promovare a culturii şi limbii române ci de promovare a culturii şi limbii maghiare deoarece la momentul înfiinţării societăţii şi încă mulţi ani după aceea Transilvania şi deci şi judeţul Satu Mare se aflau sub stăpânire maghiară.

În această bibliotecă a muzeului se aflau cărţile scriitorului Alexandre Dumas, ale poetului maghiar Arany János, ale scriitorului Benedek Elek etc. Era şi un exemplar a lui Desiderius Erasmus Rotterdam din *Colloquia, Amstellodami*, 1673, un exemplar a lui Horatius Tursellinus, *Epistomae Historiarum Franequerae*, 1688 etc.

În cadrul muzeului obiectele erau aranjate în treisprezece dulapuri, dar mai existau şi unele obiecte expuse pe pereţi. Astfel erau inventariate în anul 1905 un număr de 1495 de piese. În primul dulap erau aranjate obiecte din neolitic precum toporaşe descoperite la Livada şi Apa, oase de mamut, pietre de moară şi vase de lut, cele mai multe donate de baronul Vecséy Iosif, de Meszlényi Gyula, Mátray Lajos şi Domahidy István. Tot în primul dulap se aflau obiecte, aparţinând epocii bronzului, cum ar fi topoare descoperite la Livada şi seceri din bronz descoperite în diferite părţi ale judeţului, acestea fiind donate în majoritate de Pechy László.

Din alte perioade şi epoci au fost expuse diferite vase şi lămpi romane şi chiar seminţe de grâu carbonizat din perioada romană, aranjate în dulapurile numărul II, IV, VII, IX, XI, XII şi XIII. Cele mai multe din aceste obiecte au fost donate de Suck György, Ferency János, Kovács Márton şi Kiss Gedeon. Dulapurile numărul III, V, VI, VIII şi X erau rezervate monedelor şi medaliilor. Monedele aflate în custodia muzeului erau cele mai multe din argint şi cupru dar o bună parte erau din nichel sau aur. Cele mai vechi monede sunt databile din perioada romană, a domniei împăraţilor Augustus, Antonius şi Diocleţian şi cele mai multe erau din Ungaria din perioada 1515 – 1899, Austro – Ungaria, Germania, Prusia, Bavaria dar şi Olanda, Belgia, Rusia, Anglia, Franţa, Italia, Spania, România şi chiar din Australia, Brazilia, America şi până în India. Medaliile expuse în cadrul muzeului, odată cu deschiderea din 1905, erau în număr de 40, cele mai multe din bronz, dar şi din aur şi argint. Aceste medalii au fost oferite cu ocazia încoronărilor şi proveneau din vremea lui Leopold al II-lea, Iosif al II-lea şi Napoleon I[19].

De asemenea mai existau în muzeu şi pietre şi metale preţioase, minerale, flori de mină, cele mai multe fiind descoperite în oraşul Baia Mare şi în împrejurimile acestuia (Munţii Gutin). Acestea erau în număr de 160 şi expuse în dulapul numărul XIII[20].

Colecţia de pictură cuprindea 101 tablouri expuse în muzeu. Cele mai importante dintre acestea ar fi: "Buda şi Pesta", pictat în anul 1860, "Oraşul Braşov", "Scenă de luptă între Constantin şi Maxentius" de Raphael copie după originalul aflat la Vatican, "Blazonul familiei Béldy", realizat în anul 1608.

Pe pereţi erau expuse ceasuri, buzdugane, chitare, bustul din ghips a lui Kossuth Lajos, o furcă din 1830 din perioada holerei, steaguri etc.

În adunarea generală ţinută la 26 februarie 1910, când a fost prezentată darea de seamă pentru anul 1909, secţia muzeală avea deja 19 membri. Potrivit datelor statistice prezentate cu această ocazie, patrimoniul muzeului număra 4088 de cărţi, 3192 obiecte de arheologie şi antichităţi, 71 de piese de etnografie, 164 piese de artă şi 533 piese de ştiinţele naturii. Acest raport consemna un total de 8046 de obiecte inventariate ceea ce însemna un plus de 2746 de obiecte faţă de anul precedent[21]. În acelaşi raport din 1910 erau menţionate veniturile şi cheltuieleile instituţiei realizate în decursul anului trecut. La

---

[19] *Ibidem*, p.71-72
[20] *Ibidem*, p.72-76
[21] DJANSM, Fond *Colecţia de documente a Muzeului Judeţean Satu Mare*, inventar 139, dosar 184, fila 18.

venituri a fost înregistrată o sumă de 2068 de koroane iar la cheltuieli suma de 1647 de koroane.

În raportul anului 1910 este consemnat şi numărul cititorilor bibliotecii care erau în număr de 142 iar numărul vizitatorilor muzeului a fost de 428. În acelaşi raport sunt inventariate 4243 de cărţi, 3248 de antichităţi, 71 obiecte de etnografie, 186 piese de artă şi 534 piese de ştiinţele naturii, situaţia totală fiind de 8282 de obiecte. În acelaşi an muzeul a primit din partea statului o sumă de 400 de koroane şi 20 de piese de artă.

Într-un registru al donaţiilor pentru muzeu realizat în anul 1912, cei mai impoertanţi donatori menţionaţi sunt:

Bakcsy Domokos a donat 43 de piese arheologice
Bakcsy Gergely a donat 87 de piese etnografice şi de artă
Centrul Cultural Sălăjan a donat 18 piese de artă
Kende Zsigmond a donat 23 de antichităţi
Muzeul din Vac a donat 35 de piese de arheologie
Nagy Lajos a donat 15 piese de artă etc.[22]

În adunarea generală din 1913, în cadrul şedinţei organizate de preşedintele instituţiei au fost dezbătute 20 de puncte. A fost prezentată darea de seamă a anului 1912 şi s-a multiplicat în două exemplare (unul pentru uzul lor intern şi unul pentru a fi trimis Muzeului Naţional din Budapesta). A fost realizat şi un plan pentru anul 1913 şi a fost propus pentru dezbatere şi aprobare. S-a mai propus pentru aprobare şi suma disponibilă pentru a cumpăra şi pentru a îmbogăţi colecţia muzeală cu noi piese. De asemenea, în cadrul şedinţei a mai fost prezentată o listă cu donaţiile făcute în anul precedent. Acelaşi raport consemna existenţa a 4782 de cărţi, 3385 de piese de arheologie, 77 de obiecte de etnografie, 190 de piese de artă şi 534 piese de ştiinţe naturale. Situaţia totală în anul 1912 a fost de 8968 de obiecte. A fost aprobată o sumă de 1045.65 koroane din fondul propriu pentru întreaga colecţie muzeală şi din fondurile statului 187.12 koroane pentru bibliotecă şi 6.12 koroane pentru antichităţi[23].

Dintr-o statistică realizată tot în anul 1913 aflăm că la bibliotecă numărul cititorilor a crescut în anul 1911 la 190, iar cel al cărţilor împrumutate era de 942 de volume. Numărul vizitatorilor muzeului în acelaşi an a fost de 320. Toţi aceştia au vizitat colecţiile muzeale neplătind taxa de intrare[24].

Din personalul instituţiei făceau parte grefieri şi preceptori, servitori, paznici şi grădinari. Diferiţi angajaţi ai muzeului au primit premii pentru activitatea lor şi pentru efortul depus de ei în cadrul muzeului[25].

În anul 1914 colecţiile muzeului au ajuns la un număr de 9533 de obiecte, iar în 1915 erau nu mai puţin de 9944 de obiecte[26].

În anii următori şi în condiţiile primului război mondial, ponderea şi numărul donaţiilor a scăzut simţitor. Anul 1916 a fost un an crucial în viaţa muzeului. România a intrat în război alături de puterile Antantei şi împotriva Ungariei ceea ce a determinat guvernul maghiar să ia măsuri drastice în ceea ce priveşte muzeele ardelene aflate sub jurisdicţia Muzeului Naţional de Istorie din Budapesta: printr-o circulară a ordonat tuturor autorităţilor şi instituţiilor culturale "salvarea", adică transportarea valorilor culturale la Budapesta. Bineînţeles de la acestă acţiune nu a făcut excepţie nici muzeul din Satu Mare. Lăzi întregi cu obiecte au fost împachetate şi transportate în trenuri spre muzeele din Budapesta. În ciuda problemelor şi descompletării colecţiilor muzeale, un raport întocmit

[22] *Ibidem*, fila 5
[23] *Ibidem*, fila 15
[24] *Ibidem*, fila 19.
[25] *Ibidem*
[26] *Ibidem*, fila 25, 26, 27, 28.

la 24 mai 1918 consemna ca fiind inventariate la muzeul din Satu Mare 5354 de cărţi, 3889 obiecte arheologice, 81 obiecte de etnografie, 205 obiecte de artă şi 539 obiecte de ştiinţe naturale, un total de 10078 de obiecte[27].

Realizând o scurtă retrospectivă asupra activităţii de colecţionare şi de funcţionare a muzeului, putem observa evoluţia anuală (în limita datelor oferite de documentele existente) a muzeului reliefată în următorul tabel:

TABEL CUPRINZÂND EVOLUŢIA MUZEULUI[28]

ANUL	NUMĂRUL OBIECTELOR	NUMĂRUL MEMBRILOR	NR. DE CITITORI AI BIBLIOTECII	NR. DE VIZITATORI AI MUZEULUI
1891	-	6	-	-
1898	-	13	-	-
1900	612	-	-	-
1905	2554	-	-	-
1909	8046	19	142	428
1910	8282	-	-	-
1911	8517	-	218	380
1912	8968	-	190	320
1914	9533	-	-	-
1915	9944	-	-	-
1918	10078	-	-	-

După 1918, muzeul înfiinţat de Societatea Culturală Kölcsey a continuat să funcţioneze, însă el nu se mai afla sub autoritatea Ministerului Maghiar de la Budapesta, ci a trecut, potrivit hotărârilor luate la Adunarea Naţională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, sub administraţia Consiliului Dirigent[29]. Conducerea Ministerului Artelor şi Muzeelor a fost încredinţată la 14 martie 1919, consilierului Tiberiu Brediceanu, care îi înmânează direct domnului C. Diaconovich, studierea muzeelor şi a bibliotecilor din Transilvania. Acesta în scurt timp, în iunie 1919 înfiinţează Inspectoratul General al Muzeelor şi Bibliotecilor pentru Transilvania. Evident, în cercul de competenţă al inspectoratului a intrat şi Muzeul din Satu Mare.

Prin intermediul Inspectoratului General al Muzeelor din Transilvania, „au fost inspectate toate muzeele provinciei şi au fost studiate toate colecţiile, inventarele, lipsurile şi greutăţile funcţionării, tratând cu conducătorii în privinţa ameliorării situaţiei nefavorabile în care se aflau muzeele" [30].

---

[27] *Ibidem*, fila 31, 32.
[28] Am realizat acest tabel cu ajutorul datelor culese din rapoartele anuale existente în arhivele sătmărene.
[29] Coriolan Petran, *op.cit.*, Bucureşti, 1922, pag.175.
[30] *Ibidem*, p.179.

The „Cercul Kolcsey" museum. The first steps in creating the Satu Mare County Museum

Abstract

The County Museum of Satu Mare is the biggest institution of culture from Satu Mare having behind it an old history near by other institution of culture from our country and foreign countries. The museum of Satu Mare has been founded in 1891 as part of Cultural Society Kolcsey, it advanced gradual, passing successive through many stages under the influence of time when it was opened and it operated. A special event from museum existance has been its open as the public museum of the city of Satu Mare in 1905. In the next years untill the first world war, the museum has continuated its existence as part of "Cercul Kolcsey" making up its collection gradual by acquisitions and donations from different intellectuals and people of culture of these regions.

Bibliografie:

Izvoare inedite:

Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Satu Mare (ANDJSM), Fond *Colecţia de documente a Muzeului Judeţean Satu Mare.*

ANDJSM, Fond *Prefectura Judeţului Satu Mare.*

Izvoare secundare:

Borowski, Samu, *Magyarország – Vármegyei és város. Enciklopediaja. Szatmár Vármegye*, Budapesta, 1908

Dulgău, Bujor şi Lazin, Gheorghe, *100 de ani de muzeografie pe meleagurile sătmărene* în "Simposia Tracologica", 1991, p.21 – 27.

Fechtel, Janos, *A Szatmári Kölcsey – kör. Evkonyve*, 1898

Mârza, Eva, *Muzeologie generală*, Alba Iulia, 2003

Mârza, Eva şi Moga, Valer, *Muzeul Unirii din Alba Iulia* în "Breviar", Alba Iulia, 1993

Mihalache, Marin, *Ghidul muzeelor din România*, Bucureşti, 1972

Nicolescu, Corina, *Muzeologie generală*, Bucureşti, 1979

Opriş, Ioan, *Comisiunea monumentelor istorice*, Bucureşti, 1994

Idem, *Istoria muzeelor din România*, Bucureşti, 1972

Idem, *Muzee şi colecţii din România*, Bucureşti, 2002

Idem, *Monumente istorice din România*, Bucureşti, 2001

Idem, *Transmuseographia*, Bucureşti, 2000

Petranu, Coriolan, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, Bucureşti, 1922

Ştefănescu, Aristide, *Ghidul muzeelor*, Bucureşti, 1984

Casa muzeu din Roşiori – locaţie de valoros patrimoniu naţional

Gheorghe Pop

Casa muzeu de la Roşiori, judeţul Satu Mare se înscrie armonios şi benefic în lanţul atâtor alte muzee şi case memoriale din nord vestul ţării, ce fac cunoscute comorile poporului, constituindu-se într-un adevărat *apel* pentru achiziţionarea şi valorificarea culturii populare, ce ne defineşte ca etnie, atestă vechimea şi implicit, devenirea noastră istorică, constanţa îndeletnicirilor meşteşugăreşti şi economice.

Ca profesor la Universitatea de Nord Baia Mare, de la începuturile acesteia (1961), unde am ocupat şi importante funcţii de conducere: decan, prorector, rector, ca pasionat filolog şi cercetător al graiului, etnografiei şi folclorului din zona în care m-am născut şi mi-am desfăşurat activitatea, m-am simţit răspunzător în faţa istoriei şi a semenilor mei, de a facilita cunoaşterea şi cinstirea milenarei culturi materiale şi spirituale a oamenilor din acest nord statornic al ţării[1].

Acest impuls m-a condus spre amenajarea Casei Muzeu în spaţiul gospodăriei rămase de la părinţi, cu sute de imagini şi obiecte etnografice (textile, lemn, ceramică, icoane pe sticlă etc.)[2], cu mii de fişe dialectale şi importante texte folclorice, adunate timp de o jumătate de secol ca profesor de limba română, ca cercetător ştiinţific, ca educator şi organizator al învăţământului. Obiectele, imaginile, colecţiile dialectale şi folclorice ilustrează preţuirea, la adevăratele dimensiuni a unui depozit viu de ethos şi ethnos din spaţiul nordic al ţării, menit a ne arăta lumii după fiinţa noastră internă, căci în el sunt oglindite inima şi sufletul românului. Chiar casa părintească[3] merită interesul cercetătorului etnograf prin observarea şi descrierea felului cum şi din ce este construită, scoţând în evidenţă modul de viaţă al comunităţii satului şi esteticul ce se impune ca manifestare în forme implicate pe diferitele ansamble de construcţie[4].

Doi pereţi din incinta casei muzeu sunt împodobiţi cu 26 de icoane pictate pe sticlă provenite dintr-o serie de interioare ale mai vechilor case ţărăneşti din Maramureş, considerate la început, mai mult imagini religioase, dar cu timpul, devenind elemente de decor[5]. Majoritatea sunt considerate de noi că provin de la cel mai vechi centru de pictură pe sticlă Nicula[6]. Printre temele acestora se numără figuri şi scene din viaţa Maicii Domnului, Patimile lui Iisus (crucificat), Sf. Gheorghe, protector al gospodăriilor ţărăneşti, Sf. Nicolae şi alţi sfinţi protectori ori imagini cu subiect religios. Coloritul icoanelor este marcat prin tonuri subtile de roz, roz – mov, verde oliv, armonizate cu brun, galben şi albastru. Simbol al continuităţii şi material fundamental în cercetări arheologice pentru determinarea apartenenţei etnice, a cronologiei diferitelor comunităţi lingvistice şi a culturii arheologice, ceramica populară a trecut şi în zona nordică a ţării prin experienţe tehnologice şi artistice deosebite, înfăptuindu-se şi în aceste spaţii un tipar stilistic propriu. Din cele peste 80 de exemplare (blide, oale, ulcele, ulcioare) existente pe rafturile şi în

---

[1] O dovedeşte şi lucrarea coordonată de mine şi de colegul I. Chiş Şter, *Graiul etnografic şi folclorul zonei Chioar*, publicată în 1983 şi premiată de Academia Română în 1985, cu onorantul premiu Timotei Cipariu.

[2] Expuse în patru încăperi cu o suprafaţa de peste 200 m².

[3] De 20 m lungime şi 9 lăţime, moştenită de la părinţii mei.

[4] Casă cu târnaţ, pe trei dimensiuni, proptit de 16 stâlpi din lemn sculptat cu pereţi din bârne acoperite cu chirpici şi cu meştergrindă de 23 m lungime susţinător a 18 grinzi pe care se sprijină scândurile ce alcătuiesc tavanul.

[5] Alături de blidarele cu farfurii şi cancee, de rudarele cu ştergare şi cergi, armonizându-se în cadrul unei compoziţii unitare.

[6] Cea mai veche icoană cunoscută din Nicula datează din 1802 şi aparţine Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj Napoca

vitrinele muzeului, majoritatea sunt din Săcel, o ceramică roşiatică, nelustruită. Olăritul de aici a conservat până azi cele mai arhaice procedee tehnologice de procesare a lutului şi impermeabilizarea vaselor.[7] Exemplarele din Lăpuşu Românesc pot fi considerate o sinteză a evoluției formelor de ceramică românească în general[8], iar cele din Vama (Ţara Oaşului) sau Corund se prezintă ca o ceramică smălţuită, bogat ornamentată.

În vitrine speciale sunt afişate văzului şase costume populare din zonele Maramureş şi Codru[9], înscrise în tipologia generală a portului popular românesc, dar cu anumite particularități care le oferă originalitate, diferențele referindu-se mai puțin la materia primă şi la croiala pieselor de port, dar mai mult la sistemul de ornamentare şi coloritul lor. Materia primă o constituie pânza de cânepă şi bumbac (cămăşi, poale, gaci), apoi lână de oaie (zadii, pieptare, ciorapi, mâneci, gube), blană de miel (cojocul ornamentat cu broderie de lână policromă sau aplicată pe piele şi cuşma), pielea (cureaua lată numită tisău), stofă sau catifea (fusta). Croiala pieselor aduce diferențieri la cămăşi pentru femei: cu formă pătrată în jurul gâtului, cu mânecile încreţite din umăr, la cămăşi pentru bărbați: cu mâneci largi încreţite din umăr sau strânse într-o manşetă[10]. Coloritul ornamental apare foarte viu cu deosebire la femei, cu motive dispuse în jurul gâtului, pe umăr, la volanul mânecii şi pe încreţele în combinații de roşu, portocaliu, galben şi albastru. În spațiile muzeului mai sunt expuse şi alte ţesături de casă, lucrate şi ornamentate în gospodării din Maramureşul istoric, din zona Lăpuşului şi a Codrului: 8 ştergare, 2 fețe de masă, 4 căpătâie de pernă, un covor (ţol) şi două cergi[11]. Un album de 80/60 cm.[12] ilustrează peste 60 de motive ornamentale ce apar pe textilele unei gospodării: covoare, cergi, fețe de masă, ştergări, îmbrăcăminte de corp[13].

În spațiul unei anexe a Casei Muzeu sunt expuse obiecte din lemn, necesare meşteşugului pregătirii firului şi a ţesutului: războiul de ţesut (tiara în miniatură), sucală, suveică, furcă de tors (pe scaun şi pe roată), fus (pentru torsul fuiorului), meliță, răşchitor, mai (de spălat rufe), ticlăzăul de lemn (durgălău pentru călcat pânza), vârtelnița[14]. Dintre uneltele de lemn legate de diferite ocupații, unele cu reale calități estetice, în acelaşi spațiu sunt expuse: două greble, două îmblăcii, trei furci şi diferite obiecte precum vase, linguri, solnițe, butoiaşe şi mai multe statuete de înfrumusețare a interiorului unei gospodării. În seria obiectelor din lemn cu reale calități estetice şi ale vechimii[15] un loc de seamă îl ocupa

---

[7] Meşerul olar Tănase Burnar deținea multe din secretele fabricării vaselor (locul de unde scotea lutul – Drivodeava, cu puț adânc de 10 metri, frământarea lutului până căpăta culoarea gri etc.) Familia acestui meşter olar afirmă că păstrează cu sfințenie acest meşteşug transmis din generație în generație de peste 600 de ani.

[8] Ceramică mică neagră şi modele de ceramică pictată cu pensula. O taină a mirificei sale creații, cum spunea meşterul T. Burnar, este **şarul,** o piatră neagră care prin zdrobire şi amestec cu apă se aplică pe vas cu ajutorul unei pensule speciale. Apoi modelul este finisat cu un *fătiuş,* acesta fiind o bucată de lemn, de formă ovoidală, cu un orificiu în mijloc, fixat pe roată care prin învârtire uneşte elementele primordiale: apa, focul şi pământul într-un singur obiect, **vasul de lut** învestit după datina ancestrală cu puteri magice să stea şi să vegheze la bunul mers al lumii, ca martor silențios, mut, la trecerea vremii.

[9] Atât pentru femei cât şi pentru bărbați.

[10] Zadiile maramureşene apar mai late ca în alte zone, sub forma catrințelor (una în față şi una la spate) şi cu baiere de cuprins jurul taliei.

[11] În Maramureş ţolul este covorul cu rol ornamental, pe când cerga cu rol practic.

[12] Donat muzeului de Cercul "Arta textilă țărănească" a fostei Şcoli Pedagogice din Sighetu Marmației.

[13] Ţesăturile într-o casă țărănească tradițională prin varietatea cromatică şi ornamentică vin parcă să încălzească şi să umanizeze odaia. Pe lângă funcționalitatea casei țăranului maramureşan, purtătoare a amprentei timpului peste care a trecut, gospodinele au în vedere şi aspectul estetic, simboluri ale statorniciei.

[14] Se ştie că în Transilvania meşteşugul ţesutului apare odată cu organizarea meşterilor în bresle. O breaslă a ţesătorilor exista, la sfârşitul secolului al XIV-lea la Oradea. La un moment dat aceştia se plângeau că românii din satele ce înconjurau Braşovul au intensificat munca ţesutului pânzei şi stofei din lână nu numai pentru satisfacerea cerințelor gospodăreşti ci şi pentru piață.

[15] De peste 100 de ani – a fost proprietate a bunicilor şi apoi a părinților mei.

grupa celor legate de confortul ţăranului[16]: două dulapuri, o ladă de zestre, două lăzi pentru haine, patru paturi, o masă, patru scaune. Mărturii ale meşteşugului lemnului întâlnim la intrare în curtea casei muzeu: o poartă maramureşană cu motive specifice zonei (funie, elemente geometrice) şi o troiţă în stil lăpuşean[17], ambele făcând legătura între lumea exterioară şi obiectele de cultură materială şi spirituală specifică zonei, păstrate cu grijă în spaţiile muzeului[18].

Din aceleaşi spaţii nu lipsesc împletiturile din nuiele de alun sau răchită, din papură (rogojini), din paie de secară şi grâu, din foi de porumb: poşete, pălării, coşuleţe, suporturi pentru diferite articole decorative sau alimentare, coşerci, scaune etc., după cum şi o serie de obiecte din ceramică sau sticlă: căni, pahare, statuete etc. provenite nu numai din mediul rural, ci şi din unităţi specializate în producerea lor[19], reprezentând tehnici noi de "fabricaţie".

Ca filolog în muzeu i-am rezervat spaţiu şi ocrotire onorantă cuvântului românesc: cel scris, în aproximativ 300 de volume cu caracter beletristic, gospodăresc şi ştiinţific[20], şi cel explicat – dialectal în cele trei atlase lingvistice elaborate sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Sever Pop şi Emil Petrovici, de către cercetători ştiinţifici de la Muzeul Limbii Române din Cluj[21]. În lădiţe speciale şi în fişiere special alcătuite vieţuiesc mii de fişe cu termeni dialectali şi expresii conţinând astfel de termeni recoltaţi de mine din ariile lingvistice din nord vestul ţării, mai precis, din Maramureşul istoric, din "Ţara Codrului" şi "Ţara Lăpuşului"[22].

Atlasele lingvistice şi fişele dialectale proprii, însoţite de extrase cu "lexic regional" şi "colecţii folclorice"[23], ce-mi aparţin sunt documente vii pentru vizitatorii muzeului dornici să cunoască aceste arii dialectale sau să facă posibilă apariţia a noi studii asupra graiului şi folclorului din aceste spaţii, consemnând răspândirea teritorială a unor fapte de limbă sau a unor comori folclorice.

Am dori ca din tot ce-am relatat aici despre Casa Muzeu din Roşiori, vizitatorii specialişti sau numai "avizaţi" să înţeleagă pe viu valorile perene ale culturii noastre populare. Să înţeleagă că istoria acestor comori este o componentă a cărţii de vizită a fiecăruia în parte şi un nobil atestat al drepturilor noastre legitime. Să înţeleagă că, în vremuri de bejenie, şi cu aceste valori de cultură materială şi spirituală ne-am apărat graniţele spiritualităţii noastre şi ne-am afirmat identitatea istorică în faţa lumii. Referindu-se la acest aspect Ion Pop Reteganul, în cuprinsul unui articol - apel[24] spunea: " datori

---

[16] Piesele din mobilier din primele două încăperi.

[17] Poartă amprenta meşteşugului străvechi al prelucrării artistice a lemnului (meşter Perţa).

[18] Exprimată într-o mare varietate de categorii de obiecte în lemn: piese de mobilier, unelte de muncă şi pentru industria textilă, altele legate de obiceiuri şi credinţe etc. Creaţia artistică în lemn constituie şi un important izvor de inspiraţie pentru formarea şi dezvoltarea culturii populare.

[19] Fabricile de sticlă din Poiana Codrului şi Fărcaşa, cea de ceramică din Baia Mare şi secţia de împletit nuiele a Ocolului Silvic din Ulmeni, ce reprezintă o fază de tranziţie spre tehnicile moderne contemporane. Le exprimăm mulţumiri donatorilor.

[20] Printre care şi cele 14 cărţi personale în unele dezbătând şi teme din domeniul etnografiei, etnologiei, antropologiei şi folclorului cu sublinierea necesităţii tezaurizării culturii populare.

[21] *Atlasul lingvistic român*, partea I, volumul I (1938), volumul II (1942 (ALR I, vol. I – II), *Atlas Lingvistic Român*, partea a II-a, vol. I (ALR II, vol. I), *Atlasul Lingvistic Român pe regiunea Maramureş* (ALRR Maramureş I de Petre, Grigore Rusu, Ionel Stan şi un manual de dialectologie care conţine graiurile daco – româneşti şi a dialectelor sud – dunărene: Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961.

[22] Vezi lucrarea Pop Gheorghe, *Elemente neologice în graiul maramureşean*, ed. Dacia, Cluj Napoca, 1971 şi *Graiul, etnografia şi folclorul zonei Chioar*, coordonator şi coautor Gheorghe Pop şi Ioan Chiş Şter, Baia Mare, 1983, lucrare premiată de Academia Română în 1985, cu premiul Timotei Cipariu.

[23] Vezi spre exemplu în Marius Sala, termen pentru "unchi", după *Atlasul Lingvistic Român*, în SCL, VI (1955), p. 133 şi urm.

[24] Publicat în ziarul "Gutinul" Baia Mare (1889 – 1990), An I, nr. 3, p. 2 – 3.

suntem deci, a nu lăsa să se risipească acest scump material, ori să se chiar piardă, ci dimpotrivă să-l adunăm tot – tot, să-l punem pe hârtie sau în muzee, că acolo rămâne neştirbit de la noi la următorii noştri, care apoi la rândul lor vor avea cu ce sta față înaintea lumii în care vor trăi…."

Îndemnul meu este ca toți filologii, folcloriştii, etnografii şi toți cei interesați de cultura materială şi spirituală să ne mobilizăm astăzi, putând folosi metode moderne de investigare a culturii noastre tradiționale şi actuale.

Facem apel şi la reputații specialişti în domeniu ca să vină cu lucrări de sinteză subliniind relațiile dintre folclor şi mediile care le-au produs, comparațiile cu celelalte etnii, trecerea de la descriptiv la generalizări moderne pentru valorificarea şi păstrarea comorilor poporului nostru din arhive şi muzee în condiții de deplină siguranță[25].

Tot ce a fost prezentat ca existând în Casa Muzeu, toate concluziile şi reflexiile noastre se constituie în argumente pe repertorii relevante de viziune umanistă şi realistă asupra acestui **Proiect Cultural**, adevărat act de spiritualitate şi istorie a națiunii noastre, putând căpăta şi un conținut de istorie europeană. În aceste momente de încercare a României de integrare în structurile Uniunii Europene, în eforturi de globalizare şi internaționalizare, un asemenea proiect mă ajută să schițez un posibil răspuns la "Ce ar putea aduce astăzi România, occidentului în acest proces de integrare?"

În primul rând, ducând cu sine coabitarea celor trei straturi culturale existente în structurile culturii populare româneşti: arhaic, medieval şi modern, care pot sugera occidentalilor să-şi reînvețe trecutul şi nu în ultimul rând, să-şi modeleze proiectele de viitor. Aceasta pentru păstrarea identității naționale nu numai prin limbă, ci şi prin aprecierea la adevăratele dimensiuni a depozitului viu de ethnos şi ethos, cristalizat şi stratificat începând cu arhaicul, trecut prin medieval şi ajuns în modern şi contemporan. Să înțeleagă şi cei din Uniunea Europeană că istoria culturii materiale şi spirituale a popoarelor este o componentă a cărților de vizită şi un nobil atestat al drepturilor legitime ale fiecărui popor.

În al doilea rând, Occidentul trebuie să înțeleagă că România are în prezent situații mai dificile, declanşate de "modernizările" forțate din cei 45 de ani de totalitarism ateo - materialist, dar că, prin dobândirea calității de integrat în structurile Uniunii Europene, devine puntea de legătură între culturi, civilizații şi valori economice dintre Orient şi Occident.

În al treilea rând, prin acest statut de categorie "relațională" pentru un scurt timp de tranziție, România va îmbogăți spiritul european chiar pe linia "echilibrului instabil" în sensul bun al termenului.

The house museum from Roşiori – demurrage of valuable national patrimony

Abstract

The house museum from Roşiori is organized into an household with hundreds of images and ethnographically objects as textiles, wood, pottery, glass icons and many others. As well there are a lot of dialectal cards and importants folklre texts.

This museum is an important visit card for these region and for these people, bringing once again many proves of an valuable material and spiritual culture of romanians.

[25] Orice pierdere ar fi irecuperabilă.

Nicolae Suciu, *Structuri tipologice şi modele estetice în pictura de peisaj*, Editura Universităţii de Nord, Baia Mare, 2006, 154 p. (Felicia Grigorescu).

Lucrarea, structurată în trei capitole, care la rândul lor sunt structurate în mai multe subcapitole, este teza de doctorat a pictorului Nicolae Suciu, născut la Bârlad, jud. Vaslui, pe 21 mai 1956, integrat de mai multă vreme mediului artistic băimărean.

Cuvântul înainte este semnat de prof. univ. dr.Georgeta Corniţă. Domnia sa remarcă faptul "neconvenţional" că autorul volumului este un pictor, nu un critic de artă. Această incursiune a pictorului în arta peisajului, îi provoacă autoarei emoţia şi plăcerea unui zbor cu parapanta…

În Argument autorul îşi motivează gestul şi pledează pentru supremaţia genului picturii de peisaj.

Încă de la începutul primului capitol, autorul doreşte definirea conceptului de peisaj, prezentând mai multe definiţii date de dicţionare renumite (Dictionnaire Enciclopédique de la Peinture, Dicţionarul italian al limbii vorbite al lui Pietro Fanfani şi Giusepe Rigutini etc.) sau referiri la concept, ale mai multor istorici sau critici de artă (Assunto, Ruskin, Pleşu).

Începuturile picturii de peisaj, sunt localizate temporal de autor, foarte devreme, ca fundaluri în frescele pompeiene şi elenistice, acestea din urmă păstrate din păcate într-un număr foarte mic. Este apoi prezentată o evoluţie a spaţiului în pictură, prin peisajul simbolic şi cel realist. Se evidenţiează frecvenţa peisajul simbolic în Evul Mediu timpuriu, perioadă în care "convigerea filozofiei creştine promova redarea simbolică a materiei concepută cu ajutorul simţurilor". Sunt exemplificate frescele de la Muzeul Vaticanului şi mozaicurile de la Ravenna. Cu rigorozitate este tratată o caracteristică a peisajului simbolic: reprezentarea munţilor, realizată prin procedee diverse: unitatea luminii şi a umbrei, succesiunea ritmată şi repetiţia planurilor, iluminarea sau întunecarea treptată a planului îndepărtat – aceste rezolvări regăsindu-se peste secole în lucrările lui Cézanne şi ale cubiştilor. O problemă la care se opreşte autorul, tot în acest capitol, este aceea a suprafeţei plane.

În subcapitolul dedicat peisajului realist, autorul face o incursiune, mai întâi prin pictura flamandă, "fereastră deschisă spre lume", subliniind importanţa efectelor de lumină, posibilităţile desăvârşirii artei ca urmare a descoperirii picturii în ulei, atenţia pentru topografia spaţială (ex. fraţii van Eyck), şi apoi prin cea italiană, aceasta dezvoltând o preţioasă ştiinţă a perspectivei (sunt amintiţi Piero della Francesca cu fresca Legenda Crucii, Antonello da Messina, Giovanni Bellini, Leonardo da Vinci cu celebra lucrare "Tratatul despre pictură". Este abordat şi subgenul vedutei.

Peisajul fantastic este prezentat mai ales în legătură cu frământările religioase şi epidemiile timpului. Efectul luminii incandescente, focul - utilizat pentru a sublinia drama umbrei, flacăra ca simbol al combustiei spirituale, puterea de sugestie a culorii (roşu, portocaliu) sunt elementele limbajului vizual identificate de autor, specifice acestui tip de peisaj.

Capitolul al doilea prezintă centrele europene de pictură peisagistică, începând cu Barbizonul, loc frecventat de artiştii francezi, şi foarte curând şi de cei străini, printre care şi de români: Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu şi alţii. Dintre celelalte centre pomenite în lucrare, referiri mai ample se fac asupra celor de la Baia Mare şi Balcic, mulţi dintre artiştii români activând în ambele centre: Anastase Damian, Grigore Negoşanu, Alexandru Popp, Ipolit Strâmbu.

Ultimul capitol prezintă structurile tipologice în evoluţia tematicii peisajului: peisajul natural, cu alte subdiviziuni la rândul său, peisajul fantastic şi peisajul imaginar.

Ca modele estetice sunt identificate peisajul de plein-air, peisajul natural şi peisajul avangardist. Este partea lucrării în care autorul îi prezintă pe artiştii băimăreni.

La 110 ani de la apariţia centrului artistic Baia Mare, iată această carte vine să întregească o fertilă activitate de critică de artă şi să demonstreaze că în răstimpuri, chiar dacă nu răstoarnă un centru de greutate, Baia Mare reuşeşte să atragă atenţia asupra sa.

Neagu Djuvara, *Există istorie adevărată? Despre „realitatea generală" a istoriei. Eseu de epistemologie*. Humanitas, Buc., 2006. (Kereskényi Sándor).

Neagu Djuvara s-a născut la Bucureşti în 1916, într-o familie de origine aromână, care a dat țării mai mulți oameni politici, diplomați, profesori şi oameni de ştiință. Şi-a făcut studiile la Paris: licență în litere (istorie), 1937; doctorat în drept, 1940; doctorat de stat (docență) în litere (filozofie a istoriei), 1972. A publicat multe cărți în Franța. Dintre cărțile cu subiect istoric publicate în România, cele mai importante sunt: *Între Orient şi Occident. Țările române la începutul epocii moderne: 1800-1848* şi *Civilizații şi tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor.*

În cartea sa recent apărută în România (*Există istorie adevărată? Despre „realitatea generală" a istoriei. Eseu de epistemologie*. Humanitas, Buc., 2006), încearcă să arate *relativitatea* fundamentală a sintezei rezultate din munca istoricului. Această relativitate nu ține atât de observator şi de mediul său, cât de însuşi obiectul şi metodele studiilor istorice. Materia istoriei nu e stabilă, încremenită, ea e în mişcare. Prezentul încontinuu crează trecut. Aşadar, o viziune a trecutului ca ceva finit, e cu neputință. Djuvara subliniază: de aici izvoreşte şi drama istoricului, oricare ar fi ştiința, iscusința şi talentul lui, iar viziunea trecutului pe care o are este, în mod fatal, depăşită de două-trei generații (câteodată chiar mai repede), datorită apariției unor noutăți în euristică, metodologie şi a schimbărilor ideologice.

Doar două împrejurări pot face opera istoricului durabilă, scrie Djuvara, o excepțională putere de evocare, care ține de talentul literar (cazul lui Michelet sau al lui Iorga) sau întâmplarea de a fi fost un martor unic şi excepțional de prețios al evenimentelor relatate, ca Tucidide.

Autorul abordează următoarele teme: definiția ştiinței istorice, problematica *faptului istoric*, natura *cunoştinței istorice*, cauza şi *cauzalitatea* în istorie, noțiunea *adevărului*, şi nu în ultimul rând legăturile sublime dintre *narațiune* şi narator (limitele obiectivității ştiințifice din această privință).

Djuvara este un critic fin al maestrului său, Raymond Aron, recunoscându-i meritele (*Introducere la filozofia istoriei*, 1938; trad. rom. de H. Gănescu, Humanitas, Buc. 1997. 511 p.), dar câteodată venind vorba despre avatarurile metodelor neopozitivismului, Aron este depăşit cu o familiară subtilitate. Autorul demască şi optimismul primitiv al filozofiei analitice a istoriei (Arthur C. Danto) sau hegelianismul voalat al lui Collingwood şi Croce, antropologismul ontologic (heideggenian) al lui Gehlen.

În încheiere, Djuvara analizează cauzele obiective ale *relativității* istoriei în general: *în istoria contemporană* istoricul nu poate scrie o lucrare exhaustivă şi definitivă, fiindcă nu are perspectiva necesară (de multe ori este numai un „economist" sau „politolog" cu interes istoric); în *istoria modernă şi medievală* documentarea se îmbogățeşte neîncetat (şi apar frecvent schimbările de optică istoriografică); în *istoria lumii antice* (sau a civilizațiilor îndepărtate) unele noutăți în domeniul vestigiilor pot provoca adevărate răsturnări de evaluare.

Istoricul, astfel, are o soartă ingrată. El trebuie să fie resemnat cu gândul că munca lui niciodată nu poate reprezenta un ansamblu clădit pe vecie, ci doar o cărămidă, un colț de zid la o clădire, care se surpă necontenit (ca în legenda meşterului Manole), şi totuşi, ca Sisif, trebuie să construiască mai departe, la nesfârşit.

Desigur, acest eseu epitemologic nu are ambiția de rezuma toate chestiunile legate de relativitatea omniprezentă în mai toate relatările istorice. Din indice lipsesc câteva nume sonore, sau de vază, ca a lui Jacques La Goff, Reinhardt Koselleck sau a lui Hayden White (şi nu apare nici nestorul investigațiilor recente: Paul Ricoeur). Scopul propus însă este atins: Djuvara iarăşi s-a prezentat cu un text de neocolit.

Ioan Godea, *Arhitectura la români de la obârşii la Cozia: sinteze, crestomaţie, reconstituiri, imagini*, Editura Primus, Oradea, 2007, 367 p. (Maria Lobonţ-Puşcaş).

Doctor în istorie, profesorul şi etnograful Ioan Godea premiat al Academiei pentru unele dintre lucrările sale în domeniul etnografiei, autor a numeroase tratate, monografii şi lucrări ştiinţifice cu caracter inter-disciplinar (etnografic, istoric, geografic, lingvistic, arhitectură etc.) pune la dispoziţia specialiştilor o nouă lucrare deosebită, o lucrare elaborată şi foarte bine documentată la care a lucrat, după cum mărturiseşte în prima pagină a cărţii, în jur de treizeci de ani.

În baza unei bogate bibliografii şi a documentării de teren, autorul face o amplă prezentare arhitecturii la români "de la obârşii la Cozia", pe parcursul celor nouă capitole fiind prezentate aspectele esenţiale ale arhitecturii de pe teritoriul românesc, începând cu tehnicile şi materialele tradiţionale de construcţie, apoi paleoliticul – copilăria arhitecturii, epoca neolitică, arhitectura dacilor, arhitectura în Dacia romană, arhitectura în mileniul de creştinare, arhitectura romanică, arhitectura gotică, triconcul-biserica Mănăstirii Cozia.

Fiecare capitol este însoţit de numeroase schiţe, planuri, desene, hărţi şi fotografii alb-negru menite să exemplifice cele scrise de autor. De remarcat este faptul că autorul are în vedere în această lucrare atât elementele de arhitectură vernaculară - locuinţe permanente sau temporare, cât şi cele de arhitectură religioasă - temple din perioada neolitică, Bazilica din Niculiţel, planimetria bisericilor romanice, biserica în perioada gotică, triconcul (tip bizantin de biserică ortodoxă), de arhitectură civilă şi militară, până acum publicând în mod independent pentru fiecare gen architectural (*Biserici de lemn din România, Monumente istorice bisericeşti din Eparhia Ortodoxă Română a Oradei, Biserici de lemn, Culele din România - tezaur de arhitectură europeană* etc.)

Valoarea acestei cărţi este dată şi de prezenţa textelor originale (semnalată în titlul lucrării) ale unor istorici, istorici de artă, arhitecţi şi etnologi iluştri care au studiat de-a lungul vremii arhitectura şi istoria arhitecturii.

Lucrarea de faţă este un reper autentic pentru toţi cei care studiază arhitectura şi modul de locuire-studenţi, etnografi, arhitecţi etc., singurul aspect omis este prezenţa unui rezumat într-o limbă de circulaţie internaţională, accesul cercetătorilor străini fiind limitat.

Norbert Spannenberger: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938-1944. Fordította Doba Dóra. Volksbund-ul din Ungaria într-o nouă lumină*, Editura Lucidus Budapesta, 2005, 430 p. (Tamás Sárándi).

Cercetarea istoriei interbelice a minorității germane din Ungaria are precedente prin numeroasele studii şi lucrări legate de numele lui Tilkovszky Lóránt. Una dintre primele sale cărți care se ocupă cu această temă tratează chiar Volksbund-ul, organizația germanilor din Ungaria fondată în 1938. Cartea a apărut în 1978 cu titlul „Acesta a fost Volksbund-ul. Ungaria şi politica de grup a germanilor între anii 1938-1945".

După astfel de antecedente a apărut cartea lui Norbert Spannenberger intitulată „Volksbund-ul din Ungaria între Berlin şi Budapesta 1938-1945". Autorul tratează subiectul dintr-o nouă perspectivă, reuşind astfel să completeze şi să corecteze parțial cartea lui Tilkovszky. Autorul se bazează în primul rând pe surse arhivistice şi bibliografice germane, probabil datorită faptului că el însuşi provine din colectivitatea şvabilor. Cartea a apărut în limba germană în 2002 datorită aceluiaşi fapt. Din păcate, ecoul lucrării a fost mult mai pronunțat în Germania decât în cercurile istoricilor locali, deşi volumul compensează multe lipsuri ale cercetărilor anterioare.

Cartea prezintă Volksbund-ul dintr-o nouă perspectivă, deoarece încearcă să definească fondarea şi activitatea organizației prin prezentarea întregii politici față de minorității din perioada interbelică din Ungaria. Formarea Volksbund-ului este rezultatul unui proces care trebuie cunoscut în întregime. După cum rezultă şi din titlu, Spannenberger tratează istoria şvabilor din Ungaria ca parte integrantă a politicii statului, nu cercetează doar activitatea societăților locale, ci spațiul lor de mişcare. Autorul procedează astfel în ciuda faptului că Volksbund-ul a fost mereu obiectul relațiilor germano-maghiare şi nu subiectul acestora.

Gândindu-ne la şvabi, mai ales la cei din Satu Mare, ne amintim în primul rând de deportările de după război. Cartea încearcă parțial să dea explicație şi acestui fenomen, accentuând nedreptatea hărțuirii acestora doar pentru simplul motiv de a fi german sau de a fi fost membru al unei organizații recunoscută de către guvernul maghiar, al Volksbund-ului.

Conform interpretării autorului, politica interbelică a Ungariei este continuarea politicii naționale antebelice. Exceptând câțiva ani haotici de după război-, când guvernul Károlyi a promis drepturi colective şi autonomie anumitor minorități- consolidarea lui Bethlen a însemnat revenirea la politica anterioară. Cercurile politice conservatoare din Ungaria învinuiau minoritățile naționale pentru pierderile teritoriale suferite de aceasta. Cercetarea lui Spannenberger aruncă lumină şi asupra faptului că şi Ungaria năzuia spre realizarea statului național unitar prin asimilarea minorităților, chiar dacă mijloacele folosite erau mai puțin dure.

Politica minoritară interbelică a guvernului Ungariei avea caracter dual. Pe de o parte cerea protecția internațională a drepturilor minorității pentru maghiarii din afara granițelor, iar pe de altă parte considera problema minorităților din Ungaria o chestiune de politică internă. În concepția acestei politici maghiarii din afara granițelor formau o minoritate forțată, în timp ce şvabii erau considerați minoritate voluntară, iar guvernul maghiar considera că doar minoritățile forțate au dreptul la protecție.

Situația minorității germane din Ungaria din anii '20 a fost definită de politica guvernului maghiar, respectiv concesiile acestuia, în timp ce în a doua jumătate a anilor '30 aceasta a fost influențată de relațiile maghiaro-germane. Ungaria spera sprijinirea politicii sale revizioniste de către Germania şi a fost dispusă la concesii în schimb. Politica dual a guvernului Ungariei iese în evidență încă odată, deoarece Ungaria se va apropia tocmai de Germania de care se temea în domeniul politicii minoritare. În scopul reviziei

Ungaria s-a folosit de minoritățile sale naționale şi dorea sprijin intensiv din partea Germaniei ca replică la lărgirea drepturilor minorității germane.

În unele capitole ale cărții autorul reuşeşte să demonstreze că minoritatea germană ajunsă pe teritoriul noilor state – printre care şi cei din România - avea mai multe drepturi decât şvabii din Ungaria. Guvernele acestor state încercau astfel să slăbească pozițiile maghiarilor şi scăderea numărului acestora. Un moment caracteristic al acestei politici este încercarea de regermanizare a şvabilor din Satu Mare, acțiune susținută de guvernul român. Astfel şvabii din România aveau mai multe drepturi culturale – dar nu şi economice - decât cei din Ungaria.

Caracteristic contradicțiilor deceniilor interbelice, nu doar politica minoritară a guvernului maghiar a ajuns pe traiectorie forțată, dar chiar şi minoritatea germană. După preluarea puterii de către Hitler, germanii din afara granițelor Germaniei, aşa- numiții germani populari - Volksdeutsche- au ajuns sub controlul SS-ului. După izbucnirea războiului, SS-ul a considerat minoritățile germane mijloace ale politicii şi le-a folosit pentru completarea propriilor unități. Şvabii considerau Volksbund-ul o organizație economică în primul rând şi nu politică şi s-au alăturat partidului datorită acestei credințe. Ei nu îi considerau pe maghiari duşmanii lor.

Prin această carte se demonstrează că radicalizarea mişcării şvabilor şi respectiv formarea Volksbund-ului este rezultatul politicii negative a guvernului maghiar, deoarece acesta s-a distanțat din start de cererile cele mai moderate, şi semnează pactul din Viena, referitoare la drepturile germanilor, doar sub presiunea Germaniei, în anii 1940 sperând s-o poată dejuca.

Prin faptul că Ungaria încerca să reziste presiunii naziste, nu a satisfăcut revendicările şvabilor, iar pe de altă parte a reuşit astfel să scape şvabii din Ungaria de influența ideologiei naziste. În celelalte state minoritățile germane au ajuns sub influență nazistă pe la jumătatea anilor '30 datorită politicii îngăduitoare din aceste state. Datorită măririi teritoriale, politica minoritară a guvernului maghiar a ajuns în impas. Germanii aflați sub influență nazistă au ajuns în scurt timp la conducerea Volksbund-ului, ajungându-se astfel la radicalizarea organizației. Prin cercetarea lui Spannenberger s-a clarificat şi faptul că Basch Ferenc, liderul Volksbund- ului, considerat extremist până acum, a fost de fapt moderat şi devotat al guvernului.

Cartea se ocupă doar tangențial de şvabii din Satu Mare. Pe de o parte, aceştia se alătură Volksbund-ului doar în 1940 în urma măririi teritoriale, pe de altă parte, ei nu joacă un rol decisiv în mişcarea germană datorită numărului lor mic şi lipsei de influență politică. Autorul atrage deasemenea atenția asupra faptului că aici a avut loc una dintre cele mai disperate bătălii dintre patriotismul maghiar şi identitate germană.

Cel mai surprinzător fapt din toată istoria Volksbund-ului este posibilitatea germanilor din Ungaria de a alege una dintre cele două căi: aceea de a deveni membru al organizației aflate sub influență nazistă sau aceea de a accepta politica guvernului maghiar care pe termen lung ducea la asimilare. Volksbund-ul a debutat ca o organizație de apărare a intereselor, dar sub influența Germaniei a ajuns la un singur scop: acela de a organiza şi desfăşura recrutările în armata germană.

George Minois, *Istoria sinuciderii; Societatea occidentală în fața morții voluntare*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2002. (Paula Virag).

În studiile unor autori precum Michel Vovele, Françoi Lebrun, Pietrre Chaunu, Philippe Ariès sau John MacManners, lucrări care au marcat istoriografia anilor '70–'80, există o mare absență: *moartea voluntară*. Subiectul acesta este, însă, abordat, cu deosebită precizie, de către George Minois în *Histoire de suicide; La socétè occidentale face à la mort volontaire*, apărută în 1995, în Franța, şi în 2002, în versiunea românească, la Editura Humanitas. Autorul este cunoscut cititorilor români şi prin *Istoria Infernurilor*, carte intrată pe piața românească în 1998, tot datorită Editurii Humanitas.

Sursele lucrării de față sunt diferite față de cele care abordează subiectul morții naturale. Registrele parohiale de deces nu sunt de nici un ajutor, căci sinucigaşii nu aveau dreptul de a fi înmormântați religios. Istoricul este nevoit să se adreseze arhivelor judiciare, moartea voluntară fiind considerată o crimă. Alături de aceasta, s-a mai făcut apel la memorii, cronici, jurnale, literatură. Mai trebuie precizat că studierea cazurilor de suicid nu se face din aceeaşi perspectivă precum ravagiile ciumei sau ale tuberculozei, deoarece moartea voluntară este un tip de deces a cărui semnificație nu este de ordin demografic, ci religios, moral, cultural.

Istoria sinuciderii; Societatea occidentală în fața morții voluntare se structurează în trei părți, precedate de o introducere care explică necesitatea abordării unui astfel de subiect, şi urmate de concluzii ce sintetizează într-un mod deosebit de elocvent ideile prezentate pe parcursul lucrării.

Partea întâi ***Moştenirea: o problemă refulată***, se deschide cu capitolul intitulat *Nuanțele sinuciderii în evul mediu* care aduce la lumină faptul că în Evul Mediu sinuciderea era practicată de către ambele sexe, în toate categoriile sociale, diferă însă modul în care este percepută: suicid direct şi de tip "egoist", în cazul țăranilor şi meşteşugarilor, şi suicid indirect şi de tip altruist în cazul nobilimii şi al clerului.

Capitolul al doilea, ***Moştenirea medievală: între nebunie şi deznădejde***, prezintă măsurile luate de Biserică împotriva celor care au comis suicid, încercând astfel să reducă numărul cazurilor de moarte voluntară. Alături de aceste pedepse (interzicerea de a se rosti rugăciuni pentru sinucigaş, interzicerea de a fi îngropat în "pământ sfințit", tăierea sau arderea cadavrului) sunt creionate şi cauzele care duc la alegerea acestui tip de moarte: foametea, boala, ruina, moarte apropiațiilor, teama de suplicii, gelozia.

În capitolul al treilea ***Moştenirea antică: să ştii să pleci la timp***, George Minois abordează subiecte legate de preluarea modelelor de conduită din lumea antică (greacă şi romană), de către oamenii din Evul Mediu. Suicidul, aşa cum se practica în Antichitate, suscită o admirație din ce în ce mai puțin stăpânită.

Cu capitolul al patrulea, ***Renaşterea: redescoperirea enigmei suicidului***, începe şi partea a doua a cărții, parte intitulată ***Renaşterea: o întrebare formulată apoi trecută sub tăcere*** şi care este alcătuită din patru capitole. Primul dintre acestea subliniază faptul că frământările religioase din epoca Renaşterii timpurii nu duc la o destindere în privința condamnării morții voluntare, ci dimpotrivă la o anumită înăsprire a atitudinii față de suicid, considerat atât de catolici, cât şi de protestanți, drept un act diavolesc.

Capitolul V ***A fi sau a nu fi? Prima criză a conştiinței europene (1580-1620)***, demonstrează că Renaşterea târzie nu e obsedată de moartea voluntară. Sinuciderile nu sunt nici mai rare, nici mai dese decât înainte. Scrierile consacrate acestei probleme sunt destul de puțin numeroase, comparativ cu volumul total al lucrărilor publicate. Trebuie totuşi remarcat faptul că până atunci suicidul nu era considerat nici măcar un subiect de discuții, iar odată cu Shakespeare, Sidney, Montaigne, Charrou, Bacon, John Donne, Robert Burton, el apare în teatru sau în literatură.

În ***Răspunsul autorităților în secolul XVII:reprimmarea suicidului***, capitolul al şaselea al lucrării, se prezintă faptul că toate catehismele din secolele XVII şi XVIII se mulțumesc să specifice că a cincea poruncă privind omuciderea se aplică şi la suprimarea propriei persoane. Totuşi există două categorii sociale care scapă aproape întotdeauna de sancțiuni: nobilimea şi clerul cărora li se atribuie verdictul de sacrificiu sau de nebunie şi sunt înhumați creştineşte.

Contrar Renaşterii, secolul XVII are o viziune pesimistă despre om şi lume şi-şi transferă speranțele în lumea de dincolo. Din multe puncte de vedere e un secol de interdicții şi de frustrări. Viața în lume nu este decât o scurtă trecere pe care trebuie să o parcurgi cu cea mai deplină detaşare, cu ochii fixați la sfârşitul atât de dorit: moartea şi viața eternă. În romanul şi teatrul secolului XVII, suicidul este o datorie morală pentru toate personajele a căror situație este fără ieşire. Totuşi filosofii, eseiştii, moraliştii, de pe poziții foarte îndepărtate de punctele de vedere teologice tradiționale, împărtăşesc ostilitatea Bisericii față de sinucidere. Toate aceste idei sunt prezentate în capitolul VII, *Permanența problemei şi substitute ale suicidului în secolul XVII*, care încheie şi partea a doua a cărții.

Ultima parte, intitulată ***Secolul luminilor: o problemă acutizată şi deculpabilizarea*** este alcătuită din patru capitole şi un epilog. Ea tratează problema suicidului, aşa cum a fost dezbătută şi a evoluat începând cu secolul XVII, de la "naşterea maladiei engleze" şi până în secolul XX, când au apărut câteva mii de titluri, articole şi comunicări la colocvii referitoare la această temă.

Atitudinea față de moartea voluntară din societățile engleză şi franceză de la sfârşitul secolului XVII face obiectul capitolului VIII, intitulat *Naşterea maladiei engleze (1680-1720).*

Dezbaterile pe tema suicidului din Secolul Luminilor fac subiectul capitolului IX, care aduce în discuție atitudinea lui Montesquieu şi cea a lui Voltaire față de moartea voluntară, față de legătura dintre suicid şi nebunie.

Romantismul şi atitudinea sa față de moartea voluntară, aceasta este tema capitolului X, ***Elita: de la suicidul filosofic la suicidul romantic***. Se observă o schimbare de poziție a elitei față de suicid, căci acum se consideră că sinuciderile filosofice duc în neant, sinuciderile romantice în ceruri, iar sinuciderile populare în iad. Chiar dacă clerul rămâne ferm, juriştii ezită din ce în ce mai mult, treptat ajungându-se la scoaterea sinucidului de sub incidența penală. Această evoluție a jurisprudenței de la sfârşitul secolului XVIII, începutul secolului XIX, poate fi urmărită în capitolul XI ***Poporul: permanența suicidului cotidian***.

Epilogul *De la revoluție la secolul XX sau de la dezbaterea liberă la tăcere* subliniază faptul că secolul XX anulează într-o mare măsură rezultatul reflexiilor care au caracterizat perioada cuprinsă între Renaştere şi Secolul Luminilor. Renaşterea pune sub semnul întrebării *a fi sau a nu fi*, secolul XVII încercase să o înăbuşe elaborând substitute, iar secolul XVIII declanşase dezbaterea, demonstrând diversitatea sinuciderilor, după motive. În secolul XIX, dezbaterea este închisă: *a fi sau a nu fi* este o întrebare inoportună, şocantă, contradictorie. Suicidul exista, dar, deşi, se poate încerca să i se explice originile, legitimitatea lui este exclusă. Suicidul este un rău mintal, moral, psihologic, social.

2008 290010 012008

Indicații pentru autori:

Muzeul Județean Satu Mare publică anuarul *Satu Mare. Studii şi Comunicări*, care cuprinde studii în domeniul istoriei, artei, muzeologiei şi restaurării şi conservării patrimoniului cultural național. Deasemenea sunt publicate şi recenzii ale unor cărți a căror tematică corespunde domeniilor enumerate mai sus.

Manuscrisele sunt trimise Muzeului Județean Satu Mare la adresa menționată la începutul volumului. Autorii trebuie să țină cont de următoarele cerințe:

- ordinea părților componente: textul propriu-zis, rezumatul, explicațiile referitoare la ilustrație, anexele, bibliografia
- studiul va fi trimis pe CD şi într-un exemplar imprimat

Norme de redactare:

Textul studiului va fi redactat în programul Word folosindu-se fontul Times New Roman. Dimensiunile caracterelor: pentru text – 12, pentru note – 10, oglinda paginii: sus 2.5cm, jos 2.5cm, interior 3cm, exterior 2.5 cm. Se admit doar note de subsol şi la final bibliografie. După text se inserează rezumatul textului tradus într-o limbă de circulație universală (engleză, franceză, germană) iar pentru textele în limba maghiară obligatoriu rezumat în limba română.

ISSN 0258-1558
editura muzeului sătmărean